

T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

EBÛ TEMMÂM HABÎB B. EVS ET-TÂÎ'NİN
HAYATI, ESERLERİ VE ARAP
EDEBİYATINDAKİ YERİ

Yakup GÖÇEMEN

DOKTORA TEZİ

KAHRAMANMARAŞ
HAZİRAN-2019

T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

EBÛ TEMMÂM HABÎB B. EVS ET-TÂÎ'NİN
HAYATI, ESERLERİ VE ARAP
EDEBİYATINDAKİ YERİ

DANIŞMAN : Prof. Dr. Faruk ÇİFTÇİ
JÜRİ : Prof. Dr. Mehmet Akif ÖZDOĞAN
JÜRİ : Prof. Dr. Hüsnü Ezber BODUR
JÜRİ : Prof. Dr. Muhammet TASA
JÜRİ : Doç. Dr. Sedat ŞENSOY

Yakup GÖÇEMEN

DOKTORA TEZİ

KAHRAMANMARAŞ

HAZİRAN-2019

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**EBÛ TEMMÂM HABÎB B. EVS ET-TÂÎ'NİN
HAYATI, ESERLERİ VE ARAP EDEBİYATINDAKİ
YERİ**

Yakup GÖÇEMEN

DOKTORA TEZİ

Kod No :

**Bu Tez 17/06/2019 Tarihinde Aşağıdaki Jüri Üyeleri Tarafından
Oy Birliği/Oy Çokluğu ile Kabul Edilmiştir.**

Prof. Dr. Faruk ÇİFTÇİ

BAŞKAN

Prof. Dr. Mehmet Akif
ÖZDOĞAN

ÜYE

Prof. Dr. Hüsnü Ezber BODUR

ÜYE

Prof. Dr. Muhammet TASA

ÜYE

Doç. Dr. Sedat ŞENSOY

ÜYE

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. AHMET EYİCİL
Enstitü Müdürü

Bu çalışma.....tarafından desteklenmiştir.
Proje No:.....

Not: Bu tez ve projede kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

ÖZET

DOKTORA TEZİ

**EBÛ TEMMÂM HABÎB B. EVS ET-TÂÎ'NİN
HAYATI, ESERLERİ VE ARAP EDEBİYATINDAKİ
YERİ**

Yakup GÖÇEMEN

Danışman	: Prof. Dr. Faruk ÇİFTÇİ	
Yıl	: 2019, Sayfa: 429	
Jüri	: Prof. Dr. Faruk ÇİFTÇİ	(Başkan)
	: Prof. Dr. Mehmet Akif ÖZDOĞAN	(Üye)
	: Prof. Dr. Hüsnü Ezber BODUR	(Üye)
	: Prof. Dr. Muhammet TASA	(Üye)
	: Doç. Dr. Sedat ŞENSOY	(Üye)

I. Abbasî dönemi siyâsî, sosyal, ekonomik ve kültürel devrim niteliği taşıyan pek çok yeniliğin hayatın her alanını kuşattığı bir zaman dilimi olarak bilinmektedir. Arap edebiyatı alanında ortaya çıkan yenilik ve dönüşüm hareketi, eserlerinin yankıları günümüze kadar devam eden birçok yazar, eleştirmen, şair gibi ilmî şahsiyet yetiştirmiştir. Kimi şahsiyetler alanlarına getirdikleri cesur yenilikler ve ürettikleri eşsiz eserleriyle adlarını Arap edebiyat tarihine altın harflerle yazdırmışlardır. Şüphesiz Ebû Temmâm bu dönemin en büyük şairlerinden biri olup, dönemin kültürel ve edebî dinamiklerini hakkıyla temsil etmeyi başarmış bir karakterdir. Ebû Temmâm sıra dışı şair kişiliği ve şiirleriyle Arap edebiyat tarihinin gördüğü en yoğun eleştiri hareketlerinden birinin yaşanmasına yol açmıştır. Şair gerek antolojist kimliğiyle ortaya koyduğu şiir derleme alanında “*hamâse*” adlı şiir koleksiyonunun ilk örneği *Dîvânu'l-Hamâse*, gerekse Arap şiirinin şekil ve içeriğine getirdiği yenilikler nedeniyle I. Abbâsî döneminin en önemli edebî aktörlerinden birisi olarak kabul edilmiştir. Şiir yeteneğini felsefe, mantık ve kelâm gibi aklî ilimlerle birleştirerek anlamı derinlere gizlemesi, belâğî sanatların kullanımında ifrâta kaçması ve lafızları bilinen anlamlarının dışında kullanması gibi özelliklerde tezâhür eden şiir tarzında farklı olma güdüsüyle, kendinden önceki şairlerin başlattığı muhdes şiir akımının en güçlü temsilcisi olarak tarihe geçmiştir.

Anahtar Kelimeler: Abbâsî, Ebû Temmâm, Dîvânu'l-Hamâse, el-Vahşiyât, Muhdes, Tekellüf, Methiye, Bedî'.

DEPARTMENT OF BASIC ISLAMIC SCIENCES
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
UNIVERSITY OF KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM

ABSTRACT

PhD THESIS

ABÛ TAMMÂM HABIB IBN AWS AL-TÂÎ'S LIFE,
WORKS AND PLACE IN ARABIC LITERATURE

Yakup GÖÇEMEN

Supervisor	: Prof. Dr. Faruk ÇİFTÇİ	
Year	: 2019, Pages : 429	
Jury	: Prof. Dr. Faruk ÇİFTÇİ	(Chairperson)
	: Prof. Dr. Mehmet Akif ÖZDOĞAN	(Member)
	: Prof. Dr. Hüsnü Ezber BODUR	(Member)
	: Prof. Dr. Muhammet TASA	(Member)
	: Assoc. Prof. Dr. Sedat ŞENSOY	(Member)

The first Abbasid period is known as a time when numerous innovations equaling to political, social, economic and cultural revolutions encompassed every area of life. Innovation and transformation movement in Arabic literature raised many scholarly personalities like writers, critics and poets producing works whose echoes continued to the present day. Some of them wrote their names in the history of Arabic literature with bold innovations and great works in their area. It is no doubt that Abu Tammam is one of the greatest poets in this period and accomplished to represent the cultural and literary dynamics of the period deservedly. With his exceptional poetic personality and poetry, Abu Tammam contributed to one of the most intense criticism movements in the history of Arabic literature. He was accepted as one of the most prominent literary actors in the first Abbasid period due to both *Diwan al-Hamasah*, the first example of the collection of poems called “*hamasah*” in the field of poetry collection with his anthologist identity, and innovations he introduced to the form and content of the Arabic poetry. With a motive to become different in a poetry style manifesting itself in such characteristics such as hiding the meaning in deep down by combining poetic talent with rational sciences such as philosophy, logic and kalam, going to extremes in the use of rhetorical arts and using words in a way distinct from their usual meanings, he went down in history as the most powerful representative of the new “*muhdes*” poetry movement initiated by preceding poets.

Keywords: Abbasid, Abu Tammam, Diwan al-Hamasah, al-Vahşiyat, Innovative, Forcing, Eulogy, Badi‘.

ÖN SÖZ

İçerdiği kendine özgü ahenk ve ritimle şiir, tarih boyunca insanın hayal dünyasında yer alan hüznün, aşk, beğeni, nefret, cesaret ve yiğitlik gibi duygu ve düşüncelerin dış dünyaya yansıtılmasının en samimi araçlarından biri olmuştur. Bu duygular şiirde methiye, fahr, gazel, hiciv ve hamâset gibi türlerde hayat bulmuştur. Yaratılışı itibariyle sosyal bir varlık olan insanın duygu ve düşünce bağlamında yaşadığı toplumdaki etkilenmesi kaçınılmazdır. Toplumun hassasiyetleri ve dinamikleri değiştiğinde, etkinin insandaki yansımaları da değişkenlik gösterecektir. Arap şiiri, toplumsal dinamiklere bağlı olarak değişiklik arz eden anlam, hayal, duygu, edebî zevk ve etik değerlerinin sonraki dönemlere taşınmasında önemli bir görev yüklenmiştir.

Bu çalışmanın konusu şair Ebû Temmâm Habîb b. Evs et-Tâî, Arap toplumunda her alanda köklü ve derin değişikliklerin yaşandığı Abbâsî Devleti'nin I. döneminde yaşamıştır. Şairin keskin zekası, önceki dönem şairlerinin eserlerinden ezberlediği binlerce beyitten hafızasında kalanlar ve şiir yeteneği, ilim ve edebiyat meclislerindeki edebî faaliyetlerden elde ettiği faydalarla birleşmiştir. Bu birleşmenin ortaya çıkardığı eşsiz şiir gücü şairi, gerek şiir tarzı gerekse Arap şiirini geleneksel formundan çıkarıp şekil ve muhteva yönlerine getirdiği devrim niteliğindeki yenilikler ve seçki geleneğine kazandırdığı *hamâse* adlı yeni tür nedeniyle, adını Arap edebiyat tarihine “*müellif şair*” ünvanıyla altın harflerle yazdırmayı başarmış bir şaire dönüştürmüştür.

Tez konusu belirleme aşamasında, Arap edebiyat tarihinde şiirin en önemli temsilcilerinden biri sayılan Ebû Temmâm'ı ele alan bir tek yüksek lisans tezi ve birkaç makale hariç bir çalışmanın ülkemizde yapılmamış olması, bu şaire ve şiirlerinin incelenmesinin temel nedenidir. Çalışmanın alandaki bu boşluğu tamamen doldurmak gibi bir iddiası bulunmamakla birlikte atılan bu adım, konuyla ilgili sonraki çalışmaların öncüsü olacak, şairi ve şiirlerini anlamaya çalışanların yollarını aydınlatan mütevazî bir emek ürünü olarak akademik literatürde yerini alacaktır.

Lisansüstü eğitimimin en başından bu yana her hususta değerli görüş, öneri, destek ve katkılarını esirgemeyen, saygıdeğer danışmanım Prof. Dr. Faruk ÇİFTÇİ hocamla birlikte Prof. Dr. M. Akif ÖZDOĞAN, Doç. Dr. Halil ALDEMİR, Arş. Gör. Harun ÖZEL hocalarıma ve çalışmamın olgunlaşması adına fikrî katkılarını esirgemeyen diğer hoca arkadaşlarıma müteşekkîr ve minnettârım.

Yakup GÖÇEMEN

KAHRAMANMARAŞ – 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
ÖN SÖZ	III
İÇİNDEKİLER	IV
TABLolar LİSTESİ.....	IX
KISALTMALAR LİSTESİ	X
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu, Amacı, Yöntem ve Kaynakları	1
1.1.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı	1
1.1.2. Araştırmanın Yöntemi.....	2
1.1.3. Araştırmanın Kaynakları ve Önceki Çalışmalar	3
2. EBÛ TEMMÂM'IN YAŞADIĞI DÖNEM.....	6
2.1. Dönemin Siyâsî Yapısına Genel Bir Bakış	6
2.2. Dönemin Sosyal Yapısı.....	10
2.3. Dönemin Edebî ve Kültürel Hayatı	13
2.4. Dönemin Şiirine Genel Bir Bakış.....	16
2.4.1. Mevcut Şiir Türlerindeki Değişiklikler	17
2.4.2. Yeni Şiir Türleri	23
2.4.2.1. Zühd Şiirleri	23
2.4.2.2. Mucûn Şiirleri	25
2.4.2.3. Siyâsî ve Mezhebî Şiirler	27
2.4.2.4. Didaktik Şiirler	29
2.4.3. Şiirde Görülen Yenilikler	30
3. EBÛ TEMMÂM'IN HAYATI VE KİŞİSEL ÖZELLİKLERİ	34
3.1. İsmi ve Nesebi	34
3.2. Ailesi	35
3.3. Doğumu ve Yetiştirilmesi	36
3.4. Yolculukları.....	37
3.5. Eğitimi ve Kültürü.....	41
3.6. Vefatı	45
3.7. Karakteri ve Kişisel Özellikleri.....	45

4. EBÛ TEMMÂM'IN ESERLERİ.....	51
4.1. Şiir Antolojisi <i>Dîvânu'l-Hamâse</i>	51
4.1.1. Hamâsenin Sözlük ve Terim Anlamı	51
4.1.2. I. Abbâsî Dönemine Kadar Hamâset Şiirlerinin Tarihsel Süreci	52
4.1.3. Hamâset Şiirlerinin Söylenme Nedenleri	57
4.1.4. Esere <i>Dîvânu'l-Hamâse</i> Adının Verilme Sebebi	59
4.1.5. Ebû Temmâm'a Göre Hamâset Kavramı	61
4.1.6. <i>Dîvânu'l-Hamâse</i> 'nin Telif Süreci ve Zamanı.....	67
4.1.7. Ebû Temmam'ın <i>Dîvânu'l-Hamâse</i> 'de İzlediği Metod	69
4.1.8. <i>Dîvânu'l-Hamâse</i> 'nin Bölümleri.....	76
4.1.9. İçerdiği Şiir ve Beyit Sayısı	79
4.1.10. <i>Dîvânu'l-Hamâse</i> 'de Yer Alan Şairler.....	81
4.1.11. Önemi ve Edebî Değeri	83
4.1.12. Şerhleri	86
4.1.13. Baskıları	95
4.2. el-Hamâsetu's-Suğrâ -el-Vahşiyât- ve Önemi	96
4.2.1. Bölümleri.....	99
4.2.2. İçerdiği Şiir ve Beyit Sayısı	99
4.2.3. Ebû Temmâm'dan Sonraki süreçte Hamâseler	100
4.3. Divanı	104
4.3.1. İçerdiği Şiir Sayısı	104
4.3.2. Şerhleri ve Baskıları	106
4.3.3. Edebî Değeri.....	110
4.4. Diğer Eserleri	112
5. EBÛ TEMMÂM'IN ŞİİRLERİNİN GENEL YAPISI.....	115
5.1. Câhiliyeden Abbâsîlere Kadar Şiirde Yenilenme Hareketi.....	115
5.2. Ebû Temmâm'ın Şiirlerinde Dış Yapı (Biçim) Özellikleri.....	125
5.2.1. Uzun Kelimeler Kullanması.....	127
5.2.2. Garip Lafız ve Terkipler Kullanması	129
5.2.3. Türettiği Yeni Kelimeleri Şiirine Dahil Etmesi	131
5.2.4. Anlamla Örtüşmeyen Lafızlar Kullanması	132
5.2.5. Anlama Katkı Sağlamayan Lafızlar Kullanması.....	133

5.2.6. Gramer Kurallarını İhlal Eden Kullanımlar	134
5.2.7. Lafızların Aslî Anlamlarının Dışına Çıkarılması	136
5.2.8. Şiir Başlangıçları	137
5.2.9. Bedî‘ Sanatlarına Düşkünlüğü	141
5.2.10. Şiirlerinin Vezin Özellikleri	141
5.2.11. Şiirlerinin Uzunlukları.....	144
5.3. Ebû Temmâm’ın Şiirlerinde İç Yapı (Konu ve Tema) Özellikleri	145
5.3.1. Anlam Derinliği.....	146
5.3.2. Duygu ve Hayal.....	150
5.3.3. Fikirlerin Kapalılığı ve Garâbeti	153
5.3.4. Felsefî ve Mantıkî Öğeler Kullanarak Fikirlerin Sergilenmesi.....	156
5.3.5. Doğallıktan Uzaklaşma ve Tekellüf.....	159
5.3.6. Bedî‘ Sanatlarını Abartmanın Yol Açtığı Anlamsal Bulanıklık	163
5.3.7. İnce ve Yeni Anlamlar İcat Etme	166
5.4. Ebû Temmâm’ın Şiirlerinde Dinî Doku	169
5.4.1. Şiirinde Kur’ân-ı Kerîm’in Etkileri.....	170
5.4.1.1. Şiirlerinde Ayetlerden İktibas	170
5.4.1.2. Şiirlerinde Ayetlere Telmîh.....	174
5.4.2. Şiirinde Hadis-i Şerîflerin Etkileri	178
5.5. Ebû Temmâm’ın Şiirlerinde Ana Temalar.....	181
5.5.1. Medih Şiirleri	181
5.5.1.1. En Çok Övdüğü Kişiler	183
5.5.1.2. Medih Şiirlerinde Mukaddimeler	185
5.5.1.3. Savaş Temalı Medih Şiirleri.....	190
5.5.1.4. Klasik Medih Şiirleri	199
5.5.1.4.(1). Adalet ve Liyâkat.....	199
5.5.1.4.(2). Takva	202
5.5.1.4.(3). Hüsn-ü Kabul.....	202
5.5.1.4.(4). Medhin Memdûhun Vasıflarına Uygunluğu.....	203
5.5.1.4.(5). Şan ve Asâlet	205
5.5.1.4.(6). Cömertlik	206
5.5.1.4.(7). Haya ve İffet	209

5.5.1.4.(8). Sabır.....	210
5.5.2. Hiciv Şiirleri.....	211
5.5.2.1. En Çok Hicvettiği Kişiler.....	213
5.5.2.2. Hiciv Üslubu ve Özellikleri.....	214
5.5.2.3. Hiciv Şiirlerinin İçerdiği Anlamlar.....	221
5.5.2.3.(1). Fiziksel Kusurları Hedef Alan Hicivler.....	222
5.5.2.3.(2). Manevî Değerleri Hedef Alan Hicivler.....	223
5.5.2.3.(3). Şehir Hicivleri.....	229
5.5.3. Mersiye Şiirleri.....	230
5.5.3.1. Bölümlerine Göre Mersiye Şiirlerinin İçerdiği Anlamlar.....	232
5.5.3.2. Mersiye Şiirlerinin Genel Özellikleri.....	245
5.5.3.2.(1). Samimiyet.....	245
5.5.3.2.(2). Menfaat Gözetmeme.....	247
5.5.3.2.(3). Somutlaştırma.....	248
5.5.3.2.(4). Sade Dil Kullanımı.....	250
5.5.3.2.(5). Methiye ve Mersiyeyi Birlikte Kullanma.....	250
5.5.3.2.(6). Mersiye Şiirlerini Nazmetme Nedenleri.....	252
5.5.4. Aşk Şiirleri.....	252
5.5.4.1. Aşk Şiirlerinin İçerdiği Anlamlar.....	256
5.5.4.1.(1). Samimi Duygular.....	256
5.5.4.1.(2). Hüzün ve Gözyaşı.....	257
5.5.4.1.(3). Uykuya Hasret.....	260
5.5.4.1.(4). Ayrılık Acısı.....	261
5.5.4.1.(5). Aşk ve Ölüm.....	262
5.5.4.1.(6). Gazellerde Dinî Doku.....	263
5.5.4.2. Gazellerinin Bazı Özellikleri.....	264
5.5.5. Sitem (İtâb) Şiirleri.....	267
5.5.5.1. İtâb Şiiri Nazmettiği Kişiler.....	269
5.5.5.2. İtâb Şiirlerinin İçerdiği Anlamlar.....	269
5.5.5.2.(1). Devlet Ricâline Yönelik Sitem Şiirleri.....	270
5.5.5.2.(2). Eşit Statüdeki Bireylere Yönelik Sitem Şiirleri.....	274
5.5.6. Tasvîr (Evsâf) Şiirleri.....	275

5.5.6.1. Tasvir Yöntemi.....	276
5.5.6.2. Tasvir Şiirlerinin İçerdiği Anlamlar	278
5.5.6.2.(1). Doğa Tasvirleri	278
5.5.6.2.(2). Zaman Tasvirleri.....	285
5.5.6.2.(3). Savaş Tasvirleri	291
5.5.7. Fahr (Övünme) Şiirleri	294
5.5.7.1. Fahr Şiirlerinin İçerdiği Anlamlar	295
5.5.7.1.(1). Kişisel Meziyetlerle Övünme	295
5.5.7.1.(2). Kabileyle Övünme	298
5.5.8. Vaaz ve Zühd Şiirleri	302
5.5.8.1. Vaaz ve Zühd Şiirlerinin İçerdiği Anlamlar.....	303
5.5.9. Hikmet ve Özlü Sözler İçeren Şiirleri	307
5.5.9.1. Medih Şiirlerinde Hikmet.....	308
5.5.9.2. Hiciv Şiirlerinde Hikmet	310
5.5.9.3. Mersiye Şiirlerinde Hikmet	312
5.5.9.4. Aşk Şiirlerinde Hikmet.....	314
5.5.9.5. Sitem Şiirlerinde Hikmet.....	315
5.5.9.6. Tasvir Şiirlerinde Hikmet.....	317
5.6. Şiirlerinde Belâğî Üsluplar ve Sanatlar	318
5.6.1. Teşbih	319
5.6.1.1. Ebû Temmâm'ın Şiirlerinden Bazı Teşbih Örnekleri	320
5.6.2. İstiâre	325
5.6.2.1. Ebû Temmâm'ın Şiirlerinden Bazı İstiâre Örnekleri	326
5.6.3. Cinâs.....	333
5.6.3.1. Ebû Temmâm'ın Şiirlerinden Bazı Cinâs Örnekleri	334
5.6.4. Tıbâk.....	342
5.6.4.1. Ebû Temmâm'ın Şiirlerinden Bazı Tıbâk Örnekleri.....	343
5.6.5. Mukâbele	350
5.6.5.1. Ebû Temmâm'ın Şiirlerinden Bazı Mukâbele Örnekleri	350
6. EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ARAP EDEBİYATINDAKİ YERİ	355
6.1. Şiir Ekolü ve Anlayışı	355
6.2. Şair Kişiliği ve Arap Edebiyatındaki Yeri.....	362

6.3. Şiir Derlemeciliği	368
6.4. Arap Edebiyatı ve Şiirine Katkıları	371
6.5. Yöneticilerle İlişkileri ve İlişkilerin Şiirine Yansımaları	377
6.6. Ebû Temmâm'a Yönelik Olumlu ve Olumsuz Değerlendirmeler	385
6.6.1. Şaire Yöneltilen Başlıca Eleştiriler ve Nedenleri.....	388
6.6.2. Hakkındaki Olumsuz Değerlendirmeler.....	401
6.6.3. Hakkındaki Olumlu Değerlendirmeler.....	405
6.6.4. Değerlendirmelerin Arap Literatürüne Katkıları.....	408
SONUÇ	412
KAYNAKÇA.....	417
ÖZ GEÇMİŞ	1

TABLULAR LİSTESİ

<i>Tablo 4.1. Dîvânu'l-Hamâse'de Rivayetlere Göre Şiir ve Beyit Sayıları</i>	80
<i>Tablo 4.2. Dîvânu'l-Hamâse'nin Bölümlerine Göre Şiir ve Beyit Sayıları</i>	81
<i>Tablo 4.3. Dîvânu'l-Hamâse'de Dönemlere Göre Şair Dağılımı.....</i>	82
<i>Tablo 4.4. el-Hamâsetu's-Suğrâ'nın Bölümlerine Göre Şiir ve Beyit Sayıları.....</i>	100
<i>Tablo 4.5. Şairin Dîvânında Bölümlerine Göre Şiir ve Beyit Sayıları</i>	106
<i>Tablo 5.1. Şairin Dîvânında Şiirlere Göre Vezin Dağılımı</i>	143
<i>Tablo 5.2. Ebû Temmâm'ın En Çok Övdüğü Kişiler ve Şiir Sayıları</i>	184

KISALTMALAR LİSTESİ

a.s.	: aleyhisselâm
b.	: ibn (oğlu)
bkz.	: bakınız
bnt.	: binti (kızı)
c.	: cilt
çev.	: çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Hız.	: Hazreti
m.	: Mîlâdî
nşr.	: neşreden
ö.	: ölüm tarihi
r.a.	: radiyallâhu ‘anhu
s.	: sayfa
s.a.v.	: sallallâhu ‘aleyhi ve sellem
ss.	: sayfa sayısı
sy.	: sayı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: tahkik
tsz.	: tarihsiz
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diđerleri
vs.	: vesaire
yay.	: yayınları
y.ö.	: yaklaşık ölüm tarihi

1. GİRİŞ

Hicrî 132-232 (m. 750-847) yılları arasını kapsadığı takdir edilen I. Abbâsî dönemi, devletin siyâsî ve sosyal yapısının değişmesiyle birlikte ilmî ve kültürel alanlarda da büyük değişikliklere sahne olmuştur. Özellikle düşünce ve ilim alanında Abbâsî halifelerinin güttüğü özgürlük temelli yönetim şekli, adeta bir mozayici andıran toplumu oluşturan etnik çeşitlilik, şehirleşme ve buna bağlı olarak yaşam tarzında köklü değişiklikler, refah düzeyinin artması, tercüme faaliyetleriyle Abbâsî toplumunun tanıştığı yabancı kültürel birikim gibi etkenler değişim rüzgarlarının nedenlerinden bazılarıdır. Arap dili ve gramer kurallarının vazgeçilmez kaynaklarından olan Arap şiiri de Abbâsî Devleti'ni etkisi altına alan değişim hareketlerinden nasibini almıştır. Arap şiirinin klasik formunun dönemin ihtiyaçlarını ve şiirseverlerin edebî beklentilerini karşılamaktan uzak, duygularına tercüman olmada yetersiz olduğunu düşünen Muslim b. el-Velîd, Beşşâr b. Burd, Di'bil 'Alî el-Huzâ'î ve Ebû Temmâm gibi çoğunluğu mevâlî kökenli Abbâsî şairleri, “*muhdes*” veya “*müvelled akım*” olarak adlandırılan şiirde yenilenme hareketini başlatmışlardır. Yeni olan her şeyde olduğu gibi bu akımın, kökleri tarihin derinliklerine ulaşan kadim Arap şiirinde ihdâs etmeye ve uygulamaya çalıştığı yenilikler de doğal olarak kabul ve red ile karşılaşmıştır. Muhdes şiir hareketinin en önemli aktörlerinden biri olan Ebû Temmâm, geleneksel şiirin şekil ve muhtevasına getirdiği yenilikler üzerine kurduğu kendine has şiir tarzıyla, klasik ve modern dönemlerde eleştirmenlerin hakkında yoğun bir şekilde ihtilafa düştüğü şahsiyetlerden biri olmuştur. Arap edebiyatında İslâm öncesi dönemde muallakalarla başlayıp, sonraki dönemlerde *el-Mufaddaliyyât*, *el-Asma'ıyyât* ve *Cemheratu Eş'âri'l-'Arab* gibi koleksiyonlarla devam eden şiir seçki geleneği, I. Abbâsî döneminde Ebû Temmâm'ın *Dîvânu'l-Hamâse* ve *el-Vahşiyyât (el-Hamâsetu's-Suğrâ)* gibi yeni türleriyle zirvesine ulaşmıştır.

Muhdes şairler arasında kendine özgü şiir tarzı ve Arap şiirinin korunarak sonraki nesillere aktarımında üstlendiği öncü rolü nedeniyle Arap edebiyatında çok özel bir konuma sahip olan Ebû Temmâm ve şiirleri bu araştırmanın konusudur.

1.1. Araştırmanın Konusu, Amacı, Yöntem ve Kaynakları

1.1.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

“*Ebû Temmâm Habîb b. Evs et-Tâi'nin hayatı, eserleri ve Arap edebiyatındaki yeri*” adlı bu çalışmada, Arap edebiyatının en önemli edebî karakterlerinden biri kabul edilen Ebû Temmâm'ın hayatı, şiirleri ve eserleri ele alınacaktır. Şair kişiliği ve şiirlerinin arka planına dair sağlıklı değerlendirmelerin yapılabilmesi için yaşadığı dönem olan I. Abbâsî döneminin tarihî sınırları belirlenerek çalışmayı kapsayacak bir çerçeve çizilmeye çalışılacaktır. Çalışmaya ışık tutması maksadıyla dönemin siyâsî, sosyal, edebî ve kültürel yönleri genel bir bakış açısıyla kısaca değerlendirilecektir.

Çalışmanın hazırlık aşaması olarak görülen bu bölümle, farklı yönleriyle dönemin Arap şiiri üzerindeki etkileri tespit edilmeye gayret gösterilecektir. Şairi Arap edebiyatının unutulmaz isimleri arasına taşıyan kişilik ve karakterinin gelişim sürecine vakıf olabilmek adına şahsiyet oluşumunu sağlayan aile yapısı, eğitimi, kişisel özellikleri ve hayatının çeşitli aşamalarına değinilecektir. Bununla Ebû Temmâm'ın edebî başarılarının özünde nelerin yattığına dair bir kanaat oluşturma amaçlanmaktadır. Şairin Arap edebiyatındaki yeri ve Arap edebiyatına getirdiği yeniliklerin öneminin hakkıyla idrâk edilebilmesi, ancak eserleri ve şiirsel meziyetlerinin doğru bir şekilde analiz edilmesiyle gerçekleşecektir. Bu nedenle şairin, gerek bir kimlik kazandırdığı şiir derlemeciliği gerekse şiir nazmı alanlarında yaptığı çalışmalar ve ürettiği eserler tanıtılacaktır. Arap edebiyatına kazandırdığı ve kimi eleştirmenlere göre şairliğini gölgede bırakan yeni bir antoloji türü olan başlıca eseri *Dîvânu'l-Hamâse* ile kendinden sonraki çalışmalara örnek olan şairin, sonraki dönem şairleri üzerindeki etkilerinin ortaya konulması çalışmamızın amaçları arasında yer almaktadır.

Bu çalışmayla, gerek yaşadığı dönemde gerekse sonraki dönemlerde büyük ses getiren popüler bir şair olan Ebû Temmâm'ın, şiirlerinin satır aralarından yola çıkarak kendisi ve dönem insanının karakter yapısının belirlenmesi ve şiirlerinin iç ve dış yapı unsurlarının analizi hedeflenmektedir. Kimi edebiyat eleştirmenlerinin şair hakkındaki kanaatlerinin özeti olan "*Ebû Temmâm ağıtçı bir meddâhtır.*" cümlesi, şairin şiirlerinde yoğunlaştığı konulara ışık tutması bakımından değerlidir. Buna göre eleştirmenlerin nazarında daha çok bir övgü şairi olarak yer alan Ebû Temmâm'ın, zamanın yöneticileriyle kurduğu ilişki ağları ve bu durumun şiirlerine yansımalarına açıklık getirilecektir. Öte yandan Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şeriflerden pek çok iktibas yapan şairin şiirlerinde, söz konusu dinî kaynakların etkilerinin hangi boyutlara ulaştığının tespiti adına gayret sarfedilecektir.

Şiirleriyle Arap edebiyatına giriş yaptığı ilk günden günümüze kadar her dönemde edebiyat camiasını meşgul eden ve edebî tenkit alanındaki çalışmaların bir çoğuna konu olan Ebû Temmâm üzerindeki ilginin nedenlerine açıklık getirilmeye çalışılacaktır. Ayrıca Ebû Temmâm hakkında derin görüş ayrılıkları yaşayan Arap edebiyat tarihçilerinin ihtilafa düşme nedenlerinin tartışılması, çalışmanın amaçları arasında yer almaktadır.

1.1.2. Araştırmanın Yöntemi

Genel hatlarıyla Arap edebiyatının I. Abbâsî dönemini ilgilendiren bu çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan metin tarama, tahkik ve değerlendirme yönteminin kullanılmasıyla gerçekleştirilmiştir. Esasen klasik ve modern Arap edebiyat kaynaklarının taranması sonucunda elde edilen bilgiler, dikkatle incelendikten sonra tahlil ve kritiği yapılmak suretiyle çalışmanın bölümleri arasında yer almıştır.

1.1.3. Araştırmanın Kaynakları ve Önceki Çalışmalar

I. Abbâsî döneminin çok yönlü edebî karakterlerinden biri olan Ebû Temmâm'ı konu alan çalışma, şairin edebî eğilimlerine uygun olarak farklı alanlarda hem klasik hem modern birçok kaynağa başvurmayı ve bu kaynaklardan yararlanmayı gerektirmiştir. Çalışmanın ana konusuna giriş yapmadan önce konuya hazırlık aşaması olarak görülen şairin yaşadığı dönemin siyâsî, sosyal ve kültürel yönlerinin değerlendirilmesinde, el-Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd ev Medînetu's-Selâm*, Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin *Târîhu't-Taberî Târîhu'l-Umeme ve'l-Mulûk*, İbnu'l-Esîr'in *el-Kâmil fi't-Târîh*, Celâleddîn Abdurrahmân es-Suyûtî'nin *Târîhu'l-Hulefâ*, İbn Haldûn'un *Mukaddimetu İbni Haldûn* gibi klasik kaynakların yanında, bazı son dönem telifi eserlerden de faydalanılmıştır. Çalışmada geçen terimlerin sözlük anlamları, el-Cevherî'nin *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-'Arabiyye* ve İbn Manzûr'un *Lisânu'l-'Arab* adlı eserlerinde aranmıştır.

el-Hatîb et-Tebrîzî'nin Ebû Temmâm'ın şiirlerinin şerhini, Muhammed 'Abduh 'Azzâm'ın da tahkikini yaptığı *Dîvânu Ebî Temmâm bi Şerhi'l-Hatîbi't-Tebrîzî* adlı 4 ciltten ibaret eseri, şairin şiirlerine dair incelemelerde bu çalışmanın temel kaynağı olarak görülmüştür. Bu şerhle birlikte, şairin şiirlerini ilk defa derleyen Ebû Bekr es-Sûlî'nin *Şerhu's-Sûlî li Dîvâni Ebî Temmâm* adlı eserinin Halef Reşîd Nu'mân tarafından tahkik edilen 3 ciltlik nüshası ve el-A'lem eş-Şentemerî'nin *Şerhu Dîvâni Ebî Temmâm Habîb b. Evs et-Tât* adlı şerhinin İbrâhîm Nâdan tarafından tahkikli 2 ciltlik nüshası şiirlerin şerhi ve tespitinde faydalanılan kaynaklardandır. Ebû Alî Ahmed b. Muhammed el-Merzûkî'nin telif edip Abdullah Süleymân el-Cerbû'nun tahkikini yaptığı *Şerhu Muşkilâti Dîvâni Ebî Temmâm* adlı eser, divanın faydalandığımız şerhlerindedir.

Arap edebiyat eleştirmenlerine göre Ebû Temmâm'ın en büyük eseri olan şiir seçki koleksiyonu *Dîvânu'l-Hamâse* ve bu eserle aynı metotla yazdığı "*el-Hamâsetu's-Suğra*" ile ilgili olarak pek çok eserden yararlanılmaya çalışılmıştır. *Dîvânu'l-Hamâsenin* günümüze ulaşmış en kapsamlı şerhi kabul edilen Ahmed b. Muhammed el-Merzûkî'nin telifi, Ahmed Emîn ve Abdusselâm Hârûn'un ortak tahkik çalışmalarının ürünü olan *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse li Ebî Temmâm* adlı eser bu husustaki temel kaynağımız olarak kabul edilmiştir. Eserin diğer şerhleri olan el-Hatîb et-Tebrîzî'nin *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse li Ebî Temmâm*, Ebu'l-Kâsım Zeyd b. Alî el-Fârisî'nin *Şerhu Kitâbi'l-Hamâse*, el-A'lem eş-Şentemerî'nin *Şerhu Hamâseti Ebî Temmâm*, Ebû Abdullâh en-Nemerî'nin *Kitâbu Me'ânî Ebyâti'l-Hamâse*, Seyyid Alî el-Marsafî'nin *Esrâru'l-Hamâse ve Abdulazîz el-Meymenî er-Râcekûtî'nin tahkiki olan Kitâbu'l-Vahşiyât* adlı eserlere zaman zaman başvurulmuştur.

Alî en-Necdî Nâsîf'in *Dirâseh fi Hamâseti Ebî Temmâm*, Abdullâh Abdurrahîm

'Useylân'ın *Hamâsetu Ebî Temmâm ve Şurûhuhâ* ve Muhammed 'Osmân Ali'nin *Şurûhu Hamâseti Ebî Temmâm Dirâse Muvâzine fî Menâhicihâ ve Tatbîkihâ* adlı eserleri ise, Ebû Temmâm'ın *Dîvânü'l-Hamâsesi* ve şerhleri üzerine son dönemlerde yapılan, bu incelemede yararlanılan en kapsamlı çalışmalardandır.

Çalışmanın tüm bölümlerinde Arap edebiyat tarihi ve eleştiri alanında yapılan birçok klasik eserden yararlanılmıştır. Ebû Temmâm'ın hayatına dair kapsamlı ilk çalışma sayılan Ebû Bekr es-Sûlî'nin *Ahbâru Ebî Temmâm*'ı ve bu eserin Ebû Temmâm ve rakipleri arasında şairin lehine dönen durumu el-Buhturî adına dengelemek için adeta reddiye olarak yazılan el-Âmidî'nin *el-Muvâzene Beyne Şi'ri Ebî Temmâm ve'l-Buhturî* adlı eserleri -tartışmasız- çalışmanın en çok yararlanılan en önemli iki kaynağını teşkil etmektedir. Akabinde Ebû Temmâm'ın gerek hayatı ve şair kişiliği gerekse şiirlerinin anlam ve belâğî yönlerine dair pek çok kıymetli bilgi içeren Kâdî el-Curcânî'nin *el-Vesâta Beyne'l-Mutenebbî ve Husûmihi*, Abbâsî halifesi Abdullah b. el-Mu'tez'in *Tabakâtu's-Şu'arâ ve Kitâbu'l-Bedî'*, Ebu'l-Ferec el-İsfahânî'nin *el-Eğânî*, İbn Reşîk el-Kayrevânî'nin *el-'Umde fî Mehâsini's-Şi'ri ve Âdâbihî* gibi Arap edebiyatının klasikleri arasında yer alan birçok eserden büyük ölçüde istifâde edildiği belirtilmelidir.

Çalışmanın genelinde Arap edebiyatının gelişimiyle ilgili hususlarda, son dönemlerde kaleme alınan Carl Brockelmann'ın *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, Fuat Sezgin'in *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî*, Ahmed Emîn'in, *Duha'l-İslâm*, Corcî Zeydân'ın *Târîhu Âdâbi'l-Luğati'l-'Arabiyye* ve Şevkî Dayf'ın birçok eserini kapsayan modern kaynaklara başvurulmuştur. Ayrıca geçen yüzyılın çalışmalarından olan, şairin hayatını ve sanatını müstakil olarak ele alan Ömer Ferrûh'un *Ebû Temmâm Şâ'iru'l-Halîfe Muhammed el-Mu'tasım Billâh*, Necîb Muhammed el-Behbîtî'nin *Ebû Temmâm Hayâtuhû ve Hayâtu Şi'rihi* ve Abdullâh b. Hamad el-Muhârib'in *Ebû Temmâm Beyne Nâkidîhi Kadîmen ve Hadîsen* adlı eserleri araştırmanın önemli kaynaklarındandır.

Kaynakça ve yukarıda zikredilen eserlerden anlaşılacağı üzere, çalışmada başvurulan kaynakların tamamına yakını Arapça eserlerdir. Çalışmada direkt olarak şairle ilgili olmasa da döneme ve çalışmanın bazı bölümlerine temas eden Türkçe eserlerden de yararlanılmıştır. Nihad M. Çetin'in *Eski Arap Şiiri*, Ahmet Savran'ın *Abbâsî Edebiyatında Sûlîler ve Ebû Bekr es-Sûlî*, Nevzat H. Yanık'ın *Arap Şiirinde Tasvir (Câhiliye-Abbâsîler)*, Kenan Demirayak'ın *Abbâsî Edebiyatı Tarihi* ve Mustafa Kılıçlı'nın *Arap Edebiyatında Şuûbiyye* adlı kitapları çalışmada zaman zaman başvurulan Türkçe eserlerdendir.

Son olarak, bu incelemenin konusuyla ilgili önceki dönemlerde yapılan bazı çalışmalara işaret etmenin uygun olacağı ifade edilmelidir. Yapılan araştırmalar neticesinde ülkemizde Ebû Temmâm'a dair bir tek çalışmanın varlığı tespit edilebilmiştir. Ne var ki; Irak'lı akademisyen Hâzım Burhân Mustafa'nın 2000 yılında

Selçuk Üniversitesi'nde yaptığı *Ebû Temmâm'ın Hayatı ve Bedi'ye Dair Şiirleri* adlı yüksek lisans tez çalışması, Arapça olarak kaleme alınmıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın konusu olan Ebû Temmâm'a dair Türkçe bir tez çalışmasına rastlanamamıştır. Bunun haricindeki şairle ilgili çalışmalar, Sait Uylaş'ın 2005 yılında Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'nde yayımladığı *Ebû Temmâm'ın Şiirlerinde Bir Türk Komutan: Afşin* ve Recai Kızıltunç'un 2012 yılında Doğu Dil, Edebiyat, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanan *Arap Edebiyatında Antolojik Bir Eser: Kitâbu'l-Vahşiyyat* adlı makalelerle sınırlıdır. Bu bağlamda DİA'da Hüseyin Elmalı'nın kaleme aldığı, gerek Ebû Temmâm'ın hayatı gerekse eserlerini ele alan ilgili maddelerin varlığına işaret edilmelidir. Çalışmanın konusu olan bu büyük şairin, Arap ülkelerinde çoğunluğu yüksek lisans ve makale olmak üzere onlarca akademik çalışmanın konusu olduğu görülmektedir. Hamdân 'Atiyye Ahmed ez-Zehrânî'nin 1998 yılında Mekke Ummu'l-Kurâ Üniversitesi'nde hazırladığı *Şurûhu Dîvânî Ebî Temmâm* ve Hicâzî Huseyn Mehdî'nin 2015 yılında Hartum Üniversitesi'nde hazırladığı *Ebû Temmâm Habîb b. Evs et-Tâî* adlı doktora tezleri, Sa'îd Muslih es-Sirîhî el-Harbî'nin 1982 yılında Mekke Ummu'l-Kurâ Üniversitesi'nde *Şi'ru Ebî Temmâm Beyne'n-Nakdi'l-Kadîm ve Ru'yeti'n-Nakdi'l-Cedîd*, Nidâ Muhammed 'İzzeddîn'in 2009 yılında el-Halîl Üniversitesi'nde *Hareketu't-Turâs fî Şi'ri Ebî Temmâm ve'l-Mutenebbî*, Fîlâlî 'Arrâs'ın 2011 yılında Cezayir el-'Arabî İbn Mehîdî Üniversitesi'nde *eş-Şâ'ir Ebû Temmâm Musekkâfen ve Mubdi'an*, Sâmi b. Sâlih Yahyâ el-Gâmidî'nin 2013 yılında Mekke Ummu'l-Kurâ Üniversitesi'nde *Şevâhidu'l-Belâğiyîn ve'n-Nukkâd min Şi'ri Ebî Temmâm fî 'İlmi'l-Beyân Hattâ Nihâyeti'l-Karni'l-Hâmis* ve Şâkir Muhammed Ebû Semmûr'un 2014 yılında Gazze el-Câmi'atu'l-İslâmiyye'de *Kasîdetu'l-Medhi 'İnde Ebî Temmâm Beyne'r-Ru'yeti ve'l-Fenn* adlı yüksek lisans tezleri, Ebû Temmâm ile ilgili Arap coğrafyasındaki üniversitelerde yapılan çalışmalardan bazılarıdır.

2. EBÛ TEMMÂM'IN YAŞADIĞI DÖNEM

2.1. Dönemin Siyâsî Yapısına Genel Bir Bakış

İslâm medeniyeti, insanlık medeniyet tarihinde derin izler bırakmış köklü bir medeniyettir. İslâmiyet'in gelişiyle başlayan bu medeniyet, siyâsî çalkantılara rağmen Emevîlerle devam etmiş, Abbâsîlerin Emevî hanedanına son vermesiyle genişleyerek ivme kazanmıştır. 132/750 yılında Şam'da tarih sahnesinden çekilen Emevî Devleti enkazı üzerine yükselen Abbâsî Devleti, 656/1258 yılında Bağdat'ta Cengiz Han'ın torunu Hülagü Han'ın elinde son bulana kadar beş asırdan daha uzun bir süre boyunca hüküm sürmüştür.

İslâm coğrafyasının çok geniş alanlarında hakimiyet kuran bu devlet, hükümlerini boyunca çok farklı siyâsî, sosyal ve kültürel süreçlerden geçmiştir. Devletin çeşitli dönemlerinde karşılaşılan iç ve dış sorunların çözümünde baştaki halifelerin başvurdukları, bu nedenle ayrı bir önem atfederek yönetimde söz sahibi yaptıkları etnik oluşumların dönem dönem farklılıklar arz ettiği bilinmektedir. Buna binâen Arap edebiyat tarihçileri, Abbâsî Devleti'nin hüküm sürdüğü bu beş asırlık süreci bir bütün olarak ele almamaktadırlar. Abbâsî dönemi edebiyatı sürecin gösterdiği siyâsî ve kültürel farklılıklara göre edebiyat tarih kaynaklarında dört döneme ayrılarak ele alınmaktadır. Tercüme ve telif faaliyetlerinin geliştiği, şiir, sanat ve imarın yayıldığı, hayat standartlarının yükselerek değiştiği ve refah düzeyinin arttığı Abbâsî Devleti'nin altın çağı olarak da nitelendirilen bu dönemlerin ilki, Emevî Devleti'nin yıkılıp Abbâsî Devleti'nin kurulduğu 132/750 yılında başlayarak 232/847 yılında el-Mutevekkil'in halife olmasına kadar devam eder. Bilimsel faaliyetlerin geliştiği, farklı müzik aletlerinin icat edildiği, kütüphane ve sahafların arttığı, tercüme faaliyetlerinin hız kazandığı ve edebiyat alanında pek çok eserin ortaya konulduğu ikinci dönem, el-Mutevekkil'in hilâfetiyle başlayıp, halifelerin sembolik olarak sadece hilâfet kurumunun devam ettiricileri rolünü üstlenmelerine yol açan ve devleti yıkılışa götürecek siyâsî kopmalar ve olaylar silsilesinin kıvılcımı sayılabilecek 334/945 yılında Şîî Buveyhîler'in hilâfetin merkezi Bağdat'ı işgal etmelerine kadar uzanır. Abbâsî Devleti'nin üçüncü dönemi ise, Buveyhîler'in bir asır boyunca devam eden Bağdat işgalinden başlayarak 445/1055 yılında Selçukluların Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey komutasında Bağdat'a girmeleriyle son bulur. Bu dönemde dil, tarih, coğrafya ve İslâmî ilimlerde yoğun bir şekilde eserler ortaya konulduğu görülmektedir. Abbâsî Devleti'nin dördüncü ve son dönemi de Selçukluların Bağdat'a girmesinden başlayıp, 656/1258 yılında Hülagü Han komutasında Bağdat'a girerek şehri yakıp yağmalayan ve

devletin fiilen varlığına son veren Moğol ordusunun istilasıyla kapanır.¹

Ebû Temmâm, Abbâsî Devleti'nin altın çağı ve yükselme dönemi kabul edilen I. Abbâsî döneminde yaşamıştır. Hicrî (132-232) yılları arasını kapsadığı takdir edilen, mutlak otorite ve siyâsî erki güçlendirmek adına sosyal ve siyâsî yapıda pek çok değişikliğin hayata geçirildiği yaklaşık bir asırlık bu dönemde dokuz halife yönetime gelmiştir. Bu dönem Abbâsî saltanatının mimarı sayılan Ebu'l-Abbâs es-Seffâh (ö. 136/754) ile başlamış, el-Vâsık Billâh (ö. 232/847) ile son bulmuştur.²

Abbâsîler yönetimi ele geçirebilmek için, Emevîler tarafından haksız uygulamalara maruz kalan ve ikinci sınıf vatandaş muamelesi gören mevâlî denilen Arap olmayan unsurlar ve hilâfetin meşru sahipleri olduğu inancına sahip Şîîlerle Emevî karşıtı ittifak bloğunu oluşturmuşlardır. Emevî hanedanlığının yıkılmasıyla ittifak çabalarının neticelenmesinden sonra Abbâsîler otoritelerini güçlendirme çalışmalarına yoğunlaşmış, siyâsî egemenliklerini hakim kılmak, üstünlüklerini sürdürüebilmek için kurumsal düzenlemeler gerçekleştirmiş ve otoritelerine tehdit teşkil edebilecek oluşumlara karşı siyâsî tavırlar geliştirerek uygulamaya koymuşlardır. Emevî Devleti aleyhine uzun yıllar devam eden bir propaganda neticesinde ihtilâli gerçekleştiren Abbâsîlerin, halkın desteğini arkalarına alabilmek için iktidarlarının meşrûyetini dinî motiflere dayandırdıkları görülmektedir.³ Öyle ki; Ebu'l-Abbâs es-Seffâh Kûfe'de halife olarak biat edildikten sonra cuma hutbesinde, kendilerinin seçkin bir zümre olmaları hasebiyle Allah tarafından hilâfetle onurlandırıldıkları düşüncesini Ahzâb/33, Şu'arâ/214 ve Şûrâ/23 ayetleriyle temellendirerek halka aktarmıştır.⁴ Ayrıca Abbâsî halifelerinin cuma namazlarında Peygamber'in (s.a.v) hırkasını giymeleri, devlet işlerinde etraflarında tuttıkları fâkihler ve diğer din âlimlerine danışarak tavsiyelerini kabul etmeleri, dine dayalı devlet modelini benimsediklerinin göstergelerinden

¹ Zeydân, Corcî, *Târîhu Âdâbi'l-Luğati'l-'Arabiyye*, Dâru'l-Hilâl, Kahire tsz., II, 10; Ferrûh, 'Ömer, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut 1981, II, 33-34; Takkûş, Muhammed Suheyl, *Târîhu'd-Devleti'l-'Abbâsiyye*, Dâru'n-Nefâis, Beyrût 2009, s. 32; Savran, Ahmet, *Abbâsî Edebiyatında Sûlîler ve Ebû Bekr es-Sûlî*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1995, s. 2; Demirayak, Kenan, *Abbâsî Edebiyatı Tarihi*, Şafak Yayın Dağıtım, Erzurum 1998, s. 2.

Abbâsî Devleti bazı kaynaklarda üç dönemde ele alınmaktadır. Daha geniş bilgi için bkz.: el-Fâhûrî, Hannâ, *el-Câmi' fî Târîhi'l-Edebi'l-'Arabî*, Dâru'l-cil, Beyrut 1986, s. 520; Hafâcî, Muhammed 'Abdulmunim, *el-Âdâbu'l-'Arabiyye fî'l-'Asri'l-'Abbâsiyyi'l-Evvel*, Dâru'l-Cil, Beyrut 1992, s. 2; Mustafâ, Mahmûd, *el-Edebu'l-'Arabî ve Târîhuhû fî'l-'Asri'l-'Abbâsî*, Matba'atu Mustafa'l-Bâbi'l-Halebî ve Evlâduhû bi Mısır, Kahire 1937, II, 16.

² es-Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân, *Târîhu'l-Hulefâ*, (thk: Mustafâ 'Abdulkâdir 'Atâ), Muessesetü'l-Kutubi's-Sekâfiyye, Beyrût 1993, s. 219-294. Daha geniş bilgi için bkz.: et-Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Târîhu't-Taberî Târîhu'l-Umumi ve'l-Mulûk*, Muessesetü 'İzzeddîn li't-Tibâ'ati ve'n-Neşr, Beyrût 1987, c. IV-V, s. 216-660; el-Hudârî, Muhammed Bek, *ed-Devletü'l-'Abbâsiyye*, Muessesetü'l-Kutubi's-Sekâfiyye, Beyrût 1997, s. 47-243.

³ Bozkurt, Nahide, *Abbâsîler*, İsam Yayınları, İstanbul 2017, s. 49; Yıldız, Hakkı Dursun, "Abbâsîler", *DİA*, İstanbul 1988, I, 34.

⁴ et-Taberî, *Târîhu't-Taberî*, IV, 214; Dayf, Şevkî, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Asru'l-'Abbâsiyyu'l-Evvel*, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire 1966, s. 13.

görülebilir.⁵

Abbâsîlerin henüz hilâfet fikrinin teoriden pratiğe dönüşmediği erken dönemlerden itibaren, hilâfet tohumlarının atıldığı ve propagandanın en yoğun şekilde yürütüldüğü İslâm topraklarının doğusunu merkez edinen politikalar izledikleri görülmektedir. Buna göre Abbâsîler, Emevî yandaşlarının yoğun olarak yaşadıkları devletin başkenti olan Şam'ı başkent olarak benimsememişler, devletin merkezi olarak Irak bölgesini tercih etmişlerdir. Bu anlamda yönetimin Sûriye'den Irak'a taşınması siyâsî otoriteyi güçlendirmenin ilk hamlesi olarak okunabilir. es-Seffâh başlangıçta Fırat nehrinin doğu yakasında yer alan Hâşimiyye şehrini bir süre devletin başkenti olarak kullanmış, sonrasında da başkenti Enbâr şehrine taşımıştır. es-Seffâh'tan sonra devletin başına geçen ve Abbâsî iktidarının gerçek kurucusu sayılan kardeşi Ebû Câfer el-Mansûr (ö. 158/775) ise, yeni bir başkent inşası için o dönemlerde İran'ın bir köyü olan Diyârıbağdâd'ı seçmiş ve dört yıl gibi bir sürede yeni başkent inşasını tamamlamıştır. Böylece devlet yönetiminin ağırlık merkezi Akdeniz havzasından Irak bölgesine geçmiş, yeni devlet Bizans'tan çok İran etkisi altına girmiştir.⁶

Abbâsîler, iktidara gelmelerinde büyük pay sahibi olan İranlılara ayrı bir önem vermişlerdir. Emevîlerin tercihlerini Araplardan yana kullanmalarına karşın, Abbâsîler döneminde bu denge ziyadesiyle mevâlî denilen Arap olmayan unsurlar lehine değişmiştir. İranlılar vezirlik, valilik, katiplik, komutanlık gibi idârî ve askerî makamları kontrolleri altına almak suretiyle devletin siyasetine yön vermişlerdir. İlk halife es-Seffâh'ın, Abbâsî ihtilâlinin yükünü taşıyan Horasanlılar'ın başı olan Ebû Muslim el-Horasânî'nin etkisi ve gölgesinde kalması İranlıların nüfuzunun en bariz göstergesi olarak değerlendirilebilir. İranlıların bu derece güçlenmesini devletin otoritesine tehdit olarak algılayan Ebû Ca'fer el-Mansûr, Ebû Muslim'in ortadan kaldırılması gerektiği kanaatine vararak onu 137/755 yılında huzurunda öldürtmüştür.⁷ Buna karşın, Abbâsî Devleti'nin kuruluşunda en büyük rolü üstlenenlerin Fars unsuru olduğu kanaatini taşıyanların Şuûbiyye akımının etkisiyle bu zanna kapıldıklarını, Abbâsîlere ait ne varsa kendilerine mal etme çabası içinde olduklarını ve daha da ötesi bu kanaati "*tarihin gördüğü en büyük intihâl hikayesi*"⁸ olarak değerlendirenlerin varlığını ifade etmek yerinde olacaktır.

⁵ Takkûş, *Târîhu'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, s. 31.

⁶ Brockelmann, Carl, *Târîhu's-Şu'ûbi'l-İslâmiyye*, (Çev.: Nebîh Emîn Fâris, Münîr el-Ba'labekki), Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut 1968, s. 175; Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabi el-Asru'l-Abbâsiyyu'l-Evvel*, s. 15; Fevzî, Fârûk Ömer, *el-Hilâfetü'l-Abbâsiyye 'Asru'l-Kuvve ve'l-İzdihâr*, Dâru's-Şurûk, Ammân 2009, I, 34; Bozkurt, *Abbâsîler*, s. 50; Yıldız, "Abbâsîler", I, 34; Takkûş, *Târîhu'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, s. 30.

⁷ İbnu'l-Esîr, 'İzzeddîn Ebu'l-Hasan, *el-Kâmil fi't-Târih*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1987, V, 105; Yıldız, "Abbâsîler", I, 34; Takkûş, *Târîhu'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, s. 53.

⁸ el-Behbîti, Necîb Muhammed, *Târîhu's-Şi'ri'l-Arabi Hattâ Nihâyeti'l-Karni's-Sâlis el-Hicrî*, Matba'atu Dâri'l-Kutubi'l-Misriyye, Kâhire 1950, s. 230; Heddâra, Muhammed Mustafâ, *İtticâhâtu's-Şi'ri'l-Arabi fi'l-Karni's-Sâni'l-Hicrî*, Dâru'l-Ma'ârif, Kâhire 1963, s. 88.

el-Mansûr'dan sonra yerine, babasının döneminde ilim ve edebiyat çalışmalarını destekleyen ve yönetimde kaldığı 22 yıl boyunca Hâricîler ve zındıklık hareketiyle yoğun bir şekilde mücadele eden oğlu el-Mehdî (ö. 169/785) geçmiştir. el-Mehdî'den sonra oğlu el-Hâdî (ö. 170/786) sadece bir yıl gibi kısa bir süre halife olarak devleti yönetmiştir.⁹

Abbâsî Devleti'nin ilk döneminde aile bazında yönetimde söz sahibi olan en etkin aile Bermekîler olmuştur. Bu ailenin 186/803 yılında devlet kademelerinden uzaklaştırılması, dolayısıyla devletin yönetim kademelerindeki İran nüfuzunun nisbeten kırılması, Halife Harûn er-Reşîd (ö. 193/809) dönemi siyâsî gelişmelerinin en önemlilerinden biri kabul edilmektedir.¹⁰ Abbâsî halifelerinin en meşhuru sayılan er-Reşîd döneminde Bağdat ticaret, medeniyet, ilim ve kültür merkezi haline gelmiştir. Halife Hârûn er-Reşîd, devletin hükmettiği toprakların Arapların yoğun olduğu batısının yönetimini Arap bir anneden dünyaya gelen oğlu el-Emîn'e (ö. 198/813), Farsların yoğun olduğu doğusunun yönetimini ise İranlı bir anneden olan oğlu el-Me'mûn'a (ö. 218/833) bırakmıştır. İki kardeş arasında geçen hakimiyet mücadelesi, devletin gerçek anlamda yaşadığı ilk aile içi taht kavgası olarak değerlendirilmektedir. Devleti fiilen bölünmenin eşiğine getiren bu taht kavgası, el-Emîn'in 198/813 yılında el-Me'mûn'a bağlı birlikler tarafından kafası kesilerek öldürülmesiyle dramatik bir şekilde sonlanmış, devletin hakimiyeti tamamen el-Me'mûn'un eline geçmiştir.¹¹ Ancak bu dönemde el-Me'mûn'un iktidarı ele geçirmesinde büyük pay sahibi olan İranlıların nüfuzu artmıştır.

el-Me'mûn dönemi, İslâm kültür ve medeniyet tarihi açısından değerlendirildiğinde tüm zamanların en parlak dönemi olarak görülebilir.¹² Felsefe, mantık, matematik, astronomi ve tıp gibi müsbet ilimlere dair çeviri ve çalışmaların yapıldığı İslâm kültür tarihinin ilk İslâmî ilimler akademisi olan Beytülhikme kurumu bu değerlendirmenin en büyük delilidir.¹³ Halife el-Me'mûn dönemi önceden beri süregelen tercüme faaliyetlerinin yoğunlaşmasıyla özdeşleşmiş,¹⁴ Bağdat şehri dünyanın dört bir yanından edebiyat, ilim ve fikir adamlarının yöneldiği bir ilim merkezi haline gelmiştir.

el-Me'mûn'dan sonra hilâfeti devralan Harûn er-Reşîd'in Türk bir anneden olan oğlu el-Mu'tasım (ö. 227/842), Fars unsuru lehine kayan güç ve nüfuzu yeniden bir dengeye oturtmak adına devletin kapılarını Türklere açmıştır. Ancak bu hamlenin uzun

⁹ Brockelmann, *Târîhu's-Şu'ûbi'l-İslâmiyye*, s. 183; Hasan, İbrâhîm Hasan, *Târîhu'l-İslâm (es-Siyâsî ve'd-Dînî ve's-Sekâfî ve'l-İctimâ'î)*, Dâru'l-Cil, Beyrût 1996, II, 40.

¹⁰ Demirayak, *Abbâsî Edebiyatı Tarihi*, s. 3; Bozkurt, *Abbâsîler*, s. 55.

¹¹ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 404; Brockelmann, *Târîhu's-Şu'ûbi'l-İslâmiyye*, s. 198.

¹² Brockelmann, *Târîhu's-Şu'ûbi'l-İslâmiyye*, s. 201.

¹³ Erdem, Gazi, "İslam Kültür Tarihinin İlk İlimler Akademisi: Beytül-Hikme", *Dinî Araştırmalar Dergisi*, 2013, c. XVI, sy. XLII, s. 57.

¹⁴ Suçin, Mehmet Hakkı, *Dünden Bugüne Arapçaya Çevirinin Serüveni*, Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara 2012, s. 43.

vadede Abbâsî Devleti'nin Arap-Fars ekseninden çıkmasına, halifenin otoritesinin zayıflamasına ve devletten kopmaların yaşanmasına yol açtığı görülmektedir. el-Mu'tasım, kardeşi el-Emîn'in Farslılar tarafından öldürülmesiyle onlara daha fazla güvenemeyeceğini idrak etmiş, 221/836 yılında yakın korumaları olan Türk birlikleriyle birlikte hilâfetin merkezini Sâmarrâ şehrine kaydırmıştır.¹⁵ İslâm tarihine Türklerin dahil olması, başta Bâbek isyanı olmak üzere dinî ve siyâsî hareketlerin bastırılması,¹⁶ Ebû Temmâm'ın en meşhur şiiirlerinden birinin konusunu teşkil eden 'Ammûriyye'nin fethi¹⁷ gibi olaylar el-Mu'tasım döneminin en önemli gelişmeleri arasında sayılabilir.

Türklerin askerî ve idârî alanlarda nüfuzlarının arttığı ve Abbâsî dönemleri arasında bir geçiş süresi gibi değerlendirilebilecek şair Ebû Temmâm'ın yaşadığı I. Abbâsî dönemi, 232/847 yılında el-Vâsık'ın beş yıl süren hilâfetiyle kapanmıştır.¹⁸

2.2. Dönemin Sosyal Yapısı

Bir toplumun edebî, fikrî ve kültürel yapısının, sosyal unsurlarından bağımsız olmadığı bilinen bir gerçektir. Edebî bir şahsiyeti değerlendirmeye tabi tutmak için kişiliğinin oluşumunda izleri net görülebilen içinde yaşadığı toplumun yapısını anlamak gerekmektedir. Şair Ebû Temmâm'ın Tay' kabilesine mensup bir Arap olması nedeniyle, hilâfetin birinci döneminde Arap ırkın konumlandırıldığı sosyal statünün şiiirlerine yansımalarının olması kaçınılmaz bir durumdur.

Abbâsî Devleti'nin kurulmasıyla sonuçlanan Abbâsî ihtilâli, Emevî hanedanlığına son veren bir siyâsî devrimden daha fazlasıdır. Bu ihtilâl aynı zamanda Arap toplumunun yapısını ve görünümünü değiştiren toplumsal bir devrim olarak değerlendirilmelidir. el-Câhız'ın (ö. 255/869) Emevî Devleti'ni Arap ve bedevilikle, Abbâsî Devleti'ni de Fars ve acemlikle nitelemesi bu görüşü desteklemektedir.¹⁹ Abbâsî hanedanlığının yönetimi ele geçirmesiyle birlikte, ekonomik ve sosyal haklar açısından Arap olmayan unsurları Araplara denk tutmayan Emevî zihniyetinin yıkılan devletle beraber yok olduğu görülmektedir.²⁰

İslâmî fetih orduları askerlerinin fethedilen diyar sakinleriyle olan etkileşimleri, İslâmiyet'in Arap olmayan toplumlarda kabul görmesi, bedevilerin çöl hayatından şehirlerde yerleşik düzene geçmeleri, mevâlînin İslâmiyet'i kabul etmelerine rağmen eski inançlarının izlerini zihinlerinde taşımaları ve alışkanlıklarını sürdürmeleri, Müslümanların acem kadınlarla evlilikleri gibi sebepler sosyal değişimin en önemli

¹⁵ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VI, 20; Brockelmann, *Târihu's-Şu'ûbi'l-İslâmiyye*, s. 210.

¹⁶ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VI, 38; Hasan, *Târihu'l-İslâm*, II, 65.

¹⁷ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VI, 40.

¹⁸ Takkûş, *Târihu'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, s. 152.

¹⁹ el-Câhız, Ebû Osmân 'Amr b. Bahr, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, (thk.: 'Abdusselâm Muhammed Hârûn), Mektebetu'l-Hâncî, Kahire 1998, III, 366.

²⁰ Savran, *Abbâsî Edebiyatında Sûlîler*, s. 5.

nedenleri arasında gösterilebilir. Ayrıca dönemin büyük ilim merkezlerinden Basra ve Kûfe gibi şehirlerde Arap ve mevâlînin bir arada yaşama kültürünü gerçekleştirmeleri, Abbâsîleri ihtilâlden iktidara taşıyan unsurları daha çok İranlıların oluşturması ve devletin yönetim ağırlık merkezinin Irak bölgesine kayması gibi nedenlerden dolayı devletin sınırları içinde yaşayan birçok etnik unsurun kaynaşmasıyla ortaya yeni bir toplum çıktığı görülmektedir.²¹

Ebû Temmâm'ın yaşadığı I. Abbâsî döneminde toplum; Araplar, devletin kuruluşunda büyük rol oynayan Farslar özellikle de Horasanlılar, el-Mu'tasım döneminden itibaren İranlıların nüfuzunu zayıflatan Türkler, Rumlar, el-Mağâribe adı verilen Kuzey Afrika'dan gelen Berberîler ve Doğu Afrika sahillerinden getirilen zencilerin bileşiminden oluşan bir etnik mozaikten ibaretti. Öte yandan Abbâsî toplumuna dinî açıdan bakılacak olursa, Müslüman çoğunlukla birlikte zimmî denilen Hristiyan, Yahûdî, Mecûsî, Hindu, Budist ve Sâbiîlerden oluşan çok inançlı bir dinî yapının varlığı görülecektir.²² Tüm bu etnik ve dinî bileşenler bir potada eriyerek Abbâsî toplumunu bir araya getirmişlerdir.

Abbâsî Devleti'nde toplumun avâm ve havâs denilen iki tabakadan oluştuğu bilinmektedir. Bu sosyal hiyerarşiye göre halife yakınları, vezirler, komutanlar, emirler, kadılar, âlimler ve edipler havâs tabakasını oluştururken askerler, çiftçiler, köleler, esnaf ve sanatkarlar da avâm tabakasını oluşturmuşlardır.²³ Havâs tabakasının israf ve debdebeye kaçan müreffeh bir hayat sürmesi, yokluk ve meşakkatle dolu bir hayat süren avâm tabakasında hoşnutsuzluğa sebep olmuş, toplumun tabakaları arasındaki uçurumu derinleştirmiş ve sosyal adalet duygusunun zedelenmesine yol açmıştır.²⁴ Bu adaletsizlik, Abbâsî hilâfetinin mücadele ettiği pek çok isyanın temel nedenleri arasında gösterilebilir.²⁵

Aslen savaş ganimeti olarak sahip olunan köle ve cariyeler, Abbâsî toplumunda avâm tabakasını oluşturan gruplardan biridir. İslâmiyet, köle ve cariyeye ticaretini yasaklamış olmasına rağmen özellikle Horasan ve İran'da Kuzey Afrika sahilleri, Doğu Afrika, Hint Yarımadası, Bizans ve Orta Asya'dan getirilen kölelerin ticaretinin pek yaygın olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Savaş ganimeti veya ticaret yoluyla sahip olunan cariyeler, güzellikleri ve eğitimleri sebebiyle halifeler dahil toplumun her kesiminden rağbet görmüşlerdir. Birçok Abbâsî halifesinin validelerinin cariyelerden olması, bu hususun Abbâsî toplumunda ne derece yaygın olduğuna işaret eden

²¹ Ferrûh, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabi*, II, 37; Savran, *Abbâsî Edebiyatında Sülûler*, s. 5.

²² Hafâcî, *el-Âdâbu'l-'Arabiyye fi'l-'Asri'l-'Abbâsiyyi'l-Evvel*, s. 27-29; Yıldız, "Abbâsîler", I, 46; Bozkurt, *Abbâsîler*, s. 165; Demirayak, *Abbâsî Edebiyatı Tarihi*, s. 5.

²³ Yıldız, "Abbâsîler", I, 46; Demirayak, *Abbâsî Edebiyatı Tarihi*, s.5.

²⁴ Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabi el-'Asru'l-'Abbâsiyyu'l-Evvel*, s. 45; Hafâcî, *el-Âdâbu'l-'Arabiyye fi'l-'Asri'l-'Abbâsiyyi'l-Evvel*, s. 29.

²⁵ Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabi el-'Asru'l-'Abbâsiyyu'l-Evvel*, s. 51.

göstergelerden biridir.²⁶

Arap toplumu Abbâsî Devleti'nin I. döneminde gördüğü zevk ve eğlence hayatına başka hiçbir dönemde şahit olmamıştır. Halifelerin genel olarak inanç ve yaşam serbestisi alanında esnek bir politika izlemeleri, her türlü özgürlüğün önünü açmıştır. Bu anlamda Fars-Sâsânî toplumunda yaygın olan tüm adet ve geleneklerin Abbâsî toplumuna sirayet ettiği görülmektedir. Toplumdaki özgürlük atmosferinin, İslâm'ın yasakladığı gayr-i meşru ilişkilerin yaşanmasına, daha ötesi pek çok şairin gilmân denilen köle erkeklere ahlaktan yoksun ifadelerle dolu gazeller yazıp pervasız ve hayasızca dile getirecek kadar ahlâkî çöküntüye yol açtığı aktarılmaktadır.²⁷

Toplumun uğradığı ahlâkî erezyonun tezâhürlerinden biri de içki kullanımının yaygınlaşmasıdır. Şairlerin uğrak yeri haline gelen içki ve gınâ meclisleri zevk ve eğlence hayatının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Tarih kaynaklarında bu meclislerin halifelerin saraylarında dahi kurulduğuna, el-Hâdî, er-Reşîd ve el-Emîn gibi halifelerin de mübtelası olduklarına dair rivayetler bulunmaktadır.²⁸

Arap olmayan Müslüman unsurların taassuba varacak kadar milliyetçilikten kaynaklanan kendilerini Araplardan üstün görme ve Arapları aşağılama ifadesiyle özetlenebilecek Şuûbiyye akımı, bu dönemde görülen sosyal hareketlerin başında gelmektedir. Temelde dinî ve siyâsî sâiklerin doğurduğu bu fanatik akım, toplumda birlik duygusunun zedelenmesine ve Araplarla acem unsurlar arasında gerginlik ve sürtüşmelerin yaşanmasına yol açmıştır.²⁹ Bu dönemde Beşşâr b. Burd (ö. 167/783), Ebû Nuvâs (y.ö. 199/814), Di'bil el-Huzâ'î (ö. 246/860) gibi birçok şair, Şuûbiyye ateşini körükleyen şiirleriyle bu akımın öncülerinden olmuşlardır.³⁰

Abbâsî toplumu sosyal hayatı tezâhürleri arasında zikredilmesi gereken önemli hususlardan biri de bir kesimin yaşadığı ateizm, zındıklık ve dinî prensiplerde tereddütlerin yaygınlık kazanmasıdır. el-Mehdî, er-Reşîd, el-Me'mûn ve el-Mu'tasım gibi halifelerin zındıklıkla yoğun bir şekilde mücadele ettikleri bilinmektedir. İbnu'l-Mukaffâ' (ö. 142/759), "üç Hammâd" olarak tanınan Hammâd er-Râviye (ö. 155/772), Hammâd b. ez-Zibrikân (y.ö. 156/773), Hammâd 'Acrad (ö. 161/778) ve Mutî' b. İyâs

²⁶ Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabi el-'Asru'l-Abbâsiyyu'l-Evvel*, s. 56-57; Demirayak, *Abbâsî Edebiyatı Tarihi*, s. 9; Bozkurt, *Abbâsîler*, s. 168.

²⁷ el-İsfahânî, Ebu'l-Ferec, *el-Eğânî*, Dâr Sâdir, Beyrut 2008, XX, 176; Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabi el-'Asru'l-Abbâsiyyu'l-Evvel*, s. 73; Hafâcî, *el-Âdâbu'l-'Arabîyye fi'l-'Asri'l-'Abbâsiyyi'l-Evvel*, s. 36.

²⁸ el-İsfahânî, *el-Eğânî*, X, 142; Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabi el-'Asru'l-Abbâsiyyu'l-Evvel*, s. 66; Reşîd, Nâzım, *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-'Asri'l-'Abbâsî*, Dâru'l-Kutub li't-Tibâ'ati ve'n-Neşr Câmîatu Mûsul, Mûsul 1989, s. 62.

²⁹ 'Atvân, Huseyn, *ez-Zendeka ve's-Şu'ûbiyye fi'l-'Asri'l-'Abbâsiyyi'l-Evvel*, Dâru'l-Cil, Beyrût 1984, s. 19-20; Kılıçlı, Mustafa, *Arap Edebiyatında Şuûbiyye*, İşaret Yay., İstanbul 1992, s. 71; Reşîd, *el-Edebu'l-'Arabî*, s. 60.

³⁰ Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabi el-'Asru'l-Abbâsiyyu'l-Evvel*, s. 77; 'Atvân, *ez-Zendeka ve's-Şu'ûbiyye*, s. 24.

(ö. 169/785) bu dönemde zındıklıkla itham edilen kişilere örnek gösterilebilir.³¹

Çelişkilerle dolu Abbâsî toplumuna hakim olan tek akımın zındıklık, eğlence, zevk, her şeyde aşırılık ve ahlaksızlık olmadığı net bir şekilde ifade belirtilmelidir. Aynı toplumda, az ile yetinme, takvâ, ölüme hazırlanmanın gerekliliği, hesap günü şuuru ve şehvetlerden uzaklaşma gibi konuların özünü oluşturduğu zühd şiirleri akımının da yaygın olduğuna işaret edilmelidir. Arap şiirinde bu türün gerçek temsilcisi gençlik yıllarında ahlak dışı davranışlar sergileyerek eğlence ve zevk hayatına dalan ve Ahmed Emîn'in (ö. 1373/1954) ifadesiyle zühdü felsefeleştiren³² Ebu'l-'Atâhiye'dir (y.ö. 210/825).³³ Abbâsî toplumunda zındıklık, eğlence, zevk, her şeyde aşırılık ve ahlaksızlık gibi olumsuzlukların görülmesine karşın zühd şiirleriyle dinî ve insanî değerlere teşvikte bulunan akımın varlığı, Abbâsî toplumunun sadece olumsuz akımlarla yoğrulmuş bir yapıya sahip olmadığını göstermektedir.

2.3. Dönemin Edebî ve Kültürel Hayatı

Ebû Temmâm'ın yaşadığı I. Abbâsî dönemi, farklı dillerden çeşitli ilimlerin Arapçaya nakledilmesi suretiyle Arap düşüncesinin gelişerek adeta altın çağını yaşadığı “Müslümanların bilimsel rönesans dönemi” olarak değerlendirilmektedir.³⁴ Abbâsî ihtilâlî politik, sosyal ve ekonomik alanlarda olduğu gibi fikrî, ilmî ve edebî hayatın gelişiminde de rol oynamıştır.

Arap, Fars, Yunan ve Hint kültürlerinin hakim olduğu çok geniş coğrafyalara yayılan Abbâsî Devleti, dil, kültür ve düşünce dünyaları birbirinden tamamen farklı olan pek çok etnik grubun oluşturduğu halklar topluluğundan ibaret bir devlet görünümündeydi. Bu farklı etnik gruplar tarih boyunca nesilden nesile aktardıkları kültürel birikimleriyle birlikte Abbâsîlerin sosyal ve kültürel eksenine entegre olarak ahenk ve uyumla yeni devletin önemli birer parçası haline gelmişlerdir. Arapların fethedilen topraklara yerleşerek evlilik ve iç içe yaşama yoluyla yerel halkla bütünleşmeleri, toplumun fikrî ve kültürel değişiminin en önemli nedenleri arasında gösterilebilir.³⁵ Evlilik ve birlikte yaşama yoluyla gerçekleşen bütünleşme haricinde en az bunun kadar güçlü olan İslâmiyet'in getirdiği manevî kaynaşma, toplumsal ve kültürel bağları güçlendiren bir başka unsur olmuştur. İslâmiyet'i kabul eden fethedilen diyar sakinleri, Abbâsîlerin uyguladığı eşitlik ve sosyal adalet ilkelerine göre devletin

³¹ el-İsfahânî, *el-Eğânî*, VI, 57; Dayf, *el-Fennu ve Mezâhibuhû fi 'ş-Şi'ri'l-'Arabî*, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire tsz., s. 109; 'Atvân, *ez-Zendeka ve 'ş-Şu'ûbiyye*, s. 24; Demirayak, *Abbâsî Edebiyatı Tarihi*, s. 10.

³² Emîn, Ahmed, *Duha'l-İslâm*, Mektebetu'n-Nahdati'l-Mısriyye, Kahire tsz., I, 185.

³³ Dayf, *el-Fennu ve Mezâhibuhû fi 'ş-Şi'ri'l-'Arabî*, s. 114; Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabi el-'Asru'l-'Abbâsiyyu'l-Evvel*, s. 84.

³⁴ Reşid, *el-Edebu'l-'Arabî*, s. 15; Bozkurt, *Abbâsîler*, s. 195.

³⁵ Emîn, *Duha'l-İslâm*, I, 163; el-Makdisî, Enîs, *Umerâu 'ş-Şi'ri'l-'Arabî fi'l-'Asri'l-'Abbâsî*, Dâru'l-'İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut 1989, s. 42; Gibb, Hamilton Alexander Rosskeen, *Arap Edebiyatı*, Doğu Batı Yayınları, Eylül 2017, s. 58.

idarî ve askerî mekanizmaları içerisinde statü sahibi olma imkanını yakalamışlardır. Bu halk mensuplarının kimi sosyal statü, kimi fetihlerle gelenlerle daha düzeyli iletişim kurabilme, kimi de kabul ettiği dinin kaynakları olan Kur'an ve sünnetten hakkıyla faydalanmak adına Arapça öğrenme zorunluluğu hissetmişlerdir.³⁶ Abbâsî Devleti'nde yetişen dil âlimlerinin çoğunu oluşturan İranlıların, Arapçaya olan ilgilerinin diğer tüm etnik gruplardan daha fazla olduğu özellikle belirtilmesi gereken bir husustur. İbn Haldûn (ö. 808/1406) *el-Mukaddime*'sinde bundan daha genel bir ifadeyle, bu dönemde sadece dil alanında değil ilim dallarının tümünde ilmin sancaktarlığını yapanların ekserisinin acemlerden olduğunu dile getirmektedir. İbn Haldûn bu görüşünü, ilmin şehir hayatının bir ürünü olmasına, o dönemde genel olarak Acemlerin şehir hayatı, Arapların ise çölde bedevi hayatı sürmelerine dayandırmaktadır.³⁷

Vurgulanması gereken bir başka nokta ise, az da olsa Arapçanın bu halkların dillerinden etkilenmesi gerçeğidir. Bu etkilenmenin yeni ilimlerle ilgili terimlerin türetilmesi, kelimelerin delaletlerinin genişlemesi ve kelimelerin sayısındaki artışla dilin zenginleşmesi gibi olumlu yönleri olmakla birlikte, Arapçanın arı ve orijinal halinden uzaklaşması, yabancı terimlerin anlamlarına uygun kelimeler türetmek yerine doğrudan Arapçalaştırmanın tercih edilmesi gibi olumsuz yönleri bulunmaktadır.³⁸ Bazı dilbilimciler Arapçanın diğer dillerden özellikle de Farsçadan etkilenmesini medeniyetler çatışmasının ürünü olan bir mücadelenin sonucu olarak görmektedirler. Öte yandan eğitim düzeyleri düşük veya ummî olan mevâlî ve kölelerin Arapça telaffuzlarının bozuk olması ve konuştukları Arapçayı kendi dillerinden bazı kelimelerle harmanlamaları, günümüzde "âmmice" diye adlandırılan mahallî şive veya diyalektlerin ortaya çıkmasına ve kasıtları olmaksızın Arapçanın Farsçadan olumsuz etkilenmesine yol açtıkları kanaatine sahip bir kesimin varlığına işaret etmek uygun olacaktır.³⁹

Abbâsîlerin fethedilen toprakların kültürel ve entelektüel birikimlerine ilgi duymaları düşünce ve bilimin gelişmesine etki eden önemli faktörlerden sayılmaktadır. Arapların Fars, Hint ve Yunan gibi acem toplulukların kültürleriyle fetihler yoluyla doğrudan temasları, farklı sebep ve sâiklerle fethedilen diyar halklarının İslâmiyet'i benimsemeleri, Arapların acem milletlerle bir arada yaşamaları ve halifelerin destekleriyle devlet politikası haline gelen tercüme faaliyetleri, yabancı kültürel ve bilimsel birikimin Abbâsî toplumuna girmesine vesile olan diğer önemli etkenlerdir. Bu etkenler, Abbâsî hakimiyeti altına giren toplumlarda yaygın olan astronomi, geometri,

³⁶ Emîn, *Duha'l-İslâm*, I, 385; Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabi el-'Asru'l-Abbâsiyyu'l-Evvel*, s. 89-90; Hafâcî, *el-Âdâbu'l-'Arabiyye fi'l-'Asri'l-'Abbâsiyyi'l-Evvel*, s. 65; Heddâra, *İtticâhâtu's-Şi'ri'l-'Arabî*, s. 78.

³⁷ İbn Haldûn, Abdurrahmân, *Mukaddimetu İbni Haldûn*, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Beyrut 1997, s. 421.

³⁸ Emîn, *Duha'l-İslâm*, s. 174; Hafâcî, *el-Âdâbu'l-'Arabiyye fi'l-'Asri'l-'Abbâsiyyi'l-Evvel*, s. 67-69.

³⁹ Heddâra, *İtticâhâtu's-Şi'ri'l-'Arabî*, s. 81.

tıp, felsefe, coğrafya, idare sistemi vb. ilimlerin Arap toplumunda da yer edinerek yayılmasına neden olmuştur.⁴⁰

Abbâsîler döneminde eğitim-öğretim faaliyetlerinin yürütüldüğü mescid ve camilerin ibadethanelerden ibaret olmadığı, buralarda kurulan ilim halkalarında her türlü ilmin okutulduğu ve ilmî münazaralar düzenlendiği bilinmektedir.⁴¹ Aynı şekilde isteyen herkese okuma, yazma, Kur'an-ı Kerîm, dil ve edebiyat eğitimi veren günümüzde mahalle mektebi veya medrese denilebilecek “ketâtîb” yaygın eğitim kurumlarından biri olmuştur.⁴² Dönemin eğitim kurumları içerisinde 215/830 yılında Halife el-Me'mûn'un kurduğu ilk İslâmî ilimler akademisi denilebilecek Beytülhikme'ye ayrı bir parantez açılması gerekmektedir. İslâm tarihinde el-Me'mûn'un iktidarı, hilâfet makamına entelektüel bir anlam kazandırmış, yaptığı icraatlarla felsefî ve kelâmî düşüncenin gelişiminde büyük rol oynamıştır. el-Mansûr döneminde başlayan münferit ve sınırlı tercüme çalışmaları, bu kurumun ilim dünyasına girmesiyle birlikte kurumsal bir kimliğe bürünerek destek ve teşviği doğrudan halife, vezir ve emirlerden alan sistemli akademik çalışmalara dönüşmüştür. Beytülhikme'de çalışan geniş mütercim kadrosu Yunanca, Farsça, Hintçe, Süryânice, İbrânice, Kıptice, Nabâtice ve Latince gibi dillerden tüm ilim dallarında Arapçaya çeviriler yapmışlardır. Abbâsî Devleti'nin kuruluş yıllarında ortaya çıkan kitap satışlarının yapıldığı sahaf ve kütüphaneler, toplumda yaygın bilimsel platformların başka bir versiyonudur.⁴³

I. Abbâsî dönemi İslâm kültür ve medeniyetinde iz bırakan çok önemli bir zaman dilimidir. Bu dönemde, bilimsel çalışmalar sistemli bir şekilde ele alınarak tasnifi yapılmış, dinî ve yabancı bilimler olarak iki gruba ayrılmıştır. Dinî ilimler; tefsir, kıraat, hadis, fıkıh, kelam, dil bilimi ve tarih yazıcılığı gibi ilimleri kapsamıştır. Aklî veya yabancı ilimler ise; matematik, astronomi, geometri, tıp, doğa bilimleri, coğrafya, kimya ve fizik gibi ilimlerden ibaret olmuştur.⁴⁴ Her iki ilim grubu da Abbâsîler döneminde ilgi görmüş, fikir özgürlüğünün olumlu yansımalarıyla Müslüman ilim dünyasının altın çağı veya rönesans dönemi gibi sıfatlarla nitelendirilecek kadar ilerlemeler kaydedilmiştir.

Bu dönemde ilimle uğraşanların da iki gruba ayrıldığı görülmektedir. İlmî ve

⁴⁰ er-Rifâ'î, Enver, *el-İslâmu fî Hadâratihî ve Nuzumihî'l-İdâriyye ve 's-Siyâsiyye*, Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsır, Beyrût 1997, s. 527.

⁴¹ Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabi el-'Asru'l-Abbâsiyyu'l-Evvel*, s. 100; Yıldız, “Abbâsîler”, I, 40.

⁴² Emîn, *Duha'l-İslâm*, II, 50; Ebû Alî, ‘Abdülhâdî ‘Abdunnebî Alî, *el-Edebu'l-'Arabi fî Zilâli'l-'Asri'l-'Abbâsiyyi'l-Evvel*, Dâru'l-Kutub, 2006, s. 28.

⁴³ Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabi el-'Asru'l-Abbâsiyyu'l-Evvel*, s. 104; Hafâcî, *el-Âdâbu'l-'Arabiyye fî'l-'Asri'l-'Abbâsiyyi'l-Evvel*, s. 53; Le Bon, Gustave, *Hadâratu'l-'Arab*, (Çev.: ‘Âdil Zu‘aytir), Muessesetu Hindâvî li't-Ta'limi ve's-Sekâfe, Kahire 2013, s. 449; Bozkurt, *Abbâsîler*, s. 225; Yıldız, “Abbâsîler”, I, 45; Huart, Clement, *A History of Arabic Literature*, D. Appleton and Company, New York 1903, s. 281.

⁴⁴ Hasan, *Târîhu'l-İslâm*, II, 264.

kültürel birikimleri nakil ve rivayet ağırlıklı olan kesime ilim ehli âlimler denilirken, ilim edinmede daha çok yeni bir fikir ortaya koyma ve hüküm çıkarmaya ağırlık verenlere de akıl ehli veya akılcı ilim adamları denildiği bilinmektedir.⁴⁵

Abbâsî Devleti'nin I. döneminde ilim talep eden kesimlerin yöneldiği, Hicâz bölgesinde Mekke ve Medine, Irak'ta Basra, Kûfe, Bağdât, el-Mirbad gibi ilim ve kültür merkezi sayılabilecek pek çok şehrin varlığına işaret etmek yerinde olacaktır.⁴⁶

2.4. Dönemin Şiirine Genel Bir Bakış

Arap şiirinin İslâm öncesi dönemde kalite ve nitelik yönünden mükemmeliyetin, sosyal kabul açısından da popülerliğin zirvesine ulaşması genel kabul gören bir değerlendirmedir. İslâmiyet, dinî değerlere uygun olmayan şiirin bazı türlerine kapıları kapatmış, yeni sürecin ihtiyaç ve kabullerine göre bazı yeni türlere alan açmıştır. Câhili Arap kültürünün değerlerine uygun edebî ürünlerin İslâm dini gibi yüce değerler manzûmesine sahip sistemiyle uyumlu hale getirilmesi şiirin zayıflamasına, lafızların doğallıktan uzaklaşarak yumuşamasına ve lafızlara yüklenen manaların kısıtlanmasına yol açmıştır.

Emevîler dönemine bakıldığında, hilâfet kavgaları neticesinde farklı grupların ortaya çıkması, bu gruplar arasında İslâmiyet'in yasakladığı asabiyet ruhunun yeniden hortlaması, Emevîlerin izledikleri politikaların kabileler arasında düşmanlıklar yaratması gibi nedenlerin, hak talep etme ve propaganda vesilesi olarak görülen şiirin yeniden ehemmiyet kazanmasına vesile olduğu görülmektedir.⁴⁷ Fethedilen diyarlarda dinin kaynağı olan Kur'an ve hadislerin doğru okunarak öğrenilmesi için Arapçanın zorunluluğu, bu dilin yayılması adına çabalar sarfedilmesini gerektirmiştir. Emevîler döneminde bu çabaların dolaylı yoldan şiirin yeniden canlanmasına ve gelişmesine yol açan bir başka faktöre dönüştüğü ifade edilmesi gereken hususlardan biridir.⁴⁸ Genel itibariyle şahsî çekişmeler ve kabile mücadelelerini konu edinen “*nakâid*” denilen yergili atışma şiirlerinin, Câhiliye ve Sadru'l-İslâm dönemi hicivlerinden farklı olarak “*düzenli ve planlı hiciv*” denilebilecek yeni bir türe veya sanata dönüştüğü görülmektedir.⁴⁹ Emevîler dönemi edebiyatında, Cerîr (ö. 110/728), el-Ahtal (ö. 90/708) ve el-Ferezdak'ın (ö. 114/732) bu yeni türün en meşhur temsilcileri oldukları neredeyse tüm edebiyat tarihçilerinin ortak kanaatidir.

Abbâsîler döneminde ise, Müslüman toplumun bedevilikten şehir hayatına,

⁴⁵ Hasan, *Târîhu'l-İslâm*, II, 265.

⁴⁶ Ebû Alî, *el-Edebu'l-'Arabî fi Zilâli'l-'Asri'l-'Abbâsîyyi'l-Evvel*, s.30.

⁴⁷ Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Luğa*, I, 203; Ferrûh, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 360.

⁴⁸ Demirayak, *Abbâsî Edebiyatı Tarihi*, s. 16.

⁴⁹ Dayf, Şevkî, *et-Tetavvuru ve't-Tecdîd fi 'ş-Şi'ril'l-Emevî*, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire 1987, s. 165; Heddâra, *İtticâhâtu 'ş-Şi'ri'l-'Arabî*, s. 419.

yokluktan bolluk, konfor ve refaha geçiş yapması gibi şiir de büyük bir dönüşüm geçirmiştir. Yaşam standartları ve ortamın değişmesiyle insanların hayal dünyalarında ve düşünce tarzlarında değişiklikler meydana geldiği bilinen bir gerçektir. Toplumun hayatındaki bu yeni tarz, etkilerini en çok şairlerde göstermiştir. Halifelerin ve devlet adamlarının şiir ve şairin gücünü kendi saflarında görme ihtiyacı hissetmeleri, şairlerin saray nimetlerinden daha çok faydalanabilmelerine imkan tanımıştır. Halife ve yöneticilere söyledikleri methiyeler, düşmanlarına gönderdikleri hiciv okları ve orduları zafer aşkıyla saldırmaya teşvik eden hamâset şiirleri kendilerine cömertçe sunulan eşsiz maddî olanaklardan yararlanmalarına fırsat vermiştir. Saraylarda halife meclislerinde geçirilen hoş vakitler, ipek elbiseler, altın ve gümüş kaplarda yenilen yemekler, zevk ve eğlencenin zirveye ulaştığı cariye, içki ve gına seansları şairlerin beyitleri karşılığında faydalandıkları nimetleri anlamamıza yardımcı olacaktır.⁵⁰ Hayatını deve yününden yapılmış çadırında çöl kumu veya otlardan yapılmış bir sergi üzerinde geçiren bedevi şairle, Abbâsî döneminde bahsedilen şaşaalı hayatın imkanlarından faydalanan şairin hayal dünyasının kelimelerine yansımalarının aynı olmasının mümkün olmayacağı aşikardır. Bu dönem şiirinin, daha ziyade realizmle ilgilendiği ancak bununla birlikte eskiyi ihmal etmediği görülmektedir.

Abbâsî Devleti'nin I. döneminde edebî camiaya hakim olan edebiyata, ortaya çıktığı süreç dikkate alınarak "*Abbâsî edebiyatı*" denilmektedir. Bu edebiyata mensup edip ve şairlerin pek çoğunun ebeveynleri yahut anne veya babasından birinin Arap olmayan unsurlardan olması sebebiyle "*müvelled edebiyat*" adı da verilmiştir. Ayrıca Abbâsî dönemi öncesi baz alındığında, bu edebiyata nispet edilen edebî şahsiyetlerin yeni olmaları hasebiyle bu edebiyat "*muhdes edebiyat*" olarak da anılmaktadır.⁵¹

Bu dönemde, halifeler ve yöneticilerin şiir ve şairleri teşvik etmeleri, edebî eleştiri, ifade, fikir ve inanç özgürlük alanlarının genişlemesi, şiir ve edebiyat meclislerinin kurulması, Câhiliye dönemi şiirlerinin tedvinine başlanması ve şairlerin şiiri kazanç aracı olarak görmeleri gibi sebeplerden dolayı şiirde pek çok gelişme ve yenilik meydana gelmiştir. Bu yenilikler daha çok anlam ve hayal, vezin ve kafîye, lafız ve üslup, amaç ve tema, tür ve edebî sanatlar bakımından gerçekleşmiştir.⁵²

2.4.1. Mevcut Şiir Türlerindeki Değişiklikler

I. Abbâsî döneminde büyük siyâsî gelişmelerin yol açtığı pek çok sosyal ve kültürel değişiklik, İslâm öncesi dönemden beri varlığını sürdüren şiir türlerinde de tema ve anlam yeniliklerini beraberinde getirmiştir. Dönemin şartları bir bütün olarak ele alındığında, mevcut şiir türlerinde pek çok yeniliğin ortaya çıkması oldukça doğal

⁵⁰ Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Luğa*, II, 38.

⁵¹ Ferrûh, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, II, 39.

⁵² Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Luğa*, II, 39; el-Makdisî, *Umerâu's-Şi'r*, s. 87.

bir gelişme olarak görülmektedir. Şiir türlerine göre bu yenilikler şu şekilde zikredilebilir:

Kudâme b. Ca'fer'in (ö. 337/948) akıl, iffet, adalet ve cesaret olmak üzere dört temel sıfatta topladığı övgü şiirlerinin temel konuları,⁵³ I. Abbâsî dönemi övgü şiirlerinde de kendine yer bulmuştur.

Sadru'l-İslâm döneminde, İslâmî değerlere uygun anlamların medih şiirinin konularına dahil olduğu görülmektedir. Emevîler döneminde bu anlamlara takva ve zühd gibi konular da eklenmiştir. Ancak yeni dönemde bu konular mübâlağalı bir şekilde medih şiirlerinde kendine yer bulmakla birlikte, şairlerin vezir ve devlet ricâlinden memduhlarının siyâsî yönlerine ağırlık vererek onları, ileri görüşlülük, kararlılık, gafletten uzak olma, yolsuzluklardan nezihlik, sorunlara karşı pozisyon almada halifeye layık davranma ve bilgelik gibi sıfatlarla övdükleri görülmektedir.⁵⁴ Halifeleri övdüklerinde ise, yönetimde başarılı olmasalar dahi onlara ideal hâkim vasıfları yüklemişler, ideal yönetim için gerekli olan Allah korkusu, adalet ve ümmetin onlara olan ihtiyacı gibi yönleri abartarak methetmişlerdir. Memduhların gönlünü hoşnut etme, gururlarını okşama ve bunun neticesinde büyük ihsan ve hediyeler elde etme, bu mübâlağalı methiyelerin ardında yatan nedenlerin başlıcalarındandır. Halife el-Emîn gibi ahlâkî yönden sorunlu bir halife veya yöneticiyi methettiklerinde, kusurlarını göz ardı ederek onu ideal bir yönetici gibi övmelerinin taassuba dayalı hizbî ve siyâsî şiirin ortaya çıkmasına yol açtığı düşünülmektedir.⁵⁵

Şehirlerin güzelliklerini ve onlara olan bağlılıklarını dile getirme, bu dönemde ortaya çıkan övgü şiirlerinden biridir. Siyâsî, sosyal, ilmî ve ekonomik hayatın merkezleri olmaları sebebiyle Bağdat, Kûfe ve Basra şehirleri en çok medih şiiri yazılan şehirlerdir.

Şekil yönünden bakıldığında Câhiliyede "*el-vukûf 'ala'l-atlâl*" denilen terkedilen diyar harabelerinin zikredilmesiyle başlayan medih şiirlerinin bu dönemde aynı şekli korumakla beraber şarabın, zevk ve eğlence maceralarının vasfıyla hatta Ebû Nuvâs'ın bir kasidesinin başında zikrettiği gibi erkeklere gazel ile başladığı görülmektedir.⁵⁶

Ebû Dulâme (ö. 161/777), es-Seyyid el-Himyerî (ö. 173/789), Mervân b. Ebî Hafsa (ö. 182/798), Eşca' b. 'Amr es-Sulemî (ö. 195/811), Ebû Temmâm (ö. 232/847), Dîku'l-cinn el-Hımsî (ö. 235/849) ve Di'bil el-Huzâ'î gibi şairler I. Abbâsî döneminde

⁵³ İbn Ca'fer, Kudâme, *Nakdu's-Şi'r*, (thk: M. Abdulmun'im Hafâcî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut tsz., s. 96.

⁵⁴ Heddâra, *İtticâhâtu's-Şi'ri'l-'Arabî*, s. 371.

⁵⁵ Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabi el-'Asru'l-Abbâsiyyu'l-Evvel*, s. 162.

⁵⁶ Heddâra, *İtticâhâtu's-Şi'ri'l-'Arabî*, s. 372-375.

övgü şiirleriyle bilinen şairlerden bazılarıdır.⁵⁷

İbn Reşîk el-Kayrevânî'nin (ö. 463/1071) ölüler için olması haricinde, medih şiirleriyle arasında bir fark bulunmadığını belirttiği⁵⁸ ve bu açıdan bakıldığında “*ölülere yapılan medih*” olarak değerlendirilmesinin mümkün olduğu mersiye şiirleri, Câhiliye döneminde üç tür olarak görülmektedir. Bu türler, savaşlarda öldürülenlerin intikamlarının alınmasına teşvik eden kabile mersiyeleri, fertlerin kaybettikleri eş, kardeş, baba vb. değerli kişileri andıkları kişisel mersiyeler ve kabile duygularıyla kişisel duyguların birbirine karıştığı mersiyeler şeklinde tasnif edilmektedir.⁵⁹ Emevîler döneminde ise; mersiye şiirlerinin halifeler ve birbirleriyle mücadele eden grupların savaşlarında vefat edenlere yakılan “*siyâsî mersiye*” ve eş, dost, akrabaya yazılan “*sosyal mersiye*” olmak üzere iki çeşidi görülmektedir.⁶⁰

I. Abbâsî dönemine gelindiğinde, mersiyenin önceki dönemlerde olduğu gibi yoğun bir şekilde siyâsî ve mezhebî tonda varlığını sürdürdüğü ifade edilebilir. Ğmâ meclislerinin müdâvimleri olan şarkıcılara, bağ ve bahçelere, Ebû Nuvâs'ın bir yılının ısırararak öldürdüğü av köpeğine mersiye söylemesi gibi hayvanlara ve Ebû Ya'kûb el-Hureymî'nin (ö. 212/827) iç karışıklıkta harap olan Bağdat'a mersiye söylemesi gibi savaşlarda yakılıp yıkılan şehirlere yakılan mersiyeler bu dönem mersiyelerinin yeni konuları arasında gösterilebilir.⁶¹ Mersiye şiirlerinin Ebu'l-'Atâhiye gibi zühd şairlerinin şiirlerinde ölümü hatırlatma ve ahiret hayatı hakkında gaflete düşenleri uyarma vesilesi olarak kullanılması bu türün döneme has yeniliklerindedir.⁶²

es-Seyyid el-Himyerî (ö. 173/789), Mansûr en-Nemerî (ö. 187/803), Ebû Ya'kûb el-Hureymî, Dîku'l-cinn el-Hımsî ve Di'bil b. Alî el-Huzâ'î gibi şairler I. Abbâsî döneminde mersiye şiirleriyle meşhur şairlerdendir.⁶³

Arap edebiyatının en eski türlerinden olan hiciv, Câhiliye döneminde övgü şiirlerindeki sıfatların zıttı olan ve Arapların ayıpladıkları korkaklık, savaşta kaçma, cimrilik, zayıf ve muhtacı ihmal etme gibi özelliklerin alaycı ve iğneleyici bir üslupla dile getirildiği şiir türüdür.⁶⁴ Emevîler döneminde hiciv şiirlerinin kabile taassubu ve siyâsî sürtüşmeler temeline dayandığı, bu nedenle de yaygınlık kazandığı

⁵⁷ Demirayak, *Abbâsî Edebiyatı Tarihi*, s. 72.

⁵⁸ el-Kayrevânî, Ebû Alî el-Hasan b. Reşîk, *el-'Umde fî Mehâsini's-Şi'ri ve Âdâbihî*, (thk.: Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd), Dâru'l-Cil, Beyrut 1981, II, 147.

⁵⁹ Alî, Muhammed 'Osman, *fî Edebi mâ Kable'l-İslâm*, Dâru'l-Evzâ'î, Beyrut 1988, s. 107.

⁶⁰ Ebû Alî, 'Abdülhâdî 'Abdunnebi Alî, *İtticâhâtu'r-Risâ ve Tetavvuruhû fi'l-'Asri'l-'Abbâsiyyi'l-Evvel*, Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, Kâhire 1990, s. 40.

⁶¹ Heddâra, *İtticâhâtu's-Şi'ri'l-'Arabî*, s. 440-447; eş-Şek'ah, Mustafâ, *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ fi'l-'Asri'l-'Abbâsî*, Dâru'l-İlmi li'l-Melâ'în, Beyrut 1986, s. 533; Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabi el-'Asru'l-'Abbâsiyyu'l-Evvel*, s. 175; Toprak, M.Faruk, “Mersiye”, *DİA*, İstanbul 2004, XXIX, 216.

⁶² Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabi el-'Asru'l-'Abbâsiyyu'l-Evvel*, s. 167.

⁶³ Demirayak, *Abbâsî Edebiyatı Tarihi*, s. 79.

⁶⁴ Hafâcî, Muhammed 'Abdulmun'im, *el-Hayâtu'l-Edebiyye fi'l-'Asri'l-Câhilî*, Dâru'l-Cil, Beyrut 1992, s. 212.

görülmektedir. Abbâsîlerin I. döneminde hiciv şiiri eski anlamlarını korumakla birlikte, siyâsî çekişmeler nedeniyle nazmedilen hicvin azaldığı, daha çok şairler arasındaki rekabete dayalı hicvettikleri kişilerin veya rakiplerinin fiziksel kusurlarını alaycı bir üslupla aşağıladıkları görülmektedir.⁶⁵ Öyle ki Hammâd b. 'Acrad'ın, âmâ olan Beşşâr b. Burd'u körlüğüyle alay ederek hicvetmesinin Beşşâr'ın nefsine çok ağır geldiği ve bu nedenle üzüntüsünden ağladığı rivayet edilmektedir.⁶⁶ Hiciv şiirlerinde görülen bir başka değişiklik de şiir dilinin hakaret, çirkeflik, küfür hatta ırza dil uzatacak kadar seviyesinin alçalmış olmasıdır.⁶⁷

Bu dönemde hiciv şiirlerinde görülen en belirgin şekilsel değişiklik, Câhiliye döneminde olduğu gibi klasik kasidenin bir parçası olmaktan çıkması, birkaç beyitten ibaret kısa müstakil bir türe dönüşmüş olmasıdır. Şiir dili açısından sade, halkın seviyesine yakın ve günlük konuşmalarda kullanılan kelimelerin kullanılması hiciv şiirlerinin bu döneme ait özelliklerindedir.

Bu dönemde toplumda görülen sosyal değişimlere paralel olarak, hiciv şiirlerinin içerdiği manalar da değişim geçirmiştir. Önceki dönemlerde Arap toplumunun erdem yönünden kusur olarak gördüğü olumsuz sıfatlar hedef alınırken, bu dönem şiirlerinde hicvin dînî, siyâsî ve mezhebî anlamlarla yoğrularak dile getirildiği görülmektedir. Şehirlerin methedilmesi gibi hicvedilmesi de bu dönemdeki hiciv şiirlerinin anlamsal yeniliklerindedir.⁶⁸ Dönem şiirinin sembol isimlerinden İbnu'r-Rûmî, Di'bil el-Huzâ'î ve Ebû Temmâm Bağdat'ı, Beşşâr b. Burd ve gramerci Alî b. Talhâ da (ö. 424/1033) Irak'taki Vâsıt şehrini hiciv oklarının hedefine oturtmuş şahsiyetlerden bazılarıdır.⁶⁹

Hammâd 'Acrad, Beşşâr b. Burd, Dîku'l-cinn el-Hımsî ve Di'bil el-Huzâ'î gibi şairler I. Abbâsî döneminde hiciv şiirleriyle bilinen şairlerden bazılarıdır.⁷⁰

Câhiliyede hakkında müstakil kasîdeler yazılmayan, ancak pek çok şairin kasîdesinin bölümleri arasında hayat deneyimlerini öğüt, irşâd ve darb-ı mesel olarak serpiştirdiği hikmet şiirleri, Emevîler döneminde kayda değer bir gelişme göstermemiştir. Abbâsî Devleti'nin I. döneminde tercüme faaliyetlerinin yoğunlaşması neticesinde İslâm kültürünün ufuklarının genişlemesiyle Arap olmayan halkların hayat deneyimlerini içeren hikmet, öğüt ve irşâd temalı kitaplar Arapçaya aktarılmıştır. Bu türün söz konusu dönemde yazılan örneklerinde özellikle Fars ve Hint, az da olsa Yunan kültürünün izlerini görmek mümkündür. Hikmet şiirleri bu dönem itibarıyla,

⁶⁵ Dayf, *Târihu'l-Edebi'l-'Arabi el-'Asru'l-Abbâsiyyu'l-Evvel*, s. 168.

⁶⁶ el-İsfahânî, *el-Eğâni*, XIV, 214.

⁶⁷ el-Cevârî, Ahmed 'Abdussettâr, *eş-Şi'ru fî Bağdâd Hattâ Nihâyeti'l-Karni's-Sâlisi'l-Hicrî*, Matba'atu'l-Mucamma'i'l-'İlmi'l-'Irâkî, Bağdat 1991, s. 260.

⁶⁸ Heddâra, *İtticâhâtu's-Şi'ri'l-'Arabî*, s. 421-430; el-Cevârî, *eş-Şi'ru fî Bağdâd*, s. 268.

⁶⁹ Toprak, M. Faruk, "Arap Şiirinde Şehirlere Hiciv", *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 2001, sy. I, s. 7-8.

⁷⁰ Demirayak, *Abbâsî Edebiyatı Tarihi*, s. 76.

önceki dönemlerdeki gibi kasidenin bölümleri arasına saçılan beyitler olmaktan çıkmış, müstakil türe dönüşmüştür. Abbâsîlerin I. döneminde felsefe kültürünün yayılmasıyla birlikte hikmet şiirlerinin felsefî bir dokuya büründüğü ifade edilmelidir.

Zındıklıkla itham edilip öldürülen Sâlih b. ‘Abdu’l-Kuddûs (ö. 167/783), Ebu’l-‘Atâhiye, Mahmûd el-Varrâk (ö. 220/835) ve Ebû Bekr el ‘Arzamî gibi şairler dönemin bu alanda bilinen şairlerinden bazılarıdır.⁷¹

İbn Reşîk el-Kayrevânî'nin (ö. 456/1064); “*Şiirin pek azı haricinde kalan kısmı tasvire aittir.*”⁷² sözüyle önemini ve çokluğunu özetlediği tasvir şiirleri, aslen Câhiliye dönemi kasîdesi içerisinde belli bir yer tutmakla beraber müstakil bir tür olarak söylenmemiştir.⁷³ Câhiliye dönemi şairleri, yaşadıkları çevrede gördükleri ve bildikleri neredeyse tasvir etmedikleri bir canlı, görüntü veya sahne bırakmamışlardır.⁷⁴ Emevî dönemi tasvir şiirlerine bakıldığında şairlerin Câhiliye dönemi tasvirlerine devam ettikleri görülmektedir. Bu dönem şairlerinin çoğu şehirlerde yaşamış olmalarına rağmen çöl ortamına dair tasvirlerden vazgeçememişlerdir.⁷⁵ Emevî dönemi şairlerinden Zu’r-rumme (ö. 117/735) çöl hayatına ilişkin tasvirler, el-Hutay’e (ö. 59/678) ve el-Ferezdak ise yay, ok ve at tasvirleriyle, el-Ahtal da şarap ve içki meclisi tasviriyle meşhur şairlerdir.⁷⁶

I. Abbâsî döneminde tasvir şiirleri gerek kalite gerekse konu çeşitliliği açısından, Câhiliye ve İslâmî dönemde ulaşılan seviyeden daha yükseğe ulaşmıştır. Tasvir şiirlerindeki bu üstünlük, bir yandan Bağdat gibi büyüleyici bir şehrin varlığına, öte yandan da medeniyetlerin birbirine karışması ve müreffeh hayatın ruh ve hayal alemlerinde açtığı yeni ufuklara bağlanabilir.⁷⁷ Bu dönemin şairleri bağlar, bahçeler, çiçekler, kuşlar, evcil hayvanlar, av hayvanları, köprüler, saraylar, mevsimler özellikle de ilkbaharı, kitap, kalem, güzel yazı gibi kültüre dair figürleri kısacası çevrelerinde medeniyete dair gözlerinin gördüğü herşeyi en ince detayına kadar vafsetmişlerdir.⁷⁸ Kısaca I. Abbâsî dönemi tasvir konularını tabiat, av, eşya ve şahıs tasvirleri başlıkları altında toplamak mümkündür.

Ebû Nuvâs, Beşşâr b. Burd, Muslim b. el-Velîd (ö. 208/823), Ebû Temmâm ve Alî b. el-Cehm (ö. 249/863) bu dönemin başlıca tasvir şairlerindedir.

İslâm öncesi dönemde müstakil bir tür olmayan, biri affî veya uzrî gazel

⁷¹ Heddâra, *İtticâhâtu’s-Şi’ri’l-‘Arabî*, s. 447-453.

⁷² İbn Reşîk, *el-‘Umde*, II, 294.

⁷³ Yanık, Nevzat H., *Arap Şiirinde Tasvir (Câhiliye-Abbasiler)*, Fenomen Yay., Erzurum 2010, s. 26.

⁷⁴ Dayf, Şevkî, *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî el-‘Asru’l-Cahilî*, Dâru’l-Ma’ârif, Kahire 1960, s. 217.

⁷⁵ Dayf, Şevkî, *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî el-‘Asru’l-İslâmî*, Dâru’l-Ma’ârif, Kahire 1963, s. 386.

⁷⁶ İbn Reşîk, *el-‘Umde*, II, 295; Yanık, *Arap Şiirinde Tasvir*, s. 19-21.

⁷⁷ Demirayak, *Abbâsî Edebiyatı Tarihi*, s. 82.

⁷⁸ Heddâra, *İtticâhâtu’s-Şi’ri’l-‘Arabî*, s. 458-460.

diğeriye sarîh veya hissî gazel olmak üzere iki ana yol izleyen gazel,⁷⁹ I. Abbâsî dönemine kadar geçen sürede büyük gelişme göstermiştir. Temiz aşk duygularını dile getiren fahiş kelimelerden uzak, iffetli ve bazen de platonik aşkı ifade eden afîf gazel İslâm öncesi dönemde daha yaygındı.⁸⁰ Sadru'l-İslâm döneminde genel hatlarıyla İslâmî değerlerle bağdaşmayan bir tür olan gazelin zayıfladığı görülmektedir.⁸¹ Emevîler döneminde gazel, geleneksel Arap kasîdesinin girizgahı olmaktan kurtularak, bir yandan geleneksel şiir tarzının, diğer yandan da gelişen şehir hayatının etkisiyle farklı tevaccühlere sahip iki grup şairin şiirlerinin asıl konusu olmuştur.⁸² Geleneksel tarz olan bedevî veya uzrî gazel Hicaz ve çevresinde Kays b. Zerîh (ö. 68/687), Cemil b. Ma'mer (ö. 82/701) ve Kuseyyir 'Azze (ö. 105/723) gibi şairlerin temsil ettiği temiz, saf ve iffetli aşk şiirlerinden ibarettir. Şehvî duyguların pervasızca dile getirildiği, yerleşik hayatın yaşandığı şehirlerde görülen hadarî veya hissî gazel Mekke ve Medine'de daha çok Ömer b. Ebî Rebâ'nın (ö. 93/711) şiirlerinde görülmektedir.⁸³

Abbâsî Devleti'nin I. döneminde görülen aşk şiirleri, afîf veya uzrî gazel, hissî veya fâhiş gazel ve erkeklere yazılan el-gazel bi'l-müzekker veya el-gazel bi'l-ğilmân olmak üzere üç ana başlık altında özetlenebilir.⁸⁴ Bu türlerden ilki olan uzrî gazelde kayda değer bir değişiklik gerçekleşmemiştir. Ancak ikinci tür olan hissî veya fâhiş gazelde görülen değişiklikler, Abbâsî toplumunda arsızlık ve müstehcenliğin yayılmasının doğurduğu sosyal etkilerle ahlâkî değerlere sığmayacak kadar çirkinleşmiştir. Bu türde örnekler veren şairler, genel olarak sevgililerine karşı hissettikleri şehvî duyguları, cinsel arzuları veya aralarında geçen bedensel yakınlaşmaları fütursuzca dile getirmekten kaçınmamışlardır. Dönem itibarıyla hissî gazelin en büyük temsilcisi kabul edilen Beşşâr b. Burd'un, edep sınırlarını tarumar etmiş olmasına rağmen çağdaşı pek çok şairin düştüğü ahlaksızlık çukuru olan erkeklere gazele bulaşmadığı belirtilmelidir. Toplumdaki ahlâkî çözümlenin tesiriyle önceki dönemlerde görülmemiş gazel türü olan erkeklere yazılan el-gazel bi'l-müzekker, bu dönemde müstehcenlik hatta sapıklık düzeyinin alçaldığı seviyeleri açıkça ortaya koymaktadır. Hammâd 'Acrad, Ebû Nuvâs, Mutî' b. İyâs, Vâlibe b. el Hubâb (ö. 170/786) ve el-Huseyn b. ed-Dahhâk (ö. 259/864) gibi şairler sapıkça duygularını pervasızca teşhir ettikleri bu türde pek çok örnek sunan şairlerdendir.⁸⁵

⁷⁹ el-Bustânî, Butros, *Udebâu'l-'Arab fi'l-Câhiliyye ve 'Asri'l-İslâm*, Dâr Mârûn 'Abbûd, Beyrût tsz., s. 65.

⁸⁰ Ferrûh, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, s. 82.

⁸¹ Ferrûh, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, s. 367.

⁸² Heddâra, *İtticâhâtu's-Şi'ri'l-'Arabî*, s. 508.

⁸³ Heddâra, *İtticâhâtu's-Şi'ri'l-'Arabî*, s. 501; Savran, *Abbâsî Edebiyatında Sülûler*, s. 24.

⁸⁴ Heddâra, *İtticâhâtu's-Şi'ri'l-'Arabî*, s. 503.

⁸⁵ el-İskenderî, Ahmed, *Târîhu Âdabi'l-Luğati'l-'Arabiyye fi'l-'Asri'l-'Abbâsî*, Matba'atu's-Sa'âdeh, Kahire 1912, s. 140; Heddâra, *İtticâhâtu's-Şi'ri'l-'Arabî*, s. 514-517.

2.4.2. Yeni Şiir Türleri

I. Abbâsî döneminde büyük siyâsî gelişmelerin etkisiyle toplumsal, kültürel ve ekonomik dinamiklerde değişiklikler yaşanmış, yeni durumun tezâhürleri şiire yeni türler olarak yansımıştır. Bu dönemde ortaya çıkan şiir türlerinden bazıları, önceki dönemlerde klasik Câhiliye şiirinin bir parçası iken bu dönemde müstakil bir türe dönüşen şiirlerdir. Bunun yanında Abbâsî toplumunda yayılan bazı yeni akımların doğal sonucu veya bu akımlara tepki olarak ortaya çıkan yeni türler de bulunmaktadır.

Abbâsî Devleti'nin çok uluslu yapısı sebebiyle farklı medeniyetlerin nüfuz mücadelesi, yeni şiir türlerinin ortaya çıkmasının nedenlerinden birini teşkil etmektedir. Siyâsî şiirlerin devleti oluşturan etnik ve mezhepsel bileşenlerin mücadelelerinin bir parçası olarak yeni bir tür olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Bu noktada Şuûbiyye hareketinin etkisi özellikle vurgulanmalıdır. Dönemin en büyük özelliklerinden biri olan ilmî hareketlilik ve yeni ilim türlerinin ortaya çıkması, didaktik şiirler gibi yeni bir türün ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Toplumun yaşadığı ahlâkî buhran müstehcen şiirlerin ortaya çıkmasına vesile olurken, buna tepki olarak da önceki dönemlerde hikmet şiirlerinin bilinen temalarından olan zühdün müstakil bir tür olarak görülmeye başlandığı belirtilmelidir. I. Abbâsî döneminde görülen yeni şiir türleri şu şekildedir:

2.4.2.1. Zühd Şiirleri

Abbâsî Devleti zıt kutupların bir araya geldiği farklı renk, dil, kültür ve inanç gruplarının birleşmesinden ibaret oldukça geniş bir yelpazeye sahipti. Sosyal hayatta olduğu gibi edebî hayatta da hakim olan tek anlayışın ahlaksızlık, eğlence, zevk, konfor, lüks ve şaşaa olmadığı bilinmektedir. Söz konusu imkanlara sahip olan kesim bu zevklerin sarhoşluğunu yaşarken, bu imkanları yakalama şansına sahip olamayanlar dünyadan yüz çevirme eğilimi göstermiş, yozlaşmış hayata ve güzelliklerine sırt dönerek zühd ve kanaate yönelmişlerdir. Bu noktadan hareketle zühd hareketinin toplumu saran aşırılık ve ahlaksızlığa tepki olarak ortaya çıktığı ifade edilebilir. Zühd şiirlerinin ortaya çıkmasında en etkili faktör dinî değerler olsa da toplumu oluşturan tabakalar arasındaki sosyal, siyâsî ve ekonomik adaletsizliklerin de küçümsenemeyecek bir rolü olduğu ifade edilmelidir.⁸⁶

Zühd şairlerinin şiirlerinde işledikleri Allah korkusu, dünya hayatının geçiciliği, aza kanaat, ölümün her an gelme ihtimali, hesap gününü hatırlatma, dünya hayatının zevk ve şehvetlerinden uzaklaşma gibi anlamlara “dünya hayatının aldattıcı bir geçinmeden ibaret” olduğunu belirten ayetin⁸⁷ ve “Dünyaya rağbet gösterme ki Allah seni sevsin; insanların ellerinde bulunana rağbet etme ki onlar da seni sevsin.”

⁸⁶ Heddâra, *İtticâhâtü's-Şi'ri'l-'Arabî*, s. 288.

⁸⁷ Âl-i 'İmrân, 3/185.

hadisinin⁸⁸ yorumlarından ulaştıkları düşünülmektedir.

Zühd şiirlerinin ne zaman başladığına dair Arap edebiyat tarihçileri arasında bir söz birliği bulunmamaktadır. İtalyan oryantalist Nallino (ö. 1356/1938) zühd şiirlerinin Arap şiirinin yeni konularından olmadığını, sade bir şekilde de olsa temellerinin Câhiliye döneminde atıldığını öne sürmektedir. Câhiliye dönemi Hristiyan şairlerinden 'Adîyy b. Zeyd'in (y.ö. 600) şiirlerinde zühd konularına dair izlerin bulunmasından yola çıkarak, onun zühd şairlerinden kabul edilmesini iddiasına delil olarak göstermektedir.⁸⁹ Söz konusu şiirlerin zühd konularına dair izler taşımasını, zühd şiiri olduğunun delili olarak değerlendirmek sağlıklı bir yaklaşım olarak kabul edilemeyeceği gibi, Câhiliyede hikmetli sözler içeren şiirlerin konularının zühd konularıyla kesiştiği belirtilmelidir.

Zühd şiirlerinin aslına dair son dönem meşhur Arap edebiyat tarihçilerinden Şevkî Dayf'ın (ö. 1425/2005) kanaati, Nallino'nun görüşünün tam anlamıyla zıttıdır. Dayf, zühd şiirinin kökenlerinin İslâmî olduğu görüşünü savunmakta, Kur'an ve sünnetin zühdde davet ve teşvik ettiği kanaatini taşımaktadır. İslâmî fetihler döneminde Mısır, Irak ve Şam'da bulunan Hristiyan milletlerin İslâm'ı kabul etmeleriyle ruhbanlık ve benzeri anlayışların Müslüman toplumlarda yayılmaya başlaması hasebiyle bu milletlerin zühdün başlangıcı olmasa da gelişmesi ve yayılmasına yardımcı olduğu görüşünü savunmaktadır.⁹⁰

Macar oryantalist Ignaz Goldziher (ö. 1339/1921) ise, Abbâsî döneminde ortaya çıkan bu akımı tercüme faaliyetleri dahilinde Arapçaya aktarılan Budizm ve Şamanizmle ilgili kaynaklara dayandırmaktadır.⁹¹

Ahmed Emîn de Câhiliye şairi olan 'Amr b. Kulsûm (ö. 584) gibi şairlerin şiirlerinde görülen zühd şiirlerinin I. Abbâsî döneminden önce de mevcut olduğunu, ancak bu dönemle birlikte Fars asıllı şairlerin mısralarında yeni anlamlar kazandığını ve özellikle Ebu'l-'Atâhiye'nin zühdün felsefesini yaptığını ifade etmektedir.⁹²

I. Abbâsî döneminde görülen ilk zühd şiirlerinin, hayatının ilk dönemlerinde zevk ve eğlence hayatına dalıp sonraları gidişatını değiştiren Râbi'atu'l-'Adeviyye'ye (ö. 180/796) nisbet edilen ve derin dinî anlamlar içeren birkaç beyit olduğu rivayet edilmektedir.⁹³ Zühd şiirlerinin felsefesini yapan, yeni anlamlar katan, bir tür olarak Arap şiirine kazandıran, bu türün gerçek mimarı ve temsilcisinin -aynı Râbi'atu'l-

⁸⁸ İbn Mâce, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sunenu İbni Mâce*, (thk: Muhammed Fuâd 'Abdulbâkî), Matba'atu Dâri İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabiyye, Kahire tsz., II, 1374.

⁸⁹ Nallino, Carlo, *Târîhu'l-Âdâbi'l-'Arabiyye*, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire tsz., s. 91; Emîn, *Duha'l-İslâm*, I, 137.

⁹⁰ Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Asru'l-İslâmî*, s. 370.

⁹¹ Goldziher, Ignaz, *el-'Akîde ve's-Şerî'a fi'l-İslâm*, (Çev.: Muhammed Yûsuf Mûsâ, Alî Hasan 'Abdulkâdir, 'Abdulazîz 'Abdulhak), Dâru'l-Kutubi'l-Hadîse, Kahire 1959, s. 158.

⁹² Emîn, *Duha'l-İslâm*, I, 185.

⁹³ Heddâra, *İtticâhâtu's-Şi'ri'l-'Arabî*, s. 290.

'Adeviyye'de olduğu gibi- uzunca bir süre eğlence ve mucûn alemine dalan Fars asıllı Ebu'l-'Atâhiye olduğunda Arap edebiyat tarihçileri arasında bir ittifak söz konusudur. Abdullah b. el-Mubârek (ö. 182/798), el-Fudayl b. el-'ÿyâd (ö. 187/803), ilk mutasavvıf İbrâhîm b. Edhem'in yeğeni Muhammed b. Kunâse (ö. 207/822), Mahmûd b. Hasan el-Varrâk (y.ö. 220/835) ve Bişr b. el-Hâris (ö. 227/842) gibi zâhid şairler halk tabakasının duygularını yansıtan mısraları yine halkın anlayacağı sade bir dille nazmeden ve bu nedenle revac bulan zühd şiirleriyle bilinen şairlerden bazılarıdır. Son olarak bu dönemde zühd ile meşhur şairlerin varlığıyla birlikte, Ebû Nuvâs gibi mucûn şiirleriyle nam salmış ancak dönemin akımına kapılarak ömrünün son demlerinde zühd şiirleri nazmeden şairlerin de bulunduğu işaret etmek yerinde olacaktır.⁹⁴

el-Câhîz'ın *el-Beyân ve't-Tebyîn*, İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *'Uyûnu'l-Ahbâr* ve İbn 'Abdirabbih'in (ö. 328/940) de *el-'İkdu'l-Ferîd* kitaplarında zühd başlığı altında müstakil bir baba yer vermeleri, zühd konusunun dönemin edebiyatında ne kadar önemli bir yer tuttuğunun delili olarak görülebilir.

2.4.2.2. Mucûn Şiirleri

Mucûn terimi, "*insanın yaptığına aldırış etmemesi, genel ahlak, gelenek ve göreneklere aykırı utanç verici çirkin davranış ve rezillikleri alanen, utanmadan ve pervasızca işlemesi*" şeklinde tanımlanmaktadır.⁹⁵ Arap edebiyatında; şarap, şarap meclisleri, raks, cariyeler, gilmân denilen erkeklere nazmedilen gazeller ve shevî duygularla işlenen günahların tasviri, din dışı alaycı söylemler, kısaca mahrem olan herşeyin ve her türlü ahlaksızlığın açıkça dile getirilmesi gibi konular bu şiir türünün genel çerçevesini oluşturmaktadır. Fars, Hind ve Rum gibi Arap olmayan unsurların kültürlerinde yaygın olan zevk ve eğlence hayatına dair tüm olumsuzlukların Abbâsî toplumuna sirayet etmesiyle önceki dönem şiirlerinde az da olsa var olan müstehcen ifadeler, bu dönemde İslâm'ın ve Arap toplumunun değerleriyle bağdaşmayan mucûn şiirleri denilen bir akıma dönüşmüştür. Abbâsî toplumunda müstehcen şiir akımının ortaya çıkmasını yalnızca Arap toplumunun Fârisî kültürü gibi yabancı kültürlerle etkileşimine bağlamanın⁹⁶ yeterli olmadığı düşünülmektedir. İslâmî değerleri yıkmaya veya kendilerine göre yorumlamayı hedefleyen, pek çok edebiyat tarihçisine göre ahlaksızlığın kaynağı olan Kûfe merkezli fanatik Râfizî Şîi ve ateist zındıklık hareketlerinin mucûn akımının yayılmasındaki rolleri göz ardı edilmemelidir.⁹⁷ Abbâsî halifelerinin inanç, düşünce, ifade ve yaşam özgürlüklerine sınırsız sayılabilecek surette

⁹⁴ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire tsz., II, 27.

⁹⁵ el-Cevherî, Ebû Nasr İsmâ'il b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-'Arabîyye*, (thk.: Ahmed 'Abdulgafûr 'Attâr), Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrût 1987, VI, 2200; İbn Manzûr, Muhammed b. Mukerrem, *Lisânu'l-'Arab*, Dâr Sâdır, Beyrut 1993, XIII, 400.

⁹⁶ Huseyn, Tâhâ, *Hadîsu'l-Erbi'â*, Muessesetu Hindâvî li't-Ta'limi ve's-Sekâfe, Kahire 2014, s. 356.

⁹⁷ Heddâra, *İtticâhâtu's-Şi'ri'l-'Arabî*, s. 206.

müsamaha göstermeleri bu türün Abbâsî döneminde yoğun bir şekilde görülmesinin başlıca nedeni olarak değerlendirilebilir. I. Abbâsî dönemi öncesinde bu tür davranışların içki içmek, sarîh gazel nazmetmek vb. değerlere aykırı eylemlerden ibaret olduğu, toplumsal bazda ele alındığında bir akım seviyesine ulaşmayacak kadar bireysel formda kaldığı gözlemlenmektedir. Toplumda içki tüketimi ve alemlerinin yaygınlaşması, şairlerin içki, içki sofraları, kadehler ve sâkîleri tasvir ettikleri “hamriyyât” denilen şarap şiirlerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu sefahet meclislerine cariyeler ve gilmânın icra ettikleri ğınâ ve raksın dahil olmasıyla ahlâkî çöküntüye uğrayan toplumun gerçekleri, şairlerin etkili sözlerinin hayat bulduğu müstehcen şiirlere konu olmuştur.⁹⁸

Emevîlerde hilâfet saray kapılarını ilk olarak içki meclislerine açanın el-Velîd b. Yezîd (ö. 126/744),⁹⁹ Abbâsîlerde ise el-Emîn olduğu bilgisi edebiyat tarihi kitaplarında mevcuttur.¹⁰⁰ Şarap alemlerinin ayrılmaz parçası haline gelen cariyeler ve onların icra ettikleri şarkıların oluşturduğu zevk cümbüşü, şairlerin sarhoş kafalarıyla birleşen şiir yeteneklerinin ürünü mısralarla portreleşmiş, bu portreler de ahlaksızlıkların ve günahların ilan edildiği vasıta haline gelmiştir.

I. Abbâsî döneminde şairlerin eğlence alemlerinin müdâvimleri olduğu görülmektedir. Mecliste bulunanları şiirleriyle coşturacak şairler olmadan mucûn seanslarının işlendiği ortamlar eksik kabul edilmiştir. Zaman zaman şairlerin bir araya gelerek kendi alemlerinde zevk-ü sefaya daldıkları bilinmektedir. Ebû Nuvâs, Ebu'l-‘Atâhiye, “*el-Halî*” lakaplı el-Huseyn b. ed-Dahhâk ve Muslim b el-Velîd gibi şairlerin bir başka mucûn şairi İsmâîl el-Karâtîsî'nin evinde buluştukları ve evde kurdukları içki, ğınâ ve raks alemlerini nazmettikleri şiirlere döktükleri rivayet edilmektedir.¹⁰¹

Bu dönemde güçlenen müstehcen şiir dalgasının geleneksel Arap kasidesinin yapısını da değiştirdiği görülmektedir. Öyle ki; Ebû Nuvâs,¹⁰² Muslim b. el-Velîd¹⁰³ ve Beşşâr b. Burd gibi şairler, klasik Arap şiirinin girizgâhı olan sevgilinin göçüp gittiği diyar kalıntılarının zikri yerine şiirlerinden bazılarını şaraba yer vermek suretiyle başlamışlardır.¹⁰⁴ Bu değişikliğin altında yatan sebebin şairlerin içinde yaşadıkları dönemin ve toplumun şartlarına göre şiirlerini güncelleme ve şiirleriyle topluma adaptasyonlarını gerçekleştirme gayreti olduğu düşünülmektedir.

Tâhâ Huseyn'in ifadesiyle şaraba taparak onu kutsayan Ebû Nuvâs, tartışmasız

⁹⁸ Reşîd, *el-Edebu'l-'Arabî*, s. 56; Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabi el-'Asru'l-'Abbâsiyyu'l-Evvel*, s. 65.

⁹⁹ Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Asru'l-'İslâmî*, s. 381.

¹⁰⁰ Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabi el-'Asru'l-'Abbâsiyyu'l-Evvel*, s. 66.

¹⁰¹ el-İsfahânî, *el-Eġânî*, XXIII, 168.

¹⁰² Ebû Nuvâs, el-Hasan b. Hâni', *Dîvânu Ebî Nuvâs*, Dâr Sâdır, Beyrut tsz., s. 180.

¹⁰³ İbnu'l-Velîd, Muslim, *Şerhu Dîvân-i Sarî'i'l-Ġavâni*, (thk.: Sâmi ed-Dehhân), Dâru'l-Ma'ârif, Kâhire 2009, s. 279.

¹⁰⁴ Hasan, ‘İzzet, *Şi'ru'l-Vukûfi 'ala'l-Atlâl*, Matba'atu't-Terakkî, Şam 1968, s. 97.

şarap temalı müstehcen şiirlerin en çok bilinen ismidir.¹⁰⁵ Ebû Dulâme (ö. 161/778), Abân el-Lâhikî (ö. 200/815), Di‘bil el-Huzâ‘î, Vâlîbe b. el-Hubâb (y.ö. 170/786), Hammâd ‘Acrad, Mutî b. İyâs gibi isimler bu dönemde mucûn şiirleriyle bilinen şairlerden bazılarıdır.¹⁰⁶

2.4.2.3. Siyâsî ve Mezhebî Şiirler

İslâm öncesi dönemde Arap toplumunda aslen var olan siyâsî rekabetin temeli sayılabilecek kabile mücadelesi, İslâmiyet’in gelmesiyle devlet seviyesine yükselmiştir. Müşriklere karşı Hz. Peygamber’i (s.a.v.) savunan Abdullah b. Revâha (ö. 8/629), K‘ab b. Zuheyr (ö. 26/646) ve Hassân b. Sâbit (ö. 54/673) bu anlamda siyâsî şiirin temsilcileri kabul edilebilirler.¹⁰⁷ Siyâsî çalkantıların yoğun olarak yaşandığı, kabile mücadelesinin yerini daha geniş anlamda siyâsî mücadeleye bıraktığı dört halife ve Emevî dönemlerinin, siyâsî şiirin gelişmesi için uygun zemin ve ortamı sağladığı görülmektedir. I. Abbâsî döneminde ise şairler, Abbâsîlerin iktidarı ile neticelenen Abbâsîler ile Emevîler arasındaki siyâsî mücadelenin tarafları olmuşlardır. Siyâsî mücadeleyi sadece bu iki grupta sınırlandırmak, siyâsî tablonun tümünü görmeye engel teşkil edecektir. Emevîlerin iktidarına son veren Abbâsî ihtilâlinde, Abbâsîlerle Alevîler sonraki dönemde birbirleriyle hilâfet mücadelesi içine girmişlerdir. Öte yandan, Araplarla Şuûbiyye hareketinin etkisinde kalan mevâlî arasındaki üstünlük mücadelesi, dönemin siyâsî çekişmelerinin bir diğer boyutunu oluşturmaktadır. Halife ve iktidar yanlısı şairlerin Abbâsî iktidarını haklı göstermek için çabalamaları, muhâlif Emevî yanlısı şairlerin de yandaşlarını savunmaları gayet doğal bir durum olarak algılanmalıdır. Şairlerin bu mücadelenin parçası olmalarının ardında, etnik taassub, siyâsî sadakat, refah içinde yaşama, şiirleri kazanç vesilesi olarak görme gibi sebepler olduğu bilinmektedir.

İktidarın getirdiği maddî imkanlara sahip olan Abbâsî ailesini desteklemek şairlere büyük maddî olanaklar sağlarken, Abbâsîler kadar maddî güce sahip olmayan diğer gruplar şiirleriyle kendilerini destekleyen şairlere bu imkanları sunamamışlardır. Abbâsî taraftarı şairler farklı sâiklerle şiirlerinde yönetime olan desteklerini açıkça dile getirme imkanına sahipken, muhalif Emevî veya Alevî yandaşı şairler başlarına gelebileceklerden dolayı buna pek cüret gösterememişlerdir.¹⁰⁸

Abbâsîleri destekleyen siyâsî şiirler halifeliğin daha çok Benî Abbâs’ın hakkı olduğu hususunu ele almışlardır. Şairler, fikhî ve dinî hükümleri referans göstermek suretiyle bu hakkı şiirlerine konu etmişler, bir yandan hilâfet hakkını layık gördükleri Abbâsîleri överken öte yandan rakiplerini dinî çizgilerin dışına çıkararak yermişlerdir.

¹⁰⁵ Huseyn, *Hadîsu'l-Erbi'â*, s. 412.

¹⁰⁶ Reşîd, *el-Edebu'l-'Arabî*, s. 57.

¹⁰⁷ el-Bustânî, Butros, *Udebâu'l-'Arab fi'l-'A'suri'l-'Abbâsiyye*, Dâr Mârûn 'Abbûd, Beyrut 1979, s. 25.

¹⁰⁸ Heddâra, *İtticâhâtu's-Şi'ri'l-'Arabî*, s. 386.

Ebu'l-Ferec el-İsfahânî (ö. 356/967), Abbâsî halifelerinin şairlerden hilâfet makamını klasik övgü dizelerinin dışında övmelerini, hilâfet hakkının kendilerinde olduğunu mısralarıyla vurgulamalarını özellikle talep ettiklerini aktarmaktadır.¹⁰⁹ Bu istekle, medih şiirlerinin dinî sâiklerle güçlendirilmiş siyâsî şiirlere dönüştüğü görülmektedir.

Alevî grubun taraftarı olan şairler ise, halifelik hakkının Âl-i Beyt'te olduğunu dile getirirken, Abbâsîleri hicvetmekten geri kalmamışlardır. Bu grubun siyâsî şiirlerinde Abbâsîlerin tasfiye ettiği Alevî ailesinin kayıplarına yazılan hazin ve acıklı duygular yüklü mersiyelelerin varlığı gözlemlenmektedir.¹¹⁰

Abbâsîlerin yönetimi ele almalarıyla maruz kaldıkları zulüm ve katliam neticesinde iyiden iyiye zayıflayan Emevîleri destekleyen şairlerin genel olarak kendilerini gizlemek zorunda kaldıkları veya saf değiştirdikleri görülmektedir. Halifelik hakkındaki siyâsî mücadelelerini dinî dayanaklara isnad edemeyen Emevîleri öven şiirlerin klasik medih şiirlerinden öte gitmediği anlaşılmaktadır.¹¹¹

Emevîler döneminde ağır haksızlıklara maruz kalarak dışlanan Arap olmayan unsurlar, Abbâsî ihtilâline iştirak etmişler, ihtilâli başarıya taşımada büyük rol oynamışlardır. Bu ortaklığın, Araplara her alanda eşit olma ümidine kapılmalarına yol açtığı düşünülmektedir. Orduda başkomutanlık, yönetimde vezirlik gibi makamları ele geçirseler de Arapların onlara karşı taassubtan tam olarak vazgeçmemeleri ve Şuûbiyye hareketinin etkileriyle stratejik ortaklıkları son bulmuştur. Şuûbiyye taraftarı şairler, köklü medeniyetlere sahip oldukları, atalarının kurdukları geçmiş medeniyetler sayesinde tarih boyunca Araplara her alanda üstünlük sağladıkları gibi söylemleri siyâset temalı şiirlerine konu etmişlerdir.¹¹²

es-Seyyid el-Himyerî (ö. 173/789), Mervân b. Ebî Hafsa (ö. 182/798), Mansûr en-Nemrî (y.ö. 190/805) ve Ebû Dulâme gibi şairler Abbâsîler lehine siyâsî şiirler nazmeden şairlerdendir. Alevîleri savunan ve destekleyen şiirler Ca'fer b. 'Affân et-Tâî (y.ö. 150/768), el-Kumeyt el-Esedî (ö. 126/744) gibi şairler tarafından mısralara dökülürken; Beşşâr b. Burd, Ebû Nuvâs, Vâlibe b. el-Hubâb, Ebû Ya'kûb el-Hureymî (ö. 212/827) ve Di'bil el-Huzâ'î gibi şairler mevâlî hizbinin sancaktarlığını yapan şairlerden bazılarıdır.

Mezhebî şiir ise; Hâricîler, Şîa, Mürcie, Cebriye, Cehmiyye gibi birbirleriyle amansız mücadele içerisinde olan mezhep mensuplarının kendi görüşlerini hakim kılmak adına söyledikleri şiir türüdür. Pek çok ortak noktaları olsa da mezhebî şiirler, temel prensiplerini dinî referanslardan almaları yönüyle siyâsî şiirlerden ayrı olarak ele

¹⁰⁹ el-İsfahânî, *el-Eğânî*, XIII, 98.

¹¹⁰ Heddâra, *İtticâhâtu's-Şi'ri'l-'Arabî*, s. 390.

¹¹¹ Heddâra, *İtticâhâtu's-Şi'ri'l-'Arabî*, s. 391.

¹¹² Hafâcî, *el-Âdâbu'l-'Arabiyye fi'l-'Asri'l-'Abbâsiyyi'l-Evvel*, s. 170; Heddâra, *İtticâhâtu's-Şi'ri'l-'Arabî*, s. 401.

alınmaktadır.¹¹³ Bu şiir türünün ilk basit örnekleri hicrî I. yılın sonlarına doğru ortaya çıkmış, İslâmî hayatta gerçekleşen büyük gelişmeler neticesinde I. Abbâsî döneminde gelişimini tamamlayarak Arap edebiyatında müstakil bir tür olarak yerini almıştır. Abbâsî Devleti'nin dinî temeller üzerine inşa edilmesi, farklı kültürlerden dinî alanlarda tercüme faaliyetleri, kültürlerin ve yabancı unsurların Abbâsî toplumunda harmanlanması gibi nedenler bu dönemde mezheplerin dolayısıyla mezhebî şiirin gelişerek yayılmasının nedenleri arasında gösterilebilir. Zeydiyye, Kiysâniyye, İmâmiyye gibi çok sayıda kola ayrılmaları, İslâmî fikir hayatı üzerindeki güçlü etkileri, öfke ve hüzn gibi şiiri tetikleyici duygulardan hareket etmelerinden dolayı bu mezhepler arasında en çok örnek sunan mezhebin Şîa olduğu ifade edilmektedir.¹¹⁴

Rafizîlerden Di'bil el-Huzâ'î ve Mutî' b. İyâs, Mürcieden Sâbit Kutna (ö. 110/729), Mutezileden Bişr b. el-Mu'temir ve Safvân el-Ensârî (ö. 180/796), Kiysâniyyeden es-Seyyid el-Himyerî ve Mansûr en-Nemrî ve Hâricîlerden Leylâ bnt. Tarîf (ö. 199/815) mezhebî şiirin bu dönemdeki temsilcilerindendir.¹¹⁵

2.4.2.4. Didaktik Şiirler

İslâm aleminin bilimsel rönesans devri olarak görülen I. Abbâsî döneminde gerçekleşen yoğun bilimsel faaliyetler neticesinde öğrenme ve öğretmeye artan yoğun ilginin, bu verilerin korunması ve geleceğe aktarılması problemini beraberinde getirdiği düşünülmektedir. Bu amaca yönelik olarak herhangi bir konu veya ilmin kolaylıkla ezberlenerek öğrenilmesi ve korunabilmesi amacıyla nazmedilen, önceki dönemlerde görülmemiş, tam olarak kiminle başladığı meçhul olan didaktik veya ta'limî şiirler ortaya çıkmıştır. Arap edebiyat dünyasının bu dönemde tanıştığı bu tür, yabancı ilimlerin geçtiği kültürlerden biri olan Yunan kültüründe bilinmekteydi. Tâhâ Huseyn, bu türün ilk olarak Yunanlılarda görüldüğünü aktarmaktadır.¹¹⁶ Ahmed Emîn de Hintlilerin şiir ve nazma ayrı bir tutkularının olduğunu, Bîrûnî'nin (ö. 440/1048) Hintlilerin matematik ve astronomi kaidelerini nazmettiklerinden yakındığını ifade etmektedir.¹¹⁷ Buradan yola çıkarak didaktik şiirlerin, yabancı kültürlerin etkisiyle Arap edebiyatına giriş yaptığını ifade etmek mümkün olacaktır. Şevkî Dayf ise bu görüşlerin aksine, el-'Accâc (ö. 97/716) ve oğlu Ru'be b. el-'Accâc'ın (ö. 145/762) recezlerinin dil çalışmaları olduğundan hareketle didaktik şiirlerin ilk olarak Emevîlerin son dönemlerinde görüldüğü görüşünü savunmaktadır.¹¹⁸

Şairin eserine yansıtması beklenen yaratıcılık ve sanattan uzak olan bu duygusuz

¹¹³ Emîn, *Duha'l-İslâm*, III, 301; Heddâra, *İtticâhâtu's-Şi'ri'l-'Arabî*, s. 320.

¹¹⁴ Heddâra, *İtticâhâtu's-Şi'ri'l-'Arabî*, s. 337.

¹¹⁵ Daha geniş bilgi için bkz.: Heddâra, *İtticâhâtu's-Şi'ri'l-'Arabî*, s. 320-354.

¹¹⁶ Huseyn, *Hadîsu'l-Erbi'â*, s. 541; Reşid, *el-Edebu'l-'Arabî*, s. 69.

¹¹⁷ Emîn, *Duha'l-İslâm*, I, 246.

¹¹⁸ Dayf, *et-Tetavvuru ve't-Tecdîd fi's-Şi'ril'l-Emevî*, s. 319.

ve ruhsuz hatta tekellüfe varan türde ortaya çıkan eser, zihindeki bilgilerin manzum bir şekilde ifadesinden ibarettir. Edebî bir değeri bulunmayan bu şiirler nesre göre ezberlenmesi daha kolay olduğundan bu dönemde rağbet görmüştür.¹¹⁹

Didaktik şiir denildiğinde Arap edebiyat kitaplarında en çok karşılaşılan ismin Abân el-Lâhikî olduğu belirtilmelidir. Tâhâ Huseyn'in görüşüne göre el-Lâhikî, Arap edebiyat dünyasına didaktik şiiri kazandıran isimdir.¹²⁰ Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî'nin (ö. 190/805) talebine binaen *Kelîle ve Dimne*'yi şiir olarak nazmeden kişi olarak kabul edilen Abân el-Lâhikî'nin ilim, hikmet ve din gibi pek çok alanda didaktik şiir nazmettiği rivayet edilmektedir.¹²¹ Astroloji alanında Muhammed b. İbrâhîm el-Fizârî (y.ö. 180/796), felsefe, biyoloji ve muhtelif mezheplere reddiyede Mutezilî Bişr b. el-Mu'temir (ö. 210/825), zühd alanında Ebu'l-'Atâhiye, nahivde İshâk b. Halef el-Behrânî (ö. 286/899), tıpta İshâk b. Huneyn (ö. 298/910) farklı dallarda didaktik şiir nazmeden şairlerden bazılarıdır.

2.4.3. Şiirde Görülen Yenilikler

Ait olduğu toplumun portresi, zamanın aynası, hayata dair ümit ve duyguların mısralara yansması sayılan şiir, tarihin farklı dönemlerinde yenilenme süreçlerinden geçmiştir. I. Abbâsî döneminde Arap şiirinin, yabancı kültür ve medeniyetlerin Arap toplumuna etkisi, hayat standartlarının yükselmesi, halifeler ve devlet ricâlinin şiir ve şaire verdikleri önem, düşünce ve ifade özgürlüğü, şiir meclislerinin kurulması, edebî eleştirinin dil kuralları ışığında yapılarak nisbeten sistematik bir hale gelmesi, şiirin şairlerce bir kazanç vesilesi olarak görülmesi gibi nedenlerden dolayı büyük bir yenilenme geçirdiği görülmektedir.¹²² Özetle ifade edilmeye çalışılan bu nedenlerden ötürü, Arap şiirinde farklı yönlerden pek çok yenilik gerçekleşmiştir. Bu dönemde şiirde görülen yeniliklerin bazı Arap edebiyat tarihi kitaplarında;

- Konu ve temalarda,
- Lafız ve üsluplarda,
- Mana ve hayallerde,
- Vezin ve kafiyelerde

olmak üzere dört ana başlık,¹²³ bazılarında da lafızla ilgili yenilikler ve anlamla ilgili

¹¹⁹ el-Cevârî, *eş-Şi'ru fî Bağdâd*, s. 280; el-Bustânî, *Udebâu'l-'Arab fi'l-'Asri'l-'Abbâsiyye*, s. 31; Huseyn, *Hadîsu'l-'Erbi'â*, s. 540.

¹²⁰ Huseyn, *Hadîsu'l-'Erbi'â*, s. 540; Reşîd, *el-Edebu'l-'Arabî*, s. 69.

¹²¹ İbnu'l-Mu'tez, 'Abdullah b. Muhammed, *Tabakâtu's-Şu'arâ*, (thk: 'Abdussettâr Ahmed Ferrâc), Dâru'l-Ma'ârif bi Mısr, Kahire 2009, s. 241; Huseyn, *Hadîsu'l-'Erbi'â*, s. 541.

¹²² Reşîd, *el-Edebu'l-'Arabî*, s. 18; Daha geniş bilgi için bkz.: Hafâcî, *el-Âdâbu'l-'Arabîyye fi'l-'Asri'l-'Abbâsiyyi'l-Evvel*, s. 76 vd.

¹²³ el-İskenderî, *Târîhu Âdabi'l-Luğa*, s. 138; el-İskenderî, Ahmed, 'Anânî, Mustafâ, *el-Vasît fi'l-Edebi'l-'Arabîyyi ve Târîhihî*, Matba'atu'l-Ma'ârif, Kahire 1919, s. 210; Ebû Alî, *el-Edebu'l-'Arabî fi Zilâli'l-'Asri'l-'Abbâsiyyi'l-Evvel*, s. 36.

yenilikler şeklinde iki ana başlık altında toplandığı görülmektedir.¹²⁴

Zamanın değişimi, toplumun gelişimi, insanların kültür ve medeniyet düzeylerine göre değişen şiir konuları siyâsal, sosyal, ekonomik, edebî, ilmî vb. alanlarda yaşanan devrimlerle varlığını idâme ettiren klasik türlerde yenilikler görmüştür. Klasik türlerden olan medih şiirlerine bakıldığında, şiirle iştigâl edenlerin çokluğu ve geçim kaynaklarının azlığı gibi sebeplerin, yağcılığa varacak kadar mantık ve zevk-i selîm sınırlarını aşan övgü şiirlerinin nazmedilmesine yol açtığı gözlemlenmektedir. Bu şiirlerin siyâsî amaçların aracı haline getirildiği, dinî ve mezhebî çeşitli söylemlerle desteklenerek hilâfete layık görülenin övüldüğü bir argümana dönüştüğü belirtilmelidir.

Dinî değerlerin zayıflaması, zındıklık hareketinin yayılması ve mevâlînin sebep olduğu ahlâkî çözüme sebebiyle klasik türlerden hiciv, ayıp ve kusurların hatta mahremiyetin hayasızca ortaya döküldüğü bir türe dönüşmüştür.

Önceki dönemlerde ekseriyetle temiz aşk duygularının getirildiği tür olan gazelde bu dönemde, afif gazel denilen uzrî gazelin zayıflaması, toplumda yayılan müstehcenliğin ve ahlaksızlığın en rezil halini ifade eden erkeklere gazelin yayılması gibi olumsuz gelişmeler yaşanmıştır.

Câhiliyede genel olarak çöl ortamında görülenlerin anlatıldığı tasvir şiirleri I. Abbâsî döneminde, medeniyetin getirdiği bağ, bahçe, saray, havuz, fiskiye gibi yeniliklerin yanında şarap, şarap meclisleri, şarabın incelikleri ve zerâfetinin eşsiz ifadelerle mısralara döküldüğü bir türe dönüşmüştür.

Dinî fırka ve mezheplerin çatışmalarının anlatıldığı mezhebî şiirler, ahlaksızlığın tüm çeşitlerinin hayasızca ifade edildiği müstehcen şiirler, buna tepki olarak Ebu'l-'Atâhiye'nin sancaktarlığıyla ortaya çıkan zühd şiirleri ve genel görüşe göre Abân el-Lâhikî'nin öncülüğünde görülen didaktik şiirler, I. Abbâsî döneminin Arap edebiyatına getirdiği yeni türlerdir.¹²⁵

Şarkıcılar, bağ ve bahçeler, evcil hayvanlar ve savaşlarda yakılıp yıkılan şehirler, sevilenlerin kaybının verdiği hüznün kelimelerde hayat bulmuş hali olan mersiye şiirlerinin bu dönem işlenen konuları arasında gösterilebilir.¹²⁶

Garip kelimelerin tedrîcen kullanım dışı kalması, nezaket nişanesi kabul edilen yabancı dillerden giren kelimeler ve kelâm, felsefe, hendese vb. ilimlerle ilgili bilimsel terimlerin kullanımının artması, hayatın çölden şehir merkezine kaymasıyla birlikte Câhiliye şiirinde görülen sertliğin yerini zarif ve yumuşak kelimelere bırakması, sade ve

¹²⁴ el-Bustânî, *Udebâu'l-'Arab fi'l-'A'suri'l-'Abbâsiyye*, s. 21.

¹²⁵ el-İskenderî, *Târîhu Âdabi'l-Luğa*, s. 140.

¹²⁶ Heddâra, *İtticâhâtu's-Şi'ri'l-'Arabî*, s. 440-447; eş-Şek'ah, *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ*, s. 533; Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Asru'l-'Abbâsiyyu'l-Evvel*, s. 175.

halkın genelinin anlayabileceği lafızların tercih edilmesi gibi hususlar dönem şiirinde lafız açısından görülen yeniliklerin özetidir.

Mananın açıklığına olumsuz bir etki olmaksızın üslubun inceliği, anlamda yaratıcılığı ifade eden bedî' sanatının keşfi ve İbrâhim b. Herme (ö. 176/792), Beşşâr b. Burd, Ebû Temmâm ve İbnu'l-Mu'tez (ö. 296/909) gibi şairlerce tekellüfe varacak kadar yoğun bir şekilde kullanılması, şiire terkedilen diyar kalıntılarının yerine şarap veya bağ-bahçe, saray gibi medeniyetin getirdiği göz alıcı güzelliklerin zikredilmesiyle başlanması üslup açısından görülen yeniliklerin başlıcalarıdır.¹²⁷

Mana ve hayallerdeki yeniliklere gelince, medeniyetin maddî ve fikrî boyutlarıyla mana ve hayalleri derinden etkilediği açıkça anlaşılmakta, gelişen kültür ve medeniyetin etkisiyle inceliği ve mükemmelliğiyle dinleyiciyi büyüleyen yeni anlamların icat edildiği görülmektedir. Medeniyetin getirdiklerinin etkisiyle yabancı kültürlerle temas içinde olan şairlerin hayal dünyaları genişlemiş, bu durumla doğru orantılı olarak sentez ve manaya hakimiyet güçleri artmıştır. Şairlerin sahip oldukları bu altyapıyla teşbih, istiâre, tasvir ve hüsn-i ta'lil gibi sanatlarda neredeyse mükemmeliyete ulaştıkları müşahede edilmektedir. Mevâlî şairler özellikle de İranlılar, şiire görkemli bir üslup kazandırmışlar, bununla yetinmeyerek şiire çekici bir hayal gücü, üslup inceliği, derin duygular ve düşünce zenginliği getirmişlerdir.

Bir diğer husus ise, şairlerin muhataplarını ikna edebilmek ve kullandıkları manaları desteklemek adına hikmet, atasözü, felsefenin küllî kaideleri ve dinî sloganları kullanmaya başlamalarıdır. Söz konusu bu yeniliğin, şairlerin yabancı kültürlerle etkileşiminin ürünü olduğu aşıkardır.

Câhiliye dönemi şairlerinin kasideyi oluşturan kısımlar arasındaki geçişlerde yaşadıkları uyumsuzluklar, bu dönemde şairlerin terkipleri tertip ve düzene koymalarıyla ortadan kalkmıştır.¹²⁸ Ancak bu durumun şiirden doğallığı çekip aldığı, zaman zaman şairleri tekellüfe sevk ettiği düşünülmektedir.

Asrın ve medeniyetin gelişiminin zayıf da olsa şiir vezinleri ve kafiyeleri üzerinde etkisi olduğu bilinmektedir. Özellikle hicrî II. asırdan itibaren ğınânın yayılmasıyla birlikte toplumu oluşturan çeşitli tabakaların müziğe olan ilgisinin arttığı, bu sanatın zenginlere özgü bir alan olmaktan çıktığı ve bir bakıma halk sanatına dönüştüğü görülmektedir. Dolayısıyla bu dönemde şairlerin halk tabakasının seviyesinin üzerinde olan uzun bahirlerden uzaklaştıkları, mütekârib, hecez, remel gibi ğınâ ve aşk

¹²⁷ el-İskenderî, *Târîhu Âdabi'l-Luğa*, s. 141; Heddâra, *İtticâhâtu's-Şi'ri'l-'Arabî*, s. 372-375; Hasan, *İzzet, Şi'ru'l-Vukûfi 'ala'l-Atlâl*, s. 97; el-Bustânî, *Udebâu'l-'Arab fi'l-'Abbâsiyye*, s. 21; Reşid, *el-Edebu'l-'Arabî*, s. 81; el-Makdisî, *Umerâu's-Şi'r*, s. 87; Ferrûh, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, II, s. 40; Hafâcî, *el-Âdâbu'l-'Arabîyye fi'l-'Asri'l-'Abbâsiyyi'l-Evvel*, s. 117; el-İskenderî, 'Anânî, *el-Vasît*, s.155.

¹²⁸ el-İskenderî, *Târîhu Âdabi'l-Luğa*, s. 141; Reşid, *el-Edebu'l-'Arabî*, s. 75; Hafâcî, *el-Âdâbu'l-'Arabîyye fi'l-'Asri'l-'Abbâsiyyi'l-Evvel*, s. 126 vd.

şairlerine uygun olan kısa ve basit vezinlere yönelmekle birlikte Arapların önceki dönemlerde pek kullanmadıkları mudari‘, muktadab, müctes, mütedârik, menhûk gibi vezinleri kullanmaya başladıkları anlaşılmaktadır. Uzun bahirleri kullanmak durumunda kaldıklarında bu bahirleri bölerek vezinlerin şatrları ve cüzleriyle şiirler nazmetmeye ve ğinânın yapısına uygun hale getirerek kullanmaya başladıkları rivayet edilmektedir.¹²⁹

Bu dönemde şairler eski vezinlerden elde edilen ve yeni icat edilen vezinler olmak üzere iki tür yeni vezin ortaya koymuşlardır. Tavîlin maklubu olan mustafîl, medîdin maklubu olan mumted, remelden bozma mütevâfir, müctessin maklubu mütteid, mudari‘nin maklubu munserid ve mudari‘nin farklı bir versiyonu olan muttarid, şairlerin eski vezinlerden elde ettikleri yeni vezinlerdir.

Bağdatlıların icat ettiği es-Silsile, Farsçadan alınan ve ikişer ikişer nazmedilen ed-Dübeyt, Bağdatlıların insanları sahura uyandırmak için icat ettikleri el-Kûma, Bermekîlerin icadı olan ve Arapça kurallarının gözetilmediği el-Mevâliyâ, Bağdatlıların icadı olan ve hikayelerin serdedilmesinde kullanılan Kâne ve Kâne vezinleri bu dönemin yeni icat edilen ürünlerindedir.¹³⁰

Kafiyelere gelince; şairin aynı vezinde beş kısım söylemesi ve beşinci kısmın diğer dört kısmın kafiyesinden farklı bir kafiyesi olmasını ifade eden el-Muhammes, her iki mısradaki aynı ancak her beyitte farklı kafiyelerin olduğu el-Muzdevic, şairin şiire musarra‘ bir beyitle başlayıp daha sonra aynı kafiyeye sahip dört kısım getirerek sonrasında da başladığı ilk beytin kafiyesine dönmesini ifade eden el-Musammât bu dönemin yeni kafiye türleridir. el-Muzdevic kafiyesinin “*Elfiyyetu İbni Mâlik*” örneğindeki gibi ilmî ve edebî verilerin nazmedilmesinde kullanıldığı bilinmektedir. Bu türleri ilk ortaya çıkarmanın Beşşâr b. Burd olduğu, sonrasında Abân el-Lâhikî, Bişr b. el-Mu‘temir ve İbnu’l-Mu‘tez gibi şairlerin çokça kullandıkları aktarılmaktadır.¹³¹

¹²⁹ Hafâcî, *el-Âdâbu'l-'Arabiyye fi'l-'Asri'l-'Abbâsiyyi'l-Evvel*, s. 118; el-İskenderî, *Târîhu Âdabi'l-Luğa*, s. 142; Heddâra, *İtticâhâtu's-Şi'ri'l-'Arabî*, s. 536; Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabi el-'Asru'l-'Abbâsiyyu'l-Evvel*, s. 193.

¹³⁰ Hafâcî, *el-Âdâbu'l-'Arabiyye fi'l-'Asri'l-'Abbâsiyyi'l-Evvel*, s. 121; Daha geniş bilgi için bkz.: Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabi el-'Asru'l-'Abbâsiyyu'l-Evvel*, s. 193 vd.; Heddâra, *İtticâhâtu's-Şi'ri'l-'Arabî*, s. 535 vd.

¹³¹ el-İskenderî, *Târîhu Âdabi'l-Luğa*, s. 143; Hafâcî, *el-Âdâbu'l-'Arabiyye fi'l-'Asri'l-'Abbâsiyyi'l-Evvel*, s. 123.

3. EBÛ TEMMÂM'IN HAYATI VE KİŞİSEL ÖZELLİKLERİ

3.1. İsmi ve Nesebi

Tâhâ Huseyn'in ifadesiyle hayatına dair bilgilerde Ebû Temmâm'ın durumu, hayatı, doğum yeri ve tarihi, ismi ve nesebi, vefat yeri ve tarihi gibi bilgiler açısından haklarında ihtilafa düşülen pek çok eski dönem şairinin durumu gibidir. Edebiyat tarihi kaynakları, diğer şairlerin hayatlarında olduğu gibi Ebû Temmâm'ın da hayatına dair net bilgiler aktaramamaktadır.¹³²

Abbâsî Devleti'nin I. döneminde yaşamış, Arap edebiyatında şairliği en fazla tartışılan şahsiyetlerden biri olan şairin neseb silsilesine dair kaynaklarda pek fazla rivayet bulunmamaktadır. Tam adı Habîb b. Evs et-Tâî olan meşhur Arap kabilesi Benî Tay' mensubu şairin adından daha fazla ün kazanan künyesi Ebû Temmâm'dır. Tarih kitaplarında şairin nesebine dair en güçlü rivayet el-Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) aktarmış olduğu rivayettir. Buna göre şairin nesebi, Habîb b. Evs. b. el-Hâris b. Kays b. el-Eşec b. Yahyâ b. Muzeyne b. Sehm b. Melhân b. Mervân b. Dufâfe b. Mer b. S'ad b. Kâhil b. 'Amr b. 'Adîyy b. 'Amr b. el-Hâris b. Tay' b. Eddad b. Zeyd b. Yeşcub b. 'Arîb b. Zeyd b. Kehlân b. Sebe' b. Yeşcub b. Ya'rib b. Kahtân şeklinde uzunca bir silsile yoluyla Arapların geleneksel atası Kahtân'a dayanmaktadır.¹³³ İbn Hallikân (ö. 681/1282) da kitabı *Vefeyâtu'l-A'yân*da, birkaç değişiklikle bu soy silsilesine benzer bir rivayet aktarmakla birlikte nesebin doğruluğu hususunda bazı şüpheler zikretmekte ve Tay' kabilesine nisbetinin uydurmadan ibaret olduğunu dile getirmektedir. Tarih kaynaklarının geneline bakıldığında Ebû Temmâm'ın nesebi hakkındaki görüşlerin ikiye ayrıldığı görülmektedir. Bu iki görüşten yaygın olanı el-Âmidî (ö. 370/980), İbn Hallikân ve İbnu'l-Mu'tez gibi âlimlerin savunduğu babasının Şâm ve Taberiye arasındaki köylerden biri olan Câsım'lı Tedus (Theodose) adlı bir Hristiyan Rum olduğu görüşüdür. Bu görüşe göre şairin, soyunun Tay' kabilesine nisbetini mümkün kılmak adına babasının Tedus olan adını Evs olarak değiştirdiği rivayet edilmektedir.¹³⁴ Hatta bu davranışından dolayı Ebû Temmâm'ın dönemin şairlerinin hicvine ve alayına maruz kaldığı söylenmektedir.¹³⁵ Bu rivayetin doğruluğu varsayıldığında, Ebû Temmâm'ın I. Abbâsî döneminde mevâlî şairlerin Arap olduklarını iddia etmeleri akımına kapılarak kendine soyluluk devşirmeye ve Araplığıyla övünmeye çalıştığını ifade etmek mümkün olacaktır. Ebû Bekr es-Sûlî (ö. 335/946) ve el-İsfahânî'nin

¹³² Huseyn, Tâhâ, *Min Hadîsî's-Şi'ri ve'n-Nesr*, Muessesetu Hindâvî li't-Ta'limi ve's-Sekâfe, Kahire 2012, s. 89.

¹³³ el-Bağdâdî, el-Hatîb, *Târîhu Bağdâd ev Medînetu's-Selâm*, (thk.: Mustafâ 'Abdulkâdir 'Atâ), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2004, VIII, 243.

¹³⁴ İbn Hallikân, Muhammed b. Ebî Bekr, *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, (thk: İhsân 'Abbâs), Dâr Sâdir, Beyrut 1978, II, 11.

¹³⁵ es-Sûlî, Ebû Bekr Muhammed b. Yahyâ, *Ahbâru Ebî Temmâm*, (thk.: Halîl Mahmûd 'Asâkir, Muhammed 'Abduh 'Azzâm, Nazîru'l-İslâm el-Hindî), Menşûrât Dâri'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut 1980, s. 235.

öncülüğünü yaptığı bu iddiaların karşısında yer alan diğer görüş ise, Ebû Temmâm'ın Tay' kabilesi mensubu bir Arap olduğunu, bu kabileye nisbetinin halis ve sağlam bir bilgi olduğunu ifade etmektedir.¹³⁶ Şairin birçok şiirinde Tay' kabilesinden olduğunu dile getirmesi, bunu bir övgü kaynağı olarak görmesi ve methettiği şahsiyetlerin çoğunu bu kabileden seçmesi¹³⁷ gibi nedenler Ebû Temmâm'ın gerçekte Tay' kabilesinin bir ferdi olduğunun güçlü bir kanıtı olarak görülebilir.

Ebû Temmâm'ın nesebi hakkında önceki dönemlerde ortaya çıkan ihtilaf, son dönem edebiyatçıları arasında da baş göstermiştir. Ömer Ferrûh (ö. 1407/1987), Tâhâ Huseyn ve Enîs el-Makdîsi (ö. 1397/1977), el-Âmidî ve İbn Hallikân'ın görüşlerini sahiplenerek Ebû Temmâm'ın Rum asıllı olduğunu dile getirmişlerdir.¹³⁸ Buna karşın Necîb Muhammed el-Behbîtî (ö. 1412/1992) ve Şevkî Dayf, es-Sûlî ve el-İsfahânî'nin safında yer alarak Ebû Temmâm'ın Tay' kabilesinden olduğunu, kabilesinin Rumlarla köklü ilişkileri nedeniyle Hristiyanlıktan etkilendiklerini, Hristiyan olmasının bu kabileye nisbetiyle çelişmediğini ve nesebi hakkında ortaya atılan şüpheci iddiaların Ebû Temmâm'ı çekemeyen hasımları tarafından uydurulduğunu ifade etmektedirler.¹³⁹ Rivayetlerden net olarak anlaşılmaktadır ki bu iki görüşün ortak noktası şairin Tay' kabilesinden olması, ihtilafı husus ise Arap veya acem kökenli olmasıdır. Köken olarak ister Tay'lı bir Arap, isterse de Müslüman olduğu için Tay' kabilesine bağlılığını kazanmış bir Rum olsun, şairin neredeyse tüm kaynaklarda isminin ardında yer alan nisbesi et-Tâî'dir.¹⁴⁰

3.2. Ailesi

Ebû Temmâm'ın hayatını ele alan kaynaklarda bazı bilgi kırıntıları haricinde şairin ailesine dair detaylı bilgiye pek rastlanmamaktadır. Babasının Şâm'da attarlık veya meyhanecilik yapan Tay' kabilesi mensubu bir Hristiyan olduğu bilinmesine karşın, annesi hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.¹⁴¹ Ebû Bekr es-Sûlî *Ahbâru Ebî Temmâm* adlı kitabında şairin Sehm adında basit düzeyde şiir nazmeden ve şiir nazmında Ebû Temmâm'dan yardım isteyen bir kardeşinin varlığından bahsederek,

¹³⁶ es-Sûlî, *Ahbâru Ebî Temmâm*, s. 59; el-İsfahânî, *el-Eğânî*, XVI, 265.

¹³⁷ et-Tebrîzî, el-Hatîb, *Dîvânu Ebî Temmâm bi Şerhi'l-Hatîbi't-Tebrîzî*, (thk.: Muhammed 'Abduh 'Azzâm), Dâru'l-Ma'ârif, Kâhire 1987, IV, 567.

¹³⁸ Ferrûh, Ömer, *Ebû Temmâm Şâ'iru'l-Halîfe Muhammed el-Mu'tasım Billâh*, Matba'atu'l-Keşşâf, Beyrût 1935, s.10; Huseyn, *Min Hadîsi's-Şi'ri ve'n-Nesr*, s. 96; el-Makdisî, *Umerâu's-Şi'r*, s. 185.

¹³⁹ el-Behbîtî, Necîb Muhammed, *Ebû Temmâm Hayâtuhü ve Hayâtu Şi'rihi*, Matba'atu Dâri'l-Kutubi'l-Misriyye, Kâhire 1945, s. 28; Dayf, *Târihu'l-Edebi'l-'Arabi el-'Asru'l-Abbâsiyyu'l-Evvel*, s. 269.

¹⁴⁰ el-Bağdâdî, el-Hatîb, *Târihu Bağdâd*, VIII, 243; el-Bağdâdî, 'Abdülkâdir, *Hizânetu'l-Edeb*, (thk.: 'Abdusselam Muhammed Hârûn), Mektebetu'l-Hancî, Kahire 1997, I, 356; es-Sûlî, *Ahbâru Ebî Temmâm*, s. 59; el-İsfahânî, *el-Eğânî*, XVI, 265; İbnu'l-Enbârî, Ebu'l-Berekât Kemâluddîn, *Nuzhetu'l-Elibbâ fi Tabakâti'l-Udebâ*, (thk: İbrâhîm es-Sâmîrrâî), Mektebetu'l-Menâr, ez-Zerkâ 1985, s. 123; İbnu'l-Mu'tez, *Tabakâtu's-Şu'arâ*, s. 283.

¹⁴¹ Ferrûh, *Ebû Temmâm Şâ'iru'l-Halîfe Muhammed el-Mu'tasım Billâh*, s. 11.

kardeşinin yazdığı şiirden beyitler zikretmektedir.¹⁴² Kaynaklara bakıldığında şairin ölüm tarihlerine dair rivayetlerden Temmâm adında¹⁴³ ve şairin divanında yazdığı bir mersiye de Muhammed adında olmak üzere iki oğlu olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴⁴ Bazı kaynaklara göre şairin eşi de kendisinden önce vefat etmiş, ölümünün kendisinde yarattığı acı ve boşluğu bir mersiyesine taşımıştır.¹⁴⁵ Ancak şairin divanına bakıldığında söz konusu mersiye, Muhammed b. Sehl adında birinin eşinin vefatı üzerine nazmedildiği görülmektedir.¹⁴⁶

3.3. Doğumu ve Yetişi

Arap edebiyat kaynakları genel olarak şairin, Suriye'nin güneyinde Şam ve Taberiye arasında yer alan Havran bölgesinin Ceydûr kasabasına bağlı köylerden biri olan Câsım'da dünyaya geldiği bilgisini aktarmaktadır.¹⁴⁷ Bazı kaynaklarda doğum yeri olan Câsım köyünün, Menbic şehrinde olduğu bilgisi mevcuttur.¹⁴⁸ Ancak pek çok Arap şairinde olduğu gibi şairin doğum tarihiyle ilgili bilgiler net değildir. Kaynaklara bakıldığında şairin doğum tarihine dair muhtelif rivayetler görülmektedir. Bu tarihler 172/788 ile 192/808 yılları arasında değişkenlik göstermektedir.¹⁴⁹ Şairin kendisinden aktarılan bir rivayete göre 190/806,¹⁵⁰ oğlu Temmâm'dan gelen bir rivayete göre ise 188/804 yılında doğmuştur.¹⁵¹ Bir süre sonra babası Tedus ailesiyle birlikte Câsım'ı terkederek Şam'a taşınmaya karar vermiştir. Ailenin Şam'a taşınma nedenine dair kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak ailesinin fakirlik derecesine varacak zayıf maddî imkanlara sahip olduğu düşünüldüğünde,¹⁵² Şam'a taşınma nedenlerinin daha iyi yaşam standartlarına erişme ümidi olduğu değerlendirilmektedir. Bir Hristiyan olan Tedus bir rivayete göre o dönemde sadece gayr-i müslimlere has bir meslek olan meyhanecilik, başka bir rivayete göre de attarlık mesleğini icra etmek için Şam'da kendine bir iş yeri açmıştır.¹⁵³ Şairin babasının mesleğine ait bir diğer rivayet

¹⁴² es-Sûlî, *Ahbâru Ebî Temmâm*, s. 259.

¹⁴³ İbnu'l-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ*, s. 124; el-Bağdâdî, el-Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VIII, 246.

¹⁴⁴ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 64.

¹⁴⁵ 'Useylân, Abdullâh Abdurrahîm, *Hamâsetu Ebî Temmâm ve Şurûhuhâ*, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabiyye, Kahire tsz., s. 9.

¹⁴⁶ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 53.

¹⁴⁷ el-'Umerî, İbn Fadlullâh Şihâbuddîn, *Mesâliki'l-Ebsâr fî Memâliki'l-Emsâr*, (thk.: Kâmil Selmân el-Cebûrî), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut 2010, XIV, 406; el-Bağdâdî, 'Abdülkâdir, *Hizânetu'l-Edeb*, I, 357; Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, II, 71; Dayf, *el-Fennu ve Mezâhibuhû fî 'ş-Şi'ri'l-'Arabî*, s. 219; Ferrûh, *Ebû Temmâm Şâ'iru'l-Halîfe Muhammed el-Mu'tasım Billâh*, s. 9.

¹⁴⁸ el-İsfahânî, *el-Eğânî*, XVI, 265.

¹⁴⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, II, 17; el-Bustânî, *Udebâu'l-'Arab fî'l-A'suri'l-'Abbâsiyye*, s. 92; el-Makdisî, *Umerâu 'ş-Şi'r*, s. 183; Sezgin, Fuat, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî*, (Çev.: Arafat Mustafa), İmam Muhammed b. Suûd Üniversitesi Yayınları, Riyâd 1991, II, 121.

¹⁵⁰ es-Sûlî, *Ahbâru Ebî Temmâm*, s. 272; el-Bağdâdî, 'Abdülkâdir, *Hizânetu'l-Edeb*, I, 357; el-İskenderî, 'Anânî, *el-Vasît*, s. 220.

¹⁵¹ İbnu'l-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ*, s. 124; el-Bağdâdî, el-Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VIII, 246.

¹⁵² el-İskenderî, 'Anânî, *el-Vasît*, s. 220.

¹⁵³ Ferrûh, *Ebû Temmâm Şâ'iru'l-Halîfe Muhammed el-Mu'tasım Billâh*, s. 11.

ise, “*Tedus el-‘Attâr*” olarak tanınmasını sağlayan attarlıktır.¹⁵⁴ Baba bu mesleklerden birini icra ederken oğlu Habîb’i bir rivayete göre dokumacıya, başka bir rivayete göre de ipekçilikle uğraşan birinin yanına yerleştirmiştir. Şairin çocukluk ve ilk gençlik yıllarını Şam’da geçirdiği rivayet edilmektedir. Bir taraftan dokumacı veya ipekçinin yanında çalışırken bir yandan da ilim ve edebiyat meclislerine katılarak buradaki derslerden istifade etmiştir.¹⁵⁵ Şairin şiire olan ilgisi ve şair kişiliğinin ilk temellerinin bu ders halkalarında olduğu düşünülmektedir. Ebû Temmâm kumaş dokumacılığında edindiği deneyimleri, adeta kelime kelime dokuduğu şiirlerini nazmetmede pratiğe dökme imkanı bulmuştur. Şair, hayatının bu döneminde katıldığı ilim ve edebiyat halkalarında gördüğü hoş muamele sebebiyle İslâmiyet’e girerek şiirleriyle bu dinin hamasetli savunucularından biri haline gelmiştir. Ayrıca şair, Müslüman olduktan sonra babasının Tedus olan adını Evs olarak değiştirmiştir.¹⁵⁶

3.4. Yolculukları

Ebû Temmâm’ın hayatına dair en önemli iki olgudan bahsedilecek olursa, bunların şiir ve yolculuk olduğunu söylemek abartılı bir ifade olmayacaktır. 17 yaşında genç bir delikanlıyken geçimlik derdine Mısır’a giden şairin on dört bin urcûze, 17 şiir divanı ve pek çok kaside ezberlediği rivayet edilmektedir.¹⁵⁷ Ebû Temmâm seyahate o derece düşkündür ki bir şiirinde ruhuna huzur veren en tatlı uykunun yolculuktaki dağınık uykusu olduğunu dahi ifade etmektedir. Şairin şu beyitleri okunduğunda, yolculuğu bir hayat felsefesi olarak gördüğü, iç dünyasında huzur ve sükuneti ancak seyahatlerle yakalayabildiği anlaşılacaktır (Tavîl):

وَلَمْ تُعْطِنِي الْأَيَّامُ نَوْمًا مُسَكَّنًا أَلَدُّ بِهِ إِلَّا بِنَوْمٍ مُشَرَّدٍ
وَطُؤُلُ مَقَامِ الْمَرْءِ بِالْحَيِّ مُخْلِقٌ لِدِيَاجَتَيْهِ فَاعْتَرَبَتْ تَجَدُّدٌ
فَلِإِنِّي رَأَيْتُ الشَّمْسَ زِيدَتْ مَحَبَّةً إِلَى النَّاسِ أَنْ لَيْسَتْ عَلَيْهِمْ بِسَرْمَدٍ

“Günler bana haz duyduğum, içime huzur ve sükunet veren bir uykuyu vermemiştir yollardakinden başka.”

“Kişinin bir yerde uzunca kalması eskidir yüzünü, gurbete çık ki yenilenesin.”

“İnsanlar üzerinde ebediyyen kalmadığı için, daha fazla sevildiğini gördüm güneşin.”¹⁵⁸

Ebû Temmâm yaşadığı çevrenin sınırlarını aşmanın, kişiliğine maddî ve manevî

¹⁵⁴ ‘Useylân, *Hamâsetu Ebî Temmâm*, s. 10.

¹⁵⁵ Dayf, *el-Fennu ve Mezâhibuhû fi ‘Ş-Şi‘ri‘l-‘Arabî*, s. 219; Elmalı, Huseyn, “Ebû Temmâm”, *DİA*, İstanbul 1994, X, 241;

¹⁵⁶ es-Sûlî, *Ahbâru Ebî Temmâm*, s. 246.

¹⁵⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtu‘l-A‘yân*, II, 12; el-‘Ömerî, *Mesâliki‘l-Ebsâr*, XIV, 406.

¹⁵⁸ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 23.

açından çok fazla katkı sağlayacağı kanaatini taşımıştır. Bu nedenle sanatını ve sanatçı kişiliğini geliştirmek ve bu alanda tanınmak amacıyla Şam'dan ayrılarak Humus'a gitmiştir. Humus seyahati, şairin yolculuklarla dolu hayatının ilk durağı olma özelliğine sahiptir. Şiir hayatına bir şair olan 'Utbe b. Ebî Abdulkerîm et-Tâî'nin ailesini methederek başlayan Ebû Temmâm, sanatsal gelişiminin son dönemlerini Abdulkerîm et-Tâî'nin yanında geçirerek onun deneyimlerinden faydalanma imkanına sahip olmuştur. Aynı zamanda Humus'ta ikamet eden ve Abdulkerîm et-Tâî'den daha meşhur bir şair olan Dîku'l-cinn lakaplı Abdusselâm b. Rağbân'ın (ö. 236/850) şiirinden derinden etkilenmiştir. Ebû Temmâm'ın şair Dîku'l-cinn'in sadece şiirinden etkilenmekle kalmadığı aynı zamanda onun dinî yaşantısından etkilenerek Alevî mezhebine sempati duyduğu ifade edilmektedir.¹⁵⁹

Humus'ta kazandığı edebî birikim ve kurduğu dostluklardan sonra genç yaşta Mısır'a giden Ebû Temmâm'ın bu yolculuğunun sebepleri hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Şairin 208/823 yılında gerçekleştirdiği bu yolculuk hakkında kimi kaynaklarda sanat ve şiirini geliştirmek için gittiği görüşü zikredilirken, bazı kaynaklar daha iyi şartlarda hayat sürebilmek için gerekli maddî kazancı sağlama uğruna gittiği görüşünü aktarmaktadır.¹⁶⁰ Ancak o dönemde Bağdat, Basra ve Kûfe gibi merkezlerin ilimle meşhur olduğu hususu dikkate alındığında şairin Mısır'a geçim uğruna gittiği anlaşılabacaktır.

Şair Mısır'a her ne kadar çalışmak için gitmiş olsa da o dönemde Fustât'ta âlimlerin uğrak yeri ve ilim halkalarının merkezi olan 'Amr b. el-Âs camiinde su testisiyle sakalık yapması ilim meclislerinden faydalanabilmesine ve şiir yeteneklerinin ortaya çıkmasına imkan tanımıştır.¹⁶¹ Ebû Temmâm henüz genç bir delikanlıyken gittiği Mısır'da geçirdiği beş yıllık zaman zarfında ilim ve edebiyat sevgisi artmış, Arapçanın inceliklerine hakim olmuş ve sınırsız sayıda şiir ezberlemiştir. Edebî hayatındaki bu olumlu gelişmelere rağmen şairin Mısır'da geçirdiği zamanın, uğruna seyahat ettiği maddî beklentileri karşılamadığı ifade edilmelidir.¹⁶² Şairin hayatına dair detayların net olmadığı bilinmesine rağmen şiirlerinde bazı bilgiler bulmak mümkündür. Ebû Temmâm'ın Mısır'da geçirdiği süre ve çektiği maddî sıkıntılar şu beyitlerinde net olarak okunabilmektedir (Tavîl):

عَدْتَنِي عَنْكُمْ مُكْرَهًا غُرْبَةً النَّوَى لَهَا طَرَبَةٌ فِي أَنْ تُمِرَّ وَلَا تُحَلِّي
أَحْمَسُهُ أَحْوَالٍ مَضَّتْ لِمَغْيِبِهِ وَشَهْرَانِ بَلْ يَوْمَانِ تُكَلِّ مِنَ التُّكَلِّ

¹⁵⁹ Ferrûh, *Ebû Temmâm Şâ'iru'l-Halîfe Muhammed el-Mu'tasım Billâh*, s. 12.

¹⁶⁰ Sultân, Munîr, *Bedî'u't-Terâkîb fî Şi'ri Ebî Temmâm*, Munşetu'l-Ma'ârif, İskenderiyye 1997, s. 35.

¹⁶¹ İbnu'l-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ*, s. 123.

¹⁶² el-İskenderî, 'Anânî, *el-Vasît*, s. 220; Dervîş, el-'Arabî Hasan, *eş-Şu'arâu'l-Muhdesûn fî'l-'Asri'l-'Abbâsî*, el-Hey'etu'l-Mısıriyyetu'l-'Âmme li'l-Kitâb, Kahire 1989, s. 112.

نَأَيْتُ فَلَا مَالًا حَوَيْتُ وَلَمْ أُقِمِّ فَأَمْتَعِ إِذْ فُجِعْتُ بِالْمَالِ وَالْأَهْلِ

“Beni zorla sizden ayırdı ayrılığın gurbeti, acıtmaktan zevk alır tatlandırıp güzelleştirmekten değil, günlerimi.”

“Sevgilinin yokluğu üzerinden beş yıl iki ay geçti, hatta ayrılık üstüne ayrılık yaşadığım iki gündü o.”

“Ayrı kaldım, uzak düştüm, ne mal mülk edindim ne de zevk aldığım bir yaşam sürdüm, mal mülkün yokluğundan acı çektim sevdiklerinden ayrılmaktan da.”¹⁶³

Camide sakalık yaparken hazır bulunduğu ilim ve edebiyat meclislerinden elde ettiği birikimleri kazanıma dönüştürme gayesiyle ilk kasidesini Mısır’da asayiş ve vergi işlerinden sorumlu ‘Ayyâş b. Lehî‘a’nın methine tahsis etmiştir.¹⁶⁴ Aldığı beş bin dinar mükafatla gözlerini yeni bir dünyaya açan Ebû Temmâm, şiirin kendisi için hayallerine ulaşma vesilesi olabileceğinin farkına varmış, azimle bu yolda ilerlemeye karar vermiştir. ‘Ayyâş b. Lehî‘a’yı pek çok kasidesinde metheden Ebû Temmâm memdûhunun hediyelerinden tatmin olmayıp ondan ümidini kesince methiyeleri siteme dönüşmüştür (Haff):¹⁶⁵

فَإِذَا جِئْتُ زَائِرًا حَجَبَتْ وَجْهَ هَكَ عَنِّي كَأَبَّةٍ وَبُسُورُ
فَتَطَلَّقَ مَعَ الْعَنَائِيَةِ إِنَّ الْبِشْرَ رَ فِي أَكْثَرِ الْأُمُورِ بِشِيرُ
إِنَّ فِي الْبِشْرِ رَوْضَةً فَإِذَا كَا نَ يِيذِلِ فَرُوضَةً وَعَـدِيرُ

“Ziyaret için sana geldiğimde, karamsarlık ve çatık kaşlar kaplar yüzünü.”

“İlgilenerek güler yüz göster! Zira gülerylüzlük müjdecidir çoğu zaman.”

“Güler yüz yemyeşil bir bahçeyse eğer, ihsanla beraber hem bahçe hem de içinden geçen ırmak eder.”¹⁶⁶

Çalışmak için gittiği Mısır’da istediği maddî imkanlara sahip olamayan, bel bağladığı şiiriyle övdüğü ‘Ayyâş b. Lehî‘a’dan umduğunu bulamayan ve ailesinin de dönmesi yönündeki taleplerin yoğunlaşmasıyla şairin önünde vatanı Suriye’ye dönmekten başka seçenek kalmadığı görülmektedir. Mısır’da tüm kapıların birer birer yüzüne kapandığını gören Ebû Temmâm, kendisine karşı cephe alan şair camiasının hicivlerine maruz kalmaya başladıktan sonra bu topraklarda geçirdiği 5 yıl 2 aylık müddetin ardından 214/830 yılında Şam’a geri dönmüştür.

Şiiriyle kazanç sağlamış, bir bakıma rüşdünü ispat etmiş bir şair olarak Suriye’ye döndükten sonra işleri yoluna koyma arayışlarına devam eden Ebû Temmâm,

¹⁶³ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 522.

¹⁶⁴ es-Sûlî, *Ahbâru Ebî Temmâm*, s. 121.

¹⁶⁵ İbn ‘Abdirabbihî, Ahmed b. Muhammed, *el-‘İkdu’l-Ferîd*, (thk: Müfid Muhammed Kumayhe), *Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye*, Beyrut 1983, I, 240.

¹⁶⁶ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 448.

o günlerde Rumlarla savaşmak için Suriye'de bulunan Halife el-Me'mûn'a ulaşmaya çalışmıştır. Halifenin huzuruna varma şansı yakalayan şair, şiirleriyle halifeyi etkilemede başarılı olamamıştır. Aksine mısraları Âl-i Beyt methiyeleri kokan ve Benî Abbâs'tan yüz çevirme algısı yaratan şiirleri halifenin hoşnutsuzluğuna sebebiyet vermiştir.¹⁶⁷

Halifenin şiirinden duyduğu rahatsızlığın Ebû Temmâm'ı başka arayışlara sevk ettiği düşünülmektedir. Şairin seyahate olan düşkünlüğü ve yaşadığı hayal kırıklıklarının tesiriyle ümitlerinin peşinden koşarak Irak'ta Bağdat ve Musul, Suriye'nin kuzey bölgeleri, Ermenistan ve Horasan'a gittiği ancak zamanının çoğunu Musul'da geçirdiği görülmektedir. Halife el-Me'mûn'un 218/833 yılında vefatından sonra kendini güvende hisseden Ebû Temmâm bu psikolojik rahatlama ile birlikte bol miktarda kaside nazmetmeye başlamış, namı halife el-Mu'tasım'a kadar ulaşmıştır. Halife el-Mu'tasım'ın da beklentilerine cevap vermemesi şairi yeni arayışlara yönlendirmiş, Horasan Valisi Abdullah b. Tahir el-Huseyn'i (ö. 207/822) övmek üzere Horasan'a gitmiştir. Horasan'da Abbâsî komutanlarından el-Kâsım b. İsâ (ö. 225/840), Halife Mu'tasım'ın baş komutanı "Afşîn" lakaplı Haydar b. Kâvus (ö. 226/841) ve Muhammed b. Yûsuf es-Sağrî'yle irtibat kurma fırsatı bulan şairin burada 223/838 yılının sonlarına kadar kaldığı, sonrasında Sâmerâ şehrine intikal ettiği rivayet edilmektedir.¹⁶⁸ Aynı yılın ortalarında Halife el-Mu'tasım Ammûriyye'nin fethi için Rumlarla savaşmak üzere ordusunu hazırlayıp yola çıktığında Ebû Temmâm'ın da orduyla birlikte hareket ettiği bilinmektedir. Baş komutan Afşîn dahil pek çok Türk unsurun katılımıyla gerçekleşen bu fethi şair Ebû Temmâm'ın şahitlik ettiği, bu savaşa dair detayları Halife el-Mu'tasım'a methiye olarak yazdığı, tarihi belge niteliği taşıyan ve pek çok şiir eleştirmenine göre en meşhur kasidesi olarak değerlendirilen şiirinde görülmektedir. Yazdığı bu destansı kasideyle halifenin beğenisini kazanmak suretiyle halife, devlet adamları ve komutanlar nezdinde ayrıcalıklı bir konuma sahip olan şair, Ammûriyye'nin fethinden sonra 224/839 yılı başlarında Halife el-Mu'tasım'ın maiyetinde Sâmerâ'ya dönmüştür.

Kaynaklarda tarihi net olarak zikredilmese de hayatının bu dönemlerinde şairin hacca gittiği bilinmektedir. Bu yolculuk, şairin divanında yer alan bazı şiirlerinde açıkça zikredilmektedir.¹⁶⁹

Arap edebiyat tarihinde Ebû Temmâm'a ayrıcalıklı bir konum kazandıran meşhur *Divânu'l-Hamâse* adlı şiir koleksiyonu şairin bu yolculuklarından birinin ürünüdür. Horasân'dan Irak'a dönerken uğradığı ve çetin kış şartlarıyla mahsur kaldığı

¹⁶⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, II, 19; Ferrûh, *Ebû Temmâm Şâ'iru'l-Halife Muhammed el-Mu'tasım Billâh*, s. 16.

¹⁶⁸ Ferrûh, *Ebû Temmâm Şâ'iru'l-Halife Muhammed el-Mu'tasım Billâh*, s. 18.

¹⁶⁹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 471.

Hemedân şehrinde yaptığı çalışmayla söz konusu eseri ortaya koyduğu bilinmektedir. Böylesine mümtaz bir eserin seyahatları neticesinde ortaya çıkması, şairin hayatının bu yönünü incelemek için yeterli bir sebeptir.

Seyahate düşkünlüğüyle bilinen ve bunu bir yaşam biçimi olarak gören Ebû Temmâm'ın, seyahat ettiği diyarlardaki pek çok komutan, devlet ricâli ve yöneticiyle şiirleri vasıtasıyla temas kurma gayreti içerisinde olduğu ve pek çok yöneticinin gönlünde değer kazanmayı başardığı görülmektedir. Şairin, Halife Vâsık Billâh'ın hilâfetinin ikinci yılında vezir Muhammed b. Abdulmelik ez-Zeyyât'a (ö. 233/847) başkatiplik yapan el-Hasan b. Vehb'e (y.ö. 250/865) kaside takdim etmek üzere Musul'a seyahat ettiği aktarılmaktadır. Kendisine gösterilen ilgi ve verilen değerden faydalanmak arzusuyla şairin el-Hasan b. Vehb'ten Musul posta amirliği (sâhibu'l-berîd) görevini talep ettiği, bu talebinin olumlu karşılık bulduğu ve iki yıl boyunca yürüttüğü bu vazifenin vefatına kadar sürdüğü rivayetler arasındadır.¹⁷⁰

3.5. Eğitimi ve Kültürü

Abbâsî döneminden önceki dönemlere ait Arap edebiyatı şiir kriterlerinden kopmadan yeni dönemin şiir geleneklerine geçiş yapan, kendilerine “*muhdesûn*” da denilen yenilikçi şairlerin öncülerinden sayılan şair Ebû Temmâm'ın kırklı yaşların başlarında son bulan kısa hayatına dair kaynaklarda çok fazla detay bulunduğunu ifade etmek mümkün görünmemektedir. Şairin şiirleri hayatının farklı dönemlerine ait bilgi kırıntıları içermekle birlikte, Ebû Bekr es-Sûlî'nin *Ahbâru Ebî Temmâm*, İbn Hallikân'ın *Vefeyâtu'l-A'yân*, İbnu'l-Mu'tez'in *Tabakâtu's-Şu'arâsı* gibi klasik kaynaklar şairin hayatından bazı kesitler içeren kaynakların başında gelmektedir. Dahası söz konusu kaynaklar, bu bilgiler hakkında zaman zaman birbiriyle çelişen ifadeler içermektedir.

Kaynakların genelinde fakir bir ailenin çocuğu olduğu ifade edilen Ebû Temmâm'ın eğitim hayatına yaşlıları gibi mahalle mektebinde başladığı rivayet edilmektedir. Aynı kaynaklarda şairin ailesinin geçim sıkıntısı çekmesi sebebiyle babasının hem bir meslek edinmesi hem de evin geçimine az da olsa katkıda bulunması için şairi mektepten alarak bir dokumacı veya ipekçinin yanına yerleştirdiği bilgisi mevcuttur. Şairin çocukluğundaki eğitim hayatına dair tek bilgi kırıntısının bu olduğu ifade edilmelidir. Ebû Temmâm'ın hayatının sonraki evreleri üzerinde düşünüldüğünde bu mesleğin, ilmî ve edebî anlamda büyük idealleri bulunan ve daha yüksek standartlarda bir hayat hayalleri kuran şairi tatmin etmekten çok uzak olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle şairin Şam'dan ayrılarak Mısır'a gittiği, geçimini sağlamakla birlikte entellektüel gelişimine de katkısı olacağı beklentisini taşıdığı Fustât şehrindeki ilim halkalarıyla meşhur 'Amr b. el-Âs camiinde sakalık yaptığı tahmin

¹⁷⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, II, 16; İbnu'l-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ*, s. 124.

edilmektedir. Şairin ilme ve öğrenmeye olan sevdasının açık delili olarak görülebilecek el-Âmidî'nin “*Ebû Temmâm ömrü boyunca şiirde derinleşmek ve şiir etüd etmek için çabalayan bir şiir aşığı, pervasız bir şiir tutkunuydu.*”¹⁷¹ ifadesinden, Ebû Temmâm'ın sakalığı geçimini sağlayan amaç olmaktan ziyade ilim meclislerine yakın olabilmenin aracı olarak gördüğü net bir şekilde okunabilmektedir.

Arap edebiyat kaynakları Ebû Temmâm'ın ilmî ve kültürel alanda kendini geliştirmek amacıyla okumaya ve araştırmaya olan tutkusuna dair rivayetler aktarmaktadır. Bu rivayetlerden birinde, Ebu'l-Gusn Muhammed b. Kudâme'nin Kazvin'de Ebû Temmâm'ı ziyaret etmek için yanına girdiğinde onu etrafındaki kitap yığınlarının arasında kaybolmuş bir halde okurken gördüğü, uzunca bir süre olduğu yerde öylece durmasına rağmen Ebû Temmâm'ın bunu ancak çok daha sonra farkedebildiği anlatılmaktadır. Ebu'l-Gusn Ebû Temmâm'a kitaplara neden bu kadar daldığı ve odaklandığının sebebini sorduğunda şair, lezzeti ve zevki kitaplardan başka bir şeyde bulamadığını ifade etmektedir. Öyle ki Ebû Temmâm, sağında ve solunda duran biri “*Sarî'u'l-Gavânî*” lakaplı Muslim b. el-Velîd, diğeri ise Ebû Nuvâs'a ait şiirler içeren kitap demetlerini Lât ve Uzzâ'ya benzeterek yirmi yıldan bu yana bu iki kitap demetine tapar derecede kendini kaptırdığını belirtmiştir.¹⁷² Bu rivayeti, Ebû Temmâm'ın şiirin inceliklerine vakıf olabilmek adına ne çok emek sarfettiğini gösteren en güçlü rivayetlerden biri olarak kabul etmek mümkündür.

Ebû Temmâm'ın şiirlerini anlamaya çalışmadan önce onun kültürel kişiliğini anlamaya çalışmanın gerekliliği vurgulanmalıdır. Zira şairin şiir sanatının, çok uluslu bir kimliğe sahip olan Abbâsî toplumunun bileşenlerine ait kültürel izlerin net olarak görüldüğü bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Şüphesiz pek çok etnik bileşenin bir arada yaşadığı Abbâsî toplumu gibi bir toplumda yaşayan Ebû Temmâm'ın, hayatın her alanına nüfuz etmiş bu kültür mozağinden etkilenmeden hayatını sürdürmüş olması mantıkla çelişen bir durum teşkil etmektedir. Bu doğrultuda, Anadolu'nun derinliklerinden Asya'nın ortalarına kadar geniş bir coğrafyanın dokularıyla bezeli bu kültürün etkilerinin, seyahati bir hayat felsefesi olarak benimseyen şairin hayal dünyasında daha derin izler bıraktığı düşünülmektedir. Yaşadığı toplumda ve hayatı boyunca durmak bilmeyen seyahatlerinde müşahede ettiği kültürel farklılıklar, şairin kültürünü yansıtan fikir yapısı, hayal dünyası ve mısralarının şekillenmesine etki etmesi kaçınılmaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Şairin özellikle tarih, kelâm ilmi ve bununla bağlantılı felsefe ve mantık gibi döneminin öne çıkan ilmî disiplinleriyle temas halinde olduğu divanında yer alan pek çok şiir örneğinden anlaşılmaktadır. Döneminin bazı âlimleri tarafından “*âlim bir şair*” olmakla nitelenen Ebû Temmâm'ın, şiirlerinde

¹⁷¹ el-Âmidî, Ebu'l-Kâsım el-Hasan b. Bişr, *el-Muvâzene Beyne Şi'ri Ebî Temmâm ve'l-Buhturî*, (thk.: es-Seyyid Ahmed Sakr), Mektebetu'l-Hâncî, Kahire 1990, I, 58.

¹⁷² İbnu'l-Mu'tez, *Tabakâtu's-Şu'arâ*, s. 284.

farklı ilim dallarına ait terimler zikretmek suretiyle entellektüel bilgisini kelimelerine aksettirdiği görülmektedir.¹⁷³ Kelâm ve mezhepler tarihinden “caferiyye” fırkasının inanç prensiplerine işaretler,¹⁷⁴ fıkıh âlimlerinin kullandıkları “bidat ve sünnet”,¹⁷⁵ şarabı ve akla etkilerini dile getirirken dil âlimlerinin kullandıkları “isim ve fiil”,¹⁷⁶ kelâm âlimlerinin kullandıkları “cevher”¹⁷⁷ ve mantıkçıların kullandıkları “umûm ve husûs”¹⁷⁸ gibi şiirlerinde zikredilen farklı ilmî disiplinlere ait terimler şairin kültürel zenginliğini ve çok yönlülüğünü ortaya koymaktadır.

Şairin şiirlerinden yola çıkarak kültürel birikiminin bu birkaç terimle sınırlı olduğunu söylemek haksız bir değerlendirmeden ibaret olacaktır. Ebû Temmâm ilmî okumalarında kelamcıların mezheplerine, felsefe ve mantık ilminin esaslarına kendini o derece kaptırmıştır ki şiirlerinde işlediği manaları bu ilimlerin esaslarına dayandırarak ifadeleriyle hayatı kucaklamayı, tasvirleriyle kainat gerçeklerinin derinlerine dalmayı hedefleyerek zıt unsurlar arasında kurduğu denklemlerle hayatın bir ahenk içerisinde sürüp gittiğini ifade etmeye çalışmıştır. Aklî ve mantıksal delilleri şiirlerinde çokça kullanmak suretiyle, felsefe ve mantık ilimleriyle şiirleri arasında kurduğu bağı güçlendirme gayreti içerisinde olmuştur. Şairin genel kanaate göre duygularla bezenmesi uygun görülen şiirde bu derece aklî ve felsefî yöntemlere başvurması, kimilerine göre olumsuz yansımalarının olması kaçınılmaz bir gerçeğe dönüşmüştür. Pek çok beyitte görülen anlam kapalılığı ve kastın net bir şekilde algılanamamasının, bu olumsuzlukların başlıcalarından olduğunu söylemek mümkün olacaktır. Kimi edebiyat eleştirmeninin bakış açısına göre bu kapalılık şairin kültürel birikiminin zayıf olmasının doğal bir sonucu olarak değerlendirmekteyken, bir başka kesim ise bu görüşün tam karşısında yer alarak aksine ilmî esasların yoğun bir biçimde kullanılmasını şairin kültürel birikiminin en bariz delili olarak görmektedir. Şevkî Dayf, şairin şiirlerindeki söz konusu bu kapalılığı, gecenin karanlığıyla gizlenen doğanın güzelliklerinin kalpleri esir alan ve gönülleri ferahlatan bir şafakla ortaya çıkması gibi mutluluk kaynağı bir özellik olarak değerlendirmektedir.¹⁷⁹

Ebû Temmâm'ın şiirlerini beslediği damarlardan biri de tarihsel olaylardır. Tarihin, şairlerin yararlandığı ana kaynaklardan biri olduğu bilinen bir gerçektir. Şairlerin farklı sâiklerle yararlandığı bu kaynağın şiirlerle kayıt altına alınmasıyla, birbirlerinden karşılıklı olarak yararlandıkları bir durum ortaya çıkmıştır. Pek çok şair gibi Ebû Temmâm'ın da sıklıkla tarihî olayları şiirlerine konu olarak ele aldığı

¹⁷³ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 25; Dayf, *el-Fennu ve Mezâhibuhû fi 'ş-Şi'ri'l-'Arabî*, s. 221.

¹⁷⁴ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 242.

¹⁷⁵ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 339.

¹⁷⁶ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 29.

¹⁷⁷ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 317.

¹⁷⁸ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 225.

¹⁷⁹ Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Asru'l-'Abbâsiyyu'l-Evvel*, s. 278.

görülmektedir. Daha iddialı bir ifadeyle, Ebû Temmâm'ın tarihi şiire dönüştürerek mısralara döktüğünü söylemek abartılı bir yaklaşım olmayacaktır. Hâlid b. Yezîd eş-Şeybânî'yi (ö. 229/844) överken kabilesinin Arap kabilelerinin Sâsânîler'e karşı kazandıkları ilk zafer olan 610 tarihinde gerçekleşen Zûkâr Savaşı'ndan bahsetmesi,¹⁸⁰ Halife el-Mu'tasım'ı övme sadedince Komutanı Afşin'in durumunu anlatırken Ficar Harbi ve Kerbela gibi geçmişte vukû bulmuş tarihi olaylarla bağlantı kurması¹⁸¹ ve Musul ve Şam valiliği görevlerinde bulunmuş Mâlik b. Tavk et-Tağlibî'yi (ö. 260/873) övdüğü kasidesinde Yevmu'l-Külâb¹⁸² gibi Arap tarihinin meşhur savaşlarına şiirlerinde atıfta bulunması şairin tarih bilgilerinin şiirlerine yansımalarının bazı örnekleri olarak gösterilebilir. Tarihî gelişmeleri şiirlerine dökmesinin ardındaki sebeplere girmeksizin bu bilgiler ışığında, şairin tarih kültür ve birikiminin oldukça gelişmiş ve yoğun olduğu çıkarımını yapmak mümkündür.

Kültürel birikimini pek çok kaynaktan besleyen Ebû Temmâm'ın en çok yararlandığı kaynaklardan birisi de dinî metinlerdir. Şiirlerinde dinî metinlerden özellikle de Kur'an hitabından iktibaslar yapması, kültürel kişiliğini değerlendirmemize yardımcı olan en önemli göstergelerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Şairin özellikle medih ve gazel temalı şiirlerinde Kur'an ayetlerinin içerdiği kıssalarda geçen kelimeleri kullanması, Kur'an'ın muhtevasına hakim olduğunu, mısralarını bu içeriklerle nasıl dokuyacağını bildiğini ortaya koymaktadır. Ebû Temmâm'ın şiirlerinde Kur'an'dan yaptığı alıntıların başında peygamber kıssalarının geldiğine işaret etmek yerinde olacaktır.

Ebû Temmâm'ın Kur'an bilgisini yansıtan örneklerin sadece peygamber kıssalarından yaptığı alıntılarla sınırlı olmadığı belirtilmelidir. Ayetlerin ihtiva ettiği i'câzlı beyân üslubunu kendi görüş ve düşüncelerini dinleyiciye aktarmada ve şiir deneyimini zenginleştirmede şairin başvurduğu yöntemlerden biri de anlamlarından ve lafızlarından yararlandığı Kur'an ayetlerine atıfta bulunmasıdır. Bu yöntemin, şairin şiirlerinde sergilediği en dikkat çekici ve en çok örneği olan iktibas yöntemi olduğu ayrıca vurgulanmalıdır. Şairin şiirlerinde değindiği farklı konulara dayanak arama ve hedeflenen manayı yakalama bağlamında bu ayetlerden faydalanma yöntemine başvurduğu görülmektedir. Şairin kültürel kimliğinin önemli yapıtaşlarından birinin göstergesi olan bu özelliğine dair şiirlerinden çok sayıda örnek sunmak mümkündür. Ancak çalışmanın ilerleyen bölümlerinde detaylıca ele alınacak bu özelliğe, burada değinmekle yetinilecektir.

Şairin, toplumun kültürel kimliğini oluşturan bu yapı karşısında pasif bir seyirci olarak durmadığı ve söz konusu çok renkli kültürel değerler manzûmesini şiir

¹⁸⁰ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 187.

¹⁸¹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 202.

¹⁸² et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 81.

kriterlerinin imkan verdiği ölçüde mısralarına yansıttığı ifade edilebilir. Özetle şairin çok yönlü kültürel kişiliğinin, pek çok farklı bileşenden oluşan Abbâsî toplumunun kimliğini yansıtan bir ayna misali karşımıza durduğunu söylemek mümkündür.¹⁸³

3.6. Vefatı

Şairin doğum tarihi gibi, vefat tarihi de net olarak bilinmemektedir. Klasik Arap edebiyat kaynakları şairin vefat yılına dair farklı rivayetler aktarmaktadır. Ebû Temmâm'ın vefatı öncesi bir veya iki yıl boyunca Musul posta amirliği (sâhibu'l-berîd) görevini yürüttüğü bilinmektedir. Şairin hayatı bu görevi icra ettiği süreçte son bulmuştur. Oğlundan aktarılan rivayete göre 231/846, diğer rivayetlere göre 228/843 yılı Cemâziye'l-Evvel ayında, 229/844 veya 232/847 yılı Muharrem ayında vefat eden şair Musul'da defnedilmiştir.¹⁸⁴ Ebû Neşel b. Hamîd et-Tûsî'nin üzerine bir kubbe inşa ettiği kabri¹⁸⁵ günümüzde Musul belediye bahçesinde büyük bir türbe içerisinde bulunmaktadır.¹⁸⁶ Döneminin en büyük şairlerinden olan ve devlet yöneticileriyle iyi ilişkiler kuran Ebû Temmâm'ı Hocası Dîku'l-cinn, öğrencisi el-Buhturî (ö. 248/897), şair dostu Alî b. el-Cehm gibi şairlerin yanı sıra, Vezir Muhammed b. Abdulmelik ez-Zeyyât ve onun başkatipliğini yapan el-Hasan b. Vehb gibi devlet ricâli mersiyeleriyle anmışlardır.¹⁸⁷ Hocası, öğrencisi ve dostunun şairin vefatı üzerine kayıplarının ne derece büyük, kalbe yüklediği hüznün ne kadar ağır olduğunu dile getiren mersiyeler nazmetmeleri gayet normaldir. Ancak Ebû Temmâm'ın önde gelen memdûhlarından olan devletin vezirlerinden ez-Zeyyât ve başkatibi el-Hasan b. Vehb'in bu vefat üzerine hüznü yüklü mersiyeler yazmaları, şairin memdûhlarıyla kurduğu ilişki ve kazandığı itibarı idrâk etmemiz açısından önemlidir.

3.7. Karakteri ve Kişisel Özellikleri

Arap edebiyat kaynaklarında Ebû Temmâm'ın kişisel özelliklerine dair bilgiler oldukça sınırlıdır. Şairin fiziksel olarak uzun boylu ve esmer olduğu, dilinde hafif bir kekemelik bulunmakla birlikte konuşmasının fasih ve tarz olarak da tatlı bir üsluba sahip olduğunu bildiren rivayet, dönemin neredeyse tüm kaynaklarının aktardığı ortak bilgi olma özelliğini taşımaktadır.¹⁸⁸ Ebû Temmâm'ın dilindeki bu kekemelikten dolayı

¹⁸³ Dîb, es-Seyyid Muhammed, *el-Ğumûd fî Şi'ri Ebî Temmâm*, Dâru't-Tibâ'ati'l-Muhammediyye, Kahire 1989, s. 12.

¹⁸⁴ İbnü'l-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ*, s. 124; es-Sûlî, *Ahbâru Ebî Temmâm*, s. 273; Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, II, 72; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, II, 17.

¹⁸⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, II, 17; Bek, Halîl Merdem, *Şu'arâu's-Şâm fi'l-Karnî's-Sâlis*, Matba'atu'r-Râkî, Şâm 1925, s. 38.

¹⁸⁶ Muruvve, Muhammed Ridâ, *Ebû Temmâm 'Asruhû Hayâtuhû Şi'ruhû*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1990, s. 52.

¹⁸⁷ es-Sûlî, *Ahbâru Ebî Temmâm*, s. 274-279; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, II, 17-18.

¹⁸⁸ İbn 'Asâkir, Ebu'l-Kâsım 'Alî b. el-Hasan, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, (thk.: Muhibbu'd-dîn Ebî Sa'îd Ömer b. Ğarâme el-'Amrî), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995, XII, 16; es-Sûlî, *Ahbâru Ebî Temmâm*, s. 259; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, II, 17.

Ebû Sa'îd Muhammed b. Yûsuf es-Sağrî'nin, şairin şiirlerini kendisine okuması için 300 dinar karşılığında “*Feth*” adında bir köle satın aldığı ifade edilmektedir. Ancak Ebû Temmâm'ın şiirlerini okuması için köle satın alınmasını şairin şiir okuma tarzının pek çirkin olmasına bağlayan kaynakların varlığına işaret edilmelidir.¹⁸⁹ Öyle ki bir şiirinde Ebû Temmâm'ın dilindeki tutukluğa işaret eden Muhalled b. Bekkâr el-Mevsilî (ö. 232/847) onu “*konuşmadığı sürece insanların en büyük şairi*” olarak niteleyerek şöyle demektedir (Meczûu'r-Remel):

يَا نَبِيَّ اللَّهِ فِي الشَّعْبِ ————— رِ وَيَا عَيْسَى بِنَ مَرْيَمَ
أَنْتَ مِنْ أَشْعَرِ خَلْقِ اللَّهِ مَا لَمْ تَكَلِّمْ

“*Ey şairin peygamberi! Ey şairin İsâ b. Meryem'i!*”

“*Konuşmadığın müddetçe sen yaratılmışların en büyük şairlerindensin.*”¹⁹⁰

Buna rağmen Ebû Temmâm'ın genel olarak kendi şiirlerini başkasına okutmuyarak kendisinin okuduğu görüşünü savunanlar da bulunmaktadır.

Edebiyat tarihçileri şairin ahlâkî yönüne dair değerlendirmelerde de ihtilâfa düşmüşlerdir. Kimi kaynaklar şaire, edip ve âlimlerin meclislerinden olumlu yönde etkilenmiş nazik, güzel ahlaklı, izzet-i nefesine düşkün bir kişilik portresi çizerken,¹⁹¹ bazı kaynaklar da onun inanç olarak değil de dönemin hayasızlıklarının imanına olumsuz etkilerinden dolayı namaz vb. dinî vecibelerini ihmal eden, Abbâsî toplumundaki ahlaksızlıklara bulaşmış, içki ve gınâ meclislerine düşkün, eline geçen parayı zevk-ü sefa alemlerinde tüketen standart bir şair olarak görmektedir.¹⁹² Hatta Ebû Temmâm'ın son yıllarında güçlü ilişkiler kurduğu Başkatip el-Hasan b. Vehb'in kölesi olan Hazarlı bir gence aşık olduğu, el-Hasan b. Vehb'in de Ebû Temmâm'ın Rum kölesine aşık olduğu ve bu gençlerle ahlaksız ilişkiler kurduklarını anlatan rivayetler dahi bulunmaktadır.¹⁹³ Ancak son dönem Arap edebiyat tarihçilerinden Şevkî Dayf ve Ömer Ferrûh, Ebû Temmâm'ın döneminin ahlaksızlıklarına dalmış bir şair olduğu değerlendirmelerine şiddetle karşı çıkmaktadırlar. Ferrûh, Ebû Temmâm'ın sıradan bir Abbâsî şairinin ahlâkî düzeyinde olduğunu kabul etmekle birlikte, onun fütursuzca ahlaksızlığa bulaşmadığını, toplumda yaygın olan ahlâkî değerlere sığmayan davranışları da alenen sergilemediğini belirtmektedir.¹⁹⁴ Ancak Ferrûh'un eserinin başka bir bölümünde, Ebû Temmâm'ı ahlâkî açıdan sapıkça arzulara sahip olmakla

¹⁸⁹ Ferrûh, *Ebû Temmâm Şâ'iru'l-Halîfe Muhammed el-Mu'tasım Billâh*, s. 20.

¹⁹⁰ İbn Reşîk, *el-'Umde*, I, 111.

¹⁹¹ İbnu'l-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ*, s. 124.

¹⁹² el-Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan b. Alî, *Murûcu'z-Zeheb ve Ma'âdinu'l-Cevher*, (thk.: Kemâl Hasan Mur'î), el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut 2005, IV, 57.

¹⁹³ İbnu'l-Mu'tez, *Tabakâtu's-Şu'arâ*, s. 283; es-Sûlî, *Ahbâru Ebî Temmâm*, s. 194; el-İsfahânî, *el-Eğânî*, XVI, 277.

¹⁹⁴ Ferrûh, *Ebû Temmâm Şâ'iru'l-Halîfe Muhammed el-Mu'tasım Billâh*, s. 20.

niteleyerek kendiyile çeliştiği önemle vurgulanmalıdır.¹⁹⁵ Dayf ise, şairin dinî hassasiyetleri olan bir kişiliğe sahip olduğunu, ibadetlerini zaman zaman aksatmakla birlikte tamamıyla terk etmediğini belirtmektedir. Buna ilaveten, Ebû Temmâm'ın dönemin zevk ve sefa alemlerine dalmadığını, ancak ölçülü ve sınırlı olarak nitelendirilebilecek bazı sapmalar yaşamış olabileceğini kabul etmektedir. Şairi kötülemek ve seviyesini düşürmek amacıyla ortaya atılan kişiliğiyle bağdaştıramadığı bu ahlaksızlıkları, rakipleri tarafından uydurulmuş rivayetler olarak görmektedir. Başkatip el-Hasan b. Vehb'in kölesine aşık olma rivayetinin gerçekten uzak bir mizahtan ibaret olduğu, el-Hasan b. Vehb'in aşık olduğu söylenen Ebû Temmâm'ın kölesinin de şairin şiirlerini okuyan kişinin kendisi olduğu görüşünü benimsemektedir.¹⁹⁶ İlerleyen bölümlerde detaylıca ele alınacak Ebû Temmâm'ın divanında çok sık rastlanan dinî temalı şiirler, Kur'an ve hadislerden yapılan iktibaslar, hikmet ve erdemli davranışlara teşvik eden mısralar şairin itham edildiği ahlaksızlıklardan uzak olduğunun göstergesidir. Bu tür şiirler onun vakarlı, seviyesiz işlerden uzak, dinî yaşantısında ve Arap gelenek-göreneklerine bağlılığında zaman zaman bazı uygun düşmeyen davranışlar sergilemesine rağmen samimi olduğunun delili olarak değerlendirilebilir.

Ebû Temmâm'ın çevresinde ve katıldığı meclislerde uysallığı, zarifliği, cömertliği, güzel ahlakı, hoş karakteri ve şiirinin kalitesiyle kabul gördüğü, çevresindeki insanlar nezdinde kendine her zaman saygın bir yer bulduğu kişiliğine dair aktarılan bilgilerdendir.¹⁹⁷

Aynı şekilde şairin meşhur kişisel özelliklerinden birisi de mizahçı bir karaktere ve bu yönünü destekleyen bir başka özelliği olan hazırcevap ve uyanık bir yapıya sahip oluşudur. Ebû Temmâm'ın kendisine soru yöneltilirken soru tamamlanmadan cevabı zihninde hazırladığı adeta muhatabın zihnini okuma yeteneğine sahip olduğu rivayet edilmektedir. Ebu'l-'Umeyzil Abdullah b. Huleyd'in (ö. 240/855) kendisine yönelttiği "*Neden anlaşılmayan şiirler söylüyorsun?*" şeklindeki eleştirisine cevaben anında "*Neden söylenen şiiri anlamıyorsun?*" diyerek karşı bir soruyla eleştirileri göğüsleyerek hasmını susturduğu görülmektedir.¹⁹⁸ Hazırcevap kişiliğinin yanında çok güçlü bir hafızaya ve olağanüstü bir ezber yeteneğine sahip olan Ebû Temmâm'ın on dört bin urcuze, 17 şiir divanı ve pek çok kaside ezberlediği rivayet edilmektedir.¹⁹⁹ Arap edebiyat kaynaklarında şairin ne kadar zeki ve hazırcevap olduğuna işaret eden pek çok rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetlerin birine göre şair, Ahmed b. Mu'tasım'ı överken

¹⁹⁵ Ferrûh, *Ebû Temmâm Şâ'iru'l-Halîfe Muhammed el-Mu'tasım Billâh*, s. 94.

¹⁹⁶ Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabi el-'Asru'l-Abbâsiyyu'l-Evvel*, s. 276.

¹⁹⁷ İbn 'Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, XII, 21.

¹⁹⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, II, 21; es-Sûlî, *Ahbâru Ebî Temmâm*, s. 72.

¹⁹⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, II, 12; el-'Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, XIV, 406.

(Kâmil);

إِقْدَامَ عَمْرٍو فِي سَمَاحَةِ حَاتِمٍ فِي حِلْمٍ أَحْنَفَ فِي ذَكَاةِ إِيَّاسِ

“Amr’ın atılganlığı, Hâtim’in efendiliği, Ahnaf’ın hoş görüsü ve İyâs’ın zekasına sahiptir o.” dediğinde, mecliste bulunan Filozof Ebû Yûsuf b. es-Sabâh el-Kindî şairi zor durumda bırakmak için “O daha şerefli ve soylu bir makama sahip olduğu halde Emir’in oğlunu bu nobran bedevilere nasıl benzetirsin?” diye sorarak memduhun bu vasıfların üstünde olduğunu söylemesi üzerine şair anında şu beyitleri nazmetmiştir (Kâmil):

لَا تُنْكِرُوا ضَرْبِي لَهُ مَنْ دُونَهُ مَثَلًا شَرُودًا فِي النَّدَى وَالْبَاسِ

فَاللَّهُ قَدْ ضَرَبَ الْأَقْلَّ لِنُورِهِ مَثَلًا مِنَ الْمَشْكَاةِ وَالنَّبْرَاسِ

“Dalginliğimden dolayı cömertlik ve kahramanlıkta, kendi seviyesinde olmayan kişilerle verdiğim örneği garipsemeyin.”

“Allah nuruna örnek verirken kendi nurundan daha zayıf kandil ve lambayı vermişken.”²⁰⁰

Bu hadiseden çok etkilenen Filozof Ebû Yûsuf b. es-Sabâh el-Kindî’nin “Bu genç yakında ölür, çünkü zekası keskin kılıcın kınını yiyip bitirmesi gibi ömrünü tüketecektir.” diyerek, Ebû Temmâm’ın harikulade bir zekaya sahip olduğunu dile getirdiği rivayet edilmektedir.²⁰¹

Şairin ne derece zeki ve sağlam bir hafızaya sahip olduğunun delili olarak görülebilecek bir başka rivayete göre, Halife el-Mu‘tasım’ın komutanlarından Muhammed b. Yûsuf es-Sağrî’nin meclisindeyken genç bir şair olan el-Buhturî komutanı övmek üzere meclise girer. Ebû Temmâm, el-Buhturî’nin okuduğu şiirin çoğunu anında ezberler ve şiirin kendisine ait olduğunu öne sürerek el-Buhturî’nin intihâl yaptığını iddia eder. Ebû Temmâm’ın büyük bir şair olduğunu bilen Muhammed b. Yûsuf söylediklerine inanır ve el-Buhturî’yi azarlar. el-Buhturî’nin mahcubiyetini gören Ebû Temmâm şiirin kendisinin olmadığını, daha önce bu şiiri hiç duymadığını, el-Buhturî’nin kendisini küçük düşürmek istediği zannına kapılarak bu şekilde davrandığını ve Tay’ kabilesinden kendisi gibi şairlerin çıkmasını temenni ettiğini el-Buhturî’ye itiraf eder.²⁰² Bu rivayetten şairin ne derece güçlü bir hafızaya ve ezber kabiliyetine sahip olduğu net olarak anlaşılmaktadır.

Ebû Temmâm’ın şiirlerinden yola çıkarak karakterine dair bazı izler sürmek

²⁰⁰ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 250.

²⁰¹ el-Bedî‘î, Yûsuf, *Hibetu’l-Eyyâm fî mâ Yata‘allaku bi Ebî Temmâm*, Matba‘atu’l-‘Ulûm, Kâhire 1934, s. 26.

²⁰² el-İsfahânî, *el-Eğânî*, XXI, 34.

mümkündür. Şiirleri dikkatle okunduğunda şairin, kişiliğinin kodlarını şiirlerini oluşturan mısralara ve bu mısralara yüklediği anlamlara başarıyla aktardığı açıkça hissedilmektedir. Şairin divanında mal-mülk, makam ve statü uğruna maceraya girmekten sakınmayan, hedefine ulaşmak adına zorlukları sabırla göğüsleyen bir kişilik sahibi olduğuna işaret eden pek çok beyit bulunmaktadır. Seyahatin insanı maceradan maceraya sürükleyerek farklı bir özgüven duygusu kazandırdığı düşünülürse, Ebû Temmâm'ın seyahate düşkünlüğünün kişiliğinin bu yönünü beslediği çıkarımı yapılabilir. Ebû Temmâm'ın şu sözleri bazı şeyleri elde edebilmek için bazı bedeller ödenmesi ve fedakarlıklar yapılması gerektiğini ifade etmektedir (Tavîl):

وَلَكِنِّي لَمْ أَخَوِ وَفَرًّا مُجَمَّعًا فُقُزْتُ بِهِ إِلَّا بِشَمْلٍ مُبَدَّدٍ

“Ben bolluğu ve çokluğu ancak beni aileden alıp koparan ayrılıkla elde ettim, kazandım.”²⁰³

Maceracı yönünün kişiliğine yön vermesiyle kararlı bir tutum sergilediği görülen Ebû Temmâm'ın şu beyti, esasen kanaatini tasvir etmede oldukça başarılıdır (Kâmil):

مَا ابْيَضَّ وَجْهُ الْمَرْءِ فِي طَلَبِ الْعُلَى حَتَّى يُسْوَدَّ وَجْهُهُ فِي الْيَسَدِ

“Kişinin çöllerde yüzü yanıp kararmadıkça, yüce makamları elde etmede yüzü ağarmayacaktır asla.”²⁰⁴

Kaynaklarda halifeler, vezirler, komutanlar ve makam sahibi pek çok devlet ricâline nazmettiği methiye şiirleri karşılığında elde ettiği hediyelerle geçinen Ebû Temmâm'ın kendini beğenmiş, gururlu ve ağır bir kişiliğe sahip olduğuna işaret eden rivayetler bulunmaktadır. İhtiyacı olmasına rağmen methettiği Horasan Valisi Abdullah b. Tâhir'in hediye olarak saçtığı bin dinarı kendine layık görmeyen Ebû Temmâm'ın bu paraya dokunmadığı, mecliste bulunan kölelerin parayı topladığı, Vali'nin gazabına uğrama ihtimali ve sonraki süreçte onu methetmek suretiyle kazanacağı hatırı sayılır hediyeleri kaybetme riskine rağmen gururundan taviz vermediği ve kendini ezdirmeye çalışmadığı görülmektedir.²⁰⁵ Şairin şiirleri üzerinden bu yönüne dair bir okuma yapıldığında sahip olduğu izzet-i nefis ve gururlu kişiliğin kendini memduhlarıyla aynı kefeye koymasına sebep olduğu, sonrasında gösterdiği cüretkarlıkla haddi aştığını anlayarak özür dilese de kendi kabilesiyle memduhunun kabilesi arasında kıyaslama yapacak kadar cüretkarlık göstermesine yol açtığı görülmektedir. Ebû Temmâm, Kadı Ahmed b. Ebî Dâvûd'u (ö. 239/854) övdüğü şiirinde memduhun kabilesi “İyâd” ile kendi kabilesi “Tay” arasında bir bağ kurarak bu iki kabilenin bazı hususlarda eşit olduğunu dile getirme cüretini göstermektedir (Kâmil):

²⁰³ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 23.

²⁰⁴ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 508.

²⁰⁵ el-İsfahânî, *el-Eğânî*, XVI, 274.

كَغَبُّ وَحَاتِمُ اللَّذَانِ تَقَسَّمَا حُطَّطَ الْعُلَى مِنْ طَارِفٍ وَتَلِيدِ
هَذَا الَّذِي خَلَّفَ السَّحَابَ وَمَاتَ دَا فِي الْمَجْدِ مَيْتَةً خِضْرٍ صَنْدِيدِ

“Ka‘b ve Hâtim eskiden beri ve son zamanlarda yüce makamları paylaşmışlardır.”

“Biri geride bulutlar kadar cömertlik bırakarak, diğeri ise şan ve şeref uğruna cömert ve cesur efendiler gibi ölmüşlerdir.”²⁰⁶

Bu beyitleriyle adeta, şan ve şöhret sahibi bir kabilenin gururlu bir şairi olarak yüce bir şahsiyet olan kadıya geldiğini, değerli hediyeler vererek sözlerinin hak ettiği takdiri gösterirse, şanına şan katacak kasideler sunacağını, aksi takdirde bu sözlerin değerini bilecek birine yöneleceğini ifade ederek kendini memduhuyla eşit bir pozisyonda gördüğü değerlendirilmektedir.

Ebû Temmâm'ın karakterine dair zikredilebilecek bir başka husus, kendisine yöneltilen eleştirileri dikkate almayacak kadar umursamaz olmasıdır. Şaire kendisini hicveden bir şaire cevap verip vermeyeceği sorulduğunda, cevabının onu yücelteceğini, onu daha da hırçınlaştırarak küfürlerinin dozunu arttıracığını, susarak cevap vermesi halinde ise sesinin kesileceğini söylediği aktarılmaktadır.²⁰⁷ Ebû Temmâm'ın bu yönüyle rahat bir yapıya sahip olmasının ardında, kendini hiciv oklarını yönelterek eleştirenlerden üstün görmesi, bazen de onlara cevap vermeye çalışmanın beyhude bir uğraştan başka bir şey olmayacağı kanaatini taşıması olduğu söylenebilir.

²⁰⁶ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 392.

²⁰⁷ es-Sûlî, *Ahbâru Ebî Temmâm*, s. 241.

4. EBÛ TEMMÂM'IN ESERLERİ

Abbâsîlerin hüküm sürdüğü dönem hayatın her alanında değişim ve yenilenmenin yaşandığı dönem olarak bilinmektedir. Bu kapsamlı değişim ve yenilenme hali, dönemin insanı üzerinde olumlu ve olumsuz olarak değerlendirilebilecek değişikliklere yol açmıştır. Söz konusu yenilenmenin olumlu yönlerinden biri, dönem insanının bu yenilenmiş dönem medeniyetinin taşıdığı değerlere farklı bir zevk ve tavırla yaklaşımında görülmektedir. Abbâsîler döneminde hayatın tüm alanlarını etkisi altına alan yenilik akımları, bireylerde edebî zevkin gelişim ve değişimini de beraberinde getirmiştir. Nitekim bu dönem itibarıyla toplumda şiire ilgi duyan kesimlerin *el-Mufaddaliyyât*, *el-Asma'ıyyât* ve *Cemheratu Eş'âri'l-'Arab* gibi şair ve kabilelere ait şiir örneklerinin bütün halinde toplandığı, herhangi bir kural gözetmeden derlenen uzun şiir koleksiyonlarından uzaklaşarak yeni döneme hakim olan edebî zevkle uyumlu şiirlerden parça ve kesitler içeren koleksiyonlara yöneldikleri görülmektedir. Şairlerin, râvilerin ve şiir tedviniyle uğraşanların çabalarını bu tarza sahip eserler ortaya koyma adına yoğunlaştırmaları, şiire ilgi duyan çevrelerin bu tür eserlere yönelme eğiliminin doğal bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Yeni dönemin şiir kriterleriyle örtüşen eserlerin başında, Arap edebiyatında antolojik eserlerin öncüsü kabul edilen Ebû Temmâm'ın *Dîvânu'l-Hamâse* adlı eseri gelmektedir. Eser türünün ilk örneği olması hasebiyle ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Ebû Temmâm bu çalışmasıyla şiirleri konularına göre tasnif ve tertip eden çalışmaların ilkinin gerçekleştirilmesiyle beraber, eserine *el-Hamâse* adını vermekle kendisinden sonra gelenlerin aynı isimle eserler ortaya koymalarının önünü açmıştır.

4.1. Şiir Antolojisi *Dîvânu'l-Hamâse*

4.1.1. Hamâsenin Sözlük ve Terim Anlamı

“Bahadırılık, kahramanlık, cesaret, yiğitlik ve atılganlık” anlamlarında kullanılan “*hamâset*” terimi, Arapçada “*dinde ve savaşta katı, sert, coşkulu ve yaman oldu*” gibi anlamlara gelen حمس fiilinin masdarıdır. İnançları ve hayata bakış açılarıyla ilgili hususlarda tekellüf olarak değerlendirilebilecek sert, kararlı ve tavizsiz bir tavır takınmaları nedeniyle İslâm öncesi dönemde Kureyş kabilesi mensupları ve Kureyş’e tabi olan kabileler “*hamâset*” terimiyle aynı kökten türemiş “*hums*” adıyla tanınmışlardır.²⁰⁸ “*Hamâset*” teriminin doğası itibarıyla yüklendiği katılık ve coşku, bu coşkulu ruh halinin tesiri altındaki kişilerin sergilediği genel tutum, kullanımının yaygınlaşması ve anlamının genişlik kazanması gibi nedenlerle “*cesaret*” anlamına evrildiği, hatta ifade ettiği coşkulu duygular yelpazesinin neredeyse “*cesaret*”

²⁰⁸ el-Cevherî, *es-Sihâh*, III, 920; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, VI, 57.

kavramına indirgenerek daraldığı görülmektedir.²⁰⁹

Bu bağlamda Arap edebiyatında yiğitlik, kahramanlık, bahadırılık ve cesaret ekseninde nazmedilen şiirlere “hamâse” veya “eş-şi’ru’l-hamâsi” denilmektedir.²¹⁰ Kahramanlık duygularıyla yoğrulmuş epik şiirlerle aynı bağlamda değerlendirilen hamâset şiirleri genel bir ifadeyle, “temelinde savaşlarda gösterilen cesareti yüceltmek gibi manevî bir dürtüyü desteklemek amacıyla ortaya konulan, konularını kabileler arasındaki çekişmelerin neden olduğu savaş, baskın, yağma, talan ve komşu kabile veya devletlerle geçen mücadelelerden alan; bir bakıma çöl merkezli hayatın şairlerin mısralarında hayat bulmuş halini dile getiren, cengaverlik, atılganlık, kahramanlık, cömertlik ve ahde vefa gösterme gibi lirik duyguları merkez edinen şiir türü” olarak tanımlanmaktadır.²¹¹

“el-Hamâse” kelimesi terim olarak ise; “adını Ebû Temmâm’ın Horasan’dan dönerken Hemedân’da çetin kış şartları sebebiyle mahsur kaldığı arkadaşının evinde, çoğunluğu 640-650 yıllarından önceki dönemlerde yaşamış yaklaşık 400 şairin ürünü olan ve çoğu kıtalar ve uzun sayılmayan kasideler şeklinde olup pek azı recez olan 900 civarı şiir ihtiva eden el-Hamâsetu’l-Kubrâ veya “Hamâsetu Ebî Temmâm” adlı şiir koleksiyonunun ilk bölümünü oluşturan “el-Hamâse” başlığından alan, kendisinden sonra gelen el-Buhturî, el-Hâlidîyyân (Sa’îd b. Hâşim el-Hâlidî (ö. 371/981), Muhammed b. Hâşim el-Hâlidî (ö. 380/990), Ahmed b. Fâris (ö. 395/1004) ve İbnu’ş-Şecerî (ö. 542/1147) gibi müelliflerin aynı isimle eserler vermelerine sebep olan antolojik eser” olarak tanımlanabilir.²¹²

4.1.2. I. Abbâsî Dönemine Kadar Hamâset Şiirlerinin Tarihsel Süreci

Yaşama ve hayatını sürdürme içgüdüsünün kalbe yerleştiği hayat sevgisini taşıyan her insanda olduğu gibi, Araplarda da hamâsî duygular fitridir. Hayat mücadelesinin iki kutbunu oluşturan, saldıran ve savunan tarafların duygularını körükleyen şiirleri ifade eden ve “eş-şi’ru’l-hamâsi” olarak adlandırılan hamâse şiirlerinin kabileler arası mücadelelerin zirve yaptığı İslâm öncesi dönemde başlamış olması, Arap edebiyat camiasında yaygın kanaati yansıtmaktadır. Araplar haricindeki tüm milletlerin edebiyat tarihlerinde olduğu gibi Arap toplumunda da hayatın her alanını saran savaşlar ve savaşlarla ilgili hadiseler hamâset şiirlerinin gelişerek yayılmasında temel faktör kabul edilmektedir. Savaş ekseninde hayatlarını idame ettiren

²⁰⁹ Nâsîf, Alî en-Necdî, *Dirâse fî Hamâseti Ebî Temmâm*, Mektebetu Nahdati Mısr, Kahire 1955, s. 18; el-Merzûkî, Ahmed b. Muhammed, *Şerhu Dîvânî’l-Hamâse li Ebî Temmâm*, (thk.: Ahmed Emîn, Abdusselâm Hârûn), Dâru’l-Cîl, Beyrut 1991, I, 19.

²¹⁰ Durmuş, İsmail, “Hamâse”, *DİA*, İstanbul 1997, XV, 437.

²¹¹ Kızıltunç, Recai, “Arap Edebiyatında Beyaz Benzeri Türler: el-Hamâsiyye ve Önemli Hamâsiyyeler”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish*, 2011, sy.VI, s. 1458.

²¹² Demirayak, Kenan, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, Cantaş Yayınları, İstanbul 2016, s. 104.

bireyler, şairlerin hamâsî mısralarında detaylıca tasvir ettikleri savaş meydanlarında kazanılan zaferler veya maruz kaldıkları hezimetlerin kalplerine doldurduğu gurur, intikam, kin, cengaverlik, bahadırılık, zayıf ve muhtaçları kollayıp yardım etme gibi duygularla kabilelerine olan bağlılıklarını güçlendirme yönünde hareket etmişlerdir. Bu nedenle oldukça yoğun ve zengin tasvir tablolarıyla bezenen bu tür şiirler tasvir şiirleri olduğu kadar, şairlerin kendilerine özgü duyguları mısralara döktükleri “eş-şi’ru’l-ginâî” diye adlandırılan lirik şiir türü olarak da kabul edilmektedir.²¹³

Başlangıç aşaması itibariyle tüm halklar nezdinde ilkel ve birbirinden kopuk beyit parçaları şeklinde ortaya çıkan hamâset şiirleri, zamanla millî kahramanlıkları dillendiren bütünlük kazanmış ve en mükemmel savaş sahnelerinin tasvirleriyle yoğrulmuş manzum eserlere dönüşmüştür. Kadîm medeniyetlerde, Homeros'un yarattığı iki büyük destan olan “*İlyada*” ve “*Odysseia*”, Valmiki tarafından yazılan 48.000 beyitten ibaret olan ve Hint yarımadasında en çok bilinen iki destandan biri olan “*Ramayana*” ve Firdevsî'nin eski İran efsaneleri üzerine kurulu yaklaşık 60.000 beyitten oluşan manzum destanı “*Şehname*” veya “*Şahname*” gibi halkların ulusal kahramanlıklarını anlatan manzum destanları bulunmaktadır. Arap edebiyatının İslâm öncesi dönemine ait şiirlerinde ise, bu ölçekte olmasa da bireysel ve toplumsal kahramanlıkları, sergilenen yiğitlikleri ve elde edilen zaferleri mısralara döken hamâset şiirlerinin varlığını söylemek mümkündür.²¹⁴

Arap kabileleri arasında sıkça yaşanan savaş, baskın ve yağma hadiseleri, ayrıca komşu devletlerle gerçekleşen çatışmaların gölgesinde sürüp giden çöl yaşamında yiğitlik ve kahramanlığın en muteber fazilet, buna karşın korkaklığın da en çok yerilen kusurlardan biri olarak kabul edilmesi, Arap edebiyatında hamâset şiirlerinin ortaya çıkmasının temel nedeni kabul edilmektedir.²¹⁵ Bu bağlamda Arapların kişisel çapta veya kabile bazında kahramanlıklarıyla övünmek arzusunda olduklarında, hamâsî duygularını bu tür kahramanlık şiirleriyle överek yücelttikleri, düşmanlarını da benzer mısralarla hicvederek savaşı daha da kızıştırmayı hedefledikleri görülmektedir. Birbirini tamamlayan ve tetikleyen amaçları ile tematik içerikleri dikkate alındığında, kişisel övünmeyi ifade eden fahr şiirleriyle kahramanlık şiirlerini ifade eden hamâset şiirlerinin pek çok noktada birbirleriyle kesiştikleri ve neredeyse tek tür olarak ele alındıkları ifade edilmelidir. Bu iki ana temanın önemine işaret etmek adına edebiyat eleştirmenlerinin, Câhiliye dönemi şiirlerinden fahr ve hamâset şiirlerinin çıkarılması durumunda geriye Arap toplumunun Câhiliye dönemindeki ahvâlini yansıtmaktan uzak, pek bir anlam ifade etmeyen şiirin kalacağı yönündeki değerlendirmelerini aktarmak yerinde

²¹³ Durmuş, “Hamâse”, s. 437.

²¹⁴ el-Mahâsinî, Zekî, *Şi’ru’l-Harb fî Edebi’l-‘Arab, Dâru’l-Ma’ârif bi Mısır, Kahire 1961, s. 18; el-Fâhûrî, Hannâ, el-Fahr ve’l-Hamâse, Dâru’l-Ma’ârif, Kahire tsz., s.53-54.*

²¹⁵ Durmuş, “Hamâse”, s. 437.

olacaktır.²¹⁶ İşte bu nedenle İslâm öncesi dönemi hamâset şiiirlerinin altın çağı olarak gören değerlendirmelerin isabetli olduğu genel bir kanaat olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira Arap kabileleri arasında bitmek bilmeyen savaşlar, bu savaş ve çekişmelerin bir parçası olarak görülebilecek baskın ve yağmalar, İran, Bizans vb. civar devletlerle hakimiyet mücadelesi çerçevesinde ortaya konulan yiğitlik, cengaverlik, cesaret, atılganlık, ahde vefa, savaşta ve başa gelen çetin olaylar ve musibetler karşısında sabır ve metanet gösterme vb. konular, hamâset şairlerinin mısralarında hayat bularak bu türün en güzide örnek eserleri olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Hamâset şiiirlerinin ortaya çıkararak gelişmesinde başlıca neden olarak görülen savaşların Câhiliye dönemi hayatının merkezinde konumlanması, 'Amr b. Kulsûm (ö. 584), 'Antere b. Şeddâd (y.ö. 605), 'Âmir b. Tufeyl (y.ö. 612), Meymûn b. Kays el-A'sâ (ö. 7/629) ve el-Hansâ (ö. 24/645) gibi hamâset şairlerinin yetişmesinde en büyük etkenlerden biri olarak görülmektedir.²¹⁷

Câhiliye döneminden Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Medine'ye hicreti ve dört halife dönemini kapsayan 622-661 yıllarının çerçeve kabul edildiği "*Sadru'l-İslâm*" dönemine intikal edildiğinde, İslâm öncesi dönem sosyal ve siyâsî şartlarının bu türden şiiirlerin gelişimine uygun zemin ve ortam hazırladığı gözlenecektir. Mücadelenin tarafları olan Müslümanlar ve müşriklerin hamâset ve fahr şiiirleri nazmetmelerine yol açan argümanlarının farklı olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, bu tür bakımından oldukça yoğun bir dönem sayılabilecek Sadru'l-İslâm döneminde Müslümanlar ile müşrikler arasında geçen mücadelenin doğal sonucu olan savaşlar ve İslâmî fetihler, söz konusu dönemde hamâset şiiirlerinin gelişerek devam etmesine yol açmıştır. Müşrik şairler Câhiliye döneminin hamâset şiiir konuları olan kabileye taassup, fanatizm, güç, zorbalık, zulüm, nesep, şan ve şeref gibi hususlara yoğunlaşırken, Müslüman şairler ise Allah yolunda cihad, Allah'ın dinini ve peygamberini savunma, bu yolda mal, can ve gayret sarf etmekten kaçınmama hatta şehâdet mertebesini arzulama gibi konulardan yola çıkmışlardır. Müslüman şairler de müşrik şairler gibi kabileleriyle övünseler de şerefi ve saygınlığı nedeniyle kabileye mensubiyeti ön plana çıkararak müşrik şairlerden farklı olarak, kabilenin İslâm'a sunduğu hizmetler ve diğer kabilelerden daha önce İslâm'ı kabul etme gibi hususlara odaklanmışlardır.²¹⁸ Sadru'l-İslâm dönemi hamâset şiiirlerinde dile getirilen fetihlerdeki kahramanlıklarla birlikte, Şîa ve Hâricîler gibi dinî siyâsî grupların ortaya koyduğu kahramanlık şiiirlerinde takva, Allah yolunda mücadele, ölümden korkmama, Cennet karşılığında dünyayı feda etme, izzetli bir şekilde kahramanca savaşıp şerefle hayatını noktalamayı zillet ve utanç içerisinde yaşamaya

²¹⁶ Abdurrahmân, 'Affif, *eş-Şi'ru ve Eyyâmu'l-'Arab fi'l-'Asri'l-Câhili*, Dâru'l-Endelus, Beyrut 1984, s. 235.

²¹⁷ Durmuş, "Hamâse", s. 438.

²¹⁸ Demiryak, Kenan, *Arap Edebiyatı Tarihi Sadru'l-İslâm Dönemi*, Fenomen Yayınları, Erzurum 2013, s. 128.

yeğleme, kabile ve kahramanlıklarıyla övünme gibi temalar öne çıkmaktadır. Dirâr b. el-Hattâb (ö. 13/634), el-‘Abbâs b. Mirdâs (y.ö. 18/640), Ka‘b b. Mâlik (ö. 50/670), Hassân b. Sâbit ve en-Nu‘mân b. el-‘Aclân es-Sekâfî gibi şairler bu dönemin en meşhur hamâset şairleri arasında zikredilebilir.

Hz. Muâviye'nin Şam'da hilâfetini ilan ettiği 41/661 yılından Emevî hilâfetinin yıkılıp yerine Abbâsî hilâfetinin kurulduğu 132/750 yılına kadar geçen süreci kapsayan Emevîler döneminde ise, siyâsî ve dinî grupların yoğun bir şekilde faaliyet göstermeleri neticesinde yeniden alevlenen hizipçilik ve kabile taassubu nedeniyle hamâset şiirlerinde bazı değişiklikler görülmektedir. Bu dönemdeki hamâset şiirlerini, İslâmî fetihlerle ilgili olanlar ve itikadî ve siyâsî fırkalar arasındaki anlaşmazlıkların körüklediği Câhiliye fanatizmini hortlatan övünme ve siyasetle karışık dinî hamâsetle ilgili olanlar şeklinde iki ana tema altında toplamak mümkündür.²¹⁹ Hâricîlerin “*Hüküm yalnızca Allah'ındır*” sloganıyla somutlaştırdıkları kararlı bir dinî devrim idealleri uğruna nazmettikleri eşsiz cesaret temalı kahramanlık şiirlerinin, daha düşük ideallerle hilâfeti amaçlayan Şîîlerin hamâset şiirlerinden daha üstün olduğu söylenebilir. Kendilerinden gaspedildiğine inandıkları hilâfet makamını ele geçirmek gibi bir hedefleri oluşu için Benî Ümeyye'nin gazabına uğrayarak katliamlara maruz kalan Şîa hamâset şiirlerinin, daha ziyade öfke, kin, intikam ve hüznün duyguları dışına çıkmayan şiirler olduğunu söylemek mümkündür.²²⁰ Câhiliye döneminde olduğu gibi bu dönemde de kabileler arası mücadele ve rekabetin, dönemin hamâset şiirleri üzerinde büyük bir etkisi olduğu ifade edilmesi gereken hususlardan biridir.²²¹ Ka‘b el-Aşkarî (ö. 101/720), Emevîlerin kahramanlıklarını mısralara döken el-Ahtal, el-Ferezdek, Hâricîlerin savaşlarına iştirâk ederek kahramanlıklarını anlatan Hâricî şairlerden Katarî b. el-Fucâe (ö. 78/697), et-Tırimmâh b. Hakîm (ö. 132/750), ‘Amr b. Husayn, Mu‘âz b. Cuveyn b. Husayn, Şîanın Emevîlerle mücadelelerinde yer alarak hüznün dolu şiirler nazmeden Şîî şairlerden el-Kumeyt el-Esedî, Küseyyir b. Abdurrahmân ‘Azze (ö. 104/723) gibi şairler Emevîler döneminde önemli eserler vermiş hamâset şairlerinden bazılarıdır.

Abbâsî Devleti'nin kurulduğu 132/750 yılından başlayarak 232/847 yılında el-Mutevekkil'in hilâfetine kadar olan süreyi kapsayan I. Abbâsî döneminde, itikat ve siyâset merkezli çatışmaların bitmesi ve Abbâsîlerin aile otoritelerini güçlendirme çalışmalarına yoğunlaşmaları nedeniyle zayıflayan İslâmî fetihlerle doğru orantılı olarak hamâset şiirlerinde de bir gerileme ve zayıflama görülmektedir.²²² Öyle ki son dönem Arap edebiyat tarihçilerinden Hannâ el-Fâhûrî (ö.1432/2011), Abbâsî döneminde

²¹⁹ Durmuş, “Hamâse”, s. 438.

²²⁰ el-Fâhûrî, *el-Fahr ve'l-Hamâse*, s. 40.

²²¹ Demirayak, Kenan, *Arap Edebiyatı Tarihi Emevîler Dönemi*, Fenomen Yayınları, Erzurum 2012, s. 134.

²²² el-Fâhûrî, *el-Fahr ve'l-Hamâse*, s. 79; Durmuş, “Hamâse”, s. 438.

fetihlerin duraklamasıyla insanların genel olarak güvenli ve rahat bir hayat sürmeye başladıklarını belirterek, Arap aleminde bazı savaş ve fitnelerin olmaması durumunda hamâset şiiirlerinin neredeyse yok olup gideceği iddiasında bulunmuştur. Ancak Şuûbiyye hareketinin genişlemesine bağlı olarak kabile düzeyindeki fanatizmin kavim ve milletler düzeyinde fanatizme evrilmesi, özellikle Halife Hârûn er-Reşîd ve Mu'tasım Billâh dönemlerinde Bizanslılarla yapılan savaşlarda ortaya konulan kahramanlıkların hamâset şairlerince dillendirilmesi nedeniyle hamâset şiiirlerindeki durağanlık halinin çok fazla sürmediğine işaret edilebilir. Zira Abbâsî yöneticilerinin devletin sınırları içerisinde Ebû Muslim el-Horasânî'ye ulûhiyyet isnâd eden Râvendiyî hareketi, Irak ve İran'daki Zındıklık hareketi, Hürremî hareketi ve bu hareketin başını çeken Bâbek ayaklanması gibi fitnelerle birlikte, dışarıda Halife Ebû Ca'fer el-Mansûr, el-Mehdî ve el-Mu'tasım'ın başta Rûm diyarı olmak üzere komşu devletlere “*Savâif ve Şevâtî*” olarak bilinen harp seferleri düzenlemeleri bu tür şiiirlerin sürekliliğini sağlamıştır.²²³ Şuûbiyye hareketinin Abbâsî toplumunu kasıp kavurması üzerine gerek Arap, gerekse diğer milletlere mahsup şairler bir yandan kendi kişiliklerini diğer yandan da intisap ettikleri kavimleri yüceltmek ve savunmak amacıyla asâlet, cesaret, kahramanlık, hasep ve nesep benzeri konularda hamâset şiiiri örnekleri vermişlerdir. Ne var ki Abbâsî toplumunun uğradığı ahlâkî çöküntü nedeniyle hamâset şiiirlerinin omurgasını teşkil eden manevî değerlerden uzaklaşan şairlerin eğlence ve ahlaksızlık bataklığına sürüklenmelerinin ve Şuûbiyye hareketinin zayıflamasının, hamâset şiiirlerinin gerilemesine yol açtığı nakledilmektedir.²²⁴

Bu dönemde el-Mehdî, el-Hâdî, el-Me'mûn, Hârûn er-Reşîd, el-Mu'tasım gibi halifeler ve Ca'fer b. Yahyâ el-Bermekî (ö. 187/803), Fazl b. Yahyâ el-Bermekî (ö. 193/808) gibi devlet adamlarının orduların ve askerî birliklerin hazırlanması ve yönetilmesi, silahlar, atlar, zaferler, düşmanların savaş meydanından kaçması gibi konularla desteklenmiş askerî kahramanlıkları, Ebû Temmâm, el-Buhturî ve Mervân b. Ebû Hafsa (ö. 182/798) gibi şairlerce hamâsî şiiirlerle ölümsüzleştirilmiştir.²²⁵ Nitekim Ebû Temmâm'ın “*Ammûriyye fâtihî*” Halife el-Mu'tasım'ı övmek ve kahramanlıklarını yüceltmek için dile getirdiği meşhur kasidesi, bu dönemin hamâset şiiirlerinin en güzel örneklerinden biri olarak bilinmektedir.

Özetle, söz konusu dönemlerin tümünde Arap şairlerin hayatları boyunca üstünlük ve övünme vesilesi gördükleri, uğruna değer verdikleri her şeylerini feda ettikleri savaşları müşahade etmeleri, savaş sahnelerinin eşsiz tasvirleriyle dolu nitelikli hamâset şiiirlerini samimi duygularla detaylıca nazmetmelerine imkan sağlamıştır.²²⁶

²²³ el-Fâhûrî, *el-Fahr ve'l-Hamâse*, s. 80.

²²⁴ el-Bustânî, *Udebâu'l-'Arab fi'l-'A'suri'l-'Abbâsiyye*, s. 30.

²²⁵ Durmuş, “Hamâse”, s. 438.

²²⁶ el-Mahâsinî, *Şi'ru'l-Harb*, s. 34.

4.1.3. Hamâset Şiirlerinin Söylenme Nedenleri

Hamâset şiirlerinin başlangıç dönemi olduğu varsayılan Câhiliye döneminde bu türden şiirlerin söylenmesine neden olan birçok etken bulunmaktadır. Hayatı bitmek tükenmek bilmeyen mücadele, çekişme ve savaşlarla geçen adeta savaşmak için hayat süren Câhiliye dönemi insanının bu idealini destekleyecek ekonomik, psikolojik ve sosyolojik faktörlere ihtiyaç duyduğu düşünülmektedir.

Üzerinde dünyaya geldiği kızgın çöl kumları ve üzerindeki herşeyi kavururcasına yakan güneş, her daim hayatını tehdit eden açlık, susuzluk, yırtıcı hayvanlar ve benzeri tehlikeler, yağmur ümidiyle gözlerini gökyüzünden ayıramama, hayattaki en önemli maddî varlığı olan hayvanlar, bu hayvanları sulamak ve doyurmak için yeşilliklerin ve su kaynaklarının peşinde koşturarak diyar diyar göç etme gibi hususlar, dönem insanının etrafını çepeçevre kuşatan uçsuz bucaksız çölde yaşadığı sahnelerden bazılarıdır. Hayatının devam edebilmesi bu derece çetin şartlara bağlıyken, eline geçen imkan ve fırsatlara aynı ideal uğruna çölde yaşayan başka birey ve kabilelerce göz koyulması, bireylerce mutlak surette direnilmesi ve bertaraf edilmesi gereken bir tehdit olarak algılanmıştır. Bu nedenle insanların hayatlarının; baskın, saldırı, savunma, dökülen kan ve kaybedilen yakınların intikam çabaları, intikam adına savaş çığırkanlığı, savaşa hazırlık, planlar ve stratejiler, savaşlardan sonra yapılacak anlaşmalar gibi duygu ve şartların gölgesinde devam ettiği ifade edilebilir. Câhiliye dönemi hayatının eldeki imkanları korumak için savaşmayı zorunlu kılan bir hayat olduğu noktasından hareketle, kabile bireylerini psikolojik ve sosyal yönden motive edecek etkenlerin varlığı zorunlu bir ihtiyaç olarak görülmüştür. Bu etkenlerin başında, Arapların en önemli kültürel mirasları olan şiirin söz konusu amaçlara hizmet eden türü olarak görülen hamâset şiirleri gelmektedir. Özetle hamâset şiirlerinin söylenmesinde en önemli nedenlerden birinin, Arapların içinde yaşadığı çöl coğrafyası ve buna bağlı olarak kuraklık, kuraklığın neticesinde daha verimli yerler bulma adına göçebe hayatı, bu durumun yol açtığı kabileler arası çekişmeler ve Yevm-u Buâs, Yevm-u Zükâr, Yevm-u Dâhis ve el-Gabrâ ve Yevmu'l-Ficâr gibi Arap kabileleri arasında cereyan eden "Eyyâmu'l- 'Arab" denilen savaşlar olduğu net bir şekilde ifade edilebilir.

Hamâset şiirlerinin söylenmesindeki bir başka etkenin, Arapların şeref, komşuluk ilişkileri, zayıfı ve komşuyu himaye ve kabilecilik gibi değerlere sıkı sıkıya bağlılıkları olduğu söylenebilir. Şeref, namus, onur, komşuluk hakları ve yardıma muhtaç olanlara kol kanat germe gibi değerleri taviz verilmeyecek manevî değerler içerisinde gören Arap toplumunda, bireyin veya mensup olduğu kabileden herhangi birinin namusuna ya da yardım istemek amacıyla kendilerine sığınan muhtaca saldırı olması halinde, harp ateşini yakmaktan asla geri durmayacakları aşikar bir durumdur. Bu yaklaşımın sonucu olarak vukû bulan savaşların fitraten çatışmaya ve savaşımaya

meyilli olan taraflarını duygusal ve psikolojik açıdan savaşa hazırlayacak olanlar, hamâset yüklü mısralarıyla kabilenin kahramanlıklarını yüceltecek ve bireylerin kalplerindeki intikam ateşini körükleyecek olan şairlerden başkası olmayacaktır.²²⁷ Bununla beraber Arap edebiyatında hamâset şiirlerinin varlığını ve büyük bir yekünü oluşturmasını, salt manevî değerler nedeniyle vukû bulan savaflara bağlamak eksik bir bakış açısı olacaktır. Arapların iktidar, güç, kabilelere liderlik arzusu hatta mal mülk uğruna güçlünün zayıfı kılıçların gölgesinde tahakkümü altında tutmasıyla neticelenen savaflara girişmekte bir beis görmediklerini belirtmek resmin eksik kısımlarını tamamlayarak bir bütünlük sağlayacaktır.

Arap edebiyatında uğruna hamâset şiirlerinin yazıldığı hasletlerin neredeyse tamamının, içinde yaşadıkları çevreden ilham alınarak burada geçirilen hayatların doğal bir sonucu olduğu görüşü kayda değer bir husustur. Çetin şartlar altında her anlamda yokluğun kol gezdiği bir coğrafyayı yurt edinen Arap toplumunda yaşayan bireyleri yaşam koşullarının katılığından ve hasımların acımasızlığından koruyacak şey, keskin kılıçları kavrayacak güçlü bilekler ve düşmanın meydan okumalarına karşı sebat gösterecek cesur yüreklerden başkası olmayacaktır. Bu nedenle Araplar, cesareti ve savaflardaki kahramanlıkları şiirleriyle yüceltmişlerdir. Öne sürülen bu varsayım sadece hamâsî duygular için değil, toplumun değer verdiği tüm hasletler için geçerlidir. Bereketli yağmurlardan nasibini pek az alabilen kurak topraklarla kızgın güneş arasında çoğu zaman çaresizliğin pençesine düşmüş bu coğrafyadaki insanların gönüllerinde cömertliğin ayrı bir yerinin bulunduğu aşıkardır. Öte yandan fitrata uygun, tabiatın olanca saflığı içerisinde yaşamaları nedeniyle uysallığı, kanaatkarlığı ve en önemlisi namus kavramını çok ayrı bir mevkide konumlandıkları bilinmektedir. Çölün derinliklerinde göçebe hayatı benimseyen bedevî Arapların, pek çok mekan değiştirseler de değiştirmedikleri manevî değerlerinden biri de ahde vefadır. İşte bu nedenlerden dolayı, Arap edebiyatında hamâset şiirlerinin yaygın bir şekilde görülmesini, Arap bireylerin gönüllerinde sağlam yer tutan, cömertlik, zayıflara kol kanat germe, kanaatkarlık ve ahde vefa gibi değerlerin varlığına bağlamak mümkün olacaktır.

Câhiliye döneminde kahramanca tavırlar olarak değerlendirilen baskın, yağma ve talanın yerine, Sadru'l-İslâm döneminde Allah yolunda cihat, İslâmiyet'i yaymak için yapılan fedakarlıklar, hak safında yer alma, Allah'ın dinini azîz kılma veya "*Ölümü iste ki sana hayat verilsin.*" sloganıyla uğruna şehit olma gibi gayelerin kahramanlık ve yiğitliği gerektiren değerler olarak kabul edilmesi, hamâset şiirlerinin nazm edilme nedenlerini değiştirmiştir. Bu noktadan hareketle, İslâmiyet'in Câhiliyede ekseni kayan hamâset şiirlerinin rotasını düzelttiği, gönülleri Allah yolunda coşturacak duygulara çevirdiği ifade edilebilir. Bir başka deyişle İslâmiyet'in gelmesiyle birlikte hamâset

²²⁷ el-Mahâsinî, *Şi'ru'l-Harb*, s. 28.

şairlerinin nazm edilme nedenlerinin, İslâmî fetih hareketine hizmet eden dinî hamâsî bir yapıya büründüğü söylenebilir.²²⁸ Abdullah b. Revâha'nın Mu'te Savaşı'nda elinde sancak olduğu halde şehit düşene kadar savaşırken söylediği beyitler, bu düşünceyi destekleyen en etkili beyitlerdendir.²²⁹

Emevî Devleti'nin hüküm sürdüğü dönemde Hâricîler, Şîa ve Zübeyrîler gibi siyâsî ve dinî grupların devletin siyâsî ve itikâdî alanlarında boy göstererek tabanda destek görmelerine paralel olarak partizanlık, hizipçilik ve fanatizmin artmasının körüklediği kabile taassubu nedeniyle hamâset şairlerinin ciddi artış gösterdiği görülmektedir.

İslâmî fetihlerin azalarak durma noktasına geldiği Abbâsîler döneminde ise kabile taassubunun kavim ve milletler ölçeğine çıktığı Şuûbiyye hareketi, bu dönem hamâset şairlerinin yazılmasındaki en büyük faktörlerden birisidir. Arap kabilelerin kendi aralarındaki mücadele azalsa da toplumdaki farklı etnik gruplar mücadelenin odak noktasına yerleşmişlerdir. Hal böyle olunca, hamâset şairlerinin nazm edilmesinde en bariz etki bu mücadeleye ait olmuştur. Abbâsî halifelerinin komşu devletlerle özellikle Bizanslılarla olan mücadeleleri, Ebû Temmâm'ın yaşadığı bu dönemde hamâset şairlerinin varlığını sürdürmesindeki etkenlerdendir.

Hamâset şairlerinin yazılma nedenlerinden birinin de şairleri kazanç vesilesi olarak gören bazı şairlerin karşılık bekledikleri memduhlarının kahramanlık, yiğitlik, zayıfa ve düşküne kol kanat germe gibi toplumda kahramanlık şairleri kapsamında kabul edilen değerlerini ön plana çıkararak şairlerine yansıtmaları olduğu düşünülmektedir.

Hamâset şairlerinin nazm edilme nedenleri bir tek cümleyle özetlenecek olursa, - Hannâ el-Fâhûrî'nin de ifade ettiği gibi- savaşların başlamasına yol açan tüm etkenlerin aynı zamanda hamâsî şairlerin söylenmesine ve nazmedilmesine sebep olan en güçlü faktörler olduğu ifade edilebilir.²³⁰

4.1.4. Esere *Dîvânu'l-Hamâse* Adının Verilme Sebebi

Ebû Temmâm'ın şair zevki ve anlayışına göre koleksiyonunda yer verdiği şair seçkilerine Arap edebiyatında "*hamâse*" adının verildiği bilinmektedir. Muteber kanaate göre bu şair koleksiyonuna *Kitâbu'l-Hamâse* adını veren Ebû Temmâm'ın kendisidir. el-Âmidî *el-Mu'telif ve'l-Muhtelif* adlı eserinde Ebû Temmâm'ın bu esere "*hamâse*" adını verdiğini açıkça zikretmiş,²³¹ *el-Muvâzene* adlı eserinde ise Ebû

²²⁸ el-Fâhûrî, *el-Fahr ve'l-Hamâse*, s. 49.

²²⁹ Beyitler için bkz.: Kassâb, Velîd, *Dîvânu Abdullah b. Revâha ve Dirâseh fî Sîratihî ve Şi'rihî*, Dâru'l-'Ulûm, Riyâd 1981, s. 153-154.

²³⁰ el-Fâhûrî, *el-Fahr ve'l-Hamâse*, s. 56.

²³¹ el-Âmidî, *Ebu'l-Kâsım el-Hasan b. Bişr, el-Mu'telif ve'l-Muhtelif fî Esmâi's-Şu'arâi ve Kunâhum ve Elkâbihim ve Ensâbihim ve Ba'di Şi'rihim*, (thk.: Fritz Krenkow), Dâru'l-Cil, Beyrut 1991, s. 238.

Temmmâm'ın eserini bu isimle anmıştır.²³² Şairin bu eşsiz antoloji eseri üzerine Arap edebiyatının erken dönemlerinden itibaren yazılan şerhlerin bu isimle anılması, “*hamâse*” adının daha ilk dönemlerden Arap edebiyatındaki yerini aldığı en açık delili olarak görülebilir. Ebû Temmmâm'ın hamâsesinin en meşhur şârihlerinden biri olan Hatîb et-Tebrîzî'nin (ö. 502/1109) yoğun bir şekilde istifade ettiği günümüze ulaşmayan Ebû Riyâş'ın (ö. 339/951) şerhi ve ilk dönem şerhlerinden Ebû Abdullah en-Nemerî'nin (ö. 385/996) şerhlerinin “*hamâse*” adını taşımaları bu adın sonraki dönemlerin ürünü olmadığını açıkça ortaya koymaktadır.²³³

Ebû Temmmâm'ın Arap edebiyatında çığır açan bu öncü eserine “*hamâse*” adını verme nedenlerine dair pek çok görüş ileri sürülmektedir. Bu görüşlerden ilkinde göre, on bölümden oluşan *el-Hamâse* kitabının en büyük ve en önemli bölümünü hamâse şiirlerinin teşkil etmesi, Ebû Temmmâm'ın eserine bu adı vermesinin ardında yatan nedendir. Bir şeyi oluşturan parçalardan en büyük parçanın adının tümüne verilmesi bilinen bir yöntemdir. Kur'an-ı Kerîm'de Bakara, Nisâ ve En'âm gibi bazı sûrelerin içerdikleri önemli olayların adlarıyla anılmaları buna örnek olarak gösterilebilir.

Kitaba *el-Hamâse* adının verilme nedenini, hamâset temalı şiirlerin kitabın ilk bölümünde yer alması olarak kabul eden görüş ihtimallerden bir başkasıdır. Harf sıralamasında ilk olarak “*ayn*” harfi bulunduğu için Halîl b. Ahmed'in (ö. 175/791) lûgatına *Kitâbu'l-'Ayn* adını vermesi, Fatîha Sûresi'ne “*Sûratu el-Hamdu*”, İsrâ Sûresi'ne “*Sûratu Subhâne*” denmesi, ayrıca İmruu'l-Kays'ın muallakasının “*Kasîdetu Kifâ Nebkî*” adıyla anılması gibi meşhur kasidelerin başlangıç beyitlerinin ilk mısralarıyla adlandırılması bu görüşe delil olarak gösterilmektedir.

Ebû Temmmâm, şiir koleksiyonuna bu iki nedenden herhangi birini veya ikisini dikkate alarak *el-Hamâse* adını vermiş olabilir. Elimizde bu görüşlerden birini tercih edecek yeterli delil bulunmadığı belirtilmelidir.

Böyle olmakla beraber meseleye bir başka açıdan bakılacak olursa, Ebû Temmmâm'ın eserine bu adı tercih etmesinin nedeni, kitabın büyük bir kısmını oluşturan hamâset konulu şiirlerin Arapların gönüllerinde yüksek bir konuma sahip olmasına dayandırılabilir.²³⁴ Hamâset şiirlerinin odaklandığı Arapların cesareti ve bu eksende yer alan diğer vasıfları, Arap toplumunun en çok önemseydiği sıfatlarıdır. Dolayısıyla bu denli önemli bir vasfın diğer vasıfları geride bırakarak esere ad olarak seçilmesi daha anlamlı ve tutarlı bir tercih olarak dikkatimizi çekmektedir. Câhiliye döneminde hamâset şiirlerinin en büyük sebebi kabul edilen savaşların hayatın merkezinde yer alması, İslâmîyet'in gelişinden sonra da Müslümanların İslâm düşmanlarına karşı

²³² el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 58.

²³³ ‘Useylân, *Hamâsetu Ebi Temmmâm*, s. 26.

²³⁴ Nâsîf, *Dirâse fî Hamâse*, s. 13; el-Mahâsinî, *Şi'ru'l-Harb*, s. 318; el-Marsafî, Seyyid Alî, *Esrâru'l-Hamâse*, Matba'atu Ebi'l-Hevl, Kahire 1912, s. 1.

sergiledikleri cihad ve anlayışının gönüllerde yankılanması için dillendirilen bu şiirlerin ayrıcalıklı bir konuma sahip olması garipsenmemelidir.

Ebû Temmâm'ın koleksiyonuna seçtiği şiirlere bakıldığında, Arap toplumunun genelinde olduğu gibi onun da coşkulu savaş duygularına meyleden hamâsî bir kişiliğe sahip olduğu söylenebilir. Kitabında hamâset konulu şiirlerin çokluğu ve bunları seçmedeki edebî zevki, hamâset şiirlerine ayrı bir muhabbet beslediğini gösterirken, bu ayrıcalıklı yaklaşımın esere ad seçmede belirleyici olduğunu söylemek de mümkün olacaktır. Öte yandan Ebû Temmâm'ın hamâset dışındaki şiirlerden nesîb şiirlerinde aşkın isyanı, tutkusu ve gücünün, mersiye ve hüznün şiirlerinde de vicdanları dağlayan acıların hamâsî duygularla kesiştiğini görmesinin eserine bu adı vermede pay sahibi olabileceği düşünülmektedir.

4.1.5. Ebû Temmâm'a Göre Hamâset Kavramı

Hamâse kelimesinin luğavî açıdan genel olarak; cesaret, katı tutum, zorluklara göğüs germe, meydan okuma, öfke, coşku ve sabır gibi savaş, çarpışma ve mücadele ile bağlantısı bulunan kelimelere delalet ettiği daha önce belirtilmişti. Ancak Ebû Temmâm'ın *Divânu'l-Hamâsesinin* "hamâse" adlı birinci bölümünde seçtiği şiirlerin konularına bakıldığında, şairin anlayışına göre hamâse teriminin genel dil anlamından çok daha kapsamlı olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre Ebû Temmâm'ın hamâse kavramı cesaret, katılık, sabır, savaş meydanlarında atılganlık gibi anlamların ötesinde fahr, gazel, mersiye, medih, hiciv gibi diğer şiir konularını da kapsamaktadır. *Divânu'l-Hamâsenin* hamâse babı, zafer sarhoşluğunun coşkulu duygularla dillendirildiği, fahrın abartılı bir şekilde kahramanlıkla yoğrulduğu, aşk ve sevgi dolu gazel mısralarının tutku ve özlemle harmanlandığı, hicvin hasmın tehdid edildiği ve kusurlarının abartılarak kelimelere döküldüğü keskin, fanatik, amansız duygular içeren beyitlerle doludur. Kahramanlık şiirlerinin tüm bu anlamların merkezinde yer alması, şiirin farklı temalarına dair kesitler ifade eden bu beyitlerin ortak noktasını teşkil etmektedir.²³⁵

Ebû Temmâm'ın *el-Hamâsesi* bu görüşü destekleyen pek çok beyit içermektedir. Şairin hamâse bölümünde zikrettiği muhadram şairlerden Ebû 'Atâ es-Sindî'nin (ö. 180/796) şu beyitleri bir yandan hamâsî kavramlar içermekte, diğer yandan ise şairin tutkulu aşkını ifade eden gazeli temsil etmektedir (Tavîl):

وَقَدْ نَهَلْتُ مِنَّا الْمُتَقَمَّةُ السُّمُرُ	دَكَرْتُكَ وَالْحَطِيَّيْ يَحْطِرُ بَيْنَنَا
أَدَاءَ عَرَانِي مِنْ حَبَابِكَ أَمْ سِحْرُ	فَوَاللَّهِ مَا أَدْرِي وَإِنِّي لَصَادِقُ
وَإِنْ كَانَ دَاءٌ غَيْرُهُ فَلَاكَ الْعُدْرُ	فَإِنْ كَانَ سِحْرًا فَأَعْدُرِي عَلَى الْهَوَى

²³⁵ 'Useylân, *Hamâsetu Ebî Temmâm*, s. 27.

“Bahreyn kılıcı aramızda hareket edip dururken, esmer kılıçlar kanımızla sulanırken seni kalbimle andım.”

“Allah’a andolsun ki ben doğru söylüyorum, aşkıdan bir hastalığa mı kapıldım yoksa büyüye mi bilmiyorum.”

“Eğer kapıldığım sihir ise, aşkıma mazur gör, eğer başka bir hastalıksa mazur görülecek olan sensin.”²³⁶

Beyitler açıkça kahramanlıkla ilgili anlamlar içermemekle birlikte, savaş meydanında ölümle burun buruna gelmiş belki de son anlarını yaşayan şairin sevgilisine beslediği duyguların aşk dolu kalbinden diline intikal eden ve oradan kelimelere dökülen yansımasıdır. Hamâset babında zikredilme nedeninin, belki de hayatının son anlarında son nefeslerini almakta olan şairin ölüme aldırmaksızın korkusuzca sevgilisine olan duygularını haykırması olduğu düşünülmektedir. Öyle ki şair, harp meydanında ölümle karşı karşıya kalmasıyla adeta alay edercesine cesaretle aşkını dile getirmektedir.

Ebû Temmâm’ın hamâset anlayışının, terimin klasik kapsamının dışında olduğuna işaret eden bir başka örnek *Divânü'l-Hamâsenin* “*el-hamâse*” adlı bölümünde yer alan, su'lûk (yağmacı) şairlerden Teebbeta Şerran lakabıyla meşhur Ebû Zuheyr Sâbit b. Câbir b. Sufyân el-Fehmî’ye (y.ö. 540) ait şu medih şiiridir (Tavîl):

بِه لِابْنِ عَمِّ الصِّدْقِ شَمْسِ بْنِ مَالِكِ	إِنِّي لَمُهْدٍ مِنْ ثَنَائِي فَقَاصِدٌ
كَمَا هَزَّ عِطْفِي بِالْهَجَانِ الْأَوَارِكِ	أَهْزُ بِهِ فِي نَدْوَةِ الْحَيِّ عِطْفُهُ
كَثِيرُ الْهَوَى شَتَّى النَّوَى وَالْمَسَالِكِ	قَلِيلُ التَّشَكِّي لِلْمُهْمِّ يُصِيبُهُ
جَحِيشًا وَيَعْرُورِي ظُهُورَ الْمَهَالِكِ	يَظَلُّ بِمَوْمَاةٍ وَيُؤْمِسِي بَعِيرَهَا

“Ben -yanında olsam da olmasam da- doğru sözlü amcam oğlu Şems b. Mâlik’e severek ve isteyerek övgülerimi hediye etmeye tutkunum.”

“Erek otuyla beslenen beyaz develerle beni mutlu ettiği gibi, kavmin arasında onu övgülerimle mutlu ederim.”

“Başına gelen musibet, keder ve hüznün pek çok ve farklı olsa da o, bunlardan pek az yakınır.”

“Tek başına sabah bir zafer elde eder, akşam başka bir zafere koşar, kendini tehlikeden tehlikeye atar.”²³⁷

Şiirin ana teması medih gibi görünse de Ebû Temmâm’ın, özellikle son mısradaki memduhun zaferlerden zaferlere koşmasını ana temayla hamâset teması

²³⁶ el-Merzûkî, *Şerhu Dîvânî'l-Hamâse li-Ebî Temmâm*, I, 56-58.

²³⁷ el-Merzûkî, *Şerhu Dîvânî'l-Hamâse li-Ebî Temmâm*, I, 92-95.

arasındaki temas noktası kabul ederek bu örneği hamâse bölümüne dahil ettiği tahmin edilmektedir.

Ebû Temmâm'ın bu eserinden yapılan çıkarıma göre, hikmet şairleri şairin hamâset anlayışının kapsamına giren türlerden biridir. Yahudi şair es-Semev'el b. Âdiyâ (Âdiyâ') el-Ezdî el-Gassânî'nin (ö. 560) nefsi kötülüklerden arındırma üzerine kurguladığı hikmet dolu birkaç beyitle başlayıp fahr ve kahramanlık duygularıyla devam eden aşağıdaki beyitleri, bunun en güzel örneklerinden biri olarak gösterilebilir (Tavîl):

فَكُلُّ رِدَاءٍ يَرْتَدِيهِ جَمِيلٌ	إِذَا الْمَرْءُ لَمْ يَدْنَسْ مِنَ اللُّؤْمِ عَرِضُهُ
فَلَيْسَ إِلَّا حُسْنِ الثَّنَاءِ سَبِيلٌ	إِذَا الْمَرْءُ لَمْ يَحْمِلْ عَلَى النَّفْسِ ضَمِيمَهَا
فَقُلْتُ لَهَا: إِنَّ الْكِرَامَ قَلِيلٌ	تُعَيِّرُنَا أَنَّا قَلِيلٌ عَدِيدَتَا
شَبَابٌ تَسَامَى لِلْعَالَا وَكُهُولٌ	وَمَا قَلَّ مَنْ كَانَتْ بَقَايَاهُ مِثْلَنَا
عَزِيزٌ وَجَارٌ الْأَكْثَرِينَ ذَلِيلٌ	وَمَا ضَرَّتْنَا أَنَّا قَلِيلٌ وَجَارُنَا
مَنِيْعٌ يَرُدُّ الطَّرْفَ وَهُوَ كَلِيلٌ	لَنَا جَبَلٌ يَحْتَلُّهُ مَنْ نُجِيرُهُ
إِلَى النَّجْمِ فَرْعٌ لَا يُنَالُ طَوِيلٌ	رَسَا أَصْلُهُ تَحْتَ الثَّرَى وَسَمَاهُ
إِذَا مَا رَأَتْهُ عَامِرٌ وَسُلُولٌ	وَإِنَّا لَقَوْمٌ مَا نَرَى الْقَتْلَ سُبَّةً
وَتَكَرَّهُهُ آجَالُهُمْ فَتَطُولُ	يُقَرِّبُ حُبُّ الْمَوْتِ آجَالَنَا
وَلَا طُلَّ مِنَّا حَيْثُ كَانَ قَتِيلٌ	وَمَا مَاتَ مِنَّا سَيِّدٌ حَتْفَ أَنْفِهِ
فَلَيْسَ سَوَاءً عَالِمٌ وَجَهُوْلٌ	سَلِيٌّ إِنْ جَهَلَتِ النَّاسَ عَنَّا وَعَنْهُمْ

“Kişinin namusuna kötü hasletler bulaşmadıkça, giydiği her kıyafet güzel olacaktır.”

“Kişi nefsi üzerindeki zulmü kaldırmadıkça ve zorluklara karşı göğüs germedikçe, güzel övgüye giden yolu bulamayacaktır.”

“Bizi sayımızın azlığı ile ayıplıyor, ona dedim ki: Asilzâdeler pek azdır.”

“Geride kalanları, yüce makam ve mevkiler için yarışan gençler ve yaşlılardan ibaret bizler gibi olanlar az sayılmazlar.”

“Zaten komşularımız asilken az olsak ne! Kalabalık olanın komşusu rezildir.”

“Sadece bizim koruyup kolladığımız kimselerin girebildiği, bakanın gözlerinin yorgunluktan bitkin düşeceği kadar yüksek, erişilmez bir izzet ve yücelik dağımız var.”

“Kökleri toprağın alt tabakalarında, zirvesi ise onu yıldızlara eriştirecek kadar

yüksek olan ulaşılmaz bir dağdır o.”

“‘Âmir ve Selûl kabileleri öyle kabul etseler de biz öldürmeyi bir ayıp, kusur ve kınanacak şey olarak görmüyoruz.”

“Bizim ölümü sevmemiz ecellerimizi bize yaklaştırmaktadır, onların ecelleri ise ölümden ve ölüme götürecektir şeylerden nefret ettiği için hayatları uzamaktadır.”

“Bizden hiçbir şan sahibi efendi yatağında ölmemiştir, her nerede ölürse bizim ölümlerimizin kanları heder edilmemiştir, yerde bırakılmamıştır.”

“Bilmiyorsan, bizi ve onları insanlara bir sor! Âlim ve kör cahil bir değildir.”²³⁸

Bu beyitlerde şair, hikmet şiirleri konuları içerisinde görülebilecek nefis tezkiyesine dair kanaatlerini aktardıktan sonra hamâset şiirlerinden ayrı mütalaa edilmesi oldukça güç olan fahr temalı beyitlere geçiş yapmıştır. Sonrasında izzet ve gönüllerde yüce makamlar uğruna ölüme koşar adım gittikleri için hayatlarının kısaldığını, hasımlarının ise çarpışmadan ve savaştan kaçmaları sebebiyle hayatlarının uzadığını hamâsî duygularla beyitlerine yansıtmıştır. Sıra dışı hamâset anlayışıyla örtüşecek şekilde Ebû Temmâm, şiirin farklı temalarını içeren bu beyitleri şiir koleksiyonunun hamâse bölümüne dahil etmeyi uygun görmüştür.

Ebû Temmâm'ın eserinin ilk bölümünde yer alan şiirlerden biri de meçhul bir bedevi şairin oğlunu öldüren öz kardeşinin intikam için huzuruna getirilmesi üzerine çaresizliğini dile getirdiği, aynı zamanda nefisini teselli etmesi için söylediği şu beyitlerdir (Basît):

أَقُولُ لِلنَّفْسِ تَأْسَاءً وَتَعَزِيزَةً إِحْدَى يَدَيَّ أَصَابْتَنِي وَلَمْ تُرِدْ
كَلَاهُمَا خَلْفٌ مِنْ فُقْدِ صَاحِبِهِ هَذَا أَخِي حِينَ أَدْعُوهُ وَذَا وَلَدِي

“Nefsime teselli ve başsağlığı olarak, iki elimden biri istemeyerek bana zarar verdi diyorum.”

“Onlardan her biri diğer kaybı telafi için yeterlidir, neticede seslendiğimde bana cevap verecek kardeşimdir bu, diğeriyse evladım.”²³⁹

Şair, bir taraftan evladını kaybetmenin yüreğinde açtığı yarayı mersiye üslubuyla dile getirerek teselli aramakta, öte yandan evladının katili olmak suretiyle kendisine en büyük acıyı tattıran öz kardeşini elindeki kılıcı yere atarak affederek pek az kimsenin sergileyebileceği sabır, asalet ve büyüklük göstermektedir. Ebû Temmâm'ın hamâset anlayışının, bu türden bir şiiri hamâset sınırlarına dahil etmeye müsait olduğu anlaşılmaktadır.

Divânu'l-Hamâsenin “el-hamâse” adlı birinci bölümünde, Hz. Peygamber

²³⁸ el-Merzûkî, Şerhu Dîvânî'l-Hamâse li-Ebî Temmâm, I, 110-123.

²³⁹ el-Merzûkî, Şerhu Dîvânî'l-Hamâse li-Ebî Temmâm, I, 207.

(s.a.v)'in amcası oğlu el-Fadl b. el-Abbâs'a (ö. 18/639) ait biraz hiciv ancak daha çok sitem ('itâb) ifade eden şu beyitler, Ebû Temmâm'ın hamâset anlayışının sınırlarını görebilmemiz açısından faydalı bir örnek olacaktır (Basît):

لَا تَنْبُشُوا بَيْنَنَا مَا كَانَ مَدْفُونًا	مَهْلًا بَنِي عَمِّنَا مَهْلًا مَوَالِينَا
وَأَنْ نَكْفَ الْأَذَى عَنكُمْ وَتُوذُونَا	لَا تَطْمَعُوا أَنْ تُهِينُونَا وَتُكْرِمَكُمْ
سِيرُوا رُوَيْدًا كَمَا كُنْتُمْ تَسِيرُونَا	مَهْلًا بَنِي عَمِّنَا عَن نَحْتِ أَثَلْتِنَا
وَلَا نَلْهُكُمْ أَنْ لَا تُحِبُّونَا	اللَّهُ يَعْلَمُ أَنَّا لَا نُحِبُّكُمْ
بِنِعْمَةِ اللَّهِ نَقَلِيكُمْ وَتَقْلُونَا	كُلُّ لَهُ نِيَّةٌ فِي بَعْضِ صَاحِبِهِ

“Ey amca oğullarımız! Ağır olun, aramızda medfûn (gizli) olanı açığa çıkarmayın.”

“Bizi aşağılayacağınız halde sizi yücelteceğimizi, size zarar vermekten kaçınacağımız halde bize zarar verebileceğinizi aklınızdan geçirmeyin.”

“Ey amca oğullarımız! Ağır olun ve bizi yermekten vazgeçin, eskiden olduğu gibi bize karşı şefkatli ve güven verici olun.”

“Allah biliyor ya sizi sevmiyoruz, bizi sevmediğiniz için sizi kınamıyoruz da.”

“Bizden her birimizin diğerine karşı önceden beri ve hala düşmanlığı ve nefreti var, Allah'a hamdolsun ki biz sizden nefret ediyoruz, siz de bizden.”²⁴⁰

Ebû Temmâm'ın hamâset anlayışı dahilinde yer alan şiir türlerinden biri de hicivdir. Câhiliye dönemi şairlerinden Sebra b. 'Amr el-Fak'isî'nin şu beyitleri, hamâsî duygularla yoğrulmuş hiciv şiirlerine verilebilecek etkili örneklerden biridir (Tavîl):

وَقَدْ سَأَلَ مِنْ ذُلِّ عَلَيْكَ قُرَاقِرُ	أَتَسَى دِفَاعِي عَنكَ إِذْ أَنْتَ مُسَلِّمٌ
يُخْلِنَ إِمَاءَ وَالْإِمَاءِ حَرَائِرُ	وَنَسَوْتُمْ فِي الرَّوْعِ بَادٍ وَجُوهُهَا
وَذَلِكَ عَارٌ يَا ابْنَ رَيْطَةَ ظَاهِرُ	أَعْيَرْتَنَا أَلْبَانَهَا وَلُحُومَهَا
وَشَرِبَ فِي أَثْمَانِهَا وَتَقَامِرُ	تُحَابِي بِهَا أَكْفَاءَنَا وَنُهَيْنَهَا

“Sen zayıf ve korumasız olduğun zamanlar seni savunmamı neden unutuyorsun? Sana doğru akan Karâkir vadisi dolusunca zül ve alçaklığa kapıldın.”

“Korku zamanı yüzlerini açan kadınlarınızın gözlerini esarete düşme korkusu kaplamışken, cariyeye sanılan bu kadınlar sizin özgür kadınlarınız.”

“Ey Rayta'nın oğlu! Bizi ayıplamanız apaçık bir rezalet olduğu halde, develerin

²⁴⁰ el-Merzûkî, Şerhu Dîvânî'l-Hamâse li-Ebî Temmâm, I, 224-226.

etlerinden ve sütlerinden faydalanıp muhtaçları nasiplendirmemizi mi kınıyorsun?”

“O develeri misafirlerimize, fakirlere, kardeşlerimize ve yakınlarımıza hediye eder, onlar için boğazlarız, sattıklarımızdan elde ettiğimiz malları da içki ve kumar meclislerinde tüketiriz.”²⁴¹

Şair, ilk olarak muhatabının yardım ve korumaya muhtaç olduğu dönemlerde kendisi için yaptıklarını unuttuğunu hatırlatarak nankörlükle itham etmekte, bununla yetinmeyip muhatabının kadınlarına dil uzatarak kalbindeki öfkeyi hicviyle ona kusmaktadır. Hasımın kadınlarının namusları üzerinden yapılan hicvin, bu türün en ağır örneklerinden olduğu bilinmektedir. Şairin böylesine ağır ifadeler, nefret dolu söylemler ve keskin duygularla hasmını yermesini hamâset duyguları içerisinde değerlendiren Ebû Temmâm'ın, böyle bir şiiri bu nedenle hamâset şiirlerini içeren birinci bölüme dahil ettiği düşünülmektedir. Ebû Temmâm'ın “*el-hamâse*” babına dahil ettiği bu örneğin, söz konusu bölümde yer alma nedeni üzerine yapılan ve yapılacak yorumlar makul bir gerekçe olarak görülebilir. Zira bu hiciv beyitleri klasik hamâset konuları içerisinde yer alan zayıf savunma, muhtacı gözetme ve cömertlik gibi konulara değinmektedir. Ancak zaman zaman Ebû Temmâm'ın hamâset konularıyla ilgisi bulunmayan farklı temalardaki beyitleri “*el-hamâse*” bölümüne dahil ettiği görülmektedir. *Dîvânu'l-Hamâsenin* ilk bölümünde yer alan, şairi belli olmayan ve katıksız hiciv kokan şu beyitler bu duruma örnek olarak gösterilebilir (Vâfir):

أَبُوكَ أَبُوكَ أَرَبْدُ غَيْرَ شَكِّ أَحَلَّكَ فِي الْمَحَاذِي حَيْثُ حَلَّا
فَمَا أَنْفَيْكَ كَيْ تَزْدَادَ لَوْمًا لِأَلَامٍ مِنْ أَيْبِكَ وَلَا أَدَلَّا

“Hiç şüphe yok ki baban Erbed alçaklıkta ve utanç verici ayıplarda düştüğü seviyeye seni de düşürdü.”

“Alçaklığın ve kötülüğün artsın diye seni başkasına nisbet etmem, zira senin babandan daha kötüsü ve daha alçağı bu dünyada yoktur.”²⁴²

Muhatabın nesebi ve ailesi üzerinden yapılan ve hicvin en ağır örneklerinden biri sayılabilecek bu beyitlerin neden “*el-hamâse*” bölümüne dahil edildiğine dair bir yorumda bulunmak oldukça güçtür. Beyitlerin, hamâset şiirlerinin genel konuları içerisinde mütalaa edilen temalardan herhangi birine dokunmadığı açıktır. Hal böyleyken bu örneğin asıl yerinin *Dîvânu'l-Hamâsenin* beşinci bölümünü teşkil eden hiciv babında yer alması daha uygun olacaktır. Bu ve hamâsetle alakası olmayan benzeri beyitleri dikkate alarak şairin hamâset anlayışını genişletmenin yanlış bir yaklaşıma yol açacağı düşünülmektedir.

²⁴¹ el-Merzûkî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse li-Ebî Temmâm*, I, 237-239.

²⁴² el-Merzûkî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse li-Ebî Temmâm*, I, 314.

4.1.6. *Dîvânu'l-Hamâse*'nin Telif Süreci ve Zamanı

Babasının inancı, doğum yeri, doğum ve ölüm tarihleri ve çocuklarının sayısı gibi meselelerde olduğu gibi şairin hayatına dair net bilgilerin bulunamadığı bir başka husus da kendisine ayrıcalık kazandıran *Dîvânu'l-Hamâse* adlı antolojik eserin ne zaman ve hangi şartlarda tasnif edildiği bilgisidir. Bu hususta tartışmaya kapalı müsellemler içeren bir metin bulunmamaktadır. Ancak bu olumsuz duruma rağmen, Ebû Temmâm'ın Abbâsî Devleti sınırları içindeki seyahat hareketliliğini ve yaşadığı bazı olayları takip etmek suretiyle yaklaşık bir tarihe ulaşmak imkan dahilinde görünmektedir.

Çok sık seyahat etmesiyle bilinen Ebû Temmâm'ın bu eserinin ortaya çıkmasıyla sonuçlanan Horasan yolculuğunun sebebinin, şehrin valisi Abdullah b. Tahir b. el-Huseyn'e methiyeler sunma ve karşılığında kendisini tatmin edecek hediyeler elde etme arzusu olduğu değerlendirilmektedir. Buradan yola çıkarak eserin ortaya çıkma serüvenine ışık tutabilme, Horasan valisi Abdullâh b. Tâhir'in hayatını mercek altına almaya bağlı görünmektedir.

207/823 yılında vefat eden Abdullah'ın babası Tahir b. Huseyn, Halife el-Me'mûn döneminde Horasan ve diğer doğu illerinin valisi olarak görev yapmaktaydı. Tâhir b. Huseyn'in vefatından sonra yerine geçen Abdullah'ın kardeşi Talha oldu. Talha b. Tâhir 213/829 yılında vefat edene kadar valilik görevini sürdürdü.²⁴³ Talha'nın vefatı esnasında Dînever şehrinde Hâricîlerle savaşmakla meşgul olan Abdullah b. Tâhir'in, Halife el-Me'mûn'un görevlendirmesiyle 215/830 yılında Horasan'a vali olarak girdiği bilinmektedir.²⁴⁴ Ebû Temmâm'ın bu tarih öncesinde Horasan'a girdiğine dair kaynaklarda bir bilgi bulunmamaktadır. Zira Abdullâh b. Tâhir'in valiliğe getirilmesinden sonraki dönemde Ebû Temmâm'ın, Irak'taki isyanlarla meşgul olan Halife el-Me'mûn ile birlikte hareket ettiği rivayet edilmektedir. Ebû Temmâm'ın ancak 220/835 yılında Horasan'da bulunduğu dair işaretler bulunmaktadır. Öyle ki Horasan valisi Abdullâh b. Tâhir, veziri Ebu'l-Umeysil aracılığıyla Ebû Temmâm'a, Bâbek el-Hurremî ile kahramanca savaşan büyük komutan Afşin'e yazdığı methiye benzeri iki beyit yazma talebini iletmiştir. Türk komutan Afşin'e Bâbek'le savaşma görevinin 220/835 yılında tevdi edildiği bilinmektedir. Bu tarihlerde Horasan'da bulunan Ebû Temmâm, Abdullah b. Tahir'den beklentilerini karşılayacak muamele görmemiş olacak ki aynı yıl içerisinde Horasan'ı terk ederek, Azerbaycan'da Bâbek isyanı sonucunda oluşan tahribat ve yıkımı gidermekle görevlendirilen Ebû Sa'îd Muhammed b. Yûsuf es-Sağrî'ye yönelmiştir. Ebû Sa'îd'in yanında iki yıl kadar kalan Ebû Temmâm'ın, onun

²⁴³ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, II, 521.

²⁴⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, III, 84.

Bâbek taraftarlarına karşı kazandığı zaferlere methiyeler nazm ettiği bilgisi karşımıza çıkmaktadır. Bâbek'in yakalandığı 222/837 yılına kadar Azerbaycan'da kalan Ebû Temmâm, ancak bu tarihten sonra Irak'a dönmek üzere yola düşmüştür. Ebû Temmâm'ın, 223/838 yılında Bâbek isyanını bastıran komutan Afşin'e methiyeler yazmak üzere Halife el-Mu'tasım tarafından Sâmerrâ şehrine davet edilen şair grubu içerisinde olduğu kesin olarak bilindiğine göre, şairin *Dîvânu'l-Hamâse* adlı bu eseri 223/838 tarihinden kısa bir süre önce ortaya koymuş olması gerekmektedir.²⁴⁵ Tarihi olayların akışına bakılarak gerçekleştiği zamanlar dikkate alındığında, eserin söz konusu tarihte tamamlanmış olması sonucu güçlü bir ihtimal olarak karşımızda durmaktadır.

Bu büyük eserin tasnifine dair Hatîb et-Tebrîzî'nin *Dîvânu'l-Hamâse* şerhinin mukaddimesinde zikrettiği rivayet, edebî çevreler nezdinde geniş kabul görmüştür. Dahası Arap edebiyatında yeni bir türe liderlik eden bu eserin ortaya çıkışını ele alan klasik eserlerdeki rivayetlerin, bu kaynağı esas kabul ettiğini söylemek abartılı bir ifade olmayacaktır. Bu rivayete göre Irak'a dönüş yolundayken Hemedân şehrine uğrayan Ebû Temmâm, Ebu'l-Vefâ b. Seleme'ye konuk olmuştur. Kışın ağır iklim şartlarına sahip olan bu şehirde bir sabah uyandığında yoğun bir şekilde yağın yolu kestiği, Ebû Temmâm'ın durumdan canının sıkılmasına rağmen, şairin varlığından faydalanmak isteyen Ebu'l-Vefâ'nın oldukça keyifli olduğu aktarılmaktadır. Ebu'l-Vefâ'nın şaire, Hemedân'da karların eriyerek yolların açılmasının uzun süreceğini, dolayısıyla bu şehirde ikamete alışmaya gayret göstermesi gerektiğini söylediği rivayette yer almaktadır. Hemedân'da mahsur kalan Ebû Temmâm'ın tekrardan yola koyulma imkanına sahip olana kadar kendisini orada misafir eden Ebu'l-Vefâ b. Seleme'nin zengin kütüphanesinden faydalandığı, Ebu'l-Vefâ'nın misafirliğinde geçirdiği süre zarfında aralarında *Dîvânu'l-Hamâse* ve *el-Vahşiyâtın* da bulunduğu beş eser derlediği rivayet edilmektedir. Eserin uzunca bir süre Seleme ailesinin uhdesinde kaldığı, bu süre zarfında eseri ortaya çıkarmaktan ve başkalarıyla paylaşmaktan kaçındıkları, Dînever şehrinden Hemedân'a gelen Ebu'l-'Avâzil adında bir kişinin eseri ele geçirerek İsfahan'a götürdüğü konuya dair rivayetin kalan kısmını teşkil etmektedir.²⁴⁶

et-Tebrîzî'nin şerhin mukaddimesinde zikrettiği *Dîvânu'l-Hamâsenin* tasnif sürecine açıklık getiren rivayet, kendilerine göre mantıkla örtüşmediği için bazı edebiyat eleştirmenlerince abartılı ve kabul edilemez olarak değerlendirilmiş,

²⁴⁵ 'Useylân, *Hamâsetu Ebî Temmâm*, s. 31; Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabi el-'Asru'l-'Abbâsiyyu'l-Evvel*, s. 272.

²⁴⁶ et-Tebrîzî, el-Hatîb, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse li Ebî Temmâm*, (thk.: Ğarîd eş-Şeyh), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2000, I, 11; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, III, 85; el-'Ömerî, *Mesâliki'l-Ebsâr*, XIV, 408; el-Bedî'î, *Hibetu'l-Eyyâm*, s. 138; el-Fârisî, Ebu'l-Kâsım Zeyd b. Alî, *Şerhu Kitâbi'l-Hamâse*, (thk.: Muhammed 'Osmân Alî), Dâru'l-Evzâ'î, Beyrut tsz., I, 75; Huart, *A History of Arabic Literature*, s. 88.

sonrasında da inkar edilmiştir. *Dîvânu'l-Hamâsenin* tasnifinin, birkaç aylık karların erime süresinde tamamlanmasını imkansız görenlerin başında Tâhâ Huseyn gelmektedir. Huseyn, bu rivayete şüpheyile yaklaşmaktan öte, rivayetin tam anlamıyla akılla çeliştiğini ifade ederek tümüyle reddetmektedir.²⁴⁷ Eserin bu şartlar dahilinde tasnif edilebileceğini inkar etme nedeninin art niyet olmasa da en hafif ifadeyle Ebû Temmâm'ın önceki dönem şairlerinin şiirleri ve dönemin şairleriyle olan bağına göz ardı etmekten kaynaklandığı kanaatindeyiz. Ebû Temmâm'ın böyle bir çalışma için önceden zihnen hazır bulunmuş olabileceği, güçlü bir hafıza ve müthiş bir ezber kabiliyetiyle daha genç yaşlardayken on dört bin urcuze, 17 şiir divanı ve pek çok kaside ezberlediği²⁴⁸ ve herkesin kabul ettiği edebî bir zevke sahip olduğu dikkate alındığında, Ebû Temmâm'ın böylesine kapsamlı bir çalışmayı rivayetteki zaman zarfında gerçekleştirmesi imkan dahilinde görülmektedir. Ebû Temmâm, Hemedân'da her ne kadar karlar eriyip yollar açılana kadar kalmaya niyet etmiş olsa da işe koyulduktan sonra yaptığı işin önemini daha iyi bir şekilde idrak edip tamamlayana kadar ayrılmak istememiş olabileceği göz ardı edilmemesi gereken bir ihtimaldir. Dahası şiirlerinden kışı sevmediği net bir şekilde anlaşılan Ebû Temmâm'ın, karlar eriyene kadar değil de kış soğukları tamamen bitene kadar Hemedân'da kalması muhtemeldir.²⁴⁹ Karların erimesiyle kışın ve soğukların son bulmayacağı herkesin malumudur. Netice itibarıyla bu sürenin Tâhâ Huseyn'in belirlediği iki üç aylık süreden daha uzun olabileceği aşikardır. Ebû Temmâm çapında bir şairin, böylesine önemli bir eseri bu süre ve şartlar zarfında gerçekleştirmiş olması mantıkla çelişmemektedir.

Bununla birlikte tarihi olayların seyrini takip ederek yaklaşık bir tarih tespit etmek mümkün olsa da bu çalışmanın, kırk yıl kadar kısa bir yaşam süren şairin hayatının son dönemlerine denk geldiğine işaret edilmelidir.

4.1.7. Ebû Temmam'ın *Dîvânu'l-Hamâse*'de İzlediği Metod

I. Abbâsî döneminde yaşamış en büyük şiir râvilerinden biri sayılan el-Hasan b. Recâ'nın (ö. 244/859) hakkında “*Eski ve yeni şiirin en kalitelisini ondan daha iyi bilen birini asla görmedim.*” dediği Ebû Temmâm,²⁵⁰ herkesçe kabul gören üstün şiir zevkine sahip bir şair olarak bilinmektedir. Klasik kaynaklarda, Ebû Temmâm'ın üstün şair kişiliğine delalet eden pek çok delil bulmak mümkündür.²⁵¹ Seçilen şiirlerin düzey ve kalitesine bakıldığında şairin sahip olduğu şiir zevkinin, şiir koleksiyonunu derlemede belirleyici etkenlerin başında geldiği anlaşılmaktadır. Ebû Temmâm, önceki dönemler ve kendi yaşadığı dönem şairlerinin seçkin şiirlerini sanatsal his ve zevk süzgecinden

²⁴⁷ Huseyn, *Min Hadîsi's-Şi'ri ve'n-Nesr*, s. 95.

²⁴⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, II, 12; el-'Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, XIV, 406.

²⁴⁹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 526-529.

²⁵⁰ el-Merzûkî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse li-Ebî Temmâm*, I, 14.

²⁵¹ Daha geniş bilgi için bkz.: es-Sûlî, *Ahbâru Ebî Temmâm*, s. 59, el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 420.

geçirmek suretiyle eserine seçme yolunu tercih etmiştir.

Ebû Temmâm, kendinden önceki dönemlerde tertip edilen ve farklı şairlerin eserlerinin derlendiği şiir koleksiyonlarının ilk örneklerinden sayılan *el-Mufaddaliyyât* ve *el-Asma'ıyyât* gibi şiir mecmualarından daha farklı bir yöntem takip etmiştir. Söz konusu ilk eserlerde kasidelerin genel olarak şairlerine göre, parçalanmadan bir bütün halinde derlendiği bir metod izlendiği görülmektedir. Ebû Temmâm'ın izlediği yöntemin farklılığı bu noktada ortaya çıkmaktadır. Zira şair, şiirleri anlam ve konularına göre taksim etme yöntemini ortaya koymuştur. Bu yöntemin ilk uygulayıcısının Ebû Temmâm olduğu Arap edebiyat otoritelerinin kabul ettiği, hakkında kayda değer bir ihtilafın olmadığı kesin bir bilgidir.²⁵² İlk şiir mecmualarında şiirlerin tamamı verilirken, Ebû Temmâm bütün bir kasidenin en güzel beyitlerini seçerek, en uzununu sevgilinin hatıralarını ve aşk acılarını anlatan aşk bölümünü ifade eden nesîb bölümündeki Ziyâd b. Munkiz el-'Adevî'ye (y.ö. 100/821) ait 43 beyit,²⁵³ en kısası da medih babında yer alan Habîb b. 'Avf'a ait bir beyitten ibaret örnekleri eserinde bir araya getirmiştir.²⁵⁴ Ancak seçilen şiirlerin uzunluk bakımından genel olarak bir ile beş beyit arasında olduğu belirtilmelidir. Eserini oluştururken şairin esas kabul ettiği konulara göre tasnif prensibinin, şiirlerin parçalar halinde alınmasına yol açtığı düşünülmektedir. Bünyesinde farklı şiir türlerini barındıran klasik Arap kasidesinin, konuları baz alan tasnif metoduna göre bir bütün halinde alınamayacağı aşıkardır. Bu durum şairin *Dîvânu'l-Hamâse* adlı eserinde izlediği yöntemlerin ilki olan, bir şaire ait kasideyi parçalara ayırarak, parçaların anlamlarına göre eserin ilgili bölümlerinde tasnife tabi tutmasını karşımıza çıkarmaktadır. Ebû Temmâm eserinde, şair Dureyd b. es-Sımme'ye (ö. 9/630) ait bir tek örneğe yer vermiştir. Ancak Ebû Temmâm'ın bu örneği kısmen de olsa iki ayrı bölümde kullandığı görülmektedir.²⁵⁵ İlk olarak kasidenin 17 beytini "*bâbu'l-hamâse*"de,²⁵⁶ sonra da bu beyitlerden birini "*bâbu'l-edyâf ve'l-medih*"te kullanmıştır.²⁵⁷ Buna göre Ebû Temmâm'ın eserin telifinde esas kabul ettiği konulara göre tasnife uygun bir metod izlediği görülmektedir. Aynı zamanda bu üslup, şairin çalışmasına ne kadar özen gösterdiğini ve şiir bilgisinin ne derece derin olduğunu ortaya koyması açısından önemli kabul edilebilir.

Burada belirtilmesi gereken bir diğer nokta, seçilen şiirler içerisinde recezlerin nadir olarak görülmesidir. Şairin hayatının ilk dönemlerinde on dört bin urcûze ezberlediği dikkate alındığında, ezberinde olmasına rağmen böylesine önemli bir esere

²⁵² Çetin, Nihad M., *Eski Arap Şiiri*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011, s.28; 'Useylân, *Hamâsetu Ebî Temmâm*, s. 33.

²⁵³ el-Merzûkî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse li-Ebî Temmâm*, II, 1389.

²⁵⁴ el-Merzûkî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse li-Ebî Temmâm*, II, 1791.

²⁵⁵ 'Useylân, *Hamâsetu Ebî Temmâm*, s. 40.

²⁵⁶ el-Merzûkî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse li-Ebî Temmâm*, I, 812-821.

²⁵⁷ el-Merzûkî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse li-Ebî Temmâm*, II, 1757.

neden çok az recez örneği seçtiği sorusu cevap arayan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Abbâsî dönemi şiirseverlerin arzuları doğrultusunda -tabiri câizse piyasa şartları gereği- uzun şiir koleksiyonlarından böyle bir yapıya geçiş yapan Ebû Temmâm'ın ilgili kesimin önemli gördüğü bu hususu dikkate aldığı düşünülebilir. Öte yandan şiire kıyasla kelimelerinin garipliği ve anlamlarının kapalılığıyla bilinen recezlerin, şiirseverleri tatmin etmekten ve beklentilerini karşılamaktan uzak olacağını düşünmüş olabilir. Farklı bir değerlendirmeye, henüz şiir öğrenmekte olan toy bir şairken ezberlediği recezleri, döneminin önde gelen şiir ustalarından birine dönüştüğü ve şiir zevkinin olgunlaşarak çok daha üst seviyelere ulaştığı bir döneme taşımaktan kaçınmış olabileceği söylenebilir.²⁵⁸

Daha önce de belirtildiği üzere Ebû Temmâm, kahramanlık şiirlerini içeren “*el-hamâse*” babına ayrı bir önem atfetmiş, eserine seçtiği şiirlerin yaklaşık olarak üçte birini bu bölüme dahil edilebilecek konularla alakalı beyitlere tahsis etmiştir.

Ebû Temmâm'ın şiir seçerken başvurduğu en temel kriterin, kalite ve kendi edebi zevki doğrultusunda beğenisine uygun düşmesi olduğu görülmektedir. Esasen bu hususta şairin kendi şiirlerini nazm ederken ölçü olarak kabul ettiği temel kriterinin dışında bir yöntem izlediği anlaşılmaktadır. Şairin şiir divanında yer alan kendi ürünü olan şiirleri, üzerinde uzunca düşünüp belki de şerhlerden yardım almak suretiyle çözülebilecek düzeyde anlam derinliği, kelimeler arasındaki karmaşık ilişkiler, zor kelime tercihi ve tekellüf derecesine varacak kadar cinâs, tıbâk, istiâre vb. belâğî sanatların merkeze oturtulması gibi özelliklere sahipken, *Dîvânu'l-Hamâse*ye seçtiği başka şairlere ait şiirlerde doğallık ve samimi duygulara önem verdiği gözlemlenmektedir. *Dîvânu'l-Hamâse* şârihlerinden el-Merzûkî bu durumu Ebû Temmâm'ın şiir seçerken sadece kaliteyi baz almasına, kendi şiirlerini yazarken de içinden geçen şiir arzu ve isteklerine göre hareket etmesine bağlamaktadır. Bu yorumu, kılık kıyafetten anlayan birinin bazen kaliteli ve uygun görmediği bir şeyi giymeyi arzulaması, giymek istemeyeceği bir şeyi de kaliteli ve uygun görmesi şeklinde bir örnekle desteklemektedir.²⁵⁹

Ebû Temmâm'ın eserine şiir seçiminde göz önünde bulundurduğu esaslardan bir diğerrinin, döneminin şiir âlimlerinin belirlediği kriterlerin başında gelen sanatsal güzellik olduğu söylenebilir. Şairin şiir seçerken aynı kasideden bir kesiti alıntılıyıp gerisini eserine dahil etmemesini bu gerekçeye dayandırmak imkan dahilindedir. el-Câhız söz konusu sanatsal güzellik kriterinin esaslarını *el-Beyân ve't-Tebyîn* adlı eserinde, râvîlerin genel olarak tercih ettikleri ayrıcalıklı kelimeler, seçkin ve kalbe

²⁵⁸ Mekki, et-Tâhir Ahmed, *Dirâse fî Masâdiri'l-Edeb*, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Kahire 1999, s. 123.

²⁵⁹ el-Merzûkî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse li-Ebî Temmâm*, I, 13; 'Âşûr, Muhammed et-Tâhir b., *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Edebiyeti li Şerhi'l-Merzûkî 'alâ Dîvâni'l-Hamâse li Ebî Temmâm*, (thk.: Yâsir b. Hâmid el-Mutayrî), Mektebetu Dâri'l-Minhâc, Riyad 2010, s. 152.

ferahlık veren anlamlar, berrak ve parıltılı lafızlar, kolay mahreçler, güçlü kalıp ve yapılar olarak belirlemiştir.²⁶⁰ el-Câhız'ın kompakt bir şekilde ifade ettiği şiirin sanatsal güzellik kriterlerini, şerhinin mukaddimesinde el-Merzûkî'nin ayrıntılı bir şekilde dile getirdiği görülmektedir. Buna göre bu kriterler; anlamın saygınlığı ve doğruluğu, lafzın netliği ve düzgünlüğü, vasfın yerinde olması, benzetmenin yakınlığı, nazmın parçalarının seçilen güzel bir vezinle bütünleşmesi, müsteâr minhunun müsteâr lehe uygunluğu, lafzın anlamla ve kafiyeyle benzerliği ve uyumu şeklinde ifade edilmektedir.²⁶¹ Ebû Temmâm'ın eserindeki şiir seçkilerinin genelinin “*iyi şiir*” için belirlenen bu kriterlere uygun olmasına rağmen eleştirilerden kurtulamadığı belirtilmektedir.²⁶²

Ebû Temmâm'ın bu eserinde uyguladığı kriterlerden biri de eseri oluşturan babların başlıklandırılmasıyla ilgilidir. Öyle ki babları oluştururken seçtiği şiir konularının birbirleriyle olan yakınlık ve uzaklık temelli ilişkilerini dikkate almaktadır. Şiir türleri arasında yakınlık sezdiğinde, konu başlıklarını tek isim altında toplamaktadır. Şairin, *Dîvânu'l-Hamâsenin* altıncı babı olan misafirperverlik ve övgü şiirlerini içeren “*bâbu'l-edyâf ve'l-medh*” bölüm başlığını oluştururken bu hususu dikkate aldığı görülmektedir. Esasen bu iki şiir türü birbirlerinden farklıdır. Misafirperverlik şiirleri; misafire izzet-i ikram, ikramla övünme, misafir sofraları ve bu sofralar için yapılan hazırlıklar gibi konuları ele alırken, methiye şiirleri ise daha çok memdûhun toplumun övgüye layık hasletlerini abartılı bir şekilde işlemektedir. Ancak Ebû Temmâm'ın, bu iki türün ortak noktasının hamd ve övgü olmasından hareket ederek tek başlık altında toplamayı uygun gördüğü değerlendirilmektedir. Kişinin kendine ve kabilesine övgüler yağdırdığı şiirler olan fahr konusunu, başkasına yöneltile övgü olan medihle arasındaki sırf “*övgü*” ilişkisinden dolayı ayrı bir başlıkla ayırmadığı anlaşılmaktadır.²⁶³ Diğer yandan Ebû Temmâm'ın şiir seçerken ve tasnif ederken, zihninde şiir konularının birbirlerinden farklı olduğu gibi bir kanaat belirlediğinde bölümlere bu farklılıklara uygun olarak başlıklar verdiği görülmektedir. Şair, her ikisi de yergi şiirleri içeren şiir koleksiyonunun beşinci bölümü olan hiciv şiirlerini içeren “*babu'l-hicâ*” ile, onuncu bölümü olan kadınların yerilmesi üzerine yazılan şiirleri ifade eden “*bâbu mezemmeti'n-nisâ*”yı birbirinden ayırmıştır. Ebû Temmâm; çirkinlik, kötü ahlak ve geçimsizlik gibi kadınlara has gördüğü yerilme sebepleriyle soysuzluk, korkaklık, savaş meydanlarından kaçma, cimrilik ve alçaklık gibi erkeklere has kabul ettiği yerilme sebeplerini birbirinden farklı gördüğü için özünde

²⁶⁰ el-Câhız, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, IV, 24.

²⁶¹ el-Merzûkî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse li-Ebî Temmâm*, I, 9.

²⁶² Alî, Muhammed 'Osmân, *Şurûhu Hamâseti Ebî Temmâm Dirâse Muvâzine fî Menâhicihâ ve Tatbîkihâ*, Dâru'l-Evzâ'î, Beyrut tsz., s. 34.

²⁶³ Mekkî, *Dirâse*, s. 124.

aynı olan bu iki babı birbirinden ayırmış olabilir.²⁶⁴ Bu hususun benzerini yedinci bölümü oluşturan ve tasvir şiirlerini ifade eden “*bâbu’s-sıfât*” ile sekizinci bölümü oluşturan ve yola devam etme ve uykunun gelmesi, vücudun gevşemesi ve hislerin zayıflaması anlamındaki “*bâbu’s-seyr ve’n-nu’âs*” bablarını birbirinden ayırarak iki başlık şeklinde zikretmesinde de görmek mümkündür. Çölde hayat süren bedevinin yolculuklarında yol alması veya yorulduğunda uykuya çekilmesi dahil günlük yaşantısındaki aktivitelerini ve insanî durumlarını anlatan şiirlerin genel olarak her şeyi tasvir eden şiirlerin kapsamına girdiği açıktır. Ebû Temmâm, bu bölümü ayırmakla gelenek ve göreneklerine sıkı sıkıya bağlı Arapların günlük hayattaki uygulamalarına verdikleri önemi eserine yansıtmak istemiş olabilir.

Dîvânu’l-Hamâsenin yöntemiyle ilgili bir başka hususun, Ebû Temmâm’ın şiir koleksiyonuna aldığı şiirlerin azımsanmayacak bir bölümünü şairlerine nisbet etmemesi olduğu ifade edilebilir. Eserin hemen hemen tüm bölümlerinde, şairlerinin kim olduğu belirtilmeyen şiirlerin fazlalığı dikkatleri çekmektedir. Sayısı şerhlere göre değişmekle birlikte yaklaşık 884 şiir parçasından ibaret eserde, 287 şiirin şairlerinin belirtilmemesi, işaret edilmesi gereken bir durumdur. Şairin isimlerini zikretmediği şiir başlıklarında, “*bir bedevi dedi ki*”,²⁶⁵ “*başka biri dedi ki*”,²⁶⁶ “*başka bir kadın dedi ki*”,²⁶⁷ gibi tamamen bilinmeyene isnad edilen şiirlerin yanında, “*bazı Esedoğulları dediler ki*”,²⁶⁸ “*Tay’ kabilesinden bazı Bûlânoğulları dediler ki*”,²⁶⁹ “*Bel’anber’in bazı şairleri dediler ki*”²⁷⁰ gibi bilinen kabile mensubu meçhul şahıslara isnad edilen şiirler bulunmaktadır. Zaman zaman da ilk şiirin öncesinde adını verdiği şaire ait hemen peşi sıra başka bir şiir getirdiğinde “*yine dedi ki*”²⁷¹ ifadesini kullanmaktadır. Bazen de “*el-‘Arandas dedi ki*”²⁷², “*el-‘Uryân dedi ki*”²⁷³ gibi ifadeyle şairin sadece ilk adını zikretmekle yetinmektedir. Bu yöntem eserine şiir seçerken şairin, isimlerden çok şiirin kalitesiyle ilgilendiğinin delili olarak görülebilir.

Dîvânu’l-Hamâsede görülen bir başka husus da Ebû Temmâm’ın bablara dahil ettiği şiirlerin temaları açısından bölüm başlıklarına sadık kalmamasıdır. Zaman zaman nesîb bölümünde aşk ile ilgisi olmayan Şubrume b. Tufeyl’in beyitleri gibi zevk-ü sefa ve eğlence kokan beyitler yer almaktadır.²⁷⁴ Kimi zaman da aşağıdaki örnekte olduğu gibi mersiye duygularıyla bezeli şiirleri sevgilinin hatıralarıyla dolu aşk şiirleriyle aynı

²⁶⁴ ‘Useylân, *Hamâsetu Ebî Temmâm*, s. 36.

²⁶⁵ el-Merzûkî, *Şerhu Dîvâni’l-Hamâse li-Ebî Temmâm*, I, 207.

²⁶⁶ el-Merzûkî, *Şerhu Dîvâni’l-Hamâse li-Ebî Temmâm*, I, 59.

²⁶⁷ el-Merzûkî, *Şerhu Dîvâni’l-Hamâse li-Ebî Temmâm*, I, 914.

²⁶⁸ el-Merzûkî, *Şerhu Dîvâni’l-Hamâse li-Ebî Temmâm*, II, 1573.

²⁶⁹ el-Merzûkî, *Şerhu Dîvâni’l-Hamâse li-Ebî Temmâm*, I, 165.

²⁷⁰ el-Merzûkî, *Şerhu Dîvâni’l-Hamâse li-Ebî Temmâm*, I, 22.

²⁷¹ el-Merzûkî, *Şerhu Dîvâni’l-Hamâse li-Ebî Temmâm*, I, 49.

²⁷² el-Merzûkî, *Şerhu Dîvâni’l-Hamâse li-Ebî Temmâm*, II, 1533.

²⁷³ el-Merzûkî, *Şerhu Dîvâni’l-Hamâse li-Ebî Temmâm*, II, 1526.

²⁷⁴ el-Merzûkî, *Şerhu Dîvâni’l-Hamâse li-Ebî Temmâm*, II, 1269.

bölümde zikretmektedir (Tavîl):

أَلَا عَلَّالِي قَبْلَ نَوْحِ النَّوَّاحِ وَقَبْلَ إِطْلَاعِ النَّفْسِ بَيْنَ الْجَوَّاحِ
وَقَبْلَ غَدٍ يَا لَهْفَ نَفْسِي عَلَى غَدٍ إِذَا رَاحَ أَصْحَابِي وَلَسْتُ بِرَاحِ

“Ruhum göğüs kafesimi terk etmeden ve ağıt yakan kadınlar arkamdan ağlamadan gönlümü hoş edin, beni oyalayın.”

“Ah ne yazık bana! Yarın olmadan, dostlarım beni geride bırakıp kaderime terk etmeden benim gönlümü hoş edin.”

Görüldüğü üzere bu iki beyitin anlamı, nesîbten çok mersiyeyi çağrıştırmaktadır. Zira şair, korkuya kapılmış bir halde başına geleceklerden dolayı ağıt yakıp yasa bürünmüş bir ruh halini tasvir etmektedir. Yarına ve yarının neler gizlediğine dair gizem ve korkular mersiye şiirlerine oldukça yakın konulardır. *Dîvânu'l-Hamâse* şârihi el-Merzûkî, Ebû Temmâm'ın bu şiiri nesîb bölümüne dahil etmesini, şairin dostlarının muhabbetine olan ihtiyacını ve onların hayatlarında olmayacağı durumdaki ahvâlini çok nahif duygularla dile getirmesiyle gerekçelendirmektedir.²⁷⁵

Ebû Temmâm'ın bölüm konularına sadık kalmayarak anlamca daha uygun bölümlerde yer alması gereken beyitleri, kendi zihnindeki gerekçeler ve yorumlarla başka bölümlerde zikretmesi sadece nesîb babına has bir durum değildir. *Dîvânu'l-Hamâsenin* en sonunda yer alan şiir parçasında tasvir şiirlerini konu edinen bölüm olan “*bâbu's-sifât*”ta yer alması gereken horoz tasviri üzerine nazm edilmiş aşağıdaki beyitlerin, kadınların yerilmesi üzerine yazılan şiirleri ifade eden “*bâbu mezemmeti'n-nisâ*” babında zikredildiği görülmektedir (Basît):

صَوْتُ النَّوَاقِيسِ بِالْأَسْحَارِ هَيَّجَنِي بَلِ الدُّيُوكُ الَّتِي قَدْ هَجَنَ تَشْوِيقِي
كَأَنَّ أَعْرَافَهَا مِنْ فَوْقَهَا شُرْفٌ حُمْرٌ يُبِينُ عَلَى بَعْضِ الْجَوَاسِيقِ

“Çan seslerini beklemektir seher vakitlerinde beni heyecanlandıran, hayır! Aksine benim özlemimi coşturan horozlardır.”

“O horozların başlarındaki ibikler, sanki sarayların üzerine inşa edilmiş kızıl balkonlar gibidir.”²⁷⁶

Net bir şekilde horozu tasvir eden bu beyitlere, el-Merzûkî'nin de ifade ettiği gibi en uygun konum “*bâbu's-sifât*” bölümüdür. Ebû Temmâm'ın böylesine tasvir şiiri olduğu açık olan bir örneği neden alakasız gibi görünen bölümde zikrettiği bilinmemektedir. Tüm nüshalarda bu beyitlerin kadınların yerilmesi bölümünde yer aldığına bakılırsa, nâsihlerden kaynaklanan bir hata olması ihtimal dışı kalmaktadır.

²⁷⁵ el-Merzûkî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse li-Ebî Temmâm*, II, 1266-1267.

²⁷⁶ el-Merzûkî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse li-Ebî Temmâm*, II, 1884.

Ancak Ebû Temmâm'ın kendi şiirlerinde tekellüfe varacak derecede zorlama anlamlara daldığı bilindiğinden, seslerini gereksiz yere yükselten kadınların verdiği rahatsızlığı bu beyitler üzerinden dile getirerek bir bakıma kadınların yerilmesi bölümünde yer almasını uygun görmüş olması akla gelen ihtimaller dahilinde değerlendirilmektedir.

Şairin eserinin bölüm başlıklarını genel kabul gören anlamlarından daha geniş bir biçimde ele alma hususuna özellikle bu çalışmanın “*Ebû Temmâm'a göre hamâset kavramı*” adlı başlığı altında genişçe yer verilmiş, örneklerle duruma açıklık getirme gayreti gösterilmiştir. Hamâset babında konuyla ilgisi yokmuş gibi görünen örneklerin yer alma nedeni çalışmamızın söz konusu bölümünde, Ebû Temmâm'ın hamâset anlayışının klasik anlayıştan daha geniş sınırlara sahip olmasına dayandırılmıştır.

Bu başlık altında işaret edilmesi gereken bir başka nokta, *Dîvânu'l-Hamâse* şârihi el-Merzûkî'nin şerhin mukaddimesinde zikrettiği Ebû Temmâm'ın seçtiği şiirleri revize etme meselesidir. el-Merzûkî, şairin rivayet ettiği bir şiirde hoşlanmadığı bir kelimenin sebep olduğu garâbeti giderebilmek adına kelimeyi başka bir kelimeyle değiştirerek bu sorunu ortadan kaldırmaya gayret gösterdiğini iddia etmektedir.²⁷⁷ Bu iddiasını “*bâbu'l-merâsî*” bölümünde yer alan bir beytin şerhinde, Ebu'l-Fadl b. el-'Amîd'den (ö. 360/971) rivayet ettiği bir değerlendirmeye dayandırmaktadır.²⁷⁸ İddianın doğruluğu varsayıldığında, bu noktada râvî pozisyonunda olan Ebû Temmâm'ın, rivayeti olduğu gibi aktarmak şeklinde özetlenebilecek görevinin sınırlarını aşmak suretiyle genel rivayet kriterlerine aykırı davrandığını belirtmek uygun olacaktır. Ancak bu iki âlim haricinde, Ebû Temmâm'ın hayatına ve eserlerine dair çalışmalar yapan diğer âlimlerin eserlerine bakıldığında böylesine uç bir iddiayı dillendirmedikleri hatta işaret dahi etmedikleri görülmektedir. Ebû Temmâm'ın *Dîvânu'l-Hamâsesi* üzerine yazılan diğer şerhlerin mukaddimelerinde de böyle bir iddiaya rastlanmamaktadır. Arap dilinin kaynaklarından kabul edilen ve istişhadlarda delil olarak gösterilen Câhiliye şiirlerini yakından ilgilendiren böylesine tehlikeli bir iddia, ne Ebû Temmâm'dan yana tutum sergileyen Ebû Bekr es-Sûlî ne de *el-Muvâzene Beyne Ebî Temmâm ve'l-Buhturî* adlı eseriyle Ebû Temmâm'a karşı el-Buhturî'nin yanında saf tutan ve Ebû Temmâm'ı en sert şekilde eleştirenlerden olan el-Âmidî tarafından dile getirilmemiştir. Ayrıca şiirle istişhadı dört tabakada ele alan âlimler, aralarında Ebû Temmâm'ın da olduğu dördüncü tabakaya dahil olan müvelled veya muhdes şairlerin şiirleriyle istişhadı uygun görmemişlerdir. Bir grup âlim ise bu tabakaya mensup olup güvenilir olanların şiirleriyle istişhâda cevâz vermişlerdir.²⁷⁹ Bu âlimlerden birisi de kısaca *el-Keşşâf* olarak bilinen tefsirinde Bakara Suresi'nin tefsirini yaparken Ebû Temmâm'ın şiiriyle istişhâd yapan büyük müfessir ez-Zemahşerî'dir (ö. 538/1144). Tefsirinde Ebû Temmâm

²⁷⁷ el-Merzûkî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse li-Ebî Temmâm*, I, 14.

²⁷⁸ el-Merzûkî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse li-Ebî Temmâm*, I, 996.

²⁷⁹ el-Bağdâdî, 'Abdülkâdir, *Hizânetu'l-Edeb*, I, 6.

hakkında ; “O her ne kadar dilde şiiriyle istiḥâd edilmeyen muhdes olsa da Arap dili âlimlerinden biridir. Onun söylediklerini rivayet ettikleri mesabesinde görüyorum. Âlimlerin “delili el-Hamâse beytidir” sözünü bilmez misin? Onlar Ebû Temmâm'ın rivayetine, itkânına ve sağlamlığına güvendikleri için bu sözle ikna olmaktadır.”²⁸⁰ ifadesiyle değerlendirmede bulunan ez-Zemahşerî'nin bu sözü, Ebû Temmâm'ın güvenilirliği hakkında ortaya atan iddiaları dağıtmada güçlü bir unsur olarak görülmektedir. İbn Cinnî (ö. 392/1002) de el-Muberrred'in (ö. 286/899) *el-İştikâk* adlı eserinde Ebû Temmâm'ın şiirleriyle istiḥâd ettiğini belirtmektedir.²⁸¹ Kaldı ki bu iddiayı dillendirenler, Ebû Temmâm'ın değiştirdiğini iddia ettikleri bir tek beyti örnek gösterebilmişlerdir. Ancak tek örnek olarak sundukları su'lûk şair Teebbeta Şerran'ın bu beytinin birden fazla rivayeti olduğu göz önüne alınır, söz konusu iddianın mesnetsiz olduğu ve dikkate alınmaması gereken bir iddia olarak bırakılması gerektiği sonucu ortaya çıkacaktır.²⁸²

Eserin tertibi hususuna gelince, seçilen şiirlerde olduğu gibi nazım parçalarının eserdeki sıralamasında da Ebû Temmâm'ın tamamen kendi zevkine göre bir yol izlediği ifade edilebilir. *Dîvânu'l-Hamâse*ye göz atıldığında şiirlerin sıralanma kriterinin şairlerin yaşadığı dönemlerin kronolojik olarak takip edilmesi olmadığı anlaşılmaktadır. Ebû Temmâm, neredeyse tüm bablarda çok az da olsa, önce kendi yaşadığı dönem olan I. Abbâsî döneminden, sonra Câhiliyeden, akabinde Emevîler döneminden ve Muhadramûn diye adlandırılan Câhiliye ve Sadru'l-İslâm döneminden şairlerin şiirlerini aktarabilmektedir. Bu sıralama sadece bir örnek olarak verilmiştir. Aslında eserin tasnifinde bir sıralama kriterinin olmadığı dolayısıyla bu verilen örnekteki sıralamanın çok farklı bir şekilde olabileceğine dair sayısız örnek verilebilir. Öte yandan şairin izlediği sıralama yöntemi, şiirlerin uzunluğu veya şairlerin bilinip bilinmeme kriterlerine göre de şekillenmemiştir. Bu eserdeki tek sıralama kriterinin, şairin edebî zevki ve hisleri olduğunu ifade etmek yerinde bir değerlendirme olacaktır. Bu bağlamda şiirlerin tertibinde zamanı göz önüne alarak yapılacak bir tasnifin daha tutarlı olacağı kanaati ifade edilmelidir. XX. yüzyılda Mısır'da yaşamış Arap edebiyat âlimlerinden Seyyid Alî el-Marsafî'nin (ö. 1349/1931) *Esrâru'l-Hamâse* adlı eserinde, *Dîvânu'l-Hamâsenin* şiirlerini şairlerin yaşadıkları zamana göre yeniden sıralayarak şerh etme nedeninin aynı kanaat olduğu tahmin edilmektedir.

4.1.8. *Dîvânu'l-Hamâse*'nin Bölümleri

Sıra dışı bir şiir zevkine sahip olan Ebû Temmâm'ın bu eseri telifindeki hedefini,

²⁸⁰ ez-Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. 'Amr b. Ahmed, *el-Keşşâf 'an Hakâiki Gavâmidit-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvil fi Vucûhi't-Te'vil*, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrût 1987, I, 87.

²⁸¹ İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osmân, *el-Hasâis*, (thk.: Muhammed Alî en-Neccâr), Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kahire 1952, I, 24.

²⁸² Alî, *Şurûhu Hamâseti Ebî Temmâm*, s. 43.

salt şiir rivayet etmekle sınırlandırmak haksız bir değerlendirme olacaktır. Engin şiir bilgisi ve zevkiyle dönemi insanı ve sonraki kuşaklara Arap şiirinin en güzel örneklerini aktarabileceği bir eser üretme çabası içinde olan Ebû Temmâm, bazen bir bütünün en güzel parçalarını seçmiş, bazen de etkilendiği manayı ifade eden tek bir beyit ile yetinmiştir. Seçtiği şiirlerin genel olarak kendi şiir zevkine uygun olmasına özen göstermiş, ruhunda iz bırakmayan şiirleri eserine dahil etmemiştir. Ortaya daha önce benzeri yapılmayan eşsiz bir sanat eseri koyan Ebû Temmâm, seçtiği şiir parçalarını anlamlarına yoğun olarak hakim olan fikirlere göre ayrı ayrı bablara yerleştirmeyi uygun görmüştür. Ebû Temmâm, *Kitâbu'l-Hamâse* adını verdiği eserini, birinci ve en geniş bölümünü hamâset şiirlerinin oluşturduğu on baba ayırmıştır. Kitabın hamâset şiirlerini içeren bölümle başlamasını Şevkî Dayf, adeta savaş ateşini şiirleriyle körükleyen şairlerin ve kılıçların çarpışmasından çıkan seslerden başka sesin duyulmadığı İslâm öncesi dönemde, ölümden korkmadıklarını, kılıç ve mızrakların gölgesinde ölüme koşarak gittiklerini, kabilelerinin başta şeref olmak üzere tüm değerlerini canlarıyla savunduklarını dile getirdikleri şiirlerinde en çok işledikleri temanın hamâset teması olmasına bağlamaktadır.²⁸³

Kitâbu'l-Hamâse veya meşhur adıyla *Dîvânu'l-Hamâse* sırasıyla şu on bölümden oluşmaktadır:

1. Bölüm: Bâbu'l-Hamâse: Yiğitlik, bahadırılık ve cesaret şiirlerinin yer aldığı bölümdür.

2. Bölüm: Bâbu'l-Merâsî: Mersiyeler, ağıtlar ve hüznün şiirlerinin zikredildiği bölümdür.

3. Bölüm: Bâbu'l-Edeb: Olgun ve oturaklı insan karakterinin özelliklerini dile getiren şiirlerin toplandığı bölümdür.

4. Bölüm: Bâbu'n-Nesîb: Sevgilinin hatıralarını, aşk ve ayrılık acılarını anlatan şiirlerin derlendiği bölümdür.

5. Bölüm: Bâbu'l-Hicâ: Hiciv şiirlerinin yer aldığı bölümdür.

6. Bölüm: Bâbu'l-Adyâf ve'l-Medh: Misafirperverlik ve övgü şiirlerinin zikredildiği bölümdür.

7. Bölüm: Bâbu's-Sifât: Tasvir şiirleri bölümüdür.

8. Bölüm: Bâbu's-Seyr ve'n-Nu'âs: Yol alma, uykunun gelmesi, vücudun zayıflaması ve hislerin gücünü kaybetmesini konu edinen şiirlerin derlendiği bölümdür.

9. Bölüm: Bâbu'l-Mulah: Hoş sözler ve latifelerle ilgili şiirlerin bölümüdür.

10. Bölüm: Bâb Mezemmeti'n-Nisâ: Kadınların kötü alışkanlıklarının yerilmesini konu edinen şiirlerin zikredildiği bölümdür.²⁸⁴

²⁸³ Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Asru'l-Cahilî*, s. 202.

²⁸⁴ Durmuş, İsmail, "el-Hamâse", *DİA*, İstanbul 1997, XV, 440-441.

Ebû Temmâm'ın *Dîvânu'l-Hamâse* adlı eseri, şerhlerin genelinde on bابتan oluşmaktadır. Ancak bazı şerhlerde bab sayısının genelden fazla olduğu görülmektedir. Bab sayısı on üçe ulaşan el-A'lem eş-Şentemerî'nin (ö.476/1084) şerhinde, diğer şerhlere göre babların sıralamasında da farklılıklar bulunmaktadır. Bu şerhte “*bâbu'l-Adyâf ve'l-Medh*” iki ayrı bölüme ayrılmış, diğer şerhlerde beşinci bab olan “*bâbu'l-hicâ*”, “*bâbu'l-medh*” ve “*bâbu'l-adyâf*”tan sonra yedinci sırada zikredilmiştir. Diğer şerhlerde hoş sözler ve latifeler içeren bölüm “*bâbu'l-mulah*” olarak adlandırılırken, bu şerhte “*bâbu'l-mulah ve't-turaf ve'l-mufâhaşât*” olarak adlandırılmıştır. “*Bâbu'l-Adyâf ve'l-Medh*”in ikiye ayrılmasıyla on bir olan bab sayısı, “*bâbu'l-kısar*” ve “*bâbu'l-kibar*” adlı iki bab eklenmek suretiyle on üç baba ulaşmıştır.²⁸⁵ Her birinde altı adet şiir parçası bulunan bu iki bölüm, “*bâbu'l-kibar*”da 26 ve “*bâbu'l-kısar*”da da 21 olmak üzere toplamda 47 beyit içermektedir. Ancak bu beyitlerin bazılarının diğer şerhlerde farklı bölümlerde yer aldığına işaret edilmelidir. Ayrıca eş-Şentemerî'nin şerhi, eserde yer alan şiirlerin bablarına sadık kalmak kaydıyla, kafiyelerin alfabetik olarak sıralanması esasına dayalı farklı bir sıralama yöntemi takip etmiştir. Söz konusu farklılıkların ve sıralama yönteminin şârih tarafından mı yoksa kendisinden sonra eseri çoğaltmak için yazan nâsihler tarafından mı yapıldığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. *Dîvânu'l-Hamâsenin* meşhur şârihlerinden el-Merzûkî ve Ebu'l-'Alâ el-Ma'arrî'nin (ö. 449/1057) şerhlerinde ise, altıncı bölüm olan “*bâbu'l-Adyâf ve'l-Medh*” iki ayrı bölüm şeklinde ele alınmıştır. Böylece her iki şerhte de eserin bölüm sayısı on bire ulaşmıştır. Ancak bu durumun el-Merzûkî'den kaynaklanmadığı, şerhini çoğaltmak üzere yazan katiplerin tasarruflarıyla ortaya çıkmış olabileceğine dair deliller bulunmaktadır. Şöyle ki “*bâbu'l-edyâf*”ta ancak “*bâbu'l-medh*”te olması gereken şiirler yer alırken, “*bâbu'l-medh*”te yer alması gereken bazı şiirler de “*bâbu'l-edyâf*”ta zikredilmektedir. Bu karışıklığın giderilmesi için tek mantıklı çözümün, bu iki babın tek bab olarak birleştirilmesiyle gerçekleşeceği açıkça ortadadır.²⁸⁶ Kaldı ki el-Merzûkî'nin şerhinde her bölüm sonu geldiğinde “*Hamda layık olan Allah'a hamdolsun ki hamâse babı tamamlandı.*”²⁸⁷ veya “*Nesîb babı tamamlandı, nimetlerinin ortaya çıkması ve birbirini takip etmesinden dolayı Allah'a hamd, Efendimiz Muhammed ve ailesine salât olsun.*”²⁸⁸ gibi bölümün bittiğine işaret eden ibareler yer almaktadır. Ancak bu türden bir ibarenin “*bâbu'l-edyâf*”ın sonunda bulunmayıp²⁸⁹ “*bâbu'l-medh*”in sonunda yer alması,²⁹⁰ bu iki bölümün aslında tek bir bölüm olduğunun işareti olarak görülebilir. Yukarıda zikredilen bölüm adları, neredeyse tüm kaynaklarda bu şekilde

²⁸⁵ eş-Şentemerî, el-A'lem, *Şerhu Hamâseti Ebî Temmâm*, (thk.:Alî el-Mufaddal Hammûdân), Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsır, Beyrut 1992, II, 1183-1192.

²⁸⁶ Alî, *Şurûhu Hamâseti Ebî Temmâm*, s. 22.

²⁸⁷ el-Merzûkî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse li-Ebî Temmâm*, I, 780.

²⁸⁸ el-Merzûkî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse li-Ebî Temmâm*, II, 1426.

²⁸⁹ el-Merzûkî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse li-Ebî Temmâm*, II, 1753.

²⁹⁰ el-Merzûkî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse li-Ebî Temmâm*, II, 1800.

zikredilmektedir. Arap dünyasında Hâcî Halîfe olarak tanınan Kâtip Çelebî'nin (ö. 1067/1657) *Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kutubi ve'l-Fünûn* adlı eserinde bölüm sayısı aynı olmakla birlikte bazı bölüm adlarında farklılıklar görülmektedir. Söz konusu eserde, altıncı bab “*el-İdâfât*” ve sekizinci bab da “*es-Seyr*” adlarıyla zikredilmektedir.²⁹¹

4.1.9. İçerdiği Şiir ve Beyit Sayısı

Dîvânu'l-Hamâse bablarının içerdiği şiir sayıları rivâyetlere göre farklılık arz etmektedir. Bu rivayetlerin tümünde en fazla şiir içeren bab, “*bâbu'l-hamâse*”dir. Bu bölüm divanda yer alan şiirlerin yaklaşık üçte birini içermektedir. En az şiir içeren bölüm ise “*bâbu's-sıfât*”tır. İçerdiği şiir sayısı rivayetlerin genelinde üç olmakla birlikte, sayısı en fazla olan eş-Şentemerî'nin şerhinde beş şiir olarak rivayet edilmektedir. Kahramanlık şiirlerinden sonra en fazla şiir içeren babların klasik Arap şiirinin esas temalarından sayılan mersiye, aşk şiirleri ve medih şiirleri içeren bölümler olduğu görülmektedir. Aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere eserin rivayetleri arasında şiir sayısının en az olduğu rivayet 865 şiirle Zeyd b. Alî el-Fârisî'ye (ö.467/1075) ait olup, sayısal olarak en fazla şiir parçası içeren rivayet ise 940 şiirle el-A'lem eş-Şentemerî'ye aittir. Tablo rivayetler arasındaki sayısal farklılıkları görmek açısından önemlidir:

²⁹¹ Çelebi, Kâtip, *Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kutub ve'l-Fünûn*, (thk.: Mehmed Şerafeddin Yaltkaya, Muallim Rifat Bilge), Dâr İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrût 1941, I, 691.

Tablo 4.1. *Dîvânu 'l-Hamâse*'de Rivayetlere Göre Şiir ve Beyit Sayıları

DÎVÂNUL-HAMÂSE'NİN FARKLI RİVAYETLERİNDE BABLARA GÖRE ŞİİR SAYILARINI GÖSTEREN TABLO													
BABLAR	HAMÂSE	MERÂSÎ	EDEB	NESÛB	HİCÂ	EDYÂF VE'L- MEDİH	SIFÂT	SEYR VEN- NUÂS	MULAH	MEZEM METU'N- NİSÂ	KISAR	KİBAR	TOPLAM
ZEYD B. ALÎ EL- FÂRİSÎ RİVAYETİ	261	137	51	136	76	139	4	9	33	19			865
EL-MERZÛKÎ RİVAYETİ	261	138	55	141	79	142	3	9	35	19			882
EL-MAARRÎ RİVAYETİ	261	137	56	140	81	140	4	9	37	19			884
EL-CEVÂLIKÎ RİVAYETİ	262	140	57	148	80	141	3	9	37	18			895
ET-TEBRÛZÎ RİVAYETİ	257	139	53	155	80	143	3	9	38	18			895
ABDULLAH EN- NEMERÎ RİVAYETİ	264	137	56	139	81	142	3	10	38	27			897
EŞ-ŞENTEMERÎ RİVAYETİ	247	137	98	147	98	140	5	8	36	12	6	6	940

Rivayetler arasındaki şiirlerin sayısal farklılıkların nedenini, şârihlerin ellerinde bulunan nüshaların farklılık göstermelerine bağlamak mümkündür.²⁹² Aynı şekilde şiir sayılarında görülen farklılıkların, beyit sayılarında da farklılıklara yol açması kaçınılmaz bir sonuçtur. Eserin şârihlerinden Ebû Abdullah en-Nemerî'nin (ö. 385/995) şerhine göre bölümlerdeki ve eserin tümündeki beyit sayıları aşağıdaki tabloda görülmektedir.²⁹³

Tablo 4.2. *Dîvânu'l-Hamâse*'nin Bölümlerine Göre Şiir ve Beyit Sayıları

DÎVÂNU'L-HAMÂSE'DE BÖLÜMLERE GÖRE ŞİİR VE BEYİT SAYILARI			
BAB ADI		ŞİİR SAYISI	BEYİT SAYISI
1. BAB	HAMÂSE	264	1369
2. BAB	MERÂSÎ	137	668
3. BAB	EDEB	56	263
4. BAB	NESÎB	139	514
5. BAB	HÎCÂ	81	316
6. BAB	EDYÂF VE MEDÎH	142	555
7. BAB	SIFÂT	3	18
8. BAB	SEYR VE NU'ÂS	10	60
9. BAB	MULAH	38	108
10. BAB	MEZEMMETU'N-NİSÂ	27	65
TOPLAM		897	3936

Tablodan da anlaşılacağı üzere, kahramanlık şiirlerinin yer aldığı birinci bab, beyit sayısı en fazla olan bölüm olup beyitlerin toplamının üçte birinden daha fazlasını içermektedir. Tasvir şiirlerinin yer aldığı “*bâbu's-sıfât*” ise 18 beyit ile en az beyit içeren bölüm olarak eserde yer almaktadır.

4.1.10. *Dîvânu'l-Hamâse*'de Yer Alan Şairler

Şiir koleksiyonunun tüm bablarında toplamda yaklaşık 352 şairden şiir rivayet eden Ebû Temmâm'ın, daha çok câhilî ve muhadramûn şairlerin şiirlerine yer verdiği görülmektedir. Bu ifadeden, sonraki dönem şairlerine yer verilmediği anlamı çıkarılmamalıdır. Koleksiyondaki şair yelpazesinin Câhiliye döneminden başlayarak I. Abbâsî dönemine kadar geniş bir zaman dilimini kapsadığını söylemek, vâkıya daha yakın ve daha isabetli bir ifade olacaktır. Divanda yer alan şairlerin dönemleri

²⁹² Ali, *Şurûhu Hamâseti Ebî Temmâm*, s. 23.

²⁹³ 'Useylân, *Hamâsetu Ebî Temmâm*, s. 34.

yoğunluklarına göre sıralanacak olursa, en çok Câhiliye ve Sadru'l-İslâm dönemi şairleri, sonra Emevîler, en son da çok az sayıda Abbâsîler dönemi şairlerinin şiirlerine yer verildiği söylenebilir. Meçhul şairler göz ardı edildiğinde divanda şiirleri zikredilen şair sayıları aşağıdaki tabloda görüldüğü şekilde olacaktır.²⁹⁴

Tablo 4.3. *Dîvânu'l-Hamâse*'de Dönemlere Göre Şair Dağılımı

	ŞAİRİN YAŞADIĞI DÖNEM	ŞAİR SAYISI
1	Câhiliye döneminden	107
2	Muhadramûndan	55
3	Sadru'l-İslâm döneminden	18
4	İslâmiyet sonrası dönemden	19
5	Emevîler döneminden	104
6	Emevî ve Abbâsî dönemi muhadramlarından	20
7	Abbâsîlerden	29
8	TOPLAM	352

Câhiliye dönemi şiirlerinin diğer dönemlere kıyasla daha köklü, daha doğal ve duru, Arapların kültür ve fitratını daha çok yansıtan kalite çizgisi yüksek şiirler olması, bu döneme ait şair sayısının fazla olmasının nedeni olarak değerlendirilmektedir. Öte yandan Arap diline dair nahiv, sarf ve lügat çalışmalarında kadim Arap şiirinin istişhâta kullanılması, bu dönemlere ait şiirlere dilin kaynaklarından sayılan *Dîvânu'l-Hamâse* gibi klasik eserlerde yer bulma önceliği sağlamaktadır.

Divanda yer alan şairlere ait dikkat çekici bir diğer husus, Ebû Temmâm'ın meçhul, unutulmaya yüz tutmuş, az şiir söyleyen ve genellikle şiir divanı bulunmayan şairlere ayrı bir önem göstermesi, bu gruba dahil şairlerin şiirlerine daha fazla yer vermesidir. Buna karşın şöhreti sınırları aşmış, şiir divanı ve parlak şiir kariyerine sahip şairlere divanında pek fazla şans tanımamıştır. Ebû Temmâm'ın bu tutumu oldukça isabetli ve yerinde bir davranış olarak değerlendirilmektedir. Şiirleri kitlelere ulaşmış, şiirsel anlamda hafızalarda ve gönüllerde baş köşeye kurulmuş, şiirleri dilden dile nesiller boyu aktarılan şairlerin -tabiri caizse- daha fazla tanıtım ve reklama ihtiyacı olmadığını gören Ebû Temmâm, daha ziyade ayrıcalıklı eserler sunmuş ancak şöhret anlamında pek şans bulamamış ve tanınmamış şairlere yer vermiştir. Şiirle ilgilenen kitleler nezdinde tanıtımlarını yapma ve hak ettikleri takdiri görebilmeleri için söz konusu şairleri divanına dahil ettiği düşünülmektedir. Aynı zamanda pek fazla tanınmamış şairlere ait şiirlerin koleksiyona dahil edilmesinin, bu şiirlerin unutulup

²⁹⁴ 'Useylân, *Hamâsetu Ebî Temmâm*, s. 45; Ali, *Şurûhu Hamâseti Ebî Temmâm*, s. 39.

kaybolmasının önüne geçen önemli bir etken olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Ebû Temmâm'ın eserine yapılan inceleme neticesinde divana dahil ettiği şairler arasında 317 şiirin meçhul şairlere nispet edildiği tespit edilmiştir. Meçhul şairlerin sayısı, adları bilinen şairlerin sayılarına oldukça yakındır. Divanın özellikle 35 şiir içeren “*bâbu'l-mulah*”ta 33 ve 19 şiir içeren “*bâbu mezemmetu'n-nisâ*” babında 18 şiirin şairlerinin zikredilmediği, “*başkası dedi ki*”, “*bir kadın dedi ki*”, “*bir bedevi dedi ki*” gibi ifadelerle meçhul şairlere isnad edildiği görülmektedir. Bununla birlikte Ebû Temmâm'ın divanın bütünüyle kıyasladığında az da olsa, Hâtim et-Tâî (ö. 578), en-Nâbiğa ez-Zubyânî (ö. 604), es-Semev'el b. Âdiyâ, Teebbeta Şerran, 'Urve b. el-Verd (ö. 607), Lebîd b. Rebî'a (ö. 40/660), el-Ferezdak, Cerîr, Ömer b. Ebî Rebîa, Muslim b. el-Velîd, Mutî' b. İyâs, Di'bil el-Huzâ'î ve Ebû Nuvâs gibi farklı dönemlerde şöhreti yakalamış şairlerin şiirlerine de yer vermiştir.²⁹⁵

Divanda yer alan şairler mensup oldukları kabileler bağlamında incelendiğinde Ebû Temmâm'ın, mensubu olduğu Tay' kabilesinin şairlerine ayrı bir önem verdiği görülmektedir. Zira Ebû Temmâm'ın, kendi kabilesine mensup şairlere ait 50 kadar şiiri divanının farklı bablarında zikrettiği görülmektedir. Arapların mensûbiyetleriyle gurur duydukları, zaferleri ve sahip oldukları övgüye layık değerlerini şiirlere döktükleri kabilelerine ayrı bir değer verdikleri bilinmektedir. Dolayısıyla Ebû Temmâm'ın kabilesinin şöhretini arttırmak adına, kendi kabilesinden pek çok şairi eserine dahil etmesi pek tabii bir durum olarak mütalaa edilmektedir. Son dönem Arap edebiyat eleştirmenlerinden Alî en-Necdî Nâsîf (ö. 1402/1982) *Dirâse fi Hamâseti Ebî Temmâm* adlı çalışmasında, Ebû Temmâm'ın esere dahil edilebilecek kaliteye sahip kendi kabilesine mensup şairlerin şiirlerini seçme kriterini kalite ve kabile taassubuna bağlarken, diğer kabile mensubu şairlerin şiirlerini seçme kriterini sadece kalite olarak değerlendirmektedir.²⁹⁶ Ebû Temmâm'ın eserinde Tay' kabilesine mensup şairlere ait kalite bakımından zayıf görülen şiirlerin yer alma nedenini, müellifin şiir seçme kriterine bağlamak uygun olacaktır.

4.1.11. Önemi ve Edebî Değeri

Tarihsel açıdan şiir seçkileri silsilesinin en önemli halkalarından birini teşkil eden *Dîvânu'l-Hamâse*, ilk dönemlerden beri Arap edebiyat camiasında ayrıcalıklı bir konuma sahip olmuştur. Eser, sanatsal ve edebî açıdan büyük bir değere sahip olmasının yanında, eski şiire dair çalışmalar yapanlar için de muazzam faydaları olan vazgeçilmez bir kaynak sayılmıştır. Esere şiir perspektifinden bakıldığında, Câhiliye, Sadru'l-İslâm ve Emevî dönemleri gibi Arap şiirinin altın çağlarına dair unutulmaya yüz tutmuş, tanınmayan veya çok az tanınan şairlerin farklı konulardaki şiirlerini içerdiği

²⁹⁵ Alî, *Şurûhu Hamâseti Ebî Temmâm*, s. 40.

²⁹⁶ Nâsîf, *Dirâse fi Hamâse*, s. 28.

görülecektir. Ebû Temmâm'ın bu çalışmasıyla, sahipleri toplum nezdinde şöhret bulamamış ve sahiplerine nispet edilememiş azımsanmayacak miktardaki şiiri sevenleriyle buluşturmanın yanında, divanına dahil etmek suretiyle kaybolmasının önüne geçme gibi önemli bir hizmeti gerçekleştirdiği ifade edilmelidir.

Ebû Temmâm'ın öncülüğünü yaptığı ve kendisinden sonra gelenlere örnek kabul edilen en büyük eseri *Divânu'l-Hamâse*, şiir seçme ve derleme kitapları arasında bir çığır açmıştır. Eser, gerek Arap şiir tarihinin en önemli kaynaklarından birini teşkil etmesi, gerekse ayrıcalıklı bir sanatkarın zevk süzgecinden geçerek toplanması bakımından öncü olduğu antoloji tür akımının harika bir örneği kabul edilmiştir.²⁹⁷ Bu nedenle eser, dil âlimleri ve edebiyatçılar nezdinde diğer edebî şiir mecmualarının görmediği ilgiye mazhar olmuştur. Dil âlimleri ve edebiyatçılar Ebû Temmâm'ın yaptığı bu ilmî çalışmaya hayranlık duymuşlar, kimi bu eserden alıntılar yapmak kimi de izinden giderek “*hamâse*” adıyla benzer eserler üretmek suretiyle *Divânu'l-Hamâsenin* etki alanından çıkamamışlardır.²⁹⁸

Şairin bu eşsiz şiir koleksiyonu üzerine yazılan şerhlerin fazlalığı, bu ilgi ve ihtimâmın tartışmasız en net ve en somut delili olarak görülmektedir. Kaynaklarda Ebû Temmâm'ın Arap edebiyatında açtığı çığırın en mükemmel örneği olarak değerlendirilen, çoğu günümüze ulaşmasa da bu eserin okuyucular tarafından daha iyi anlaşılması için kaleme alınan otuzdan fazla şerhe dair bilgiler bulunmaktadır.²⁹⁹ el-Hatîb et-Tebrîzî'nin eserin tasnifine açıklık getiren rivayetinin sonunda, Dînaver şehrinden Hemedân'a gelen Ebu'l-'Avâzil'in *Divânu'l-Hamâseyi* İsfahân'a götürdüğü, şehrin edîb ve âlimlerinin aynı amaca hizmet eden benzer diğer eserleri reddederek kitaba yoğun ilgi gösterdikleri, sonuç olarak eserin aralarında ve kendilerinden sonraki kuşaklarda şöhrete ulaştığı ifade edilmektedir. Bu ilgi, kimilerince eserin şerhiyle ilgilenmeden sadece bazı kısımlarının i'râbı veya sadece kitapla ilgili haber ve rivayetlerin derlenmesi ya da i'râb ve ahbârına değinmeden salt şerhiyle ilgilenme şeklinde yapılan çalışmalarda tezâhür etmiş, somut bir hal almıştır.³⁰⁰ Zaman zaman esere duyulan ilgi, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Abdullah b. el-Hasan el-Basrî'nin Vâsıt şehrine seyahatinde yaptığı gibi bazı âlimlerin ilim yolculuklarına çıkarken yanlarına aldıkları, icâzet almak üzere hocalarına okudukları nadir ilmî eserler arasında yer alması şeklinde görülmektedir. İlme, şiire ve Arapçaya gönül verenlerin, bu eşsiz derlemedeki beyitleri anlayarak edebî zevklerini tatmin etmek ve telif ettikleri eserlerdeki bilgilere referans göstermek adına bu ve benzeri eserlere yoğun bir ilgi duydukları

²⁹⁷ Çetin, *Eski Arap Şiiri*, 28; Durmuş, “el-Hamâse”, 441.

²⁹⁸ ‘Useylân, *Hamâsetu Ebi Temmâm*, s. 47.

²⁹⁹ Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 692; Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî*, II, 108-117.

³⁰⁰ et-Tebrîzî, *Divânu'l-Hamâse li Ebi Temmâm*, I, 11.

görülmektedir.³⁰¹

*Dîvânu'l-Hamâse*ye müellifinin şiir kabiliyeti açısından bakıldığında ise, bu eserin Ebû Temmâm'ın engin şiir bilgisine, şiirin en güzelini seçebilme yetenek ve hissiyâtına sahip olduğuna işaret etmesi açısından oldukça önemli olduğu sonucuna varılabilir.³⁰² Öyle ki ortaya koyduğu eser üzerinden değerlendirilen Ebû Temmâm, *Dîvânu'l-Hamâse*de gösterdiği şiir derleme kabiliyetiyle şairliğinden daha başarılı görülmüştür.³⁰³ Diğer bir ifadeyle, şiirin kalitelisini, fitrata uygun olanını seçebilme becerisi, şair kişiliğinin önüne geçmiş ve şairliğini ikinci planda bırakmıştır. Şiirlerinin içerdiği bazı dil kusurları ve tekellüf sebebiyle şair kişiliğine dair eski ve yeni pek çok eleştirinin eleştirisine maruz kalan Ebû Temmâm, bu eserinde derlediği şiirlerin söz konusu kusurlardan uzak olması sebebiyle genel olarak takdire şayan görülmüştür.³⁰⁴ Müellifin eserine şiir seçiminde uyguladığı tek kriter olan şiir kalite düzeyinin şiir zevkiyle birleşmesiyle, saflık, doğallık ve kalite yönünden şiir eleştirmenlerinin ittifakıyla zirvede kabul edilen örneklerden ibaret bir eserin ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.³⁰⁵ Böylesine müstesna eserlerin bir yapı içerisinde yer almasının, bu nadide esere klasik Arap şiiri alanında hak ettiği erişilmez mevkiyi kazandıracığı aşikardır.

Eser, Arap dili açısından değerlendirildiğinde ise dil âlimleri, müfessirler, muhaddisler ve edebiyat yazarlarının eserlerinin dil bilgisi kurallarına, Arapçadaki kelimelerin yapı ve anlamlarına uygunluğu bakımından karşılaştırma veya doğruluğunu kanıtlamak üzere istişhâd amacıyla beyitlerine başvurdukları bir eser olarak bilinmektedir. Müfessir ez-Zemahşerî, Bakara Sûresi 20. ayetin tefsiri sadedinde Ebû Temmâm'ın bu eserinden şahit göstermek suretiyle, kitabı referans kabul etmektedir. Dil kurallarının tespiti veya kullanımların doğruluğunu ortaya koymak adına esere yapılan müracaat ve karşılaştırmaların pek çok örneği bulunmaktadır. Tay' lehçesine göre *قَوْلًا لِهَذَا الْمَرْءِ دُو جَاءَ سَاعِيًا* edatının الذي anlamında ism-i mevsûl olarak yaygın bir şekilde kullanımına *Dîvânu'l-Hamâse*den delil olarak gösterilmesi bu duruma örnek verilebilir (Tavîl):

قَوْلًا لِهَذَا الْمَرْءِ دُو جَاءَ سَاعِيًا هَلُمَّ فَإِنَّ الْمَشْرِيَّ الْقَرَائِضُ

“Sadaka ve zekatları toplamaya gelen o kişiye “Haydi gel! Sadakalar yerine kılıç verilmekte” diye söyleyin.”³⁰⁶ Eserde yer alan Tay' kabilesinden bir şaire ait bu beyit, *دُو* kelimesinin genel ism-i mevsul olarak tek surette kullanımına delil olarak

³⁰¹ el-Kıftî, Cemâlû'd-dîn Ebu'l-Hasan Alî b. Yûsuf, *İnbâhu'r-Ruvât 'alâ Enbâhi'n-Nuhât*, (thk.: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm), Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Kahire 1986, III, 44.

³⁰² İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, II, 12.

³⁰³ el-Bağdâdî, 'Abdülkâdir, *Hizânetu'l-Edeb*, I, 357.

³⁰⁴ Nâsîf, *Dirâse fî Hamâse*, s. 32.

³⁰⁵ el-Merzûkî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse li-Ebî Temmâm*, I, 13.

³⁰⁶ el-Merzûkî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse li-Ebî Temmâm*, I, 640.

gösterilmiştir. Aynı kelimenin yine divanda yer alan başka bir beyitte التّي anlamında kullanılması bunun bir başka örneği olarak gösterilebilir (Vâfir):

فَإِنَّ الْمَاءَ مَاءَ أَبِي وَجَدِّي وَبَنِي دُو حَفَرْتِ وَدُو طَوَيْتِ

“Bu su, babamın ve atalarımın suyudur, benim de kazdığım ve taşlarla inşa ettiğim kuyumdur.”³⁰⁷ Sinân b. el-Fahil’e ait bu beytin istişhâd yönü, söz konusu edatın ism-i mevsul olarak hem müzekker hem de müennes için aynı surette kullanılmasıdır. Zira Arapçada “kuyu” kelimesi semâ’î müennes kabul edilmektedir. Dolayısıyla onunla ilgili ism-i mevsûlün müennes olması gerekmektedir.

Arapça dil kaynakları bu iki örnek benzeri pek çok örnek içermektedir. Ebû Temmâm’ın eserinin, dildeki bu türden istisnâî kullanımların kanıtlanabilmesi için ihtiyaç duyulan referans klasik eserler arasında kabul edilmesi eserin önemini ortaya koymasından oldukça önemlidir.

Eserin önemini arttıran bir başka husus, içerdiği şiirlerin ait olduğu Arap toplumunun sosyal, kültürel ve ahlâkî değerlerini sonraki dönemlere taşımak gibi önemli bir misyon yüklenmiş olmasıdır. Çoğunluğu Câhiliye ve Sadru’l-İslâm dönemine ait Arap toplumunun manevî değerlerinin kaydedildiği divanları olarak görülen şiirler içeren *Dîvânu’l-Hamâse*, sonraki nesillerin bu güzel hasletleri sürdürmelerinde pay sahibi olmuştur.³⁰⁸ Cesaret, atılganlık, savaş meydanında sebat, musibetlere karşı sabır, hoşgörülü olma, kötü sözden ve sahibinden uzak durma, cömertlik, iffet, sır tutma, misafirperverlik, saf aşkı temsil eden fitrî duyguların yansımaları gibi konularda eşsiz örnekler içeren eserin, manevî değerlerin sonraki kuşaklara aktarılması bakımından önem arz ettiği ifade edilebilir.

4.1.12. Şerhleri

Divânu’l-Hamâse türünün ilk örneği olması ve içerdiği şiirlerin kalite düzeyi nedeniyle dil âlimlerince büyük bir rağbet ve ilgiyle ele alınmıştır. Bu ilgi ve rağbetin, eser üzerine yazılan şerhlerin çokluğuyla somut bir hal aldığı görülmektedir. Eser üzerine yazılan şerhlerden bir kısmı dil ve gramerle ilgili meselelere odaklanırken, sayısı ihtilafli olmakla birlikte büyük bir kısmı da eserin ahbâr ve anlam özelliklerini incelemiştir. Kâtip Çelebi’nin *Keşfu’z-Zunûn* adlı eserinde *el-Hamâsenin* şerhlerinin sayısı 21 olarak verilse de³⁰⁹ pek çok kaynakta bu sayı 30’un üzerindedir.³¹⁰ Carl

³⁰⁷ el-Merzûkî, *Şerhu Dîvâni’l-Hamâse li-Ebî Temmâm*, I, 591.

³⁰⁸ ‘Useylân, *Hamâsetu Ebî Temmâm*, s. 48.

³⁰⁹ Çelebi, *Keşfu’z-Zunûn*, I, 691.

³¹⁰ et-Tebrîzî, *Şerhu Dîvâni’l-Hamâse li Ebî Temmâm*, (thk.: Ğarîd eş-Şeyh), I, 4-6; Sezgin, *Târîhu’t-Turâsi’l-‘Arabî*, II, 108-117; el-Merzûkî, *Şerhu Dîvâni’l-Hamâse li-Ebî Temmâm*, I, 10-15; ‘Useylân, *Hamâsetu Ebî Temmâm*, s. 62-67; Mekkî, *Dirâse*, s. 126-127; Alî, *Şurûhu Hamâseti Ebî Temmâm*, s. 73-88.

Brockelmann, muhtelif kütüphanelerde mevcut esere ait 13 yazma nüshanın bilgilerini zikretmektedir.³¹¹ Şerhlerin net sayısı kaç olursa olsun, bunların çoğunun zamanla kaybolduğu ancak bir kısmının günümüze ulaştığı belirtilmelidir.

Eser üzerine şerh yazma serüveninin tam olarak kiminle ve ne zaman başladığına dair net bir bilgi verilememektedir. Abdulkâdir el-Bağdâdî (ö. 1093/1682) *Divânu'l-Hamâsenin* ilk şârihinin Ebû Abdullah en-Nemerî (ö. 385/995) olduğu görüşünü ortaya atarken,³¹² son dönem Arap edebiyatı büyük muhakkiklerinden Abdusselâm Hârûn (ö. 1408/1988) ve *el-hamâse* muhakkiklerinden Abdullah Abdurrahîm 'Useylân ise bu görüşe itiraz ederek ilk şârihin en-Nemerî'nin hocası Ebû Riyâş Ahmed b. İbrâhîm (ö. 339/951) olduğunu savunmaktadırlar.³¹³ *Divânu'l-Hamâsenin* bir başka muhakkiki Muhammed Osman Alî de ilk şârihin günümüze ulaşmayan *el'Ârid fi'l-Hamâse* adlı eseriyle Ebû Muhammed el-Kâsım b. Muhammed ed-Dîmertî (ö. 287/900) olduğunu iddia etmektedir.³¹⁴

Muhakkik Muhammed Osman Alî *Şurûhu Hamâseti Ebî Temmâm* adlı eserinde, Abdusselâm Hârûn ve Abdullah Abdurrahîm 'Useylân gibi çağdaşı diğer muhakkiklerin *Divânu'l-Hamâse* şerhlerine ait listelerine itiraz ederek sayısı 44'e ulaşan, kaynaklarda karşılaştığımız aşağıdaki en detaylı şerh listesini takdim etmektedir:

1) Ebû Muhammed el-Kâsım b. Muhammed ed-Dîmertî'nin şerhi: *el'Ârid fi'l-Hamâse* adlı eserin, günümüze ulaştığına dair bir bilgi bulunmamaktadır.³¹⁵

2) Ebû Bekr Muhammed b. Yahyâ es-Sûlî'nin şerhi: Ebû Temmâm'ın şiirlerini ilk defa derleyen kişi olarak bilinen müellifin eseri günümüze ulaşmayan şerhlere aittir.³¹⁶

3) Ebû Riyâş Ahmed b. İbrâhîm es-Şeybânî'nin şerhi: Talebesi Ebû Abdullah en-Nemerî *Me'ânî Ebyâti'l-Hamâse* adlı eserinde, bu kayıp şerhten faydalandığını ifade etmektedir.³¹⁷

4) Ebu'l-Kâsım el-Hasan b. Bişr el-Âmidî'nin şerhi: Eser günümüze ulaşmayan şerhlere aittir.³¹⁸

³¹¹ Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 79-80.

³¹² el-Bağdâdî, 'Abdülkâdir, *Hizânetu'l-Edeb*, VII, 442.

³¹³ el-Merzûkî, *Şerhu Dîvânî'l-Hamâse li-Ebî Temmâm*, I, 13; 'Useylân, *Hamâsetu Ebî Temmâm*, s. 213.

³¹⁴ Alî, *Şurûhu Hamâseti Ebî Temmâm*, s. 72.

³¹⁵ el-Hamevî, Şihâbuddîn Yâkût b. Abdullâh, *Mu'cemu'l-Udebâ (İrşâdu'l-Erib ilâ Ma'rifeti'l-Edîb)*, (thk.: İhsân 'Abbâs), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1993, V, 2229; Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî*, II, 109.

³¹⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, IV, 356; el-Kıfî, *İnbâhu'r-Ruvât*, III, 234; el-Merzûkî, *Şerhu Dîvânî'l-Hamâse li-Ebî Temmâm*, I, 11; Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 692; Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî*, II, 108.

³¹⁷ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, I, 182; el-Merzûkî, *Şerhu Dîvânî'l-Hamâse li-Ebî Temmâm*, I, 13; Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî*, II, 108.

³¹⁸ Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 692; el-Merzûkî, *Şerhu Dîvânî'l-Hamâse li-Ebî Temmâm*, I, 11; Sezgin,

5) **Ebû Abdullah el-Huseyn b. Alî en-Nemerî'nin şerhi:** *Me'ânî Ebyâti'l-Hamâse* adlı bu eser Abdullah Abdurrahîm 'Useylân'ın ifadesiyle, "Türkiye'ye yaptığı ilmî seyahatlerinin birinde Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi'ndeki İsmail Sâip Efendi'nin bağışladığı şahsî kütüphanesinde bulunarak" kendisi tarafından tahkik edilmiş ve gün yüzüne çıkarılmıştır.³¹⁹ Ancak Muhammed Osman Alî bu kitaba itiraz etmekte, tahkiki yapılan eserin *Me'ânî Ebyâti'l-Hamâse* olmadığını, söz konusu kütüphanede bulunan ve tahkiki yapılan eserin aynı kitabın Ahmed b. Bekr b. Ahmed adlı bir kişi tarafından yapılan *Kitâbu Me'ânî Ebyâti'l-Hamâse* adlı muhtasarı olduğunu kanıtlamaya çalışmaktadır.³²⁰ Müellifin Ebû Temmâm'ın eseri üzerine yaptığı çalışmalar *Müşkilâtü'l-Hamâse* adlı bir eseri daha ortaya çıkarmıştır.³²¹

6) **Ebu'l-Feth Osmân b. Cinnî'nin (ö. 392/1002) şerh çalışmaları:** Şârihin *Divânu'l-Hamâse* üzerine yaptığı şerh çalışmaları, 1930 yılında Şam'da basılan *el-Mubhic fî Şerhi Esmâi Şu'arâi'l-Hamâse* ve 1971 yılında Kahire Üniversitesi'nde Yüsrâ Kâsim tarafından yüksek lisans tezi olarak tahkik edilerek incelenen *et-Tenbîhu 'alâ Şerhi Muşkilâti'l-Hamâse* adlı iki kitap ile taçlanmıştır.³²²

7) **Ebû Hilâl el-Hasan b. Abdullâh el-'Askerî'nin (ö. 395/1005) şerhi:** *Dîvânu'l-Hamâse* şârihlerinden el-Hatîb et-Tebrîzî'nin şerhinde çokça faydalandığı *er-Risâletü'l-Mâsse fî Mâ Lem Yudbat mine'l-Hamâse* adlı bu eserin nerede olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır.³²³

8) **Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Faris el-Kazvî'nin (ö. 395/1005) şerhi:** Bu şerh *el-Cuz'u'l-Evvel min Kitâbi'l-Hamâse İhtiyâru Ebî Temmâm Habîb b. Evs et-Tât Tefsîru'ş-Şeyh Ebi'l-Huseyn Ahmed İbn Fâris* adıyla yayımlanmıştır. Ancak muhakkik Abdullah Abdurrahîm 'Useylân, bu eserin İbn Fâris'e nispetini delillerle reddetmektedir.³²⁴

9) **Ebû Ahmed Abdusselâm b. el-Huseyn b. Tayfûr el-Basrî'nin (ö. 405/1015) şerhi:** Eser kayıp şerhlerden biri olup, günümüze ulaşmamıştır.³²⁵

10) **Ebû el-Muzaffer Muhammed b. Âdem el-Herevî en-Nahvî'nin (ö. 414/1024) şerhi:** Bu eser de kayıp şerhlerden biri olup, hakkında detaylı bilgi

Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî, II, 109.

³¹⁹ en-Nemerî, Ebû Abdullâh, *Kitâbu Me'ânî Ebyâti'l-Hamâse*, (thk.: Abdullah Abdurrahîm 'Useylân), Matba'atu'l-Medenî, Kahire 1983, s. 7.

³²⁰ Alî, *Şurûhu Hamâseti Ebî Temmâm*, s. 74.

³²¹ İbnu'l-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ*, s. 241.

³²² Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, I, 691; Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî*, II, 110; Alî, *Şurûhu Hamâseti Ebî Temmâm*, s. 76.

³²³ Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, I, 691; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, II, 920; Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî*, II, 110; Alî, *Şurûhu Hamâseti Ebî Temmâm*, s. 76.

³²⁴ Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî*, II, 111; 'Useylân, *Hamâsetü Ebî Temmâm*, s. 91-94.

³²⁵ el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, II, 176; İbnu'l-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ*, s. 248.

bulunmamaktadır.³²⁶

11) Ebû Sa'îd Alî b. Muhammed el-Kâtib'in (ö. 414/1024) şerhi: Müellifin Buveyhî hükümdarı Bahâu'd-Devle ve Ziyâu'l-Mille Ebû Nasr Fîrûz Hârşâz b. Adudî'd-Devle (ö. 403/1012) için kaleme aldığı *Mensûru'l-Bahâî* adlı eser kayıp şerhlerdendir.³²⁷

12) Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh el-Kâtib el-İskâfî'nin (ö. 421/1030) şerhi: *Mebâdiu'l-Luğa* adlı eserin sahibi olan müellifin şerhi kayıp şerhlerden olup, hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.³²⁸

13) Ebû Alî Ahmed b. Muhammed el-Merzûkî'nin (ö. 421/1030) şerhi: Bu şerh *el-Hamâsenin* en önemli şerhlerinden biri kabul edilmekle birlikte, edebî, eleştirel ve dil ile ilgili yaklaşımlarla dolu en kapsamlı şerh sayılan günümüze ulaşmış şerhlerinden biridir. İfadelerinin açıklığı, gücü ve estetik güzelliğiyle ön plana çıkan bu şerh ile el-Merzûkî'den sonraki dönemlerde ortaya konulan şerhler arasında bir karşılaştırma yapıldığında, diğer şârihlerin bu eserin gerek yöntemi gerekse ortaya koyduğu anlam, dil ve belâğî yönlerle alakalı çıkarımlarından istifade ettikleri görülmektedir.³²⁹ Eser, 1951 yılında Kahire'de Abdusselâm Hârûn ve Ahmed Emîn'in ortak çalışmalarıyla tahkik edilerek basılmıştır. Eser ayrıca 2003 yılında Beyrut'ta, Ğarîd eş-Şeyh ve İbrâhîm Şemseddîn tarafından yeniden tahkik edilerek basılmıştır.

14) Ebu'l-Futûh Sâbit b. Muhammed el-Curcânî'nin (ö. 431/1030) şerhi: Bu şerhin el yazması bir nüshası 289 kayıt numarasıyla Madrid'te Escorial Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Bir nüshası da 517/Edebiyat kayıt numarası ile Kahire'deki Arapça Yazma Eserler Enstitüsü'nde mevcuttur.³³⁰

15) Ebu'n-Nedâ Muhammed b. Ahmed el-Gundecânî'nin şerhi: Müellifin şerhi mevcut değilse de Ebu Muhammed el-A'râbî (ö. 436/1035) el-Gundecânî'den sema' yoluyla aldığı şerhi *Islâhu Mâ Ğalata fîhi Ebû Abdullâh en-Nemerî fî Ebyâti'l-Hamâse* adlı eserinde zikretmektedir.³³¹

16) Muhammed el-A'râbî el-Gundecânî el-Esved adıyla bilinen Ebu Muhammed el-Hasan b. Ahmed b. Muhammed A'râbî'nin (ö. 436/1035) şerhi: Müellifin şerhi, Ebû Abdullah el-Huseyn b. Alî en-Nemerî'nin açıklamalarına reddiyelerden ibaret olan *Islâhu Mâ Ğalata fîhi Ebû Abdullâh en-Nemerî fî Ebyâti'l-*

³²⁶ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, V, 2293; Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 691; Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-Arabî*, II, 111.

³²⁷ Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 692.

³²⁸ Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 691; el-Merzûkî, *Şerhu Dîvânî'l-Hamâse li-Ebî Temmâm*, I, 11.

³²⁹ Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 692; 'Useylân, *Hamâsetu Ebî Temmâm*, s. 95.

³³⁰ Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, I, 79; Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-Arabî*, II, 112; Alî, *Şurûhu Hamâseti Ebî Temmâm*, s. 80.

³³¹ el-Gundecânî, el-Esved, *Islâhu Mâ Ğalata fîhi Ebû Abdullâh en-Nemerî fî Ebyâti'l-Hamâse*, (thk.: Muhammed Alî Sultânî), el-Munazzamatu'l-'Arabiyye li't-Terbiye ve's-Sekâfe ve'l-'Ulûm, Kuveyt 1985, s. 15.

Hamâse adlı eseridir. Eser Muhammed Alî Sultânî'nin tahkikiyle 1985 yılında Kuveyt'te yayımlanmıştır. Eserin bir nüshası 80/Edebiyat kayıt numarasıyla, diğer nüshası da eş-Şenkîfî'nin hattıyla 1481 kayıt numarasıyla Dâru'l-Kutubi'l-Mısıriyye'de bulunmaktadır. Bu nüshanın bir kopyası ise, 33/Edebiyat kayıt numarası ile Kahire'deki Arapça Yazma Eserler Enstitüsü'nde mevcuttur.³³²

17) Ebû Alî el-Hasan b. Ahmed el-Estarâbâdî'nin şerhi: Hicrî IV. yüzyıl sonları veya V. yüzyılın başlarında yaşamış müellifin şerhi kayıp şerhlere aittir.³³³

18) Ebu'l-'Alâ Ahmed b. Süleymân el-Ma'arrî'nin (ö. 449/1057) şerhi: Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1229)'nin *Mu'cemu'l-Udebâ* adlı eserindeki rivayette "er-Riyâşî el-Mustana'î" adıyla bilinen müellifin şerhinin, Mustana' ed-Devle adlı bir şahıs için yazıldığı, 40 defterden oluştuğu ve Ebû Riyâş'in şerhi esas alınarak yazılan bir şerh olduğu belirtilmektedir.³³⁴ Muhakkik Muhammed Osman Alî, el-Ma'arrî şerhi olarak bilinen şerhin yanlışlıkla el-Ma'arrî'ye nispet edildiğini, asıl el-Ma'arrî şerhinin ise kayıp olduğunu iddia etmekte ve iddiasını gerekçelendirdiği pek çok delil sunmaktadır.³³⁵ Brockelmann ise söz konusu şerhin doğruluğunu ve el-Ma'arrî'ye nispetini kabul etmektedir.³³⁶

19) Ebu'l-Hasan Alî b. İsmâ'îl b. Seyyide'nin (ö. 458/1066) şerhi: *el-Enîk* adlı altı ciltten ibaret bu şerhin nerede olduğuna dair bilgi bulunmamaktadır.³³⁷

20) Ebu'l-Kâsım Zeyd b. Alî el-Fârisî el-Fesevî'nin (ö. 467/1075) şerhi: Muhakkik Muhammed Osman Alî tarafından tahkiki yapılarak iki cilt halinde neşredilen bu şerhin, aralarındaki büyük benzerliklerden dolayı aslen el-Merzûkî'nin şerhinin muhtasarı olduğuna dair iddialar bulunmaktadır.³³⁸

21) Ebu'l-Fadl Abdullâh b. Ahmed el-Mîkâlî'nin (ö. 475/1083) şerhi: Kayıp şerhlerden olan eser günümüze ulaşmamıştır.³³⁹

22) Ebu'l-Huseyn Abdullâh b. Ahmed el-Huseyn eş-Şâmâtî'nin (ö. 475/1083) şerhi: Kayıp şerhlerden olan eser günümüze ulaşmamıştır.³⁴⁰

23) Ebû Hakîm Abdullâh b. Hakîm el-Hayrî'nin (ö. 476/1084) şerhi: Eser kayıp şerhlerden olup, günümüze ulaşmamıştır.³⁴¹

³³² Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 80; Alî, *Şurûhu Hamâseti Ebî Temmâm*, s. 80.

³³³ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, II, 825; Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 692; Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî*, II, 115.

³³⁴ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, I, 332; Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 693.

³³⁵ Alî, *Şurûhu Hamâseti Ebî Temmâm*, s. 81-82.

³³⁶ Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 79.

³³⁷ Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 691; Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî*, II, 113, el-Merzûkî, *Şerhu Dîvânî'l-Hamâse li-Ebî Temmâm*, I, 11.

³³⁸ Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî*, II, 113; 'Useylân, *Hamâsetu Ebî Temmâm*, s. 134.

³³⁹ Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 692; Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî*, II, 113.

³⁴⁰ Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 692; Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî*, II, 113.

³⁴¹ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, IV, 1486; Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî*, II, 113.

24) el-A'lem eş-Şentemerî olarak bilinen Ebu'l-Haccâc Yûsuf b. Süleymân'ın şerhi: Aslen Ebû Temmâm'ın *el-Hamâsesinin* şerhi olmayıp, müellifin Ebû Temmâm'ın eserinden ve diğer hamâselerden alıntılara yer verdiği kendi eseri olan *Tecellî Ğurari'l-Me'ânî 'an Misli Suvari'l-Ğavânî ve't-Tehallî bi'l-Kalâid min Cevheri'l-Fevâid* adlı eserinin şerhidir. Müellif eserin sıralamasını alfabetik olarak yeniden düzenlemiştir. Bu eserin 156 sayfadan ibaret el yazması olan iki nüshası da 4536 ve 4537 kayıt numaralarıyla Tunus'taki el-Ahmediyye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Her iki nüshanın birer kopyası 622 ve 624 kayıt numaralarıyla Kahire'deki Arapça Yazma Eserler Enstitüsü'nde mevcuttur.³⁴² Eser, 1992 yılında Alî el-Mufaddal Hammûdân tarafından tahkik edilerek iki cilt halinde yayımlanmıştır.

25) Ebu'l-Hasan Alî b. Muhammed b. el-Hâris el-Beyârî'nin şerhi: Hicrî V. yüzyıl âlimlerinden olan şârihin eserinin ilk cildi 3780 kayıt numarasıyla İngiltere'deki Dublin Kütüphanesi'nde mevcut olup, bu nüshanın iki kopyası 7409/Edebiyat ve 16831Z kayıt numaralarıyla Kahire'de Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye'de bulunmaktadır.³⁴³

26) Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. el-Hatîb et-Tebrîzî'nin şerhi: Müellif *Dîvânu'l-Hamâseyi* küçük, orta ve büyük olmak üzere üç defa şerh etmiştir. Mevcut nüsha bu üç şerhin orta hacimli olup ilki, Georg Wilhelm Friedrich Freytag'ın (ö. 1277/1861) tahkiyiyle 1828 yılında Almanya'nın Bonn şehrinde olmak üzere defalarca basılmıştır. Büyük ve küçük hacimli şerhlerin kayıp olduğu kanaati yaygındır.³⁴⁴ Metod olarak şârihin şerhinde izlediği esaslar ve belirlediği kriterler; şiirlerin vezin ve kafiyelerinin belirlenmesi, hamâse şairlerinin biyografisi ve isimlerinin kökeninin açıklanması, şiirlerde geçen bazı özel isimlerin tanıtılması, şairler ve önemli gördüğü diğer şahsiyetlerin soylarının belirlenmesi, garip gördüğü kelimelerin tefsiri ve ilgili dil ve i'rab meselelerinin zikredilmesi, beyitlerinin anlamlarının açıklanması, beyitler hakkındaki mevcut belâğî ve eleştirel yaklaşımların zikredilmesi, âlimlerin ihtilâfa düştükleri hususların ifade edilmesi, şiir ve şairlerle ilgili anekdotların aktarılması şeklinde özetlenebilir. et-Tebrîzî bu şerhinin pek çok yerinde, Ebû Riyâş, Ebû Abdullâh en-Nemerî, Ebu'l-Feth b. Cinnî, Ebû Hilâl el-'Askerî, Ebu'l-'Alâ el-Ma'arrî ve özellikle de el-Merzûkî'nin şerhlerinden alıntılar yaparak faydalanmıştır.³⁴⁵

27) Ebû Mansûr b. Muslim el-Halebî'nin (ö. 510/1117) şerhi: *Tetimmetu Mâ Kassara fîhi İbn Cinnî fî Şerhi Ebyâti'l-Hamâse* adlı eseri, kayıp şerhlerdendir.³⁴⁶

³⁴² el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, VI, 2848; Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 692; Alî, *Şurûhu Hamâseti Ebî Temmâm*, s. 83-84.

³⁴³ Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî*, II, 114; Alî, *Şurûhu Hamâseti Ebî Temmâm*, s. 84; 'Useylân, *Hamâsetu Ebî Temmâm*, s. 225.

³⁴⁴ Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 692; Alî, *Şurûhu Hamâseti Ebî Temmâm*, s. 84.

³⁴⁵ 'Useylân, *Hamâsetu Ebî Temmâm*, s. 145-150.

³⁴⁶ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, VI, 2729; Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 692; Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî*, II, 115.

28) Fahrüz'z-Zamân Ebu'l-Mahâsin Mes'ûd b. Alî b. Ahmed b. el-'Abbâs es-Savânî el-Bâcî el-Beyhakî'nin (ö. 544/1150) şerhi: Şerh günümüze ulaşmamıştır.³⁴⁷

29) Ebû Alî el-Fadl b. el-Huseyn et-Tabersî Emînuddîn'in (ö. 548/1154) şerhi: Müellifin *el-Bâhir fi'l-Hamase* adlı şerhinin bir nüshası, İstanbul'da günümüzde, Millet Kütüphanesi El Yazma Eserleri adıyla hizmet veren Feyzullah Efendi Kütüphanesi'nde 1642 kayıt numarasıyla bulunmaktadır. Bu nüshanın bir kopyası 77/Edebiyat kayıt numarasıyla Kâhire'deki Arapça Yazma Eserler Enstitüsü'nde, bir nüshası da 1425 kayıt numarasıyla Şam'daki ez-Zâhiriyye Kütüphanesi'nde mevcuttur.³⁴⁸

30) Ebu'r-Ridâ Diyâuddîn Fadlullâh b. Alî er-Râvendî'nin (ö. 549/1155) şerhi: Eserin bir nüshası 1663 kayıt numarasıyla Londra'daki Britanya Müzesi'nde bulunmaktadır.³⁴⁹

31) Ebu'l-Berekât Kemâluddîn Abdurrahmân b. Muhammed el-Enbârî'nin (ö. 584/1188) şerhi: Eser kayıp şerhlerden olup, günümüze ulaşmamıştır.³⁵⁰

32) Abdullâh b. İbrâhîm eş-Şîrâzî'nin (ö. 584/1188) şerhi: Şerh günümüze ulaşmamıştır.³⁵¹

33) Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed Malakûn el-Hadrâmî el-İşbîlî'nin (ö. 584/1188) şerhi: Müellifin *İdâhu'l-Menhec fi'l-Cem'i Beyne Kitâbey et-Tenbîh ve'l-Mubhic li Ebi'l-Feth Osmân İbn Cinnî* adlı şerhinin 125 yapraktan ibaret bir nüshası, 312 kayıt numarasıyla Madrid'te Escorial Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.³⁵² Bu nüshanın bir kopyası 1051 kayıt numarasıyla Kâhire'deki Arapça Yazma Eserler Enstitüsü'nde mevcuttur. Enstitüde ayrıca, 1050 kayıt numarasıyla aynı nüshanın 163 yapraktan ibaret başka bir kopyası da bulunmaktadır.³⁵³

34) Şumeym el-Hillî adıyla tanınan Alî b. el-Hasan b. 'Anter b. Sâbit'in (ö. 601/1205) şerhi: Müellifin eserdeki ifadelerine bakıldığında *el-Lemâse fi Şerhi'l-Hamâse* adlı şerhin Ebû Temmâm'ın divanının şerhi olmadığı, ancak ona benzer kendi özgün çalışması olduğu anlaşılmaktadır.³⁵⁴ Eser günümüze ulaşmayan kayıp şerhlerdendir.

35) Ebu'l-Bekâ Abdullâh el-Huseyn el-'Ukberî'nin (ö. 616/1219) şerhi:

³⁴⁷ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, VI, 2699; Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 692; Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî*, II, 115.

³⁴⁸ Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 79.

³⁴⁹ Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 80; Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî*, II, 115.

³⁵⁰ el-Kutubî, Muhammed b. Şâkir, *Fevât el-Vefeyât ve'z-Zeylu 'Aleyhâ*, (thk.: İhsân 'Abbâs), Dâr Sâdır, Beyrût 1973, II, 294.

³⁵¹ Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 692.

³⁵² Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 692; Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 80.

³⁵³ Alî, *Şurûhu Hamâseti Ebî Temmâm*, s. 86.

³⁵⁴ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, IV, 1690; Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî*, II, 116.

Müellifin *Î'râbu'l-Hamâse* adlı şerhinin iki nüshası bulunmaktadır.³⁵⁵ Bunlardan birisi 1307 kayıt numarasıyla Köprülü Kütüphanesi'nde, diğeri ise 934 kayıt numarasıyla Süleymaniye Kütüphanesi'nde mevcuttur.³⁵⁶

36) İbn Ebî Tay' adıyla tanınan Yahyâ b. Hamîd b. Zâfir b. en-Neccâr b. Alî'nin (ö. 630/1233) şerhi: Eser, günümüze ulaşmayan kayıp şerhlere aittir.³⁵⁷

37) eş-Şelebînî adıyla meşhur Ebû Alî Ömer b. Muhammed b. Muhammed el-İşbîlî el-Ezdî'nin (ö. 645/1248) şerhi: Eser, günümüze ulaşmamıştır.³⁵⁸

38) Sıbtî b. el-Cevzî adıyla tanınan Yûsuf b. Kızığfî b. Abdullâh el-Bağdâdî'nin (ö. 654/1256) şerhi: Müellifin *Muktadâ es-Siyâse fî Şerhi Nüketi'l-Hamâse* adlı şerhinin iki nüshası bulunmaktadır. Bunlardan birisi 1108 ve 3741 kayıt numaralarıyla Lonra'daki Britanya Müzesi'nde, müellifin el yazısıyla yazılan diğeri ise 778 kayıt numarasıyla İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde mevcuttur. Bu nüshanın bir kopyası 770/Edebiyat kayıt numarasıyla Kâhire'deki Arapça Yazma Eserler Enstitüsü'nde bulunmaktadır.³⁵⁹

39) el-Allâme Alî b. Mü'min b. Muhammed b. 'Usfûr el-Hadramî el-İşbîlî'nin (ö. 696/1297) şerhi: *Fevâtü'l-Vefeyât* adlı eserin müellifi Muhammed b. Şâkir el-Kutubî (ö. 764/1363) şârihin, aralarında el-Mutenebbî (ö. 354/965)'nin divanı, el-Eş'âru's-Sitte ve el-Hamâse'nin de bulunduğu pek çok eseri şerh ettiğini ancak bunları tamamlamadığını ifade etmektedir.³⁶⁰

40) Muhammed b. Kâsım b. Muhammed b. Zâkûr el-Mağribî'nin (ö. 1120/1708) şerhi: Müellifin *Unvânu'n-Nefâse fî Şerhi'l-Hamâse* adlı şerhinin Tunus'ta Zeytûne Camii el-Ahmediyye Kütüphanesi'nde iki nüshası bulunmaktadır. Bunlardan biri 166 yapraktan ibaret olup, 4535/Edebiyat kayıt numarasıyla, diğeri ise 48 yapraktan ibaret olup 4540 kayıt numarasıyla muhafaza edilmektedir. Eserin başka bir nüshası 8689 kayıt numarasıyla Şam'da ez-Zâhiriyye Kütüphanesi'nde bulunurken, bu nüshanın bir kopyası da Libya'nın başkenti Trablus'taki Libyalıların Cihad Merkezi'nde mahfuzdur.³⁶¹ Kitap, Abdussamed Bi'l-Hayyât'ın tahkikiyle Beyrût'ta yayımlanmıştır.

41) Bahâuddîn Abdulkâdir b. Lokmân'ın şerhi: Müellifin *er-Rasâfetü'l-Kâdiriyye* adlı şerhi 1882 yılında Hindistan'da basılmıştır. Kahire'de el-Ezheriyye Kütüphanesi'nde bir nüshası bulunan eser, şiirlerde geçen bazı kelimelerin İngilizce

³⁵⁵ Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 692;

³⁵⁶ Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 80; Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî*, II, 116; Alî, *Şurûhu Hamâseti Ebî Temmâm*, s. 87.

³⁵⁷ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, VII, 2941.

³⁵⁸ Alî, *Şurûhu Hamâseti Ebî Temmâm*, s. 87.

³⁵⁹ Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 80; Alî, *Şurûhu Hamâseti Ebî Temmâm*, s. 87.

³⁶⁰ el-Kutubî, *Fevât el-Vefeyât*, III, 110; Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî*, II, 116.

³⁶¹ Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî*, II, 116; Alî, *Şurûhu Hamâseti Ebî Temmâm*, s. 88.

açıklamalarından ibarettir.³⁶²

42) Muhammed ‘Abdulkâdir Sa‘îd er-Râfi‘î’nin şerhi: Beyitlerde geçen garip kelimelerin ve beyitlerin anlamını vermekle yetinen ve ilk baskısı 1905 yılında olmak üzere birkaç defa basılan bu şerh, müellifin ifadesiyle et-Tebrîzî şerhinin muhtasar versiyonudur. Ne var ki muhakkik Abdusselâm Hârûn bu şerhin er-Râfi‘î’ye değil, Şeyh İbrâhîm ed-Delcemûnî’ye ait olduğunu belirtmektedir.³⁶³

43) Seyyid Alî el-Marsafi’nin (ö. 1349/1931) şerhi: XX. yüzyılın başlarında yaşamış olan müellif, 1912 yılında birinci cildi basılan *Esrâru’l-Hamâse* adlı şerhinde, Ebû Temmâm’ın eserinde bulunan şiirlerin sıralamasını Câhiliye, Sadru’l-İslâm, Emevîler ve Abbâsîler şeklinde divanda yer alan şairlerin yaşadıkları zaman göre yeniden tertip ederek açıklamıştır.³⁶⁴

44) Muhammed et-Tâhir b. ‘Âşûr’un (ö. 1393/1973) şerhi: XX. yüzyılın büyük müfessirlerinden biri olan müellifin eserlerinden biri de Tunus’taki el-‘Âşûriyye Kütüphanesi’nde el yazması olarak bulunan *el-hamâse* şerhidir. Kimileri henüz gün yüzüne çıkmamış bu şerhin varlığına dair şüphelerini dile getirseler de el-Merzûkî’nin şerhine yazdığı mukaddimeyi *Şerhu’l-Mukaddime’l-Edebiyye li Şerhi’l-Merzûkî ‘alâ Dîvânî’l-Hamâse li Ebî Temmâm* adlı eseriyle şerh ederek 1958 yılında yayımlayan İbn ‘Âşûr’un, edebiyat alanında çalışmaları olduğu bilinmektedir.³⁶⁵ Öneme binaen Dîvânü’l-Hamâsenin şerhinin mukaddimesini şerh etmeyi gerekli gören müellifin bu yaklaşımı, asıl esere verdiği önemi ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Ebû Temmâm’ın eserinin şerhini yapmış olması uzak bir ihtimal olarak düşünülmemelidir.³⁶⁶

Yukarıda zikredilen *Dîvânü’l-Hamâsenin* en kapsamlı listesine göz atıldığında, bu şerhlerden 23’ünün kayıp olduğu ve akibetine dair herhangi bir bilgi bulunmadığı görülecektir. Bu liste haricinde, şârihleri meçhul olan ve herhangi bir kimseye nispet edilemeyen şerhlerin varlığından da bahsedilmelidir. Sayıları dört olan bu meçhul şerhlerden biri, 889 kayıt numarasıyla Almanya’da Münih Kütüphanesi’nde,³⁶⁷ diğer üç nüshası ise, Laleli Koleksiyonu 1814, Esad Efendi Koleksiyonu 2775 ve 2776 kayıt numaralarıyla Süleymaniye Kütüphanesi’nde bulunmaktadır.³⁶⁸

³⁶² el-Merzûkî, *Şerhu Dîvânî’l-Hamâse li-Ebî Temmâm*, I, 15.

³⁶³ el-Merzûkî, *Şerhu Dîvânî’l-Hamâse li-Ebî Temmâm*, I, 14.

³⁶⁴ el-Merzûkî, *Şerhu Dîvânî’l-Hamâse li-Ebî Temmâm*, I, 15; Sezgin, *Târîhu’t-Turâsî’l-‘Arabî*, II, 116; Alî, *Şurûhu Hamâseti Ebî Temmâm*, s. 88.

³⁶⁵ ‘Âşûr, *Şerhu’l-Mukaddime*, s. 6.

³⁶⁶ Şerhlerin listesinde Muhammed Osman Alî’nin “*Şurûhu Hamâseti Ebî Temmâm*” adlı eserinden yararlanılmıştır. Bu konuda karşılaştırmalı daha geniş bilgi için şu kaynaklara bakınız: Alî, Muhammed Osmân, *Şurûhu Hamâseti Ebî Temmâm*, s. 72-92; el-Merzûkî, *Şerhu Dîvânî’l-Hamâse li Ebî Temmâm*, I, 10-15; Brockelmann, *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî*, I, 79-80; Sezgin, *Târîhu’t-Turâsî’l-‘Arabî*, II, 108-117; ‘Useylân, Abdullâh Abdurrahîm, *Hamâsetu Ebî Temmâm ve Şurûhuhâ*, s.62-67.

³⁶⁷ Brockelmann, *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî*, I, 80.

³⁶⁸ Alî, *Şurûhu Hamâseti Ebî Temmâm*, s. 89-90.

4.1.13. Baskıları

Arap şiir mecmualarına yeni bir soluk getiren *Dîvânu'l-Hamâse* önemine binâen pek çok kez basılmıştır. Eserin bilinen en eski baskısı, o dönemde Prusya Eyaleti'nde bulunan Friedrich Wilhelm Üniversitesi Doğu Dilleri Bölümü'nde hoca olan Georg Wilhelm Friedrich Freytag'ın et-Tebrîzî'nin şerhinden yaptığı alıntılar üzerine tahkikiyle ilk cildi 1828, ikinci cildi ise 1851 yılında olmak üzere Almanya'nın Bonn şehrinde basılmıştır. İlk baskıdan sonra pek çok defa basılan eserin baskıları, kronolojik olarak şu şekilde sıralanabilir:

1) Mevlevî Kebîru'd-dîn Ahmed ve Gulâm Rabbânî'nin tashihleriyle, Mevlevî Faydu'l-Hasan'ın şerhiyle birlikte 1856 Kalküta baskısı. Bu baskı *Dîvânu'l-Hamâsenin* ilk Arapça baskısı olarak bilinmektedir.

2) 1870, 1873 ve 1875 yıllarında Mısır Bûlâk Matbaası'nda et-Tebrîzî'nin şerhiyle birlikte muhtelif baskılar.

3) 1877 yılında Hindistan'ın Leknev şehrindeki baskı.

4) 1882 yılında Şeyh Lokman'ın şerhiyle birlikte çıkan Bombay baskısı.

5) 1889 yılı Beyrut Cem'iyetu'l-Funûn'da ez-Zehhâr Matbaası baskısı.

6) 1905 yılında Şeyh Muhammed Abdulkâdir Sa'îd er-Râfî'î'nin özetlediği et-Tebrîzî'nin muhtasar şerhiyle Kahire Tevfik Matbaası baskısı. Aynı format 1927 yılında Kahire es-Sa'âde Matbaası'nda yeniden basılmıştır.

7) 1912 yılında Alman Oryantalist Rescher tarafından Alman Doğu Dergisi'nde yayımlanan nüsha.

8) 1912 yılında Rus Oryantalist Krymski'nin tahkikiyle Moskova baskısı.

9) 1913 yılında muhtasar şerhiyle birlikte Kahire es-Sa'âde Matbaası baskısı.

10) 1913 yılında muhtasar şerhiyle birlikte Kahire el-Mutekaddime Matbaası baskısı.

11) 1914 yılında Habîbu'r-Rahmân el-Osmânî'nin tahkik ve tashihiyle birlikte Hindistan'da el-Kâsımiyye ed-Dîvâniyye Matbaası baskısı. Aynı nüshanın ikinci baskısı Muhammed İ'zâz Alî'nin dipnot ve tashihleriyle 1916 yılında, üçüncü baskısı ise 1935 yılında aynı matbaada yapılmıştır.

12) Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd'in tahkikini yaptığı et-Tebrîzî'nin şerhiyle birlikte 1939 yılında Mısır Hicâzî Matbaası baskısı.

13) Tahkikini yaptığı Muhammed Abdulmun'im Hafâcî'nin yaptığı 1955 yılı Kahire baskısı.

14) Abdusselâm Hârûn ve Ahmed Emîn'in tahkikini yaptığı el-Merzûkî'nin şerhiyle birlikte 1968 yılında Mısır Lecnetu't-Te'lîf ve'n-Neşr Matbaası baskısı.

15) Tahkikini Abdilmun'im Ahmed Sâlih'in yaptığı 1980 yılı Kahire baskısı.

16) Tenkit ve tahkikini Abdullâh Abdurrahîm 'Useylân'ın yaptığı 1981 Riyâd baskısı.

Bunun yanında *Dîvânu'l-Hamâse* farklı dönemlerde yabancı dillere tercüme edilmiştir. Başlıcaları, 1846 yılında Friedrich Rückert (ö. 1283/1866) tarafından Almanca'ya ve 1847-1851 yılları arasında Freytag tarafından Latince'ye yapılan tercümeledir.³⁶⁹

4.2. el-Hamâsetu's-Suğrâ -el-Vahşiyât- ve Önemi

Ebû Temmâm *Dîvânu'l-Hamâse* veya *el-Hamâsetu'l-Kubrâ* olarak adlandırılan bu eserinden sonra, *el-Vahşiyât* veya *el-Hamâsetu's-Suğrâ* adını verdiği aynı tarzda bir eser daha te'lif etmiştir. Eser, dağınık halde bulunan, şiir râvîleri tarafından dahi pek az bilinen şiirleri derleyerek iki kapak arasında bir araya getirmesi, sistematik antoloji geleneğinin ikinci örneği olması nedeniyle Arap kültür mirasının önemli parçalarından biri sayılmaktadır. Eser, Ebû Temmâm'ın ilk eseri olan *el-Hamâsetu'l-Kubrânın* gerisinde kalsa da Arap edebiyat tarihinde *el-Vahşiyât* adını taşıyan tek eser olma ayrıcalığına sahiptir. Ebû Temmâm'ın bu eserinin hayatındayken ortaya çıkmadığına, ancak vefatından sonra eserin kendi el yazısıyla yazılı, *el-Vahşiyât* başlığı taşıyan müsveddesinin bulunduğu dair bir kayıt bulunmaktadır.³⁷⁰ Türünün ikinci örneğini teşkil eden bu kitap, çok bilinmemesine rağmen bazı müelliflerin eserlerinde zikredilmektedir. *Dîvânu'l-Hamâse* şârihi et-Tebrîzî şerhinin mukaddimesinde Ebû Temmâm'ın yazdığı eserlerden bahsederken, bu eserlerden birinin *el-Vahşiyât* olduğunu belirtmektedir.³⁷¹ Bedreddîn el-'Aynî (ö. 855 /1451) *el-Mâkâsıdu'n-Nahviyye fî Şerhi Şevâhidi Şurûhi'l-Elfiyye* adlı kitabında bu eserden *Kitâbu'l-Vahşî* şeklinde bahsetmektedir.³⁷² Ayrıca el-Bâkılânî (ö. 403/1013) *Î'câzu'l-Kur'ân* adlı kitabında eserden *Kitâbu'l-Vahşiyât* adıyla bahsetmektedir.³⁷³

Ebû Temmâm'ın eserine *el-Vahşiyât* adını verme nedeni, Muhakkik 'Abdulazîz el-Meymenî er-Râcekûtî'nin (ö.1398/1978) eserin mukaddimesinde zikrettiği ifadeden anlaşılmaktadır. Muhakkik eserdeki şiirlerin, pek çok kişi tarafından bilinmeyen, nadir, tuhaf, unutulmaya yüz tutmuş ve kıyıda köşede kalmış, az şiir söyleyen veya hiç

³⁶⁹ et-Tâî, Ebû Temmâm Habîb b. Evs, *el-Hamâse li Ebî Temmâm Habîb b. Evs et-Tâî*, (thk.: Abdullâh Abdurrahîm 'Useylân), Menşûrât Câmi'ati'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, Riyad 1981, I, 13; Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 78; Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî*, II, 108; Durmuş, "el-Hamâse", 441; el-Mahâsinî, *Şi'ru'l-Harb*, s. 318; Mekkî, *Dirâse*, s.127.

³⁷⁰ et-Tâî, Ebû Temmâm Habîb b. Evs, *Kitâbu'l-Vahşiyât*, (thk.: 'Abdulazîz el-Meymenî er-Râcekûtî), Dâru'l-Ma'ârif, Kahire 1968, s. 3; Çetin, *Eski Arap Şiiri*, 30.

³⁷¹ et-Tebrîzî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse li Ebî Temmâm*, (thk.: Garîd eş-Şeyh), I, 11.

³⁷² el-'Aynî, Bedreddîn Mahmûd b. Ahmed, *el-Mâkâsıdu'n-Nahviyye fî Şerhi Şevâhidi Şurûhi'l-Elfiyye*, (thk.: Alî Muhammed Fâhir, Ahmed Muhammed Tevfik es-Südânî, 'Abdulazîz Muhammed Fâhir), Dâru's-Selâm li't-Tibâ'ati ve'n-Neşr ve't-Tevzî' ve't-Terceme, Kahire 2010, I, 55.

³⁷³ el-Bâkılânî, Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib, *Î'câzu'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire 1971, s. 117.

tanınmayan şairlere ait şiirler olduğunu belirtmektedir.³⁷⁴ Bu noktadan hareketle *el-Vahşiyât* teriminin seçilen şiirlerin doğasıyla uyumlu olarak, “*yabanilik*” veya “*yalnızlık*” anlamlarından esinlenerek belirlendiği yönünde bir çıkarım elde etmek mümkündür. Ebû Temmâm bu şiirleri eserine dahil etmek suretiyle adeta bilinmezliklerini (vahşiliklerini) gidererek, tanınmalarını (ehilleştirilmelerini) sağlamıştır. Esere diğer adı *el-Hamâsetu's-Suğrânın* verilme nedenini de bir yandan hacim olarak ilk çalışma kadar kapsamlı olmamasına, diğer yandan da seçilen şiirlerin kalite düzeyinin ilk eserden daha düşük değerlerde seyretmesine bağlamak mümkündür. el-Bâkılânî *Î'câzu'l-Kur'ân* adlı eserinde Ebû Temmâm'ın eserine şiir seçme yöntemine olan beğenisini ifade ederken, “*onun ayıp ve kusurlu görünen, bayağı addedilen şiirlerden kaçındığını, seçkilerinin orta seviye, düzgün ve mutedil parçalar*” olduğunu ifade etmektedir.³⁷⁵ Bu değerlendirme, eserin adıyla içeriğinin bağdaştırılması adına yol gösterici ip uçlarını çağrıştırmaktadır.

Eserin telif süreci ve zamanı *el-Hamâsetu'l-Kubrâ* ile aynıdır. Ebû Temmâm'ın Horasan'dan Irak'a dönerken Hemedân'da kış şartları sebebiyle mahsur kaldığı süre zarfında *Dîvânu'l-Hamâse*, *el-Hamâsetu's-Suğrâ*, *el-İhtiyâr min Eş'âri'l-Fuhûl* veya *İhtiyâru's-Şu'arâi'l-Fuhûl*, *el-İhtiyâr min Eş'âri'l-Kabâil* ve *el-İhtiyâr min Eş'âri'l-Muhdesîn* olmak üzere beş eser telif ettiği rivayet edilmektedir.³⁷⁶

el-Hamâsetu's-Suğrâ aynı *Dîvânu'l-Hamâse* olduğu gibi Câhiliye, Sadru'l-İslâm, Emevîler ve Abbâsîler dönemine ait şairlerin şiirlerinden seçkiler içermektedir. İlk eserinde recezlere pek fazla yer vermeyen Ebû Temmâm'ın bu eserinde pek çok recez örneği zikrettiği gözlemlenmektedir. İlk çalışmasıyla kıyaslandığında eserde dikkat çeken bir başka husus, Ebû Temmâm'ın kabilesi olan Tay' şairlerinin şiirlerine pek fazla yer ayırmamasıdır. İlk eserin hacmi, şiir kalite düzeyi ve türünün ilk örneği olduğu dikkate alındığında, müellifin daha değerli gördüğü eserinde kabilesine yer vermek suretiyle aslında kabilesine ayrıcalık tanıdığı ve şanını yüceltmeye çalıştığı ifade edilebilir.

Müellifin eserinde, çoğu bilinmeyen ve şöhretten payını alamamış çeşitli dönem şairlerine yer verdiği görülmektedir. Ancak ilk eserinde olduğu gibi bu eseri de tüm dönemlere mensup meşhur şairlerden örnekler içermektedir. Ebû Temmâm *el-Vahşiyât* adlı antolojik eserinde; Câhiliye döneminden eş-Şenferâ el-Ezdî (ö. 525),³⁷⁷ el-Mutelemmis (y.ö. 580),³⁷⁸ es-Semev'el b. Âdiyâ,³⁷⁹ Abîd b. el-Abras (ö. 598),³⁸⁰ Tufeyl

³⁷⁴ et-Tâî, *Kitâbu'l-Vahşiyât*, s. 3.

³⁷⁵ el-Bâkılânî, *Î'câzu'l-Kur'ân*, s. 117.

³⁷⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, III, 85; el-Ömerî, *Mesâliki'l-Ebsâr*, XIV, 408; el-Bedî'î, *Hibetu'l-Eyyâm*, s. 138; Fâhûrî, Mahmûd, *Masâdiru't-Turâs ve'l-Bahs fi'l-Mektebeti'l-'Arabiyye*, Müdfriyyetü'l-Kutubi ve'l-Matbû'âtu'l-Câmî'iyye, Halep 1998, s. 31.

³⁷⁷ et-Tâî, *Kitâbu'l-Vahşiyât*, s. 38.

³⁷⁸ et-Tâî, *Kitâbu'l-Vahşiyât*, s. 112.

el-Ğanevî (ö. 609),³⁸¹ muhadramûn ve İslâmî dönemden Dureyd b. es-Simme (ö. 8/630),³⁸² Abdullah b. ez-Zubeyr (ö. 73/692),³⁸³ Emevîler döneminden el-Ferezdak,³⁸⁴ Cerîr,³⁸⁵ el-Kumeyt b. Zeyd el-Esedî (ö. 125/743),³⁸⁶ kendi yaşadığı dönem olan I. Abbâsî dönemi şairlerinden de Ebu'l-‘Atâhiye,³⁸⁷ Muslim b. el-Velîd,³⁸⁸ ve Mutî‘ b. İyâs³⁸⁹ gibi önemli isimlerin şiirlerine örnekler vermektedir.

Ebû Temmâm'ın bu eserinde yer verdiği şiir parçalarını genel olarak sahiplerine isnad etme çabası içinde olduğu görülmektedir. *Dîvânu'l-Hamâsede* şairleri bilinmeyen veya şairlerine isnad edilmeyen şiir oranı eserin yaklaşık üçte birlik bir oranına tekabül ederken, bu eserde söz konusu oranın beşte birden daha az olduğu belirtilmelidir. Eserde şairlerine isnad edilmeyen şiir sayısı sadece 78 olarak görülmüştür. Şairlerine isnad edilmeyen şiirlerde kullanılan ifadeler *Dîvânu'l-Hamâsede* görülenlerle benzerlik arz etmektedir. Şairleri meçhul şiirler, “*Benî ‘Ukayl’dan bazıları*”,³⁹⁰ “*Ezd’dan bir adam*”,³⁹¹ “*Benî Sa’d’dan birisi*”,³⁹² “*Tay’dan bir adam dedi ki*”³⁹³ örneklerinde görüldüğü gibi bazen kabile isimleriyle, bazen de “*Bir bedevi oğlu hakkında dedi ki*”,³⁹⁴ “*Bir bedevi*”³⁹⁵ ve “*Diğeri dedi ki*”³⁹⁶ ibareleri gibi tamamen belirsiz ifadelerle zikredilmektedir.

Ebû Temmâm'ın *Dîvânu'l-Hamâse* kadar meşhur olamamış *el-Vahşiyât* adlı bu eserinde izlediği yöntemin, ilk eserinden farklı olmadığı görülmektedir. İlk eserinde olduğu gibi müellifin şiirlerini herhangi bir bilimsel veya estetik yönetime bağlı kalmadan, sistematik bir yol izlemeden, alfabetik veya kronolojik bir sıralamaya tabi tutmaksızın hatta şiirlerin nazm edilme sebeplerini belirtmeksizin tamamen kendi zevk ve hislerine uygun bir şekilde tertip ettiği gerçeği yeniden belirtilmelidir. Ebû Temmâm'ın eserinde yaptığı iş, tanınmayan şairlere ait tuhaf, alışılmamış, kaynaklarda dağınık bir şekilde kayıt altına alınmış şiir zevkine uygun gördüğü parçaların konularına göre tasnifi ve sonraki nesillere aktarımını gerçekleştirecek eserinde muhafaza altına

³⁷⁹ et-Tâî, *Kitâbu'l-Vahşiyât*, s. 173.

³⁸⁰ et-Tâî, *Kitâbu'l-Vahşiyât*, s. 136.

³⁸¹ et-Tâî, *Kitâbu'l-Vahşiyât*, s. 251.

³⁸² et-Tâî, *Kitâbu'l-Vahşiyât*, s. 243.

³⁸³ et-Tâî, *Kitâbu'l-Vahşiyât*, s. 270.

³⁸⁴ et-Tâî, *Kitâbu'l-Vahşiyât*, s. 22.

³⁸⁵ et-Tâî, *Kitâbu'l-Vahşiyât*, s. 115.

³⁸⁶ et-Tâî, *Kitâbu'l-Vahşiyât*, s. 273.

³⁸⁷ et-Tâî, *Kitâbu'l-Vahşiyât*, s. 122.

³⁸⁸ et-Tâî, *Kitâbu'l-Vahşiyât*, s. 127.

³⁸⁹ et-Tâî, *Kitâbu'l-Vahşiyât*, s. 176.

³⁹⁰ et-Tâî, *Kitâbu'l-Vahşiyât*, s. 17.

³⁹¹ et-Tâî, *Kitâbu'l-Vahşiyât*, s. 14.

³⁹² et-Tâî, *Kitâbu'l-Vahşiyât*, s. 61.

³⁹³ et-Tâî, *Kitâbu'l-Vahşiyât*, s. 289.

³⁹⁴ et-Tâî, *Kitâbu'l-Vahşiyât*, s. 276.

³⁹⁵ et-Tâî, *Kitâbu'l-Vahşiyât*, s. 301.

³⁹⁶ et-Tâî, *Kitâbu'l-Vahşiyât*, s. 305.

alınması şeklinde özetlenebilir.

Eserin tek nüshası 122 yapraktan ibaret olup, 2614 kayıt numarasıyla Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde mevcuttur. Hali hazırda elimizde bulunan kitap, 'Abdulazîz el-Meymenî er-Râcekûtî'nin tahkiki ve Mahmûd Muhammed Şâkir'in (ö. 1418/1997) hâşiyelerine katkılarıyla ilk defa 1963 yılında Kahire'de yayımlanmıştır.³⁹⁷ Eser son olarak 2015 yılında Medine'de, Abdullah Abdurrahîm 'Useylân'ın tahkikiyle "*Nâdî el-Medîneti'l-Munevvereti'l-Edebi*" tarafından yayımlanmıştır.

Eser her ne kadar türün ilk örneği olan *Dîvânu'l-Hamâsenin* gölgesinde kalmış olsa da yüksek şiir zevkine sahip ilkiyle aynı sanatkarın elinden çıkmış olması, aynı yöntemi izlemesi, ilk eserin yer vermediği biraz daha kıyıda köşede kalmış tuhaf şiirleri içererek ilkinin tamamlayıcısı gibi bir algı oluşturması, aynı eser adının ikinci defa tekrar etmesiyle yeni antoloji türünün oluşmasına katkı sunması, Arap literatüründe *el-Vahşiyât* adıyla telif edilmiş tek eser olması gibi nedenlerden dolayı Arap şiirini nesilden nesile aktaran Arap edebiyatının önemli klasik eserleri arasında yerini almaya devam edecektir.

4.2.1. Bölümleri

Ebû Temmâm *el-Hamâsetu's-Suğrâ* adlı ikinci antolojik eserinde *el-Hamâsetu'l-Kubrâda* belirlediği sıralama ve taksimatı muhafaza ederek, eserini on bab şeklinde telif etmiştir. Bazı ufak farklılıklar dışında gerek babların sıralaması, gerekse isimleri ilk eserle birebir aynıdır. Müellifin ilk eserinin altıncı babı olan "*bâbu'l-Adyâf ve'l-Medh*" bölümünün adında küçük bir değişiklik yaparak babın adını, cömertlik ve misafirperverlik anlamını taşıyan "*bâbu's-Semâha ve'l-Adyâf*"a dönüştürdüğü gözlemlenmektedir. Bab adlarına dair bir diğer değişiklik de ilk eserde sekizinci bölüm olan "*bâbu's-Seyr ve'n-Nu'âs*"ın adını, ihtiyarlık bölümü anlamına gelen "*bâbu'l-Meşîb*" olarak değiştirmesidir. Ebû Temmâm bu değişikliği, babın başlığını yazdıktan sonra altına not olarak düşüğü "*Bu, es-Seyr ve'n-Nu'âs bölümünün yerini almıştır.*"³⁹⁸ ifadesiyle kayıt altına almıştır.

4.2.2. İçerdiği Şiir ve Beyit Sayısı

Bu eser, kitabın telif zamanından önceki tüm dönemleri kapsayan yaklaşık olarak 300 şaire ait, 507 şiir parçası içermektedir. Bu şiir parçalarının toplam beyit sayıları ise 2038'dir. *el-Hamâsetu'l-Kubrâda* olduğu gibi bu eserde de en fazla şiir ve beyit içeren bölüm ilk bab olan "*bâbu'l-hamâse*"dir. En az şiir içeren bab ise, *el-Hamâsetu'l-Kubrâdan* farklı olarak 4 manzum parçayla "*bâbu mezemmeti'n-nisâ*"dır. Şiirlerin uzunluğu en az bir, en fazla 47 beyit şeklindedir. Eserdeki en uzun şiir

³⁹⁷ Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî*, II, 117.

³⁹⁸ et-Tâî, *Kitâbu'l-Vahşiyât*, s. 285.

“*bâbu'l-hamâse*”de zikredilen Emevî dönemi şairlerinden el-Merrâr b. Sa'îd b. Habîb el-Fak'asî'ye ait şiidir.³⁹⁹ Ancak genel olarak şiir parçalarının uzunluğunun yaklaşık beş beyit civarında olduğu dikkat çekmektedir. Bablara göre şiir ve beyit dağılımlarını gösteren aşağıdaki tablo, esere dair tasavvurumuzun netleşmesine katkı sunacaktır:

Tablo 4.4. *el-Hamâsetu's-Suğrâ*'nın Bölümlerine Göre Şiir ve Beyit Sayıları

el-HAMÂSETU'S-SUĞRÂ'DA BÖLÜMLERE GÖRE ŞİİR VE BEYİT SAYILARI			
BAB ADI		ŞİİR SAYISI	BEYİT SAYISI
1. BAB	HAMÂSE	199	894
2. BAB	MERÂSÎ	56	289
3. BAB	EDEB	37	143
4. BAB	NESÎB	56	166
5. BAB	HÎCÂ	60	206
6. BAB	SEMÂHA VE EDYÂF	58	193
7. BAB	SIFÂT	10	41
8. BAB	MEŞÎB	13	43
9. BAB	MULAH	14	53
10. BAB	MEZEMMETU'N-NİSA	4	10
TOPLAM		507	2038

4.2.3. Ebû Temmâm'dan Sonraki süreçte Hamâseler

Ebû Temmâm'ın Arap edebiyatında yeni bir türün başlangıç noktası sayılan bu eserlerinden sonra, aynı isimle pek çok şiir mecmuası türemiştir. Bu şiir koleksiyonlarından bir kısmı büyük ölçüde Ebû Temmâm'ın metod ve yöntemini takip ederken, bir kısmı da eserlerini farklı ancak benzer yöntemlerle te'lif etmişlerdir. Bu adla yazılan eserlerden çoğu Arap edebiyatının o günden günümüze tarihî yolculuğunda kaybolarak günümüze ulaşmasa da isimleri, te'lif yer ve zamanları ve müelliflerine dair bilgiler kaynaklarda yerlerini muhafaza etmektedir. Ebû Temmâm'dan sonraki süreçte tertip edilen hamâselerin en önemlilerini kronolojik olarak şu şekilde sıralamak

³⁹⁹ et-Tâî, *Kitâbu'l-Vahşiyât*, s. 53-57.

mümkündür:

1) Hamâsetu'l-Buhturî: Ebû Temmâm'ın öğrencisi olan el-Buhturî, eserin te'lifinde hocasının eserinden esinlenmiştir. Bir bakıma eserini hocasına adayan müellif, selefinin şiirin ana konularına göre belirlediği sade tasnifi yerine daha çok *Me'ân'îş-Şi'r* veya *Dîvânü'l-Me'ânî* denilen eserlerde kullanılan bir ölçüyü kullanarak, şiirlerini mana ve mevzuların ince farklılıklarına göre ikiye, üçer beyitlik küçük parçalar halinde derlemiş, bu yöntem doğrultusunda 1454 şiir parçasından ibaret eserini 174 baba ayırmıştır.⁴⁰⁰ Türünün ilk örneği olması hasebiyle el-Hamâse denilince akla ilk olarak gelen eser Ebû Temmâm'ın eseri olmuştur. Orijinalliği ve edebi değerinden dolayı onlarca edebî şahsiyet tarafından bu eserin şerhinin yapılmasına rağmen kaynaklar, Abbâsî döneminin en parlak şairlerinden olan el-Buhturî'nin eserinin uzunca bir süre bilinmediği, bu nedenle de şerhine pek ilgi gösterilmediğine dair bilgiler aktarmaktadır.⁴⁰¹ Bu bağlamda *Hamâsetu'l-Buhturî*'nin Ebû Temmâm'ın yakaladığı şöhret ve başarıdan oldukça uzak olduğunu söylemek abartılı bir ifade olmayacaktır. Brockelmann, 889 kayıt numarasıyla Leiden Kütüphanesi'nde eserin bilinen sadece bir tek nüshasının bulunmasını, elde edemediği başarı ve yakalayamadığı şöhrete bağlamaktadır. Birden fazla baskısı bulunan eserin en meşhur baskısı, eserin Leiden nüshasının Luis Şeyho (ö. 1346/1927) tarafından eleştiri ve tahkikinin yapılmasıyla 1910 yılında Beyrut'ta yayımlanmış baskısıdır.⁴⁰²

2) Hamâsetu İbni'l-Merzubân: Ebû Bekr Muhammed b. Halef b. el-Merzubân'ın (ö. 309/921) hamâsesinin müstakil bir eserden ziyade Ebû Temmâm'ın hamâsesi üzerine yazılmış bir şerh olduğuna dair iddiaların varlığına işaret edilmelidir.⁴⁰³ Ancak Yâkûtu'l-Hamevî, eserin müellife ait olduğu bilgisini aktarmaktadır.⁴⁰⁴

3) Hamâsetu'l-Kırmisînî: Ebû Ahmed Abdusselâm b. Huseyn el-Basrî el-Kırmisînî'nin (ö. 329/941) derlediği hamâse, eş-Şentemerî'nin şerhinin mukaddimesinde zikrettiği hamâselerdendir.⁴⁰⁵

4) el-Hamâsetu'l-Muhdese: Eser, Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ'nin (ö. 395/1005) te'lifidir.⁴⁰⁶

5) el-Hamâsetu'l-'Askeriyye: Eser, Ebû Temmâm'ın hamâsesine şerh yazan Ebû Hilâl el-'Askerî'nin müstakil eseridir.⁴⁰⁷

⁴⁰⁰ Çetin, *Eski Arap Şiiri*, s.31.

⁴⁰¹ Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî*, II, 117.

⁴⁰² Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 81.

⁴⁰³ Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî*, II, 118.

⁴⁰⁴ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, VI, 2646.

⁴⁰⁵ eş-Şentemerî, *Şerhu Hamâseti Ebî Temmâm*, I, 94.

⁴⁰⁶ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, I, 412.

⁴⁰⁷ Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 693.

6) Hamâsetu'z-Zurefâ min Eş'âri'l-Muhdesîn ve'l-Kudemâ: Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-'Abdalakânî ez-Zevzenî'nin (ö. 431/1040) bu eseri, 1973 yılında Muhammed Cabbâr el-Mu'aybid'in tahkikiyle Irak'ta basılmıştır. Kitabın mukaddimesinde Ebû Temmâm'ın hamâsesini okuyacaklara kolaylık olması amacıyla, eserdeki beyit ve babları Ebû Temmâm'ın hamâsesine sayıca yakın ve üslup olarak benzer tuttuğuna dair müellife ait bir ifade bulunmaktadır.⁴⁰⁸ Ebû Temmâm'ın hamâsesinden farklı olarak müellifin, “*bâbu's-seyr ve'n-nu'âs*” yerine “*bâbu'l-kiber ve's-şeyb*” adlı bir bab koyduğu, “*bâbu'l-edyâf ve'l-medh*” bölümünü ikiye ayırdığı görülmektedir. Eserin bir el yazması nüshası 1455 kayıt numarasıyla İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Arapça Yazma Eserler Koleksiyonu'nda bulunmaktadır.⁴⁰⁹

7) Hamâsetu'l-A'lem eş-Şentemerî: Ebû Temmâm'ın hamâsesine şerh yazan el-A'lem eş-Şentemerî'nin müstakil eseri olan bu hamâse, şiirlerin zikredildiği bab içerisinde alfabetik olarak tertip edildiği 13 baktan oluşmaktadır. Ebû Temmâm'ın hamâsesinin neredeyse tüm şiirlerini içeren bu eser, el-Curcânî ve el-Kırmisînî gibi hamâse müelliflerinin eserlerinden faydalanmıştır.⁴¹⁰

8) el-Hamâsetu's-Şecerîyye: İbnu's-Şecerî olarak tanınan Hibetullâh b. Alî b. Hamza el-'Alevî el-Huseynî'nin (ö. 542/1147) eseridir. Bu kitabın temel düşüncesi Ebû Temmâm'ın hamâsesiyle benzeşmekle birlikte, 15'e varan bab sayısı ile farklılık göstermektedir. 5862 kayıt numarasıyla Şam'da ez-Zâhiriyye Kütüphanesi'nde, 6018 kayıt numarasıyla Paris Kütüphanesi'nde ve 11364 kayıt numarasıyla Britanya Müzesi'nde el yazma nüshaları bulunan eser, 1926 yılında Haydarabad'ta Alman Oryantalist Krenkow tarafından, 1970 yılında da Abdulmu'in el-Melûhî ve Esmâ el-Hımsî tarafından tahkik edilerek basılmıştır.⁴¹¹

9) Hamâsetu's-Şâtıbî: Muhammed b. Yahya b. Halîfe eş-Şâtıbî'ye (ö. 547/1152) ait olan eser hakkında detaylı bir bilgi bulunmamaktadır.⁴¹²

10) Hamâsetu'l-Hillî: Müellifi, Ebû Temmâm'ın hamâsesine şerh yazan Alî b. el-Hasan b. 'Anter b. Sâbit'tir. Kendi seçtiği şiirlerden ibaret 14 baktan oluşan bu müstakil hamâsede Ebû Temmâm'ın eserini taklit eden müellifin, Ebû Temmâm'a ulu orta küfür ettiği dair rivayetler bulunmaktadır.⁴¹³

11) el-Hamâsetu'l-Mağribiyye: Diğer adı *Muhtasar Kitâbı Safvetu'l-Edeb ve Nuhbeti Dîvânî'l-'Arab* olan eserin müellifi, Ahmed b. Abdüsselâm el-Cürâvî'dir (ö.

⁴⁰⁸ ez-Zevzenî, Abdullâh b. Muhammed el-'Abdalakânî, *Hamâsetu'z-Zurefâ min Eş'âri'l-Muhdesîn ve'l-Kudemâ*, (thk.: Muhammed Cabbâr el-Mu'aybid), Matbû'ât Vizâratî'l-İ'lâm el-'İrâkiyye, Bağdat 1973, s. 15.

⁴⁰⁹ Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî*, II, 118.

⁴¹⁰ Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî*, II, 118; 'Useylân, *Hamâsetu Ebî Temmâm*, 51.

⁴¹¹ Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 692; Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî*, II, 119.

⁴¹² 'Useylân, *Hamâsetu Ebî Temmâm*, 52.

⁴¹³ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, IV, 1690.

609/1212). Müellifin kendi dönemine kadar yaşamış olan şairlerin şiirlerinden seçkilere yer verdiği eser, dokuz baktan oluşmaktadır. *el-Hamâsetu'l-Mağribiyye* adını taşıyan ve hamâseler içinde değerlendirilen eserin babları içerisinde hamâset adında bir babın bulunmaması oldukça enteresandır. Eserin bu yönü, hamâse kavramının kahramanlık temalı şiirlerden uzaklaşarak salt şiir mecmuası veya antoloji karşılığında kullanılmaya başladığının işareti olarak görülebilir. Eserin tam tek nüshası 4079 kayıt numarasıyla Millet Yazma Eserler Kütüphanesi'nde mahfuzdur.⁴¹⁴ Muhammed Rıdvân ed-Dâye tarafından tahkiki yapılan eser, 1991 yılında iki cilt halinde yayınlanmıştır.

12) el-Hamâsetu'l-Beyyâsiyye: Müellifi, Ebu'l-Haccâc Yûsuf b. Muhammed b. İbrâhîm el-Ensârî el-Beyyâsî'dir (ö. 653/1255). Hicrî 646 yılında Tunus'ta derlenen bu eserde müellif, Câhiliye, muhadramûn, İslâmî dönem ve müvelled şairlerin şiirlerinden seçkilere yer vermiştir. Ebû Temmâm'ın tertip yöntemini takip eden bu eserde, şiirlerin yanında kısa hikaye ve fabllar yer almaktadır. Eserin bir nüshası 4079 kayıt numarasıyla Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.⁴¹⁵

13) el-Hamâsetu'l-Basriyye: Eserin müellifi Ebu'l-Hasan Alî b. Ebi'l-Ferec b. el-Hasan el-Basrî'dir (ö. 659/1261). Hamâselerin en hacimlilerinden sayılan bu eser, 1964 yılında Muhtâruddîn Ahmed'in tahkikiyle Haydarabad'ta basılmıştır. Müellif, Ebû Temmâm, el-Buhturî ve İbnü's-Şecerî'nin hamâseleri gibi hamâselerde gördüğü şiirlerin çoğunu eserine dahil etmiş, yöntem olarak da Ebû Temmâm'ın izinden gitmiştir. Eserdeki bablar Ebû Temmâm'ın hamâsesinin aynısı olup bu bablara "*bâbu'z-zühd*" eklenmek suretiyle bab sayısı 11'e ulaşmıştır.⁴¹⁶

14) el-Hamâsetu's-Sa'diyye: Müellifi, hicrî VIII. yüzyıl âlimlerinden Muhammed b. Abdurrahmân b. Abdulmecîd el-'Ubeydî'dir. 14 baktan ibaret bu eser, Ebû Temmâm'ın hamâsesiyle aynı metot üzere te'lif edilmiştir. Müellif eserinin içeriğini, Ebû Temmâm, İbn Fâris ve Ebû Hilâl el-'Askerî'nin hamâselerinden seçmiştir. İbn Fâris ve Ebû Hilâl el-'Askerî'nin hamâselerinin günümüze ulaşamaması, el-Hamâsetu's-Sa'diyye'ye ayrı bir önem kazandırmıştır. Eser, 1972 yılında Abdullâh el-Cebûrî tarafından tahkik edilmiş ve birinci cildi *et-Tezkiratu's-Sa'diyye fi'l-Eş'âri'l-'Arabiyye* adıyla basılmıştır. Eserin musannıfın el yazısıyla yazılı tek nüshası, 3821 kayıt numarasıyla Ayasofya Kütüphanesi'nde mevcuttur.⁴¹⁷

15) Kitâbu'l-Hamâse: Müellifi, hicrî XIII. yüzyıl âlimlerinden el-'Abbâs b. Alî b. Yâsîn el-Bağdâdî en-Necefi'dir. Ebû Temmâm'ın hamâsesini örnek alan kitap, 10

⁴¹⁴ Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 82; Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî*, II, 120; Durmuş, "Hamâse", 439.

⁴¹⁵ Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 692; 'Useylân, *Hamâsetu Ebî Temmâm*, 53.

⁴¹⁶ Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 693; Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî*, II, 119; 'Useylân, *Hamâsetu Ebî Temmâm*, 53.

⁴¹⁷ Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî*, II, 120; 'Useylân, *Hamâsetu Ebî Temmâm*, 54; Durmuş, "Hamâse", 440.

babtan oluşmaktadır. El yazması nüshası 4635 kayıt numarasıyla Şam'da ez-Zâhiriyye Kütüphanesi'nde mevcuttur.⁴¹⁸

Yukarıda kısaca zikredilen hamâse eserleri listesinden anlaşılacağı üzere bu türü başlatan Ebû Temmâm, kendisinden sonraki dönemlerde de tartışmasız bu edebî türün temsilcisi ve lideri olarak kalmaya devam etmiştir. Ebû Temmâm'dan sonraki dönemlerde bu türde yeni eserler türetmeye çalışan âlimlerin çalışmaları, ortaya özgün olarak değerlendirilebilecek eserler koyamamış olsalar da bu türün Arap edebiyatındaki yerini sağlamlaştırma adına mütevazî ancak saygıyı hak eden gayretler olarak tarihteki yerlerini almışlardır.

4.3. Divanı

Arap edebiyatına şiirleri konularına göre derleme esasına dayalı yeni bir antoloji türü kazandıran Ebû Temmâm te'lifle ilgilenen ilk Arap şair olarak kabul edilmektedir. Nasıl ki Ebû Temmâm'ın şairliği antolojist kimliğinin gölgesinde kalmışsa, açtığı çığırın tezâhür ettiği eseri olan *Dîvânu'l-Hamâse* de şairin şiirlerinin derlendiği divanını gölgede bırakmıştır.

Arap edebiyat tarihinde daha çok *Dîvânu'l-Hamâse* adlı çalışmasıyla tanınan Ebû Temmâm'ın kendi şiirlerini içeren divanı, hamâse çalışmalarının yakaladığı şöhreti yakalayamamıştır. Ebu'l-'Alâ el-Ma'arrî, divanının tanınmamasını şiirlerinin kapalılığına, bu durumu da şairin şiirlerinin kendisinden direkt olarak aktarılmamasına bağlamaktadır. Öte yandan, şiirleri rivayet eden râvîlerin zayıflığının ve çoğaltan nâsihlerin cehaletinin bu hususla güçlü bir ilişkisi olduğu iddiasını ileri sürmekte ve hareke ve harf değişikliklerine yol açan yaptıkları hatalarla, Ebû Temmâm'ın şiirleriyle ilgilenenleri felakete sürüklediklerini belirtmektedir.⁴¹⁹

Ebû Temmâm'ın şiirlerini ilk defa Ebû Bekr es-Sûlî'nin topladığı bilinmektedir. Şairin şiirleri, ilk olarak es-Sûlî tarafından iki kapak arasında toplanana kadar 200 ayrı yaprakta dağınık bir şekilde kalmıştır. es-Sûlî'nin harf ve kafiye sırasına göre tertip esasına dayalı kısa şerh içeren çalışması, eserin hacmini 300 yaprağa ulaştırmıştır. Sonrasında Ali b. Hamza el-İsfahânî şiirleri konularına göre tasnif ederek yeniden sıralamıştır.⁴²⁰

4.3.1. İçerdiği Şiir Sayısı

Tedvin hareketinin ivme kazandığı Abbâsîler döneminde, şairlerin şiirlerinin

⁴¹⁸ Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî*, II, 120.

⁴¹⁹ Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 770.

⁴²⁰ Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 770; el-Bağdâdî, 'Abdülkâdir, *Hizânetu'l-Edeb*, I, 357; İbnu'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshâk, *el-Fihrist*, (thk: İbrâhîm Ramazân) Daru'l-Ma'rife, Beyrut 1997, s.201.

kayıt altına alındığı ve divanlarda toplandığına dair rivayetlere klasik kaynaklarda rastlamak mümkündür. Ebû Nuvâs, Muslim b. el-Velîd ve Beşşâr b. Burd gibi Ebû Temmâm'la aynı dönemde yaşamış olan meşhur şairlerin divanlarının tedvin edildiği dikkate alındığında,⁴²¹ şöhrette onlardan geri kalmayan Ebû Temmâm'ın şiirlerinin de aynı dönemde tedvin edildiği sonucuna varılabilir. Kaldı ki kaynaklarda, 'Ubeydullâh b. Abdullâh b. Tâhir'in (ö. 300/913) Fadl el-Yezîdî'nin (ö. 278/892) Ebû Temmâm'ın şiirleriyle kendisine gelerek bu şiirleri okuduğunu ifade etmesi gibi bu çıkarımı destekleyecek rivayetlere rastlamak da mümkündür.⁴²² Ebû Bekr es-Sûlî'nin, Ebû Temmâm'ın şiirlerini dağınık bir şekilde bulduğu muhtelif yazı materyallerinden toplayarak derlemesi, şairin şiirlerinin o dönem insanı ve şiir severleri arasında bilindiğini göstermektedir. es-Sûlî'nin derlediği hali hazırda mevcut divan 479 kaside ve şiir kesiti içermektedir. Ancak İbnu'l-Mu'tez (ö. 296/909) Ebû Temmâm'ın çok şiir nazm eden bir şair olduğunu, çoğunu kaliteli olarak nitelediği şiirlerinin sayısının 600'ü kaside ve 800'ü de şiir parçası olmak üzere 1400 şiire ulaştığını ifade etmektedir.⁴²³ Bu bilgi göz önünde bulundurulduğunda, Ebû Temmâm'ın şiirlerinin ciddi bir bölümünün günümüze ulaşmadığı anlaşılmaktadır. Aslında Arap şiirine getirdiği yeniliklerle şiiri hakkında eleştiri ve tartışmaların havada uçtuğu bir pozisyona sahip olan Ebû Temmâm'ın şiirlerinin neden kaybolduğuna dair fikir yürütmek güç değildir. Arap şiirinde muhdes akımın öncüsü veya öncülerinden olan Ebû Temmâm'ın şiir ekolü üzerine yapılan düşmanca eleştiriler, bazı şair ve eleştirmenlerin kin derecesine varacak haset ve kıskançlıkları ve şiirlerinin karmaşıklığı gibi nedenlerin şairin şiirlerinin kaybolma nedenleri arasında olduğu düşünülmektedir.

Ebû Temmâm'ın divanı çoğunluğunu medih şiirlerinin oluşturduğu hiciv, mersiye, gazel, itâb (kınama), tasvir, fahr ve zühd olmak üzere sekiz ayrı temada şiirler içermektedir. Aşağıdaki tablo şiir ve beyit sayıları üzerinden bir değerlendirme yapmamıza yardımcı olacaktır:

⁴²¹ İbnu'l-Mu'tez, *Tabakâtu 'ş-Şu'arâ*, s. 284.

⁴²² es-Sûlî, *Ahbâru Ebî Temmâm*, s. 101.

⁴²³ İbnu'l-Mu'tez, *Tabakâtu 'ş-Şu'arâ*, s. 284.

Tablo 4.5. Şairin Dîvânında Bölümlerine Göre Şiir ve Beyit Sayıları

EBÛ TEMMÂM'IN DİVÂNINDA BÖLÜMLERE GÖRE ŞİİR VE BEYİT SAYILARI (es-SÛLÎ'NİN ŞERHİNE GÖRE)				
BAB ADI		ARALIĞI	ŞİİR SAYISI	BEYİT SAYISI
1. BAB	MEDÎH	1 - 172 ARASI	172	4813
2. BAB	HİCÂ	173 - 256 ARASI	84	639
3. BAB	MERÂSÎ	257 - 287 ARASI	31	611
4. BAB	GAZEL	288 - 416 ARASI	129	555
5. BAB	MU'ÂTEBÂT	417 - 445 ARASI	29	254
6. BAB	EVSÂF	446 - 466 ARASI	21	176
7. BAB	FAHR	467 - 474 ARASI	8	155
8. BAB	VA'Z VE ZÛHD	474 - 479 ARASI	5	46
TOPLAM			479	7249

Tablodan da anlaşılacağı üzere, beyit toplamının yaklaşık olarak üçte ikilik kısmı medih şiirlerinden ibarettir. Şairin halife, komutan, vali vb. devlet ricâliyle olan temasları dikkate alındığında bu tablonun daha net bir şekilde okunması mümkün olacaktır. Tablo, seyahatlerle dolu hayatını devlet ricâliyle kurduğu ilişkileri besleyen medih şiirleriyle finanse eden Ebû Temmâm'ın aslında birinci derecede bir medih şairi olduğunu göstermektedir. Medihten sonra en fazla örnek sunduğu konu olan mersiyelerin çoğu da yine devlet yöneticilerinin ardından yazılan şiirlerdir. Vaaz ve zühd şiirlerini içeren bölüm, şairin divânında şiir ve beyit sayısı en az olan bölüm olarak yer almaktadır. Bu bağlamda Ebû Temmâm'ın sanatına yön veren en büyük etkenin, yöneticilerle olan ilişkileri olduğunu söylemek abartılı bir ifade olmayacaktır.

4.3.2. Şerhleri ve Baskıları

Ebû Temmâm'dan sonraki dönemlerde divanı üzerine pek çok şerh yazılması, şairin şiirlerine gösterilen ayrıcalıklı ilginin en açık işareti olarak görülmektedir. Arap edebiyatında divanı üzerine yapılan şerh sayıları 10'u geçen şair pek nadirdir. Bu şairlerden birisi de Ebû Temmâm'dır. Şairin divanı üzerine yapılan en önemli şerhler aşağıdaki gibidir:⁴²⁴

⁴²⁴ ez-Zehrânî, Hamdân 'Atiyye Ahmed, *Şurûhu Dîvâni Ebî Temmâm*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Câmi'atu Ummi'l-Kurâ, Mekke 1998, s. 45.

1) Ebû Bekr es-Sûlî'nin Şerhi: Ebû Bekr es-Sûlî tarafından kaleme alınan bu eser, Ebû Temmâm'ın divanı üzerine yazılan ilk şerh olma ayrıcalığına sahiptir. 1978 yılında Bağdat'ta Halef Reşîd Nu'mân'ın tahkikiyle Irak Enformasyon Bakanlığı tarafından üç cilt olarak yayımlanan bu şerhin asıl nüshası, 77/Edebiyat kayıt numarasıyla Medine'deki Arif Hikmet, 3363 kayıt numarasıyla Şam'daki ez-Zâhiriyye ve 3873 kayıt numarasıyla Ayasofya Kütüphanelerinde bulunmaktadır.⁴²⁵

2) Ebû Hâmid Ahmed b. Muhammed el-Hârzancî'nin Şerhi: Şârih el-Hârzancî'nin (ö. 348/960) bu eseri, Ebû Temmâm'ın divanının en eski şerhlerinden biri olma özelliğine sahiptir. Bazı beyitlerin anlamları ve bu beyitlere dair farklı rivayetleri zikretmekle yetinen ve et-Tebrîzî'nin birçok alıntı yaptığını ifade ettiği bu muhtasar şerh, günümüze ulaşamayan kayıp şerhlere aittir.⁴²⁶

3) Ebu'l-'Abbâs Velîd et-Tabîhî'nin (ö. 352/964) Şerhi: Ebû Temmâm'ın divanı üzerine Endülüs'te yazılan en eski şerh olma özelliğini taşıyan eser, kayıp şerhlerden biridir.⁴²⁷ ez-Zubeydî (ö. 379/989) *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Luğaviyyîn* adlı kitabında, et-Tabîhî'nin Ebû Temmâm ve Muslim b. el-Velîd'in şiirlerini şerh ettiği sade ve kolay bir eserin bulunduğunu ifade etmektedir.⁴²⁸

4) Tefsîru Şi'r Ebî Temmâm: Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî'nin (ö. 370/981) şerhi olan eser, divandaki beyitlerden bir kısmının tefsiri mahiyetindedir. Yâkût el-Hamevî'nin ifadesine göre, Ebû Temmâm'ın divanı üzerine yazılan ancak tamamlanamayan kayıp şerhlerden biridir.⁴²⁹

5) Alî b. Hamza el-İsfahânî'nin Şerhi: Müellif, Ebû Temmâm'ın divanını es-Sûlî'nin harf ve kafiye sırasına dayalı sisteminden farklı olarak konularına göre yeniden tertip etmiştir. Eserin asıl nüshalarından bazıları, 106/Edebiyat, 24/Edebiyat ve 7757/Edebiyat kayıt numaralarıyla Kahire'de Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye'de, 6758 kayıt numarasıyla Şam'da ez-Zâhiriyye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Eser, 1906 yılında Beyrut'ta Muhyiddîn el-Hayyât tarafından neşredilmiştir.⁴³⁰

6) Tefsîru Me'ânî Ebyât Ebî Temmâm el-Mufrede: Eser, *el-Muvâzene* adlı kaynağın müellifi Ebû'l-Kâsım el-Hasan b. Bişr el-Âmidî'ye aittir. Müellifin *el-Muvâzenesinde* bahsettiği tefsir, Ebû Temmâm'ın divanının kayıp şerhlerinden biridir.⁴³¹

⁴²⁵ Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî*, II, 127.

⁴²⁶ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 24; Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî*, II, 126.

⁴²⁷ eş-Şentemerî, el-A'lem, *Şerhu Dîvâni Ebî Temmâm*, (thk.:İbrâhîm Nâdan), Menşûrâti Vizâreti'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, Riyad 2004, I, 27.

⁴²⁸ ez-Zubeydî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Luğaviyyîn*, (thk.: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm), Dâru'l-Ma'ârif, Kahire 1984, s. 304.

⁴²⁹ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, V, 2322; Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 771.

⁴³⁰ Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 770; Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî*, II, 128.

⁴³¹ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, III, 399; Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 771.

7) Huseyin b. Muhammed er-Râfi'î veya er-Râfikî'nin (ö. 388/998) Şerhi: Ebû Temmâm'ın divanının tamamını şerh eden müellifin bu eseri günümüze ulaşmamıştır.⁴³²

8) Şerhu Muşkilâti Dîvâni Ebî Temmâm: Eserin müellifi, bir bakıma el-Âmidî'nin *el-Muvâzene* adlı eserinde Ebû Temmâm'ı acımasızca eleştirmesine ve el-Buhturî'den yana pozisyon almasına tepki olarak hayranı olduğu Ebû Temmâm'ın tarafını seçen Ebû Alî Ahmed b. Muhammed el-Merzûkî'dir. Fuat Sezgin (ö. 1439/2018) eserin adının tam olarak bilinmediğini, *Şerhu'l-Muşkili min Şi'ri Ebî Temmâm* veya *Şerhu'l-Ebyâti'l-Muşkile min Şi'ri Ebî Temmâm* olabileceğini belirtmektedir. el-Merzûkî *el-İntisâr min Zalameti Ebî Temmâm* adlı eserinde bu kitabından *Tefsîru'l-Muşkilât* adıyla bahsetmektedir. Önce 1986 yılında Abdullah Süleymân el-Cerbû' tahkikiyle *Şerhu Muşkilâti Dîvâni Ebî Temmâm* adıyla, daha sonra 1987 yılında Halef Reşîd Nu'mân'ın tahkikiyle *Şerhu Muşkili Ebyâti Ebî Temmâm el-Mufrede* adıyla yayımlanan bu eser, et-Tebrîzî ve İbnu'l-Mustevfâ gibi bazı şârihlerin faydalandığı bir eser olarak günümüze ulaşmıştır. Eserin orijinal el yazması nüshalarından biri, 5479 kayıt numarasıyla Beyazıt Kütüphanesi'nde mahfuzdur.⁴³³

9) el-İntisâr min Zalameti Ebî Temmâm: Ebû Temmâm'ın anlamı kapalı ve karmaşık bazı beyitlerinin şerhini içeren eserin müellifi, Ebû Alî Ahmed b. Muhammed el-Merzûkî'dir. et-Tebrîzî ve İbnu'l-Mustevfâ gibi divan şârihlerinin faydalandığı bu eser kayıp şerhlerdendir.⁴³⁴

10) Ebu'r-Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî el-Havârezmî'nin (ö. 440/1049) Şerhi: Yâkût el-Hamevî'nin müellifin el yazısıyla tamamlanmamış bir halde gördüğünü beyan ettiği eser, günümüze ulaşmayan şerhlerdendir.⁴³⁵

11) Zikrâ Habîb: Ebû Temmâm'ın en büyük hayranlarından olan Ebu'l-'Alâ el-Ma'arrî'nin, Ebû Temmâm'ın tuhaf ve garip gördüğü şiirlerini şerh ettiği muhtasar bir kitap olan *Zikrâ Habîb*, et-Tebrîzî ve İbnu'l-Mustevfâ'nın şerhlerinde faydalandıkları kayıp eserlerdendir.⁴³⁶

12) el-A'lem eş-Şentemerî adıyla tanınan Ebu'l-Haccâc Yûsuf b. Süleymân'ın Şerhi: Bu şerhin, Kadı 'ÿyâd b. Mûsâ (ö. 544/1149) tarafından eş-Şentemerî'nin talebesi Ebu'l-Hasan Alî b. el-Ahdar el-İşbilî'den (ö. 514/1121) rivayet

⁴³² el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, III, 1147; Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 771.

⁴³³ Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 771; Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, II, 76; Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî*, II, 127.

⁴³⁴ Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 771; et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 23; Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî*, II, 125.

⁴³⁵ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, V, 2333; Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 771.

⁴³⁶ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, I, 331; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, I, 114; Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 770.

edildiği ifade edilmektedir.⁴³⁷ 1980'li yıllara kadar kayıp olduğu düşünülen eserin tek nüshası, Muhammed b. Şerîfe tarafından 1986 yılında 1839 kayıt numarasıyla Fas'taki el-Karaviyyîn Kütüphanesi'nde bulunmuştur. Bulduğunda müellifi belli olmayan, sayfaları karışık, yanlış bir şekilde numaralandırılmış ve yıpranmış bir halde olan nüsha, 171. sayfasında eş-Şentemerî'ye ait olduğunu belirten notu gören Muhammed b. Şerîfe tarafından yeniden tertip edilerek muhafaza altına alınmıştır.⁴³⁸ Eser, 2004 yılında İbrâhîm Nâdan'ın tahkiki, Muhammed b. Şerîfe'nin son kontrol ve düzeltmeleriyle Riyad'ta iki cilt olarak yayımlanmıştır.

13) Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Alî el-Hatîb et-Tebrîzî'nin Şerhi: Eserin asıl adının *el-İdah fî Fesri Şi'ri Ebî Temmâm* olduğu rivayet edilmektedir.⁴³⁹ Ebu'l-'Alâ el-Ma'arrî'nin talebesi olan et-Tebrîzî, özellikle el-Ma'arrî, es-Sûlî ve el-Merzûkî gibi kendinden önceki müelliflerin şerhlerinden en fazla istifade eden şârih olarak bilinmektedir.⁴⁴⁰ Öyle ki müellifin şerhlerindeki en büyük özelliğinin, kendinden önce yapılmış çalışmalardan nakillerden ibaret olduğu bilinmektedir. Buna göre müellifin şerhinde izlediği yöntem, beytin zikredilmesi, kendinden öncekilerin beyte dair söylediklerinin aktarılması, sonrasında kendisinin ilave edeceği bir şey varsa eklenmesi veya sadece öncekilerden aktardıklarıyla yetinmesi üzerine kuruludur.⁴⁴¹ et-Tebrîzî'nin şerhine dair zikredilen bu özelliğın, eserin değerinden hiçbir şey eksiltmediği vurgulanmalıdır. Müellif her ne kadar öncekilerin çalışmalarından nakiller yapmış olsa da bu çalışmalardaki en güzide yaklaşımları derlemek suretiyle şiir severlerin işlerini kolaylaştırdığı düşünülmektedir.

Şârihin eserinin el yazması nüshalarından biri, 3960 kayıt numarasıyla Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde, bir diğeri de 2130 kayıt numarasıyla Şehit Ali Paşa Kütüphanesi'nde mahfuzdur.⁴⁴² Eser, 1951 yılında Kahire'de Muhammed 'Abduh 'Azzâm'ın tahkikiyle dört cilt olarak, 1992 yılında Beyrut'ta Râcî el-Esmer'in tahkikiyle iki cilt olarak yayımlanmıştır.

14) Ebu'l-Hasan Alî b. Zeyd el-Beyhakî'nin (ö. 565/1170) Şerhi: Ebû Temmâm'ın divanının şerhiyle birlikte el-Buhturî'nin şiirlerinin şerhini de içeren bu eserin, hicrî VII. yüzyıla kadar Halep kütüphanelerinden birinde bulunduğu rivayet edilmektedir.⁴⁴³

15) en-Nizâm fî Şerhi Şi'ri'l-Mutenebbî ve Ebî Temmâm: Diğeri adı *Şerhu'l-*

⁴³⁷ es-Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân, *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, (thk.: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm), Matba'atu 'İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şurakâuh, Kahire 1965, II, 174.

⁴³⁸ eş-Şentemerî, *Şerhu Dîvânî Ebî Temmâm*, I, 27.

⁴³⁹ Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî*, II, 128.

⁴⁴⁰ Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 770.

⁴⁴¹ et-Tebrîzî, el-Hatîb, *Şerhu Dîvânî Ebî Temmâm*, (thk.: Râcî el-Esmer), Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut 1994, I, 9.

⁴⁴² Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, II, 76.

⁴⁴³ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, IV, 1763; Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî*, II, 127.

Muškili min Dîvâneý Ebî Temmâm Habîb İbni Evs et-Tât ve Ebi't-Tayyib Ahmed İbni'l-Huseyn el-Mutenebbî olan eser, İbnu'l-Mustevfâ adıyla meşhur Ebu'l-Berekât el-Mubârek b. Ahmed el-İrbilî'ye (ö. 637/1240) aittir. Aslı on ciltten ibaret olan eserin,⁴⁴⁴ el yazması halinde üç bölümden oluştuğu, ilk iki kısmın bulunduğu, üçüncü kısmın ise halen kayıp olduğu rivayet edilmektedir. Müellif eserini kaleme alırken, el-Ma'arrî, el-Merzûkî, es-Sûlî, el-Hârzancî ve et-Tebrîzî gibi kendinden önceki şârihlerin şerhlerinden alıntılar yaparak yararlanmıştı. Eserin ilk kısmının aslı, 135/Edebiyat kayıt numarasıyla Mısır'da Sûhâc Kütüphanesi'nde, ikinci kısmının aslı ise 1015 kayıt numarasıyla İstanbul Yenicami Kütüphanesi'nde mahfuzdur.⁴⁴⁵ Eser, 1989 yılında Bağdat'ta Halef Reşîd Nu'mân'ın tahkikiyle 12 cilt olarak yayımlanmıştır.

16) Bedru't-Temmâm fî Şerhi Dîvâni Ebî Temmâm: Müellifi Mulhim İbrâhîm el-Esved olan eserin, 1928 yılında Beyrut'ta sadece birinci cildi yayımlanmıştır. Müellif eserin te'lifinde, özellikle es-Sûlî, el-Ma'arrî, el-Merzûkî, el-Âmidî ve el-İrbilî gibi şârihlerin eserlerinden yararlandığını açıkça zikretmektedir. Ebû Temmâm'ın hayatı ve ahbârına dair bilgiler içeren bir mukaddimeyle başlayan eser, şairin divanının ilk babı olan medih şiirlerinin büyük bir bölümünün şerhini içermektedir.⁴⁴⁶

Ebû Temmâm'ın divanı, ilk olarak 1856 yılında Bombay'da basılmıştır. Kahire'de ilk defa 1875 yılında es-Sûlî'nin rivayetiyle el-Vehbiyye Matbaası'nda basılan eser, 1882 yılında Şâhîn 'Atiyye'nin haşiyeleriyle el-Edebiyye Matbaası'nda yeniden basılmıştır. Sonraları 1941, 1942 ve 1957 yıllarında Kahire'de divanın basımı yenilenmiştir. Beyrut'taki ilk baskısı ise 1889 yılında gerçekleşen eser, 1905 yılında Ahmed Hasan Tabbâra'nın (ö. 1335/1916) tahkikiyle yeniden yayımlanmıştır. Şam'da ilk defa 1967 yılında basılan eserin divandan seçilen bazı beyitleri, 1926 yılında Robert Paget Dewhurst tarafından İngilizce'ye tercüme edilmiştir.⁴⁴⁷

4.3.3. Edebi Değeri

Abbâsîler döneminde hayatın her alanını kuşatan yenilik hareketleri, edebiyat alanında da etkilerini göstermiştir. Toplumun göçebe ve bedevilikten yerleşik şehir hayatına geçmesi, tercüme hareketlerindeki yoğunluğun taşıdığı ithal kültür, gelişmiş yabancı medeniyetlerin tetikleyici yansımaları gibi faktörlerin özünü oluşturduğu bu etkilerin, ortaya çıkan edebî türler, şiir konuları, şekil ve üslup yenilikleri bağlamlarında tezâhür ettiği görülmektedir. Abbâsî dönemi şiir dünyasında yenilik hareketinin öncülerinden sayılan Ebû Temmâm, eski şiir geleneğinden kopmadan, şiir tarz ve

⁴⁴⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, IV, 147.

⁴⁴⁵ Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 771; Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, II, 76; Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî*, II, 129.

⁴⁴⁶ el-Esved, Mülhim İbrâhîm, *Bedru't-Temmâm fî Şerhi Dîvâni Ebî Temmâm*, Matâbi' Kûzmâ, Beyrût 1928, I, 1; Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, II, 76.

⁴⁴⁷ Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, II, 75; Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî*, II, 131; Elmalı, Huseyn, "Ebû Temmâm", *DİA*, İstanbul 1994, X, 242.

temalarının yenilenmesini hedefleyen yeni kriterler getirmiştir. Arap şiirinde muhdesûn veya müvelledûn adıyla anılan bu yeni akımın liderlerinden olan Ebû Temmâm, Arap şiirini bir yandan edebi sanatlarla dolu süslemeler, akıl ve vicdan sentezinden oluşan yeni bir temele oturtma çabası içinde olmuş, öte yandan Arap şiirinin geleneksel tarz, içerik ve özelliklerinin alt yapısını oluşturduğu eski yapıya bağlı kalmıştır. Eserlerini bu esaslara göre nazm eden şairin divanı, yeni akımın en güzide örneklerini içeren bir edebiyat şaheserine dönüşmüştür.

Ebû Temmâm'ın şiirlerini içeren divanı, muhtelif dönemlerde büyük hayranlık ve ilgiyle karşılanmıştır. Arap edebiyatıyla ilgilenen kültürel çevrelerde nam salan eser, şiir severlerin yoğun ilgisiyle karşılaşmıştır. Bu yoğun ilginin doğal sonucu olarak, âlimler ve edipler, divanı şerh ve rivayet etme çabası içinde olmuşlardır. Divanın anlaşılır hale getirilmesi adına harcanan emekler, pek çok luğavî, edebî ve eleştirel anektot içermeleri sebebiyle şerh çalışmalarına zenginlik ve derinlik kazandırarak katkıda bulunmuştur. Şerhi ve rivayetiyle ilgilenmeyenlerin asgari düzeyde, Ebû Temmâm'ın şiirlerinden örnekler sunmak ve istişhadlarında delil olarak kullanmak üzere eserle temas halinde oldukları görülmektedir. Bu nedenle alanları ne kadar farklı olursa olsun edebiyat kaynaklarında, Ebû Temmâm'ın divanındaki şiirlerinden örnekleri yaygın bir şekilde görmek mümkündür.⁴⁴⁸

Ebû Temmâm'ın divanı sanatsal açıdan müthiş bir estetik değere sahip olsa da şiirin doğallığından uzaklaşması ve yeni akımın kriterlerinin şiire uygulanma gayretinin esas alınması neticesinde tekellüf ve zorlamaya varacak ifadeler içermesine neden olmuştur. Bu sonuç şiirlerin anlaşılmasını güçleştirmiştir. Bu zorluğun farkına varan çeşitli dönemlerde yaşamış dilciler ve divan şârihleri, Ebû Temmâm'ın şiirleri üzerinde çalışma ve anlamlarına açıklık getirme ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu noktadan hareketle, Arap edebiyatında şiirleri üzerine en fazla şerh yazılan şairlerden biri olan Ebû Temmâm'ın, şiirlerinin zorluğu sebebiyle sonraki dönemlerde Arap edebiyatında şerh geleneğinin gelişmesine ciddi bir katkı sağladığı sonucuna varılabilir.

Ebû Temmâm'ın divanı, Arapçada bazı kelime ve ifadelerin standart dışına çıkmış izlenimi veren kullanımına şevâhid olarak gösterilebilecek beyitler içermesi açısından ayrı bir öneme sahiptir. Bu duruma verilecek örnekler, şairin şiirlerinde daha önce kullanılmayan kelimeler kullanması, standarda uygun ancak az kullanılan kelimeleri şiirine dahil etmesi, şahıs ve yer özel isimlerinden türettiği kelimeler şeklinde çeşitlendirilebilir.⁴⁴⁹

Öte yandan Ebû Temmâm'ın divanına ekstra değer katan bir başka husus, divandaki şiirlerin özellikle de medih şiirlerinin yolunun tarihsel olaylarla kesişmesidir.

⁴⁴⁸ ez-Zehrânî, *Şurûhu Dîvâni Ebî Temmâm*, s. 45.

⁴⁴⁹ Sultân, *Bedî'u't-Terâkîb*, s. 129.

Pek çok komutan, vali, vezir vs. devlet ricâline methiyeler söyleyen Ebû Temmâm'ın şiirleri, insanlık ve İslâm tarihinde önemli roller üstlenmiş şahsiyetlerin isimlerini aktaran sicil değeri taşımaktadır. Şair, Ammûriyye'nin fethi vesilesiyle Halife el-Mu'tasım'ı överken fethin azametini ve fatihin ululuğunu daha iyi yansıtabilmek adına Büyük İskender, Kısra ve Tubba' Kavminin hükümdarlarından Ebû Kerb'ten bahsetmektedir.⁴⁵⁰ 'Abs kabilesinin emiri ve Dâhis ve el-Gabrâ savaşının kahramanlarından Kays b. Zuheyr, Câhiliyede Arapların kahramanlarından el-Hâris b. Madâd,⁴⁵¹ Arapların meşhur savaşçılarından el-Hâris b. 'Abbâd (ö. 548)⁴⁵² gibi tarihi şahsiyetler ve es-Seffâh, el-Mansûr, el-Mehdî, el-Me'mûn gibi Abbâsî halifeleri,⁴⁵³ şairin şiirlerinde zikrettiği önemli isimlerden bazılarıdır.

Ebû Temmâm'ın methiyelerinde kullandığı araçlardan biri de tarihi olaylardır. Şair şiirlerinde adeta tarihi şiire dönüştürme kabiliyetini sergilemektedir. Zira, memdûhlarının veya kabilelerinin Câhiliye ve İslâm sonrası dönemde gerçekleştirdikleri zaferleri medih şiirlerine alt yapı malzemesi olarak kullandığı görülmektedir. Halife el-Mu'tasım döneminde Şam valiliği ve Kerh emirliği görevlerini yürüten Ebû Dulef el-'İclî'yi (ö. 225/840) methederken kabilesinin Zûkâr Savaşı'nda Sâsânîlere karşı kazandığı zaferi,⁴⁵⁴ Muhammed b. el-Heysen Şubâne'ye teşekkürlerini takdim ederken kabilesinin 540 yılında vukû bulan Kulâb Savaşı'nda sergilediği kahramanlığı anması,⁴⁵⁵ memdûhu Mâlik b. Tavk'ın düşmanlarını tehdit ederken Besûs Savaşı olaylarından ez-Zenâib ve et-Tihlâk günlerini hatırlatması⁴⁵⁶ bu noktaya verilebilecek birkaç örnektir.

Özetle; Ebû Temmâm'ın divanının, tarihsel gerçeklere ışık tutan, tarihi olayların yer, zaman ve diğer detaylarının kayıt altına alındığı tarihî vesika değeri olduğunu ifade etmek mümkün olacaktır.

4.4. Diğer Eserleri

Yazdığı eserlerle sıradan bir şair değerlendirmesinin çok üstünde “*müellif şair*” olarak kabul edilen Ebû Temmâm,⁴⁵⁷ Arap edebiyatında ilk şiir koleksiyonu sahiplerinden el-Mufaddal ed-Dabbî (ö. 168/784) ve el-Asma'î (ö. 216/831) gibi âlimler kategorisinde görülmektedir. Arap edebiyat çevrelerinin yaygın kanaatiyle şiir koleksiyonları en seçkin edebî çalışmalardan kabul edilen Ebû Temmâm'ın yukarıda

⁴⁵⁰ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 47-49.

⁴⁵¹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 309-310.

⁴⁵² et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 269.

⁴⁵³ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 327.

⁴⁵⁴ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 207-208.

⁴⁵⁵ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 287-288.

⁴⁵⁶ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 191-193.

⁴⁵⁷ el-Bustânî, el-Bustânî, *Udebâu'l-'Arab fi'l-'Abbâsiyye*, s. 111; Ferrûh, *Ebû Temmâm Şâ'iru'l-Halîfe Muhammed el-Mu'tasım Billâh*, s. 66.

zikredilen eserleri haricinde, isimleri kaynaklarda geçen ancak haklarında kayda değer bir bilgi bulunmayan başka eserleri de bulunmaktadır. Bu eserler şu şekilde sıralanabilir:

1) Fuhûlu's-Şu'arâ: Diğer adı *İhtiyâru's-Şu'arâi'l-Fuhûl* olan ve el-Âmidî'nin *el-Muvâzenesinde* bahsettiği eserin 193 yapraktan ibaret hicrî V. yüzyıla ait el yazması tek nüshasının, 83/Edebiyat kayıt numarasıyla İran'ın Tûs şehrindeki er-Ridaviyye Kütüphanesi'nde bulunduğu dair bir bilgi mevcuttur.⁴⁵⁸ Müellif, Câhiliye, muhadramûn ve Abbâsî dönem şairlerinden İbrâhîm b. Herme'ye kadarki süreçte yaşamış İslâmî dönem şairlerinin şiirlerinden seçmelere yer verdiği bu kitabın te'lifinde *Dîvânu'l-Hamâse* kitabında izlediği yöntemi takip ederek eserini, misafirperverlik şiirlerini içeren "*bâbu'l-edyâf*", cömertlikle ilgili şiirleri içeren "*bâbu's-sehâ*", olgun insan karakterinin özelliklerinden bahseden şiirleri içeren "*bâbu'l-edeb*", mersiye şiirlerinin bulunduğu "*bâbu'l-merâsî*", aşk ve özlem şiirlerinin zikredildiği "*bâbu'n-nesîb*" ve yergi şiirlerini içeren "*bâbu'l-hicâ*" olmak üzere altı bölüme ayırmıştır.⁴⁵⁹

2) el-İhtiyârât min Şi'ri's-Şu'arâ: Neredeyse haklarında hiçbir bilgi bulunmayan meçhul şairlerin şiirlerinden seçmelerin yer aldığı eser hakkında başka bir kayıt bulunmamaktadır.⁴⁶⁰

3) el-İhtiyârât min Eş'âri'l-Kabâil: Müellif, el-Âmidî'nin *el-Muvâzenesinde* elinden geçtiğini açıkça ifade ettiği ve adını *el-İhtiyâru'l-Kabâilî* veya *el-İhtiyâru'l-Kabâilî el-Ekber* olarak zikrettiği eserinde, her kabileden bir şiire yer vermiştir. el-Âmidî aynı bağlamda Ebû Temmâm'ın, meşhur olmayan kabilelerin şiirlerinden seçkilerin yer aldığı *et-Tercemetu'l-Kabâilîyye* veya *el-İhtiyâru'l-Kabâilî el-Asğar* adlı başka bir eserden de bahsetmektedir.⁴⁶¹

4) İhtiyâr el-Mukatta'ât: Ebû Temmâm bu eserinde, eski ve yeni dönemlerde yaşamış, meşhur ve meşhur olmayan şairlerin şiirlerinden seçtiği güzide örnekleri derlemiştir. Müellif diğer eserlerinin şöhret düzeyini yakalayamayan bu eserin te'lifinde, *Dîvânu'l-Hamâse* ile aynı yöntemi takip etmiş ancak esere gazel bölümüyle başlamıştır.⁴⁶²

5) el-İhtiyâr min Eş'âri'l-Muhdesîn: Sadece muhdes şairlerin şiirlerinden seçmelerin derlendiği bu eser,⁴⁶³ 1922 yılında Beyrut'ta Antuvân Sâlhânî el-Yesû'î (ö. 1359/1941) editörlüğünde el-Matba'atu'l- Kâtulîkiyye li'l-Âbâi'l-Yasû'îyyîn tarafından

⁴⁵⁸ el-Mecma' el-'İlmî el-'Arabî, *Mecelletu'l-Mecma' el-'İlmî el-'Arabî*, Matba'atu'r-Rukî, Şam 1949, Sayı XXIV, II, 274.

⁴⁵⁹ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 58; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, II, 12; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 201.

⁴⁶⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, II, 12; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 201.

⁴⁶¹ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 58; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 201.

⁴⁶² el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 58.

⁴⁶³ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 59.

basılan alıntı yapılmış haliyle *Nakâidu Cerîr ve'l-Ahtal* adıyla yayımlanmıştır.⁴⁶⁴

Ebû Temmâm'ın eserlerinin zikredildiği bu listedeki *-Fuhûl eş-Şu'arâ* hakkındaki diğer kaynaklarla teyit edilemeyen bilgi kırtısı istisna tutulursa- kitapların hiçbiri günümüze ulaşmamıştır.

⁴⁶⁴ Houtsma, Martin T., Arnold, T. W., Basset, R., Hartmann, R., *Mûcezu Dâireti'l-Ma'ârif el-İslâmiyye*, (thk.: İbrâhîm Zekî Hûrşîd, Ahmed eş-Şentenâvî, Abdulhamîd Yûnus, Hasan Habeşî, Abdurrahmân eş-Şeyh, Muhammed 'Anânî) Merkez eş-Şârîka li'l-İbdâ' el-Fikrî, Sharjah 1998, I, 316.

5. EBÛ TEMMÂM'IN ŞİİRLERİNİN GENEL YAPISI

EBû Temmâm'ın şiirlerinin şekil, üslup, anlam, içerik ve konu gibi iç ve dış yapı unsurlarını oluşturan hususların incelenmesine geçmeden önce, Arap şiirinin başlangıç dönemlerini temsil eden Câhiliyeden yola çıkarak şairin yaşadığı Abbâsiler dönemine kadar meselenin altyapısını oluşturacak yenilenme hareketinin seyrine göz atmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz.

5.1. Câhiliyeden Abbâsîlere Kadar Şiirde Yenilenme Hareketi

Her toplumda şiir, derin izler bırakan ve köklü değişikliklere yol açan dinî, siyâsî, sosyal, kültürel ve ekonomik değişim rüzgarlarından etkilenerek şekillenir. Yeniliklerin boyutuna göre şiir evre değiştirerek seviye atlayabilir, dış yapısını oluşturan kelime, vezin ve üslubunda ve iç yapısını oluşturan konu ve temalarında yenilenmeler gerçekleşebilir.

Câhiliye karanlığına İslâm nurunun doğmasıyla başlayan süreçle birlikte, Arap toplumunun kendisini putperest bedevilikten tevhid inancına taşıyan güçlü manevî bir dönüşüm geçirdiği bilinmektedir. Dönüşümün sadece Arapların inanç sistemiyle sınırlı kalmadığı, fikir dünyaları, kültürel değerleri dahası özel hayatlarını dahi kapsadığı ifade edilebilir.

Hayata şiirle bakan, şiirle yaşayan, hayattaki tüm değerlerini şiire kaydeden ve sonraki nesillere şiirle aktaran kısaca şiiri hayatlarının merkezine konumlandırmış bir toplumun, inanç değişikliği yaşasa da hiçbir surette şiirden vazgeçmeyeceği aşikardır. İslâmiyet'le tanışan Arap toplumu şiir nazmetmekten vazgeçmemiş, geri durmamıştır. Şevkî Dayf, İslâmiyet'in ilk yıllarında Kur'ân'ın üslubundan ve mûciz nazmından etkilenen Müslümanların şiirden uzaklaştıklarını ve İslâm gönüllerine iyice yerleştikten sonra şiirin haramlığına dair bir hükmün gelmemesiyle birlikte şiire olan eski düşkünlerine geri döndüklerini iddia eden İbn Haldûn'un görüşlerini reddederek,⁴⁶⁵ Resûlullâh'ın (s.a.v.) teşvikleriyle Hassân b. Sâbit, Ka'b b. Mâlik, Abdullâh b. Revâha, 'Adiy b. Hâtim et-Tâî (ö. 68/687) ve Abbâs b. Mirdâs (ö. 18/641) gibi şairlerin şiirleriyle din düşmanlarıyla mücadelelerini sürdürmelerini şiirin kesintiye uğramadığına delil olarak göstermektedir.⁴⁶⁶ İslâmiyet'in ilk yıllarında Müslümanların dinin öğretilerine yoğunlaşmaları, müşriklerle mücadelenin olanca şiddetiyle devam etmesi, İslâm topraklarının genişletilmesi adına fetih hareketleriyle cihadın sürdürülmesi ve Kur'ân-ı Kerîm'in Şu'arâ Sûresi 224-227. ayetlerinde müşrik şairlere karşı tehditleri sebebiyle Müslümanların şiirden genel olarak uzak durmaları gibi etkenlerin, şiire olan ilgiyi azalttığı gerçeği gözardı edilmemelidir. Bu dönemde

⁴⁶⁵ İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 453.

⁴⁶⁶ Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Asru'l-İslâmî*, s. 43.

Câhiliye şiirinin İslâmî değerlerle bağdaşmayan yönlerinin terkedilmesine bağlı olarak şiirin sanatsal açıdan değişikliğe uğradığından ve içeriğinin yeni değerlere uygun hale geldiğinden söz edilebilir. İslâm öncesi dönemde farklı değerlerle yetişen şairlerin, İslâmiyet'in gelişiyle yeni değerleri öğrenmeleri, özümsemeleri ve bu değerlerle uyumlu şiirler nazmetmelerinin bir sürece bağlı olacağı açıkça ortadadır. Bundan dolayı genel olarak İslâmî dönem şairlerinin, Hassân b. Sâbit ve Ka'b b. Zuheyr'in yaptığı gibi şiirlerine nesîble başlayarak geleneksel metottan ayrılmadıklarını söylemek mümkündür. Ancak bu dönemde tüm şairleri genellemeye tabi tutarak, İslâmî değerlerden aynı oranda etkilendiklerini ifade etmek yanlış olacaktır. Bir grup şairde yeni değerlerin etkileri derinlere nüfuz ederken, diğer grupta etkinin yüzeysel kaldığı görülmektedir. Bu anlamda İslâmî dönem şairleri, yeni değerlerden etkilenmeleri oranında iki grup olarak incelemeye tabi tutulabilir.

İslâmiyet'in etkilerini derinden yaşayan şairlerin şiirlerinde ele aldıkları konular ve şiirlerine yükledikleri anlamların, geleneksel Câhiliye şiirinden oldukça farklı olduğu ve radikal bir değişim gösterdiği görülmektedir. Yeni dinin değer ve öğretilerini tamamen benimseyerek iç dünyalarında sindiren bu grup şair, şiirlerini bu değerlere uygun bir tarza taşımışlardır. Bu anlamda İslâm öncesi dönemde şiirde ele aldıkları konuların çoğundan vazgeçmişler, kabile fanatizmine dayalı övgü şiirlerini, fâhiş gazeli, insanların şeref ve namuslarını hedef alan yergi şiirlerini terk etmişlerdir. Hiciv sadece İslâmiyet'e ve Resûlullâh'a (s.a.v.) saldıran müşrik şairlere karşı yeri geldiğinde savunma, bazen de hücum silahı olarak kullanılmıştır. İslâmiyet'in hoş görmediği kabile taassubu veya kazanç elde etme amacıyla söylenen medih şiirleri, Resûlullâh (s.a.v.) ve ashâbının övüldüğü şiirlere dönüşmüştür. Önceki dönemde genelde intikam ateşini canlı tutmak için söylenen hamâset şiirleri yerini, cihada ve Allah yolunda şehâdete teşvik eden şiirlere bırakmıştır.⁴⁶⁷ Genel olarak şiir konularının, İslâmî değerlerin belirlediği bir karaktere büründüğü net bir şekilde görülmektedir.

İslâmiyet'in getirdiği değerlerden etkilenmeyen veya şiirlerinde etkilerin yüzeysel kaldığı diğer grupta ise, Câhiliye tarzında şiir nazmı devam etmiştir. Fahr şiirleri kabile taassubunu, medih şiirleri taassubu veya kazancı hedefleyerek sürdürülmüş, fâhiş gazel, şeref ve namusa dil uzatan hiciv, Câhiliyede olduğu gibi şairlerin mısralarında yer almaya devam etmiştir. Bu grup içerisinde Kays b. 'Amr'ın (y.ö. 40/660) 'Aclân oğullarını namuslarını hedef alan şiirle hicvettiğine, Ebû Mihcen es-Sekafi'nin (ö. 30/650) şarap tasviri yaptığına, Süheym 'Abdu Benî el-Hashâs'ın da fâhiş gazel şiirleri söylediklerine şahit olunmaktadır.

Bu dönem şiirlerinde görülen değişiklik ve yenilikleri; Câhiliye şiirinin baskın

⁴⁶⁷ Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi Sadru'l-İslâm Dönemi*, s. 74; Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Asru'l-İslâmî*, s. 52.

özelliği olan klasik bedevi fesâhatinin yerini daha sade bir üsluba bırakması, kaba ve sert kelimelerin daha narin ve medenî lafızlara dönüşmesi, konu bütünlüğüne sahip uzun kasîdeler yerine îcâzın hakim olduğu kısa şiirler kullanılması, şiirlerin tekellüften ve sanat yapma çabasından uzaklaşarak daha doğal bir hal alması, medih şiirlerinde abartıdan uzaklaşarak memdûhun İslâmî değerlere uygun daha makul özelliklerinin dillendirilmesi, hiciv şiirlerinin bir türü olarak nakâid atışma şiirlerinin ortaya çıkması ve İslâmî öğretilerin toplumda yaygınlaşmasına hizmet eden İslâmî didaktik şiirlerin nazmedilmesi olarak özetlemek mümkündür.

Ridde hareketlerinin sekteye uğrattığı İslâmî değerlerin gönüllere tam anlamıyla yerleşme ve kabile bağının yerine ikâme edilmeye çalışılan dîni birliğin sağlanma aşaması olan ilk halîfe Ebû Bekr (r.a.) döneminde şiirde, kabîleciliğin hüküm sürdüğü eski günlerin özleminin dile getirildiği gözlemlenmektedir. Bu nedenle şairlerin çoğunun, dinî itibarları dikkate almaksızın Câhiliye döneminden kalma şiir alışkanlıklarına devam ettikleri görülmektedir. İslâmî fetihlerin etkisiyle hamâset şiirlerinin İslâmî hamâset şiirlerine dönüşmesi, fetihlere katılan mücâhitlerin ailelerinin savaşan yakınlarına özlemlerini dile getirdikleri duygu yüklü şiir türünün ortaya çıkması, özellikle Hz. Osmân'ın (r.a.) şehit edilmesinden sonra başlayan siyâsî bölünmüşlüğü'nün neden olduğu siyâsî şiirlerin nazmedilmesi gibi yenilikler, Hulefâ-yı Râşidîn döneminde şiirde yaşanan önemli gelişmeler arasında sayılabilir.⁴⁶⁸

İslâm Devleti'nin fetihlerle genişlemesiyle birlikte Araplar, çöle sıkışmış göçebe hayatlarını daha geniş ufuklara taşıyarak verimli topraklarda refah düzeyi yüksek istikrarlı bir hayatla, yeni medeniyet, kültür ve ilimlerle tanışma şansını yakalamışlardır. Hicrî I. asırdan itibaren İslâm toplumunun yaşam tarzı, hayatın tüm alanlarını kapsayacak şekilde değişiklik geçirmeye başlamıştır. Bu değişiklikler, bireylerin hayatlarına yön verecek yeni anlayışları beraberinde getirmiştir. Bu dönemdeki gelişmeler, hicrî II. asırda Abbâsî toplumunun geçireceği devrim niteliğindeki köklü değişimin başlangıç aşaması şeklinde değerlendirilmektedir. Edebiyat eleştirmenleri Emevîler dönemi edebî yaşantısını, yeni dinin gerektirdiği inanç sisteminin doğal sonucu olarak yaşanan bazı değişiklikler haricinde, Câhiliye dönemi edebî hayatının bir uzantısı olarak değerlendirmektedirler. Bir diğer ifadeyle Emevîler dönemi bir yandan yaşantı, ahlak, düşünce ve ifade yönünden bakıldığında hayatın farklı alanlarında câhilî Arap geleneklerine yakın bir pozisyonun hakim olduğu dönem olarak mütalaa edilirken, diğer yandan medeniyetin açtığı yeni ufuklarda görülen yenilenme hareketi hüküm sürmektedir. Öyle ki; Emevî şiiri pek çok yönüyle Câhiliye döneminin mirası olan edebî geleneklerin uzantısı olarak kabul edilirken, bazı yönleriyle de toplumda yaşanan büyük

⁴⁶⁸ Heddâra, Muhammed Mustafâ, *eş-Şi'ru'l-'Arabî fi'l-Karni'l-Evveli'l-Hicrî*, Dâru'l-'Ulûmi'l-'Arabiyye, Beyrût 1988, s. 9-19; Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Asru'l-İslâmî*, s. 55-61.

gelişmelerin net bir şekilde müşahade edildiği aynası mesabesinde görülmektedir. Bu iki eğilim şiirde, bir yandan kasîdenin iç ve dış yapısında geleneksel Câhiliye yöntemini takip eden akım, diğer yandan da İslâmiyet'in etkisiyle câhilî şiir geleneğinin dışına çıkan, anlam ve fikirlerini Kur'ân'dan alan akım olmak üzere iki farklı şiir karakteri meydana getirmiştir.

Ancak Emevî toplumundaki bu değişiklik trendinin hicrî I. asrın sonlarında, dinî, siyâsî, sosyal, kültürel ve ekonomik faktörlerin etkisiyle yükselerek daha ciddi bir hal aldığı ifade etmek gerekmektedir. Siyâsî şiirin işgal ettiği alanda mezhebî şiirin yayılma eğilimi göstererek ortaya çıkması, Emevî Halifesi el-Velîd b. Yezîd'in öncülüğünü yaptığı inanç ve edebe aykırı şehvî duyguların arsızca dile getirildiği ibâhî şiirlerin dillendirilmesi, içki ve meclislerinin genel tasvirine tahsis edilen kasîdelerin söylenmesi, şiir dilinde Câhiliye döneminin oturaklı, ağır üslubundan vazgeçilerek halk tabakasının kullandığı günlük dile yakın bir tonun kullanılması, şiir vezinlerinde kısa ve hafif vezinlerin seçilmesi ve klasik uzun kasîdeler yerine bir bakıma kasîde kesitlerinden ibaret kısa şiirlerin tercih edilmesi hicrî I. asır sonlarında hızlanan değişim hareketinin tezâhürlerinin başlıcalarıdır.⁴⁶⁹

Brockelmann, Emevî Devleti'nin son dönemlerindeki şiirin yapısal değişiklik ve yenilik hareketini değerlendirirken, Câhiliye şiir kalıbının deformasyona uğrayarak demode olduğunu, yeni dönemin şartlarına uyum sağlayamadığını ve Câhiliye dönemi hayatının sade çerçevesini kuşatabilen bu kalıbın dar gelmeye başladığını belirtmektedir. Böylece şiirin yapısının bu esasa göre çözülmeye uğradığını, klasik şiirin bölümlerinin yeni dönem şairleri tarafından hamriyyât, gazel, tardiyyât gibi müstakil türlere dönüştürüldüğünü beyan etmektedir.⁴⁷⁰ Eski dönem şiirinde Câhiliye döneminin doğal, sade ve oldukça sınırlı bedevî çevresinden alınan konu ve yüklenen anlam yansımalarının, yeni dönemde etnik çeşitliliğin ve fikir hayatına yön veren merkezlere dönüşen yerleşik şehir yaşantısının gereksinimleriyle örtüşmemesi oldukça doğal bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hicrî II. yüzyılın başlarına uzanan şiirde yenilenme hareketinin Câhiliye döneminden beri süregelen geleneksel şiir kalıpları, metotları ve yapısıyla çakışması sonucunda, fetihlerin İslâm toplumuna kattığı farklı ırklardan oluşan, farklı düşünen yeni bir şair tabakasının ortaya çıktığı görülmektedir. Bu yeni tabakanın, hicrî I. asrın sonuna kadar şiir sancağını tartışmasız tek başına taşıyan Araplardan farklı bir fikir ve kişilik yapısı, hayal dünyası, düşünme yöntemi, ideal ve hedef, eğilim hatta yaşam tarzına sahip oldukları bilinmektedir. "Muhdesûn" veya "müvelledûn" adı verilen bu tabakanın şairleri, Arap olmamalarına rağmen Arapçayı en az Arap şairler kadar iyi

⁴⁶⁹ Heddâra, *İtticâhâtu's-Şi'ri'l-'Arabî*, s. 145-148.

⁴⁷⁰ Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, II, 9.

düzeyle kullanabilecek yetenek ve beceriye sahiplerdi. Kendi ana dillerini de çok iyi bilen bu tabakanın Arapçayla etkileşimlerinden ortaya çıkan iki dil kültürü ve bu kültürün doğurduğu yenilik ruhu, bu tabakanın geleneksel Arap şiiri kural ve kriterlerine daha farklı bir yaklaşım sergilemelerine yol açmıştır. Gösterişli lafızlara yüklü akla ve kalbe hükmeden etkili anlamların oluşturduğu câhili şiir hitabının güçlü sadâsı, bu tabaka mensubu şairlerin duygularını harekete geçirmekte yetersiz kalmıştır. Müvelled şairler ile, Câhiliye geleneğiyle söylenmiş şiirlerin mısralarında yer alan Câhiliye hayatına dair sembol ve değerler arasında duygusal bir bağın bulunmamasının bu yetersizliği körüklediği düşünülmektedir.

Câhiliye şiir geleneğinin omurgası sayılan kendine has bir iç düzene sahip uzunca bir yapıdan ibaret klasik kasîde yerine, birkaç beyiti aşmayan küçük şiir kesitlerinin tercih edilmesi, bu şairler tarafından gerçekleştirilen yenilik hareketinin ilk tezâhürü olarak görülebilir. Mısırlı Arap edebiyat tarihçisi Muhammed Mustafâ Heddâra (ö. 1418/1997), toplumun medeniyet seviyesi arttıkça hayat tarzının daha komplike bir hal aldığı, bu durumun da insanları sıkıntıya ve sabırsızlığa sürüklediğini, insanların kasîde dinlemekle sıkılarak geçirecekleri uzun vakitleri yeni hayat tarzının getirdiği işler veya eğlence hayatıyla geçirmeyi yeğleyeceklerini savunmaktadır.⁴⁷¹ Aslında oldukça isabetli olduğu değerlendirilen bu yaklaşım, dönem insanının neden uzun edebî yapıtlar yerine kısa şiir kesitlerini tercih ettiklerini açıkça ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım neticesinde şairler şiirlerini, klasik şiirlerde görülen konular arası geçişlerin yaşandığı uzun kasîdelerden, bir konuyla yetinen sınırlı şiirlere dönüştürmüşlerdir. Şiirlerin kısaltılmasını öngören bu yenilik, Câhiliye şiirlerinin ayrılmaz bir parçası olan “*el-vukûf ‘ala’l-atlâl*” denilen sevgilinin yaşadığı diyarın kalıntıları üzerinde hatıralarının zikredilmesi geleneğini devre dışı bırakmıştır. İbn Reşik el-Kayrevânî, klasik Arap şiirinin ayrılmaz parçası olan nesîbten ilk vazgeçenin şu beytiyle Ebû Nuvâs olduğunu belirtmektedir (Basît):⁴⁷²

لَا تَبْكِ لَيْلَى وَلَا تَطْرَبِ إِلَى هِنْدٍ وَأَشْرَبِ عَلَى الْوُرْدِ مِنْ حَمْرَاءِ كَالْوُرْدِ

“*Leylâ’ya ağlama, Hind’e üzülme, güller karşısında gül gibi kırmızı şarabtan iç.*”⁴⁷³

Müvelled şairlerin duygusal bağ kuramadıkları, hiç tanımadıkları bir hayat tarzının mirası bu geleneği ne kadar anlamsız bulduklarını ve neden vazgeçtiklerini en net şekilde anlayabilmek için müvelled şairlerin en meşhurlarından ve kalıntıların zikriyle başlayan metoda karşı en sert duruşu sergileyen Ebû Nuvâs’ın şu beyitlerini okumamız yeterlidir (Basît):

⁴⁷¹ Heddâra, *İtticâhâtu’ş-Şi’ri’l-‘Arabî*, s. 149.

⁴⁷² İbn Reşik, *el-‘Umde*, I, 231; Hasan, ‘İzzet, *Şi’ru’l-Vukûfi ‘ala’l-Atlâl*, s. 93.

⁴⁷³ Ebû Nuvâs, *Dîvânu Ebî Nuvâs*, s. 180.

مَالِي بِدَارٍ حَلَّتْ مِنْ أَهْلِهَا شُغْلٌ وَلَا شَجَائِي لَهَا شَخْصٌ وَلَا طَلَلٌ
 وَلَا رُسُومٌ وَلَا أَبْكِي لِمَنْزِلَةٍ لِلْأَهْلِ عَنْهَا وَلِلْجِرَانِ مُنْتَقِلٌ
 بِيَدَاءِ مُفْفِرَةٍ يَوْمًا فَأَنْعَتَهَا وَلَا سَرَى بِي فَأَحْكِيهِ بِهَا جَمَلٌ
 وَلَا شَتَوْتُ بِهَا عَامًا فَأَذْرَكْنِي فِيهَا الْمَصِيفُ فَلِي عَنْ ذَاكَ مُرْتَحِلٌ
 وَلَا شَدَدْتُ بِهَا مِنْ حَيْمَةٍ طُنْبًا جَارَى بِهَا الضُّبُّ وَالْحِرْبَاءُ وَالْوَزَلُ

“Ne bir ferdi ne de kalıntılarının beni hüziünlendirmediği, işi gücü olmayan ev ahalisinin evinden bana ne!”

“Sakinlerinin ve komşularının terk-i diyâr eyledikleri ne eve, ne de onların izlerine ağlarım.”

“Bu ıssız kurak çölde bir gün geçirmedim ki onun tasvirini yapayım, deveyle bir gece yolculuğuna çıkmadım ki hikayesini yazayım.”

“O ıssız çölde bir yılın kışını geçirmedim ki yaz geldiğinde başka diyarlara göçüp gideyim.”

“O ıssız çölde kertenkele, bukalemun ve varalın üzerinde koşturduğu çöl çadırının iplerini bir kez olsun bağlamadım.”⁴⁷⁴

Müvelled şairler şiire bir giriş yapılacaksa bunun kendi hayatlarıyla teması olan, medeniyetin bahsettiği güzellikler ve kişisel zevklerine uygun bir hususla yapılması gerektiğine inanarak, bu kanaatlerini şiirlerinde pratiğe dökmüşlerdir. Ebu Nuvâs'ın şiire, kalıntılar üzerine ağlayarak başlamak yerine şarabı zikrederek başlaması bunun en net örneklerindedir (Kâmil):

صِفَةُ الطُّلُولِ بِلَاغَةُ الْقُدَمِ فَاجْعَلْ صِفَاتِكَ لِابْنَةِ الْكَرَمِ

“İzleri tasvir etmek eskilerin sanatıdır, sen tasvirlerini şaraba hasret.”⁴⁷⁵

Şairlerin bu yeni uygulamaya meşrûiyet kazandırmak adına, eski gelenekle açıkça alay ettikleri dahi görülmektedir (Remel):

فُلٌ لِمَنْ يَبْكِي عَلَى رَسْمٍ دَرَسٍ وَأَقْفًا مَا ضَرَّ لَوْ كَانَ جَلَسَ

“Kaybolmuş izler üzerinde ayakta durarak ağlayana de ki: Oturarak ağlasa da herhangi bir zararı olmaz.”⁴⁷⁶

Söz konusu yeniliğin Ebû Nuvâs'la sınırlı olmadığı ifade edilmelidir. Müvelled şairlerden Muhammed b. Ümeyye'nin (ö. 230/845) şiirine sevgilisi Hida'ya olan

⁴⁷⁴ Ebû Nuvâs, *Dîvânu Ebî Nuvâs*, s. 501.

⁴⁷⁵ Ebû Nuvâs, *Dîvânu Ebî Nuvâs*, s. 539.

⁴⁷⁶ Ebû Nuvâs, *Dîvânu Ebî Nuvâs*, s. 366.

özlemiyle,⁴⁷⁷ Abân b. Abdulhamîd el-Lâhikî'nin Hârûn er-Reşîd'in vezirlerinden el-Fadl b. Yahyâ'ya (ö. 192/808) yazdığı methiyesine gazel ve şarapla,⁴⁷⁸ Eşca' es-Selâmî'nin (ö. 195/811) Halife Hârûn er-Reşîd' yazdığı bir methiyesine şarabın ahlak dışı tasviriyle başlamaları,⁴⁷⁹ eski geleneğin yerine getirilen bu yeni metodun örneklerinden bazılarıdır. Müvelled şairlerin bu tutumunu, şiirin her alanında geleneğe karşı başlatılan baş kaldırma hareketinin bir parçası olarak yorumlamak mümkündür.

Müvelled şairlerin Câhiliye dönemi şiir normlarına uygun klasik uzun kasîdeyi terkedip kısa şiirler nazmetmelerinde, toplumda oldukça yaygın bir hal alan şarkı ve eğlence meclislerinin etkisi gözardı edilmemelidir. Yapısı itibariyle kısa şiir kesitlerinden oluşan, melodileriyle hızlı ve etkileyici bir biçimde gönüllere keyif vermesi beklenen, içki meclislerinin ayrılmaz bir parçası haline gelen şarkıların, şiirlerin kısa tutulmasını gerektirdiği düşünülmektedir.⁴⁸⁰

I. Abbâsî döneminden sonraki dönemlerde Arap şiiri üzerine çalışan edebiyat eleştirmenleri ve râvîleri geleneksel şiirin omurgası veya asıl formatı olarak değerlendirilebilecek yapıya has kriterler belirlemişlerdir. el-Merzûkî', Ebû Temmâm'ın *Dîvânu'l-Hamâse* şerhinin mukaddimesinde bu kriterleri; anlamın itibarı ve doğruluğu, lafzın fesâhatı ve düzgünlüğü, tasvirin uygunluğu, teşbihin yakınlığı, şiir için seçilen uygun vezin üzerinde kasîde parçalarının bütünlüğü, yapılan istîârelerde müste'âr minhin müste'âr lehe uygun olması, lafzın anlama ve kafiyeye benzer ve uyumlu olması şeklinde yedi başlık altında toplamıştır.⁴⁸¹ Klasik şiir geleneğine tutunanların neredeyse müvelled şairlerin şiirlerini tümünden reddedecek kadar agresifleşen eleştirileri, söz konusu şairlerin Arap şiirinin iç ve dış yapı sınırlarını çizen bu kriterlerin dışına çıktıklarına işaret etmektedir. Müvelled bir şair olmasına rağmen, zaman zaman gelenekçi bir duruş sergileyen ve şairlere yönelttiği eleştirileriyle bilinen İshâk el-Mevsilî'nin (ö. 236/850), Ebû Nuvâs'ı bir hiç olarak değerlendirdiğini ve hatalarının çokluğundan dolayı şairlerin yolundan çıktığına kanaat getirdiğini ifade eden rivayetler bulunmaktadır.⁴⁸²

Müvelled şairlerin aynı şekilde, gelenekçi âlimlerin belirledikleri Arap şiir yapısının lafız ve kelimeleriyle ilgili doğallık, rivayetlere ve kullanıma uygunluk şeklinde özetlenebilecek kriterlerinin dışında seyrettikleri görülmektedir. Bu grubun, geleneksel Arap şiirinin hegemonyasını kırma hedefini çalışmalarının merkezine

⁴⁷⁷ el-İsfahânî, *el-Eğânî*, XII, 101.

⁴⁷⁸ es-Sûlî, Ebû Bekr Muhammed b. Yahyâ, *Kitâbu'l-Evrâk Kısm Ahbâru's-Şu'ârâ*, (thk.: G. Hayworth Dean), Matba'atu's-Sâvî, Kahire 1934, s. 15.

⁴⁷⁹ es-Sûlî, *Kitâbu'l-Evrâk Kısm Ahbâru's-Şu'ârâ*, s. 113.

⁴⁸⁰ Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, II, 11; Heddâra, *İtticâhâtu's-Şi'ri'l-'Arabî*, s. 150.

⁴⁸¹ el-Merzûkî, *Şerhu Dîvânî'l-Hamâse li-Ebî Temmâm*, I, 10.

⁴⁸² el-Merzubânî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'İmrân, *el-Muvaşşah fî Meâhizi'l-'Ulemâ 'ala's-Şu'ârâ*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut 1995, s. 304.

aldıklarını söylemek mümkündür. Yeni akımın temsilcisi bu şairlerin, Arap şiirini ilmî çevrelerin aristokratik havasından ve saraylardaki edebiyat meclislerinden halk tabakası düzeyine çekebilmek için kasıtlı olarak bu kriterlere uymadıkları düşünülmektedir. Bu tutum, klasik Arap şiirinin fesâhat dolu ağır kelimelerinin yerini, dil âlimlerinin zayıf olarak nitelediği, Arap ve Acem tüm bileşenleriyle halkın anlayabileceği sadelik ve kolaylıkta hatta avamcaya kadar varan bir seviyede kelimelerin almasına yol açmıştır. Tam da bu noktada Abbâsî toplumunu oluşturan etnik bileşenlerin kültürlerinin Arap kültürü üzerindeki etkilerine dikkat çekmek uygun olacaktır. Yabancı kültürlerin şiir diline etkileri, dikkatlerden kaçırılmaması gereken bir husus olarak karşımızda durmaktadır. Bu dönemde Fars, Hint, Türk ve Yunan kültürlerinden kelime, deyim, atasözü ve anlamların genel olarak Arapça, özellikle de şiir diline sızdığı görülmektedir.⁴⁸³ Bu bağlamda Farsça'nın etkisine ayrı bir parantez açılmalıdır. Fars unsurunun devletin kurulmasında oynadığı ayrıcalıklı rol, neticesinde elde ettiği askerî güç, iktidara yakınlık ve coğrafi konumu gibi etkenler, Farsça'ya toplumda daha geniş alan açılmasında pay sahibi olmuştur. Fars kökenli İbrâhîm el-Mevsilî'nin (ö. 188/804) şarap meclisinden ayrıldığında sâkiyle vedalaşmasını dile getirdiği bir şiirinde, Süryânice'den إِرْلُ بِشِينِ “Selametle git” anlamında bir ifadeyi kullanması bu duruma örnek olarak verilebilir (Basît):

فَقَالَ إِرْلُ بِشِينِ حِينَ وَدَّعَانِي وَقَدْ لَعَمْرُكَ زُلْنَا عَنْهُ بِالشَّيْنِ

“Benimle vedalaştığında bana “Selametle git” dedi, andolsun onun yanından selametle ayrıldık.”⁴⁸⁴

Aynı şekilde İshâk el-Mevsilî dostlarıyla eğlendiği bir şarap meclisinin tasvirinde arkadaşının kendisine Farsça يَا مَرْدَ مَيِّ حُرِّ “Be herif, iç şu şarabı!” demesini doğrudan şiire dahil etmektedir (Tavîl):

وَهَلْ أَسْمَعُنْ ذَاكَ الْمُرَّاحَ الَّذِي بِهِ إِذَا جِئْتُهُ سَأَلَيْتُ هَمِّي وَأَحْزَانِي
إِذَا قَالَ لِي "يَا مَرْدَ مَيِّ حُرِّ" وَكَرَّهَا عَلَيَّ وَكُنَّانِي مُرَّاحًا بِصَفْوَانِ

“O meclise gidersem gamımı ve hüznümü unuttuğum o latifeyi bir daha duyabilecek miyim?”

“Bana tekrar tekrar “Be herif, iç şu şarabı!” deyip, kaya gibisin diye lakap taktığı şakayı...”⁴⁸⁵

Vâlîbe b. el-Hubâb'ın şu beyitleri şiir dilinin yabancı kültürlerden sadece dil yönüyle değil, inançlarına dair terimlerinden de etkilendiğine örnek olarak verilebilir

⁴⁸³ Dayf, *el-Fennu ve Mezâhibuhû fi 'ş-Şi'ri'l-'Arabî*, s. 122.

⁴⁸⁴ el-İsfahânî, *el-Eğânî*, V, 116.

⁴⁸⁵ el-İsfahânî, *el-Eğânî*, V, 219.

(Meczûu'l-Müctess):

قَدْ قَابَلْتَنَا الْكُؤُوسُ وَدَابَّرْتَنَا التُّحُوسُ
وَالْيَوْمُ هُرْمُزُ رُوزِ قَدْ عَظَّمْتَهُ الْمَجُوسُ

“Kadehler çıktı karşımıza, uğursuzluklar çekip gitti.”

“Bugün mecûsilerin kutsal gördükleri “Hürmüzd-rûz” günüdür.”⁴⁸⁶

Şairin aslen Benî Esed'ten Kûfe'li Arap olmasına rağmen, İslâm toplumunda hem şaraba ve şarap meclislerine güzellemeler yaptığı, hem de Mecûsîlerin kutsadıkları bir günün propagandasını yapar gibi şiirinde yer verdiği bu beyitler, kültürel etkilerin boyutlarını görmemiz açısından oldukça ilginçtir.

Dönem şiirinde görülen dış yapıyla ilgili yeniliklerden birisi de şiirlerin vezin ve kafiyelerinde görülen yeniliklerdir. Abbâsî toplumunu saran eğlence kültürünün ayrılmaz bir parçası haline gelen, toplumun tüm tabakalarında ilgi gören ve adeta halk sanatına dönüşen müziğin, şiir vezinlerinde yaşanan değişikliğin en temel faktörlerinden biri olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. I. Abbâsî dönemi şairlerinin, ğınâ ve aşk şiirlerine uygun düşmeyen aynı zamanda halkın şiir seviyesinin üzerinde olan uzun bahirlerden vazgeçtikleri, mütekârib, hecez, remel gibi aşk şiirlerine ve şarkıların genel yapılarıyla uyumlu kısa ve basit vezinlere yöneldikleri görülmektedir. Nazmedilen şiirlerde bu vezinlerin dikkate alınması, lafızların kolay ve hafif olması, müzikle uyumlu olabilmesi için taksimatının özenle kurgulanmasını gerektirmiştir. Üslubunun kolaylığından dolayı kısa veya parçalara ayrılarak kısaltılmış vezinlerle yazılmış şiir örnekleri, en fazla Ebu'l-'Atâhiye'de görülmektedir. Bu kısa vezinlerin en büyük handikabı nağme ve melodi gücünün zayıflığından kaynaklanan düşük etkisi, haddinden fazla sakinliği ve dinginliğidir. En fazla eserini zühd gibi oldukça derin ve sakin bir konuda nazmeden Ebu'l-'Atâhiye'nin şu beyitleri, kısa vezinlerin sadeliğini ve süketini taşımasına örnek olarak verilebilir (Hezec):

تَعَلَّقْتُ بِأَمِّ الْإِ طَوَّالٍ أَيْ أَمِّ الْإِ
وَأَقْبَلْتُ عَلَى الدُّنْيَا مُلِحًّا أَيْ إِفْبِيًّا
فِيهَا هَذَا بَجْهَ زِلِ فِرَاقِ الْأَهْلِ وَالْمَالِ
وَلَا بُدَّ مِنَ الْمَوْتِ عَلَيَّ حَالٍ فِي الْحَالِ

“Ne uzun emellere bel bağladım, hem de ne uzun emellere!”

“Ne kadar ısrarla dünya hayatına yöneldim, hem de ne yönelme!”

⁴⁸⁶ İbnu'l-Mu'tez, *Tabakâtu's-Şu'arâ*, s. 87.

“Hey sen! Ailen ve malından ayrılmaya hazırlan!”

“Ölüm kaçınılmazdır, her halükarda yakalar.”⁴⁸⁷

Dünya hayatına dair uzun emeller besleyen nefsinde sitemle başladığı, ölüme hazırlanmayı öğütleyerek devam ettiği ve muhatabına ölüm gerçeğini hatırlatarak noktaladığı beyitlerinde Ebu'l-‘Atâhiye'nin, konunun sadeliğiyle gayet uyumlu hezec gibi basit ve kısa vezinle kurgulanmış bu mısralarla ana temayı okuyucuya hakkıyla ulaştırma ve hissettirmede oldukça başarılı olduğu söylenebilir.

Şairlerin daha önceleri nadiren kullandıkları, yeni dönemin şiir kriterleriyle uyumlu mudari‘, muktadab, müctes, mütedârik, menhûk gibi vezinleri şiirlerinin altyapılarına dahil etmeleri ve uzun bahirleri kullanma zorunluluğu olduğunda bu bahirleri ğinâ ve aşk şiirlerinin yapısına uygun şatrlar ve cüzlere ayırarak kullanmaya başlamaları, dönemin şiirine getirilen yenilikler arasındadır. Dönem şiirlerinde kullanılan vezinler, eski vezinlerden elde edilen ve yeni icat edilen vezinler olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Şairlerin eski vezinlerden elde ettikleri ilk grup vezinlerin başlıcaları, tavîlin maklubu olan mustafîl, medîdin maklubu olan mumted, remelden bozma mütevâfir, müctessin maklubu mütteid, mudari‘nin maklubu munserid ve mudari‘nin farklı bir şekli olan muttariddir. Bu dönemin yeni icat edilen vezinleri ise, Bağdatlıların icat ettiği es-Silsile, Farsçadan alınan ve ikişer ikişer nazmedilen ed-Dübeyt, Bağdatlıların insanları sahura uyandırmak için icat ettikleri قَوْمًا نَسْحَرُ قَوْمًا “Kalkın sahur yiyelim, kalkın!” ibaresinden alıntı yapılan el-Kûma, Bermekîlerin icadı olan ve Arapça kurallarının dikkate alınmadığı el-Mevâliyâ, yine Bağdatlıların icadı olan ve hikayelerin anlatılmasında kullanılan Kâne ve Kâne vezinleridir.

I. Abbâsî döneminde şiir vezinlerinde yaşanan değişiklikleri kafiye değişikliklerinin takip ettiği görülmektedir. Şiire getirilen yeni vezinlerle eski vezin bağlarından kurtulma isteği, kafiye bağlarından da tamamen kurtulma arzusunu ortaya çıkarmıştır. Ancak kafiyesiz nazmedilen şiirler beğeni görmeyince eskiye dönmektense yeni kafiye türleri icat etmişlerdir. Şairlerin bu dönemde icat ettikleri kafiyeler; şairin aynı vezinde beş kısım söylemesi ve beşinci kısmın diğer dört kısmın kafiyesinden farklı bir kafiyesi olmasını ifade eden “el-Muhammes”, her iki mısradaki aynı ancak her beyitte farklı kafiyelerin olduğu “el-Muzdevic”, şairin şiire musarra‘ bir beyitle başlayıp daha sonra aynı kafiyeye sahip dört kısım getirerek sonrasında da başladığı ilk beytin kafiyesine dönmesini ifade eden “el-Musammât” olmak üzere üç kafiyeden ibarettir. Kafiyelerin mücidinin Beşşâr b. Burd olduğu, ancak en çok Abân el-Lâhikî, Bişr b. el-Mu‘temir ve İbnu'l-Mu‘tez gibi şairlerin şiirlerinde bu kafiyelere yer verdikleri rivayet

⁴⁸⁷ Ebu'l-‘Atâhiye, *Divânu Ebi'l-‘Atâhiye*, Dâr Beyrût li't-Tibâ‘ati ve'n-Neşr, Beyrut 1986, s. 346.

edilmektedir.⁴⁸⁸

Abbâsî toplumunun etnik ve mezhepsel çeşitliliği ve bu grupların bir yandan kendi aralarında, diğer yandan ırkçı yaklaşımların körüklediği Arap-Acem bağlamındaki mücadeleleri her platformda devam etmiştir. Bu dönemde Arapların dilini en az Araplar kadar iyi öğrenen, çoğunluğunu Acem unsurların teşkil ettiği bir grup müvelled şairin, kalplerindeki taassup ve Şuûbiyye fanatizmini söküp atamadıkları görülmektedir. Bu noktadan hareketle söz konusu grubun, asırlardır süregelen şiir geleneğinin perçinlediği kriterlere bağlı olarak Arapların en değerli kültürel varlıkları kabul ettikleri şiiri sabote etmek ve geçmişle olan bağlantılarını yok etmek amacıyla yenilik hareketini başlatmış olmaları, karamsar bir ihtimal olarak zihinde belirlemektedir. Arap-Acem çekişmesinde üstünlüğü sağlayabilmek için halifelerin öldürülmesine varan kindarlık, ahlaksızlıkları yaymaya çalışarak topluma hakim olan dinî otoriteyi sarsma girişimleri, kısaca maddî ve manevî tüm değerleri çiğnemeyi göze alacak kadar mücadelenin kinle körüklenmesi, ilk bakışta aşırı şüpheli ve komplo teorisi kokan bu yaklaşımı haklı çıkaracak hususlardan sadece birkaçıdır. Müvelled şairlerin tümünü bu tutumla itham etmenin oldukça yanlış, haksız hatta acımasız bir değerlendirme olacağı gerçeğinden yola çıkarak biraz da iyimser bir yaklaşımla, en azından bir grup şairin Arapların en güzide değeri olan şiire zarar vermek kastıyla eski olan herşeye baş kaldırmış olmalarının muhtemel olabileceği belirtilmelidir.

5.2. Ebû Temmâm'ın Şiirlerinde Dış Yapı (Biçim) Özellikleri

Beşşâr b. Burd'un yeni kafiyeler icat etmesi ve şiiri ileri boyutta bedî' sanatları üzerine kurgulamasıyla başlayan I. Abbâsî döneminde Arap şiirindeki yenilik hareketi, Muslim b. el-Velîd'in bedî' ile ilgili yeniliği geliştirmesi ve Ebû Temmâm'ın dozunu arttırarak zirveye ulaştırmasıyla şekillenmiştir.⁴⁸⁹ Şiirin manalarını ilk yumuşatan ve lafızlarını da incelterek kibarlaştıran kişinin Muslim b. el-Velîd olduğu, Beşşâr b. Burd hakkında ise muhdes şairlerin yolundan gittikleri üstadları olduğu rivayet edilmektedir.⁴⁹⁰ Eleştirmenlerin özellikle de dilcilerin alışık olmadıkları, şiirin asırlardır süregelen formunda yenilik çabaları, edebî tartışmaları beraberinde getirmiş, yeni kullanımları hata olarak değerlendirdikleri gibi fâillerini de Arap şiirini geleneksel formundan çıkararak bozmakla itham etmişlerdir.⁴⁹¹

Şiire genel yaklaşımı itibariyle muhdes şairlerin öncülerinden kabul edilen ancak kendine has tavrı ve özelliklerinden dolayı diğer şairlerden farklı bir konuma sahip olan

⁴⁸⁸ Hafâcî, *el-Âdâbu'l-'Arabîyye fî'l-'Asri'l-'Abbâsiyyi'l-Evvel*, s. 118-123; el-İskenderî, *Târîhu Âdabi'l-Luğa*, s. 142-143; Heddâra, *İtticâhâtu's-Şi'ri'l-'Arabî*, s. 535-536; Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Asru'l-'Abbâsiyyu'l-Evvel*, s. 193.

⁴⁸⁹ İbnu'l-Mu'tez, *Tabakâtu's-Şu'arâ*, s. 235.

⁴⁹⁰ Adonîs, *es-Sâbit ve'l-Mutehavvil*, Dâru'l-'Avdeh, Beyrut 1979, II, 106.

⁴⁹¹ el-Merzubânî, *el-Muvaşşah*, s. 314.

Ebû Temmâm, nazım metodu olarak doğallıktan uzaklaşarak süs, tekellüf ve suniliği tercih etmiştir. Doğallıktan uzak, yapay şiir üretimi için gerekli ayrıcalıklı bir dil yeteneğine sahip olan Ebû Temmâm, şiiri bir sanat olarak görmüş, sanatın sanat vasfını kazanabilmesi için uğrunda çaba sarfedilmesi ve zorluklara göğüs gerilmesi gerektiği kanaatini benimsemiştir. Bu anlayışın ortaya çıkardığı şiirler, eskilerin şiirlerine alışık eleştirmenlerin hayrete düşmelerine hatta bu şiirlerden yüz çevirmelerine yol açmıştır. Durumun farkına varan es-Sûlî, dil âlimlerinin muhdes şairlerin özellikle de Ebû Temmâm'ın şiirlerinden yüz çevirme nedenlerini yorumlamaya çalışmıştır. Buna göre, geleneksel yöntemle nazm edilen şiirlerin çokça rivayet edilmesi, şerhlerinin yapılması, anlamlarının sıradanlaşması, iyi ve kötü şiir kriterlerinin netleşmesi ve farklılık arz etse de lafızlarının benzeşmesi gibi nedenlerle dil âlimlerinin eskilerin şiirlerine alıştıklarını belirtmiştir. Öte yandan es-Sûlî, eski şiiri anlama ve değerlendirmek için sağlanan bu imkanlardan hiçbirinin bulunmaması nedeniyle, dilcilerin muhdes şairlerin şiirlerinden yüz çevirdikleri ve dahası bu şiirlere düşmanlık besledikleri yorumunu getirmiştir.⁴⁹² Ancak hicrî III. asırda, Ebû Temmâm'ın şiirini hayranlık ve seviyesizlik gibi uç noktalara varan değerlendirmelerle ele alan bazı dil âlimlerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Ebû Temmâm'ın bazı şiirleri, Basra dil ekolü âlimlerinden Ebû Hâtim es-Sicistânî'ye (ö. 248/862) okunduğunda bir kısmını beğendiği bir kısmını da kalitesiz bulduğu rivayet edilmektedir. Bu ve benzeri rivayetler, Arap şiirinde yenilik hareketinin eseri olan şiirlerin edebiyat camiasında nisbeten kabul gördüğünü ortaya koymaktadır.⁴⁹³ Kısa bir süre sonra gelen İbn Kuteybe'nin yaklaşımına bakıldığında, yeni şiirin önemsenmesinin ve eski şiire taassubtan vazgeçilmesinin gerektiği yönünde telkinlerde bulunarak daha objektif bir tutum sergilediği anlaşılmaktadır. Dahası İbn Kuteybe'nin, sırf şairi eskilerden diye sıradan bir şiiri kaliteli bulan, söyleyeni yeni dönem şairlerinden olduğu için kaliteli ve güçlü bir şiiri de kötü kabul eden dil âlimlerine eleştirilerini yöneltmekten çekinmediği aktarılmaktadır.⁴⁹⁴

Arap edebiyât camiasında müvelled akım merkezli çok şiddetli tartışmalar dönse de yapılan çalışmaların kalitesini objektif bir şekilde değerlendiren gelenekçi veya yenilikçi eleştirmenler tarafından bu akımın kabul görme eğiliminin başladığı söylenebilir. *el-Muvâzene* adlı eseriyle tartışmasız Ebû Temmâm'ın tarzını en sert dille eleştiren ve karşı cephe alanların başında olan el-Âmidî'nin dahi bazı şartlara bağlı olarak esneklik gösterdiğine, şiirde kalite kriterlerinin yeni anlamlar, anlam derinliği ve bedî' sanatların yoğunluğu olması halinde Ebû Temmâm'ın büyük bir şair olarak kabul

⁴⁹² es-Sûlî, *Ahbâru Ebî Temmâm*, s. 14.

⁴⁹³ es-Sûlî, *Ahbâru Ebî Temmâm*, s. 244.

⁴⁹⁴ İbn Kuteybe, Abdullâh b. Abdulmecîd. Muslim, *eş-Şi'r ve 'ş-Şu'arâ*, (thk.: Ahmed Muhammed Şâkir), Dâru'l-Ma'ârif, Kahire 1967, I, 63.

edilebileceğine dair ifadeleri bulunmaktadır.⁴⁹⁵ Kimi eleştirmenler ise, Ebû Temmâm'ın şiirlerinde kullandığı kelime ve terkipleri ağır ancak vakur tavırlarıyla, silahlarını kuşanarak atlarına binmiş, saldırıya hazır savaşçılara benzetmişlerdir.⁴⁹⁶

Garip lafızları, yeni anlamları ve bu anlamları aktaracak tasvir araçları, anlama güzellik katan bedî' sanatları, vâkıf olduğu tarih, kelâm, felsefe ve mantık gibi ilimleri şiirlerinde maharetle kullanması ve orijinalliği ifade tarzından ziyade içerikte araması gibi hususlarla şiir sanatına yeni bir boyut kazandıran Ebû Temmâm, geleneksel şiir yapısının dışına çıkmıştır. Böylece hem eleştiri oklarını, hem de takdir ve beğenileri üzerine çekmeyi başarmış bir kişilik olarak Arap edebiyatındaki yerini almıştır.

Ebû Temmâm'ın şiirlerinin üslubuna dair ilk ele alınması gereken husus, şiirlerde kullanılan lafızlardır. Bu lafızlara, iki farklı bakış açısına göre elde edilen kriterler üzerinden bir değerlendirme getirilmeye çalışılacaktır. Bunlardan ilki kelimelerin kalite düzeyini belirleyen uzunluk, kullanıma uygunluk ve aşinalık, kolaylık, ifade yeterliği ve açıklık gibi kriterlere göre şekillenen bakış açısıdır. Diğer bakış açısı da kelimelerin dil kurallarına ne derece uygun olduğunu ortaya koyacak yaklaşım olacaktır.⁴⁹⁷ Yukarıda zikredilenler ışığında Ebû Temmâm'ın şiirlerinin dış yapısı, bir diğer ifadeyle üslubunu oluşturan yönlerine dair şunlar ifade edilebilir:

5.2.1. Uzun Kelimeler Kullanması

Dile hafifliği, kullanım kolaylığı ve kulağa daha hoş gelmesi gibi sebeplerden dolayı harf sayısı az olan kelimelerin Arapların dil zevkine daha uygun olduğuna dair genel bir kanaat bulunmaktadır. Arapça kelimelerin en uzun halleriyle dahi yedi harfi aşmadığı bilinmektedir. Yedi harften fazla olan kelimeler, Arapların daha önceden kullanmadıkları yabancı veya sonradan icat edilmiş kelimeler olarak kabul görmektedir. Meşhur belâgat âlimi ve eleştirmen İbn Sinân el-Hafâcî (ö. 466/1073), harf sayısının çok olmamasını kelimenin fesâhat şartlarından sayarak, harf sayısının alışılmışın dışına çıkması halinde kelimenin çirkin kabul edildiğini ve fesâhat şartlarından birini kaybettiğini belirtmektedir.⁴⁹⁸ Ebû Temmâm'ın divanına bakıldığında şairin, zaman zaman standarda uygun olsa da Arapların kullanımında pek nadir görülen kelimeler kullandığını, kelimelerin önüne harf-i cer ve sonuna da muttasıl zamirler ekleyerek veya şahıs ve yer özel isimlerinden türettiği kulak tırmalayan çok uzun kelimeleri şiirine dahil ettiğini görmek mümkündür. Şairin Bâbek isyanının bastırılması üzerine Halife el-

⁴⁹⁵ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 5.

⁴⁹⁶ İbnu'l-Esîr, *Diyâu'd-Dîn, el-Meselu's-Sâir fî Edebi'l-Kâtibi ve's-Şâ'ir*, (thk.: Ahmed el-Hüfî, Bedevî Tabâne) Dâr Nahdati Mısır, Kahire tsz., I, 195.

⁴⁹⁷ el-'Azzâvî, Ni'meh Rahîm, "Luğatu's-Şi'r 'inde Ebî Temmâm", *Mecelletu'l-Mevrid*, c. XXV, sy: II, Bağdat 1997, s. 73; Üslup eleştiri kriterleri hakkında daha geniş bilgi için bkz: Bedevî, Ahmed Ahmed, *Ususu'n-Nakdi'l-Edebi 'Inde'l-'Arab*, Dâr Nahdati Mısır li't-Tibâ'ati ve'n-Neşr, Kahire 1996, s. 451 ve sonrası.

⁴⁹⁸ el-Hafâcî, İbn Sinân, *Sirru'l-Fesâha*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1982, s. 87.

Mu'tasım'a yazdığı methiyede yer alan aşağıdaki beyitler, divanda çokça örneği bulunan bu hususa örnek olarak gösterilebilir (Kâmil):

فَلَاذْرِيْبِجَانِ إِخْتِيَالٌ بَعْدَ مَا كَانَتْ مُعْرَسَ عَبْرَةٍ وَنُكَالِ
سُمِّجَتْ وَنَبَّهْنَا عَلَى اسْتِسْمَاجِهَا مَا حَوْلَهَا مِنْ نَضْرَةٍ وَجَمَالِ

“Göz yaşı ve felaketlerin diyaryiken, artık Azerbaycan'ın süsü ve gösterişi var.”

“Etrafındaki güzellik ve parlaklık bize onun çirkinleştiğini ve çirkin görülmesi gerektiğini haber verdi.”⁴⁹⁹

Beyitlerde yer alan فَلَاذْرِيْبِجَانِ ve اسْتِسْمَاجِهَا kelimeleri uzunlukları nedeniyle Arapçanın fesâhat kriterlerine muhalif kabul edildiği için çirkin görülmektedir.

Şairin İshâk b. İbrâhîm'i (ö. 238/853) övdüğü şiirinin bir beytinde, aslında ifti'âl babının masdarı olan استماع kelimesinin başına harf-i cer, sonuna da iki muttasıl getirmek suretiyle بِاسْتِمَاعِكِهِ şeklini alan kelimenin, harf çokluğundan dolayı fesâhat kriterlerinin dışına çıktığı görülmektedir (Vâfir):

أَنِلُّهُ بِاسْتِمَاعِكُهُ مَحَلًّا يُفَوِّتُ غُلُوَّهُ الطَّرْفَ الطَّمُوحَا

“Söylediklerine kulak vererek ona, ideali olan bakışların hedeflerinden daha yüksek bir mevki bahşet.”⁵⁰⁰

Bu konuya dair örneklerden bir başkası, Mısır valisi 'Ayyâş b. Lehî'a'ya sitem ettiği şiirlerinden birinde karşımıza çıkmaktadır (Kâmil):

الْعَيْسُ تَعْلَمُ أَنَّ حَوْبَاوَاتِهَا رِيْحٌ إِذَا بَلَغَتْكَ إِنَّ لَمْ تُنْحَرِ

“Elinde bulunan beyaz sarı alaca renkli develer dahi, ikramda bulunmak için boğazlanmadığında bacaklarını kapatamayacak kadar yaşlanıp gevşeyeceklerini bilirler.”⁵⁰¹

Beyitte yer alan حَوْبَاوَاتِهَا kelimesinde iki yönden fesâhate aykırılık görülmektedir. Bunlardan ilki, kelimenin harf sayısının fazlalığı, diğeri ise kıyasa uygun ancak pek nadir kullanılan bir cem'i oluşudur.

Bu hususta dikkatimizi çeken nokta, şairin kulağa oldukça ağır gelen bu kelimeleri genel olarak sitem ve hiciv sadedinde kullanmasıdır. Şairin bu şekilde ağır ve nahoş kabul edilen kelimeleri kullanmak suretiyle, muhatabı için ağır sayılan konuyla söz konusu kelimeler arasında bir bağ kurmak istemiş olabileceği ihtimal dahilindedir. Yine 'Ayyâş b. Lehî'a'ya sitem ettiği şiirinin bir beytinde aynı husus dikkatten kaçmamaktadır (Basît):

⁴⁹⁹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 132.

⁵⁰⁰ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 343.

⁵⁰¹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 452.

أَرَى أُمُورَكَ مَوْطُوتَهَا رَمَضٌ إِذَا سُلِّكْنَ وَمَمْهُورَاتُهَا فُضْضٌ

“*Senin yolunu takip edenlerin, ayaklarını basacakları yerler kızgın taşlardır, işleri de darmadağın olacaktır.*”⁵⁰²

Beyitlerde yer alan aslen sülâsi fiilin ism-i mef’ulu formundaki مَوْطُوتَهَا ve مَمْهُورَاتُهَا kelimeleri, cem’i yapılab sonlarına muttasıl cer zamiri alarak oldukça uzun kelimelere dönüşmeleri sebebiyle, Arapçanın fesâhat kriterlerini ihlal etmiştir.

Şairin divanında rastlanan “şiddetli” anlamına gelen الطُّخْفُ⁵⁰³ kelimesi ve “insanın başına gelen felaket” anlamındaki حَبَوَكَرٌ⁵⁰⁴ ve اَلْخَنْفِيْقُ⁵⁰⁵ kelimeleri, hem az kullanılmaları, hem de harf sayılarının standardın üzerinde olmasının yarattığı ihlallere verilebilecek örnekler arasındadır.

5.2.2. Garip Lafız ve Terkipler Kullanması

Ebû Temmâm’ın şiirlerinde kullandığı lafızlara dair özelliklerinden bir diğeri, divan şârihlerinin şerhlerinde belirttikleri üzere daha önce Arapların şiirin bir parçası olmasını uygun görmedikleri kelimeleri kullanmaya olan düşkünlüğüdür. Bunun bir örneği, ‘Ayyâş b. Lehî’a’yı övdüğü ve karşılığında beş bin dirhem elde ettiği şiirinin bir beytinde karşımıza çıkmaktadır (Tavîl):

مَنْ الْمُعْطِيَاتِ الْحُسْنِ وَالْمُؤْتِيَاتِهِ مُجَلْبَبَةٌ أَوْ فَاضِلًا لَمْ تُجَلْبَبِ

“*Fistanlı ve fistanlı tek kat elbisesiyle güzelliği sunan veya getirenlerdendir.*”

Divânın şârihi et-Tebrîzî, beyitte geçen فَاضِلًا kelimesinin “kadının tek kat kıyafet giymesi” halini ifade etmek için kullanılan فَضْلٌ kelimesinin ism-i fâil formu olduğunu, Arapların kelimeyi bu haliyle hiç kullanmadıklarını, bu anlamda kullanmak istediklerinde تَفَضَّلَ kelimesini kullandıklarını belirtmektedir.⁵⁰⁶

Şairin Ebû Sa’îd Muhammed b. Yûsuf es-Sağrî’yi övdüğü şiirinde geçen aşağıdaki beyit, daha önce kullanılmayan bir terkihi kullanmasına örnek olarak verilebilir (Hafîf):

حَيَّةُ اللَّيْلِ يُشْمِسُ الْحَزْمُ مِنْهُ إِنَّ أَرَادَتْ شَمْسُ النَّهَارِ الْعُرُوبَا

“*Güneş batmaya başlayıp karanlık çöktüğünde, gece yılanı onun düşmanına hazırlanma iradesinin ışığıyla yoluna devam eder.*”

et-Tebrîzî bu beytin şerhinde, Arapların “vadi yılanı, dağ yılanı” gibi tamlamaları kullandıklarını, ancak “gece yılanı” anlamındaki حَيَّةُ اللَّيْلِ ifadesini Ebû

⁵⁰² et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 465.

⁵⁰³ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 372.

⁵⁰⁴ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 451.

⁵⁰⁵ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 433.

⁵⁰⁶ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 149.

Temmmâm'dan önce hiç kimsenin kullanmadığını ifade etmektedir.⁵⁰⁷

Şairin divanında karşımıza çıkan “*dişleri çıktı*” anlamına gelen انْتَعَرَ⁵⁰⁸ kelimesi yerine Arapların hiç kullanmadıkları انْتَعَرَ lafzını getirmesi,⁵⁰⁹ “*insan toplulukları*” anlamına gelen عمام kelimesi yerine daha önce kullanımına rastlanmayan عمامات lafzını zikretmesi⁵¹⁰ bu noktaya verilebilecek örneklerdendir.

Ebû Temmmâm'ın şiirlerinde, orijinalinde belirlilik takısı “*lâmu't-ta'rîf*” olan bazı isimlerden bu takıyı atarak kullanması, Arapların daha önce kullanmadığı şâz sayılabilecek kullanımlarındandır. الأندلس,⁵¹¹ الفرزدق,⁵¹² البسوس,⁵¹³ الكعبة ve “*Mekke mezarları*” anlamındaki الحَجُون⁵¹⁴ gibi isimler şairin mısralarında “*lâmu't-ta'rîf*”i hafzederek kullandığı isimlerden bazılarıdır. Müellifin, divanının birçok yerinde başvurduğu ve et-Tebrîzî'nin “*alışkanlık*” olarak değerlendirdiği bu yöntemi, bir tarz olarak benimsediği anlaşılmaktadır. Şiirlerini nazmederken vezin zorunluluğunun şairi bu yöntemle sevk etmiş olma ihtimali de değerlendirmeler arasındadır.

Ebû Temmmâm'ın üslubunu ayrıcalıklı kılan aynı zamanda eleştiri oklarını üzerine çekmesine neden olan özelliklerinden birisi de tanınmayan garip kelimeleri ve kıyasa uygun olmakla birlikte kullanımı oldukça nadir terkipleri kullanmaya olan düşkünlüğüdür. Şairin, Muhammed b. Hassân ed-Dabbî'yi övdüğü bir şiirde geçen aşağıdaki beyitte geçen حَسَّان kelimesi nadir kullanımlı kelimelere örnektir (Basît):

تَمَّ انْتَصَتْ لِلْعِدَا الْأَيَّامُ صَارِمَهَا وَأَسْتَقْبَلَتْهَا بِوَجْهِ غَيْرِ حَسَّانِ

“*Sonra günler, düşmana kılıcını çekti ve onları hoşnut olmayan bir yüzle karşıladı.*”

Lazım bir fiil olan حَسَّن fiilinden فَعَّال kalıbında isim türetilmesi Arapların pek başvurdukları bir yöntem değildir. Bu türden fiiller genel olarak فَعِيل ve فَعَّال formlarında kullanılmaktadır.⁵¹⁵

Kıyasa uygun olup yaygın kullanıma muhâlif kelimelerden birisi de şairin Halife el-Me'mûn'u övdüğü bir kasidesinde kullandığı الظَّمَاء kelimesidir. Kullanım bu haliyle doğru olmakla birlikte, meşhur olan sonundaki hemze olmadan kullanılmasıdır (Kâmil):

هَذَا أَمِينُ اللَّهِ آخِرُ مَصْدَرٍ شَجِي الظَّمَاءِ بِهِ وَأَوَّلُ مَوْرِدٍ

⁵⁰⁷ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmmâm*, I, 168.

⁵⁰⁸ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmmâm*, II, 372.

⁵⁰⁹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmmâm*, IV, 80.

⁵¹⁰ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmmâm*, III, 193.

⁵¹¹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmmâm*, I, 19.

⁵¹² et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmmâm*, II, 205.

⁵¹³ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmmâm*, II, 277.

⁵¹⁴ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmmâm*, III, 318.

⁵¹⁵ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmmâm*, III, 313.

“Ey Allah’ın güvenilir halifesi! Bu, senin kerem pınarından ilk yudumlarımdır, keremin beni bir daha susatmayacak son kaynağımdır.”⁵¹⁶

Şairin bu kelimeyi meşhur olmayan haliyle divanında toplamda üç yerde kullandığı görülmektedir.⁵¹⁷

“Oyalanma ve batıl” anlamındaki الدُّ kelimesini aslına uygun ancak şâz olan الدَّان olarak,⁵¹⁸ “vesveseler” anlamındaki cem’i teksir olan الوسائوس kelimesini şiir zaruretinden dolayı الوسائوسا şeklinde “ye” harfiyle,⁵¹⁹ “para kesesi” anlamındaki بَدْرَة kelimesini çoğul yaparken بَدْر olması gerekirken بَدْرَة olarak zikretmesi⁵²⁰ şairin kıyasa uygun şâz kullanımlarından bazılarıdır.

5.2.3. Türettiği Yeni Kelimeleri Şiirine Dahil Etmesi

Ebû Temmâm’ın şiirlerindeki kelime kullanımında kendine has üsluplarından birisi de şahıs ve yer özel isimlerini fiil kalıplarına sokarak yeni kelimeler türetmesidir. Şairi, divânında çokça örneğini gördüğümüz bu üslubu kullanmaya sevk eden nedenin, farklı olma arzusu ve olağanüstü dil yeteneğinin aşıldığı aşırı özgüven duygusu olduğu düşünülmektedir. Ebû Temmâm, ‘Ayyâş b. Lehî’a el-Hadramî’yi hicvettiği bir şiirinde “Hadramevt” şehrini kök olarak kullanarak, mazi fiil formatında bir fiil zikretmektedir (Basît):

حَضْرَمْتُ دَهْرِي وَأَشْكَالِي لَكُمْ وَبِكُمْ حَتَّى بَقَيْتُ كَأَنِّي لَسْتُ مِنْ أَدَدِ

“Ömrümü Hadramevt ve ehlinin medhine adadım, sanki Uded’ten değilmişim de onlardan biri gibiyim.”⁵²¹

Şair bu beytinde حَضْرَمْتُ دَهْرِي “Hayatımı Hadramevt’in medhi uğruna geçirdim” demektense daha güçlü bir ifade icat ederek حَضْرَمْتُ دَهْرِي “Hayatımı Hadramevt yaptım” demekle, adeta hayatında onların medhinden başka bir şeyle uğraşmadığını özel isimden türettiği bir fiili kullanarak çok daha etkili bir üslupla anlatmaktadır.

Bu üslubun bir benzeri ‘Uteybe b. Ebî ‘Âsım’ı hicvettiği şiirinde karşımıza çıkmaktadır (Kâmil):

أَفْعَشْتَ حَتَّى عِبْتَهُمْ قُلْ لِي مَتَى فُرَزْنَتْ سُرْعَةَ مَا أَرَى يَا بَيِّدَقْ

“Onların yaşadıklarını tattın mı ki onları kınamakta acele ediyorsun, bana

⁵¹⁶ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 54.

⁵¹⁷ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 176; et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 27.

⁵¹⁸ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 337.

⁵¹⁹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 255.

⁵²⁰ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 95.

⁵²¹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 337.

cevap ver: *Ne zaman vezir oldun ey piyon?*⁵²²

Şair bu beyitte satrançta bir taş olan “vezir” anlamındaki Farsça الفُزْزَان kelimesini fiil olarak kullanmaktadır. Bu kelimenin kullanımında dikkat edilmesi gereken bir diğer husus, yabancı bir kelimenin Hums şehrinin şairi olan ‘Uteybe b. Ebî ‘Âsım’ın hicvinde kullanılmasıdır. Ebû Temmâm bu ifadeyle yerdiği şairin şiir becerisine göndermede bulunmuş olabilir.

“Hürremîleşmek, Hürremiye’ye dahil olmak” anlamında التَّخْرِيم⁵²³,⁵²⁴ ve “külâh, şapka takmak” anlamında قُلَيْسَتْ kelimesinden türetilen قُلَيْسَتْ⁵²⁵ ve “külâh, şapka takmak” anlamında قُلَيْسَتْ kelimesinden türetilen قُلَيْسَتْ⁵²⁶ Ebû Temmâm’ın sıkça başvurduğu isimlerden türettiği fiilleri şiirde kullanma yöntemine gösterilebilecek örneklerdendir.

5.2.4. Anlamla Örtüşmeyen Lafızlar Kullanması

Eleştirmenlerin şiirde kelime yapısının kalitesini ölçmek için ortaya koydukları kriterlerden birisi de kullanılan lafızların amaç, düşünce ve anlama uygun olmasıdır. İbn Sinân el-Hafâcî, şairlerin hicivde kullanılan kelimeleri medihte, medihle meşhur lafızları da hicivde kullanmamaları gerektiğini belirterek bu kriteri, her amaç için düşünceyle örtüşen, ciddiyet sadedinde ciddiyeti çağrıştıracak, mizah makamında da bu duyguyu yansıtacak lafızların kullanılmasının zorunluluğuyla ifade etmektedir.⁵²⁷ Ebû Temmâm’ın şiirlerinde bu kriterin dışına çıkan kelimelerle karşılaşmak mümkündür. Şairin, Muhammed b. el-Heysem Şubâne’yi methettiği bir şiirinde medihle örtüşmeyen bazı kelimeleri kullandığı görülmektedir (Kâmil):

مَا زَالَ يَهْدِي بِالْمَوَاهِبِ دَائِبًا حَتَّى ظَنَنْتَا أَنَّه مَحْمُومٌ

“Sürekli bir şekilde hediyeleri saçmaya halen devam etmekte, öyle ki onun hummadan dolayı kendinden geçtiğini zannettik.”⁵²⁸

Şair bu beyitte, daha çok hicvi çağrıştıran “saçmalyor” anlamındaki يَهْدِي ve “hummalı hasta” anlamındaki مَحْمُوم kelimeleri medih sadedinde kullanarak, dinleyiciler üzerinde şok etkisi yaratmak istemiş olabilir. Medih makamında hoş ve latif kelimelerin kullanılmasını uygun gören Arap şiir zevkinin dışına çıkarak, lafzın anlama uygunluğu kriterini ihlal ettiği görülmektedir.

Keza Tay’ kabilesinden Benî Abdulkerîm’i övdüğü bir şiirinde, şairlerin medih kelimeleri arasında asla yer almayan “kovulmuş şeytan” sıfat tamlamasını kullanarak,

⁵²² et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 399.

⁵²³ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 236.

⁵²⁴ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 265.

⁵²⁵ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 290.

⁵²⁶ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 235.

⁵²⁷ el-Hafâcî, *Sirru’l-Fesâha*, s. 161.

⁵²⁸ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 291.

genel kanaatin dışına çıktığı anlaşılmaktadır (Vâfir):

تُثَقِّى الْحَرْبُ مِنْهُ حِينَ تَعْلِي مَرَّاجِلَهَُا بِشَيْطَانٍ رَجِيمٍ

“Savaş kazanları kovulmuş şeytan gibi şer güçlerle kaynadığında, onun yolu takip edilir savaşta.”⁵²⁹

Ebû Temmâm medih makamında dinleyicilere medih şiiri hissi verecek ve medhi çağrıştıracak kelime yerine شيطان رجم gibi hicvin en üst düzeyini çağrıştıran bir terkip seçmek suretiyle Arap şairlerin genel kabullerinin dışına çıkmıştır.

Şairin konuyla uyum göstermeyen kelime seçimlerinden bir diğeri, gazel makamında karşımıza çıkmaktadır. Ebû Temmâm aşağıdaki beytinde yanakların kırmızılığını “gülle tokatlanmış” anlamında ملطومة بالورد kelimesiyle dile getirmektedir. Konunun latifliği daha narin ve dokunaklı kelimelerin kullanımını gerektirirken, Ebû Temmâm'ın kırmızının tonunu ve yanaktaki derinliğini daha güçlü ifade edebilmek adına bu terkiye başvurduğu düşünülmektedir (Kâmil):

مَلْطُومَةٌ بِالْوَرْدِ أَطْلَقَ طَرْفُهَا فِي الْخَلْقِ فَهَوَ مَعَ الْمُنُونِ مُحْكَمٌ

“Yanakları gülle tokatlanmış gibi kıpkırmızıdır, bir bakış attığı insanların sonu kaçınılmaz ölümdür.”⁵³⁰

el-Âmidî *el-Muvâzene* adlı eserinde bu beyitten bahsederken Ebû Temmâm'ın bu ifadeyle anlamı çirkinleştirdiğini, bundan daha saçma ve daha uygunsuz bir ifade kullanana denk gelmediğini belirtmektedir.⁵³¹

5.2.5. Anlama Katkı Sağlamayan Lafızlar Kullanması

Eleştirilenlerin, şiirin üslubunu değerlendirirken lafız kalitesi için belirledikleri kriterlerden bir diğeri de anlama katkıda bulunup bulunmama yönüdür. Kelime, anlama yeni birşeyler kazandırarak katkıda bulunuyorsa faydalı bir unsur, herhangi bir katkıda bulunmuyorsa faydasız bir dolgu malzemesi olarak değerlendirilmektedir.⁵³² Bu kriter gere göre Ebû Temmâm'ın şiirinde, öncesinde veya sonrasında zikredilen bir kelime ya da terkip sebebiyle boşa çıkan ve anlama herhangi bir katkısı bulunmayan dolgu olarak değerlendirilebilecek ifadelerle karşılaşmaktadır. Buna verilebilecek örneklerden biri, Ebû Temmâm'ın medih şiirlerine ilgi duymayan zamanının insanlarına sitem ettiği şu şiirde görülmektedir (Kâmil):

⁵²⁹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 162.

⁵³⁰ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 213.

⁵³¹ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 97.

⁵³² el-‘Askerî, Ebû Hilâl, *Kitâbu’s-Sinâ‘ateyn*, (thk.: Alî Muhammed el-Becâvî, Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhîm), el-Mektebetu’l-‘Unsuriyye, Beyrut 1999, s. 149; el-Curcânî, ‘Abdulkâhir, *Esrâru’l-Belâga*, (thk.: Mahmûd Muhammed Şâkir), Matba‘atu’l-Medenî, Kahire 1991, s. 19.

حُذِّهَا ابْنَةُ الْفِكْرِ الْمُهْدَبِ فِي الدُّجَى وَاللَّيْلِ أَسْوَدُ رُفْعَةَ الْجَبَابِ

“Gözden geçirilmiş düşüncenin ürünü olan şiirlerimi al, beyaz entari üzerinde görünen siyah yama gibi karanlık fikirler arasında sana yol göstereyim.”⁵³³

Şair, sadru'l-beytte “gece karanlığı” anlamına gelen الدجى kelimesini kullanmış, acuzu'l-beytte ise gecenin karanlık olduğunu ifade eden الليل أسود cümlesini kurmuştur. Her iki kelime aynı anlamı ifade ettiği için, gereksiz kelime kullanımından dolayı ihlal gerçekleşmiştir.

Aynı şekilde Ebû Temmâm'ın, Mâlik b. Tavk'ı methettiği ancak hediyelerini geciktirdiği için sitem ettiği şiirinde yer alan şu beyti, bu kriterin ihlaline örnek olarak göstermek mümkündür (Kâmil):

كَالظَّبْيَةِ الْأَدْمَاءِ صَافَتْ فَارْتَعَتْ زَهَرَ الْعَرَارِ الْعَضِّ وَالْجَنْجَانَا

“Güzel kokulu körpe otların çiçekleri ve yaban fesleğenleriyle otlayarak semizleşen bembeyaz ceylan gibidir.”⁵³⁴

Şair beytinde, ceylanın güzel kokulu taze otların çiçekleriyle beslendiğini ifade ettikten sonra “yaban fesleğeni” anlamındaki الجثثات kelimesini kafiye uyumunu sağlayabilmek için getirmiştir. Şiirde kafiye bütünlüğünü sağlayabilmek için tekellüfe kaçarak fazladan kelime dahil etmeyi ifade eden “istid‘â” terimi, eleştirilenlerin şiirde dil kusurlarından kabul ettikleri bir durumdur. Güzel kokulu taze otlar yaban fesleğeni de kapsadığından, sonradan zikredilmesi beytin anlamına yeni bir şey katmamıştır. Yaban fesleğenin ayrıca zikredilmesinin tek artısı, beytin kafiye uyumunu sağlamasıdır.⁵³⁵ Ayrıca yaban fesleğenin, güzel taze otların çiçekleriyle beslenen ceylana fazladan katacağı bir güzellik bulunmamaktadır.

5.2.6. Gramer Kurallarını İhlal Eden Kullanımlar

Ebû Temmâm'ın şiir üslubu değerlendirmeye tabi tutulurken, değerlendirmenin tamamlanabilmesi için, beyitlerin gramer kurallarına uygunluğu yönünün de ele alınması gerekmektedir. Şairin üslubuna eleştiriler getiren eleştirilen ve dilcilerden birçoğunun, onun müthiş bir dil altyapısına sahip olduğunu kabul ettiklerine ve yeterliliğinden şüphe duymadıklarına dair ifadeler aktarılmaktadır. *el-Muvâzene* adlı eserinde Ebû Temmâm'ın lafız ve mana hatalarına iki bab ayıran el-Âmidî, bu bağlamda pek çok hatalı kullanımdan bahsetmektedir. Hataların gerçekleşme nedenlerine dair değerlendirmelerde bulunan el-Âmidî, değerlendirmeleri neticesinde bunları birkaç sebebe bağlamaktadır. el-Âmidî, şiirlerinde görülen hataların Ebû

⁵³³ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 90.

⁵³⁴ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 312.

⁵³⁵ el-‘Askerî, *Kitâbu’s-Sînâ’ateyn*, s. 450; el-Merzubânî, *el-Muvaşşah*, s. 275.

Temâm düzeyinde bir şairin gözünden kaçmasına ihtimal vermediğini, ancak şairin gramer açısından kural dışı kullanım hakkını kendine tanıdığını ve düştüğü hatayı da zihin yorgunluğuna bağladığını zikretmektedir.⁵³⁶ Dil hakimiyeti oldukça güçlü olan Ebû Temmâm'ın seviyesiyle bağdaşmayan şiirlerinde görülen nahiv ve sarf hataları, bu değerlendirme ve yaklaşımla zihinlerde şekillenebilir. Ebû Temmâm'ın şiirlerinde karşılaşılan gramer hatalarına verilecek birkaç örnek, meselenin netliğe kavuşması açısından önemli sayılmaktadır. Şairin Halife el-Mu'tasım'ı övdüğü aşağıdaki beyitte بين zarfını hatalı kullandığı görülmektedir (Basît):

وَمَشْهَدٍ بَيْنَ حُكْمِ الذُّلِّ مُنْقَطِعٍ صَالِيهِ أَوْ بِجِبَالِ الْمَوْتِ مُتَّصِلٍ

“Savaşta zelil duruma düşene veya ölüm sahneleriyle karşılaşana, izzetle zillet arasındaki hüküm farkını ortaya koyan sensin.”⁵³⁷

Beyitte geçen “arasında” anlamındaki بين zarfının doğru kullanımı, farklı iki şeyin arasında zikredilerek kullanılmasıyla olur. Şair beyitte zarfın aralarına gireceği şeylerden sadece biri olan الذل حكم ifadesini zikretmektedir. Karşılaştırmanın sağlıklı bir hal alması için bu ifadeden sonra حكم العز veya benzer bir ifade kullanılması hatayı ortadan kaldırmak için yeterli olacaktır.⁵³⁸

Şairin şaheseri olarak değerlendirilen ‘Ammûriyye’nin fethi üzerine Halife el-Mu’tasım’ı medhettiği şiirinde harf-i cer kullanımıyla ilgi bir hata görülmektedir (Basît):

لَمْ تَطْلُعِ الشَّمْسُ فِيهِ يَوْمَ ذَاكَ عَلَى بَانَ بِأَهْلٍ وَلَمْ تَعْرُبْ عَلَى عَزَبٍ

“O gün ki güneş ne bir evlinin üzerine doğmuş (evli erkeklerin tümü ölmüş), ne de bekarın üzerinde batmıştır (kadınların tümü cariye olarak alınmıştır).”⁵³⁹

Şair bu beyitte بنى fiilinin harf-i cerli kullanımıyla elde edilen “evlenen” anlamında بِأَهْلٍ بَانَ ifadesini “be” harf-i ceriyle kullanmaktadır. Dil âlimleri, söz konusu fiilden bu anlamı elde edebilmek için kullanılması gereken harf-i cerin على olduğunu belirtmektedirler.⁵⁴⁰ Buna göre Ebû Temmâm'ın harf-i cer tercihi hatalı olarak görülmektedir.

Şairin, Halife el-Mu'tasım'ın büyük komutanı Afşin'den bahsettiği aşağıdaki şiirinde düştüğü i'râb hatasına işaret edilmektedir (Kâmil):

ثَانِيهِ فِي كَيْدِ السَّمَاءِ وَلَمْ يَكُنْ لِأَثْنَيْنِ ثَانٍ إِذْ هُمَا فِي الْعَارِ

⁵³⁶ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 534.

⁵³⁷ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 16.

⁵³⁸ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, III, 238.

⁵³⁹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 55.

⁵⁴⁰ el-Cevherî, *es-Sihâh*, VI, 2286; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XIV, 97.

“O (Bâbek), asılarak öldürülen arkadaşının (Mâziyâr) komşusu oldu (öldürüldü), o mağarada oldukları zaman iki kişinin ikincisi, arkadaşı olmadı.”⁵⁴¹

Bu beyitte i'râb hatası نَانَ يَكُنْ لِثَنَيْنِ ثَانٍ ibaresinde yer almaktadır. Nâkıs bir fiil olan نَانَ kelimesinin ismi gizli olup, öldürülen Bâbek'e dönen هو zamiridir. Bu durumda nakıs fiilin haberi ثَانٍ kelimesi olmalıdır. Ancak haber olarak mansûb bir şekilde ثَانِيًا olması gereken bu mankûs ismin beyitteki hatalı haliyle, nâkıs fiilin geç gelmiş ismi olarak merfû zikredildiği görülmektedir.⁵⁴²

Ebû Temmâm, Gâlib es-Sa'dî'ye yazdığı bir mersiyesinde münâdânın harekesinde i'râb hatası yapmaktadır (Tavîl):

فَيَا غَالِبًا لَا غَالِبَ لِرِزْيَةٍ بَلِ الْمَوْتُ لَا شَكَّ الَّذِي هُوَ غَالِبٌ

“Ey Gâlib! Musibete (ölüme) galip geleni göremezsiz, şüphesiz galip gelecek olan ölümün ta kendisidir.”⁵⁴³

Beyitte Ebû Temmâm يَا nidâ edatıyla غَالِبًا şeklinde Gâlib es-Sa'dî'ye seslenmektedir. Tenvin almaması gereken merfûluk alâmeti üzere mebnî olan alem münâdânın nahiv âlimlerinin ihtilafa düştükleri tenvinlenmesi hususu, nahiv zaruretlerinden kabul edilmektedir.

5.2.7. Lafızların Aslî Anlamlarının Dışına Çıkarılması

Ebû Temmâm'ın şiir üslubunu ayrıcalıklı kılan hususlardan bir diğeri, kelimeleri bilinen delâletlerinin dışında kullanmasıdır. Dil âlimleri, dillerini ölçü kabul ettikleri Araplardan işittiklerine sıkı sıkıya tutunarak, delâlet açısından lafızların bu ölçü dışına çıkan kullanımlarını kabul etmekten kaçınmışlardır.⁵⁴⁴ Şair, gazellerinden birinde kullandığı bir lafzın aslî delâletini şu şekilde ihlal etmektedir (Haffî):

وَمَهَّأ مِنْ مَهَّأ الْخُدُورِ وَأَجَا لِي ظَبَاءٍ يُسْرِعْنَ فِي الْأَجَالِ

“Ahu sürüleri arasında hızla arz-ı endâm eden antilop kadar güzel, özel locasında güzel bir ceylandır o.”⁵⁴⁵

Ebû Temmâm'ın bu beyitte kullandığı أَجَالِ lafzı, “inek sürüsü” anlamındaki إِجْلِ kelimesinin kırık çoğuludur. Arapların “ceylan ve antilop sürüsü” için kullandıkları delâleti doğru ve meşhur olan kelime سَرَبِ lafzıdır. Arapların سَرَبِ kelimesini, bildircin, ceylan sürüleri ve kadın topluluklarını ifade etmek için kullandıkları rivayet edilmektedir.⁵⁴⁶ Buna göre, antilop sürüsünü ifade etmek için, inek sürülerine has bir

⁵⁴¹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 207.

⁵⁴² el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 30.

⁵⁴³ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 40.

⁵⁴⁴ el-Merzubânî, *el-Muvaşşah*, s. 295.

⁵⁴⁵ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 259.

⁵⁴⁶ el-Merzubânî, *el-Muvaşşah*, s. 410.

terimi kullanmanın şairi, meşhur delâletin dışına çıkmaya sürüklediği anlaşılmaktadır.

Ebû Temmâm'ın lafzı delâletinin dışına çıkardığı bir başka örneği, Ebû Sa'îd Muhammed b. Yûsuf es-Sağrî'ye methiyesinde geçen aşağıdaki beyitte görülmektedir (Vâfir):

لَهَا مِنْ لَوْعَةِ الْبَيْنِ التِّدَامُ يُعِيدُ بِنَفْسٍ جَا وَزَدَ الْخُدُودِ

“Aşk ve ayrılık ateşinden, gül pembe yanaklarını mor menekşeye çeviren dövünmeleri vardır.”⁵⁴⁷

Şair bu beyitte aşk acısı çeken kadının dövünmesini ifade etmek için “kadının bir deri parçası veya terlikle göğsüne vurarak dövünmesi” anlamında التِّدَام lafzını kullanmaktadır. Oysaki Arapçada delâlet açısından bunu ifade edecek doğru lafzın “yüze vurarak dövünme”yi ifade eden اللَّطْم olduğu bilinmektedir.⁵⁴⁸ Yüzü morartacak olan göğse indirilen darbeler değil, yanaklara vurulan tokatlar olacaktır. Bu anlamda Ebû Temmâm'ın lafzın delâletini saptırdığı görülmektedir.

Verilen örnekler ve el-Âmidî'nin *el-Muvâzenede*⁵⁴⁹ ve el-Curcânî'nin *Esrâru'l-Belâga*⁵⁵⁰ geçen beyanları ışığında, Ebû Temmâm'ın gerek lafız, gerek gramer gerekse delâlet açısından dilin meşhur ve genel kullanımlarıyla örtüşmeyen bir yöntem izlemesi veya zayıf hatta şâz olan vecihleri tercih etmesinin arka planındaki sebeplerin, râcih olan ve âlimlerin ittifakını hâiz görüşü bilmemesinden kaynaklanmadığı söylenebilir. Bu hususun ardında yatan nedenin, şairin dilde kendine olan aşırı özgüveni, yaşadığı zihin yorgunluğu ve orijinalliği ifadeden ziyade içerikte aramasından kaynaklandığı çıkarımını yapmak mümkündür.

Verilen örneklerden yola çıkarak Ebû Temmâm'ın şiirlerinde dil üslubu, şiire yenilik kazandırmaya yönelik değişiklikleri cesurca uygulamaya koyma, farklı olma arzusunun sürüklediği doğallıktan ziyade sünilik, zorlama ve tekellüfe meyletme şeklinde özetlenebilir. Ebû Temmâm'ın şiirlerinin luğavî yönünü ele alan dilcilerin eleştirilerini, geleneksel Arap şiir kriterlerini referans gösterme ve Ebû Temmâm'a karşı fanatizme varacak radikal bir tutum sergileme üzerine inşa ettiklerini ifade etmek mümkündür. Aynı zamanda dilcilerin değerlendirmelerine, dil geleneğine bağlılık, hata ile yeniliği birbirinden ayırt etmeme ve hükümde acelecilik gibi vasıfların hakim olduğu kanaatine işaret edilmelidir.⁵⁵¹

5.2.8. Şiir Başlangıçları

Klasik Arap şiirinde mukaddimeler ve ilk beyitlere, muhatabı söylenecek şiirin

⁵⁴⁷ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 32.

⁵⁴⁸ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, II, 30.

⁵⁴⁹ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 534.

⁵⁵⁰ el-Curcânî, ‘Abdulkâhir, *Esrâru'l-Belâga*, s. 143 ve 253.

⁵⁵¹ el-‘Azzâvî, “Luğatu’ş-Şi’r ‘inde Ebî Temmâm”, s. 84-88.

içerdiği anlam ve fikirlere hazırlama, muhatap tarafından kabullenmeye teşvik etme gibi bir misyon yüklendiğinden, şairlerin ve eleştirmenlerin en çok önemseddiği kısımlardan olmuştur. Bu konunun önemini idrak eden Kâdî el-Curcânî (ö.392/1001) *el-Vesâta beyne'l-Mutenebbî ve husûmihi* adlı eserinde bu hususa dikkat çekerek, maharetli şairin özellikle şiire başlangıç, tahallus denilen yumuşak bir geçiş ve hâtime denilen sonuç bölümüne özen göstermesi gerektiğini, bu bölümlerin dinleyicilerin dikkatlerini celb etmede ve can-ı gönülden kulak vermelerini sağlamada büyük etkisi olduğunu belirtmektedir.⁵⁵² Eleştirmenler en güzel şiirin, sözleri bir düzen içerisinde, bölümleri birbiriyle uyumlu ve beyitleri birbirinin sırasını ihlal etmeyen şiir olduğu yönünde görüş belirtmişlerdir.⁵⁵³ İbn Reşîk el-Kayrevânî de *el-'Umde* adlı eserinde şiirin, anahtarının başlangıç kısmı olduğu bir kilide benzediğini, muhatabın kulağına ilk ulaşan bu kısım olması hasebiyle şairin şiir başlangıcına özenmesi gerektiğini ifade etmektedir.⁵⁵⁴ Arap şiirinin inceliklerine vakıf olan Ebû Temmâm, şiirlerini yapı itibariyle geleneksel şiire göre nazmetmeye çalışmıştır. Eserin muhatapla ilk temasının matla' yani ilk beyitleriyle olduğunu ve bu kısmın muhatap üzerindeki etkisini bildiğinden şiir mukaddimelerine ayrı bir önem verdiği düşünülmektedir. Buna göre, Ebû Temmâm'ı şiirlerinin dış yapısı itibariyle dönemi şairlerinden ayrıcalıklı kılan yönlerinden birinin de şiirlerine giriş yöntemi olduğunu söylemek mümkündür. Ebû Temmâm'ın matla'lara ayrı bir önem atfetmesi ve genel karakteri olan tekellüf ve suniliğe kaçması iki tür girişin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bunlardan ilki bedî' sanatları açısından çok özenilmesine rağmen geleneğe bağlı eleştirmenlerin çirkin bulduğu matla'lar, diğeri ise gelenekçi veya yenilikçi tüm eleştirmenlerin takdirine mazhar olmuş matla'lardır. Ebu'l-'Abbâs Abdullâh b. Tâhir'e methiye olarak yazılmış 44 beyitlik kasîdenin giriş beyti olan aşağıdaki beyit, eleştirmenlerin Ebû Temmâm gibi büyük bir şaire yakıştıramadıkları matla' türüne örnek olarak gösterilmektedir (Tavîl):

هُنَّ عَوَادِي يُوسُفٍ وَصَوَاحِبُهُ فَعَزَّمَا فِقْدَمَا أَدْرَكَ السُّؤْلَ طَالِبُهُ

“O kadınlar, Yusuf'u caydırırlar ve arkadaşlarıdır, onların kınamalarından dolayı sen azminden ve hedefinden geri durma.”⁵⁵⁵

Şair beytinde kendisini çokça kınayan kadınları kinleri ve düşmanlıkları nedeniyle Yusuf (a.s)'ın hapse girmesine sebep olan kadınlara benzetmektedir. Bu nedenle o kadınların söylediklerine aldırış etmeden başarıya ulaşana kadar azimle yoluna devam etmesi gerektiği yönünde kendine telkinlerde bulunmaktadır.

⁵⁵² el-Curcânî, Alî b. 'Abdulazîz, *el-Vesâta Beyne'l-Mutenebbî ve Husûmihi*, (thk.: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Alî Muhammed el-Becâvî), el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut 2006, s. 51.

⁵⁵³ el-'Alevî, Muhammed Ahmed b. Tabâtabâ, *'İyâru's-Şi'r*, (thk.: 'Abbâs 'Abdussâtir), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2005, s. 131.

⁵⁵⁴ İbn Reşîk, *el-'Umde*, I, 218.

⁵⁵⁵ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 216.

el-Âmidî, bu beyti Ebû Temmâm'ın kötü başlangıçları arasında göstererek, birçok kusurunun olduğuna işaret etmektedir. Bunlardan ilki, öncesinde âit olduğu bir zâhir isim olmaksızın şairin söze gâib zamiriyle başlamasıdır. Diğer bir kusur ise tek başına net bir anlam ifade etmeyen “*caydırınlar*” anlamındaki عوادي kelimesinden kaynaklanmaktadır. Bu kelime duyulduğunda akla “*neyden caydırınlar*” şeklinde bir soru gelmektedir. Acemlik sebebiyle gayr-ı munsarîf olan “*Yusuf*” kelimesine mecrûr yaparak tenvin vermesi şairin bu beyitteki üçüncü kusuru olarak görülmektedir.⁵⁵⁶ Ancak et-Tebrîzî, divanın şerhinde kusur olarak gösterilen hususların tümüne cevap vermiştir. Bir nahiv kaidesi olarak munfasıl zamirlerin zâhir isimlerin yerini alma ve ibtidâ makamında bulunma hakkı olduğu bilinmektedir.⁵⁵⁷ Ayrıca anlamın bağlamdan anlaşılması halinde de zamirle başlamanın uygun görüldüğü ifade edilmelidir. Bu zamirin zikredilme nedeninin sözü kısaltma ve sadeleştirme olduğu düşünülmektedir. Tek başına anlamının yetersiz olması nedeniyle ikinci kusur olarak gösterilen عوادي kelimesinin buradaki anlamının, başka bir kelimeyle delaletlendirilmesine gerek duyulmayan “*musibetler, belalar*” olduğu belirtilmektedir. Diğer kusur olarak gösterilen “*Yusuf*” isminin tenvin alması eleştirisine de şiir zorunluluğu olarak bunun bir kusur olarak görülmediği ve isimlerde aslolanın munsarîflığından hareketle burada gayr-ı munsarîf olan bu ismin aslına döndürüldüğü yönünde karşılık verilmektedir.⁵⁵⁸

Ebû Temmâm'ın tekellüfe kaçması ve tuhafılığı nedeniyle çirkin olarak değerlendirilen başlangıçlarından biri de Muhammed b. Hassân ed-Dabbî'yi övdüğü şiire başladığı beyittir (Kâmil):

قَدَّكَ اَتَّيَّبَ اَرْيَيْتَ فِي الْعَلْوَاءِ كَمْ تَعْذِلُونَ وَاَنْتُمْ سُجْرَائِي

“*Yeter, utan artık! Haddi aşkın sözlerinde ve davranışlarında, ne çok sitem ediyorsunuz dostlarım olduğunuz halde bana!*”⁵⁵⁹

“*Yeter*” anlamında kullanılan قَدَّ isim fiilin gizli zamir olan fâili yerine zâhir zamirle zikredilmesi, “*utan*” anlamında kulak tırmalayan fonetiğiyle oldukça kaba olan اَتَّيَّبَ ve “*Sözlerinde ve davranışlarında haddi aşkın*” anlamında في العلواء kelimelerinin tercih edilmesi gibi hususlar, Ebû Temmâm'ın çirkin hatta iğrenç olarak değerlendirilen başlangıçlarından olan bu beyte getirilen eleştirilerdir.⁵⁶⁰

Eleştirilere reddiye olarak; قَدَّ isim fiilin zâhir zamirle kullanımının câiz olduğu, kulağa ağır gelen ve tenâfuru'l-hurûf hissi veren kelimelerin bir arada kullanılmasının hoş görülmesi de herhangi bir ihlale sebep vermediği, şiire başlangıcıyla dikkatleri

⁵⁵⁶ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, II, 18.

⁵⁵⁷ el-Ğalâyîni, Mustafâ, *Câmi 'u'd-Durûsi'l-'Arabiyye*, el-Mektebetu'l-'Arabiyye, Beyrut 1999, I, 120.

⁵⁵⁸ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 217.

⁵⁵⁹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 20.

⁵⁶⁰ el-Merzubânî, *el-Muvaşşah*, s. 344; el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 470.

üzerine çekmeye çalışan şairin bu üslupla şok etkisi yaratmayı başardığı şeklinde cevap verilmektedir.⁵⁶¹ Sözü güzelleştiren bedî' yöntemlerinden olan ve burada müfred muhatap zamirinden cem'i muhatap zamirine geçişte görülen iltifat, beyte güzellik katan bir unsur olarak dikkatlerden kaçmamalıdır.

Ebû Temmâm'ın matla'larının ikinci türü eleştirilenlerin takdire şayan gördükleri başlangıçlardır. Eleştiride şaire karşı en sert tutum sergileyenlerden biri olarak bilinen el-Âmidî, Ebû Temmâm'ın pek çok başlangıcına olan beğenisini “*Bu iyi ve etkili bir başlangıçtır.*”,⁵⁶² “*Keza bu beyit iyi ve düzgündür.*”,⁵⁶³ “*Bu zarif bir anlamdır.*”,⁵⁶⁴ “*Bu uygun bir başlangıçtır.*”,⁵⁶⁵ ve “*Bu güzel bir tasvirdir.*”,⁵⁶⁶ gibi çeşitli ibarelerle dile getirerek şairin hakkını teslim etmektedir. el-Âmidî, şairin Ammûriyye'nin fethi sebebiyle Halife el-Mu'tasım'ı övdüğü şiirin aşağıdaki başlangıç beytini “*şairin en güzel şiir başlangıcı*”⁵⁶⁷ olarak değerlendirmiştir (Basît):

السَّيْفُ أَصْدَقُ أَنْبَاءٍ مِنَ الْكُتُبِ فِي حَدِّهِ الْحُدُ بَيْنَ الْجِدِّ وَاللَّعِبِ

“*Kılıcın haberleri kitaplardan daha doğrudur, keskin tarafı ciddiyetle oyunu birbirinden ayırır.*”⁵⁶⁸

İbn Reşîk, şairin komutan Afşin'in yakılması üzerine el-Mutasım'ı övdüğü başka bir şiirin başlangıcının değerlendirmesinde; “*Ebû Temmâm'ın genel olarak şiire başlangıcının muazzam ve harika, bu başlangıcın ise heybetli bir giriş olduğunu*”⁵⁶⁹ ifade etmektedir (Kâmil):

الْحَقُّ أَبْلَجُ وَالسُّيُوفُ عَوَارٍ فَحَدَارٍ مِنْ أَسَدِ الْعَرِينِ حَدَارٍ

“*Hak apaçık ortadadır, kılıçlar kınından çekilmiştir, yuvasındaki aslana dikkat et, ayağını denk al.*”⁵⁷⁰

Şairin divanından eleştirilenlerin beğenilerini kazanan eşsiz şiir başlangıçlarına pek çok örnek verilebilir. Kendisine bir erkek hizmetli hediye etmesi üzerine el-Hasan b. Vehb'e,⁵⁷¹ Hürremiyye'nin fethi üzerine el-Mu'tasım'a⁵⁷² ve Muhammed b. el-Heysen Şubâne'ye yazdığı methiyeler,⁵⁷³ şairin en güzide şiir başlangıçları arasında

⁵⁶¹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 20.

⁵⁶² el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 430.

⁵⁶³ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 431.

⁵⁶⁴ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 451.

⁵⁶⁵ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 467.

⁵⁶⁶ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, II, 64.

⁵⁶⁷ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 60.

⁵⁶⁸ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 40.

⁵⁶⁹ İbn Reşîk, *el-'Umde*, I, 233.

⁵⁷⁰ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 198.

⁵⁷¹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 127.

⁵⁷² et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 132.

⁵⁷³ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 282.

gösterilmektedir.

5.2.9. Bedî' Sanatlarına Düşkünlüğü

Arap edebiyatının en tartışmalı şahsiyetlerinden biri olan Ebû Temmâm, tercüme faaliyetleriyle Arapçaya aktarılan yabancı kültürel değerlerden yararlanarak sanatçı kişiliğine bu kaynaklardan aktarımlarda bulunmuştur. Eserlerinde orijinalliği lafızdan ziyade içerikte arayan Ebû Temmâm, bu nedenle şiirlerinde felsefî görüşler, mantikî deliller, gizem ve ince kinayeleri en çok kullanan şairlerden birisi olmuştur. Şair, sıra dışı kelimeler ve bedî' sanatlarına şiirlerinde çok fazla yer verdiği için şiiri bozmakla itham edilmiştir. el-Curcânî, şairlerin istiâreyi ölçülü ve orta yollu bir şekilde kullandıklarını, Ebû Temmâm'ın ise bu hususta istiârenin kullanılmasına tanınan ruhsatı kullanmayı tercih ederek makul sınırların dışına çıkardığını, kendisinden sonra gelen şairlerin de yolundan gittiklerini belirtmektedir.⁵⁷⁴ el-İsfahânî de kendinden önceki tüm şairlerin olduğu gibi Ebû Temmâm'ın da şiirde tıbâk mezhebi olduğunu, öncekilerin az kullanmak kaydıyla tıbâğa Ebû Temmâm'dan önce başladıklarını, ancak şiirde tıbâkın artma sebebinin Ebû Temmâm olduğunu dile getirmektedir.⁵⁷⁵ Şairin, şiir sanatında lirizmi yakalamak için cinâs, tıbâk ve istiâre gibi belâğî söz sanatlarına aşırı ilgi duyması ve özen göstermesi ihtimal dahilindedir. Şairin bu tutumu, çok fazla eleştirilmesine neden olduğu gibi, üslubunu beğenenlerle eleştirenler arasında çok büyük görüş ayrılıklarının oluşmasına yol açmıştır. Geleneğe yakın duruş sergileyen kesim Ebû Temmâm'ı, bedî' sanatlarını gereğinden fazla kullanarak klasik Arap şiir kriterlerini ihlal etmekle ve üslubunu bozmakla itham ederken, şiirde yenilik hareketi yanlıları ise Arap şiirini çağın yenilikleriyle örtüşmeyen üslubundan kurtarıp yeni üslup ve kavramlar kazandırdığı kanaatiyle izinden gitme gayreti içinde olmuşlardır.⁵⁷⁶

Ebû Temmâm'ın şiir üslubunda en ayrıcalıklı hususlardan biri olan bedî' sanatlara gereğinden fazla yer verme konusu, çalışmanın sonraki aşamalarında ayrı bir başlık altında ele alınacağından burada sadece işaret etmekle yetinilecektir.

5.2.10. Şiirlerinin Vezin Özellikleri

Şiirin en büyük dış yapı unsurlarından biri olan ve kısaca şiirin ölçüldüğü müzikal ve fonetik ahengi sağlayan, ona güzellik ve letâfet katan kalıplar dizisi olarak tanımlanabilecek vezin, şiirle nesir arasındaki en önemli fark olarak gösterilmektedir. İbn Reşîk vezni, söz dizelerinin şiirselliğini belirleyici en önemli unsur olarak görmektedir.⁵⁷⁷ Ebû Temmâm'ın şiirlerinin vezin yönü, kendisini muhdes şairlerin şiire getirdiği yeniliklerin dışında tutan bir başka husus olarak değerlendirilmektedir.

⁵⁷⁴ el-Curcânî, Alî b. 'Abdulazîz, *el-Vesâta*, s. 356.

⁵⁷⁵ el-İsfahânî, *el-Eğânî*, XVI, 265.

⁵⁷⁶ Durmuş, İsmail, "Ebû Temmâm", *DİA*, İstanbul 1994, X, 241.

⁵⁷⁷ İbn Reşîk, *el-'Umde*, I, 134; Matlûb, Ahmed, *Mu'cemu'n-Nakdi'l-'Arabiyyi'l-Kadîm*, Dârü's-Şuûni's-Sekâfiyyeti'l-'Âmme, Bağdat 1989, II, 435; Durmuş, İsmail, "Vezin", *DİA*, XLIII, İstanbul 2013, 77.

Muhdes şairlerin şiiri avamlaştırma gayretleri içerisinde mütâlaa edilen, dilini sadeleştirme ve uzun vezinlerden kaçınarak mutekârib, hezec, remel ve hafif gibi aşk şiirleri ve ğınâ ile uyumlu kısa vezinleri tercih etme veya uzun vezinleri şatrlara ayırmalarına karşın, Ebu Temmâm'ın geleneksel Arap şiirinin baskın özelliklerinden olan uzun bahirleri kullanmaya devam etmesi bu bağlamda kendisine bir ayrıcalık kazandırmıştır. Divanı incelendiğinde eski vezinlerden mudâri', muktadab ve mütedârik vezinlerinde ve bu dönemde icat edilen es-silsile, ed-dübeyt, el-kûma, el-kâne ve kâne ve el-mevâliyâ gibi vezinlerde hiç şiir yazmadığı görülmektedir. Şiirlerini, tümü eski vezinlerden olan toplam 13 bahirle nazmettiği anlaşılan şair, genel olarak uzun vezinleri tercih etmiştir. Şairin tüm şiir konularında toplamda 125 şiirle en çok kâmil bahrini, en az olarak da sadece iki örneğinin tespit edildiği müctes bahrini kullandığı anlaşılmaktadır. Şairin şiirlerinde kullandığı vezinlerin türlere göre dağılımını ve toplamını gösteren aşağıdaki tablo, vezin tercihlerini açıkça ortaya koymasından önemlidir:

Tablo 5.1. Şairin Dîvânında Şiirlere Göre Vezin Dağılımı

EBÛ TEMMÂM'IN DİVANINDA ŞİİR TÜRLERİNE GÖRE VEZİN DAĞILIMINI GÖSTEREN TABLO														
	KÂMİL	TAVÎL	BASÎT	HAFİF	VÂFİR	SERÛ	MUNSERİH	RECEZ	REMEL	MUTEKÂRİB	MEDÎD	HEZEC	MUCTES	ŞİİR TOPLAMI
MEDÎH	56	34	36	11	18	5	10	0	1	1	0	0	0	172
HİCÂ	27	3	12	12	12	7	4	1	0	3	0	2	1	84
MERÂSÎ	5	14	6	3	1	1	0	0	0	1	0	0	0	31
GAZEL	23	18	15	34	7	16	7	0	5	0	3	1	1	129
MU'ÂTEBÂT	8	5	8	4	2	1	0	0	0	1	0	0	0	29
EVSÂF	5	3	3	0	2	1	0	6	1	0	0	0	0	21
FAHR	1	2	2	0	2	0	0	1	0	0	0	0	0	8
VAAZ VE ZÜHD	0	4	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	5
TOPLAM	125	83	82	63	45	31	21	8	7	6	3	3	2	479

Ebû Temmâm'ın şiirlerinde vezin dağılımını gösteren tablodan da anlaşılacağı üzere şair, şiirlerinin yarından fazlasını kâmil, tavîl ve basît vezinleriyle nazmetmiştir. Dönem şiirlerinin vezin özelliklerinden olan kısa ve hafif vezinleri tercih etme özelliğine uygun şiirlerin oranı dörtte bir civarında kalmıştır. Ebû Temmâm'ın şiirlerinde vezin özelliğine dair tablodan elde edilen çıkarım ve okunan mesajı, şairin muhdes şairlerin Arap şiirinin vezin yönüne getirdikleri yeniliklere pek itibar etmemesi ve kendine has üslubunu sürdürmesi şeklinde ifade etmek mümkündür.

5.2.11. Şiirlerinin Uzunlukları

Yeni dönemin siyâsî, sosyal, kültürel ve ekonomik yaşantısında görülen değişikliklerin bireylerin yaşam tarzlarına yansımaları kaçınılmaz olmuştur. Beyit sayısı 30-120 arasında değişkenlik gösteren klasik uzun Arap şiirinin yerini, yeni dönemin şartlarından ortaya çıkan ve şiir zevkiyle örtüşen şiir parçası mahiyetindeki yapıların alması, şiir ve edebiyat alanında bu yansımaların tezâhürlerinden biri olarak gösterilebilir.

Ebû Temmâm'ın divanı incelendiğinde, beyit sayısı 2-10 arasında olan kısa şiir veya şiir parçası sayısının 297 olduğu görülmektedir. Beyit sayısı 11-30 arasında olan orta uzunluktaki şiir sayısı 98 olarak tespit edilmiştir. Beyit sayısı açısından geleneksel Arap şiirinin beyit sayısı değerlerine yakın, en kısasının beyit sayısı 31 olan uzun şiirlerin sayısı ise 84 olarak görülmüştür. Halife, komutan, vezir, vali vb. devlet ricâliyle olan ilişkileri ve onların hüsn-ü kabulüne sunduğu methiyelerle meşhur olan şairin divanında en uzun şiirlerin medih babında olduğuna işaret edilmelidir. Divandaki en uzun şiir medih babında yer alan, şairin Hürremî isyanının bastırılması ve Hürremiyye'nin fethi münasebetiyle Halife el-Mu'tasım'a yazdığı 88 beyitlik şiirdir. Beyit sayısı itibarıyla bunu izleyen örnek, şairin Halife el-Mu'tasım'ın komutanlarından Ebû Sa'îd Muhammed b. Yûsuf es-Sağrî'ye nazmettiği 73 beyitlik şiir olup, bunu da Halife el-Mu'tasım'ın 'Ammûriyye'yi fethi üzerine yazdığı 71 beyitlik en meşhur şiiri takip etmektedir. Ebû Temmâm'ın divanında medih babından sonra en uzun şiirler, merâsî babında görülmektedir. Şairin divanındaki 31 mersiye şiirinin beyit sayısı yönünden dağılımı, beyit sayısı 2-10 arasında olan 12 kısa şiir veya şiir parçası, beyit sayısı 11-30 arasında olan orta uzunlukta 13 şiir, klasik şiir uzunluğunda olan 6 şiir şeklindedir. Mersiyelerin geneli aynı methiyelerde olduğu gibi devlet ricâlinin ardından yazılan şiirlerdir. En uzun mersiyesi, Halife el-Me'mûn'un Mısır'a tayin ettiği valilerden biri olan Hâlid b. Yezîd eş-Şeybânî'nin vefatı üzere yazdığı 64 beyitlik şiiridir. Şairin bu iki konuya yoğunlaşması, şiir nazmetmedeki hedefi hakkında fikir sahibi olmamız adına önemli ipuçları vermektedir. Yaşamını ve yaşam felsefesi olarak benimsediği seyahatlerini şiirden kazandıklarıyla finanse eden Ebû Temmâm, çoğu kez gururundan ödün vermeden sanatını ve yeteneklerini bu yola amade etmiştir. Ancak bu

yaklaşım şairin gerek methiyeleri gerekse mersiyelerinde bir beklenti içinde olmadan samimi ve sadık duygularla yazdığı şiirlerin varlığını gölgelememelidir.

Ebû Temmâm'ın pek iddialı olmadığı ve örneklerinin sıradan değerlendirildiği şiir konularından biri gazeldir. Bu babta görülen şiir veya şiir kesitlerinin tümünün, en uzununu 8 beyit olan kısa şiirlerden ibaret olduğu görülmektedir. Şairin fazla başarılı kabul edilmediği şiir türlerinden biri olan hicivde yazdığı en uzun şiir, 36 beyitle 'Uteybe b. Ebî 'Âsım'ı hicvettiği şiiridir.

Arap şiirinin neredeyse tüm konularında eser veren Ebû Temmâm'ın divanında yer alan 29 kınama ve sitem şiirinden en uzununu, önceleri övdüğü ancak beklentilerine karşılık bulamadığında kınayıp sitem ettiği Mısır'da asayiş ve vergi işlerinden sorumlu 'Ayyâş b. Lehî'a'ya yazdığı 29 beyitlik şiiridir. Bu alanda yazılan şiirlerden 9'u orta uzunlukta, geriye kalan 20 adet şiir ise beyit sayıları 2 ile 10 beyit arasında değişen kısa şiirlerden oluşmaktadır.

Bu incelemeden elde edilen çıkarımlardan biri, şairin başarılı olduğu şiir konularında şiirlerini uzatması, nisbeten daha başarısız olduğu konularda ise şiirlerini birkaç beyitte sınırlandırmasıdır. Divanında toplam 21 tasvir şiiri gördüğümüz Ebû Temmâm, bu şiirlerden 9'unu orta uzunlukta kalanlarını ise kısa şiir şeklinde nazmetmiştir. Bu babın en uzun şiiri şairin geçim sıkıntısı çektiği Mısır günlerindeki zorlukları tasvir ettiği 37 beyitlik şiiridir. Divanında iki babın toplamında 13 şiir ile en az şiir örneklerinin bulunduğu fahr ve zühd konularında da uzun sayılabilecek şiirlere rastlanılmaktadır.

Muhdes şairlerin Arap şiirinde yenilik hareketi kapsamında şiir nazmında farklı parça ve bölümlerden oluşan klasik kasîde yerine kısa şiirleri tercih etmelerine karşın, Ebû Temmâm'ın gazel haricinde divanında yer alan tüm konularda uzun şiirler nazmetmede direttiği görülmektedir. Bir başka ifadeyle şairin kendine özgü tavrı ve farklı olma arzusu, bu alanda da görülmeye devam etmektedir. Şiir üslubundaki tavırlarıyla yenilik hareketi içinde yer almakla birlikte, dönemin şiir dünyasında tüm sıra dışı uygulamalarına rağmen eski şiir geleneklerinden kopmadığı, klasik şiir kriterleriyle yeni dönemin şartlarını sentezleyerek, muhdes şairler arasında şiirde muhafazakar bir tavır sergilediği anlaşılmaktadır.

5.3. Ebû Temmâm'ın Şiirlerinde İç Yapı (Konu ve Tema) Özellikleri

Birçok klasik kaynak, Ebû Temmâm'ın yeni bir şiir ekolu ihdâs ettiğini savunmaktadır. Ebû Bekr es-Sûlî Ebû Temmâm'ı savunma sadedinde, şairin şiirin sembollerinden olduğunu, kendisinden sonra gelen her yetenekli şairin izinden gittiği ve her maharetli şairin intisâb ettiği bir şiir ekolü icat ettiğini dile getirmektedir. Ebû Temmâm'ın bir şiir ekolü ortaya koyduğunu, bu ekolün tartışmasız ilki ve sonradan gelenlerin takip ettiği öncüsü olduğunu, bu ekole "Ebû Temmâm ekolü" veya "Ebû

Temmmâm yöntemi” denildiğini ifade eden benzer kanaat, el-Âmidî'nin değerlendirmelerinde karşımıza çıkmaktadır.⁵⁷⁸ Ancak İbnu'l-Mu'tez “*bedî*” adıyla bilinen bu eğilimin Ebû Temmmâm'dan önce Câhiliye şiiri ve Kur'ân-ı Kerîm'de varlığına işaret ederek, Ebû Temmmâm'ın yaptığı kayda değer tek şeyin bu eğilimi kullanmayı abartması ve ifrâta düşmesi olduğu yönünde kanaat belirtmektedir.⁵⁷⁹ Buna göre genel kanaate katılarak, Ebû Temmmâm'ın Arap şiirinin anlam boyutunu işlemede devrim olarak nitelendirilebilecek yenilikler getirdiği ifade edilebilir. Bu nedenle henüz hicrî III. asırdan itibaren Arap edebiyatında referans olarak görülen İbnu'l-Mu'tez'in *el-Bedî*, es-Sûlî'nin *Ahbâru Ebî Temmmâm*, el-Âmidî'nin *el-Muvâzene* ve el-Curcânî'nin *el-Vesâta* gibi edebî eleştiri kitapları Ebû Temmam'ın şiirlerine özel bir ilgi göstermişlerdir. Şair, şiire bakışında anlamı merkeze alarak lafzı arka plana itme şeklinde özetlenebilecek yeni bir bakış açısı veya teoriyi benimsemiştir. İbn Reşîk muhdes şairlerin meşhur oldukları özelliklerinden bahsederken, mutlaka her şairin şiirine hakim olan, şiir karakterinin istemsizce peşinden sürüklendiği ve aşinalığından dolayı şiirine uygulamada kolay gördüğü bir yöntemi olduğundan bahseder. Bu bağlamda, Ebû Nuvâs'ın şarapla, Ebû Temmmâm'ın tekellûf ve sunilikle, el-Buhturî'nin hayalle, İbnu'l-Mu'tez'in teşbihle, Dîku'l-cinn'in mersiyeyle, es-Sanevberî'nin (ö. 334/945) ışık ve kuşlarla, el-Mutenebbî'nin de deyimler ve zamanı yermeye özdeşleştiğini ifade etmektedir.⁵⁸⁰

Eleştirmenlerin, konu ve tema, mana ve hayalin omurgasını oluşturduğu şiirin iç yapısını ele alırken göz önünde bulundurdıkları pek çok kriter bulunmaktadır. Doğru veya yanlışlığı, yeni veya taklit olması, zerâfet, manaya sadâkat, gerçeklere uygunluk, anlamın netliği veya kapalılığı, derinlik veya yüzeysellik vb. hususlar, şiirin iç yapı kalitesini ortaya koymak adına kullanılan kriterlerin başlıcalarındandır.⁵⁸¹ Ebû Temmmâm'ın şiirlerinde iç yapıya dair özellikleri şu başlıklar altında sıralamak mümkündür:

5.3.1. Anlam Derinliği

Ebû Temmmâm'ın şiirlerinde anlam konusu eleştirmenlerin her daim ilgisini çeken bir konu olmuştur. İbnu'l-Mu'tez, Ebû Temmmâm'ın şiirlerinin iyi yönleri, latif anlamları ve pek çok *bedî* güzellikleri olduğunu ifade etmektedir.⁵⁸² Müthiş zekası ve hassas duygularıyla meşhur olan Ebû Temmmâm, olayları hızlı bir şekilde algılama yeteneği ve olaylardan derin bir şekilde etkilenme özelliğiyle bilinmektedir. Şairin bir anlam üzerinde durduğunda, ondan hızlı bir şekilde istifâde etmek yerine, o anlamın

⁵⁷⁸ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 13.

⁵⁷⁹ İbnu'l-Mu'tez, Abdullâh, *Kitâbu'l-Bedî' fi'l-Bedî'*, Dâru'l-Cîl, Beyrut 1990, s. 20.

⁵⁸⁰ İbn Reşîk, *el-'Umde*, I, 286.

⁵⁸¹ Anlam eleştiri kriterleri hakkında daha geniş bilgi için bkz: Bedevî, *Ususu'n-Nakd*, s. 368 ve sonrası.

⁵⁸² İbnu'l-Mu'tez, *Tabakâtu's-Şu'arâ*, s. 286.

derinliklerine dalarak azami düzeyde yararlanma gayreti içinde olduğuna dair rivayetler bulunmaktadır.⁵⁸³ Tâhâ Huseyn'e göre, Ebû Temmâm'ın bu tutumunun hem takdiri hak eden bir özellik, hem de terkedilmesi gereken bir kusur olarak değerlendirilmesi mümkündür. Olaylara böylesine derinden bir yaklaşım, şairin akli meleke sınırlarının çok geniş olduğuna delâlet etmesine ek olarak, varlıkları ve hayatı anlamlandırma, hayattaki misyona yeni anlamlar yükleme açısından avantaj olarak görülebilir. Bu yaklaşımın dezavantajının da şairi ucûbe anlam ve lafızları kullanmaya sevk etmesi, tekellüfe düşürmesi, insanları hayrete düşüren daha önce görmedikleri ve işitmedikleri anlamlarla karşılıklarına çıkması gibi hususlar olduğu düşünülmektedir. Ebû Temmâm öncesi dönem, insanların şiir dilinin akla ilk gelebilecek yakın anlamları çağrıştıracak şekilde kullanılmasına ve kelimelere yüklenen anlamların derinliklerine inme, yeni lafız ve anlamların kullanımının sadece kelâm ve felsefe alanında görülmesine alışık oldukları bir dönem olarak bilinmektedir. Ancak Ebû Temmâm'la birlikte insanlar, şiir dilinin doğallıktan uzaklaşarak zorlama, meşakkat ve emekle nitelenmesine şahit olmuşlardır. Lafızlara ifade edebileceğinden fazla anlam yüklendiğini ve bu durumun kendilerini zorladığını farketmeleriyle birlikte, Ebû Temmâm'ın anlam derinliğini hedefleyen bu zorlama üslubunu hoş karşılamamışlardır.⁵⁸⁴ İnsanların şairin yöntemine gösterdikleri tepkiler, aslında büyük bir meziyet olan derinlemesine yaklaşımın nasıl bir kusura dönüştüğünü göstermektedir.

Ebû Temmâm'ın henüz şiir nazmetmeye başlamadan önce şiire olan düşkünlüğü, büyük şairlerin şiirlerini mütalaa etmesi, ilim ve şiir meclislerinde uzun zamanlar geçirmesi, şair ve ediplerle her daim irtibat halinde olması, onların eserlerinden seçkiler yapmak suretiyle eserler sunması gibi etkenlerin, şairin şiirlerine anlam derinliğini kazandırdığı düşünülmektedir. Şair bu etkenlerin kazandırdığı melekeyle şiirlerini oluşturan lafızlara kapasitesini zorlayan hatta aşan anlamlar atfetmiş, bu anlamları da zihinsel efor sarfetmeden ve üzerinde uzunca düşünmeden ulaşılamayacak kadar derinlere gizlemiştir. Bu bağlamda anlam derinliğini, Ebû Temmâm'ın şiirlerinin en ayrıcalıklı özelliği olarak gören eleştirmenlerin varlığına işaret edilmelidir.⁵⁸⁵

Bu hususa örnek gösterilebilecek beyitlerden birini, şairin Ammûriyye'nin fethi üzerine Halife el-Mu'tasım'ı övdüğü şiirinde görmekteyiz. Şair savaşın tasvirini yaptığı beyitlerde karanlık ile aydınlık arasında tıbâk ve istiâre kurgulayarak, el-Mu'tasım'ın Ammûriyye'de çıkardığı devasa yangının boyutlarını mısralarına aktarmaya çalışmaktadır. Şair bu kurgusuyla, dinleyiciyi geceyi gündüzden ayırt etmede hayrete

⁵⁸³ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, II, 21.

⁵⁸⁴ Huseyn, *Min Hadîsi's-Şi'ri ve'n-Nesr*, s. 94.

⁵⁸⁵ el-Muhârib, Abdullâh b. Hamad, *Ebû Temmâm Beyne Nâkidîhi Kadîmen ve Hadîsen*, Mektebetu'l-Hâncî, Kahire 1992, s. 115.

düşürmekte ve kararsızlığa sürüklemektedir (Basît):

لَقَدْ تَرَكْتَ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ بِهَا
غَادَرْتَ فِيهَا بِهِمَ اللَّيْلِ وَهُوَ ضُحَى
عَنْ لَوْهَا وَكَأَنَّ الشَّمْسَ لَمْ تَعْبِ
وَأُظْلِمَتْ مِنَ النَّارِ وَالظُّلْمَاءُ عَاكِفَةٌ
وَالشَّمْسُ طَالِعَةٌ مِنْ ذَا وَقَدْ أَفَلَتْ
لِلنَّارِ يَوْمًا ذَلِيلَ الصَّخْرِ وَالْحَشَبِ
يَشُلُّهُ وَسَطَهَا صُبْحَ مِنَ اللَّهَبِ
عَنْ لَوْهَا وَكَأَنَّ الشَّمْسَ لَمْ تَعْبِ
وَأُظْلِمَتْ مِنَ النَّارِ وَالظُّلْمَاءُ عَاكِفَةٌ
وَالشَّمْسُ طَالِعَةٌ مِنْ ذَا وَقَدْ أَفَلَتْ

“Ey mü'minlerin emiri! Geride taşı ve odunuyla yaktığın ateşe boyun eğen bir gün bıraktın o şehirde.”

“Oradan ayrılırken zifiri karanlık geceyi, alevlerin ışığının kovaladığı kuşluk vaktiymiş gibi aydınlatarak terkettin.”

“Sanki gecenin fistanı rengini terketti, öyle ki sanki güneş hiç batmadı.”

“Karanlık hakim iken geceye, karanlığı gündüze çeviren ateşin aydınlığıydı görünen, öyle ki dumanının isisi kirletti duha vaktini.”

“Ateşin söndüğü yerden aydınlatmayan güneş doğmakta, batsa da bu güneş ateşin aydınlığı sürmektedir.”⁵⁸⁶

Şair, muzaffer halifenin şehrin fethi esnasında yaptıklarının azametini ortaya koyabilmek adına adeta kelime oyunlarına başvurmuştur. Dinleyiciyi, zifiri karanlığın alevlerin aydınlığı tarafından kovalanması, karanlığın gecedan mi yoksa yakılan ateşten tüten dumanın yoğunluğu ve çokluğundan mı, aydınlığın güneşten mi yoksa güneşten mi olduğu gibi hususları idrak etmede sürekli bir ikilem içerisinde bıraktığı görülmektedir. Dinleyicide tam bir kanaat oluşacakken, anlamı kelimelerin arkasındaki geniş alana yayarak diğer ihtimali çağrıştıracak bir yaklaşımı ihtimaller dahilinde mısralara dökmektedir.

Öte yandan Ebû Temmâm'ın şiirlerine derinlik kazandırabilmek için aşırı gayret sarfettiği ve zihinsel eylemlere başvurduğu görülmektedir. Şair açısından yıpratıcı bir işlem olan bu özelliğin, anlamın idrâki adına efor sarfeden dinleyici nezdinde olumlu etkiler bıraktığını ifade etmek oldukça güçtür. Anlamların inceliği nedeniyle dinleyicilerin anlama güçlüğü çekmelerinin, şairin şiirlerinden yüz çevrilmesine yol açtığı düşünülmektedir. Şairin birçok şiirinde sadık duyguyla derin düşünceyi beraberce yoğurduğu, bu nedenle anlam derinliğine ulaştığı ve şiirlerinin dinleyicinin kolayca algılayamayacağı bir hal aldığı görülmektedir. Ebû Temmâm, Muhammed b. Humeyd et-Tâî'ye yazdığı şu mersiyesinde hayalî tasvir, bedî' sanatları ve yeni anlamları bir

⁵⁸⁶ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 53-55.

araya getirerek savaşta sıradan bir ölüm sahnesine çok daha derin bir boyut kazandırmaktadır (Tavîl):

فَتَّى مَاتَ بَيْنَ الضَّرْبِ وَالطَّعْنِ مَيِّتَةً تَقُومُ مَقَامَ النَّصْرِ إِذْ فَاتَهُ النَّصْرُ
وَمَا مَاتَ حَتَّى مَاتَ مَضْرُبٌ سَيْفِهِ مِنْ الضَّرْبِ وَاعْتَلَّتْ عَلَيْهِ الْقَنَا السُّمْرُ

“O delikanlı kılıç darbeleri ve yaralarıyla öyle bir öldü ki zaferi kaybetmesine rağmen ölümü zaferin yerini alabilecek kadar yüceydi.”

“Vurduğu kılıç darbeleriyle kılıcının ağız körelene ve siyah mızraklar bedenine gömülene kadar ölmedi.”⁵⁸⁷

Ebû Temmâm'ın bu beyitlerde mersiye yazdığı Muhammed b. Humeyd'in savaşı kazanamadan ölmesine rağmen, ölümünü bizlere nasıl bir zafer gibi aktardığı, keza bu ölümü düşmana indirilen darbelerle ölen kılıcıyla ve göğsünü kaplayan kara mızraklarla nasıl başka bir boyuta taşıma gayreti içinde olduğu görülmektedir.

Şairin şiirlerinde anlam derinliğinin başka bir versiyonu, kendinden önceki şairlerin bir şekilde işledikleri anlam ve sahneler daha derin bir anlam ve daha ileri bir anlam boyutu kazandırmasıdır. Bu bağlamda şairlerin başkalarından aldıkları anlamları geliştirmelerinin, anlam icadının bir parçası olarak kabul edildiğine ve “övgüye layık alıntı” kapsamında değerlendirildiğine işaret edilmelidir.⁵⁸⁸ Ebû Temmâm el-Mu'tasım'ı övdüğü aşağıdaki beyitlerde, genel olarak şairlerin beyitlerinde memduhlarına atfettikleri cömertlik ve cesaret gibi meziyetlere, kendi sanatı ve fikirlerinden yenilikler getirmek suretiyle adeta yeni bir anlam icat etmiş gibi sunmaktadır (Tavîl):

هُوَ الِيمُّ مِنْ أَيِّ النَّوَاجِي أَتَيْتَهُ فُلَجَّتْهُ الْمَعْرُوفُ وَالْجُودُ سَاحِلُهُ
تَعَوَّدَ بَسْطَ الْكَفِّ حَتَّى لَوْ أَنَّهُ نَهَاها لِقَبْضٍ لَمْ تُجِبْهُ أَنَامِلُهُ
وَلَوْ لَمْ يَكُنْ فِي كَفِّهِ غَيْرُ رُوحِهِ لَجَادَ بِهَا فَلَيَّتْ فِي اللَّهِ سَائِلُهُ

“Her ne tarafından uğrarsan uğra, suyu iyilik, sahili de cömertlik olan bir denizdir o.”

“Eli açıklığa o kadar alışmıştır ki kapatmak isterse şayet, parmakları ona itaat etmeyecektir.”

“Avucunda canından başka hiçbir şey olmasa dahi onu da verirdi, ama ondan bir şey isteyen de Allah'tan korksun artık.”⁵⁸⁹

İyiliklerin denizin suları, cömertliğin sahili olarak yansıtılması, cömertlik

⁵⁸⁷ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 80.

⁵⁸⁸ el-Curcânî, Alî b. 'Abdulazîz, *el-Vesâta*, s. 165.

⁵⁸⁹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 29.

yapmaktan vazgeçmek istemesi halinde parmakların itaatten vazgeçmesi ve cömertliğin sınırlarını zorlayan canını dahi sakınmaması gibi sahneler, şairin bu beyitlerini sıradanlıktan başka boyutlara taşıyan yeniliklerindedir.

Bunun bir başka örneği Muslim b. el-Velîd'in ele aldığı bir anlamı, Ebû Temmâm'ın yeniden ele alarak geliştirmesinde görülmektedir. Muslim b. el-Velîd alıştırdığı kuşun sahibine olan bağlılığını şöyle ifade etmektedir (Basît):

فَهْنَّ يَتَّبَعْنَاهُ فِي كُلِّ مَرْتَحَلٍ قَدْ عَوَّدَ الطَّيْرَ عَادَاتٍ وَثَقَّنَ بِهَا

“Kuşlara bağlı kalacakları alışkanlıklar kazandırdı, her nereye giderse onu takip ederler.”

Aşağıdaki beyitlerde Ebû Temmâm'ın bu sahneyi alarak nasıl geliştirdiği ve sıradan bir kuş evcilleştirme hususunu nerelere taşıdığı net olarak anlaşılmaktadır (Tavîl):

وَقَدْ ظَلَّلْتُ عِفْبَانَ أَعْلَامِهِ ضَحَى بِعِفْبَانِ طَيْرٍ فِي الدِّمَاءِ نَوَاهِلِ

أَقَامَتْ مَعَ الرَّيَّاتِ حَتَّى كَانَتْهَا مِنْ الْجَيْشِ إِلَّا أَنَّهَا لَمْ تُقَاتِلِ

“Kuşluk vakti onların sancakları kana susamış kartallarla gölgelenmiştir.”

“Sancaklarla birlikte hareket eden bu kuşlar adeta savaşmasa da ordunun bir parçasıdır.”⁵⁹⁰

5.3.2. Duygu ve Hayal

Çeşitli dış etkenlerin harekete geçirdiği psikolojik güç olarak tanımlanan duygu, sevgi, nefret, özlem, huzur, sevinç, hüzn, öfke, sükûnet, korku ve ümit gibi tepkiler şeklinde tezâhür eden ve şiir sanatını harekete geçiren en önemli faktörlerdendir.⁵⁹¹ İbn Reşîk el-Kayrevânî, şiirin esaslarını arzu, korku, coşku ve öfke olmak üzere bu dört temel duygu üzerine tesis etmektedir.⁵⁹² Duygunun şiire ölümsüzlük kazandırdığı, bilimsel teorilerin akla dayanması ve aklın da kişinin geçirdiği hayat evreleri dikkate alındığında hızla değişkenlik gösteren bir yapıya sahip olması hasebiyle kalıcılıktan uzak olduğu kanaati yaygındır. Öte yandan Arap şiir eleştirmenleri, duyguların temelleri sabit kalmak kaydıyla tezâhürlerinin farklılıklar arz edebileceğini belirterek, şiirle duygular ve duygusal etkenler arasında çok güçlü bir bağ kurmuşlardır. Aynı zamanda eleştirmenler şiirin en önemli araçlarından olan duygularda samimi ve yalan şeklinde bir ölçü belirlemişlerdir. Şairin duygularının samimiyeti ve gücü nisbetinde şiiri üzerinde etki bırakacağını, bu etkinin de dinleyiciler ve okuyanlar arasında aynı doğrultuda tepkilere yol açacağını ifade etmektedirler. Ancak bu duyguların samimiyetten uzak

⁵⁹⁰ et-Tebrîzî, *Dîvânü Ebî Temmâm*, III, 82; es-Sûlî, *Ahbâru Ebî Temmâm*, s. 164.

⁵⁹¹ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'Şu'arâ*, I, 79.

⁵⁹² İbn Reşîk, *el-'Umde*, I, 120.

olması halinde şiirin özelliğini yitireceğini, muhatabın duygularını harekete geçirmede başarısız olacağını ve şiir dokusunun zayıf ve ruhsuz bir yapıya bürüneceğini belirtmektedirler. Şiir nazmında herşeyin duygulardan ibaret olmadığı belirtilmelidir. Duygulara ek olarak şiirdeki şahıs, olay ve anlamların tasvir edileceği, duyguları harekete geçirilmek istenen muhatabın zihninde canlandırılacağı bir sahneye ihtiyaç duyulmaktadır. Şiirin ihtiyaç duyduğu, duyguların şekilleneceği bu sahnenin hayal olduğuna işaret edilmektedir. Şiirsel açıdan hayal sahnesi üzerinde kurgulanmış şiirin, tümüyle hakikatlerle donatılmış bir şiirden daha etkili ve daha kaliteli olacağı belirtilmekte ve hayal olmadan duyguların harekete geçirilmesinin imkansız olacağı ifade edilmektedir.⁵⁹³ Hayâlî unsurların dahil edildiği bir üslupla birisine “*bir adım ileri, bir adım geri gidiyorsun*” demenin, doğrudan “*sen tereddüt içinde*” demekten daha etkili, durumun tasvirinde de daha başarılı olacağı aşikardır.⁵⁹⁴

Bu bağlamda Ebû Temmâm'ın divanında yer alan şiirlerinin genel hatlarıyla duygu, özellikle de çok geniş hayal sahneleri içerdiği görülmektedir. Şair bir düşünceyi doğrudan ifade etmek yerine, bu düşünceyi duygularla desteklenmiş bir hayal kurgusu ortamında kelimelere dökmeyi ve muhatabın dünyasına bu yolla ulaşmayı tercih etmektedir. Bu hususa açıklık getirmesi ve çok basit bir anlamın ifadesinin nasıl bir sanata dönüştürüldüğünü göstermesi bakımından şairin aşağıdaki beyti oldukça enteresandır (Basît):

بَصُرْتُ بِالرَّاحَةِ الْكُبْرَى فَلَمْ تَرَهَا تُنَالُ إِلَّا عَلَى جِسْرِ مِنَ التَّعَبِ

“*En büyük istirahatın yorgunluk ve meşakkat üzerine inşa edilmiş köprüden geçmeden elde edilemeyeceğini gördün.*”⁵⁹⁵

Bu beyit ifade edilmek istenilen anlamı, doğrudan ifade olan “*İstirahati ancak yorgunluktan sonra elde edersin.*” şeklindeki anlamdan daha etkili bir hayal kurgusuyla anlatılmaktadır. Hedeflenen istirahat, kişinin onu elde etmek için çabaladığı, ona ulaşmak için bir yol aradığı bir hayal kurgusu tasvirle sahnelenmektedir. Sonrasında bu hedef ile kişi arasında zorluklar ve meşakkat üzerine kurulu bir köprü olduğu, hedefe ancak bu köprüden geçmek suretiyle ulaşılabileceği hayal edilmektedir. Dinleyici bu beyitle sergilenen anlamı hayalinde canlandırabilmekte, iliklerine kadar hissedebilmektedir.

Duygu ve hayalin pek çok örneği bulunmakla birlikte, şairin divanında duygunun en çok hissedildiği mecralardan birinin, aklını, hislerini ve hayal dünyasını potasında erittiği, Araplığıyla şüphe duyanlara reddiyelerde bulunmak üzere nazmettiği

⁵⁹³ Emîn, Ahmed, *en-Nakdu'l-Edebî*, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut 1967, I, 37-44; Bedevî, *Ususu'n-Nakd*, s. 506-510.

⁵⁹⁴ el-Curcânî, 'Abdulkâhir, *Delâilu'l-Î'câz*, (thk.: Mahmûd Muhammed Şâkir), Matba'atu'l-Medenî, Kahire 1984, s. 73.

⁵⁹⁵ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 73.

şairler olduğunu söylemek mümkündür. Şairin milliyetçi duygularla donatılmış beyitleri, adeta kendisine yöneltilen ithamları savdığı koruma kalkanına veya hasımlarına saldırdığı oklara dönüşmektedir. Şiirin konusu methiye ise memduhunu zikretmeden önce Arap karakterinin üstün sıfatlarını zikretmektedir. Konu fahr ise, konuya girmeden önce Arapların diğer milletlere karşı zaferlerini farklı tasvirlerle dile getirmektedir. Mersiye sadedinde ise, Arapların savaş meydanlarında kaybettikleri kahramanlarını ve komutanlarını anmaktadır. Bu konular şairin vicdanından dökülen coşku dolu samimi duygularla takdim edilmektedir. Hal böyle olunca şiir, şairin duygularına tercüman olan etkili bir araca dönüşmektedir.

Şairin, Araplığıyla gurur duyduğu ve bir acemi övmesi dayatıldığında bu gururu muhatabın idrak edemeyeceği şekilde şiirin bölümleri arasına gizlediği görülmektedir. Bu durumun örneğini Nişabur'da olduğu bir vakitte, Horasan Valisi Abdullah b. Tâhir'in Ebû Temmâm'dan, Arsak'ta Bâbek ile savaştan komutan Afşîn'i övmesini istediği rivayette görmekteyiz. Bir acem komutana methiye yazmaya zorlandığını hisseden şairin methiyesine Halife el-Mu'tasım'ı överek başlaması, arada Afşîn'in methine intikal etmesi ve akabinde şiirini yine halifenin methiyle bitirmesi söz konusu duyguların şiirin bölümleri üzerinden verdiği mesaj olarak okunmaktadır (Tavîl):⁵⁹⁶

مُنَوَّرٌ وَخَفِ الرَّوْضِ عَذْبِ الْمَنَاهِلِ	عَدَا الْمَلِكُ مَعْمُورَ الْحَرَا وَالْمَنَازِلِ
وَمُعْتَصِمًا حِرْزًا لِكُلِّ مُوَائِلِ	بِمُعْتَصِمٍ بِاللَّهِ أَضْبَحَ مَلَجًا
وَتَابَعَ فِيهَا بِاللَّهِى وَالْفَوَاضِلِ	لَقَدْ أَلْبَسَ اللَّهُ الْإِمَامَ فَضَائِلًا
تُسَائِلُ فِي الْأَفَاقِ عَن كُلِّ سَائِلِ	فَأَضَحَتْ عَطَايَاهُ نَوَازِعَ شُرْدًا

“el-Mu'tasım'ın hükümranlığında meydanlar ve evler mamur, yeşillikle kaplı, kaynakları da tatlıdır.”

“Bu hükümranlık el-Mu'tasım ile birlikte yardıma muhtaç herkese sığınak ve korunak haline geldi.”

“Allah önderimize erdemler bahşetti, o da bunlara cömertlikle dağıttığı hediyeler ve büyük nimetler ekledi.”

“Onun hediyeleri istemeyenlerin dahi peşinden yetişir, isteyenleri de her yerde bulur oldu.”

Şair, halifenin methiyle başladığı şiirini Abdullâh b. Tâhir'in örtülü dayatmasıyla, Acem komutan Afşîn'in mehtiyle sürdürmektedir (Tavîl):

⁵⁹⁶ Hâmid, Mahmûd Rızk, *el-'Urûbetu fî Şi'ri Ebî Temmâm*, Dâru'l-İlmi ve'l-İmân li'n-Neşri ve't-Tevzi', Dısûk 2013, s. 159-161.

لَقَدْ لَيْسَ الْأَفْشَيْنُ قَسَطَلَةَ الْوَعَى مَحْشًا بِنَصْلِ السَّيْفِ غَيْرَ مُوَاعِلِ
 وَسَارَتْ بِهِ بَيْنَ الْقَنَايِلِ وَالْقَنَا عَزَائِمٌ كَأَنْتَ كَالْقَنَا وَالْقَنَايِلِ
 وَجَرَّدَ مِنْ آرَائِهِ حِينَ أَضْرَمْتَ بِهِ الْحَرْبُ حَدًّا مِثْلَ حَدِّ الْمَنَاصِلِ

“Afşîn savaş meydanının tozları arasına daldı, başkasına aldırmaksızın kılıcının ağzıyla savaş ateşini karıştırdı.”

“Atlar ve mızraklar arasında, atlar kadar güçlü mızraklar kadar sağlam kararlılığıyla ilerledi.”

“Savaş ateşi tuttuğunda iradesinden, kılıçtan daha keskin kararlar çıkararak saldırıya devam etti.”

Şair, gönlünde gizli tuttuğu gururu, Araplığıyla övünme ve dayatmalardan dolayı acemlere kin gütmeye duygularını beyitlerini yeniden halifenin methiyle tamamlamasıyla bir mesaj şeklinde somutlaştırmaktadır (Tavîl):

فُتُوحُ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ تَفْتَحَتْ لَهُنَّ أَزَاهِيرُ الرُّبَا وَالْحُمَائِلِ
 وَعَادَاتُ نَضْرٍ لَمْ تَزَلْ تَسْتَعِيدُهَا عِصَابَةٌ حَقٌّ فِي عِصَابَةِ بَاطِلِ

“Mü'minlerin emirinin fetihleriyle bayırların ve ormanlardaki ağaçların çiçekleri açtı.”

“Hakkı temsil eden topluluğun batıl topluluklara karşı geleneğe dönen zaferleri halen tekrar etmektedir.”⁵⁹⁷

Ruhunu kaplayan milliyetçi duyguların etkisiyle methiye şiirine mensubu olduğu Arap toplumunun temsilcisi olan halifenin zikriyle başlayan Ebû Temmâm, aynı şekilde onu öven beyitleriyle bitirmektedir. Övmek zorunda kaldığı Afşîn'i şiirin ortalarında zikrederek, kendisini Afşîn'i övmeye zorlayan Abdullah b. Tâhir'e sezdirmeden inceden mesajlar göndermektedir.

5.3.3. Fikirlerin Kapalılığı ve Garâbeti

Arap eleştirmenler şiirde ele alınan fikirlerin kapalılıktan ve garâbetten uzak olma kriterini, şiirin iç yapısına yönelik eleştiri kriterlerinin önemlilerinden saymışlardır. Nasıl ki fikirlerin açık ve garâbetten uzak olması şiirin kalite düzeyini arttıran şartlarından biriye, kezâ fikirlerin karmaşık, kapalı olması ve garâbete kaçması şiirin değerini düşüren kusurlardan kabul edilmektedir.⁵⁹⁸ Ancak şiirdeki söz konusu kapalılığın her zaman bir kusur olarak görülmediği belirtilmelidir. Fikirlerin net bir şekilde anlaşılabilmesi ve garâbeti, lafız karmaşası, kelimelerin tam olarak ifade ettiği

⁵⁹⁷ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 79-86.

⁵⁹⁸ Bedevî, *Ususu'n-Nakd*, s. 445.

anlamlarda kullanılmaması ve tekellüfe varan istiâre, teşbih, tıbâk ve cinâs vb. sanatlar sebebiyle olursa, bu kapalılık kusur kabul edilmektedir. Şairin sahip olduğu yetenek ve kültürden kaynaklanması halinde ise, bu kapalılığın hoş görülen ve kınanmayan bir durum olduğu söylenebilir.⁵⁹⁹

Ebû Temmâm'ın şiirlerinin iç yapı özelliklerinden olan kapalılığın pek çok nedeni bulunmaktadır. Şairin şiir nazmında kendine, aklına ve fikirlerine çokça güvenen ve bunları ön plana çıkaran bir kişiliğe sahip olması bu nedenlerin akla ilk gelenlerindedir. Öyle ki bu nedenin, şairi diğer şairlerden ayıran en büyük özellik olduğunu söylemek garipsenmemelidir. el-Âmidî'ye göre şairin şiirlerindeki fikirlerin, üzerinde uzun uzadıya düşünüp çaba sarfetmeden anlaşılabilen bir hale bürünmesi, hatta zaman zaman hakkında sadece tahmin yürütecek şekilde anlaşılabilir bir hal almasındaki nedenlerden bir diğeri ise, “*tıbâk, cinâs ve istiâreye çokça başvurması, şiirlerini bunlarla süslemede işin dozunu kaçırmaması*”dır.⁶⁰⁰ Ayrıca el-Âmidî, Ebû Temmâm'ın özellikle garip kelimelerin peşinden koştuğunu ve bu kelimeleri şiirine kasıtlı olarak dahil ettiğini belirtmektedir.⁶⁰¹ İbnu'l-Mu'tez ise, Ebû Temmâm'ın şiirlerinin çok olduğunu, bu şiirlerin genelinin kaliteli, bir kısmının da bayağı olarak nitelendirilebileceğini belirterek, bayağı şiirlerde kalitesizliği garip lafızların kullanılması ve kullanılan kelimelerin anlamlarının kapalılığına bağlamaktadır.⁶⁰² Ebû Temmâm'ın şiirlerinde garip kelimeleri fazlaca kullanması, geleneksel şiirle temasının fazla olmasıyla açıklanabilir.

Yukarıda zikredilen sebepler, şairin şiir nazmında ve şiirlerine anlam yüklemeye fikri duyguların önüne geçirmek suretiyle anormal bir çaba sarfettiğini göstermektedir. Bu tasarrufun fikirleri kapalılığa sevk etmesi, izlenen yöntemin doğal bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Aslında Ebû Temmâm'ın divanında, yaptığının farkında olduğunu ortaya koyan beyitler görülmektedir. Zira şairin kendi şiirlerine bu kapalılığı çağrıştıran vasıflar atfettiği örneklere rastlamak mümkündür. Bunlardan biri olan aşağıdaki beyitte, şair şiirlerine “*düşüncenin kızı (ürünü)*” nitelemesini uygun görmektedir (Kâmil):

حُذِّمْنَا ابْنَةَ الْفِكْرِ الْمُهَدَّبِ فِي الدُّجَى وَاللَّيْلُ أَسْوَدُ رُفْعَةِ الْجَبَابِ

“Gözden geçirilmiş düşüncenin ürünü olan şiirlerimi al, beyaz entari üzerinde görünen siyah yama gibi karanlık fikirler arasında sana yol göstereyim.”⁶⁰³

Başka bir beyitte ise, şiirlerini “*garip*” vasfıyla nitelediği görülmektedir (Basît):

⁵⁹⁹ Dîb, *el-Ğumûd*, s. 51.

⁶⁰⁰ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 139.

⁶⁰¹ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 300.

⁶⁰² İbnu'l-Mu'tez, *Tabakâtu 'ş-Şu'arâ*, s. 286.

⁶⁰³ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 90.

حُذِّهَا مُعَرَّبَةً فِي الْأَرْضِ آنِسَةً بِكُلِّ فَهْمٍ غَرِيبٍ حِينَ تَعْتَرِبُ

“Yeryüzünde garip kalmış bir hanımefendiye benzeyen, şiir dünyasında garâbete düşmüş şiirlerimi bütün tuhaf ve garip anlam ve anlayışına rağmen aliver.”⁶⁰⁴

Şairin beyitleri dikkatle okunduğunda şiirlerini kıza benzeterek, alımlı, baştan çıkarıcı ve gizemli bir hal alması adına gösterişli lafızlar, güzel kostümlere benzetilebilecek söz sanatları ve karakterini yansıtacak ince ve sıra dışı anlamlardan ibaret pek çok unsura başvurduğu anlaşılmaktadır.

Ebû Temmâm'ın şiir kalitesini düşüren, fikirlerin kapalılığına ve garâbetine yol açan etkenlerden birisi olarak değerlendirilen, şiirin konusu ve anlamıyla örtüşmeyen lafızların kullanımına dair örneklerle divanda karşılaşılmaktadır. Bunlardan bazılarında şairin memdûhlarını methiyeye uygun düşmeyecek şekilde kova, karasaban, ip vb. nesnelere, bazılarında da ejderha ve kovulmuş şeytana benzettiği görülmektedir. Şair, verilen bir vaadin yerine getirilmesi için aracı olmasını rica ettiği şair Alî b. el-Cehm'i methederken ona “kova” ve “ip” benzetmesiyle hitap etmektedir (Vâfir):

أَتَتْرِكُ حَاجَتِي غَرَضَ التَّوَانِي وَأَنْتِ الدَّلُّ فِيهَا وَالرِّشَاءُ

“Sen meselenin içinde kova ve ip gibiyken (önemliyen) benim işimi görmeyi dikkate almayıp ihmal mi ediyorsun?”⁶⁰⁵

Ebû Temmâm'ın komutan Afşîn'i methettiği bir şiirinde onu Arap tasavvurunda hoş bir intibâ bırakmayan “ejderha” olarak tasvir etmesi, anlamı garâbete sürükleyen sebep olarak görülmektedir (Kâmil):

وَلَىٰ وَلَمْ يَظْلِمْ وَهَلْ ظَلَمَ امْرُؤُ حَتَّىٰ النَّجَاءِ وَخَلْفَهُ التَّبِينُ

“O (Bâbek) zulmetmeye fırsat bulamadan arkasına bakmadan kaçtı, arkasında ejderha (Afşîn) varken hızla kaçan kişi zulmedebilir mi?”⁶⁰⁶

Ebû Temmâm'ın şiirlerindeki fikirlerini ve tasvirlerini anlaşılmasız kılan bir diğer husus, şiirlerini genel kabulün dışına çıkan tasvirlerle donatmasıdır. Ebû Temmâm'ın, Muhammed b. Humeyd et-Tâî'ye yazdığı mersiyesinde yer alan aşağıdaki beyitten kastın tam olarak ne olduğunun anlaşılmadığına dair rivayetler bulunmaktadır (Tavîl):

كَأَنَّ بَنِي نَبْهَانَ يَوْمَ وَقَاتِهِ نُجُومٌ سَمَاءٍ حَرٍّ مِنْ بَيْنِهَا الْبَدْرُ

“Onun öldüğü gün adeta Benî Nebhân, aralarından dolunayın düştüğü gökyüzünün yıldızları gibidirler.”⁶⁰⁷

⁶⁰⁴ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 258.

⁶⁰⁵ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 440.

⁶⁰⁶ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 318.

⁶⁰⁷ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 81.

Şair beyti inşâd ettiğinde Ahmed b. 'Abîd b. Nâsîh (ö. 278/891) Ebû Temmâm'a beyti tam olarak anlayamadığını, beytin vefat edenin ailesini iyi durumda mı yoksa perişan bir halde mi tasvir ettiğini sorar. Ebû Temmâm'ın aylarının göçüp gitmesi nedeniyle perişanlıklarını tasvir ettiğini söylemesi üzerine, yıldızların en güzel hallerinin ayın yanlarında bulunmadığı zamanlar olduğunu ifade eder. Dolunayın nuru yıldızların parlaklığını bastıracağından, dolunayın bulunmamasının yıldızların parlaklığını daha net bir biçimde ortaya koyacağını belirtir.⁶⁰⁸ es-Sûlî de Ebû Temmâm'ın bu beyitte kullandığı genel kabule aykırı tasvirin, vefat edenin methini hicve dönüştürdüğünü ifade etmektedir.⁶⁰⁹

5.3.4. Felsefî ve Mantıkî Öğeler Kullanarak Fikirlerin Sergilenmesi

Abbâsîlerden önceki dönemlerde şairlerin şair kişilikleri, ilmî ve kültürel temelden ziyade fitrî bir temel üzerine oturtulmuştur. Abbâsî toplumunda farklı yönlerden esen değişim ve yenilik rüzgarları, şairlerin bir yönleriyle ilmî kişiliğe sahip olmalarını beraberinde getirmiştir. Şair kişilikleri bilimsel hareketlilikten etkilenerek, şiirleri duygusallık ve doğallıktan uzaklaşarak mantıksal yöntemler ve felsefî görüşlerin sergilendiği mecralara dönüşmüştür. Buna göre kültür ve ilmin, fitrat ve doğallığa galebe çaldığını ifade etmek mümkün olacaktır. Yeni toplumda baş gösteren etnik, mezhebî ve felsefî hareketlilik, gerek din gerekse din dışı alanlarda tartışma ve diyalog ortamının oluşmasına yol açmıştır. Özellikle Halife el-Mansûr döneminden başlayarak Halife el-Me'mûn döneminin sonuna kadar olan süreçte, yabancı kültürlerden Arap toplumuna tercüme hareketleri aracılığıyla geçen aklî ilimlerin argümanlarından olan pek çok felsefî görüş, şairlerin mısralarında kendine yer bulma imkanına sahip olmuştur. Hicrî II. asırda İbnu'r-Rûmî başta olmak üzere bazı şairlerin iktibaslar yaptığı felsefî ilimler, hicrî III. asırla birlikte altın çağını yaşamıştır. Bu asrın, şairlerin felsefî ve mantıkî görüşlerden sınır tanımaksızın faydalanmaya ve şiirlerini donatmaya çalıştıkları bir dönem olduğu ifade edilebilir. Şiirin felsefî ve mantıkî bir dokuya sahip olmasında en büyük payın Ebû Temmâm'a ait olduğunu söylemek abartılı bir iddia olmayacaktır. Ebû Temmâm, kendinden sonra gelen şairlere bu akımın kapısını açmış, şairler de felsefî görüşlerle bezedikleri eşsiz örneklerle Arap şiirini çok farklı bir düzeye taşımışlardır.⁶¹⁰ Tâhâ Huseyn, Ebû Temmâm'ın şiirlerinde görülen felsefî dokuyu Yunan kültürünün etkisine bağlamaktadır.⁶¹¹ Şairin entellektüel kişiliğini geliştirmek adına pek seçici davranmaksızın dönemin aktif kültürel hareketliliğinden azami düzeyde istifade etme gayreti içinde olduğu bilinmektedir. Bunun sadece Yunan kültürünün

⁶⁰⁸ el-Merzubânî, *el-Muvaşşah*, s. 346.

⁶⁰⁹ es-Sûlî, *Ahbâru Ebî Temmâm*, s. 126.

⁶¹⁰ Dîb, *el-Ğumûd*, s. 54.

⁶¹¹ İbn Ca'fer, Kudâme, *Nakdu'n-Nesr (Kitâbu'l-Beyân)*, (thk: Hafnî Muhammed Şeref), Mektebetu's-Sebâb, Kahire 1969, s. 10.

tesirine indirgenmesinin doğru olmadığı kanaati ifade edilmelidir. Şevkî Dayf ise, şairin şiirlerinde bu yönün güçlü olmasını kelâm mezhepleri, felsefe ve mantık ekollerinde fazla derinlere dalmasına bağlamaktadır. Ebû Temmâm'ın bu mütalaalardan elde ettiği beceriyle şiirlerinin anlamlarına, birbiriyle uyuşmayan zıt kelime ve kavramları gerçek hayatta kucaklaşarak ahenk içinde yaşamaları gibi bir araya getirdiğini, bu harmoniden ortaya çıkan tasvirin, şairin kainattaki hakikatlerin künhüne vakıf olduğuna işaret ettiğini belirtmektedir.⁶¹² Şairin aşağıdaki beyti, Dayf'ın konuya dair değerlendirmelerinin somut delili olarak görülebilir (Hafif):

رُبَّ حَفْضٍ تَحْتَ السُّرَى وَعَنْاءٍ مِنْ عَنَاءٍ وَنُضْرَةٍ مِنْ شُحُوبٍ
 “Kim bilir belki yorgunluk ve meşakkatten müreffeh bir yaşam, çile ve
 ızdıraptan fayda, solgunluk ve bitkinlikten letâfet ve yüz aydınlığı elde edersin.”⁶¹³

Şair, bu beyitte zıt unsurları bir örüntü içerisinde ahenkle dokuyarak, fikirlerini yansıtmaya çalışmaktadır. Şairin bu beyitte, birbirine zıt unsurların birbirinden doğmasını ve bunların güçlü bağlarla birbirine kenetlenmesini oldukça başarılı bir biçimde sunduğunu dile getirmek mümkündür.

el-Âmidî *el-Muvâzenede* Ebû Temmâm'ın bazı beyitlerini değerlendirirken “felsefe” terimini kullanarak, bu terimin içeriğinin şairin mezhebi olduğunu ifade etmektedir.⁶¹⁴ el-Curcânî ise, Ebû Temmâm'ın şiirlerinde gördüğü aşağıdaki beyitleri yorumlarken sarfettiği ifadelerle, felsefe ve mantığın şiirle doku uyuşmazlığına işaret etmektedir (Hafif):

فَسَمْتُ لِي وَقَسَمْتَنِي بِسُوطَا نِ مِنَ السِّحْرِ مُقَلَّتَا عَبْدُوسِ
 فَالْفَسِيمُ الْقَسَامُ عَنْ حُظَاتٍ مِنْهُمَا يَحْتَلِسْنَ حُبَّ النَّفُوسِ
 فَالَّذِي قَسَمْتُ بِلُحْظٍ إِذَا اللَّيْ لُ تُمَطَّى مِنَ الْكَرَى الْمَنْفُوسِ

“Ahitleşip yeminleştikten sonra Abdus'un gözleri sihirli bir güçle beni bölüp parçaladı.”

“Güzel yüzlü sevgili sihirli bakışlarıyla gönüllerdeki aşkı söker alır, kapar kaçar.”

“Gece çöktüğünde ahitleştığımız sevgili, sihirli bakışlarıyla bana nazar değdirir.”

el-Curcânî, Ebû Temmâm'ın felsefe ve mantık oyunları dolu kelimelerle gazel nazmetmesini hoş karşılamamaktadır. Şairin, güzel yüzlü, nazik ve narin bir

⁶¹² Dayf, *Târîhu 'l-Edebi'l-'Arabi el-'Asru'l-'Abbâsiyyu'l-Evvel*, s. 278.

⁶¹³ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 119.

⁶¹⁴ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 499 ve III, 363.

delikanlı köle olan ‘Abdûs’un kalbini bu felsefî ifadelerle yumuşatamayacağını, ‘Abdûs’un bu muğlak ve muamma ifadelerden kastedileni anlamasının mümkün olmadığını ifade etmektedir.⁶¹⁵

Felsefe ve mantık ilimlerine derinden ilgi duyan Ebû Temmâm’ın şiirlerinde bu ilimlere has terimlere özellikle yer vermeye çalıştığı görülmektedir. Şairin Mûsa b. İbrâhîm el-Lâhikî’yi hicvettiği şiirinde yer alan bir beyitte felsefecilerin ıstılahlarında “yokluk” kavramını ifade eden لا شيء kelimesi geçmektedir (Kâmil):

هَبْ مَنْ لَهُ شَيْءٌ يُرِيدُ حِجَابَهُ مَا بَالُ لَا شَيْءٍ عَلَيْهِ حِجَابُ

“Varsay ki bir şeyi olan onu başkasından sakınmak istesin, “hiçbir şey”e ne oldu da o dahi sakınıyor?”⁶¹⁶

Şair az da olsa bir varlık sahibinin varlığını insanlardan sakınmasını, onlarla paylaşmamasını anlayabildiğini ancak hiçbir şeyi olmayanın bu yokluğu dahi insanlarla paylaşmadığını felsefî bir terim üzerinden anlatmaya çalışmaktadır.

Ebû Sa‘îd es-Sağrî’yi övdüğü bir şiirinde ise, mantık ilminin terimlerinden olan “umûm” ve “husûs” lafızlarına yer vermektedir (Hafif):

لَنْ يَنَالَ الْعُلَى خُصُوصًا مِنَ الْفِتَى يَانِ مَنْ لَمْ يَكُنْ نَدَاهُ عُمُومًا

“Keremini genele yaymayan delikanlılar, özellikle yüce mevkileri elde edemeyeceklerdir.”⁶¹⁷

Şair, bu beyitte memdûhunu cömertliğe teşvik ederken, biraz da tekellüfle mantık terimlerini şiirine dahil ettiği gözlemlenmektedir.

Ebû Temmâm’ın felsefe ve mantıkla kurduğu güçlü bağın, kainat gerçeklerinin kendi aralarındaki ilişkiyi derinden hissetmesinden elde ettiği mantıkî delilleri çokça kullanmasına yol açtığı görülmektedir. Şairin el-Hasan b. Recâ’yı övdüğü şiirde geçen aşağıdaki beyitte, hakikatlerin birbiri aleyhine delil olarak kullanılabileceği varsayımını kelimelere döktüğü anlaşılmaktadır (Kâmil):

لَا تُنْكِرِي عَطَلِ الْكَرِيمِ مِنَ الْغَىِّ فَالسَّيْلُ حَرْبٌ لِلْمَكَانِ الْعَالِي

“Cömertin varlıklı olmamasını yadırgama, yüce dağların başında sel sularının kalmaması gibi.”⁶¹⁸

Şair, bu beyitte teşbîh-i zımnî yaparak, zenginlikten mahrum cömert kişiyi zirvelerinde suların kalmayıp aşağılara güçlü bir şekilde aktığı yüce dağlara benzetmektedir. Suların aşağılara doğru akıp giderek zirvelerin susuz kalması gibi,

⁶¹⁵ el-Curcânî, Alî b. ‘Abdulazîz, *el-Vesâta*, s. 67.

⁶¹⁶ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 311.

⁶¹⁷ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 225.

⁶¹⁸ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 77.

cömertin de elindeki malı mülkü ihtiyaç sahiplerine dağıtarak fakir kaldığını ifade etmektedir. Ebû Temmâm tabiattaki unsurların birbirleriyle olan ilişkilerinden yola çıkarak, zenginliğin zıttı olan fakirliği cömertliğine delil olarak göstermektedir.

Şiirle felsefenin birbirine karışıp kaynaşmasından anlamın belirsizliği ve terkiplerin muğlaklığının doğabileceği, ifade edilmesi gereken bir husus olarak karşımızda durmaktadır. Ebû Temmâm aşağıda örnek olarak sunulacak sevgilisinin güzelliğini tasvir ettiği beyitte, felsefe ve bedî' sanatlarından mukâbele ve cinâsı bir arada kullanarak anlamın tam olarak kestirilememesine yol açmıştır (Kâmil):

بَيْضَاءُ تَسْرِي فِي الظَّلَامِ فَيَكْتَسِي نُورًا وَتَسْرُبُ فِي الصَّيَاءِ فَيُظْلِمُ

“Karanlıkta yürüdüğünde o beyaz tenli güzel karanlık aydınlanır, aydınlığa sızdığında ise onu karartır.”⁶¹⁹

Şair bu örnekte zıt öğeler üzerinden sevgilisinin nurlu yüzünü tasvir etmeye çalışmaktadır. Karanlık, aydınlık, beyaz ve karanlığın doğal rengi olan siyah metaforları üzerinden bir tablo çizmede başarılı gibi görünse de sevgilisinin aydınlığa sızarak karartması anlamı muğlak bırakmıştır. Şairin bedî' sanatlarına olan düşkünlüğünün felsefî çerçeveye buluşması, bu kapalılığın nedeni olarak görülmektedir.

Ebû Temmâm, felsefeyi soyut ve soğuk tabiatından kurtararak şiirleriyle mezcetmek suretiyle, enteresan bir sanat eserine dönüştürmeyi başarmış nadir şairlerdendir. Şairin, felsefe ve mantıkla şiir arasındaki engelleri kaldırmayı başardığını, sanatsal düşünceyle felsefî düşüncenin bir araya getirilmesinin mümkün olabileceğini ispatladığını ifade etmek oldukça mantıklı görünmektedir. Şevkî Dayf, bu iki düşünce tarzını birbirine katarak yeni bir tarz oluşturan bu nadir yetenek karşısında hayrete düşmemenin imkansız olduğunu belirtmektedir.⁶²⁰ Ebû Temmâm'ın bu sıra dışı tarzı her ne kadar eleştirmenler arasında tartışmalara yol açmış olsa da Arap şiirine yeni bir soluk kazandırdığı inkar edilemez bir hakikat olarak divanında yer almaya devam edecektir.

5.3.5. Doğallıktan Uzaklaşma ve Tekellüf

Ebû Temmâm'ın şiirlerinin en bariz iç yapı özelliklerinden biri olarak kabul edilen ve şiirlerindeki güzelliklerin canlılıklarını yitirmesine hatta yok olmasına yol açtığına dair değerlendirmeler yapılan doğallıktan uzaklaşarak tekellüfe düşme meselesi,⁶²¹ Arap şiir eleştirmenlerinin üzerinde uzunca durdukları kriterlerden birini teşkil etmektedir. Buna göre İbn Kuteybe, muhkem olsa da doğallıktan uzak şiirin, sahibinin üzerinde uzunca düşünmesi, nazmında haddinden ziyade emek sarfedip şiddetli meşakkat çekmesi, alın teri dökmesi, şiir zorunluluklarından kaynaklanan

⁶¹⁹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 213.

⁶²⁰ Dayf, *el-Fennu ve Mezâhibuhû fi 'ş-Şi'ri'l-'Arabî*, s. 247.

⁶²¹ el-Curcânî, Ali b. 'Abdulazîz, *el-Vesâta*, s. 27.

kusurlara çokça düşmesi, beyitlerin bağlamına uygun olmayan beyitler arasında yer alması, ihtiyaç duyulan anlamların hafzedilmesi ve gereksiz anlam ve lafızların zikredilmesi gibi mülâhazalarla ilim ehli tarafından kolayca tespit edilebileceğini belirtmektedir.⁶²² Ebû Hilâl el-‘Askerî ise, belâgattan kastedilene dair hususları zikrederken; lafızların kastedilen anlamı kuşatması, sahibinin meramını açıkça ortaya koyması ve muradı ikilemden kurtarması, üzerinde uzun uzadıya düşünmeye gerek duyulmaması, tekellüf, karmaşa ve bayağılıktan uzak olması gibi noktalara işaret etmektedir. Tekellüfü de “*kolayca talep etme yöntemlerinin bilinmemesi nedeniyle bir şeyin zorlama üslupla talep edilmesi*” şeklinde tanımlayan el-‘Askerî, sözün yorgunluk ve meşakkat neticesinde derlenmesinin tekellüfle nitelenmesi için yeterli olacağını belirtmektedir.⁶²³

el-Curcânî, şiirlerinde tekellüfü bir tarz olarak benimseyen Ebû Temmâm'ın kapalı anlamları şiirine taşıdığını, cılız ve ağır lafızlara farklı yöntemlerle fikirler yüklediğini ve şiirleriyle gizli anlamları hedeflediğini belirtmektedir. Böylesine olumsuz yönleri topladığı şiirlerinin kulakları sağır etse de kalplere ulaşamayacağını, fikirlerinin ancak zihni ve hafızayı zorlayıp akıl yürüttükten ve bitab düştükten sonra idrak edilebileceğini dile getirmektedir. Tekellüfle anlamı derinleştirmenin nefsin dinlemekten hoşlanmayacağı, dinlemeye katlanamayacağı ve zevk almayacağı bir eser ortaya çıkaracağı görüşünü savunmaktadır.⁶²⁴ el-Âmidî ise, Ebû Temmâm'ın şiirlerinde aşırı zorlama ve suniliğe meylettiğini, lafız ve anlamlara aşırı yüklenmesi nedeniyle nazmettiği pek çok şiirin çıkarsama ve şerhe ihtiyaç duyduğunu, içerdiği idrak edilmesi oldukça güç istiâreler ve yeni anlamlardan dolayı şiirlerinin eskilerin şiirlerine, yönteminin de eskilerin yöntemine benzemediğini belirtmektedir.⁶²⁵

Eleştirilenler, gönüllere ferahlık yerine huzursuzluk pompalayan tekellüfe kaçan şiirlerde şairin en büyük kaygısının, şiirlerini yapmacık lafızlar ve süslemelerle doldurmak olduğunu ifade etmektedirler. Buna ek olarak şairin tekellüfe götüren unsurları gönüllü veya gönülsüz şiirlerine dahil ettiğini, anlamın muğlak veya bayağı, uzak veya yakın, değerli ya da değersiz olmasına aldırmadığını zikretmektedirler.⁶²⁶ Ebû Temmâm'ın kaliteden yoksunluk veya garâbetle nitelenen şiirlerinin, genel olarak birkaç kusur nedeniyle bu değerlendirilmeye maruz kaldığı söylenebilir. İstiâre, tıbâk, cinâs gibi söz sanatlarını kullanmada ısrarcı tavrı, bu söz sanatları ve lafızların kullanımında Arapların yaygın teâmüllerinin dışına çıkması, lafız, terkip ve tasvir tercihlerinde doğallıktan uzaklaşarak tekellüfe sapması bu nedenlerin başlıcaları

⁶²² İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-Su'arâ*, I, 88.

⁶²³ el-‘Askerî, *Kitâbu's-Smâ'ateyn*, s. 42-44.

⁶²⁴ el-Curcânî, Alî b. ‘Abdulazîz, *el-Vesâta*, s. 29.

⁶²⁵ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 4.

⁶²⁶ Bedevî, *Ususu'n-Nakd*, s. 488.

arasında gösterilebilir.⁶²⁷

Şairin divanında “*matbû*” vasfından uzaklaşıp “*masnû*” bir karaktere bürünen şiir örneği pek çoktur. Bunun örneklerinden birine, el-Hasan b. Vehb’in şaire bir erkek köle hediye etmesi üzerine yazdığı methiyenin beyitleri arasında rastlamaktayız (Kâmil):

ذَهَبَتْ بِمَذْهَبِهِ السَّمَاخَةُ فَالتَّوْتُ فِيهِ الظُّنُونُ أَمْ ذَهَبَتْ أَمْ مُذْهَبٌ

“Onun ahlakının baskın yanı cömertlik ve iyiliğidir, o kadar çok iyilik düşküniüdür ki hakkındaki zanlar türlü türüdür. Onun tutumu karakter mi yoksa delilik mi?”⁶²⁸

Ebû Temmâm’ın bu şiirinden *مَذْهَبٌ* ve *مَذْهَبٌ* kelimelerinin gereksiz yere tekrar ettiği görülmektedir. ‘Abdulkâhir el-Curcânî bu beyte takiben, kelimelerin tekrarının dinleyicinin kulağına harflerin tekrarından başka bir şey ifade etmediğini, tekrarın faydasının ne olduğuna dair zihin yorulsa dahi, meçhul bir faydadan başka bir şey bulunamayacağını belirtmektedir.⁶²⁹

Ebû Temmâm’ın dönemin Mısır şairi Yûsuf es-Serrâc’ın şiir üslubunu eleştirdiği hicivlerinden birinde yer alan beyitlerinde tekellüfü şu şekilde görmekteyiz (Vâfir):

فَلَوْ نُشِشَ الْمَقَابِرُ عَنْ زُهَيْرٍ لَصَرَخَ بِالْعَوِيْلِ وَبِالتَّحِيْبِ
مَتَى كَانَتْ قَوَافِيهِ عِيَالًا عَلَى تَفْسِيرِ بُقْرَاطِ الطَّيِّبِ
وَكَيْفَ وَلَمْ يَزَلْ لِلشَّعْرِ مَاءً يَرِفُّ عَلَيْهِ رِيْحَانُ الْقُلُوبِ

“Zuhey’ın kabri açılacak olsa, feryat figan ederek bağırir çağırırdı.”

“Onun kafiyeleri ne zaman ve nasıl doktor Hipokrat’ın açıklamasına muhtaçtı?”

“Halen kalplerin reyhan dallarının dokunabilmek için çırpınıp üzerinde sallandığı, şiirin suları bulunmaktadır.”⁶³⁰

Yûsuf es-Serrâc’ın şiirlerinin sanatsal boyutunu ve garip lafızlar kullanarak anlamı karmaşık hale getirmesini eleştiren şairin, bu şiirinde kendiyile çeliştiği çok net anlaşılmaktadır. el-Curcânî bu beyte takiben, şiirlerinde aslen tekellüfle anlamı karmaşık hale getiren şairin Ebû Temmâm olduğunu, onun aşağıdaki beytine Hipokrat’ın tefsiri ve Aristoteles’in te’vilinden daha çok ihtiyaç duyan bir beyit bulunmadığını ifade etmektedir (Kâmil).⁶³¹

⁶²⁷ Dîb, *el-Ğumûd*, s. 33.

⁶²⁸ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 129.

⁶²⁹ el-Curcânî, ‘Abdulkâhir, *Esrâru’l-Belâga*, s. 7.

⁶³⁰ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 315.

⁶³¹ el-Curcânî, Ali b. ‘Abdulazîz, *el-Vesâta*, s. 27.

جَهْمِيَّةُ الْأَوْصَافِ إِلَّا أَنَّهُمْ قَدْ لَقَّبُوهَا جَوْهَرَ الْأَشْيَاءِ

“Onun (şarabın) nitelikleri Cehmiyye fırkasındandır, ancak onu nesnelere cevheri olarak adlandırmışlardır.”

Şair bu beyitte fiillerin meydana gelmesinde insanın hiçbir tesirinin olmadığını savunan Cehmiyye fırkasından esinlenerek, şarabın hiçbir tesirinin olmadığını kastedmektedir. Ancak sonraki beyitlerinde şarabın kendisini sarhoş ederek coşturduğunu ifade ederek çelişkiye düşmektedir. Ayrıca şair, beyitte kullandığı “nesnelere cevheri” anlamındaki جواهر الأشياء ifadesiyle tekellüfün dozunu arttıran bir tevriye yaparak anlamı daha karmaşık hale getirmektedir. Cehmiyye fırkasının zikredilmesi akıllara kelâmcıların “cevher, araz” kavramlarını çağrıştırmaktadır. Ancak şairin beyitte kastedtiği cevherin “nesnelere güzelliği ve berraklığı” olduğu düşünüldüğünde beyte, adeta nesnelere hatta kısaca herşeyin sadece şarapla güzelleşebileceği yorumu getirilebilir.⁶³²

Zaman zaman Ebû Temmâm'ın, beyitlerindeki lafız tercihlerinden kaynaklanan tekellüf sebebiyle anlamı karmaşık ve muğlak hale getirdiği görülmektedir. Bazen şairin, lafızlara kompleks seviyesine varacak kadar takıntılı bir tavır sergilediğine ve kendini sırf bazı lafızlar hatırına manayı ihlal etme potansiyeline sahip benzer lafızlar getirmek zorunda bıraktığına şahit olunmaktadır. Ebu'l-Fadl el-Humeydî'ye yazdığı mersiyeden alıntılanan aşağıdaki beyit bunun en güzel örneklerinden biri olarak sunulabilir (Basît):

خَانَ الصَّفَاءَ أَخِ كَانِ الزَّمَانُ لَهُ أَحَا فَلَمْ يَتَخَوَّنْ جِسْمَهُ الْكَمْدُ

“Kardeşinin ölümü nedeniyle tüm benliğini gam, keder ve hüznün kaplamayan kişi, kardeşlik samimiyetine ihanet etmiştir.”⁶³³

Şairin bu beytinde kullandığı kelimelerin birbirine ne kadar yakın oldukları ilk bakışta anlaşılmaktadır. Beyitte “kardeş” kelimesi iki defa, “ihanet etti” fiili iki defa ve bu fiilin humâsî mezîdi olan تَخَوَّنْ bir defa olmak üzere anlamı ve fonetiği birbirine yakın lafızların kasıtlı olarak tekrar edildiği kanaati ağır basmaktadır. Bu oluşumun beyitte estirdiği güçlü tekellüf havası kolayca hissedilmektedir.

Keza Ahmed b. ‘Abdulkerîm et-Tâî’yi övdüğü şiirinde yer alan bir beyitte, aynı kökten bir fiili üç defa kullanarak zorlama bir ifade tarzına meylettği görülmektedir (Kâmil):

وَسَلِمْتَ أَنَّا لَا تَزَالُ سَوَالِمًا آمَأَلْنَا بِكَ مَا سَلِمْتَ مِنَ الرَّدَى

“Sağolasın! Sen belalardan selamette olduğun bizim sana bağladığımız

⁶³² et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 30.

⁶³³ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 74.

ümitlerimiz de selamette olacaktır. ”⁶³⁴

Ebû Temmâm, beytin başında esenlik dileklerinde bulunduğu memdûhunun selâmetine bağladığı ümitlerini, beytin sonunda “*belalardan selamette olduğun müddetçe*” şeklinde yeniden dile getirmektedir. Söz konusu tekrar anlama katkıda bulunmadığı gibi, beytin kalitesini düşüren zorlama bir yapıya bürünmesine neden olmuştur.

Şairin divanında sebepleri farklı olsa da mutlak tekellüf hakimiyetinin net olarak anlaşıldığı beyit sayısı oldukça fazladır. Ebû Temmâm’ı tekellüfe götüren nedenlere dair pek çok husus zikredilebilir. Ancak şairi tekellüfe sevk edenlerin başında, Tay’ kabilesine mensubiyeti ve aslen bir Hristiyan olan babasından dolayı Araplığı hakkındaki iddialara tepki olarak Arapçayı çok üst düzeyde kullanma yeteneğine sahip olduğunu kanıtlama içgüdüğü olduğu düşünülmektedir.

5.3.6. Bedî‘ Sanatlarını Abartmanın Yol Açtığı Anlamsal Bulanıklık

Şiir eleştirmenlerinin belirlediği kriterlerin estetik boyutunu teşkil eden belâğî sanatlar, şairlerin şiirlerine cazibe, güzellik ve etkileyicilik katabilmek için başvurdukları önemli unsurlardandır. Eleştirmenler, şairlerin muhassinât-ı ma‘neviyye olarak da adlandırılan sanatları doğal bir şekilde şiirlerine dahil etmeleri, söz konusu sanatları şiirde zikretmeyi birinci hedef olarak belirlememeleri, bu uğurda zihnin meşakkate sürüklenmemesi ve bu sanatlara çokça başvurmanın getireceği mananın muğlaklığından veya anlamsal bulanıklıktan kurtulabilmek için abartıya kaçmadan yapılması gerektiğini belirtmektedirler.⁶³⁵

İbn Reşîk el-Kayrevânî, herhangi bir şairin kasidesinde yer alan bir veya iki beytinde belâğî sanatların görülmesinin hoş karşılandığını, bununla şiirin kaliteli, şairin duygularının sadık ve zihninin berrak olduğuna hükmedildiğine işaret etmektedir. Bedî‘ sanatlarının belirlenen miktarı aşması durumunda ise, bunun doğallığa aykırı ve tekellüfe düşüren bir kusur teşkil edeceğini ifade etmektedir. Şiirde süniliğe tutkuyla bağlı olan ve bunu hedef olarak belirleyen Ebû Temmâm ve el-Buhturî’nin şiirlerinde olduğu gibi, bir kasîdenin tümünün veya çoğunun tesadüfen bu sanatları içermesinin imkansızlığına vurgu yapılmaktadır.⁶³⁶ Söz konusu sanatların ölçülü olarak icra edilmesi halinde şairin doğallıkla nitelendirildiği, Ebû Temmâm’a yöneltilen eleştirilerin büyük bir kısmının ardında bedî‘ sanatları şiirlerinde abartılı bir şekilde yer vermesinin olduğu ifade edilmektedir.⁶³⁷ ‘Abdulkâhir el-Curcânî de *Esrâru’l-Belâga* adlı eserinde, Ebû Temmâm’ın şiirlerinde yer vermek durumunda kaldığı bir isim veya

⁶³⁴ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 105.

⁶³⁵ Bedevî, *Ususu’n-Nakd*, s. 448.

⁶³⁶ İbn Reşîk, *el-‘Umde*, I, 130.

⁶³⁷ İbn Munkiz, *Usâme, el-Bedî‘ fi Nakdi’s-Şi‘r*, (thk.: Ahmed Ahmed Bedevî, Hâmid ‘Abdulmecîd) Matba‘at-i Mustafâ el-Bâbî el-Halebî ve Şurakâuh, Kahire tsz., s. 163.

değirmek zorunda olduğu bir kıssadan bir cinâs veya bedî' sanatlarından herhangi birini türetmediğinde kendini adeta büyük bir günah işlemiş veya önemli bir farzı terketmiş gibi suçlu hissettiğini ifade etmektedir.⁶³⁸ Bu ifadelerden, Ebû Temmâm'ın şiir benliğini tümüyle bedî' sanatların kapladığı çıkarımı yapılabilir.

el-Muvâzenede Ebû Temmâm'ın belâğî sanatlara düşkünlüğünü ifade eden pek çok değerlendirme karşımıza çıkmaktadır. Bu değerlendirmelerden birinde, Ebû Temmâm'ın şiir nazmında bedî' sanatları hedefleyerek yola çıktığı, ancak sonrasında imkansız doğru yol aldığı ifade edilmektedir.⁶³⁹ el-Âmidî, Ebû Temmâm'ın şiirlerinin içerdiği istiâreler ve yeni anlamlar sebebiyle öncekilerin ne şiirlerine ne de yöntemlerine benzemediğini, eğer şiirde aranan şeyin tekellüf, ancak derin düşünme ve akıl yürütmeyle çözümlenebilen kapalı anlamlar olduğu düşünülürse şüphesiz Ebû Temmâm'dan daha büyük ve daha yetenekli bir şair görülemeyeceğini ifade etmektedir.⁶⁴⁰

Şairin divanında, hakikat ile mecaz arasında uyum kriterini gözetmediği veya dikkatinden kaçırıldığı teşbih, istiâre, tıbâk vs. örnekleri oldukça fazladır. Divanın satır aralarında kısa bir gezintiye çıkarak zorlama ve abartılı bir şekilde bedî' sanatlarının kullanıldığı beyit örnekleri üzerine bir tespit çalışması yapıldığında, oldukça yüzeysel bir tarama ve az bir süre sonra pek çok örnekle karşılaşmak mümkün olacaktır. Ebû Dulef el 'İclî'yi övdüğü şiirlerinden birinde yer alan aşağıdaki beyitte doğallıktan uzak bir istiâre ve mecâzın anlamı nasıl bulanıklaştırdığına şahit olmaktayız (Tavîl):

وَرَكِبِ إِسْأَقُونَ الرِّكَابَ زُجَاجَةً مِنْ السَّيْرِ لَمْ تَقْصِدْ لَهَا كَفُّ قَاطِبِ

“Kafiledekiler bineklerine adeta, istemeden şarap dolu şişeden içirmiş gibi onları yorgunluktan sarhoş etmişlerdir.”⁶⁴¹

Şair, yolcuların koşar adım yol almalarında bineklerine eşlik ettiklerini ifade ederken, hızla yürümeyi su katılmamış şaraba benzetererek istiâre-i tasrîhiyye yapmıştır. Binekleriyle beraberce hızla yol alırken, sanki katıksız şarabı içmeye de iştirak etmişlerdir. Yorgunluktan sağa sola yalpalamanın, istiârenin karinesi olduğu söylenebilir. Ayrıca şişeyi zikredip içindekini kasetmekle alâkası mahalliyet olan mecâz-ı mürseli de beyte dahil etmiştir. Üsluba güzellik katması beklenen istiâre ve mecâz-ı mürselin, beytin anlamını daha da karmaşık hale getirdiği açıkça görülmektedir.

Musul valisi Mâlik b. Tavk'ı övdüğü şiirinden alıntılanan aşağıdaki beyit, Ebû Temmâm'ın şiirlerinde anlamı güzelleştirmek yerine bulanıklaştıran veya çirkinleştiren

⁶³⁸ el-Curcânî, 'Abdulkâhir, *Esrâru'l-Belâga*, s. 15.

⁶³⁹ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 139.

⁶⁴⁰ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 5.

⁶⁴¹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 201.

belâğî sanat kullanımına örnek olarak verilebilir (Kâmil):

ضَاحِي الْمُحَيَّا لِلْهَجِيرِ وَلِالْفَنَّا تَحْتَ الْعَجَاجِ نَحْأَلُهُ مِحْرَانًا

“Savaş meydanında yüzünü güneşe ve mızraklara dönmüştür o kahraman, meydanı kaplayan tozlar altında onu karasaban sanırsın.”⁶⁴²

Sadru'l-beytte, savaş meydanında memdûhunu yüzünü korkusuzca mızraklara dönmüş bir şekilde tasvir ederek beyte güzel bir giriş yaptığı görülen şairin, acuzu'l-beytte çarpışmanın şiddetiyle savrulan tozlar arasında hareketlerini ifade etmek için karasabana benzetmesi oldukça düşük bir açık istiâre olarak görülmektedir. İbn Reşîk el-Kayrevânî bu beyte takiben “Burada karasabana lanet olsun! Ne çirkin, ne yavan ve zayıf bir istiâredir bu!” diyerek sert bir eleştiride bulunmaktadır.⁶⁴³

Şairin İshâk b. İbrâhîm'i övdüğü bir şiirinde ise, din ile şirki aynı kefeye koyan uygunsuz istiâre ve tekellüfle elde ettiği cinâsın anlama olumsuz etkilerine örnek görmekteyiz (Basît):

سَيْفُ الْإِمَامِ الَّذِي سَمَّيْتَهُ هِمَّتُهُ لَمَّا تَحَرَّمَ أَهْلَ الْكُفْرِ مُحْتَرِمًا
إِنَّ الْخَلِيفَةَ لَمَّا صَالَ كُنْتَ لَهُ خَلِيفَةَ الْمَوْتِ فِيمَنْ جَارَ أَوْ ظَلَمًا
قَرَّتْ بِفُرَّانِ عَيْنِ الدِّينِ وَأَنْشَرَتْ بِالْأَشْتَرَيْنِ عَيْوُنَ الشِّرْكِ فَاصْطَلَمًا

“Sen, iradesinin “imamın kılıcı” diye adlandırdığı küfür ehlini yarıp parçalayan öldürücü kılıçsın.”

“Halife hücumu geçtiğinde sen, haksızlık yapıp zulmedenler üzerinde onun ölüm halifesiydin.”

“Kurrân'da dinin gözü aydın oldu, Eşter'deyse şirkin göz kapakları yarılarak gözleri oyuldu.”⁶⁴⁴

Bâbek'in başını çektiği Hürremiyye isyanına karşı verilen mücadeleyi konu edinen beyitlerde, şairin mekan isimlerinden türettiği veya bu isimlerin çağrıştırdığı etimolojik kökenlerle cinâs kurgulayabilmek için anlamı bu kelimelerin peşinden sürüklediği hissedilmektedir. Ayrıca Ebû Temmâm'ın, bir yandan halifeye bağlı dini savunan askerlerin zaferini, diğer tarafta şirki temsil eden Babek isyan hareketine indirilen darbeyi nur ve aydınlığı sembolize eden عيون, عين kelimelerinde eşitlediği görülmektedir. Şairin istiâreye olan zaafî ve şiirlerine dahil etmedeki ısrarı, anlamı yakışık kaçmayacak daha büyük bir olumsuzluğa götürmektedir.

Şairin divanında, tıbâk sanatını gerçekleştirmek amacıyla beyte bazı anlam ve

⁶⁴² et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 317.

⁶⁴³ İbn Reşîk, *el-'Umde*, I, 273.

⁶⁴⁴ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 168-169.

lafızları sıkıştırdığı örnekler görülmektedir. Talebini yerine getirdiği için, Abdullâh b. Tâhir'in kâtibi Ebû Zeyd'e yazdığı methiyeden şu beyit bu hususa örnek gösterilebilir (Kâmil):

قَدْ لَانَ أَكْثَرُ مَا تُرِيدُ وَبَعْضُهُ حَشِينٌ وَإِنِّي بِالنَّجَاحِ لَوَائِقُ

“Dilediğin pek çok şey yumuşayarak sana boyun eğdi, bazısıysa hala kaba, ben senin başarından oldukça eminim.”⁶⁴⁵

Şair memdûhun dilediklerinin gerçekleştiğini ifade ettikten sonra, beyte muhassinât-ı ma‘neviyyeden tıbâğı dahil edebilmek için gerekli olan eşleştirmeyi حَشِينٌ kelimesini ekleyerek yaptığı görülmektedir. Asıl misyonu anlama estetik kazandırmak olan söz sanatlarından tıbâğın anlamı sıradanlaştırdığı açıkça anlaşılmaktadır.

Ebû Temmâm'ın şiirlerinde, kaliteyi düşürecek ve süniliğe sevk edecek kadar bedî‘ sanatlarına yer vermesinin pek çok nedeninden bahsedilebilir. Ancak bu âmillerin en dikkat çekenini, şairin yetiştiği I. Abbâsî döneminde hayatın her alanında olduğu gibi edebiyat alanında da şiirin klasik bedevî tarzdan gösterişin hakim olduğu muhdes medenî tarza evrilmesidir. Ebû Temmâm'ın zihninde ve ruhunda tamamen hazmedildiği düşünülen toplumun geçirdiği bu dönüşüm ve değişim hareketinin, şairin şiirlerinde bedî‘ sanatların mübâlağalı kullanımı şeklinde tezâhür ettiğini söylemek mümkündür.

5.3.7. İnce ve Yeni Anlamlar İcat Etme

I. Abbâsî döneminde şiirde başlatılan yenilik hareketi anlamsal açıdan gelenekleşmiş öğelerin hakimiyetini bertaraf etme veya daha ılımlı bir yaklaşımla yeni anlamlar ekleme çabalarına sahne olmuştur. Dönem şiirlerinde, gelenekten süzülerek döneme kadar ulaşan şiirin anlam katmanlarını oluşturan tasvir ve sahnelere yenilerinin eklendiği müşahade edilmektedir. Yeni anlamdan kastın şiirde işlenen yeni konular değil de tasvirler ve olayların bir çerçevede toplanıp bir bütünlük içerisinde sunulan sahneler olduğu ifade edilmelidir. Bu bağlamda Ebû Temmâm'ın klasik dönemi takip eden şairler arasında, şiirde en çok yeni anlam ihdas eden şair olarak değerlendirildiği bilgisi önem arz etmektedir. Şairin ihdas ettiği ve şiir camiasının takdire şayan gördüğü yeni anlam sayısının, yirminin üzerinde olduğuna dair rivayetler bulunmaktadır. Sayının belirtilen rakamın çok üzerinde olduğunu savunan eleştirmenlerin varlığına değinmek, konuyla ilgili bilginin tamamlanması adına uygun olacaktır.⁶⁴⁶

Ebû Temmâm'ın huzura çıkmasına yasak getiren Ebû Dulef el-‘İclî'ye sitemler gönderdiği bir şiirde görülen şu beyitler, şairin şiire kazandırdığı anlamlardan birisidir (Basît):

⁶⁴⁵ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 452.

⁶⁴⁶ İbnu'l-Esîr, *Diyâu'd-Dîn, el-Meselu's-Sâir*, II, 23.

يَا أَيُّهَا الْمَلِكُ النَّائِي بِرُؤْيَيْهِ
وَجُودُهُ لِمُرَجِّي جُودِهِ كَثِيبٌ
لَيْسَ الْحِجَابُ بِمُقْصٍ عَنْكَ لِي أَمَلًا
إِنَّ السَّمَاءَ تُرَجِّي حِينَ تَحْتَجِبُ

“Ey görüntüsüyle uzaklaşıp giden (gizlenen) ve cömertliği, ona umut bağlayana yakın olan hükümdar!”

“Önüme konulan engeller, öldüremez sana bağladığım ümitlerimi, gökyüzü bulutlarla kapandığında beklenir hayrı ve bereketi.”⁶⁴⁷

Ebû Temmâmın, ilk bakışta aleyhine gibi görünen durumunu tabiattaki olayları gözlem yeteneği sayesinde lehine dönüştürmeyi başardığı anlaşılmaktadır. İçinde bulunduğu yasaklı durumu, bereketi sembolize eden yağmur öncesi gökyüzünün kapalılığına uyarlayarak şiirine yansıtan şairin, ortaya koyduğu bu eşsiz tablo sayesinde muradını elde ettiği görülmektedir. el-Âmidî, Muslim b. el-Velîd'in benzer bir anlamı şiirlerinde zikrettiğini, ancak Ebû Temmâm'ın beytindeki anlamın gerçeğe daha yakın ve daha doğru olduğunu ifade etmektedir.⁶⁴⁸

Yukarıdaki anlama oldukça yakın ifadeler içeren, şairin Ebû'l-Garîb Yahyâ b. Abdullâh'a yazdığı methiyelerinden birinden alınan cömertlikle ilgili aşağıdaki beyitler, el-Âmidî'nin kanaatine göre Arap şiirinde cömertlik üzerine nazm edilen en nadide beyitlerdendir (Vâfir):

عَرَفْنَا الْجُودَ فِيكَ وَمَا عَرَضْنَا
لِسَجْلِ مِنْ نَدَاكَ وَلَا دُؤُوبِ
وَلَكِنْ دَارَةُ الْقَمَرِ اسْتَمَّتْ
فَدَلَّتْنَا عَلَى مَطَرٍ قَرِيبِ

“Sendeki cömertliği biliriz ancak yağmurunun kereminden ne bir yağışa ne de az bir paya kavuştuk.”

“Ancak kemâle erdi de ayın halesi, yaklaşan bir yağmurdan bize haberler getirdi.”⁶⁴⁹

Şairin şiire kazandırdığı yeni sahnelerden biri olan bu örnekte, ayın evrelerinden yola çıkarak yaklaşan muhtemel bir yağmuru, memdûhunun geciktirmesine karşın sabırla beklemeye devam ettiği mükafata işaret etmek için kullandığı görülmektedir.

Ebû Temmâm yine bir methiye şiirinde dert ve hüznler nedeniyle saçların ağarmasını enteresan bir tablo ile şiire aktarmaktadır. Ebû Sa'îd Muhammed b. Yûsuf'u medhettiği şiirlerinden birinde şu sahne karşımıza çıkmaktadır (Hafîf):

شُعْلَةٌ فِي الْمَفَارِقِ اسْتَوَدَعْتَنِي
فِي صَمِيمِ الْفُوَادِ ثُكْلًا صَمِيمًا

⁶⁴⁷ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 446.

⁶⁴⁸ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, III, 538.

⁶⁴⁹ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, III, 247.

تَسْتَشِيرُ الْهُمُومَ مَا أَكْتَنَ مِنْهَا صُعْدًا وَهِيَ تَسْتَشِيرُ الْهُمُومَا

“Kalbin derinliklerinde evlat acısı gibi gerçek bir acı bırakarak, alınıdaki ak saçlar bir kor atarak içime vedalaştı benimle.”

“Kederlerdir ak saçların sırlarını açığa çıkaran ve saçları ağartan, ak saçlardır kederleri depreştiren, harekete geçiren.”⁶⁵⁰

Ebû Temmâm özellikle ikinci beyitte, kederlerle ağarmış saçları bir etkileşim halinde tasvir etmektedir. Adeta onları karşılıklı sohbet eder gibi muhataba yansıtarak, her birinin diğerini tetiklediğini dile getirmektedir.

Şairin ihdas ettiği anlamlardan bir başkası, Ebû Abdullâh Ahmed b. Ebî Dâvûd'u medhettiği şiirlerinden birinde hikmet şiirleri tadında şu sahneyle karşımıza çıkmaktadır (Kâmil):

نَزَعُوا بِسَنَمِهِمْ قَطِيعَةً يَهْفُؤُ بِهٖ رِيَشُ الْعُقُوقِ فَكَانَ غَيْرَ سَدِيدِ
وَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ نَشْرَ فَضِيلَةٍ طُوِيَتْ أَتَاحَ لَهَا لِسَانَ حَسُودِ
لَوْلَا اشْتِعَالُ النَّارِ فِيمَا جَاوَزَتْ مَا كَانَ يُعْرِفُ طِيبُ عَرْفِ الْعُودِ

“İtaatsizlik kanatlarının uçurduğu ilişkileri koparan oku bize fırlattılar, ancak isabetten pek uzaktı.”

“Allah gizli kalmış bir erdemini yayılmasını dilerse, kıskancın dilini onun hizmetine sunar.”

“Yanıdakiler tutuşmasaydı, ûdun (öd ağacı) hoş kokusu bilinemezdi.”⁶⁵¹

el-Âmidî'nin anlamca son derece güzel, lafızca oldukça tatlı ve anlamı temsil etmede gayet başarılı bulduğu bu beyitler,⁶⁵² Ebû Temmâm'ın hasetçinin haset ettiği kişi üzerindeki hakkından bahsetmektedir. Şair konuya normal bakış açısının tersinden yaklaşmaktadır. Muhdes şairlerin anlamın inceliklerini irdeleme ve gizli sırlarını keşfetme arzusu, bu beyitlerde olduğu gibi yeni anlamların ihdâsı sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Fikirlerin muhataba arzında farklı olmayı kendine tarz edinen şair, bu meziyetini burada da sergilemektedir. Hasetten zarar görenin, haset eden üzerinde hakkı olduğu herkesçe bilinmektedir. Ne var ki insanların genelinin dikkatinden kaçan gerçek, hasetçinin kıskançlık yapmaması halinde, şiirde güzel kokuya benzetilen hasete maruz kalan kişinin iyi yönlerinin bilinemeyecek olmasıdır.

Ebû Temmâm'ın şiire kazandırdığı anlamlar methiye ile sınırlı değildir. Şairin yeni anlamlarıyla şiire katkı sağladığı alanlardan birisi de mersiyevidir. Muhammed b.

⁶⁵⁰ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 223.

⁶⁵¹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 397.

⁶⁵² el-Âmidî, *el-Muvâzene*, III, 116.

Humeyd et-Tâî'ye yazdığı mersiyesinden alıntılanan şu beyitlerde, mersiye şiirlerine kazandırdığı yeni tasvirlerden birine şahit olmaktadır (Tavîl):

سَقَى الْعَيْثُ غَيْثًا وَارْتِ الْأَرْضُ شَحْصَهُ وَإِنْ لَمْ يَكُنْ فِيهِ سَحَابٌ وَلَا قَطْرٌ
وَكَيْفَ اخْتِمَالِي لِلْسَّحَابِ صَنِيعَةً بِاسْتِقَائِهَا قَبْرًا وَفِي لَحْدِهِ الْبَحْرُ

“Yağmuru ve bir damla suyu olmasa da toprağın bedenini örttüğü yağmur gibi cömert birini suladı yağmur.”

“Lahdinde deniz kadar cömert birinin yattığı kabri sulama cüretini gösteren bu bulutların yaptığına nasıl tahammül edeyim ki?”⁶⁵³

Şairin samimi duygularla hüznünü dile getirdiği bu beyitler, kaybın ne kadar büyük, yokluğunun geride kalanlarda yarattığı boşluğun sınırlarının ne kadar geniş olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Şairin kalbinden taşıp mısralara dökülen pek dokunaklı bu dizeler mersiyeye kattığı yenilikle, eleştirmenlerin beğenisine mazhar olmuş güzide beyitlerdendir.⁶⁵⁴

Ebû Temmâm'ın şiirlerinde iç yapı özellikleri başlığı altında mütalaa edilebilecek hususların başlıcaları bu bölümde zikredilenlerdir. Bunların haricinde Ebû Temmâm'a özgü olmayan ve diğer şairlerin şiirlerinde de sıkça rastlanan, anlamları yansıtmada realite sınırlarını aşmayı ifade eden mübâlağa, soyut kavram, durum ve hadiselerin somut kavramlar aracılığıyla anlatılmasını ifade eden somutlama, Kudâme b. Ca'fer'in (ö. 337/948) tanımıyla kısaca “gizlenen söz” anlamına gelen “remz” yani sembollerle anlatma⁶⁵⁵ gibi meselelere buradaki değinmeyle yetinilecektir.

5.4. Ebû Temmâm'ın Şiirlerinde Dinî Doku

Kültürel miras, Arap şairlerin şiir birikimlerini zenginleştirmek için başvurdukları en önemli kaynaklardan birini teşkil etmektedir. Abbâsî döneminin kültürel zenginliğinden azami düzeyde faydalanmaya gayret eden Ebû Temmâm'ın kişiliğinin kültürel altyapısının inşasında, başta Kur'an-ı Kerîm ve hadis-i şerifler olmak üzere, Arap ve diğer milletlerin tarihi, eyyâmü'l-Arab, geçmiş dönemlere ait hikayeler, tercüme faaliyetleriyle Arapçaya aktarılan Fars, Bizans, Yunan ve Hint kültürleri, hatta yolculuklarında tanıştığı halkların gelenek ve göreneklerinden beslendiği bilinmektedir.⁶⁵⁶ Ancak hayatının erken dönemlerinden itibaren, özellikle de Mısır'da geçirdiği süreçte din ilimlerinin mütalaa edildiği ortamlarda bulunan Ebû Temmâm'ın, Kur'an'ı ezberlediği ve hadislerden büyük ölçüde etkilenecek kadar öğrendiğine dair

⁶⁵³ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 84.

⁶⁵⁴ el-Curcânî, Ali b. 'Abdulazîz, *el-Vesâta*, s. 67.

⁶⁵⁵ İbn Ca'fer, *Nakdu'n-Nesr*, s. 61.

⁶⁵⁶ Yûsuf, Ahmed, *fi'l-Edebi'l-Abbâsî*, Dâru'l-Kutub, Kahire tsz., s. 131.

rivayetler bulunmaktadır.⁶⁵⁷ Buna göre dinî kültürel mirasın, Ebû Temmâm'ın kültürel gelişiminde diğer unsurlara kıyasla daha önemli bir katkısının olduğu rahatlıkla ifade edilebilir.

5.4.1. Şiirinde Kur'ân-ı Kerîm'in Etkileri

Şairlerde kültürel kimlik oluşumunda büyük payı bulunan dinî kültürel mirasın en önemli unsuru şüphesiz Kur'ân-ı Kerîm'dir. Kur'ân'ın belâgat ve fesâhatiyle şairler için eşsiz bir örnek teşkil etmesi, şairlerin yararlandıkları kaynaklar arasında ayrıcalıklı konuma sahip olmasının nedeni olarak görülmektedir. Şairler, kalıplarının güzelliği ve üslubunun mükemmelliği nedeniyle Kur'ân'ı sanatsal ilham kaynağı olarak görmüş, üslup, anlam ve kıssalarından sınırsızca istifade etmişlerdir.⁶⁵⁸ Bu anlamda el-Behbîti *Ebû Temmâm Hayâtuhû ve Hayâtu Şi'rihî* adlı kitabında, şiirlerini Kur'an'dan yaptığı iktibaslarla çokça harmanlaması nedeniyle, Arap şairler arasında Kur'an'dan Ebû Temmâm'dan daha çok etkilenen bir şair tanımadığını ve şairin divanında gezintiye çıkan bir okuyucunun her birkaç adımda Kur'an'dan alıntılara denk gelebileceğini belirtmektedir.⁶⁵⁹ Kur'an belâgatinin taklidi esasına dayalı bir üslup benimseyen Ebû Temmâm'ın, şiirlerindeki hitap tarzını güçlendirmek ve muhatap üzerinde etkisini arttırmak hatta dikkatini çekmek için böylesine yeni bir üslupta karar kıldığı düşünülmektedir. Şairin şiirlerinde Kur'an'ın etkilerinin, sadece üslupla sınırlı kalmadığı belirtilmelidir. Üsluba ilaveten anlam, fikir, lafız, terkip ve kıssa örüntüleri, Kur'ân'ın şairin şiirleri üzerindeki yansımaların en net görüldüğü alanlardır.

Ebû Temmâm'ın Kur'an'dan yararlanma yöntemleri üslup açısından farklılık arz etmektedir. Şairin ayetlerle şiirleri arasında kurduğu bağın; bazen ayetten bir parçanın direkt alıntılanmasını ifade eden "*iktibas*", bazen de Kur'an ayetlerine, kıssalarına ve Kur'an'da adı geçen şahsiyetlere işareti ifade eden "*telmîh*" üzerinden gerçekleştiği görülmektedir. Ebû Temmâm'ın şiirlerinde Kur'an yansımalarının incelenmesi, söz konusu yöntemlerin başlıklandırılması suretiyle ayrı ayrı ele alınacaktır.

5.4.1.1. Şiirlerinde Ayetlerden İktibas

Kur'an veya hadis metinlerinin orijinal halinin korunması veya bazı hafif değişikliklerle başka anlamlara taşınması esası üzerine yapılan iktibasın, söze güç, etki ve güzellik kattığı, belâğî açıdan seviyesini yükselttiği bilinen bir gerçektir. Bu tip alıntılar şiir beyitleri arasındaki göz alıcı parlak ışıklara benzetilmiştir.⁶⁶⁰ Kur'an'dan

⁶⁵⁷ eş-Şentemerî, *Şerhu Divâni Ebî Temmâm*, I, 3.

⁶⁵⁸ el-Hammûd, Alî b. Muhammed, "Eseru'l-Kur'âni'l-Kerîm fi Şi'ri Ebî Temmâm", *Mecelletu'l-'Ulûmi'l-'Arabîyye*, İmam Muhammed b. Su'ûd İslâm Üniversitesi Yayınları, sy. XVI, Riyâd 2010, s. 181.

⁶⁵⁹ el-Behbîti, *Ebû Temmâm Hayâtuhû ve Hayâtu Şi'rihî*, s. 67.

⁶⁶⁰ Feyyûd, Besyûni 'Abdülfettâh, *'İlmu'l-Bedi' Dirâse Târihiyye ve Fenniyye li Usûli'l-Belâga ve Mesâili'l-Bedi'*, Muessesetu'l-Muhtâr li'n-Neşr ve't-Tevzî', Kahire 2015, s. 261.

derinden etkilenen Ebû Temmâm'ın divanında, ayetleri veya bazı ayet parçalarını alıntılıyarak şiirine dahil ettiği örnekler oldukça fazladır. Ebû Temmâm sanatını icra ederken, Kur'an'ın lafız, terkip ve anlamlarından yararlandığı şiirlerinin, anlam bakımından daha net, ifade yönünden ise daha vurucu bir hal aldığı gözlemlenmektedir. Şair aşağıdaki örnekte alıntılıdığı ayette -beyit sonlarındaki hareke zarureti dikkate alınmazsa- en ufak bir değişiklik yapmadan şiirine entegre etmeyi başarmış, muhatabı üzerindeki etkisini arttırmıştır (Basît):

قَدْ كَانَ وَعْدُكَ لِي بَحْرًا فَصَيَّرَنِي يَوْمَ الرِّمَاعِ إِلَى الضَّخْضَاخِ وَالْوَشَلِ
وَبَيَّنَّ اللَّهُ هَذَا مِنْ بَرِّيَّتِهِ فِي قَوْلِهِ "خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ"

“Senin verdiğin vaatler benim için deniz gibiydi, ah o acele ettiğim gün sığılaştı ve küçük su birikintisine dönüştü.”

“Allah yarattığı kullarının bu yönünü “İnsan, aceleci (bir tabiatta) yaratılmıştır” sözüyle açıklamıştı oysa.”⁶⁶¹

Ebû Temmâm, memdûhu Ebû Sa‘îd Muhammed b. Yûsuf’un vaatlerini yerine getirmede ağır davranması üzerine yazdığı sitem dolu şiirden sonra bu beyitleri nazmederek, memdûhun gönlünü almayı amaçlamaktadır. İkna gücünü arttırabilme, mahrum kaldığı vaatlere yeniden kavuşabilme ve durumu lehine çevirebilmenin yollarını arayan şair, çıkış yolunu meseleyi insan fitratına bağlamada görmektedir. Bu nedenle yaptığı davranışın insanların genelinin kusurlarından olduğunu ifade etmek için de Enbiyâ Sûresi 37. ayetinin خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ kısmını iktibas yaparak şiirine dahil etmektedir.

Ayetin metninde değişiklik yapmadan yapılan iktibasa verilecek bir başka örnek, şairin Mûsâ b. İbrâhîm er-Râfikî’yi hicvettiği şu şiirinde karşımıza çıkmaktadır (Kâmil):

فَاصِ اللِّئَامُ وَعَاظَتِ الْأَحْسَابُ وَاجْتَثَّتِ الْعَلْيَاءُ وَالْأَدَابُ
فَكَأَنَّ يَوْمَ الْبُعْثِ فَاجَأَهُمْ "فَلَا أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ" وَلَا أَسْبَابُ

“Alçaklar arttı, soylular azaldı, şeref ve âdâb ise kökünden koparıldı.”

“Sanki kıyamet günü “Ne aralarında soy sop yakınlığı kalacak” ne de bir bağ sözü onları şok edecektir.”⁶⁶²

Ebû Temmâm şiirine, kıyamet gününden bahseden Mü’minûn Sûresi 101. ayetteki فَالْأَنْسَابُ بَيْنَهُمْ kısmını alıntılıyarak dahil ettiği bu beyitlerle başlamaktadır. Alçakların artıp soyluların azalması durumunu kıyamet gününde soy bağları ve diğer tüm bağlarla birlikte merhamet ve acıma duygularının ortadan kalkacağı günün

⁶⁶¹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 90.

⁶⁶² et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 311.

durumuna benzetmektedir. Öte yandan, hicvettiği kişi aleyhine zaten oldukça ağır ifadeler içeren beyitlerine azamet ve heybet katan ayet-i kerimeden yaptığı bu iktibasla, Mûsâ b. İbrâhîm er-Râfikî'nin kalbinde ve ruhunda sözleriyle daha ağır bir hasar bırakmayı hedeflediği düşünülmektedir.

Divanda yapılan taramalar neticesinde Ebû Temmâm'ın, farklı şiir türlerinde ayetlerden iktibaslar yaptığı görülmektedir. Şairin ayetlerden yaptığı alıntılarını tüm şiir türlerinde kullanmakta bir beis görmediği anlaşılmaktadır. Ayet iktibasıyla güçlendirilmiş şiirlerinden alıntılan aşağıdaki örnek, divanın gazel babında görülmektedir (Hafîf):

وَيَجْسَمِي وَلَا بِكَ الْأَنْتِقَاصُ	لِي لَا كَانَ مِنْ هَوَاكَ خَلَاصُ
فَأَذِيبُهُ كَمَا يُذَابُ الرَّصَاصُ	دُونَكَ السُّوءَ بِي وَهَذَا فُؤَادِي
مِنْكَ سِرًّا وَأَنْتَ لِي قَنَّاصُ	لَمْ أَعْرَضْتَ إِذْ تَقَنَّصْتَ لِحِطًّا
السِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصُ	هَاكَ فَافْتَصَّ مِنْ هَوَاكَ فَإِنَّ

“Senin aşkımdan -keşke kurtulmasaydım- kurtuluyorum, bedenimden bir şeyler eksiliyor sanki -sana bir şey olmasın da-.”

“Sensizlikten payıma bedbahtlıktır düşen, al işte bu kalbim, kurşun eritir gibi erit onu.”

“Gizlice senden bir bakış kaptım diye benden neden yüz çevirdin? Sen ve gözlerin benim katilimsiniz zaten.”

“Al aşkını senin olsun, intikamını kisasla al, zaten “dişe diş ve yaralar birbirine karşı kısıstır”. ”⁶⁶³

Beyitler, şairin divanında gördüğümüz az sayıdaki gazel şiirlerinden bir kesittir. Şair bu beyitte, kısas hükmünü içeren Mâide Sûresi 45. ayetten *السِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصُ* ibaresini iktibas yaparak, duygusal yönden çektiği acıyı muhatabına daha derinden hissettirmeye çalışmaktadır. Kime yazıldığı bilinmeyen beyitlerde ilk dikkati çeken husus, gazeldeki hitabın müzekker sîgasıyla kurgulanmış olmasıdır. Beyitler, I. Abbâsî döneminde ahlakî çözümlenin en büyük tezâhürlerinden olan erkeklere yazılan el-gazel bi'l-müzekkerle itham edilen Ebû Temmâm hakkındaki rivayetleri destekler gibi görünmektedir. Ebû Nuvâs, Muslim b. el-Velîd, Beşşâr b. Burd gibi şairlere kıyasla daha muhafazakar bir görüntü çizen şairin bu beyitleri, belki dönemin modasına hafiften uyma, belki de içinden geçen duyguları genel hitap tarzıyla mısralara aktarma şeklinde yorumlamak mümkündür. Her halükarda şairin böylesine bir sapıklığa, Kur'an ayetlerini alet edecek kadar haddi aşmayacağı kanaati ifade edilmelidir.

⁶⁶³ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 229.

Ebû Temmâm'ın şiirlerinde yer alan bir başka iktibas türü, alıntılanan kısımlarda bazı hareke, kelime ve anlam değişiklikleri yapılmak suretiyle gerçekleştirilen iktibaslardır. Şairin Mâlik b. et-Tavk et-Tağlibî'yi medhettiği şiirinde Fecr Sûresi'nin 13. ayetinden سَوَّطَ عَذَابٍ terkiibini, anlamı başka bir bağlama naklederek iktibas yaptığı görülmektedir (Kâmil):

هُم صَيَّرُوا تِلْكَ الْبُرُوقَ صَوَاعِقًا فِيهِمْ وَذَاكَ الْعَفْوُ "سَوَّطَ عَذَابٍ"

"Şimşekleri üzerlerine düşen yıldırımlara dönüştüren onlardır, senin hoşgörünü de "azap kamçısına"."⁶⁶⁴

Ebû Temmâm memdûhunun hasımlarına olan öfkesini şimşek ve yıldırım metaforu üzerinden tasvir etmektedir. Tabiatın sert yüzünü sembolize eden şimşek ve yıldırım, memdûhun öfkesinin ne derece büyük olduğunu ifade etmesi açısından oldukça başarılı görülmektedir. Memdûhun hasımlarına olan öfkesini dindirebilmek ve arayı bulmak için aracı olan Ebû Temmâm, affi ve hoşgörüyü "azap kamçısı"na benzeterek iktibas yaptığı ibareyi farklı bir anlama taşımaktadır. Ayette, dünyada tattıkları azabın ahirette kendilerine hazırlanana kıyasla kamçı darbeleri gibi hafif kalacağını ifade etmek için kullanılan terkip, beyitte memdûhun hasımlarına olan affi temsil etmektedir.⁶⁶⁵

Ebû Temmâm'ın divanında Kur'an ayetlerinden iktibaslarla donatılmış onlarca örnek gösterilebilir. Şairin, Muhammed b. Humeyd et-Tâî'ye yazdığı bir mersiyesinde İnsan Sûresi 21. ayette Cennet ehlinin giysisini tasvir eden سُنْدُسٍ خُضْرٍ kısmını,⁶⁶⁶ Halife el-Vâsik'ı övdüğü bir medih şiirinde Vâkia Sûresi 23. ayetten Cennet'teki hürileri temsil eden اللُّلُؤُ الْمَكْنُونِ "el değmemiş, gizli inci" sıfat tamlamasını,⁶⁶⁷ Ebû Sa'îd Muhammed b. Yûsuf'u medhettiği bir şiirinde Yusuf Sûresi 24. ayetten أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ ibaresini,⁶⁶⁸ Nûh b. 'Amr es-Seksekî'yi medhettiği bir şiirde Furkân Sûresi 28. ayetten لَمَّا خَلَّيْنَا لِنَبِيِّ لَمْ أَنْجِدْ فَلَانًا خَلِيلًا cümlesini,⁶⁶⁹ Halife el-Mu'tasım'ı övdüğü kasidesinin bir beytinde هَارُونَ أَخِي، "Hârûn" ismini getirerek kullandığı، اَشْدُدُّ بِهِ أُرِّي ayetten لَمْ أَنْجِدْ فَلَانًا خَلِيلًا cümlesine⁶⁷⁰ Mâlik b. et-Tavk et-Tağlibî'nin methinde de Ahzâb Sûresi 21. ayetten لَمْ أَنْجِدْ فَلَانًا خَلِيلًا cümlesine⁶⁷¹ dönüştürerek şiirlerine dahil etmesi burada zikredilebilecek iktibaslardan bazılarıdır.

⁶⁶⁴ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 80.

⁶⁶⁵ el-Hammûd, "Eseru'l-Kur'âni'l-Kerîm", s. 217.

⁶⁶⁶ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 81.

⁶⁶⁷ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 328.

⁶⁶⁸ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 240.

⁶⁶⁹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 71.

⁶⁷⁰ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 208.

⁶⁷¹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 85.

5.4.1.2. Şiirlerinde Ayetlere Telmîh

İktibasa oldukça yakın bir anlam içeren “*telmîh*” kavramı kısaca, “*şairin veya yazarın lafızlarını doğrudan zikretmeden bir kıssa veya bir atasözü ya da bir şiire işaret etmesi, göndermede bulunması*” olarak tanımlanmaktadır.⁶⁷² Ebû Temmâm'ın şiirlerinde Kur'an ayetlerine, kıssalarına ve Kur'an'da adı geçen şahsiyetlere gönderme gibi farklı versiyonlarıyla telmîhin, iktibâsdan daha fazla olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Bunun nedeni, telmîhin ayetlerden istifâde etme hususunda şaire iktibâstan daha fazla özgürlük tanınması ve daha rahat hareket etme olanağı sağlamasıdır. İktibâsta Kur'an lafızları, hareke, hatta vezin ve kafiyeye bağlı kalma gibi bir kısıtlama bulunurken, telmîhte bu kısıtlamanın ortadan kalkması, sadece işaret ederek göndermede bulunmanın yeterli olması söz konusudur.⁶⁷³

Ebû Temmâm'ın divanında yer alan, konuyla ilgili örneklerin tespiti ve incelenmesi neticesinde telmîhte en çok başvurduğu yöntemin, Kur'an ayetlerine işaret etmesi olduğu gözlemlenmektedir. Şairin, Kur'an'ın mu'ciz üslubundan faydalanarak görüş ve düşüncelerini açıklamak, şiirlerine zenginlik, derinlik ve etkileyicilik kazandırmak adına neredeyse tüm şiirlerinde bu yöntemle başvurduğu söylenebilir. Ebû Temmâm'ın daha önceleri övgüler yağdırdığı 'Ayyâş b. Lehî'a'ya sitem ederken şiirine güç katmak amacıyla telmîhte bulunarak, Mülk Sûresi 13-14. ayetleri ve Teğâbun Sûresi 4. ayetinin içerdiği manayı şiirine şu şekilde yansıttığı görülmektedir (Haffîf):

لَيْسَ يَدْرِي إِلَّا اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ أَيُّ شَيْءٍ تُطْوَى عَلَيْهِ الصُّدُورُ

“Herşeyi inceden inceye bilen, her şeyden haberdar olandan başkası bilemez, kalplerin neleri gizlediğini.”⁶⁷⁴

Şair ayet-i kerîmede geçen الصدور ve اللطيف الخبير lafızlarını muhatabına ulaştırmak istediği anlamın dile getirilmesinde kullanmaktadır. Önceleri övdüğü ancak sonraları hediyelerini geciktirdiği için vefatından sonra dahi yerme ve sitem etmede bir mazur görmediği muhatabına sitemlerini gönderdiği altı beyitten ibaret bu şiir kesitine, ayetlerden destek alarak başlaması şair açısından oldukça anlamlıdır. Muhatabından, kendisini asık suratla karşılamaktan vazgeçmesi ve zahiren de olsa bir rıza ifadesi olarak gülyüz göstermesi talebini dile getirdiği beyitlerinde, kalplerde nelerin gizlendiğini Latîf ve Habîr olan Allah'tan başkasının bilemeyeceğini ifade ederek şairin muhatabına ayrıca bir mesaj gönderdiği düşünülmektedir.

Şairin en etkili telmîhlerinden birisi, memdûhu Ebû Sa'îd Muhammed b. Yûsuf es-Sağrî'nin düşmanlarına yaptıklarını tasvir ettiği beyitlerde görülen göndermedir

⁶⁷² Feyyûd, 'İlmu'l-Bedî', s. 264.

⁶⁷³ el-Hammûd, "Eseru'l-Kur'âni'l-Kerîm", s. 185.

⁶⁷⁴ et-Tebrîzî, *Dîvânü Ebî Temmâm*, IV, 448.

(Vâfir):

فَسَمْنَاَهُمْ فَتَطَّرَ لِلْعَوَالِي وَأَخَّرُ فِي لَظَى حَرِقِ الْوُقُودِ
كَأَنَّ جَهَنَّمَ انْضَمَّتْ عَلَيْهِمْ كِلَاهَا غَيْرَ تَبْدِيلِ الْجُلُودِ

“Onları ikiye ayırdık, bir yarısı kılıçların, diğer yarısı ise yakıcı kor ateşin.”

“Sanki her iki grup da Cehennem’e atıldı, ancak derileri değiştirilmeden bir defada yandılar.”⁶⁷⁵

Düşmanlarının bir kısmını kılıçtan geçirip bir kısmını da yakan memdûhunun yaptıklarını, “Derileri yanıp döküldükçe, azabı tatmaları için onların derilerini yenileyeceğiz.” meâlindeki الْعَذَابِ كَلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَلْنَاَهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابِ Cehennem ehlinin durumunu tasvir eden Nisâ Sûresi 56. ayete yaptığı telmîhle canlandırmaktadır.

Divanda yapılacak yüzeysel bir taramayla Kur’an ayetlerine göndermelerin bulunduğu pek çok örnek tespit etmek mümkündür. Şairin, Ammûriyye’nin fethi sebebiyle nazmettiği üzerine Halife el-Mu‘tasım’ı övdüğü meşhur şiirinde Enfâl Sûresi 17. ayette geçen وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى ibaresine,⁶⁷⁶ Hâlid b. Yezîd eş-Şeybânî’nin yaptığı bir iyiliğe karşı şükranlarını sunduğu şiirinde Bakara Sûresi 249. ayetten إِلَّا مَنْ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ ifadesine,⁶⁷⁷ Ömer b. Abdulazîz et-Tâî’yi övdüğü şiirinde Lokmân Sûresi 18. ayetten وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ cümlesine,⁶⁷⁸ el-Hasan b. Recâ’yı övdüğü bir şiirinde İnşirâh Sûresi’nin 5-6. ayetlerine,⁶⁷⁹ ‘Utbe b. Ebî ‘Asım’ı hicvettiği kasidesinin giriş beytinde Hac Sûresi 15. ayette geçen فَلْيَمْدُدْ فَلْيَمْدُدْ فُلْيَمْدُدْ anlamındaki فَلْيَمْدُدْ فُلْيَمْدُدْ فُلْيَمْدُدْ ibaresi ve Nûh Tufanı hadisesinde Nûh (a.s.) ile oğlu arasında geçen diyalogu içeren Hûd Sûresi 43. ayetten لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ ifadesine yaptığı göndermeler⁶⁸⁰ şiirlerinde çok fazla başvurduğu ayetlere telmîh örneklerinden bazılarıdır.

Ebû Temmâm’ın şiirlerinde görülen bir başka telmîh türü, şairin Kur’an kıssalarına yaptığı işaretlerdir. Kur’an-ı Kerîm’in İslâm’a davet, inanç ve ahlak hedeflerini gerçekleştirmede dayandığı temel araçlardan biri olan kıssalar, Ebû Temmâm’ın Kur’an’dan en çok etkilendiği yönlerinden birisini teşkil etmektedir. Şairin divanına göz atıldığında şiirlerinin, gerek peygamber gerekse geçmiş milletlerin kıssalarından etkilenme boyutları net bir şekilde anlaşılacaktır. İçerdikleri muazzam anlamlar ve açık ibretler nedeniyle kıssaların, Ebû Temmâm’ın şiirlerine masalsı bir boyut kazandırdığı yönünde isabetli değerlendirmeler yapılmaktadır.⁶⁸¹ Kur’an kıssaları

⁶⁷⁵ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 39.

⁶⁷⁶ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 59.

⁶⁷⁷ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 7.

⁶⁷⁸ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 189.

⁶⁷⁹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 281.

⁶⁸⁰ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 305.

⁶⁸¹ el-Hammûd, “Eseru’l-Kur’âni’l-Kerîm”, s. 194.

üzerinden yaşadığı döneme mesajlar aktarmaya çalışan şairin, kişisel hayatı ve çevresinde vukû bulan hadiseleri buradan elde ettiği çıkarımlarla yorumlama gayreti gösterdiği düşünülmektedir.

Ebû Temmâm'ın şiirlerinde, kendi toplumunun gerçeklerini dile getirmek adına Kur'an'da geçen peygamber kıssaları içinde en çok gönderme yaptığı kıssaların Hz. Yûsuf ve Hz. Mûsa kıssaları olduğu belirtilmelidir. Şair, Halife el-Mu'tasım ve el-Vâsık dönemlerinde Şam valiliği görevinde bulunmuş Mûsa b. İbrâhîm Ebu'l-Muğîs'i methederken memduhunun adının da Mûsa olmasıyla bağlantı kurup, Mûsa (a.s.)'in kıssasından bir sahneyi şiirlerine telmîh yoluyla şu şekilde taşımaktadır (Kâmil):

فَكَأَنَّهُمْ بِالْعَجَلِ ضَلُّوا حِفْبَةً وَكَأَنَّ مُوسَى إِذْ أَتَاهُمْ مُوسَى

“Sanki onlar buzağı sebebiyle bir süre yoldan çıktılar, sanki onlara Musa geldiğinde Musa (a.s.) geldi.”⁶⁸²

Şairin, Mûsa (a.s.)'in kıssasından bir sahneyi aktardığı bu beyitte, memdûhunun adının Mûsa olmasından faydalanarak kavminin yoldan çıkmasını, Mûsa (a.s.)'in kavminin buzağını ilah edinmek suretiyle yoldan çıkmasına benzetmektedir. Sahnenin muhatabın dünyasında tam olarak canlanmasını sağlayabilmek için A'râf Sûresi 148. ayette geçen وَأَتَّخَذَ قَوْمُ مُوسَى مِنْ بَعْدِهِ مِنْ خَلْيَبِهِمْ عَجَلًا جَسَدًا لَهُ خُوَارٌ ve Tâhâ Sûresi 88. ayette yer alan فَأَخْرَجَ لَهُمْ عَجَلًا جَسَدًا لَهُ خُوَارٌ ibarelerine telmîhte bulunmaktadır.

Şairin Horasan Valisi Abdullah b. Tâhir'i övdüğü kasidesinde Yûsuf Sûresi 88. ayetine göndermede bulunarak zikrettiği mısralar, Kur'an kıssalarına telmîhin en net örneklerinden biri olarak görülmektedir (Medîd):

أَيُّهَا الْعَزِيزُ قَدْ مَسَّنَا الضُّرُّ جَمِيعًا وَأَهْلُنَا أَشْتَاتُ
وَلَنَا فِي الرَّحَالِ شَيْخٌ كَبِيرٌ وَلَدَيْنَا بِضَاعَةٌ مُرْجَاءُ
قَلَّ طَلَابُهَا فَأَضْحَتْ حَسَارًا فَتَجَارَاتُنَا بِهَا تُرَهَّاتُ
فَاخْتَسِبْ أَجْرَنَا وَأَوْفِ لَنَا الْكَيْلَ وَصَدِّقْ فَإِنَّنَا أَمْوَاتُ

“Ey Vezir! Ailemiz darmadağın olmuşken bizim hepimize bir darlık dokundu.”

“Bizim yolculukta koca bir ihtiyarımız vardır, elimizde de az bir mal bulunmaktadır.”

“Bu malın talipleri azalınca zarar eder oldu, ticaretlerimiz de değersizleşti.”

“Bizim ecrimizi dikkate al ve bize ölçeği tam olarak ver, bize inan! Bizler neredeyse ölüleriz.”

Şairin şiirlerinde en çok göndermede bulunduğu kıssalardan olan Yûsuf (a.s.)'in

⁶⁸² et-Tebrîzî, *Dîvânü Ebî Temmâm*, II, 269.

kıssasında يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ مَسَّنَا وَأَهْلَنَا الضُّرُّ وَجِئْنَا بِبِضَاعَةٍ مُزْجَاةٍ فَأَوْفِ لَنَا الْكَيْلَ وَتَصَدَّقْ عَلَيْنَا ayetine işaret ettiği görülmektedir. Talebini Kur'an kıssası üzerine kurguladığı beyitlerle dile getiren Ebû Temmâm'ın emeğinin karşılıksız kaldığı rivayet edilmektedir. Beyitleri duyan memdûhun önce gülerken; “*Ebû Temmâm'a böyle bir şeyi tekrarlamamasını söyleyin, Kur'an'ın lafızları şiirde kullanılmaktan çok daha yücedir.*” dediği, sonrasında da kızdığı aktarılmaktadır.⁶⁸³ Rivayet memdûhun neden kızdığına dair net bir bilgi vermese de beyitlerdeki lafızların neredeyse tümünün ayetlerden alıntılanmış olması ve ayetlerin kişisel çıkarılara alet edilmemesi gerektiği kanaatinin, memdûhu rahatsız eden husus olduğu düşünülmektedir.

Ayrıca Ebû Temmâm'ın, Muhammed b. el-Heyssem b. Şubâne'yi övdüğü şiirinde Zâriyât Sûresi 24-26. ayetlere işaret ederek İbrâhîm (a.s.)'in kıssasına,⁶⁸⁴ memdûhu Ebû Sa'îd Muhammed b. Yûsuf es-Sağrî'yi aslana benzettiği bir şiirinde Kehf Sûresi 18. ayete⁶⁸⁵ telmîhte bulunduğu görülmektedir.

Ebû Temmâm divanında, Kur'an'da zikredilen geçmiş milletlerin kıssalarına telmîhlerde bulunduğu pek çok şiir bulunmaktadır. Kur'an'da kıssalarından bahsedilen Arab-ı bâidenin kollarından olan Tasm, Cürhüm, Semûd ve 'Âd gibi zamanında hüküm sürmüş ancak izleri silinip yok olmuş halkların adlarını içeren şiir,⁶⁸⁶ el-Mu'tasım'ı övüp Afşin'in ölümünü tasvir ettiği beyitlerde Semûd'un deveyi katletmeleri nedeniyle helak olmalarına işaret ettiği şiir,⁶⁸⁷ memdûhu Ebu'l-Muğîs Mûsâ b. İbrâhîm'in hasımlarına Amâlika ve Cedîs'in sonlarını hatırlattığı şiir⁶⁸⁸ ve memdûhu Mâlik b. Tavk et-Tağlibî'nin hasımlarını Âd ve İrem kavimlerinin başına gelenlerle tehdit ettiği şiir,⁶⁸⁹ geçmiş milletlerin kıssalarına telmîh içeren örneklerden bazılarıdır.

Şairin şiirlerinde telmîh bununla sınırlı değildir. Bazı şiirlerinde Kur'an'da zikredilen peygamberler, sâlihler ve kötü şahsiyetlerin isimlerine rastlamak mümkündür. Bu isimler içerisinde peygamber isimlerinin, en fazla zikredilen kısım olduğu ifade edilebilir. Ebu'l-Muğîs Mûsâ b. İbrâhîm'i övdüğü bir şiirde Nuh (a.s.) ve Şit (a.s.),⁶⁹⁰ Muhammed b. el-Heyssem b. Şubâne'yi övdüğü bir şiirde İbrâhîm (a.s.),⁶⁹¹ Ebû Sa'îd Muhammed b. Yûsuf'u övdüğü bir şiirde Yûsuf (a.s.) ve Muhammed'in (s.a.v.) isimlerini zikretmektedir.⁶⁹² Salihlerden Hızır'ın adı gazel babında kime

⁶⁸³ es-Sûlî, *Ahbâru Ebî Temmâm*, s. 211.

⁶⁸⁴ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 292.

⁶⁸⁵ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 39.

⁶⁸⁶ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 600; et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 38.

⁶⁸⁷ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 206.

⁶⁸⁸ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 263.

⁶⁸⁹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 192.

⁶⁹⁰ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 324.

⁶⁹¹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 292.

⁶⁹² et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 224.

yazıldığı bilinmeyen bir şiir parçasında,⁶⁹³ Lokman Hekim'in adı Tay' kabilesinden Benî Abdulkerîm'i övdüğü bir şiirde⁶⁹⁴ ve Sebe melikesi Belkîs'in ismi ise Ebu'l-Muğîs Mûsâ b. İbrâhîm'i övdüğü bir şiirde⁶⁹⁵ geçmektedir. Kur'an'da adları geçen kötü şahsiyetlerden Firavun, Hâmân ve Kârûn'un isimlerini de Afşin'i övdüğü bir şiirde geçen tek beyitte zikrettiği görülmektedir.⁶⁹⁶

5.4.2. Şiirinde Hadis-i Şerîflerin Etkileri

Peygamber'in (s.a.v.) dini tebliğ etme sorumluluğunun olması, Kur'an-ı Kerîm'i açıklaması ve hükümlerinin uygulanmasında yol gösterici olması gibi hususlar, sözleri, davranışları ve yaşantısının Müslümanlar nezdinde özel bir yere konumlandırılmasını gerektirmiştir. Bu ayrıcalıklı konum, Kur'an-ı Kerîm'den sonra İslâmiyet'in inanç ve yasama alanında ikinci kaynağı kabul edilen hadislere, insanların ahlakî değerleri ve yaşantılarına yön verme görevi yüklemiştir. Gerek davranış gerekse hitap üslubunu tebliğiyle mükellef olduğu Kur'an'dan kesbeden Peygamber (s.a.v.) diğer peygamberlere verilmeyip sadece kendisine has kılınan özelliklerden bahseden hadis-i şerifte, veciz sözleri ve kendisinin veciz hitap özelliğini ifade eden “*Ben cevâmiu'l-kelim ile gönderildim*” anlamına gelen *بُعِثْتُ بِجَوَامِعِ الْكَلِمِ* buyurarak,⁶⁹⁷ fesâhat ve belâgat kabiliyetinin Allah tarafından verildiğine işaret etmektedir. Bu nedenle Peygamber'in (s.a.v.) hadisleri asırlar boyu, şair ve edebiyatçıların fesâhat ve belâgate olan susuzluklarını giderdikleri berrak bir pınar misali akmaya devam etmiştir.

Ebû Temmâm'ın şiirlerinde, dinî kültürel mirasın en önemli ikinci unsuru olan hadislerden etkilendiğini, ancak bu etkinin Kur'an-ı Kerîm'den etkilendiği boyutlarda olmadığını ifade etmemiz gerekmektedir. Şairin Kur'an'la şiirleri arasındaki ilişkide olduğu gibi, hadislerden de iktibâs ve telmîh yoluyla yararlandığı gözlemlenmektedir. Ebû Temmâm'ın şiirlerinde hadislerden iktibas yaptığı bir örneğe, Benî Humejd'i hicvettiği aşağıdaki beyitlerde rastlanmaktadır (Vâfir):

وَيَبْقَى الْعُودُ مَا بَقِيَ اللَّحَاءُ	يَعِيشُ الْمَرْءُ مَا اسْتَحْيَا بِحَيْرٍ
وَلَا الدُّنْيَا إِذَا ذَهَبَ الْحَيَاءُ	فَلَا وَاللَّهِ مَا فِي الْعَيْشِ حَيْرٌ
وَلَمْ تَسْتَحْيِ فَأَفْعَلْ مَا تَشَاءُ	إِذَا لَمْ تَحْشَ عَاقِبَةَ اللَّيَالِي

“İnsan utandıgı, hayâ sahibi olduğu müddetçe hayırla yaşamaya devam eder, kabuğu onu korudukça dalın yaşamaya devam edeceği gibi.”

“Allah'a andolsun ki ne hayatta ne de dünyada bir hayır kalmaz, hayâ uçup

⁶⁹³ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 203.

⁶⁹⁴ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 162.

⁶⁹⁵ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 264.

⁶⁹⁶ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 321.

⁶⁹⁷ Buhârî, “*Cihâd*”, 122; Muslim, “*Mesâcid*”, 6.

giderse.”

“Yaptıklarının akibetinden korkmuyor ve utanmıyorsan, dilediğini yap.”⁶⁹⁸

Şairin hiciv babında hikmetli sözlerinden olan bu beyitlerin, Peygamber'in (s.a.v.) “Hayâ etmedikten sonra istediğini yap!” anlamında إِذَا لَمْ تَسْتَحْيِ فَاصْنَعْ مَا شِئْتُمْ hadisi şerifinden⁶⁹⁹ iktibâs yapılarak nazmedildiği anlaşılmaktadır.

Hadislerden yapılan iktibâsın şiirlerde görülen bir başka örneği şairin Halife el-Me'mûn'u övdüğü bir şiirinde görülmektedir (Kâmil):

إِنَّ الْمَكَارِمَ لِلْخَلِيفَةِ لَمْ تَزَلْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ ذَلِكَ وَالْأَفْـوَامُ
كُتِبَتْ لَهُ وَأَوْلَايِهِ وَرِثَاءَهُ فِي اللَّوْحِ حَتَّى جَفَّتِ الْأَقْلَامُ

“Güzel ahlak ve cömertlik halifenin daimi karakteridir, bunu Allah da biliyor, halklar da.”

“Bu güzel ahlak ve cömertlik ona ve onun atalarına miras olarak Levh-i Mahfûz'da yazılmıştır, ta ki kalemler kuruyuncaya kadar (hüküm verilmiştir).”⁷⁰⁰

Şair, güzel ahlakın memdûhun karakterinin temel taşlarından biri olduğunu, ona ve soyuna Levh-i Mahfuz'da yazıldığı için bunun asla değişmeyeceğini ifade etmektedir. Anlamın delâletine derinlik kazandırmak adına, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) kader konusunda sorulan bir soru üzerine “Bilakis kalemlerin kuruduğu, miktarların kesinleştiği (kaderin tespit edip belirlediği) bir çizgide cereyan etmektedir.” anlamında لَمْ يَبْقَ فِيهَا مِنْ الْأَقْلَامِ وَجَرَتْ بِهِ الْمَقَادِيرُ ibaresiyle cevap verdiği hadisten iktibâs yapmaktadır.⁷⁰¹

Ebû Temmâm'ın şiirlerinde hadislerle ilişkisinin, hadis lafız ve anlamlarına yapılan göndermeler şeklinde tezâhür ettiği örnekler görmek mümkündür. Bunun bir örneği, Hürremiyye isyanı sebebiyle el-Mu'tasım'a yazdığı bir methiyesinde görülmektedir (Kâmil):

مُسْتَيَقِنًا أَنْ سَوْفَ يَمْحُو قَتْلُهُ مَا كَانَ مِنْ سَهْوٍ وَمِنْ إِعْقَالِ
مِثْلُ الصَّلَاةِ إِذَا أُقِيمَتْ أَصْلَحَتْ مَا قَبْلَهَا مِنْ سَائِرِ الْأَعْمَالِ

“Eminim ki onu (Bâbek) öldürmen, tüm hata ve kusurlarının silinmesine vesile olacaktır.”

“Aynen erkanına uygun eda edilen namaz gibi, düzeltir kendinden önceki sâir

⁶⁹⁸ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 297.

⁶⁹⁹ Buhârî, “Enbiyâ”, 54, “Edeb”, 78.

⁷⁰⁰ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 158.

⁷⁰¹ Muslim, “Kader”, 8.

amelleri.”⁷⁰²

Şair bu beyitlerinde halifenin Bâbek’i öldürmesini yücelterek, yaptığı en büyük icraatın fitneyi sonlandırmak olduğunu, bunu gerçekleştirdiği için halifeliğin diğer görevlerini yerine getirmiş kabul edileceğine işaret etmektedir. Anlamı muhataba yansıtılabilmek için Hz. Peygamber’in (s.a.v.), “*Kıyâmet gününde kulun hesaba çekileceği ilk şey namazıdır. Eğer namazı düzgün olursa, diğer amelleri de düzgün kabul edilir. Şayet namazı düzgün olmazsa, diğer ameli de düzgün kabul edilmez.*”

أَوَّلُ مَا يُحَاسَبُ بِهِ الْعَبْدُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ الصَّلَاةُ، فَإِنْ صَلَحَتْ صَلَحَ لَهُ سَائِرُ عَمَلِهِ، وَإِنْ فَسَدَتْ فَسَدَ سَائِرُ عَمَلِهِ
hadisine göndermede bulunmaktadır.⁷⁰³

Şair, el-Mu‘tasım’ı övdüğü başka bir şiirinde “*Zulümden sakının; zira zulüm kıyâmet gününde karanlıklardır.*” anlamına gelen *اتَّقُوا الظُّلْمَ فَإِنَّ الظُّلْمَ ظُلُمَاتٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ* hadisine⁷⁰⁴ şu şekilde telmîhte bulunmaktadır (Tavîl):

جَلَا ظُلُمَاتِ الظُّلْمِ عَن وَجْهِ أُمَّةٍ أَضَاءَ لَهَا مِنْ كَوْكَبِ الْحَقِّ أَفْلَهُ

“*Ümmetin yüzünden zulmün karanlıklarını sildi o, böylece hak yıldızlarının batmış olanı dahi ümmetin yüzünü aydınlattı.*”⁷⁰⁵

Ebû Temmâm önceki beyitlerinde el-Mu‘tasım’ın hilâfetini desteklediğini belirterek, onun ümmetin huzuru için gerçekleştirdiği adaletin tesisi, zulmün ve etkilerinin silinmesi, hakların sahiplerine teslimi ve hak yolun aydınlatılması gibi başarılarını hadis-i şeriften faydalanmak suretiyle yansıtmaya çalışmaktadır.

Ebû Temmâm’ın şiirlerinde dinî dokunun ele alındığı bu bölümün genel çerçevesine bakılarak şaire dair bazı değerlendirmeler yapılabilir. Şairin ayet ve hadislerin anlamlarına vukûfiyeti, bağlamlarına hakimiyeti ve şiirde kullanmada büyük bir kabiliyeti olduğu ifade edilmelidir. Kur’an ve şiirleri arasında gerek iktibas gerekse telmîh yoluyla kurduğu güçlü bağ, hafızlığıyla ilgili rivayetlere güç katmaktadır. Hafızlığına dair rivayetlerin sıhhten uzak olması halinde ise, en azından Kur’an’a dair bilgi ve tasavvurlarının oldukça üst düzeylerde seyrettiği anlaşılacaktır. Aynı zamanda Kur’an ve hadis metinleriyle şiirleri arasındaki bu köklü bağ, şairin kültürel karakterinin dinî boyutunun kişiliğinin diğer yönlerine baskın geldiğine işaret etmektedir. Bu noktadan yola çıkarak şairin muhafazakar bir yapıya sahip olduğunu ifade etmek, dinî duygularının zayıf ve yaşantısının dinden uzak olduğu ithamında bulunan iddiaların gerçeği yansıtmadığını dile getirmek mümkün olacaktır. Kur’an ve hadislerin retorik üslubunu taklit ederek, söz konusu üslubu çok başarılı bir şekilde şiirine uygulayan Ebû

⁷⁰² et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 134.

⁷⁰³ et-Taberânî, Ebu’l-Kâsım, *el-Mu‘cemu’l-Evsat*, (thk.: Târık b. ‘Avadullâh Muhammed, ‘Abdulmuhsin b. İbrâhîm el-Huseynî) Dâru’l-Harameyn, Kahire 1995, II, 240.

⁷⁰⁴ Buhârî. “*Mezâlim ve’l-Gasb*”, 8; Muslim, “*Birr*”, 56.

⁷⁰⁵ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 26.

Temmmâm'ın, dil yetenekleri açısından çok ayrı bir konumda olduğu belirtilmelidir.

Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerin şairin şiir karakteri üzerindeki etkilerine dair genel bir değerlendirme yapıldığında ilk olarak, söz konusu metinlerden iktibas yapılmış kısımların oldukça net ve anlaşılır olduğu dikkatlerden kaçmayacaktır. Eleştirmenlerin ortak genel kanaatine bakarak Kur'an ayetleri ve hadislerin, görece daha komplike olan şairin beyitlerine netlik ve açıklık kazandırdığı söylenebilir. Şairin kıssalara telmih yaptığı örneklerde detaylardan kaçındığı, kıssanın sadece şiirin bağlamını ilgilendiren kısmının hedef alındığı, ibret alınması kastıyla helak olmuş toplumların sonlarını hatırlatan özet ve hızlı bir geçişle yetinildiği görülmektedir. Ayet ve hadislerin Ebû Temmmâm'ın şiirlerine, sağlam temellere oturmuş imanına delalet eden manevî bir atmosfer, dinî bir boyut, Kur'an ve hadisle bütünleşmesinden kaynaklanan cazibe, heyecan ve ilgi kazandırdığı ifade edilebilir. Aynı zamanda fikir ve görüşlerini açıklamak için Kur'an kıssalarında uygun bir zemin yakaladığı düşünülen şairin, kıssalara fikir ve öngörülerinin sağlamasını yapma misyonu yüklediği düşünülmektedir. Ayet ve hadislerden yapılan iktibas ve göndermelerle zenginleştirilmiş şiirlerin, estetik ve güç yönünden bir üst seviyeye çıkarak, muhataplar üzerinde ekstra bir etki yaratma gücüne sahip olduğu söylenebilir.

5.5. Ebû Temmmâm'ın Şiirlerinde Ana Temalar

Ebû Temmmâm Arap şairlerin geneli gibi hemen hemen klasik Arap şiirinin tüm türlerinde örnekler sunmuştur. Şairin konu esasına göre tasnif edilen divanına bakıldığında divanın; medih, hiciv, mersiye, gazel, itâb, tasvir, fahr ve zühd olmak üzere sekiz baba ayrıldığı görülecektir. Buna rağmen şairin bu türler içinde medih ve mersiye olmak üzere sadece iki alanda şöhret kazandığını görmekteyiz. Şairin divanında yer alan 479 şiir ve şiir parçasından 203'ünü medih ve mersiye şiirleri oluşturmaktadır. Divanında yer alan toplam 7249 beyitten, 5424 beyti medih ve mersiye şiirlerinin içerdiği dikkate alınırsa, şair hakkında söylenen "*Ebû Temmmâm ağıtçı bir meddâhtır.*"⁷⁰⁶ ifadesinin haklılığı ortaya çıkacaktır. Medih şiirleri nicelik açısından mersiye şiirlerinden fazla olsa da mersiye şiirlerinin nitelik açısından medihten geri kalır bir yanının olmadığı, hatta daha üstün olduğunu ifade eden görüşler bulunmaktadır.⁷⁰⁷

5.5.1. Medih Şiirleri

Ebû Temmmâm'ın divanının büyük kısmını methiye şiirleri teşkil etmektedir. Divanda yer alan 172 şiir ve şiir parçasının toplam beyit sayısı 4813 beyittir. Bu sayı şairin divanında yer alan beyit toplamı 7249 sayısının yaklaşık % 67'lik kısmına tekabül

⁷⁰⁶ Reşîd, *el-Edebu'l-'Arabî*, s. 113.

⁷⁰⁷ Ferrûh, *Ebû Temmmâm Şâ'iru'l-Halîfe Muhammed el-Mu'tasım Billâh*, s. 70.

etmektedir. Verilen rakamlarda görüldüğü üzere, şiirinin çoğunu methiyelere tahsis eden Ebû Temmâm'ın, döneminde yaşamış halife, komutan ve yöneticilerden övmek için ziyaret etmediği, hediyeler kazanmadığı ve yakın ilişkiler geliştirmediği tek bir kimse bırakmadığı rivayet edilmektedir. Ancak şairin kazanç elde etmek için memdûhları karşısından ezilip zelil duruma düşmediği, aksine gururlu ve ağırbaşlı duruşunu muhafaza ettiği belirtilmektedir.⁷⁰⁸ Şairlerin sınıdığı, şiirde rüşdlerini ispat ettikleri ve şair ünvanını kazandıkları alan kabul edilen methiye şiirlerinde hünerlerini sergileyen ve tüm enerjisini sarfeden Ebû Temmâm'ın yaşadığı dönemde, hiçbir şairin tek bir dirhem bile kazanamadığına, ancak şairin vefatından sonra diğer şairlerin methiye gelirlerini paylaşmaya başladıklarına dair bilgiler aktarılmaktadır.⁷⁰⁹ Şair, talebesi el-Buhturî'ye memdûhun kalbine giden yolun haritasını çizerken, pek çok şiir eleştirmeninin referans olarak kabul ettiği methiye şiirleri kabul ve başarı kriterlerinin özüne işaret etmektedir. Şair talebesine, nüfuz sahibi birisini övmek istediğinde, onun erdem ve hünerlerini, iyilik ve güzel ahlakını, vasıf ve özelliklerini ve makamının yüceliğini ortaya koyması gerektiğini ifade etmektedir. Ayrıca memdûhun bilinen özellikleri üzerinde durması, meçhul yönlerine hiç yaklaşmaması, şiirini kötü lafızlardan uzak tutması, bedene göre kesip biçen ve diken bir terzi misali, şiirini memdûhun kişiliğine tam oturacak şekilde nazmetmesi gerektiğini belirtmektedir.⁷¹⁰ Rivayetten şairin, memdûhlarının kişiliklerini çok iyi şekilde analiz etme yeteneğine sahip olduğu, memdûhların kaplarına nasıl ulaşacağını ve duygularını harekete geçirerek beklentilerini karşılayacak mısraları nasıl kelimelere dökceğini yaptığı kişilik analizleri neticesinde belirlediği ve bunda başarılı olduğu anlaşılmaktadır. Ömer b. el-Hattâb'ın Zuheyr b. Ebî Sulmâ'ya “*şairlerin şairi*” vasfını layık görme sebeplerinden biri olan memdûhunu yalnızca sahip olduğu vasıflarla övmesi,⁷¹¹ Kudâme b. Ca'fer'in başarılı bir methiyenin ele alması gereken konuları akıl, cesaret, adalet ve iffet olarak belirlemesi,⁷¹² Ebû Temmâm'ın talebesine verdiği medih şiirlerine dair tavsiyelerinin ne kadar isabetli olduğunu göstermektedir. Klasik Arap edebiyat kaynaklarında, şairin el-Buhturî'ye tavsiyesinde belirlediği kriterleri şiirlerine başarıyla uyguladığına işaret eden rivayetler görülmektedir. Bazı memdûhlarının methiye şiirlerini dinledikten sonra olağanüstü tepkiler vermeleri, hediyeler yağdırmaları ve şairi her daim yakınlarında tutmaları beğenilerin somut göstergelerindedir. el-İsfahânî, yaşadıkları hicrî IV. asırda bazı Ebû Temmâm hayranlarının zaman zaman hayranlığın dozunu kaçırdıklarını, eski-yeni gözetmeksizin tüm şairlerden üstün kabul ettiklerini ifade etmektedir. Ebû Dulef

⁷⁰⁸ el-Bustânî, *Udebâu'l-'Arab fi'l-'A'suri'l-'Abbâsiyye*, s. 96.

⁷⁰⁹ el-İsfahânî, *el-Eğânî*, XVI, 270; es-Sûlî, *Ahbâru Ebî Temmâm*, s. 105.

⁷¹⁰ el-Husrî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Alî, *Zehru'l-Âdâb ve Semeru'l-Elbâb*, (thk.: Yûsuf Alî Tavîl), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut 1997, I, 113.

⁷¹¹ el-İsfahânî, *el-Eğânî*, X, 227.

⁷¹² İbn Ca'fer, *Nakdu's-Şi'r*, s. 96.

el-‘İclî’nin, şairin kendisi için nazmettiği bir methiyeyi dinledikten sonra coşkuyla çığlık atarak, “*Ey Rebî‘a halkı! Daha önce böyle bir şeyle övülmediniz. Sizi böyle övene verecek neyiniz var?*” dediği, oradakilerin üzerlerindeki ipek hırkaları çıkararak şairin üzerine attıkları, ancak bunu yeterli görmeyip “*Sizin adınıza onu ben ödüllendireceğim.*” diyerek elli bin dirhem verilmesini emrettiği ve şaire “*Yemin ederim ki bu senin değerini ve hakettiğini karşılamaz ama bizi mazur gör.*” diyerek gönlünü hoş tutabilmek için özür dilediği rivayet edilmektedir.⁷¹³

5.5.1.1. En Çok Övdüğü Kişiler

Şiirlerinin büyük çoğunluğu methiyelerden ibaret olan Ebû Temmâm’ın, döneminde yaşamış halife, vezir, komutan, vali, katip ve diğer devlet ricâlinden oluşan 60 civarı şahsiyete methiyeler yazmış olması, divanından kolaylıkla tespit edilebilmektedir. Şairin memdûh listesinde; halifelerden el-Me’mûn, el-Mu‘tasım ve el-Vasık, vezirlerden Ahmed b. Ebî Dâvûd, Muhammed b. ‘Abdumelik ez-Zeyyât ve el-Hasan b. Vehb, komutanlardan Ebû Sa‘îd Muhammed b. Yûsuf es-Sağrî, Hâlid b. Yezîd eş-Şeybânî ve Mâlik b. Tavk et-Tağlibî, katip ve haciplerden İshâk b. Ebî Reb‘î, İbrâhim b. Vehb ve Abdulhamîd el-Kâtib, ilim ehli ve şairlerden Muhammed b. Hassân ed-Dabbî ve Alî b. el-Cehm el-Kuraşî gibi isimler bulunmaktadır.⁷¹⁴ Şairler genel tarzları itibariyle bir kasîdede bir kişiyi methederlerken, Ebû Temmâm’ın bazı şiirlerinde birden fazla kişinin methine yer verdiği görülmektedir. Şair, el-Mu‘tasım ve Afşin’i tek şiirde,⁷¹⁵ kezâ el-Hasan b. Vehb ve Süleymân b. Vehb kardeşleri de tek şiirde methetmiştir.⁷¹⁶ Ebû Temmâm ayrıca, ‘Abdulhamîd b. Gâlib, el-Fadl b. Muhammed b. Mansûr ve İbrâhîm b. Vehb el-Kâtib’i de tek şiirde övmektedir.⁷¹⁷

Ebû Temmâm’ın methiyeleri uzunlukları yönüyle farklılıklar göstermektedir. Kasidelerin uzunlukları 16 ile 73 beyit arasında değişkenlik gösterirken, şiir parçalarının uzunlukları 4 ile 15 beyit arasında değişmektedir. Ebû Temmâm’ın hakkında en çok methiye yazdığı kişi, hayatının uzun yıllarını sınır boylarında el-Mu‘tasım’ın komutanlığını yaparak geçirdiği için “*es-Sağrî*” lakabını alan Ebû Sa‘îd Muhammed b. Yûsuf’tur. Ebû Temmâm’ın methiyelerini Ebû Sa‘îd es-Sağrî üzerinde bu denli yoğunlaştırması, bazı eleştirmenler tarafından kendisine “*Ebû Sa‘îd es-Sağrî’nin şairi*” lakabının verilmesine neden olmuştur.⁷¹⁸ Memdûh listesi oldukça kabarık olan şairin başlıca memdûhlarını, onlara söylediği şiir ve beyit sayılarını aşağıdaki tabloda açıkça görmek mümkündür:

⁷¹³ el-İsfahânî, *el-Eğânî*, XVI, 271.

⁷¹⁴ Mehdî, Hicâzî Huseyn, *Ebû Temmâm Habîb b. Evs et-Tâî*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), University of Khartoum, Hartum 2015, s. 65.

⁷¹⁵ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 78.

⁷¹⁶ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 294.

⁷¹⁷ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 272.

⁷¹⁸ Sultân, *Bedî‘u’t-Terâkîb*, s. 60.

Tablo 5.2. Ebû Temmâm'ın En Çok Övdüğü Kişiler ve Şiir Sayıları

	MEMDÛHUN ADI	ŞİİR SAYISI	BEYİT SAYISI
1	Ebû Sa'îd Muhammed b. Yûsuf es-Sağrî	30	866
2	Halife el-Mu'tasım Billâh	7	373
3	el-Hasan b. Vehb	12	298
4	Ahmed b. Ebî Dâvûd	12	287
5	Ebu'l-Hasan Muhammed b. Şubâne	9	279
6	Mâlik b. Tavk et-Tağlibî	8	247
7	Muhammed b. Abdulmelik ez-Zeyyât	9	233
8	İshâk b. İbrâhîm el-Mus'abî	6	177
9	Ebu'l-Muğîs Mûsâ b. İbrâhîm	4	149
10	Ebû Dulef el-İclî	4	117
11	Halife el-Me'mûn	3	104
12	Muhammed b. Hassân ed-Dabbî	4	90
13	'Ayyâş b. Lehî'a	3	86
14	Muhammed b. el-Mustehil	2	71
15	Nûh b. 'Amr es-Seksekî	2	67
16	Süleymân b. Vehb	2	60
17	Abdulhamîd b. Gâlib	2	60
18	Ahmed b. Abdulkerîm et-Tâî	2	59
19	Abdullâh b. Tâhir	3	56

Tabloda yer alan isimlere ek olarak; Halife el-Mu'tasım'ın oğlu Ahmed, Vezir Yahyâ b. Sâbit, Kadı Hubeyş b. el-Mu'âfâ et-Tenûhî, komutan Afşin, şair Alî b. el-Cehm, Tay' kabilesi ayanlarından Ömer b. Abdulazîz et-Tâî ve Muhammed b. Şefik et-Tâî, Ca'fer el-Hayyât gibi şahsiyetler ise şairin sadece bir şiirle övdüğü kişilerden bazılarıdır. Ebû Temmâm'ın en az beyitle methettiği kişi ise, hakkında dört beyitten

ibaret bir şiir parçasıyla cömertliğini övdüğü Ebu'l-Huseyn Mûsâ b. Abdulmelik es-Sâlihî'dir.⁷¹⁹

Ebû Temmâm'ın memdûh listesinin kalabalık olması ve şahsiyetlerin de devlet yönetiminde makam ve mevki sahibi seçkinlerden olmalarından yola çıkarak şairin kişiliğine dair bir değerlendirme yapmak mümkündür. Her şeyden önce, halifeden seçkin ailelerin ileri gelenlerine kadar toplumun üst düzey şahsiyetlerine methiyeleriyle ulaşarak binlerce dinar ve dirhemlik hediyeler elde etmesi şairin sanatsal yetkinliğinin tartışma kabul etmeyen bir gerçek olduğunun delili, ilişki kurma becerisinin çok güçlü olduğunun işaretidir. Memdûhların Abbâsî Devleti'nin çok farklı bölgelerinde bulunmaları, şairin hedeflerine ulaşmak için mesafe ve engel tanımadığını, onlara ulaşmak için seyahatlerinde karşılaşılabileceği zorluklara aldırış etmediğini göstermektedir. Memdûhlarından bazen arabuluculuk,⁷²⁰ bazen verdikleri bir sözü yerine getirmeleri,⁷²¹ bazen canının çektiği bir şarap şişesi,⁷²² bazen sahip olmak istediği bir binek,⁷²³ bazen de beğendiği bir kürk talep etmesi dikkate alınır,⁷²⁴ bu anlamda şairin oldukça cüretkar hatta biraz da tamahkar bir karakter taşıdığını ifade etmek mümkün olacaktır.

5.5.1.2. Medih Şiirlerinde Mukaddimeler

Ebû Temmâm'ın şiirleri analitik bir bakış açısıyla okunduğunda, şairin methiyelerini diğerlerinden ayırt edecek başlıca özelliklere dair bazı tespitler yapılabilir. Şairin medih şiirlerinin tümünde olmasa da genelinde dikkatleri çeken ilk özellik, klasik Arap şiirinin giriş özelliği olan “*terk edilen diyara ağlama*”yı ifade eden “*el-vukûf 'ala'l-atlâl*” esaslı şiir mukaddimesi geleneğini devam ettirmesidir. I. Abbâsî döneminde muhdes şairler tarafından başlatılan şiirde yenilik hareketinin getirdikleriyle değişime uğrayan ve yerini içki, tabiat, bahçe, saray gibi yeni dönemin yaşam tarzının getirdiği unsurların vafına bırakan “*el-mukaddime et-talaliyye*”, şairin şiirlerinde aşk ve sevdâ hatıralarına dair duygu ve hatıraların işlendiği bir bölüm olarak varlığını sürdürmüştür. Şairin, Halife el-Me'mûn'u methettiği kasidesine şu beyitlerle başlaması, şiirlerindeki “*el-vukûf 'ala'l-atlâl*” geleneğini icra ettiği en etkileyici örneklerindendir (Kâmil):

دَمْنٌ أَلَمَّ بِهَا فَقَالَ سَلَامٌ كَمْ حَلَّ عُقْدَةَ صَبْرِهِ الْإِلْمَامُ

⁷¹⁹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 455; Ferrûh, *Ebû Temmâm Şâ'iru'l-Halîfe Muhammed el-Mu'tasım Billâh*, s. 78; el-Esved, *Bedru't-Temmâm*, I, 31; el-Makdisî, *Umerâu's-Şi'r*, s. 188; Mehdî, *Ebû Temmâm*, s. 68.

⁷²⁰ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 59.

⁷²¹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 263.

⁷²² et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 96.

⁷²³ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 234; et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 245.

⁷²⁴ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 277.

رَجَلِي لَقَدْ عُنُفُوا عَلَيَّ وَلَا مَوَا
 رُزِقْتُ هَوَاهُ مَعَالِمٌ وَخِيَامٌ
 أَنَّ الْوُقُوفَ عَلَى الدِّيارِ حَرَامٌ
 أَحْشَاءِهِ لِمَجْلَتَيْكَ غَمَامٌ
 مِنْ نَوْرِهِ وَتَأَزَّرَ الْأَهْضَامُ
 وَالْعَيْشُ غَضٌّ وَالزَّمَانُ غَلَامٌ
 ذِكْرُ النَّوَى فَكَانَتْهَا أَيَّامٌ
 بِجَوَى أَسَى فَكَانَتْهَا أَعْوَامٌ
 فَكَانَتْهَا وَكَانَتْهُمْ أَحْلامٌ
 نُجِرْتُ رِكَابُ الْقَوْمِ حَتَّى يَعْجُرُوا
 عَشِفُوا وَلَا رُزُقُوا أَيَعْدَلُ عَاشِقٌ
 وَقَفُوا عَلَيَّ اللَّيْلُ حَتَّى حَيَّلُوا
 مَا مَرَّ يَوْمٌ وَاحِدٌ إِلَّا وَفِي
 حَتَّى تُعَمَّمَ صُلْعُ هَامَاتِ الرُّبَا
 وَلَقَدْ أَرَاكَ فَهَلْ أَرَاكَ بَغِطَّةٍ
 أَعْوَامٌ وَصَلٍ كَانَ يُنْسِي طَوْلَهَا
 ثُمَّ انْبَرْتُ أَيَّامٌ هَجْرٍ أَرْدَفْتُ
 ثُمَّ انْقَضَتْ تِلْكَ السُّنُونُ وَأَهْلَهَا

“Kalıntıları ziyaret ederek “Selam olsun sana!” dedi, sevgilinin izlerini görmek ne çok tüketti sabrını!”

“Kafilenin binekleri boğazlandı da yaya kaldılar, bana ne çok sitem ettiler, ne çok kınadılar beni.”

“Aşık oldular, birlikte yaşamak nasip olmadı ki! Aşkı, sevgilinin izleri ve çadır kalıntılarıyla buluşma şansı yakalayan aşık kınanır mı hiç!”

“Beni o kadar çok kınadılar ki sevgilinin diyar kalıntıları üzerinde durmayı bir an haram zannettim.”

“Ey sevgili! Onun içinde senin aşkının yazı ve kışının, çölü ve şehrinin üzerinde yağmur bulutlarının dolaşmadığı bir günü bile olmadı ki!”

“Aşk dağlarının kel zirveleri ve dağların ovaları yeşerece kadar nur gibi bereketli yağmurlar aşkı suladı.”

“Seni görebilirim belki, ama seni mutlulukla mı göreceğim? Hayat körpecik, zaman gencecik bir delikanlıydı.”

“Ne güzel birliktelik yıllarıydı! Beraberce yaşamının hatıraları bize uzunluğunu unutturuyordu, sanki birkaç gün gibiydi.”

“Sonra ayrılık günleri geldi çattı, aşk acısının dertlerine dert kattı, sanki o birkaç gün yıllara döndü.”

“Sonra o yıllar ve insanları geçip gittiler, sanki o yıllar da insanları da hayalden ibaretti.”⁷²⁵

⁷²⁵ et-Tebrîzî, Dîvânü Ebî Temmâm, III, 150-152.

Ebû Temmâm, Câhiliye dönemi şairlerinin şiirlerine başladıkları üslupla sevgilinin terk-i diyar eylediği mekandaki izler üzerinde durup, sevgilisinin oradaki hayatını tasavvur ederek zihninde canlandırmaktadır. Onların aceleyle göçüp gitmelerini hatırlarken, kendisini kınayanlara yaptığının ne ayıp ne de haram olmadığını anlatmaya çalışmaktadır. Sevgilisinden uzak geçirdiği zamanlarda gözyaşı dökmediği bir gün bile olmadığını, mutlulukla geçen yılları sanki birkaç günmüş gibi kısa, ayrılık günlerini de yıllar kadar uzun hissettiğini belirtmektedir. Yıllara ve o süreçte tanıdığı insanlara dair hiçbir umudu kalmadığını da onların adeta hayal olduklarını söyleyerek mukaddimeyi hüznle bitirmektedir. Şair, canlı tasvir sahneleriyle donattığı mukaddimesini adeti olduğu üzere tıbâk, teşbih ve istiâre gibi belâğî sanatlarla süslemeyi de ihmal etmemektedir.

Ebû Sa'îd Muhammed b. Yûsuf es-Sağrî'yi övdüğü şiirine de şu şekilde giriş yapmaktadır (Hafîf):

مِنْ سَجَايَا الطُّلُولِ أَلَّا تُجِيئَا فَصَوَابٌ مِنْ مُقْلَةٍ أَنْ تَصُوبَا
فَأَسْأَلُنَهَا وَاجْعَلْ بُكَاءَكَ جَوَابًا تَجِدِ الشَّقْوَ سَائِلًا وَمُجِيئَا
قَدْ عَهَدْنَا الرُّسُومَ وَهِيَ عُكَاظٌ لِلصَّبِيِّ تَزْدَهِيكَ حُسْنًا وَطِيئَا

“Cevap vermemesi diyar kalıntılarının özelliklerindedir, gözlerinden yağmur gibi özlem dolu gözyaşları dök onun üzerine.”

“Ağıtını da soruna cevap yaparak ona bir sor bakalım, soranın da cevaplayanın da özlemin olduğunu görürsün.”

“Kalıntıların, sana güzellik ve hoşluk katan gençliğin Ukâz panayırı gibi cıvılcı insanlarla dolu olmasına alışmıştık.”⁷²⁶

Benliğini kaplayan yoğun hüznün iliklere kadar hissedildiği etkileyici ifadeler, sevilen insanların göçüp gitmelerinden sonra çaresizce geçmişe özlemin dışa vurulması, karamsarlık ve yalnızlığın iç dünyada yarattığı zayıflık, şairin gerçekleşmeyen ümit ve beklentilerinin medih mukaddimelerinde dışa vurumu olarak yorumlanmaktadır.

Şairin methiyelerine girişte zaman zaman Dâvûd b. Muhammed'i övdüğü aşağıdaki şiirinde olduğu gibi, yeni dönemin şiir özelliklerinden olan doğa tasvirini tercih ettiğini görmekteyiz (Kâmil):

عَنِّي فَشَاقَكَ طَائِرٌ غَرِيْبٌ لَمَّا تَرَمَّ وَالْعُصُونُ تَمِيْدُ
سَاقٍ عَلَى سَاقٍ دَعَا قُمْرِيَّةً فَدَعَتْ تُقَاسِمُهُ الْهَوَى وَتَصِيْدُ
إِلْفَانٍ فِي ظِلِّ الْعُصُونِ تَأَلَّفَا وَالتَّفَّ بَيْنَهُمَا هَوَى مَعْمُودُ

⁷²⁶ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 157.

يَتَطَعَمَانِ بِرِيقِ هَذَا هَذِهِ مَجْعًا وَذَاكَ بِرِيقِ تِلْكَ مُعِيدُ
 يَا طَائِرَانِ تَمَتَّعَا هُنَيْئُمَا وَعِمَا الصَّبَاحِ فَإِنِّي مَجْهُودُ
 آه لَوْ قَعِ الْبَيْنِ يَا ابْنَ مُحَمَّدٍ بَيْنَ الْمُحِبِّ عَلَى الْمُحِبِّ شَدِيدُ
 أَبُكِّي وَقَدْ سَمَّتِ الْبُرُوقُ مُضِيئَةً مِنْ كُلِّ أَقْطَارِ السَّمَاءِ رُعُودُ
 وَاهْتَزَّ رِنْعَانُ الشَّبَابِ فَأَشْرَفَتْ لِتَهْلُلَ الشَّجَرِ الْقُرَى وَالْيَبِيدُ

“Sesi güzel bir kuş senin özlemine arttıran nağmeleriyle öttü, nağmeler dökülürken ağzından dallar raksediyordu.”

“Bir dalın üzerine konmuş bir halde dişi bir kumruya seslendi, dişi kumru da aşkını paylaştı onunla, çaldı gönlünü.”

“Ülfele dalların gölgesinde birbirlerine ısındılar, sıcak aşk duyguları kalplerini sardı.”

“Birbirlerine ağızlarındaki sütlü hurma tatlılarını tattırıyorlardı, biri tattığını, diğerine veriyordu.”

“Ey sevgili iki kuş! Eğlenin ne mutlu size, bakın benim halime ızdırıp çekmekteyim.”

“Ah şu aşk acısından çektiğim ey Muhammed’in oğlu! Sevgilinin sevdiğinden ayrı düşmesi ne zormuş!”

“Gökyüzünün her bir köşesinden gök gürültüleri ışıltılı şimşeklere eşlik ederken ağlıyorum.”

“Gençliğimin baharı kışa dönerken, ağaçların yeşermesiyle köyler ve çöller canlandı.”⁷²⁷

Şair, bir çift kumrunun aşk ve muhabbetle geçirdikleri sahneyi tasvir ederken hüznünün derinleştiğini, adeta gökyüzünün hüznüne ortak olarak fırtınalar koparak ağladığını, aşk acısından dolayı gençliğinin baharı yerini kışa bırakırken tabiatın da kendisine nazire yapar gibi bahara döndüğünü ifade eden duygu dolu beyitlerle şiirine giriş yapmaktadır.

Ebû Temmâm’ın medih şiirlerine giriş tarzlarından biri de I. Abbâsî döneminde şiirdeki yeniliklerden olan şarap tasviridir. Bu tarza şairin bazı methiyelerinde rastlanmaktadır. Bunun örneklerinden biri, şairin Muhammed b. Hassân ed-Dabbî’yi övdüğü şiirlerinden birinde görülmektedir. Ebû Temmâm ilk altı beyitte, dostlarının kendisini kınamasından yakınarak başladığı akabinde aşk acısına ve bahar tasvirine geçiş yaptığı şiirinde, asıl konu olan methiyeye geçmeden önce detaylı bir şarap tasviri

⁷²⁷ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 148.

yapmaktadır. Söz konusu tasvirin bazı beyitleri şairin dilinden şu şekilde dökülmektedir (Kâmil):

بِسْـلَافَةِ الْخُلَطَاءِ وَالنُّدَمَاءِ	صَبَّحْتُهٗ بِسْـلَافَةٍ صَبَّحْتُهَا
حَوْلًا عَلَى السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ	بِمُدَامَةٍ تَعْدُو الْمُنَى لِكُؤُوسِهَا
كَأَنْتِ مَطَايَا الشُّوقِ فِي الْأَحْشَاءِ	رَاحَ إِذَا مَا الرَّاحُ كُنَّ مَطِيَّهَا
ذَهَبَ الْمَعَانِي صَاعَةً الشُّعْرَاءِ	عَبِيَّةٌ ذَهَبِيَّةٌ سَبَكْتَ لَهَا
نَارٌ وَنُورٌ قِيَّيدًا بِيَوْمِ عَاءِ	وَكَأَنَّ بَهْجَتَهَا وَبَهْجَةَ كَأْسِهَا
حَبْلًا عَلَى يَأْفُوتَةٍ حَمْرَاءِ	أَوْ دُرَّةً بِيَضَاءِ بِكُرِّ أُطْبَقَتْ

“Onunla şarapla sabahladım, şarabı da eski ahbab ve kadeh dostlarımla sabahlattım.”

“Darlıkta ve bollukta, sevinçte ve kederde ümitlerin kadehlere tüm benliğiyle sarıldığı bir şarapla sabahladık.”

“Öyle bir şarap ki o, eller onun kadehine sarılırsa, gönüllere şevk ve özlem salan bir şaraptır o.”

“Altın gibi üzumdendir o, şairlerin en mahirleri altın gibi değerli manaları döşemiştir ona.”

“O şarabın ve kadehinin görkemi, sanki bir kaba hapsedilmiş ateş ve nur gibidir.”

“Ya da içinde kırmızı yakut gizlenmiş, el değmemiş bembeyaz inci gibidir o kadeh.”⁷²⁸

Ebû Temmâm'ın methiyelerinde nadir de olsa, şiire direkt olarak memdûhun methiyle başladığı da vakidir. Bunun örneği el-Hasan b. Vehb'i övdüğü bir şiirinde görülmektedir (Kâmil):

وَأَمْرٌ فِي حَنَكِ الْحَسُودِ وَأَعْدَبُ	لَمَكَاسِرُ الْحَسَنِ بْنِ وَهَبٍ أَطْيَبُ
خُلُقٌ كَرُوضِ الْحَزَنِ أَوْ هُوَ أَحْصَبُ	وَلَهُ إِذَا خُلِقَ التَّحْلُوقُ أَوْ نَبَا
كَالْمِسْكِ يُفْتَقُ بِالنَّدَى وَيُطَيَّبُ	ضَرَبَتْ بِهِ أَفْقَ الثَّنَاءِ ضَرَائِبُ
أَرْجَا وَتُوَكَّلُ بِالضَّمِيرِ وَتُشْرَبُ	يَسْتَنْبِطُ الرُّوحَ اللَّطِيفَ نَسِيمُهَا

“el-Hasan b. Vehb'in soyu ve huyu ne hoştur, haset edenin ağzının tadını kaçırarak kadar da acı ve azap vericidir.”

⁷²⁸ et-Tebrîzî, Dîvânü Ebî Temmâm, I, 26-32.

“Ahlak sahibi olduklarını iddia edenlerin ahlaki çürüyüp giderken, onun ahlakı el-Hazn bahçeleri kadar güzel hatta daha bereketli ve hoştur.”

“Yapısı ve karakteri onu övgünün zirvesine ulaştırmıştır, çiğle açığa çıkan ve yayılan misk gibidir onun ahlakı.”

“Hoş karakterinin meltemi, ahlakını vicdanların ısınıp kabullenebileceği güzel bir koku olarak çıkarır ve yayar.”⁷²⁹

Ebû Temmâm'ın medih şiirlerine farklı birkaç yöntemle giriş yapması, şairin kendine has üslubunu ortaya koymaktadır. Medih şiirlerinin genelinde her ne kadar klasik şiirin “*terk edilen diyara ağlama*” tarzıyla başlamayı tercih etse de kendini ne yeni dönemin şiir kriterleri, ne de geleneksel yöntemle sınırlandırmamaktadır. Özgüvenin etkisiyle dilediği zaman gelenekçi, dilediği zaman da yenilikçi çizgiye kayabilmektedir.

Şairin methiyeleri içerik olarak incelendiğinde, iki ana bölüme ayrıldığı görülecektir. Bunlardan ilki, Şevkî Dayf'ın “*destansı medihler*” olarak adlandırdığı Abbâsî orduları komutanlarının methedildiği ve girdikleri savaşların tasvir edildiği şiirler, diğeri ise vezir, katip, vali gibi Abbâsî devlet adamlarının farklı vasıflarının methedildiği “*klasik medih*” şiirleridir.⁷³⁰

5.5.1.3. Savaş Temalı Medih Şiirleri

Ebû Temmâm'ın savaşa fiilen katılmadan, düşmana karşı kılıç sallamış ve savaşı iliklerine kadar hissetmiş gibi şiirlerini gerçek savaş sahneleriyle donatan ilk şair olduğu rivayet edilmektedir. Şairin, el-Mu‘tasım'ın ordusuyla birlikte Ammûriye seferine çıktığı bilinmekle birlikte, burada kastedilen savaşların el-Mu‘tasım'dan önceki halife olan el-Me‘mûn döneminde Bizanslılarla gerçekleşen savaşlar olduğu ifade edilmelidir.⁷³¹ Aslında bu değerlendirme şairin savaş temalı methiyelerinde, savaş sahnelerinin tasvirinde ne kadar başarılı olduğunun dışı vurumu olarak okunabilir. Bir olayı gerçek hayatta yaşamadan muhataba gerçekten yaşanmış hissini geçirebilmek, şairlerin şiirlerinde ulaşmaları gereken seviyenin zirvesine işaret etmektedir.

Şairin savaş temalı methiyelerinin en bariz özelliklerinden biri, şiirlerin içerdiği tarihi olaylara ait detayların bolluğudur. Söz konusu olaylar, Müslümanlarla düşmanları arasında özellikle de Bizanslılar ve Hürremîlerle geçen çarpışmalara ait sahneler içermektedir. Müslümanların zaferleri, düşmanın yenilgileri ve diyarlarında meydana gelen yıkım, kılıçların çarpışmasından çıkan seslerin yankıları ve savrulan kıvılcımların ışık gösterileriyle dolu tasvir sahneleriyle kelimelere yansımaktadır. Medih şiirlerinde, kahramanca çarpışan komutanların ve savaşların geçtiği yer isimleri çokça

⁷²⁹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 127-129.

⁷³⁰ Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabi el-'Asru'l-Abbâsiyyu'l-Evvel*, s. 283.

⁷³¹ eş-Şek‘ah, *eş-Şi‘r ve ‘ş-Şu‘arâ*, s. 667.

zikredilmektedir. Bu anlamda şairin methiyelerini, tarihî olayları kayıt altına alan vesikalar olarak değerlendirmek mümkündür.

Ebû Temmâm halifelere yönelttiği bu türden şiirlerinde, halifenin siyâsî ve askerî gücü, cesareti ve dehası, savaşlarda komuta kabiliyeti, savaş taktiklerinde sergilediği hünerleri, orduların silah gücü ve askerlerin çokluğuna benzer çeşitli yönlerinin tasviri gibi konulara vurgu yapmaktadır. Komutanlara tahsis ettiği methiyelerinde ise, cesaretleri, savaş meydanında atılganlıkları, hünerleri ve görev bilinci gibi hususlar öne çıkmaktadır. Savaş sahneleri ve komutanların cesaretlerinin şiirleştirildiği methiyelerin ilk türünde, Ebû Temmâm'ın oldukça başarılı olduğu görülmektedir. Şairin, Ebû Sa'îd Muhammed b. Yûsuf es-Sağrî'nin her tarafın karla kaplı olduğu çetin bir kış günü kahraman askerleriyle birlikte düşman Bizans ordusu saflarının kuzeyinden dalıp, en güneydeki kalelerini yerle bir ederek çıkışını anlatan methiyesi bunun en güzel örneklerindedir (Hafif):

لَمَنَّـَايَا فِي ظِلِّهِ وَشَرِيـَا	فِي مَكْرٍ لِلرَّوْعِ كُنْتِ أَكْرِيـَا
هُدَّ يَرَاهُ الْكَمَاهُ جَهْمًا قَطُوبَا	لَقَدْ أَنْصَعْتَ وَالشِّتَاءُ لَهُ وَجْـَا
لِبِلَادِ الْعَدُوِّ مَوْتًا جَنُوبَا	طَاعِنًا مَنَحَرَ الشَّمَالِ مُتِيحًا
سِ مِنْ رِيحِهَا الْبَلِيلِ شُحُوبَا	فِي لَيْالٍ تَكَادُ تُبْقِي بِحَدِّ الشَّمِـَا
هَاجَ صِنْبَرُهَا فَكَانَتْ حُرُوبَا	سَبْرَاتٍ إِذَا الْحُرُوبُ أُبِيحَتْ
ضَرْبَةً غَادَرْتَهُ عَوْدًا رَكُوبَا	فَضْرَبْتَ الشِّتَاءَ فِي أَخْدَعِيهِ
ثَاءً أَطْلَقْتَ فِيهِ يَوْمًا عَصِيـَا	كُلُّ حِصْنٍ مِنْ ذِي الْكَلَاعِ وَأَكْشُو
وَشِهَابًا مِنْ الْحَرِيقِ دُنُوبَا	وَصَلِيلًا مِنْ السُّيُوفِ مُرِنًا

“Korkunun üzerine cesurca gittiğin o günde, ölümlerin gölgesinde yiyip içecek kadar rahattın sen.”

“Cesurların dahi kışın kaşlarını çatık gördükleri (şiddetli) bir kış günü çıktın sefere.”

“Düşman topraklarını kuzeyden yarıp, onlara güneylerinden ölümü vererek savaşa giriştin.”

“Öyle soğuk günlerde saldırdın ki soğuk rüzgarlar neredeyse güneşin yanaklarını solduracaktı.”

“Şafak vakitlerinde çarpışmalar durursa eğer, şiddetli soğukları adeta bizimle savaşıyor harekete geçirdi.”

“Kışın şahdamarına, onu yaşlı bir deveye çevirecek ölümcül bir darbe

indirdin.”

“Zü'l-Kelâ' ve Akşûsâ'daki tüm kalelere ağır yenilgi yaşadıkları zor bir gün yaşattın.”

“Kafalarını koparan kılıç seslerinin kulaklarında çınladığı, kuyruklu yıldızlar gibi uzun yangınların onları yaktığı bir gündü o.”⁷³²

Şair, Bizanslılarla yapılan bu savaşın tasvirine, memdûhun cesaretine işaret ederek giriş yapmakta, çetin kış şartları altında düşmanla olduğu kadar soğuklara karşı verilen mücadeleyle sürdürmektedir. Zafer sahnesini, düşman kalelerinin yıkılması, savaşan düşmanın kılıçtan geçirilmesi ve çok büyük yangınların yakılmasıyla sonlandırmaktadır. Ayrıca Ebû Temmâm, memdûhun bir komutan olarak üzerine düşeni yaptığını, savaş meydanlarında kılıcıyla verdiği mücadelenin hesap günü Allah indinde kendini savunmaya yeteceğini ifade ederek övmeye devam etmektedir (Hafîf):

فُئْتِ فِيهَا بِحُجَّةِ اللَّهِ لَمَّا أَنْ جَعَلْتَ السُّيُوفَ عَنْكَ حُصُومًا

“Savaşlarda kılıcınla yaptıklarınla, hesap günü Allah'a söyleyecek bir sözün olacaktır.”⁷³³

Ebû Temmâm, memdûhların yaptıklarını pek çok şiirinde dinî duygularla destekleyerek muhataba aktarmaktadır. Yapılan savaşların Allah yolunda olduğunu, elde edilen zaferlerin dine adandığını okuyucuya her daim hissettirmektedir. Bu durum, şiirlerinde dinî dokuyu fazlasıyla hissettiğimiz şairin, daha önce belirtilen muhafazakar kişiliğiyle örtüşen bir özellik olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda şair aynı şiirinde, Ebû Sa'îd es-Sağrî'nin Bizanslılara saldırmasını dinî bir bakış açısıyla şu şekilde methetmektedir (Hafîf):

لَمْ يُحَدِّثْ نَفْسًا بِمَكَّةَ حَتَّى جَاذَتْ الْكَهْفَ حَيْلُهُ وَالرَّقِيمَا
حَرَمُ الدِّينِ زَارُهُ بَعْدَ أَنْ لَمْ يُبْقِ لِلْكَفْرِ وَالضَّلَالِ حَرِيمًا
حِينَ عَقَى مَقَامَ إِبْلِيسَ سَامَى بِالْمَطَايَا مَقَامَ إِبْرَاهِيمَا
حَطَمَ الشِّرْكَ حَطْمَةً دَكَّرْتُهُ فِي دُجَى اللَّيْلِ زَمَزَمًا وَالْحَطِيمَا

“Bizans diyarındaki el-Kehf ve er-Rakîm'i fethetmeden hacca gitme sevdasına gönlünde yer vermedi.”

“Küfür ve dalâletin kutsadığı herşeyin izini sildikten sonra Kâbe'yi ziyaret etti.”

“İblîs'in makamını yok ederek ıslah ettikten sonra, makam-ı İbrâhîm'e yüzü ak bir şekilde yüceldi.”

⁷³² et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 164-167.

⁷³³ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 229.

“Şirki öyle bir parçaladı ki bu parçalama kendisine gecenin karanlığında zemzemi ve tavaf alanı ve hicr-i İsmâil’i hatırlattı.”⁷³⁴

Methiyelerinde, memdûhlarının özellikle de halifelerin tüm tasarruflarını din adına yapılan icraatlar olarak değerlendiren şair, yaptıkları her işi hoş görmekte, şehirlerin tamamen yok olmasıyla sonuçlansa dahi bunun Allah’tan gelen veya O’nu razı eden bir durum olduğunu ifade etmektedir. Bu yaklaşımı, şairin el-Mu’tasım’ı methettiği şiirlerinde net olarak görmekteyiz. Ebû Temmâm’ın şiirlerinde, hezimete uğramış düşmana dahi merhamet edilmemesi gerektiğini ifade eden ve hatta halifeyi onlara karşı kışkırtan beyitlerle karşılaşmaktayız. Bu tutumun, İslâmiyet’in savaş hukuku ilkeleriyle bağdaşmadığı aşikardır. Şairin fiilen el-Mu’tasım’ın ordusuyla beraber hareket ettiği, Ammûriyye’nin fethini gözleriyle görerek tasvir ettiği ve Ammûriyye’nin o mevsimde asla düşmeyeceğini söyleyen müneccimleri yalancı çıkaran zafer üzerine nazmedildiği için “astrolojik mukaddime” olarak nitelenen girişle başlayan methiyesinde,⁷³⁵ halifenin bu muhteşem zaferine dinî bir görünüm vererek, şehrin yakılıp tamamen yıkılması dahil tüm yapılanları din adına gerçekleştirdiğini ifade ettiği beyitlerinden bazı örnekler şu şekildedir (Basît):

فِي حَدِّهِ الْحَدُّ بَيْنَ الْجَدِّ وَاللَّعِبِ	السَّيْفُ أَصْدَقُ أَنْبَاءٍ مِنَ الْكُتُبِ
مُتُونِهِنَّ جَلَاءُ الشَّكِّ وَالرَّيْبِ	بَيْضُ الصَّفَائِحِ لَا سُودُ الصَّحَائِفِ فِي
بَيْنَ الْحَمِيسَيْنِ لَا فِي السَّبْعَةِ الشُّهُبِ	وَالْعِلْمُ فِي شُهُبِ الْأَرْمَاحِ لَامِعَةً
صَاعُوهُ مِنْ زُحْرُفٍ فِيهَا وَمِنْ كَذِبِ	أَيِّنَ الرُّوَايَةِ بَلْ أَيِّنَ النُّجُومِ وَمَا
لَيْسَتْ بِنَبْعٍ إِذَا عُذَّتْ وَلَا عَرَبِ	تَحْرُصًا وَأَحَادِيثًا مُلَمَّعَةً
إِذَا بَدَا الْكَوْكَبُ الْعَرَبِيُّ ذُو الذَّنَبِ	وَحَوْفُوا النَّاسَ مِنْ دَهْيَاءِ مُظْلَمَةٍ

“Kitabıncından doğru, kılıcın söylediği, kılıçtır ki ayırır şaka ile ciddiye.”

“Kara değil yüzleri, kılıçların yüzü ak, şüpheyi temizlerler, ederler hem pirü pak.”

“Yedi yıldızda değil, -vuruşurken ordular-, mızrakların ucunda ancak ilim parıldar.”

“Hani rivayet, hani o yıldız dedikleri? Hani müneccimlerin yalandan düzdükleri?”

“Bunlar uydurma laflar çelişkili sözlerdir, hesaba katsan ne ok, ne yay gibi şeylerdir.”

⁷³⁴ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 227-229.

⁷³⁵ Ebû Alî, *el-Edebu'l-'Arabî fi Zilâli'l-'Asri'l-'Abbâsiyyi'l-Evvel*, s. 72.

“Batıdaki kuyruklu yıldız ortaya çıkarsa eğer diye, korkuttular insanları karanlık musibetlerden.”⁷³⁶

Şair, halifenin müneccimleri yalancı çıkararak bu fethini İslâmiyet’in asil evlatlarıyla müşrikler arasında geçen bir savaşın sonucu olarak tasvir etmekte, gökyüzünün kapılarının açıldığı bu fethi ve askerlerini mübarek kıldığını belirtmektedir (Basît):

نَظَّمُ مِنَ الشِّعْرِ أَوْ نَثَرُ مِنَ الْخُطَبِ	فَتَحَّحُ الْفُتُوحِ تَعَالَى أَنْ يُحِيطَ بِهِ
وَتَبَرَّرُ الْأَرْضُ فِي أَنْوَابِهَا الْفُشْبِ	فَتَحَّحُ تَفْتَحُ أَبْوَابُ السَّمَاءِ لَهُ
مِنْكَ الْمُنَى حُقْلاً مَعْسُولَةَ الْحَلْبِ	يَا يَوْمَ وَقَعَةَ عَمُورِيَّةَ انْصَرَفَتْ
وَالْمُشْرِكِينَ وَدَارَ الشِّرْكَ فِي صَبِ	أَبْقَيْتَ جَدَّ بَنِي الْإِسْلَامِ فِي صُعْدِ

“Buysa fetihler fethi, destan oldu dillere, ne şiirlere sığar, o ne de hutbelere.”

“Bir fetih ki açıldı ona gök kapıları, ve süslendi yeryüzü giyindi esvapları.”

“Ey Ammuriye günü, neydi o olayların! Perişanlık içinde kırıldı umutların.”

“Kapıştırdın zorluca müşriklerle İslâm’ın asil çocuklarını, sonrasında döndü şirkin devranı.”⁷³⁷

لِلنَّارِ يَوْمًا ذَلِيلَ الصَّخْرِ وَالْحَشْبِ	لَقَدْ تَرَكْتَ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ بِهَا
يَسْأَلُ وَسَطَهَا صُبْحَ مِنَ اللَّهَبِ	عَادَتْ فِيهَا بِهِمَ اللَّيْلِ وَهُوَ ضَحَى
عَنْ لَوْهَا وَكَأَنَّ الشَّمْسَ لَمْ تَغِبْ	حَتَّى كَأَنَّ جَلَابِيبَ الدُّجَى رَغَبَتْ
وَوَظْلَمَةَ مِنْ دُخَانٍ فِي ضَحَى شَحْبِ	ضَوْءٍ مِنَ النَّارِ وَالظَّلْمَاءِ عَاكِفَةً

“Ey mü’minlerin emiri! Geride taşı ve odunuyla yaktığın ateşe boyun eğen bir gün bıraktın o şehirde.”

“Oradan ayrılırken zifiri karanlık geceyi, alevlerin ışığının kovaladığı kuşluk vaktiymiş gibi aydınlatarak terkettin.”

“Sanki gecenin fistanı rengini terketti, öyle ki sanki güneş hiç batmadı.”

“Karanlık hakim iken geceye, karanlığı gündüze çeviren ateşin aydınlığıydı görünen, öyle ki dumanının isiri kirletti duha vaktini.”⁷³⁸

Fetih esnasında el-Mu‘tasım’ın ordularının yaktığı yaşı ve taşı yakıp küle çeviren ateşin ve çarpışma neticesinde oluşan yıkımın boyutlarını tasvir eden

⁷³⁶ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 40-44.

⁷³⁷ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 45-47.

⁷³⁸ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 53-55.

beyitlerden sonra şair, yapılan herşeyin Allah'ın emriyle yapıldığını beyitlere dökerek fethe bir kudsiyet atfetmekte ve halifeye yaptığı şu duayla şiirini tamamlamaktadır (Basît):

لِلَّهِ مُرْتَقِبٍ فِي اللَّهِ مُرْتَعِبٍ	تَدْبِيرُ مُعْتَصِمٍ بِاللَّهِ مُنْتَقِمٍ
وَلَوْ رَمَى بِكَ غَيْرُ اللَّهِ لَمْ يُصِبِ	رَمَى بِكَ اللَّهُ بُرْجِيهَا فَهَدَمَهَا
كَأَسِّ الْكِرَى وَرُضَابِ الْخُرْدِ الْعُرْبِ	لَبَيْتَ صَوْتًا زَبْطَرِيًّا هَرَقْتَ لَهُ
وَلَمْ تُعْرَجْ عَلَى الْأَوْتَادِ وَالطُّنْبِ	حَتَّى تَرَكْتَ عَمُودَ الشِّرْكِ مُنْعَفِرًا
جُرْثُومَةَ الدِّينِ وَالْإِسْلَامِ وَالْحَسَبِ	خَلِيفَةَ اللَّهِ جَاذَى اللَّهِ سَعِيكَ عَنْ
مَوْصُولَةٍ أَوْ ذِمَامٍ غَيْرِ مُنْقَضِبِ	إِنْ كَانَ بَيْنَ صُرُوفِ الدَّهْرِ مِنْ رَحِمِ
وَبَيْنَ أَيَّامِ بَدْرِ أَقْرَبِ النَّسَبِ	فَبَيْنَ أَيَّامِكَ اللَّائِي نُصِرْتَ بِهَا

“Allah’ın ipine sarılanın (Mu’tasım Billâh), Allah için intikam alanın, Allah’ı gözetenin, Allah’ın rızasını dileyenin tedbiridir bu.”

“Allah sana yıktırdı, kentini iki burcunu, başkası gönderseydi seni başaramazdın bunu.”

“Zibatra’lı kadının ses verdin çağrısına, bu, bardağı taşıran son damla oldu sana.”

“Ta ki yerle bir ettin sen şirkin direğini, sökmekle yetinmedin kazığını ipini.”

“İslâm, namus uğruna, hizmetlerinden sebep, Allah ödüllendirsin ey Halife seni hep!”

“Olaylar arasında ilişki varsa eğer, bağlıysa birbirine ilgiyle hadiseler.”

“O halde zafer dolu, senin bu günlerinle, sanlı Bedr’in günleri akrabadır üünle.”⁷³⁹

Uzun bir şiirden seçilen bu beyitlerde şair; Zibatra’da zulme uğrayan bir kadının, halifeyi imdada çağırarak “Ah Mu’tasım nerede!” feryadıyla⁷⁴⁰ harekete geçen halifenin, intikamı Allah için aldığını, bunu yaparken Allah’ın kanunlarını gözettiğini ve O’nun rızasını hedeflediğini belirtmektedir. Şair, el-Mu’tasım’ın Allah’ın inayetiyle şehirle birlikte şirki de temelinden sarstığını dile getirmektedir. O döneme kadar Müslüman komutanlardan kimsenin saldırmadığı, bölgenin en güçlü kale surlarıyla çevrili Bizans Kralı Theofilos (ö. 227/842) yönetimindeki Ammûriyye şehri bu savaş neticesinde tarihinin en büyük yıkımını görmüş, bir daha asla eski güçlü günlerini ve önemini elde

⁷³⁹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 58-73; Bu şiirin beyit tercümeleri için bkz.: Şâkir, Mahmûd, *Hizmetinden Bugüne İslâm Tarihi*, (terc.: Ferit Aydın), Kahraman Yayınları, İstanbul 1993, IV, 381-383.

⁷⁴⁰ Dayf, Şevkî, *el-Butûletu fi’ş-Şi’ri’l-‘Arabî*, Dâru’l-Ma’ârif, Kahire 1970, s. 66.

edememiştir.

Ebû Temmâm'ın şiirinde geniş yer tutan destansı methiyelerin önemli yönlerinden birisi de memdûhun yönetimindeki orduların kalabalıklığı, askerlerin cesareti ve savaş yeteneklerini işleyen savaş tasvirleriyle dokuduğu sahnelerdir. Şairin, Halife el-Me'mûn'u methettiği bir şiirde ordu tasviri şu şekilde karşımıza çıkmaktadır (Kâmil):

وَالْكَفْرُ فِيهِ تَعَطُّرُ وَسْ وَعُورَامُ	لَمَّا رَأَيْتَ الدِّينَ يَخْفِقُ قَلْبُهُ
أَسْرَجْنَ فِكْرَكَ وَالسَّيْلَادُ ظَلَامُ	أَوْرَيْتَ زَنْدَ عَزَائِمٍ تَحْتَ الدُّجَى
حُسْنُ الْيَقِينِ وَقَادَهُ الْإِقْدَامُ	فَنَهَضَتْ تَسْحَبُ ذَيْلَ جَيْشٍ سَاقَهُ
وَلَهُمْ بِمُنْخَرِقِ الْفَضَاءِ زِحَامُ	مُتَعَنِّجِرٍ لَجِبٍ تَرَى سُؤْلَافَهُ
لَا خَلْفَ فِيهِ وَلَا لَهُ قُدَامُ	مَالًا الْمَلَا عَضْبًا فَكَادَ بِأَنْ يُرَى
فِي نَصْرِكَ الْأَخْوَالِ وَالْأَعْمَامُ	وَمُقَابِلِينَ إِذَا انْتَمَوْا لَمْ يُحْرِهِمْ
سُكَّانُهَا الْأَزْوَاحُ وَالْأَجْسَامُ	تَخَذُوا الْحَدِيدَ مِنَ الْحَدِيدِ مَعَاقِلًا
بَيْنَ الْخُتُوفِ وَيَبِينَهُمْ أَرْحَامُ	مُسْتَتْرَسِلِينَ إِلَى الْخُتُوفِ كَأَنَّمَا
إِلَّا الصَّوَارِمَ وَالْقَنَا آجَامُ	أَسَادُ مَوْتٍ مُخْدِرَاتٍ مَا لَهَا

“Küfür kibir ve hiddetle meydan okurken, dinin kalbinin ürperdiğini ve Müslümanların tedirgin olduklarını gördüğünde..”

“Gecenin zifiri karanlığında iradenin fitilini ateşledin, zulmün karanlığı ülkeyi kaplamışken kararını verdin.”

“Güçlü iman ve cesaretin komuta ettiği ordu birliklerini peşinden sürükleyerek harekete geçtin.”

“Sel gibi gürlüyle akan ordunun öncülerinin, uçsuz bucaksız meydanlarda çok kalabalık olduklarını görürsün.”

“Başı ve sonu belli olmayan bölük bölük askerlerden ibaret ordu, çölün her yanını kapladı.”

“Orduna katıldıkları için hoş karşılanırlar, onların yakınları zaferine katkı sağlamada seni yarı yolda bırakmazlar.”

“Kendilerine çekilen kılıçlara karşı, ruhlarını ve bedenlerini ortaya koydukları kılıç ve kalkanları siper edindiler.”

“Canlarını hiçe sayarak kendilerini ölüme attılar, kendileriyle ölüm arasında vuslatını arzuladıkları bir akrabalık varmış gibi.”

“Kılıç ve mızraklardan başka sığınacakları kaleleri olmayan kararlı ölüm aslanlarıdır onlar.”⁷⁴¹

Şair, önüne kattığını alıp götürün yıkıcı bir sele benzettiği böylesine güçlü ve kalabalık bir ordunun karşısında mukavemet gösteremeyen düşman birliklerinin yenilgiye uğratılmasının ardından, esirlerin ve ölümlerin durumlarını sergileyen beyitlerle halifenin methini sürdürmektedir. Şair, zillate düşmüş esirlerin ve yaralıların ruhlarına çöken karamsarlık ve korkuyu şöyle ifade etmektedir (Kâmil):

لَمَّا رَأَيْتَهُمْ تُسَاقُ مُلُوكُهُمْ حَزَقًا إِلَيْكَ كَأَنَّهُمْ أَنْعَامُ
جَزَحَى إِلَى جَزَحَى كَأَنَّ جُلُودَهُمْ يُطَلَى بِهَا الشَّيْئَانُ وَالْعُلَامُ
مُتَسَاقِطِي وَرَقِ التِّيَابِ كَأَنَّهُمْ دَانُوا فَأُحْدِثَ فِيهِمُ الْإِحْرَامُ
أَكْرَمْتَ سَيْفَكَ عَزَبَهُ وَذُبَابَهُ عَنْهُمْ وَحُقَّ لِسَيْفِكَ الْإِكْرَامُ

“Kralları elleri ve ayakları bağlı bir halde huzuruna getirilirken, onların adeta hayvanlar kadar küçük düştüklerini gördün.”

“Yaralıların tenleri, sanki ejderin kanı ağacı ve kınayla kaplanmış gibi kıpkırmızıdır.”

“Avret mahallerini kapatacak kadar kıyafet kalmıştı üzerlerinde, yaklaştıklarında üzerlerine ihram benzeri bir örtü verildi.”

“Kılıcına, kaçanın ve geride kalanın kanlarından ikramda bulundun, kılıcın da ikramı hak etmişti doğrusu.”⁷⁴²

Ebû Dulef el-‘İclî’yi övdüğü başka bir methiye şiirinde, kılıç darbelerinin düşman askerlerinin yüzlerinde ve bedenlerinde oluşturduğu izleri şu şekilde tasvir etmektedir (Basît):

كَتَبْتَ أَوْجُهُهُمْ مَشَقًّا وَنَمْنَمَةً ضَرْبًا وَطَعْنًا يُفَاتُ الْهَامَ وَالصُّلْفَا
كِتَابَةً لَا تَنِي مَقْرُوءَةً أَبَدًا وَمَا حَطَّطَتْ بِهَا لَأَمًّا وَلَا أَلْفَا
فَإِنْ أَلْظَمُوا بِإِنكَارٍ فَقَدْ تُرِكَتْ وَجُوهُهُمْ بِالَّذِي أَوْلَيْتَهَا صُحْفَا

“Kılıcınla onların yüzlerine hızlıca büyük harflerle ve süslemelerle yazılar yazar gibi izler bıraktın, kılıcın, darbeleriyle kelle ve şahdamarları kopararak beslenir.”

“Öyle bir yazı ki o, ebediyen ne o yazı ne de çizdiğin bir lâm veya elif okunamayacaktır.”

⁷⁴¹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 154-156.

⁷⁴² et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 157.

“Yenilgilerini inkar edecek olurlarsa, onların bedenlerinde bıraktığın izler, amel defterleri gibi aleyhlerine şahitlik edeceklerdir.”⁷⁴³

Şair, memdûhun düşman askerlerinin yüzlerinde ve bedenlerinin farklı yerlerinde bıraktığı izleri aceleyle yazılmış yazılara ve süslemelere benzetmekte, yenilgilerinin nişanesi gibi ömürleri boyunca bedenlerinde taşıyacakları bir utanç vesilesi olarak kalacağını ifade ederek bir bakıma onları küçük düşürmektedir.

Ebû Temmâm'ın savaş temalı methiyelerinde görülen bir başka husus, Arapların savaş değerleri ve adetlerine vurgu yapmasıdır. Hasminin karşısına çıkıp yüzüne karşı meydan okumayı ve yüzyüze çarpışmayı benimseyen, hasma arkadan saldırmayı asla kabullenmeyen ve bunu ayıp olarak değerlendiren Arapların bu yaklaşımını şairin Ebû Sa'îd es-Sağrî'yi övdüğü şu şiirinde görmekteyiz (Tavîl):

حَرَامٌ عَلَيَّ أَرْمَاحِنَا طَعْنُ مُذِيرٍ وَتَنَدَقُ فِي أَعْلَى الصُّدُورِ صُدُورُهَا

“Bize arkasını dönmüş olana mızrağı saplamak mızraklarımıza haramdır, mızrağın başı göğsünün tam ortasına çakılır düşmanın.”⁷⁴⁴

Arapların ve İslâm'ın teşvik ettiği değerlerden birisi de Peygamber'in (s.a.v.) Mekke'nin fethinde yaptığı gibi intikam almaya gücü yettiğinde affedebilmektir. Şair, el-Mu'tasım'ı methettiği bir şiirinde memdûhun bu yönüne atıfta bulunmaktadır (Tavîl):

وَكَمْ نَاكِثٍ لِلْعَهْدِ قَدْ نَكَثَ بِهِ أَمَانِيهِ وَأَسْتَحْذَا لِحَقِّكَ بَاطِلُهُ
فَأَمَكَّنْتَهُ مِنْ رُمَّةِ الْعَفْوِ رَافَةً وَمَعْفِرَةً إِذْ أَمَكَّنْتِكَ مَقَاتِلُهُ

“Arzuları ve hırslarının yoldan çıkardığı, batıl emellerinin senin hakkına tenezzül ettirdiği, ne çok sözüne sadık kalmayan dönemler vardır!”

“Şefkat ve bağışlama ipine tutunmasına müsaade ettin, o vakitte onu öldürebileceken.”⁷⁴⁵

Şair, Ebu'l-'Abbâs Abdullâh b. Tâhir'i de aynı manevî değerle övmektedir (Tavîl):

لِيَالِي لَمْ يَتَّعِدْ بِسَيْفِكَ أَنْ يُرَى هُوَ الْمَوْتُ إِلَّا أَنَّ عَفْوَكَ غَالِيَهُ
فَلَوْ نَطَّقْتَ حَرْبٌ لَقَالَتْ مُجِئَةً أَلَا هَكَذَا فَلْيَكْسِبِ الْمَجْدَ كَاسِبُهُ

“Öyle zamanlar oldu ki dilediğine ölümden başkasını göstermeyebilirdin, ancak senin affın kılıcına galip geldi.”

“Savaş konuşabilseydi şayet haklı olarak şöyle derdi: Şan ve şeref kazanacak

⁷⁴³ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 373-374.

⁷⁴⁴ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 222.

⁷⁴⁵ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 27.

olan işte böyle kazansın.”⁷⁴⁶

5.5.1.4. Klasik Medih Şiirleri

Ebû Temmâm'ın methiyelerinde içerik bakımından ikinci tür olarak mütalaa edilebilecek şiirler, daha ziyade “*klasik medih*” olarak nitelenebilecek örneklerdir. Şair bu tür methiyelerinde halife, katip, vezir, vali ve kadı gibi devlet ve siyaset ricâlini methetmektedir. Methiyelerinin bu türünde ilk dikkat çeken husus, beyitlerin memdûhların vasıflarıyla uyum göstermesidir. Halifeyi övdüğü şiirlerinde, adil devlet yönetimi, Allah korkusu, liyakatı nedeniyle hilâfeti herkesten daha fazla hak etmesi, güvenilirlik, ileri görüşlülük, cömertlik, ağırbaşlılık, hoşgörü, mazluma kol kanat germe ve fedakarlık gibi hususlara ağırlık vermektedir. Vezir ve katiplere yazdığı methiyelerde ise, ileri görüşlülük, hafıza gücü, alınan kararlarda isabet, kararlılık, halifeye sadakat, şan, şeref ve asalet sahibi olma, belâgat ve cömertlik gibi konulara yoğunlaşmaktadır.⁷⁴⁷ Şairin klasik medih şiirlerinde görülen genel anlam ve özellikler şu şekildedir:

5.5.1.4.(1). Adalet ve Liyâkat

Ebû Temmâm'ın Halife el-Me'mûn'u övdüğü bu tür methiyelerinde, itidal, hoşgörü, liyâkat, kararlılık ve alınan kararların isabetli olması gibi hasletleri ön plana çıkardığı görülmektedir. Şair, devlet idaresindeki rüşdüne vurgu yaptığı mısralarında halifeyi şu şekilde methetmektedir (Kâmil):

فَارْتَدَّ مُنْقَلَبًا بَعِيًّا أَرْمَدَ	فِي دَوْلَةٍ لَحَظَ الزَّمَانُ شُعَاعَهَا
أَوْ بَعْدَهَا فَكَأَنَّهُ لَمْ يُوَلَّدِ	مَنْ كَانَ مَوْلِدُهُ تَقَدَّمَ قَبْلَهَا
فِينَا وَيَلْعَنُ كُلَّ مَنْ لَمْ يَشْهَدْ	اللَّهُ يَشْهَدُ أَنَّ هَدْيَكَ لِلرِّضَا
فِي الْعَالَمِينَ فَوَيْلٌ مَنْ لَمْ يَهْتَدِ	أَمَّا الْهَدْيُ فَقَدْ افْتَدَحْتَ بِرَنْدِهِ
بِرِضَاهُ مِنْ سُحْطِ اللَّيَالِي نَفْتَدِي	نَحْنُ الْفِدَاءُ مِنَ الرَّدَى لِخَلِيفَةِ

“Onun devleti öyle bir devlet ki zaman onun ışıltısını farkediverdi, ona bakarak nazarıyla alt etmek istediğinde gözleri acı çekti.”

“Her kim onun adil yönetimindeki bu devletten önce veya sonra doğmuşsa sanki hiç yaşamamış gibidir.”

“Senin doğru yolunun bizi razı ettiğine Allah şahittir, buna şahitlik etmeyeni Allah lanetlemiştir.”

“Alemlere doğru yolu sen gösterdin, vay haline senin doğru yoluna girmeyenin.”

⁷⁴⁶ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 232.

⁷⁴⁷ Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabi el-'Asru'l-'Abbâsiyyu'l-Evvel*, s. 285.

“Rızasıyla ölümün öfkesinden kurtulduğumuz halifenin hayatına fedadır canlarımız.”⁷⁴⁸

Şair, halifenin adil idaresi altındaki devletin, yaşanacak ideal bir devlet olduğunu, onun idaresi altında yaşamaktan nasibini alamayanların hiç yaşamamış sayılacağını, onun çizdiği yoldan hoşnut olduklarını ve idaresini kabul etmeyenlerin Allah'ın lanetine maruz kalacağını belirttikten sonra halifeyi hayatları pahasına koruyacaklarını ifade ederek anlamı tamamlamaktadır.

Ebû Temmâm keza el-Mu‘tasım’ı da halkı adaletle yönetme, hakkı devletin her karış toprağına hakim kılma, hüsn-ü kabul gören siyâsî iradeyi yönetime yansıtma, yerine göre yumuşak başlılık, asalet ve affedicilik gibi özelliklerle övmektedir. Bu anlamlardan bazılarını şairin şu beyitlerinde okumaktayız (Tavîl):

مَدَحْتُ بَنِي الدُّنْيَا كَفَتَهُمْ فَضَائِلُهُ	إِلَى قُطْبِ الدُّنْيَا الَّذِي لَوْ بِفَضْلِهِ
عِيَالٌ عَلَيْهِ رِزْقُهُنَّ سِمَائِلُهُ	مَنْ الْبَأْسُ وَالْمَعْرُوفُ وَالْجُودُ وَالتَّقَى
أَضَاءَ لَهَا مِنْ كَوْكَبِ الْحَقِّ أَفْلُهُ	جَلَا ظُلُمَاتِ الظُّلْمِ عَنْ وَجْهِ أُمَّةٍ
عَلَى خَدْرِهَا أَرْمَاحُهُ وَمَنَاصِلُهُ	وَلَاذَتْ بِحِجْمُونِهِ الْخِلَافَةُ وَالتَّقَاتُ
وَلَا شَكَّ كَانَتْ قَبْلَ ذَلِكَ تُرَاسِلُهُ	أَتَتْهُ مُعِيدًا قَدْ أَتَاهَا كَانَتْهَا
عُرَا الدِّينِ وَالتَّقَاتُ عَلَيْهَا وَسَائِلُهُ	بِمُعْتَصِمٍ بِاللَّهِ قَدْ عَصِمَتْ بِهِ
تُرَايِلُهُ الدُّنْيَا وَلَيْسَتْ تُرَايِلُهُ	رَعَى اللَّهُ فِيهِ لِلرَّعِيَّةِ رَأْفَةً
وَرَحْمَتُهُ فِيهِمْ تَفِيضٌ وَنَائِلُهُ	فَأَضْحَوْا وَقَدْ فَاضَتْ إِلَيْهِ قُلُوبُهُمْ
حَطِييًّا وَأَضْحَى الْمُلْكُ قَدْ شَقَّ بَازِلُهُ	وَقَامَ فَقَامَ الْعَدْلُ فِي كُلِّ بَلَدَةٍ

“Dünya'nın kutbu sayılanın faziletiyle ademoğullarını övecek olsaydım, faziletleri onlara yeterli gelirdi.”

“Cesaret, iyilik, kerem ve takva onun yanında, rızıklarını hasletleriyle verdiği geçimliğe muhtaç fakirlerdir.”

“Ümmetin yüzünden zulmün karanlıklarını sildi o, böylece hak yıldızlarının batmış olanı dahi ümmetin yüzünü aydınlattı.”

“Halifelik genç güzel bir kız gibi ondan kaçiverdi, sonrasında yiğitliği ve cesaretine kapılarak gönüllü olarak geri geldi.”

“Onun hazır olduğunu görünce hilâfet ona vardı, sanki hatta şüphesiz öncesinde onunla yazışıyordu.”

⁷⁴⁸et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 48-49.

“Mu‘tasım Billâh ile dinin değerleri korundu, dini koruyacak herşey ve herkes de onun etrafında toplandı.”

“Allah ondan dolayı halkta şefkati gözetti, dünyayı terketse de şefkat onu terketmez.”

“İnsanların kalpleri ona bağlılıkla dolup taşı, merhameti ve cömertliği de onlara yetti de arttı.”

“Yönettiğinde, adalet her beldede hüküm sürdü, egemenlik onun dirayetine boyun eğdi.”⁷⁴⁹

Beyitlerden de net bir şekilde anlaşılacağı üzere şair memdûhunu erdem, cesaret, iyilik, cömertlik, Allah korkusu, zulümle savaş, hilâfete liyâkat, dini himâyeye, şefkat, merhamet ve adaleti tesis etme gibi hasletlerle methetmektedir.

Ebû Temmâm, halifeyi adil ve liyâkate dayalı yönetimi üzerinden övdükten sonra başka bir şiirinde, felakete varacak büyük problemlerin isabetli görüşleri sayesinde bertaraf edildiğini dile getirmektedir (Kâmil):

وَأَرَى الْأُمُورَ الْمُشْكِلَاتِ تَمَرَّقَتْ	ظُلُمَاتُهَا عَنِ رَأْيِكَ الْمُتَوَقِّدِ
عَنْ مِثْلِ نَصْلِ السَّيْفِ إِلَّا أَنَّهُ	مُذْ سُلِّ أَوَّلَ سَلَّةٍ لَمْ يُعْمَدِ
فَبَسَطَتْ أَزْهَرَهَا بَوَّجَهُ أَزْهَرِ	وَقَبَضَتْ أَرْبَدَهَا بَوَّجَهُ أَرْبَدِ
مَا زِلْتَ تَرْغَبُ فِي الْعُلَى حَتَّى بَدَتْ	لِلرَّاعِبِينَ زَهَادَةٌ فِي الْعَسْجَدِ

“Ateş gibi aydınlatan görüşün sayesinde, büyük problemlerin karanlığının parçalanarak darmadağın olduğunu görmekteyim.”

“Kılıcın keskin ağzı gibi görüşün, kınından çekildiğinden beri bir daha kına girmemiştir.”

“Çiçeklerin açması gibi devletin her yanını aydınlatan adaleti yaydın, zulmün getirdiği puslu havayı ve kuraklığı ortadan kaldırdın.”

“Halen yüce değerler ve makamları arzulamaktasın, o kadar çok altın ve mücevher dağıttın ki çok arzulayanlar bile zühd eder oldu.”⁷⁵⁰

Şair memdûhun görüşlerinin ışıltısının, felaketlerin karanlıklarını dağıtmaya yettiğini, keskin görüşlerinin her daim cenge hazır kınından çekilen kılıç gibi olduğunu, isabetli tutumu ve görüşleri sayesinde adaleti iktidarının her tarafına hakim kılmayı başardığını, buna rağmen memdûhun bununla yetinmeyerek idealleri peşinde koşmaya ve cömertliğiyle doyurduğu tebaasını da kendisi gibi manevî değerler uğruna yaşamaya alıştırdığını ifade etmektedir.

⁷⁴⁹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 25-26.

⁷⁵⁰ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 52.

5.5.1.4.(2). Takva

Ebû Temmâm'ın halifelerin methiyelerinde vurguladığı anlamlardan birisi de Allah korkusudur. Şair, aşağıdaki beyitlerde el-Me'mûn'un cömertliği, yetimleri gözetmesi, Allah'a teslimiyeti, takvası, adaleti ve Allah'ın hükümlerini yeryüzünde hakim kılmak için gayretini dile getirmektedir (Kâmil):

مَنْ شَرَّدَ الْإِعْدَامَ عَنْ أَوْطَانِهِ	بِالْبَدْلِ حَتَّى اسْتُطْرِفَ الْإِعْدَامَ
وَتَكْفَّلَ الْأَيْتَامَ عَنْ آبَائِهِمْ	حَتَّى وَدِدْنَا أَنْنَا أَيْتَامَ
مُسْتَسْلِمٍ لِلَّهِ سَائِسٍ أُمَّةٍ	لِذَوِي تَجَهُّضِهَا لَهُ اسْتِسْلَامَ
يَتَجَنَّبُ الْآثَامَ ثُمَّ يَخَافُهَا	فَكَأَنَّ مَا حَسَّ نَائِثُهُ آثَامَ
يَأْيُهَا الْمَلِكُ الْهُمَامَ وَعَدْلُهُ	مَلِكٌ عَلَيْهِ فِي الْقَضَاءِ هُمَامَ
مَا زَالَ حُكْمُ اللَّهِ يُشْرِقُ وَجْهَهُ	فِي الْأَرْضِ مُذْ نَيْطَتْ بِكَ الْأَحْكَامَ

“Nadiren görülecek kadar yokluğu ve fakirliği cömertliğiyle ortadan kaldıran odur.”

“Yetimlere babalık yapan odur, neredeyse yetim olmayı dileyecektik.”

“Ümmeti hakîm siyasetiyle yönetirken Allah'a teslim olmuştur, kibirlenerek haddi aşanlar onun siyasetine boyun eğeceklerdir.”

“Günahlardan sakınır hatta korkar, günahı olmadığından öyle ki sanki iyilikleri günahlardır.”

“Ey himmet sahibi, cesur ve cömert kral! Adaletini kendi başına taç yapmış, hüküm vermede himmet sahibi kral.”

“Yeryüzünde Allah'ın hükmünün ışıltısı hala parıldamaktadır, hilâfet sorumlulukları ona yüklendiğinden beri.”⁷⁵¹

Şair bu methiyesiyle, adaletiyle fakirliği ortadan kaldıran, yetimlere kol kanat geren, takva sahibi olup siyasetinde Allah'ın sınırlarını gözetken, yönetim sorumluluğunu üstlendiğinden beri Allah'ın hükümlerini uygulayan halife portresi çizmektedir.

5.5.1.4.(3). Hüsn-ü Kabul

Ebû Temmâm'ın halifelerin methinde üzerinde durduğu hususlardan birisi de halifeye biat edilirken insanların hüsn-ü kabul göstererek sevinçle ve akın akın bağlılıklarını bildirmeye geldiklerini belirten tasvirlerdir. el-Mu'tasım'dan sonra halife olan el-Vâsık Billah'ın hilâfetini kutlamak ve yeni halifeyi methetmek için nazmettiği şiirinde biat esnasında insanların durumunu şu şekilde aktarmaktadır (Kâmil):

⁷⁵¹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 153.

لَمَّا دَعَوْتَهُمْ لِأَخْذِ عُهُودِهِمْ طَارَ السُّرُورُ بِمُغْرَقٍ وَشَامٍ
فَكَأَنَّ هَذَا قَادِمٌ مِنْ غَيْبَةٍ وَكَأَنَّ ذَاكَ مُبَشِّرٌ بِعِلَامٍ
فَسَمَتَ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ قُلُوبُهُمْ بَيْنَ الْمَحَبَّةِ فِيكَ وَالْإِعْظَامِ
شَرِحَتْ بِدَوْلَتِكَ الصُّدُورُ وَأَصْبَحَتْ حُشْعُ الْعُيُونِ إِلَيْكَ وَهِيَ سَوَامِ
مَا أَحْسِبُ الْقَمَرَ الْمُنِيرَ إِذَا بَدَا بَدْرًا بِأَضْوَاءِ مَنْكَ فِي الْأَوْهَامِ
هِيَ بَيْعَةُ الرِّضْوَانِ يُشْرَعُ وَسَطَهَا بَابُ السَّلَامَةِ فَادْخُلُوا بِسَلَامِ

“Ahitlerini almak üzere onları davet ettiğinde, Iraklısı da Şamlısı da sevinçten uçmaktaydılar.”

“Sanki şu uzunca bir seferden sonra ailesine kavuşmuş, adeta diğeri de erkek evlatla müjdelenmiş gibi sevinmekteler.”

“Mü'minlerin emiri onların kalplerinde, sana besledikleri sevgi ve takdirle yer buldu.”

“Gönüller senin iktidarınla ferahladı, gözler senden hoşnut oldukları halde sana itaat etti.”

“Karanlık geceyi aydınlatan dolunayın, sana dair kurulan hayallerden daha parlak olduğunu sanmıyorum.”

“Ortasında esenlik kapısının açılıp insanlara “Girin selamete” denildiği Rıdvân biatı gibidir sana yapılan biat.”⁷⁵²

Sadâkat, samimiyet, itaat, huzur, parlak gelecek ve esenlikle dolu bir hayatın anahtarı olarak gördüğü halifeye biatı samimi duygularla tasvir eden Ebû Temmâm'ın, yeni halifeye henüz hilâfetinin ilk anlarından itibaren bir yakınlaşma çabası içinde olduğu görülmektedir.

5.5.1.4.(4). Medhin Memdûhun Vasıflarına Uygunluğu

Ebû Temmâm, medihlerinde işlediği anlam ve sahnelerin memdûhların vasıflarıyla uyumlu olmasına özen göstermiştir. Şair, Muhammed b. Abdulmelik ez-Zeyyât ve el-Hasan b. Vehb gibi şiir yeteneği olan bir vezir veya katibi övdüğünde, memdûhun edebiyatçı kişiliğine, fesâhat ve belâgat yeteneğine, lafız ve anlamlarındaki incelik ve güzelliklere öncelik vermektedir. İbnu'z-Zeyyât'ı övdüğü bir şiirinde katiplik yaptığı kaleminin gücü üzerinden, memdûhun nüfuzu ve devletin karar mekanizmaları üzerindeki etkisine işaret etmektedir (Tavîl):

⁷⁵² et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 206-207.

لَكَ الْقَلَمُ الْأَعْلَى الَّذِي بِشَبَاتِهِ
 لَهُ الْحَلَوَاتُ السَّلَاءِ لَوْلَا نَجِيئُهَا
 نُصَابُ مِنَ الْأَمْرِ الْكُلِّي وَالْمَفَاصِلُ
 لَمَا احْتَفَلْتَ لِلْمُلْكِ تِلْكَ الْمَحَافِلُ
 وَأَرَى الْجَنَى اشْتَارَتْهُ أَيْدٍ عَوَاسِلُ
 بَأَثَارِهِ فِي الشَّرْقِ وَالْعَرَبِ وَابِلُ
 عَلَيْهِ شِعَابُ الْفِكْرِ وَهِيَ حَوَافِلُ
 إِذَا مَا امْتَطَى الْحَمْسَ اللَّطَافَ وَأُفْرِغْتَ
 لِنَجْوَاهُ تَقْوِيضَ الْخِيَامِ الْجَحَافِلُ
 أَطَاعَتْهُ أَطْرَافُ الْقَنَا وَتَقَوَّضَتْ

“Gücü ve keskinliğiyle herşeyin hakikatinin yakalanabildiği üstün kalem senindir.”

“O kalemin yalnızken belirlediği sırları olmasaydı, iktidar yönetecek gücü bulamaz, işleri yoluna koyamazdı.”

“Kalemin zehiri ve zararı öldürücü yılanların zehri gibidir, faydaları da balcıların topladığı bal gibidir.”

“Kalemin mürekkebi azıktır ancak etkisi, doğuyu ve batıyı saracak kadar boldur.”

“Parmaklar tutarsa eğer o kalemi, vadiler dolusunca fikirler üretir.”

“Mızrakların ucu ona itaat eder, bir fısıldamasıyla çadırların yıkılması gibi athılardan oluşan güçlü orduları yıkar geçer.”⁷⁵³

Ebû Temmâm, bir şair ancak aynı zamanda güçlü bir vezir olan İbnu’z-Zeyyât’ın kalemini överken, onun şair kişiliğinden ziyade devlet yönetimi ve ordular üzerindeki nüfuzunu tasvir etmektedir. Aklın tercümanı ve fikirlerin kağıt üzerindeki temsilcisi olan kalemiyle yazılan kararların isabetli olduğunu, halifenin devleti yönetirken kalemin sahibinin desteğine ihtiyaç duyduğunu, yönetime yakınlığı sebebiyle en üst düzeyde faydasının veya zararının dokunabileceğini, etkisinin silahlardan daha güçlü ve ölümcül olabileceğini, aslında silahları tutan elleri memdûhun idare ettiğini kalem metaforu üzerinden anlatmaktadır. Bu beyitlere dair değerlendirmede el-Âmidî hiç kimsenin kalemi, bundan daha kaliteli ve daha yaratıcı, anlamı daha sahih ve daha hoş bir şekilde tasvir edemediğini belirtmektedir.⁷⁵⁴

Şairin methiyeleriyle memdûhun vasıfları arasındaki uyumu en açık şekilde görebileceğimiz örneklerden birisi, İbnu’z-Zeyyât’ın başkatibi el-Hasan b. Vehb’in belâgat ve fesâhat yeteneğiyle etkili konuşma ve yazma vasfıyla övüldüğü şu beyitlerde görülmektedir (Kâmil):

⁷⁵³ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 122-124.

⁷⁵⁴ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, III, 43.

وَإِذَا رَأَيْتُكَ وَالْكَلامُ لَأَلِيٌّ تُومٌ فَبَكَرٌ فِي الرَّطَامِ وَثِيْبٌ
فَكَأَنَّ فُسًّا فِي عُكَاظٍ يَحْطُبُ وَكَأَنَّ لَيْلَى الْأَحْيَلِيَّةَ تَنْدُبُ
وَكُنْزٍ عَزَّةَ يَوْمَ بَيْنِ يَنْسُبُ وَابْنُ الْمُقَمَّعِ فِي الْيَتِيْمَةِ يُسْهَبُ

“Seni konuşurken gördüğümde sözlerini, sıra sıra dizili inci tanelerine benzetmekteyim.”

“Ukâz panayırında hitap eden Kuss b. Sâ‘ide gibi fasih, ağıtlar yakan Leylâ el-Ahyaliyye gibi etkileyicidir sözlerin.”

“Sanki senin sözlerin Küseyyir ‘Azze’nin nesîbleri gibi duygulu, İbnu’l-Mukaffâ’nın “el-Yetîme” kitabı gibi eşsizdir.”⁷⁵⁵

Başkatıplık görevini yürüten memdûhunu Arap edebiyatında hitabet, ağıt, nesîb ve yazarlık gibi özelliklerle nam salmış kişiliklerin zikredilmesiyle öven şairin methiyelerinde, içerikle realitenin birbiriyle örtüştüğünü açıkça görmekteyiz.

Benzer bir örnekle şairin, el-Vâsık’ın vezirliğini yapan Muhammed b. Abdulmelik ez-Zeyyât’ı sorumluluk üstlenme, doğru kararlar vererek halifeye yol gösterme gibi vasıflarla methetmesinde karşılaşmaktayız (Basît):

أَلْفَى إِلَيْكَ عُرَى الْأَمْرِ الْإِمَامُ فَقَدْ شَدَّ الْعِنَاجُ مِنَ السُّلْطَانِ وَالْكَرْبُ
يَعْتَشُو إِلَيْكَ وَضَوْءُ الرَّايِ فَائِدُهُ خَلِيْفَةٌ إِنَّمَا آرَأُوهُ شُهُبُ

“Halife önemli işlerin dizginlerini sana bıraktı, izzeti ve gücüne seninle güç kattı.”

“Şüphenin karanlıkları içinde parlayan senin görüşlerinin ışığını gördü, halifenin görüşleri ise kayan yıldızlar gibi daha parlak ve güçlüdür.”⁷⁵⁶

Halifenin sırdaşı, devlet idaresinde yardımcısı ve görüşlerinden faydalandığı rehberi mesabesindeki vezir İbnu’z-Zeyyât, görüşleriyle halifenin gücüne güç katan ve gecenin karanlığında yol alanların ışığına bakarak yürüdüğü ateşe benzetilerek pozisyonuna uygun ifadelerle methedilmektedir. Halifeyi zayıf pozisyonda göstermek gibi bir hataya düşmemek için vezirin görüşlerini gece ateşi, halifenin görüşlerini de kayan yıldızlarla ifade ederek beytin sonunda bir karşılaştırma yaptığı görülmektedir.

5.5.1.4.(5). Şan ve Asâlet

Klasik medih anlamlı şiirlerinde şairin memdûhlarına atfettiği hasletlerden birisi de şan, şeref ve asalet sahibi olmalarıdır. Ebû Temmâm’ın, Ebû Sa‘îd Muhammed b. Yûsuf es-Sağrı’yi methettiği aşağıdaki şiirinde bu haslete vurgu yaptığı görülmektedir

⁷⁵⁵ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 134.

⁷⁵⁶ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 251.

(Hafif):

رَا وَتَلَّقَاهُ عِنْدَهُ مَنْظُومًا تَجِدُ الْمَجْدَ فِي الْبَرِّيَّةِ مَنْثُومًا
 نَسَبًا ظَاعِنًا وَمَجْدًا مُقِيمًا كُلَّمَا زُرْتُهُ وَجَدْتُ لَدَيْهِ
 لَيْسَ يُلْقَى فِي حَالَةٍ مَذْمُومًا كُلُّ حَالٍ تَلَّقَاهُ فِيهَا وَلَكِنْ

“İnsanlarda şan ve şerefi saçılmış (nesir gibi), onda ise dizilmiş ve derli toplu (nazım gibi) görürsün.”

“Onu her ziyaret ettiğimde, nesebi dikkate almadığını, ancak şan ve şerefi önemseydiğini gördüm.”

“Onu her durumda görmeyi mümkündür, ancak kınanan ve aşağılanan bir halde görmeyi asla mümkün değildir.”⁷⁵⁷

Şair, çok sevdiği belâğî sanatlar üzerinden memdûhun şeref ve onura ne kadar değer verdiğini anlatmaya gayret etmektedir. Şairin, beyitleri ve anlamı, tıbâk ve cinâs üzerinden şekillendirmeye çalıştığı net bir şekilde anlaşılmaktadır. Ancak şairin zorlamaya kaçan bu tasarrufu, anlamın muhatabın zihninde daha canlı ve akıcı bir hal almasının önüne geçmiştir. Beyitlerde tekellûfün doğurduğu bir durağanlık ve donukluk olsa da şairin kastedtiği anlamı ifade etmesi bakımından örnek gösterilebilecek beyitlerden olduğuna işaret edilmelidir.

5.5.1.4.(6). Cömertlik

Ebû Temmâm'ın klasik olarak nitelediğimiz methiye şiirlerinin bu türünde üzerinde en çok durduğu anlamlardan birisi memdûhun cömertliğidir. Pek çok memdûhu bulunan şairin, methettiği şahısların neredeyse tümünün cömertliğine dair övgü dolu beyitler nazmettiğini ifade etmek kesinlikle abartılı olmayacaktır. Memdûhun övgüye layık başka bir vasfı olsa dahi, bu vasfın yanında mutlaka cömertliğin zikredildiğini görmekteyiz. Aslında bu durum bizlere şairin methiyeleri üzerinden ulaşmak istediği hedef hakkında net işaretler içermektedir. Devlet ricâliyle geliştirdiği ilişkileri sayesinde belirli bir seviyede hayat standardı yakalamış olan şairin, ulaştığı seviyede kalabilmesi hatta daha refah bir hayat sürebilmesinin yegane anahtarı, methiyeleriyle gönüllerine girmeyi başardığı memdûhlarının lutfedecekleri hediyelerdir. Bu nedenle şairin methiyelerinde övgüye layık vasıflar içerisinde cömertliğin ayrı bir yerinin olması gayet normal karşılanmaktadır. Şair, Malik b. Tavk et-Tağlibî'nin cesareti, akrabayı gözetmesi ve alçak gönüllülüğünü zikrederken cömertliğinden de şu şekilde bahsetmektedir (Kâmil):

⁷⁵⁷ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 228.

يَا مَالِكَ ابْنَ الْمَالِكِينَ وَلَمْ تَزَلْ تُدْعَى لِيَوْمِي نَائِلٍ وَعِقَابِ
لَمْ تَزُرْ دَا رَحِمٍ بِيَانِقَةٍ وَلَا كَلَّمْتَ قَوْمَكَ مِنْ وَرَاءِ حِجَابِ
لِلْجُودِ بَابٌ فِي الْأَنَامِ وَلَمْ تَزَلْ يُمْنَاكَ مِفْتَاحًا لِذَاكَ الْبَابِ

“Ey insanların gönüllerini fethedenlerin oğlu Mâlik! Hala zaferlerin elde edildiği ve zâlimlerin cezalandırıldığı savaş zamanında adın anılmaktadır.”

“Sen hiçbir akrabanın başına bela sarmadın, halkınla arana da mesafe koymadın.”

“Cömertliğin insanlar arasında bir kapısı vardır, senin sağ elin hala o kapının anahtarıdır.”⁷⁵⁸

Şair bir başka şiirinde Malik b. Tavk et-Tağlibî'nin cömertliğini şöyle ifade etmektedir (Tavîl):

وَلَوْ قَصَّرْتُ أَمْوَالَهُ عَنْ سَمَاحِهِ لَقَاسَمَ مَنْ يَرْجُوهُ شَطْرَ حَيَاتِهِ
وَإِنْ لَمْ يَجِدْ فِي قِسْمَةِ الْعُمْرِ حِيلَةً وَجَارَ لَهُ الْإِعْطَاءُ مِنْ حَسَنَاتِهِ
لَجَادَ بِهَا غَيْرَ كُفْرٍ بِرَبِّهِ وَأَسَاهُمُ مِنْ صَوْمِهِ وَصَلَاتِهِ

“Malı mülkü ihsanı için yetersiz kalırsa, isteyenine hayatının yarısını dahi verirdi o.”

“Ömrünü pay etmeyi başaramaması durumunda, yaptığı hasenâtından vermesi de caiz olsaydı..”

“Rabbine karşı gelmeden hasenâtından isteyene cömertçe verirdi, orucu ve namazıyla onların derdine derman olurdu.”⁷⁵⁹

Şair, memdûhunun cömertliğini samimi duygularla yapılan, gösterişten uzak, karakterin bir parçası haline gelmiş ve verilecek mal mülk bitse de bitmek bilmeyen bir haslet olarak betimlemektedir. İnsanlara ömründen hatta salih amellerinden verebilecek kadar cömertliği özümsemiş memdûhu, kerem vasfıyla tanınanlar arasında çok ayrı bir yere konumlandırmaktadır.

Ebû Temmâm, el-Hasan b. Sehl'i methettiği şiirinde memdûhun dostluğu, asaleti, güzel ahlakıyla birlikte cömertliğine de şöyle işaret etmektedir (Basît):

صَدَفْتُ عَنْهُ فَلَمْ تَصْدِفْ مَوَدَّتَهُ عَيِّي وَعَاوَدَهُ ظَنِّي فَلَمْ يَخِبِ
كَالْغَيْثِ إِنْ جِئْتَهُ وَأَفَاكَ رِيْقُهُ وَإِنْ تَحَمَّلْتَ عَنْهُ كَانَ فِي الطَّلَبِ

⁷⁵⁸ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 79-80.

⁷⁵⁹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 309.

خَلَائِقَ الْحَسَنِ اسْتَوْفِي الْبَقَاءَ فَقَدْ أَصْبَحْتَ فُرَّةَ عَيْنِ الْمَجْدِ وَالْحَسْبِ

“Ben onun yanından ayrılarak ondan vazgeçsem de onu sevgisi vazgeçmedi benden. Yeniden iyiliğini talep ettiğimde de beni hayal kırıklığına uğratmadı.”

“İlk yağmaya başladığında dahi imdadına yetişen yağmur gibi cömerttir o, ondan ayrıldığında da hayrını sana ulaştırır.”

“Ey Hasan’ın güzel ahlakları! Daima var olun, zira şan, şeref ve asaletin direği oldunuz.”⁷⁶⁰

Cömertliği tek başına yeterli bir haslet olarak görmeyen şair, memdûhun vefakar olduğunu, sahip olduğu güzel ahlakın asalet ve şerefle özdeşleşerek adeta onun ahlakı olmadan bu değerlerin bir şey ifade etmeyeceğini belirtmektedir.

Ebû Temmâm, memdûhu Ebû Sa‘îd es-Sağrî’yi övdüğü bir şiirinde savaşçı kişiliği, isabetli kararlar alması ve dindarlığıyla birlikte cömertliğine vurgu yapmaktadır (Hafif):

سَبَقَ الدَّهْرَ بِالتَّلَادِ وَلَمْ يَنْفِ
فَإِذَا مَا الْخُطُوبُ أَعْفَتْهُ كَأَنْتَ
وَصَلِيبُ الْفَنَاءِ وَالرَّأْيِ وَالْإِسْمِ
وَعَرَّ الدِّينَ بِالْجَلَادِ وَلَكِ
فَدُرُوبُ الْإِشْرَاكِ صَارَتْ فُضَاءً
وَفَضَاءُ الْإِسْلَامِ يُدْعَى دُرُوبًا
تَنْظُرُ النَّائِبَاتِ حَتَّى تَنْوَبَا
رَاحَتَاهُ حَادِثًا وَخُطُوبًا
سَلَامَ سَائِلٍ بِذَلِكَ عَنْهُ الصَّلِيَا
مَنْ وَغُورَ الْعَدُوِّ صَارَتْ سُهُوبًا

“Zamanın getireceği felaketleri beklemeden onlardan önce davranarak malını mülkünü cömertçe dağıttı.”

“Belalar ve musibetler malından alıp götürdü, bela gelmediğinde ise kendi elleri malları dağıtmada musibetlerden daha etkiliydi.”

“Güçlü, dosdoğru mızrağı, görüşü ve dini vardır, inanmıyorsan sen onu güçlü hasımlarına bir sor da gör.”

“Kılıcıyla çarpışarak dini düşmanların zararlarından korudu, ancak düşmanların değerlerine erişmesi oldukça kolay oldu.”

“Şirkin sarp yollarını düz araziye dönüştürdü, İslâm’ın düzlükleri ise artık düşman için sarp yollardır.”⁷⁶¹

Memdûhun cömertliği ve dinî hassasiyetinin öne çıktığı beyitlerde şair, cömertliği abartarak memdûhun cömertçe harcamalarını, zaman içerisinde malın başına

⁷⁶⁰ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 113.

⁷⁶¹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 162-163.

gelebilecek felaketlere benzetmektedir. Bu benzetme çok şık gibi durmasa da cömertliğin ulaştığı boyutları ortaya koyması bakımından makul görülmektedir. Şairin bir hasleti övmekle yetinmediğinin net olarak görüldüğü beyitlerde memdûhun, kılıcın gücünü Allah'ın dinini himaye etmeye adadığını dile getirmektedir.

5.5.1.4.(7). Haya ve İffet

Şairin klasik methiyeleri içinde mütalaa edilen beyitlerinde, memdûhlarının güzel yönlerini güçlendirmek için atfettiği övgüye layık vasıflardan bir diğeri haya ve iffet sahibi olmalarıdır. Ebû Temmâm'ın, Ebû Sa'îd es-Sağrî'den hediye olarak istediği bir binek için nazmettiği methiyeden alınan aşağıdaki beyitler buna örnek olarak gösterilebilir (Kâmil):

فُسِّمَ الْحَيَاءُ عَلَى الْأَنْامِ جَمِيعِهِمْ فَذَهَبْتَ أَنْتَ فُقْدَتَهُ بِرِمَامِهِ
وَتَقَسَّمَ النَّاسُ السَّخَاءَ مُجْزَأً وَذَهَبْتَ أَنْتَ بِرَأْسِهِ وَسَنَامِهِ
وَتَرَكْتَ لِلنَّاسِ الْإِهَابَ وَمَا بَقِيَ مِنْ فَرَثِهِ وَعُرُوقِهِ وَعِظَامِهِ

“Haya insanların tümüne paylaştırıldı, sen onu dizginlerinden tutup aldın, tamamını götürdün.”

“İnsanlar cömertliği parça parça bölüştüler, sen onun başını ve hörgücünü alıp gittin.”

“İnsanlara onun derisi ve geriye kalan pisliğini, kanı ve kemiklerini bıraktın.”⁷⁶²

Bu örnek, Ebû Temmâm'ın üstün zekası ve uyanıklığına delil olarak görülebilecek beyitlerdendir. Zira memdûhtan beğendiği bir binek hayvanını talep eden şairin methiyesini hayvan üzerine kurgulaması enteresandır. Bir bakıma istediği şeyin kendisi için ne kadar önemli olduğu düşüncesini muhataba hissettirmeyi hedef edinen şair, memdûhun haya ve cömertlikte kayda değer ne varsa kendinde topladığını ve insanların tamamına bu değerlerden kırıntıların kaldığını belirtmektedir.

Kişinin karakterinde ahlakın temeli ve başlangıç noktasını teşkil eden haya, kişiyi ahlaksızlıklardan koruyan ve ahlakın tamamlayıcısı faziletlere sarılmaya teşvik eden bir değerdir. Bu anlamı, şairin Ebû'l-‘Abbâs Abdullah b. Tâhir'i övdüğü şu şiirinde okumaktayız (Tavîl):

جَدِيرٌ بَأَنَّ يَسْتَحْيِيَ اللَّهَ بَادِيًا بِهِ ثُمَّ يَسْتَحْيِيَ النَّدَى وَوِرَاقِيَهُ

“İlk olarak Allah'tan haya duyması önemlidir, sonra da cömertlikten ve mertlikten..”⁷⁶³

⁷⁶² et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 246.

⁷⁶³ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 226.

Şair, memdûhu cömertliğe ve cömertçe harcamanın zorluklarına karşı sabra teşvik ederken iki hususu gözetmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu iki husus, cömertliğe mani bahaneler uydurması halinde Allah'tan haya duyması, cömertçe insanlara yardım ederken mertçe davranmaya dikkat etmesi ve insanların minnet duygularıyla rencide etmekten haya duymasıdır.

Yukarıdaki beyitlerde haya, cömertlik, cömertliğin getirdiği zorluklara karşı sabır ve kişilik sahibi olma arasında bağlantı kuran şair, el-Mu'tasım'ı övdüğü bir şiirinde haya ile cesareti birlikte zikrederek adeta bu iki kavramın birbirlerini tamamlayıcı olduklarına işaret etmektedir (Kâmil):

خَلَطَ الشَّجَاعَةَ بِالْحَيَاءِ فَأَصْبَحَا كَأَلْحُسْنِ شَيْبٍ لِمُعْرَمٍ بِدَلَالِ

“Cesareti ve hayayı birbirine kattı, nazın ve işvenin aşığa, sevdiğinin güzelliğiyle karışımı gibi oldu.”⁷⁶⁴

5.5.1.4.(8). Sabır

Ebû Temmâm'ın klasik methiyelerinde memdûha atfedilen övgüye layık hasletlerden birisi de sabırlı olmaktır. Sınırları oldukça geniş bir kavram olan sabır, pek çok erdemli davranışın önemli bir parçasını teşkil etmektedir. Cömertlik zorluklarına rağmen harcama ve vermede sabır, cesaret atılganlık ve savaşmada sabır, iffet şehvetin kışkırtmalarına sabır, yumuşak huyluluk ise insanlara eziyet etmeye karşı sabır olarak tanımlanmaktadır. Bu anlamda sabrın yitirilmesi, pek çok faziletin kaybolması ve ahlaksızlığa dönüşme anlamına gelecektir.⁷⁶⁵ Şair, el-Vâsık'ı methettiği şiirinde memdûhun bu hasletini şu şekilde ifade etmektedir (Kâmil):

لَبَّاسُ سَرْدِ الصَّبْرِ مُدَّرِّعٌ بِهِ فِي الْحَادِثِ الْجَلَلِ ادِّرَاعُ اللَّامِ
وَالصَّبْرُ بِالْأَزْوَاجِ يُعْرِفُ فَضْلَهُ صَبْرُ الْمُلُوكِ وَلَيْسَ بِالْأَجْسَامِ

“Büyük meselelerde güçlü yiğitler gibi sabır zırhını kuşanarak, sabrı kendine kalkan edinir.”

“Kralların sabrı gibi yüce sabrın erdemi, ruhlarla bilinir, bedenlerle değil.”⁷⁶⁶

Şair, memdûhun zor zamanlarda sabrı bir zırh gibi kuşandığını, sabrı içselleştirerek karakterinin bir parçası gibi benimsediğini dile getirmektedir.

Ebû Temmâm Hâlid b. Yezîd eş-Şeybânî'yi övdüğü bir şiirinde memdûhunu mantıklı davranma ve zorluklar karşısında sabredebilme özelliğiyle methetmektedir (Münserih):

⁷⁶⁴ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 137.

⁷⁶⁵ Tîm, Muhammed Şehhâda, *Mefhûmu'l-Ahlâk fi'ş-Şi'ri'l-'Arabî fi'l-'Asri'l-'Abbâsiyyi'l-Evvel*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Câmi'atu Ummi'l-Kurâ, Mekke 1994, s. 205.

⁷⁶⁶ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 208-209.

قَرِيحَةُ الْعَقْلِ مِنْ مَعَاقِلِهِ وَالصَّبْرُ فِي النَّائِبَاتِ مِنْ عُودِهِ

“Akli ve zekası, onu hataların tuzaklarına düşmekten koruyan kaleler gibidir, musibetleri sabırla göğüslemesi onun karakteridir.”⁷⁶⁷

Meselelere akıl ve hikmetle yaklaşmak, tehlike ve hataların pençesine düşmekten korunmak için kaleler inşa eder gibi tedbirler almak, buna rağmen başa gelen bela ve musibetlere karşı sabır ve sebat göstermek, memdûhu diğerlerinden farklı kılan özellikler olarak beyitte dile getirilmektedir.

Ebû Temmâm, memdûhun zorluklar karşısında sabır ve sebat göstermekte yetersiz kaldığını gördüğünde, sabır tavsiyelerinde bulunmaktadır. Ebû Sa‘îd es-Sağrî’yi övdüğü bir şiirinde, bu tavsiyeyi şu şekilde okumaktayız (Kâmil):

الصَّبْرُ أَجْمَلُ وَالْقَضَاءُ مُسَلِّطٌ فَارْضَوْا بِهِ وَالشَّرُّ فِيهِ خِيَارٌ

“Sabır daha evladır sabretmemekten, razı olun yoktur kaçış kaderden, bazen de hayırlar çıkar şerden.”⁷⁶⁸

Şair memdûha, düşman karşısında küçük düşen ve sabır gösteremeyen askerlerine bazı tavsiyelerde bulunması gerektiğini dile getirmektedir. Beyitte, sabır ve sebatın korkaklıktan daha erdemli bir davranış olduğu, kaderden kaçmanın mümkün olmaması nedeniyle kadere razı olunması gerektiği ve şer görünen olaylardan hayrın çıkabileceğini veciz ifadelerle muhabata bildiren üç nasihat görülmektedir.

5.5.2. Hiciv Şiirleri

Arap edebiyatının en kadim türlerinden olan ve kısaca “*methin zıttı*” olarak tanımlanan hiciv,⁷⁶⁹ methiyelerin konusu olan faziletlerin zıttı olan manevî sıfat, ayıp ve kusurları alaycı bir dille konu edinen şiirlerdir. Yerilen kişinin meziyetlerini ve manevî yönünü hedef alan hicviyeler daha etkin ve belâgatli kabul edilmiş, yaratılışla ilgili fiziksel kusur ve engelleri hedef alan şiirler sanatsal kalite açısından düşük seviyede görülmüştür.⁷⁷⁰ Bu nedenle İbn Reşîk el-Kayrevânî, yerilen kişinin faziletleri ve meziyetlerini hedef alan yergi şiirlerini en kaliteli hiciv olarak gördüğünü, fiziksel kusurlara yönelik yergilerin belâgat ve kalite seviyesini bunlardan daha aşağıda kabul ettiğini, Halefu'l-Ahmer'in (ö. 180/796) de iffetli ve samimi duygularla nazmedilen hicvi en etkili hiciv olarak gördüğünü ifade etmektedir.⁷⁷¹ Kudâme b. Ca‘fer, hicvin kalite ve değerine tam anlamıyla zıttı gördüğü medih üzerinden yaklaşmaktadır. Hiciv

⁷⁶⁷ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 438.

⁷⁶⁸ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 172.

⁷⁶⁹ el-Cevherî, *es-Sihâh*, VI, 2533; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XV, 353; İbn Ca‘fer, *Nakdu's-Şi'r*, s. 113; Hafâcî, *el-Hayâtu'l-Edebiyye fi'l-'Asri'l-Câhilî*, s. 212.

⁷⁷⁰ Ferrûh, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 83.

⁷⁷¹ İbn Reşîk, *el-'Umde*, II, 171.

şairinin, methiye zıttı vasfa değindiği ölçüde hiciv olarak görüldüğü değerlendirilmesine göre, methiye zıttı vasıfların artması veya eksilmesine göre seviyesinin yükseleceğini veya düşeceğini,⁷⁷² yaratılıştan gelen fiziksel kusur ve engelleri hicve değer görmediğini hatta hiciv olarak değerlendirmedeğini belirtmektedir.⁷⁷³ el-Curcânî ise; en etkili hicvin, şaka ile saldırı ve sarîh ifadeyle iğneleme arasında, anlamları zihne yakın, ezberlenmesi kolay, kalp, nefis ve duygular üzerindeki etkileri hızlı ve kalıcı olması gerektiğini, küfür ve müstehcen lafız kullanımının ise şiirin veznini tamamlamaktan başka bir şey ifade etmediğini belirtmektedir.⁷⁷⁴ Öte yandan Ebû ‘Amr b. el-‘Alâ en değerli hicvin, bir genç kızın yalnız başına olduğu bir ortamda okuduğunda dahi onu utandırmayacak edeb düzeyinde nezîh ve afîf olması gerektiği görüşünü benimsemektedir.⁷⁷⁵ Bu anlamda Ebû Temmâm'ın hiciv şiirleri hakkında, muhatap üzerindeki hedeflenen olumsuz etkilerinin oldukça sınırlı olduğu, kalpte ve nefiste kalıcı tesirler bırakmayı başaramadığı, gerçekten acıtan sözleri şiire dökmekten uzak kaldığı,⁷⁷⁶ özellikle ‘Utbe b. Ebî ‘Âsım’a nazmettiği hicviyelerinde azımsanmayacak miktarda ağır küfür ve galîz ifadeler içerdiği yönünde değerlendirmeler yapmak mümkündür.

Önceki dönemlerde hicviyeler, bireysel hiciv (el-hicâu'l-ferdî) ve kabile veya toplu hiciv (el-hicâu'l-kabelî veya el-cemâ'î) olarak nazmedilirken, şairin yaşadığı dönemde sosyal hayattaki değişimlere paralel olarak hicvin bireyselleşerek toplu hicvin yerini aldığı görülmektedir.⁷⁷⁷ Bu anlamda bireyselleşen hiciv şiirlerinin, toplumun her tabakasına yayılabilmek için uygun zemin bulduğu söylenebilir. Hicivlerin siyâsî ve etik sâiklerle nazmedildiği dikkate alınırca, dönemin sosyokültürel yapısına dair taşıdığı izler kolaylıkla tespit edilebilir. Emevî dönemini kasıp kavuran kabilecilik fanatizminden büyük ölçüde uzaklaşan Abbâsî toplumu, hiciv şiirlerinin en büyük tetikleyicilerinden olan etnik ve mezhebî taassub sarmalına yakalanmıştır. Bunun sonucunda dönem şairleri halife, vezir, kadı, komutan, vali, şarkıcı, dost, eş, birbirleri hatta kendileri dahil olmak üzere hicvetmedikleri kimse bırakmamışlardır.⁷⁷⁸

Ebû Temmâm, dönemin meşhur hiciv şairleri arasında zikredilmese de toplumun içine düştüğü bu çatışma ortamından nasibini almıştır. Çoğunluğu mevâliden olan vezir, emir ve komutanlar gibi devlet yönetiminde makam sahibi memduhlarının nezdinde takdir gören ve ayrıcalıklı bir yere sahip olan Ebû Temmâm'ın, bu ayrıcalığı kaybetmemek adına etnik ve mezhebî çekişmelerden uzak durduğu görülmektedir. Bu nedenle şairin hicivleri arasında, Araplara ve Arap milliyetçiliğine amansızca saldıran

⁷⁷² İbn Ca'fer, *Nakdu's-Şi'r*, s. 113.

⁷⁷³ İbn Reşîk, *el-'Umde*, II, 174.

⁷⁷⁴ el-Curcânî, Alî b. 'Abdulazîz, *el-Vesâta*, s. 30.

⁷⁷⁵ İbn Reşîk, *el-'Umde*, II, 170.

⁷⁷⁶ Ferrûh, *Ebû Temmâm Şâ'iru'l-Halîfe Muhammed el-Mu'tasım Billâh*, s. 89.

⁷⁷⁷ Durmuş, İsmail, "Hiciv", *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 448.

⁷⁷⁸ Ebû Alî, *el-Edebu'l-'Arabî fi Zilâli'l-'Asri'l-'Abbâsîyyi'l-Evvel*, s. 75.

Şuûbiyye hareketi başta olmak üzere siyâset ve etnik köken merkezli hicve rastlanmamaktadır. Genel olarak Ebû Temmâm'ın hicivlerinin, kıskançlıkları nedeniyle şiirlerinin çalıntı ve intihâl olduğu ithamlarında bulunan şairlere reddiye ve önce dostluk ilişkileri kurarak methettiği ancak sonrasında farklı sebeplerden dolayı ihtilafa düştüğü kişilere yazılan hicivlerden ibaret olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁷⁹

Ebû Temmâm'ın hicviyeleri içerik olarak değerlendirildiğinde, bir hiciv şairi olmadığından edebiyatçıların genel kanaatine göre bazı şiirleri vasat denilebilecek düzeyde, bazıları ise bu seviyenin daha da altında kalmaktan kurtulamamıştır.⁷⁸⁰ Bu anlamda el-Âmidî'nin de Ebû Temmâm'ın hiciv şiirlerine olumsuz yaklaşım sergileyenler kervanına katıldığı söylenebilir. Zira el-Âmidî, Tay' kabilesinin iki ünlü şairi Ebû Temmâm ve el-Buhturî'nin, pek azı hariç hicivlerinin kayda değer olmadığını açıkça ifade etmektedir.⁷⁸¹ Şairin hiciv şiirleri analitik bir gözle okunduğunda, medih ve mersiye şiirlerindeki başarı ve üstünlüğünün aksine bu alanda vasat bir performans sergilediği kolayca anlaşılmaktadır.

Ebû Temmâm'ın divanında yer alan şiirler beyit sayısı açısından değerlendirildiğinde, hiciv şiirlerinin methiyelerden sonra ikinci sırada yer aldığı açıkça görülecektir. Şairin divanında geneli on beyitten kısa 84 şiir ve şiir parçasında toplam 639 beyit bulunmaktadır. Bu sayı, şairin divanında bulunan beyit toplamının yaklaşık olarak % 9'una tekâbül etmektedir. En uzun hicvi 36 beyitle Humus halkının şairi olan 'Utbe b. Ebî 'Âsım'ı yerdiği şiiri olup,⁷⁸² en kısası ise sadece ikişer beyitle el-Muttalib el-Huzâ'î⁷⁸³ ve Sâlih b. Abdullâh el-Hâşimî'yi yerdiği şiirlerdir.⁷⁸⁴

5.5.2.1. En Çok Hicvettiği Kişiler

Ebû Temmâm; Hammâd 'Acrad, Beşşâr b. Burd, Dîku'l-cinn ve Di'bil el-Huzâ'î gibi yaşadığı dönemde hicivlerle meşhur şairlerinden biri değilse de muhtelif nedenlerle yaklaşık 20 kişiyi şiirleriyle hedef almıştır. Burada enteresan olan husus, daha önce methiyeler düzecek kadar iyi ilişkiler geliştirdiği memduhlarından 6 kişinin hicvettiği kişiler arasında yer almasıdır. Söz konusu 6 kişi; 'Ayyâş b. Lehî'a, Ebu'l-Muğis Mûsâ b. İbrâhîm er-Râfikî, el-Muttalib el-Huzâ'î, Sâlih b. Abdullâh el-Hâşimî, İshâk b. İbrâhîm el-Mus'abî ve Benî Humeyd'ten bir gruptur. Bu durum bizlere şairin karakteriyle ilgili pek olumlu sinyaller vermemektedir. Bu davranıştan, şairin memduhlarına çıkarıcı ve göreceli bir yaklaşımla methiyeler nazmettiği çıkarımı yapılabilir. Şartların değişmesi, şiirlerine karşılık olarak verilenlerin bekletilerin altında

⁷⁷⁹ el-Bustânî, *Udebâu'l-'Arab fi'l-'Asri'l-'Abbâsiyye*, s. 105.

⁷⁸⁰ Ferrûh, *Ebû Temmâm Şâ'iru'l-Halife Muhammed el-Mu'tasım Billâh*, s. 89; Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabi el-'Asru'l-'Abbâsiyyu'l-Evvel*, s. 288; Huseyn, *Min Hadîsî's-Şi'ri ve'n-Nesr*, s. 93.

⁷⁸¹ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, III, 572.

⁷⁸² et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 393.

⁷⁸³ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 324.

⁷⁸⁴ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 364.

kalması gibi nedenlerin, değerlerin bir kenara atılmasına, vefa, hatıra, ilkesel duruş sergileme gibi önemli meziyetlerin şair tarafından göz ardı edilmesine neden olduğu sonucuna varılabilir.

Ebû Temmâm'ın hiciv şiirlerinden en büyük nasibi, önceleri methedilip sonradan yerilen şahıslardan 'Ayyâş b. Lehî'a'nın aldığı görülmektedir. Kariyerindeki ilk hiciv şiiri dahil 'Ayyâş b. Lehî'a'yı, ikisi ölümünden sonra olmak üzere 12 şiir ve şiir parçasının içerdiği toplam 134 beyitle hicvetmiştir.⁷⁸⁵ Bu sayı, şairin toplam hiciv beyitlerinin yaklaşık % 21'ine tekâbül etmektedir. Aslında bu oran, şairin bir zamanlar Mısır'da her daim umut ve beklentiyle yanında bulunma gayreti gösterdiği 'Ayyâş b. Lehî'a'ya, ölümünden sonra dahi hicvedecek kadar ileri boyutlara ulaşan öfke ve kin beslediğini net olarak ortaya koymaktadır. Şair, Ebu'l-Muğîs Mûsâ b. İbrâhîm er-Râfikî'yi 4 şiir ve şiir parçasıyla,⁷⁸⁶ el-Muttalib el-Huzâ'î,⁷⁸⁷ Sâlih b. Abdullâh el-Hâşimî,⁷⁸⁸ İshâk b. İbrâhîm el-Mus'abî⁷⁸⁹ ve adı Benî Humeyd'i⁷⁹⁰ birer şiirle hicvetmiştir.

'Ayyâş b. Lehî'a'dan sonra şairin en çok hicvettiği kişiler, 9 şiir ve şiir parçasının içerdiği toplam 119 beyitle 'Utbe b. Ebî 'Âsım,⁷⁹¹ 2 şiir ve 18 şiir parçasının içerdiği toplam 103 beyitle hizmetlisi Abdullâh b. Yezîd el-Kâtîp'tir. Ebû Temmâm'ın, Abdullâh b. Yezîd, 'Abdûn el-Kâtîb ve Abdullâh b. el-A'maş'la bir kafadar grubu olarak ahabça beraber hareket ettikleri, aralarındaki samimiyet nedeniyle birbirlerine takıldıkları, sitem ettikleri ve zaman zaman da kızdıkları için birbirlerini hicvettiklerine dair bilgilere rastlanmaktadır.⁷⁹² 7 şiir ve şiir parçasıyla yediği Mukrân el-Mubârekî,⁷⁹³ ikişer şiirle hicvettiği şair Muhammed b. Yezîd el-Emevî,⁷⁹⁴ Yûsuf es-Serrâc,⁷⁹⁵ Osmân b. İdrîs eş-Şâmî,⁷⁹⁶ birer şiirle hicvettiği el-Culûdî,⁷⁹⁷ Himyerli şair Muhammed b. Vuheyb⁷⁹⁸ ve Muhammed b. Ahmed b. Ebî Dâvûd⁷⁹⁹ şairin hicivlerinden paylarını alan diğer kişilerdir.

5.5.2.2. Hiciv Üslubu ve Özellikleri

Edebiyat eleştirmenleri hiciv şiirlerinin uzunluğunu kalite kriterleri arasında

⁷⁸⁵ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 313, 336, 345, 347, 358, 361, 372, 385, 415, 422, 424, 425.

⁷⁸⁶ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 311, 317, 333, 413.

⁷⁸⁷ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 324.

⁷⁸⁸ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 364.

⁷⁸⁹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 390.

⁷⁹⁰ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 296.

⁷⁹¹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 298, 299, 302, 305, 331, 340, 387, 393, 402.

⁷⁹² Mehdî, *Ebû Temmâm*, s. 184.

⁷⁹³ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 310, 319, 326, 344, 376, 380, 389.

⁷⁹⁴ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 308, 335.

⁷⁹⁵ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 315, 328.

⁷⁹⁶ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 384, 434.

⁷⁹⁷ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 320.

⁷⁹⁸ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 355.

⁷⁹⁹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 428.

zikretmektedirler. İbn Reşîk el-Kayrevânî'nin ifadesine göre, Cerîr dışında şairlerin tümü hicivlerin kısa olmasını kalite kriterleri arasında görmektedirler.⁸⁰⁰ Bu anlamda Ebû Temmâm'ın 84 hicviyesinden sadece dördünün 15 beyitten uzun olduğu dikkate alınırsa, boyutları itibariyle bu kritere uygun olduğunu söylemek mümkün olacaktır. Şairin hiciv ölçeğinde görece uzun kabul edilebilecek şiirlerinde methiyelerinde uyguladığı yonteme benzer bir metodla karşılaşmaktayız. Methiye şiirlerinde “*el-vukûf ‘ala’l-atlâl*” esaslı mukaddime geleneğine bağlı kalmaya gayret gösteren şairin, şiirin uzunluğuyla ilgili şartlar elverdiğinde aynı gayreti hicivlerinde de gösterdiği söylenebilir. Ebû Temmâm'ın beyit sayısı 15'ten fazla olan şiirlerinin 3 tanesine klasik şiirlerdeki mukaddimeye benzer bir şekilde başladığı görülmektedir. Şair, el-Mu‘tasım tarafından en-Nuveyra'daki ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilen ancak başarısız olan İsâ b. Yezîd el-Culûdî'yi yerdiği şiirine “*el-vukûf ‘ala’l-atlâl*” geleneğine uygun tarzda başlamaktadır (Kâmil):

صَحِيحِي قَفُوا مُلَيْتُكُمْ صَحْبًا فَاقْضُوا لَنَا مِنْ رَبْعِهَا نَحْبًا
 دَارُ كَأَنَّ يَدَ الزَّمَانِ بِأَنْتِ وَاعِ الْبَلَى نَشَرْتَ بِهَا كُتُبًا
 أَيُّنَ الْأُولَى كَانُوا بَعْفَوْتِهَا وَالذَّهْرُ يَسْكُبُ مَاءَهُ سَكْبًا

“Dostum! Durun, Uzunca bir süre sizinle dostluk yaptım, o dostluğun evini ortadan artık kaldırın.”

“Öyle bir ev ki o, sanki zamanın eli, ibret olsun diye orada yaydı enva-i çeşit musibeti.”

“Nerede yaşayan o insanlar avlusunda? Zaman onların izlerini silmek için suyunu öyle bir döküyor ki oraya.”⁸⁰¹

8 beyitlik bu mukaddimeden sonra şair, aşağıdaki beyitlerle asıl amaç olan mağlup komutanın hicvine yumuşak bir geçiş yaparak şiirini bu konuyla tamamlamaktadır (Kâmil):

قُلْ لِلْجُلُودِيِّ الَّذِي يَدُّهُ ذَهَبَتْ بِمَالِ جُنُودِهِ شَعْبًا
 اللَّهُ أَعْطَاكَ الْهَزِيمَةَ إِذْ جَذَبْتَكَ أَسْبَابُ الرِّدَى جَذْبًا

“Askerlerinin silahlarını heder edip canlarının helak olmasından sorumlu el-Culûdî'ye de ki;”

“Düşman karşısında helakın olacak sebepler seni öylece tuzağa düşürdüğünde,

⁸⁰⁰ İbn Reşîk, *el-'Umde*, II, 172.

⁸⁰¹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 320.

verdi Allah sana hezimetini.”⁸⁰²

Ebû Temmâm şiirde kendine has tarzıyla her daim farklı olmayı başarmış bir şairdir. Şair, ölümünden sonra ‘Ayyâş b. Lehî‘a’yı hicvettiği şiirine klasik bir giriş yapar gibi başlayarak, beddua formatıyla mukaddimeyi şiirin amacı olan hicve uyarlamayı başarmıştır (Serî‘):

لَا سُقَيْتَ أَطْلَالَكَ الدَّائِرَةَ وَلَا انْقَضَتْ عَثْرَتُكَ الْعَائِرَةَ
مَا حُفِرَتْ وَارَاكَ مَلْحُودَهَا بِنَزْرَةِ الرَّجْسِ وَلَا طَاهِرَةَ

“Canlanmasın bir daha diyarının silinmiş kalıntıları, yağmurlar sulamasın, tökezleyip düşmelerin hiç son bulmasın.”

“Hiçbir çukurun lahdi seni örtmesin, gizlemesin, ne azıcık pis bir toprakla ne de temiz.”⁸⁰³

Ebû Temmâm’ın ‘Ayyâş’ı hicvettiği başka bir şiirine aşk acısını dillendirerek başladığı, sonrasında diyar kalıntılarına geçiş yaparak devam ettiği görülmektedir (Vâfir):

كَأَنِّي لَمْ أَبْنُوكُمْ دَخِيلِي وَلَمْ تَرِيَا وُلُوعِي مِنْ دُحُولِي
وَتَرْكِي مُفْلَتِي تَحْمِي وَتَدْمِي فَتَدْمَعُ فِي الْحُقُوقِ وَفِي الْفُضُولِ
كَإِنِّي لَمْ رَا حَاتِي تَأْتَتْ لِقَلْبِي فِي الْبُكَاءِ وَفِي الْعَوِيلِ
وَبِالْإِسْكَندَرِيَّةِ رَسْمُ دَارٍ عَقَتْ فَعَقَوْتُ مِنْ صَبْرِي وَحُولِي
ذَكَرْتُ بِهِ وَفِيهِ مُنْسِيَاتِي عَزَايَ مُسَعَّرَاتٍ لَطَى غَلِيلِي
وَمَا زَالَتْ نَجْدُ أَسَى وَشَوْقًا لَهُ وَعَلَيْهِ إِخْلَاقُ الطُّلُولِ

“Sanki ben size içimdeki özlem ve hüznü söylemedim, sanki benim sevdami ve şaşkınlığımı hiç görmediniz.”

“Gözlerimi yanıp tutuşsun, kanasın, gözkapaklarımı olur olmaz döktüğü yaşlarla ıslatsın diye terkettiğimi de görmediniz.”

“Bırakın beni! Kalbim ağlayıp feryat etmekte bulur sadece rahatı ve huzuru.”

“İskenderiye’de bir evin silinip gitmiş izi var, benim de sabrım yok olup gitti, değişmem de artık.”

“Bana derdimi unutturan o evdeki güzel kadınları hatırladım, sevda ve özlem ateşimi tutuşturan kadınları.”

⁸⁰² et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 321.

⁸⁰³ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 361.

“Aşkımın hüznü ve özlemi hala yenilenip durmakta, o aşkın izleri hala benim ve virane kalıntıların üzerinde.”⁸⁰⁴

Tamamı 30 beyitten ibaret olan bu şiire göre uzun sayılabilecek 10 beyitlik özlem ve hüznün dolu bu mukaddimeden sonra şair, nesîbten ana konuya geçiş yapabilmek için nida üslubuyla ‘Ayyâş’a seslenmekte ve hicve giriş yapmaktadır (Vâfir):

أَعْيَّاشُ إِرْعَ أَوْ لَا تَرَغَ حَقِّي وَصِلْ أَوْ لَا تَصِلْ أَبَدًا وَسِيلِي

“Ey ‘Ayyâş! İster gözet ister gözetme hakkımı, ister bağla istersen ebediyen kopar senle olan bağımı.”⁸⁰⁵

Nidâ üslubu şairin bölümleri arasında yumuşak bir geçişi sağladığı gibi, özellikle hicivde yerilene acıyı ve kınamayı daha fazla hissettirme, alay etme ve ritimde uyumu sağlama gibi fonksiyonlara da sahiptir.⁸⁰⁶ Şairin geçiş beytindeki, muhatabının yapacağı her ne olursa olsun umursamaz hatta meydan okur tavrından nidâ üslubunu, acı ve kınamanın dozunu arttırmak için kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Ebû Temmâm’ın divanındaki en uzun hicviyesi olma özelliğine sahip ‘Utbe b. Ebî ‘Âsım’ı yerdiği şiirinde, klasik şiirin mukaddime, ana konu ve sonuç bölümleri tam olarak görülmektedir. Bu anlamda şairin bu şiiri, hiciv yöntemini bir bütün halinde içermesi bakımından önem arz etmektedir. Şair terkedilmiş diyar kalıntıları tarzıyla başladığı şiirinde adeta, diyar kalıntıları üzerinden karamsarlığın kapladığı iç dünyasının virane halini yansıtmaya çalışmaktadır (Kâmil):

الدَّارُ نَاطِقَةٌ وَلَيْسَتْ تَنْطِقُ
دَمْنٌ تَجَمَّعَتِ النَّوَى فِي رِنْعِهَا
فَتَرَفَّرَتْ عَيْنِي مَا قَبِيهَا إِلَى
يَا سَهْمٌ كَيْفَ يَفِيقُ مِنْ سُكْرِ الْهَوَى
مَا زَالَ مُشْتَمِلُ الْفُؤَادِ عَلَى أَسَى
حَكَمْتُ لِأَنْفُسِهَا اللَّيَالِي أَنَّهَا
بَدُّتُورِهَا أَنَّ الْجَدِيدَ سَيُحْلِقُ
وَتَفَرَّقَتْ فِيهَا السَّحَابُ الْفُرْقُ
أَنَّ خِلْتُ مُهْجَتِي الَّتِي تَتَرَفَّرُ
حَرَّانُ يُضْبَحُ بِالْفِرَاقِ وَيُعْبَقُ
وَالْبَيْنُ مُشْتَمِلٌ عَلَى مَنْ يَعْشَقُ
أَبَدًا تُفَرِّقُنَا وَلَا تَتَفَرَّقُ

“O ev adeta konuşur gibi duruma şahitlik ediyor, ancak onun virane kalıntıları yeni bir şeylerin olacağından bahsetmiyor.”

“Ayrılığın avlusunda toplanıp bir araya geldiği o harabelerden, yağmur bırakmayan tek tük bulutlar dahi dağılarak ayrıldı.”

⁸⁰⁴ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 415.

⁸⁰⁵ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 415.

⁸⁰⁶ Sultân, *Bedî‘u’t-Terâkîb*, s. 276.

“Gözyaşlarım sel oldu aktı orada, akıp gidenin ruhum olduğunu sanana kadar.”

“Ey Sehm! Aşkın ateşi gönlünü dağlamış, yüreği yanmış sabah akşam içen aşık, aşk sarhoşluğundan nasıl uyansın?”

“Bu aşığın kalbi hala hüznle dolu, ayrılık hasretinin aşığı her taraftan kuşatması gibi..”

“Kara gecelerin felaketleri kendi lehine verdi kararı, dağılmayacak kendisi ama ebediyen ayıracak bizi.”⁸⁰⁷

Kardeşi Sehm’i muhatap alır gibi yaptığı bir üslupla şairin, sevgilinin diyar kalıntılarına aşkına bir daha asla kavuşamayacağını haber verme görevi yüklediği anlaşılabilir ve toplamı 10 beyit olan bu mukaddimedden sonra yine nidâ üslubunu kullanarak ana temaya geçiş yaptığı görülmektedir (Kâmil):

شِنَعَاءَ تَصَدِّمُ مِسْمَعِيكَ فَتَضَعُقُ	يَا عُنْبَةَ ابْنَ أَبِي عُصَيْمٍ دَعْوَةً
مَا غَبَّتْ عَنْ بَصَرِي ظَلَلْتُ تَشَدَّقُ	أَحْرَسْتُ إِذْ عَايَنْتَنِي حَتَّى إِذَا
بَعْدُوهُ وَيَحُولُ سَاعَةً يُضَدَّقُ	وَكَذَا اللَّيْمُ يُفُولُ إِنْ نَأَتْ النَّوَى
حَتَّى إِذَا وَلَّى تَوَلَّى يَنْهَقُ	عَيْرٌ رَأَى أَسَدَ الْعَرِينِ فَهَالَهْ
لَيْلًا وَأَصْبَحَ فَوْقَ نَشْرِ يَنْعَقُ	أَوْ مِثْلَ رَاعِي السُّوءِ أَتْلَفَ ضَانَهْ
إِسْتَبَّ بِهَا سِيعَةٌ وَبَاعَ ضَيْقُ	هَيْهَاتَ غَالِكَ أَنْ تَنَالَ مَا تَرِي

“Ey ‘Utbe b. ‘Usaym! Kulaklarını patlatıp seni şok edecek kadar iğrenç ve rezil bir şekilde sesleniyorum sana.”

“Beni gördüğünde dilin mi tutuldu da gözümden kaybolduktan sonra söz ebeliği yapmaya başladın?”

“Sinsi de diliyle saldırarak böyle yapar düşmanı ondan uzaklaştığında, yaptığının korkusundan erir ve küçük düşer onunla buluştuğunda.”

“Eşek de öyle aslanı yuvasında görünce korkudan dehşete düşer, dönüp gittiğinde ise anırmaya devam eder.”

“Ya da geceleyin sürüsünü telef eden kötü çoban misali, sabahlayınca çıkar bir tepenin üstüne öter kara haberi veren karga gibi.”

“Heyhât! Benim şanıma ve atalarımın övgüye layık işlerine dil uzatmak ne haddine senin! Doğrusu oldukça geniş ama, makatında hiç iş yok senin!”⁸⁰⁸

Şair, ana tema bölümüne hem geçişi sağladığı hem de kınamanın dozunu

⁸⁰⁷ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 393-394.

⁸⁰⁸ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 395-396.

arttırdığını hissettirdiği nidayla, babasının adını عُصَيْم şeklinde terhîm yapıp küçülterek hasmına alaycı ve küçümseyen bir üslupla seslenmektedir. Hasmını aşağılamak için başvurduğu bu yöntemden sonra, onu korkaklık ve gıyabında gıybetini yapmakla yererek şiirine devam etmektedir. Yukarıdaki beyitlerden sonra hasmının anne ve babasına dil uzatacak kadar haddi aşan şair, 'Utbe'nin yediği Tay' kabilesinin kollarından Benî Abdulkerîm'le övündüğü ve hasmını tehdit ettiği sonuç kısmına istifhâm üslubuyla geçiş yapmaktadır (Kâmil):

عَيْنَاكَ وَيَلَكَ خَلْفَ مَنْ تَتَفَوَّقُ	أَلَىٰ بَنِي عَبْدِ الْكَرِيمِ تَشَاوَسَتْ
يَسْمُونَ لِلْخَطْبِ الْجَلِيلِ فَيُطْرَقُ	قَوْمٌ تَرَاهُمْ حِينَ يَطْرُقُ مَعْشَرٌ
فِيهِ فَعُودِرَ وَهُوَ مِنْهُمْ أَبْلَقُ	قَوْمٌ إِذَا اسْوَدَّ الزَّمَانُ تَوَضَّحُوا
مِفْتَاحُ بَابِ اللَّيْلِ لَا يُعْلَقُ	مَا زَالَ فِي جَزْمِ بَنِ عَمْرِو مِنْهُمْ
إِلَّا وَمَنْ أَيْدِيَهُمْ تَتَدَقَّقُ	مَا أَنْشَيْتَ لِلْمَكْرَمَاتِ سَحَابَةً
أَبَدًا فَفَوْقَ رُؤُوسِهِمْ تَتَأَلَّقُ	أَنْظُرُ فَحَيْثُ تَرَى السُّيُوفَ لَوَامِعًا
لَمْ يَحْسِبُوا أَنَّ الْمَيِّتَةَ تُحَلِّقُ	بُلْبُلَةً إِذَا لَبَسُوا الْحَدِيدَ حَسِبَتْهُمْ
بِمُهَذَّبِ الْعُمَيْيَانِ لَا يَتَعَلَّقُ	قُلُوبًا مَا بَدَا لَكَ يَا ابْنَ ثُرْنَا فَالْصَّادَا
مِنْ بَطْشِهِمْ مَا كُلُّ رُؤْيَا تَصْدُقُ	إِنِّي أَرَاكَ حَلِمْتَ أَنَّكَ سَالِمٌ
سُورًا عَلَيْكَ مِنَ الرِّجَالِ يُحْنَدُقُ	سِرٌّ أَيْنَ شِئْتَ مِنَ الْبِلَادِ فَإِنَّ لِي

“Gözlerin Benî Abdulkerîm’e mi daylanıyor? Veyl olsun sana! Sen kimin ineğinin memesini sağdığını sanıyorsun?”

“Onlar öyle bir kavim ki bir musibet kapılarını çaldığında, büyük belaya meydan okuyarak ona diz çöktürürler.”

“Onlar öyle bir kavim ki zamanın belaları kararttığında ortalığı, onlar o karanlıklarda besbelli olurlar, alacalı renge bürüyerek terk ederler o zamanı.”

“Onlardan Cerm b. ‘Amr ailesinde hala, cömertliğin hiç kapanmayan kapısının anahtarı vardır.”

“İyilikler için toplanan her bulutun yağmuru, onların parmakları arasından güçlü bir şekilde yağar.”

“Bak onlara! Kılıçları her daim onların başları üzerinde parlak, savaşa hazır bir halde görürsün.”

“Dalgındırlar, aldırış etmezler, zırhlarını giydiklerinde onları ölümün yaratılmadığını sanacak kadar cesur zannedersin.”

“Dilediğini söyle ey cariyenin oğlu! Saf altın pas tutmaz ki!”

“Sanırım onların kahreden şiddetli darbesinden sâlimen kurtulduğunun rüyasını görüyorsun, her rüya gerçekleşmez bilesin.”

“Dilediğin diyara kaç git serbestsin ama benim oralarda seni sur gibi kuşatacak, sana hendek gibi mezarlar kazacak adamlarım var.”⁸⁰⁹

Şair, muhatabın şiir saldırısına maruz kalan halkını överek onların kahramanlıkları, cömertlikleri ve her türlü erdem ve meziyet sahibi olmalarıyla övündükten sonra muhatabını tehdit ederek şiirini tamamlamaktadır. Ayrı ayrı misyonunu yerine getiren şiir bölümlerini net olarak görebildiğimiz bu örneğin, muhataba gerekli mesajı bütünlük ve ahenk içerisinde net bir şekilde ilettiği düşünülmektedir.

Yukarıda verilen örneklerde sınırları çizilmeye çalışılan bölümlerin, şairin kısa şiirleri için geçerli olmadığı belirtilmelidir. Az sayıda beyitten ibaret kısa şiirler olması hasebiyle bu şiirlerin bölümlere ayrılmadığı, beyitlerin kendi aralarında söz birliği sağlamışçasına, hicviyelerin tek bir parça halinde aynı anlam üzerine yoğunlaştığı ifade edilebilir.

Ebû Temmâm'ın hiciv üslubunda dikkati çeken özelliklerden birisi, beyitlerin arasına temayla uyumlu atasözleri serpiştirmesidir. Şairin Abdullâh b. Yezîd el-Kâtib'i yerdiği şiirin ilk beytinde atasözü kullanımını dikkatlerden kaçmamaktadır (Serî⁶):

يَا عَمْرُو فُلْ لِلْقَمَرِ الطَّالِعِ اتَّسَعَ الْخُرْقُ عَلَى الرَّاقِعِ

“Ey ‘Amr! Doğmakta olan aya de ki: “Yırtık yama yapacak olanın güç yetiremeyeceği kadar genişledi.”⁸¹⁰

Şair, bu hicviyesinin başında “bir şeyin telâfi edilemeyecek kadar bozulmasını” ifade eden اتَّسَعَ الْخُرْقُ عَلَى الرَّاقِعِ atasözünü⁸¹¹ kullanarak anlama güç katmak istemektedir.

Aynı üslubu şairin ‘Utbe b. Ebî ‘Âsım’ı yerdiği şu şiirinde görmekteyiz (Kâmil):

مَا كَانَ جَهْلَكَ تَارِكًا لَكَ غِيَّهُ حَتَّى تَكُونَ دَجَاجَةَ الرَّقَاءِ

“Cehaletinin sapkınlığı senin başına bela olmaya devam edecek, muskayla şifa dağıtanın tavuğu olana kadar.”

Şair bu beytinde “birilerinin başkasını kötülüğe maruz bırakmasını” ifade eden ve “muskacının tavuğu” anlamına gelen دَجَاجَةَ الرَّقَاءِ deyimini kullanmaktadır.⁸¹² Şair muhatabını, muska yapanın muskasının işe yaradığına ikna etmek ve şifa dağıttığını

⁸⁰⁹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 396-400.

⁸¹⁰ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 386.

⁸¹¹ el-‘Askerî, Ebû Hilâl, *Cemheratu’l-Emsâl*, (thk.: Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhîm, Abdulmecid Katâmiş), Dâru’l-Fikr, Beyrut 1998, I, 160.

⁸¹² et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 299.

ispatlamak için muskayla koruma altına aldığını iddia ettiği, sürekli yanında taşıdığı yılanı sokturarak alıştırdığı tavuğa benzetmektedir.

Ebû Temmâm'ın başını çektiği ve methiye şiirlerinde görmeye alışık olduğumuz, şiirde yapaylık ve belâğî sanatların peşinde koşarak anlamı arka plana atma prensibine dair izlere hiciv şiirlerinde pek az rastlandığı ifade edilebilir. Şairin hicviyelerinde kullandığı üslup, kolay kelimeler, tekellüf ve gösterişten uzaklık, güçlü duygusal tepkiler, kelime, anlam ve tarz olarak halk dili düzeyinde sadelik ve fitratla uyumluluk şeklinde özetlenebilir. Ayrıca hicviyelerin halkın günlük konuşma dili seviyesinde tarz ve üslupla nazmedilmesi, bu şiirlerin kitlelerin gönüllerinde yer bulma şansını arttıracığı, dolayısıyla daha geniş kitlelere yayılma imkanına sahip olacağı anlamına gelmektedir.

Methiye ve mersiyelerinin aksine hicviyelerinde daha kolay bir dil tercih eden Ebû Temmâm'ın bazı şiirlerinde, fasih Arapçada kullanılmayan veya kelime türetme standartlarına uymayan تَكْتَحَنَنَّ ve التَّنْظَرَمَ، جَرْمِيَّةً gibi âmmice kelimelere yer verdiği görülmektedir.⁸¹³ Methiyelerin genel olarak halife, vezir, emir, vali gibi önemli kişilerin huzurunda topluluklar önünde arz edilmesi şiirin diline ayrı bir özen gösterilemesini gerektirmektedir. Ancak hiciv şiirleri genellikle daha bireysel çapta, şahıslar arasındaki çekişmelerin ortaya çıkardığı eserler olduğundan dilinin daha sade olması normal karşılanmalıdır.

5.5.2.3. Hiciv Şiirlerinin İçerdiği Anlamlar

Arap edebiyatında şairlerin psikolojik bir silah olarak kullandıkları hiciv şiirlerinin içerdiği anlamlar farklılık göstermektedir. Hicviyeler, bireysel ve toplu hiciv, fiziksel kusur ve özellikleri hedef alan, manevî değer ve meziyetleri hedef alan şiirler olarak nazmedilmektedir. Divanında yapılan inceleme neticesinde, Ebû Temmâm'ın dönemin trendine uyarak bireysel hicivlerle şahısları hedef aldığı, divanında şiirlerin arasına serpiştirilmiş birkaç beyit haricinde toplu hicve rastlanmadığı ifade edilmelidir. Şairin 'Ayyâş b. Lehî'a'yı hicvettiği bir şiirinde muhatabın ailesini de yerdığı görülmektedir (Basît):

كَذِبْتُمْ لَيْسَ يَنْبُو مَنْ لَهُ حَسَبٌ وَمَنْ لَهُ أَدَبٌ عَمَّنْ لَهُ أَدَبٌ
إِنِّي لَأُؤْجَبُ مِنْكُمْ أَكْرَرُهُ فَيَكُمُ وَفِي عَجَبِي مِنْ لَوْمِكُمْ عَجَبٌ

“Yalan söylediniz, soy ve edep sahibi olanlar, edep sahibi olandan ayrılmaz.”

“Yaptıklarınızdan dolayı oldukça şaşkınım, size tekrar söylüyorum, sinsiliğinize hayretimden dolayı şaşkınım.”⁸¹⁴

⁸¹³ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 405, 422.

⁸¹⁴ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 313.

Ebû Temmâm'ın hicviyelerindeki anlamları şu şekilde sıralamak mümkündür:

5.5.2.3.(1). Fiziksel Kusurları Hedef Alan Hicivler

Ebû Temmâm'ın hicviyelerinde, Kudâme b. Ca'fer gibi bazı eleştirmenlerin hiciv olarak kabul etmedikleri fiziksel özellikleri hedef alan şiirler oldukça sınırlıdır. Buna göre, şairin hicivlerinin genelinde manevî meziyetler üzerinden muhatabını yediği söylenebilir. Fiziksel kusur ve özellikleri yeren hicviyelerde şairler, yaratılıştan gelen kusurlar, yüz çirkinliği, fiziksel engeller ve vücuttan veya ağızdan kötü kokular yayılması gibi hususlara hiciv oklarını yöneltmişlerdir. Ebû Temmâm'ın aşağıdaki beytinden bir şekilde ters düştüğü kişilerin yaradılışlarını hedef almakta herhangi bir beis görmediği anlaşılmaktadır (Kâmil):

نُبَيْتُ عُتْبَةَ شَاعِرِ الْعَوَعَاءِ قَدْ ضَجَّ مِنْ عَوْدِي وَمِنْ إِبْدَائِي
لَمَّا غَضِبْتُ عَلَى الْقَرِيضِ هَجْوَتُهُ وَجَعَلْتُ خَلْقَتَهُ هِجَاءً هِجَائِي

“Ayak takımının şairi ‘Utbe’nin, kendisini yeniden açıkça yermemden rahatsız olduğu haberini verdiler bana.”

“Şiirine öfkelendiğimde onu hicvettim, onun çirkin yaratılışını hicvime malzeme yaptım.”⁸¹⁵

Beyitler, şairin ilkesel olarak fiziksel kusurları hicivlerine malzeme yapmaktan kaçınmadığına işaret etmektedir. Yine de Ebû Temmâm'ın şiirlerinde sadece Abdullâh b. el-A'maş'ı hicvettiği iki şiirinde fiziksel kusurları hedef aldığı dikkate alınırsa, kendisinin de bu tarzdan pek hoşlanmadığı yönünde bir yorum yapmak mümkün olacaktır. Bu anlama verilebilecek ilk örnekte şair, muhatabın çirkin olduğunu ve kötü koktuğunu şu sözleriyle dile getirmektedir (Kâmil):

نَعِمَ الْفَتَى ابْنُ الْأَعْمَشِ الْعَثُّ الرَّؤُوسُ لَوْلَا الْجَلِاقُ وَالْجُنُونُ وَالْبَحْرُ
كَأَنَّمَا أَسْنَانُهُ إِذَا كَشَّرُ حَبُّ مِنَ الْقَرْعِ مُؤَدَّرٌ نَحْرُ

“Ağır kokular yayan, çirkin İbnu'l-A'maş ne hoş delikanlıdır, ah bir de şu traşı, deliliği ve kötü ağız kokusu olmasaydı.”

“Sırttığında dişleri sanki, şişkin ve çürümüş bir kabak tanesi gibidir.”⁸¹⁶

Şairin muhatabı aşağılamak ve kızdırmak için nazmettiği bu beyitlerin, sanatsal açıdan oldukça zayıf, üslup yönünden de sıradan olduğunu söyleyebiliriz. Şiirde dikkati çeken tek şey şairin, ağır sıfatları ardı ardına dizdiği muhatabına alaycı bir ifadeyle “ne hoş delikanlı” ifadesini kullanmasıdır.

⁸¹⁵ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 299.

⁸¹⁶ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 374.

Ebû Temmâm Abdullâh b. el-A‘maş’ı hicvettiği başka bir şiirinde, muhatabın yüzünün çirkinliğini ve dış görünüşünün iticiliğini şiirine konu ettiği görülmektedir (Vâfir):

لِدَاءٍ ظَلَّ مِنْهُ فِي وَثَاقٍ	دَعِ ابْنَ الْأَعْمَشِ الْمِسْكِينَ يَبْكِي
تَنْبِئُ عَنِ الشَّقِيِّ بِمَا يُلَاقِي	فَصُفْرَةٌ وَجْهَهُ مِنْ غَيْرِ سُقْمٍ
عَلَيْهِ مِنَ السَّمَاجَةِ وَالْحُلَاقِ	لِبَيْسِ الدَّاءِ وَالِدَاءِ اسْتَكْفًا
لَهَا إِنْ سَأَنْ عَيْنِي فِي السِّيَاقِ	كُحِلْتُ بِفُجْحِ صُورَتِهِ فَأُضْحَى
لَمَّا جُهِزْنَا إِلَّا بِالطَّلَاقِ	مَسَاوٍ لَوْ قُسِمَ عَلَى الْعَوَانِي
كَأَنَّكَ قَدْ حُلِفْتَ مِنَ الْفِرَاقِ	فَبُحْتُ وَزِدْتُ فَوْقَ الْفُجْحِ حَتَّى

“Miskin İbnu'l-A‘maş’in düş yakasından, kendisini terk etmeyen illete ağlasın.”

“Hastalığı olmaksızın yüzündeki sarılık, o bahtsız ve karamsarın neler çektiğinin habercisidir.”

“Onu çirkinlik ve aşağılıkla kuşatan illet ne fena bir illettir.”

“Onun çirkin görüntüsü gözüme değer değmez, gözüm ölümcül hastalığa kapıldı.”

“Onun kötülükleri soylu güzel kadınlara paylaştırılırsa, çeyizleri boşanmaktan başka bir şey olmayacaktır.”

“Çirkinleştin, çirkinliğine sanki ayrılıktan (zinadan) olmuşsun gibi ahlaksızlığını da ekledin.”⁸¹⁷

Yerilen hususun davranışların sonucu olmayıp, iradesi dışında kendisinde bulunan fiziksel özelliklerin hicve konu edilmesinin uygun görülmediğine tekrar vurgu yaparak, hicviyelerin asıl üzerinde durması gereken anlamların işlendiği örneklere geçiş yapmak yerinde olacaktır. Toplumsal değer yargıları çerçevesinde, onurlu ve asil bir bireyde olması gereken cesaret, kahramanlık, akıl ve hikmet sahibi olma, cömertlik, dürüstlük ve ahde vefa gibi meziyetlere sahip olmama üzerinden yapılan yergiler, eleştirmenler tarafından asıl hiciv şiirleri olarak değerlendirilmektedir. Buna göre Ebû Temmâm’ın hicivlerinin bu türde yoğunlaştığı görülmektedir.

5.5.2.3.(2). Manevî Değerleri Hedef Alan Hicivler

Arapların en önemli meziyetlerden kabul ettiği cesaret methiyelerin temel argümanlarından olduğundan, bunun zıttı olan korkaklığın yergi şiirlerinin en çok hedef

⁸¹⁷ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 407.

aldığı vasıflardan biri olması gayet doğaldır. Ebû Temmâm, ‘Utbe b. Ebî ‘Âsım’ı yerdığı bir şiirinde onu kainatın en korkağı olmakla nitelemektedir (Vâfir):

أَعْتَبَهُ أَجْبَنُ الثَّقَلَيْنِ عُنْبًا بِجَهْلِكَ صِرْتَ لِلْمَكْرُوهِ نَصَبًا

“Ey ins ve cin aleminin en korkağı ‘Utbe! Cehaletinle kötülüğe yem oldun.”⁸¹⁸

Şairlerin manevî değerleri yedikleri hicviyelerinde en çok işledikleri vasıflardan bir diğeri, samimiyetten yoksunluk, yalancılık, vefasızlık ve vaatten dönmedir. Ebû Temmâm ‘Ayyâş b. Lehî‘a’yı bu meziyetlerle yermektedir (Basît):

يَا أَكْثَرَ النَّاسِ وَعَدًّا حَشْوُهُ خُلْفٌ وَأَكْثَرَ النَّاسِ قَوْلًا كُلُّهُ كَذِبٌ
ظَلَلْتَ تَنْتَهَبُ الدُّنْيَا وَزُحْرَفَهَا وَظَلَّ عِرْضَكَ عِرْضُ السُّوءِ يُنْتَهَبُ

“Ey insanlara içeriği sözden dönme olan en çok vaatler veren! Ey tümü yalanlardan ibaret en çok söz söyleyen!”

“Dünyanın nimetleri ve güzelliklerini çalıp çırpmaya devam ettin, senin namusun da kötü namus olarak sürekli saldırıya maruz kaldı.”⁸¹⁹

Şair bununla yetinmemekte, kendisini tanıdığı günden itibaren sinsice, samimiyetsiz davranmakla ve güven vermemekle hicvetmektedir (Kâmil):

الزَّيْنُجُ أَكْرَمُ مِنْكُمْ وَالرُّومُ وَالْحَيْنُ أَيَّمَنْ مِنْكُمْ وَالشُّومُ
عِيَّاشُ إِنَّكَ لِلَّيْمِ وَإِنِّي مُذْ صِرْتَ مَوْضِعَ مَطْلَبِي لِلَّيْمِ

“Zenciler ve Rumlar sizden daha değerli ve daha cömerttir, felaket ve uğursuzluk da sizden daha güvenilir.”

“Ey ‘Ayyâş! Sen, isteklerimi karşıladığım merci olduğundan beri sinsisin, hem de ne sinsisi!”⁸²⁰

Bu beyitlerde ve daha birçok örnekte şair üsluba herhangi bir gizem katmadan, kinayeli ifadelere başvurmadan, dokundurma ve iğnelemeler yapmadan direkt ifadelerle muhatabını hedef almaktadır. Şairin hiciv şiirlerini sanatsal açıdan olumsuz değerlendirmelere maruz bırakan özelliğın, herhangi bir sanatsal kaygı taşımayıp sadece muhatabı aşığılamaya yönelik sarih ifadeler kullanması olduğu düşünülmektedir.

Çoğu zaman şairler yedikleri şahısların bir tek meziyetlerini yermekle yetinmemektedirler. Onlara olan öfkeleri ve kinleriyle orantılı olarak hedef aldıkları meziyet sayısı artabilir veya eksilebilir. Ebû Temmâm da Muhammed b. Ahmed b. Ebî Dâvûd’u cimrilik, ahlaksızlık ve sinsilikle niteleyerek hicvetmektedir (Vâfir):

⁸¹⁸ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 302.

⁸¹⁹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 314.

⁸²⁰ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 425.

أَتَطْمَعُ أَنْ تُعَدَّ كَرِيمَ قَوْمٍ وَبَابُكَ لَا يُطِيفُ بِهِ كَرِيمٌ
كَمَنْ جَعَلَ الْحَضِيضَ لَهُ مَهَادًا وَيَزْعُمُ أَنَّ إِخْوَانَهُ النُّجُومُ
تُرى فِي كُلِّ وادٍ أَنْتَ فِيهِ بِلُؤْمِكَ سَائِرًا أَبَدًا تَهِيمُ

“Kapına cömert sayılabilecek hiçbir kimse yaklaşmıyorken kavminin cömerti sayılmayı mı arzuluyorsun?”

“Senin durumun dipleri ve seviyesizlikleri kendine yatak edinmiş, ancak dostlarının yıldızlar olduğunu sananın durumu gibidir.”

“Ebediyyen seninle kalacak sinsiliğinle görüldüğün ve yol aldığın her vadide hayal ve kuruntular peşinde koşmaktasın.”⁸²¹

Ebû Temmâm'ın muhataplarını hicvettiği manevî meziyetlerden bir diğeri ikiyüzlülüktür. Şair, samimiyetten uzak davranış sergileyen Abdullâh el-Kâtib'e kendisinden uzak durması gerektiğini sebepleriyle birlikte hicviyle şu şekilde iletmektedir (Vâfir):

أَعْبَدَ اللَّهُ قَوْمًا وَقَعُدَ بِهِ هَجْرِي فَقَدْ أَلْفَيْتَ مِنْ بَالِي وَفَكْرِي
وَقَدْ أَخْلَيْتُ حُبَّكَ مِنْ ضُلُوعِي كَانَ مُوشِحًا قَلْبِي وَصَدْرِي
يَمُوتُ مَشَايخُ الْكُتَابِ هَزَلًا وَرِزْقُكَ أَنْتَ فِي السَّيِّئِينَ يَجْرِي
نِفَاقُكَ فِي الْحُشُونَةِ عَنْكَ يُنْبِي بِأَنَّكَ تَسْتَطِيلُ بِحُسْنِ صَبْرِي

“Ey Abdullâh! Kalk, beni bırak ve uzakta dur! Sökülüp atıldın artık bemin aklımdan ve fikrimden.”

“Göğsümden ve kalbimden çıkardım sevgini, oysa kaplamıştı göğsümü ve kalbimi.”

“Tecrübeli koca katipler açlıktan zayıf kalarak ölüyor, sen altmışında olmana rağmen rızkın sana koşarak geliyor.”

“Bana kaba davranarak gösterdiğin ikiyüzlülükten benim güzel sabrımı zorlamaya çalıştığını anlaşıyor.”⁸²²

Abdullâh el-Kâtib'in bu davranışı, Ebû Temmâm'ı çok kızdırmış olmalı ki aynı anlamı aynı gerekçeyle başka bir hicivde daha okumaktayız (Münserih):

أَقْطَعُ جِبَالِي فَقَدْ بَرَمْتُ بِكَ وَحَلَّلْتَنِي حَيْثُ شِئْتُ مِنْ يَدِكَ

⁸²¹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 428-429.

⁸²² et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 378.

لَا أَشْتَهِي أَنْ تَكُونَ لِي سَكْنًا حَسْبُكَ مَا كُنْتَ لِي وَكُنْتُ لَكَ
أَنْتَ كَثِيرُ الْأَلْوَانِ مُشْتَرِكٌ فَاطْلُبْ خَلِيلًا سِوَايَ مُشْتَرِكًا

“Kopar iplerimi, bıktım senden, çek elini terk et beni nerede dilersem.”

“Yuvam olmanı arzulamıyorum artık, benim olduğun, benim de senin olduğum yeter!”

“Ne çok hallerin var senin karmakarışık, ortağın olarak benden başka bir sırdaş bul kendine.”⁸²³

Ebû Temmâm'ın hiciv şiirlerinin önemli araçlarından olan alaycı ve aşağılayıcı üslubu kullandığı pek çok şiiri bulunmaktadır. İçerdiği ağır anlamlar nedeniyle doğası itibarıyla can yakıcı hatta yaralayıcı olan hicivlerin, bu üslupla birlikte muhatapta açacağı yarayı derinleştireceği aşıkardır. Aşağıdaki şiirinde şair muhatabını alaycı bir dille cimrilikle nitelemektedir (Müctess):

أَتَيْتُ يَحْيَى وَقَدْ كَا نَ لِي صَدِيقًا وَوَدَا
فَقُلْتُ مَا بَالُ هَذَا أَلَا فَتَى اشْتَمَّ أَرَّ وَصَدَا
فَارْتَدَّ مِجِّي ارْتَدَا دَ الْأَسِيرِ عَايِنَ قَدَا
فَقَالَ لِي دُو مِرَاحٍ يُصَيِّرُ الْأَهْزَلَ جِدَا
كَذَا الْكَرِيمِ إِذَا مَا أَرَادَ أَنْ يَتَغَدَّى

“Yahyâ'ya geldim, arkadaşımı ve bana muhabbeti vardı.”

“Dedim ki: Bu delikanlıya ne oldu da tiksindi ve yüz çevirdi?”

“Esirin geri çekilerek kaçması gibi benden kaçtı ve ara ara baktı.”

“Şakacı, şakayı ciddiyete çevirir dedi bana.”

“Yemeğini yemek istediğinde, cömert de ancak böyle davranır.”⁸²⁴

Anlaşılan o ki şair, yemek vaktine yakın bir zamanda ziyaret ettiği arkadaşının kendisine karşı soğuk ve mesafeli davranmasını alaycı bir yaklaşımla cimrilğine bağlamaktadır. Oldukça sıradan bir üslup ve dilin kullanıldığı bu şiirde, şairin muhatabı üzerinde etkili olup olmayacağı tartışmaya açık bir durum olarak görülmektedir. Ebû Temmâm'ın divanında cimrilği konu edinen başka hiciv örneklerine rastlamak mümkündür. Bu anlamda ‘Ayyâş b. Lehî’a ve Abdullâh el-Kâtib, şairin divanında cimrilikle hicvettiği şahıslardan bazılarıdır.⁸²⁵

⁸²³ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 412.

⁸²⁴ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 350.

⁸²⁵ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 345, 408.

Ebû Temmâm'ın bazı muhataplarını soy ve nesep üzerinden hicvettiği görülmektedir. Benî Abdulkerîm'e şiiriyle saldıran 'Utbe. Ebî 'Âsım'a reddiye olarak nazmettiği bir şiirinde, muhatabın soyunu hicvederek Benî Abdulkerîm'i methetmektedir (Vâfir):

فَلَا حَسَبُ صَاحِبِ صَاحِبِ فِيهِ فَتُكْرِهُمُ وَلَا عَقْلٌ صَاحِبِ فِيهِ
إِذَا كَانَ الْهَجَاءُ لَهُمْ ثَوَابًا فَأَخْبِرْنِي لِمَنْ خُلِقَ الْمَدِيحُ

“Ne bağılı olduğun nesebin doğru senin ki çokluğuyla övünesin, ne de aklı melekelerin.”

“Eğer onları (Benî Abdulkerîm) yermek sevapsa, söyle bakalım medih kim için yaratıldı?”⁸²⁶

Ebû Temmâm'ın hicivlerinden en büyük payı alanlardan biri olan 'Utbe'nin yerildiği anlamlardan bir diğeri alçaklıktır. Şair muhatabını bu anlamla şöyle hedef almaktadır (Vâfir):

وَمَا وَفَدَ الْمَشِيبُ عَلَيْكَ إِلَّا بِأَخْلَاقِ الدَّنَاءَةِ وَالْوَضَاعَةِ

“Yaşlılık sana alçaklık ve seviyesizliğin gerektirdiği ahlaklardan başka bir şeyle gelmemiştir.”⁸²⁷

Ebû Temmâm zaman zaman muhataplarını hicvederken tehditkar bir üslup takınmaktadır. Şairin tehditlerini farklı yöntemlerle savurduğu görülmektedir. Muhammed b. Vuheyb'e yazdığı hicvinde onu ileriki zamanlarda nazmedeceği şiirleriyle tehdit etmektedir (Kâmil):

لَا تَعْجَلَنَّ عَلَيْكَ بَعْدَ نَهَارٍ وَغَدًا إِلَيْكَ تُجَهِّزُ الْأَشْعَارَ
تَرَكُ اللَّئِيمَ وَلَمْ يُمَزَّقْ عِرْضُهُ نَفْصٌ عَلَى الرَّجُلِ الْكَرِيمِ وَعَارُ
إِثْنَانٍ لَيْسَا يُؤْمَنَانِ بِحِدَّةٍ أَنَا حِينَ تُحْرِقُ سَخَطِي وَالنَّارُ

“Acele etme, senin için henüz karanlık çökmedi, yarın sana hazırlanacak şiirler.”

“İrzinin yırtılıp parçalanmadan bırakılması sinsinin, kusuru ve ayıbidir haysiyetli adamın.”

“Hiddet ve öfkede sınır tanımayan iki şey vardır, öfkem tutuşturulduğunda ben ve ateş.”⁸²⁸

Şair bazı hicivlerinde tehditlerini, muhataplarına beddualar göndermek suretiyle

⁸²⁶ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 332.

⁸²⁷ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 387.

⁸²⁸ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 355-357.

gerçekleştirmektedir. Mukrân el-Mubârekî'yi hedef aldığı hicvinde, annesini ve nesebini malzeme yaptığı şiirini şu bedduayla noktalamaktadır (Mütেকârib):

إِلَى النَّارِ فِي غَيْرِ حِفْظِ اللَّهِ غَرَّقَكَ اللَّهُ يَا مُنْحَدِرَ

“Allah’ın koruması olmadan cehenneme giresin, Allah seni ateşlere daldırsın ey ateşlere yuvarlanası!”⁸²⁹

Şairin zaman zaman hicivlerindeki dolaylı tehditlere dinî anlamları kattığı ve bu anlamları dinin çizdiği sınırların dışında, dinî edebe aykırı bir üslupla kullandığı görülmektedir. Bu hususa örnek gösterilebilecek hicviyesinde şair, ‘Ayyâş’ı şöyle yermektedir (Hezec):

أَيَّا مَنْ أَعْرَضَ اللَّهُ عَنِ الْعَالَمِ مِنْ بَعْضِهِ
وَيَا مَنْ بَعْضُهُ يَشْهَهُ دُ بِالْبُغْضِ عَلَى بَعْضِهِ
وَيَا أَنْقَلَ خَلْقَ اللَّهِ هِ مِنْ مَاشٍ عَلَى أَرْضِهِ
وَمَنْ عَافَ مَلِيكَ الْمَوْتِ تِ وَأَسْتَقْدَرَ مِنْ قَبْضِهِ

“Ey nefreti yüzünden, Allah’ın alemde yüz çevirdiği kimse!”

“Ey benliğinin bir kısmı, diğerinin aleyhine nefretle şahitlik eden kimse!”

“Ey Allah’ın yeryüzünde yürüyen mahlukâtı arasındaki en sakil ve sıkıcı kimse!”

“Ey ölüm meleğinin canını almaktan iğrendiği ve tiksindiği kimse!”⁸³⁰

Ebû Temmâm’ın hicivlerinde şaka ile başlayan ancak dozunu arttırarak eleştiri, alay, tahkir ve galiz küfürlere varan ifadelere rastlamak mümkündür. Buna göre şairin pek çok hicvinde kullanmayı tercih ettiği yergi araçlarından birisinin de iffet ve nezâhet sınırlarını ihlal eden, bu çalışmada zikredilemeyecek hatta ağza alınamayacak kadar müstehcen ve galiz lafızlar olduğu söylenebilir. Şair, Ebu’l-Muğîs Mûsâ b. İbrâhîm er-Râfikî,⁸³¹ Yûsuf es-Serrâc,⁸³² Abdullâh b. el-A‘maş,⁸³³ ‘Utbe b. Ebî ‘Âsım⁸³⁴ ve Abdullâh b. Yezîd el-Kâtib’i⁸³⁵ küfürlü ifadeler, annelerine zinâ iftirası ve sapık ilişkiler isnadı gibi din, ahlak, örf, insanlık hatta en özgürlükçü değer yargılarına dahi sığmayacak ağır bir dille hicvetmiştir. Abbâsî döneminin değişen sosyal, kültürel ve ekonomik şartlarıyla birlikte yayılan mucûn akımının tesiriyle nazmedildiği düşünülen söz konusu şiirler, olumsuz yönlerine rağmen dönemin sosyokültürel yapısının etik

⁸²⁹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 377.

⁸³⁰ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 385.

⁸³¹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 318.

⁸³² et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 329.

⁸³³ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 383, 436, 439.

⁸³⁴ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 402.

⁸³⁵ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 404, 420.

yönüne ışık tutması açısından önem arz etmektedir.

Şair, kendisini haddi aşmaya zorlayan duygulardan sıyrılıp rüşdüne dönmeyi başardığında yaptığı fahiş hata ve ihlallerin farkına varmış olmalı ki bazı şiirlerinin sonunda şu ifadelerle işlediği günahı itiraf edip tövbeye sığındığını görmekteyiz (Kâmil):

هَتَّكْتُ دِينِي فَاسْتَتَرْتُ بِتَوْبَةٍ فَأَنَا الْمُمْقِرُ بِذَنْبِهِ التَّوَّابُ

“Dinimin hürmetini ayaklar altına aldım, tövbeye sığındım, zira günahını itiraf eden çokça tövbe edenim ben.”⁸³⁶

Ebû Temmâm'ın hicivlerinde dikkatleri çeken bir başka husus, yergi anlamı taşıması gereken şiirlerin methiyeleri andırmasıdır. Bunun örneği, şairin önce övüp sonra yerdığı şahıslardan birisi olan el-Muttalib el-Huzâ'î'yi hedef alan şu hicviyesinde karşımıza çıkmaktadır (Serî):

أَوَّلُ عَدْلٍ مِنْكَ فِيمَا أَرَى أَنْتَ لَا تَقْبَلُ قَوْلَ الْكَذِبِ
مَدَحْتُمْكُمْ كِذْبًا فَجَارَيْتَنِي بُحْلًا لَقَدْ أَنْصَمْتَ يَا مُطَّلِبَ

“Bana göre sendeki ilk adalet, senin yalanı kabul etmemendir.”

“Sizi yalandan övdüm, karşılığında beni cimrilikle ödüllendirerek adaletli davrandın ey Muttalib.”⁸³⁷

İkinci beyitte ironiyle söylenmiş cimrilikle ödüllendirme anlamı dışında kalan adalet, yalanı kabul etmeme, adil davranış sergileme gibi anlamların tümü methiyeye aittir. Aslında şairin yergiyi kastedtiği tek anlam olan cimrilikle ödüllendirmenin, yalan methiye karşılığında uygulandığı dikkate alındığında, bunun da dolaylı yollarla bir medih olarak algılanabileceği ifade edilebilir. Şiirin önceleri övülen sonradan duyguların değişmesiyle yerilen birine yazılması, şairin bir duygusal karmaşa yaşadığına işaret etmektedir. Şiirden net bir şekilde algılanan bu duygu ve fikir karmaşasının ardında, aralarındaki ilişkinin düzeliş yeniden eski günlere dönme ümidinin olduğu varsayımı bulunmaktadır.

5.5.2.3.(3). Şehir Hicivleri

Ebû Temmâm'ın hicviyeleri arasında, I. Abbâsî döneminde hicivlerdeki yeniliklerden biri olan şehir yergilerini konu edinen şiirler kategorisinde görülebilecek bir örnekle karşılaşılacaktır.⁸³⁸ Şair bu şiirinde Bağdat'ı hicvedip Sâmerâ'yı övmektedir (Basî):

⁸³⁶ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 312.

⁸³⁷ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 324.

⁸³⁸ Heddâra, *İtticâhâtu 'ş-Şi'ri'l-'Arabî*, s. 430.

لَقَدْ أَقَامَ عَلَى بَغْدَادَ نَاعِيَهَا فَلَيْبِكِهَا لِخَرَابِ الدَّهْرِ بَاكِهَا
 كَانَتْ عَلَى مَا بِهَا وَالْحَرْبُ مُوقَدَةً وَالتَّارُ تُطْفِئُ حُسْنًا فِي نَوَاحِيهَا
 تُرَجَى لَهَا عَوْدَةٌ فِي الدَّهْرِ صَالِحَةً فَالآنَ أَضْمَرَ مِنْهَا اليأسَ رَاجِيَهَا
 مِثْلَ العُجُوزِ الَّتِي وَلَّتْ شَبِيئَتَهَا وَبَانَ عَنْهَا كَمَالٌ كَانَ يُحْظِيهَا
 لَزَّتْ بِهَا ضِرَّةٌ زَهْرَاءُ وَاضِحَةً كَالشَّمْسِ أَحْسَنُ مِنْهَا عِنْدَ رَائِيهَا

“Bağdat’ın vefat haberini yayacak olan yaydı, zaman afetinin yıkımına Bağdat’ın ağlayanı ağlasın.”

“Savaş ateşi tutuşmuşken güzelliğiyleydi, ateş bazı yanlarındaki güzellikleri söndürdü.”

“Zamanla hayırlı bir şekilde dönüşü beklenmektedir, dönüşüne umut bağlayan şimdilik karamsarlık beslemektedir.”

“Gençliği geçip giden ancak kazandığı olgunluğu ortaya çıkan yaşlı bir kadın gibidir o.”

“Parlak ışıl ışıl bir kuma yaklaştı ona, güneş gibi güzeldir o, hatta görenine göre güneşten de güzel.”⁸³⁹

Dönemin şiir modasına uyarak Bağdat’ı yerdiği şiiri, bir hicivden çok şehre yazılmış bir mersiyeyi andırmaktadır. Şehrin uğradığı yıkım, savaş ateşinin güzelliklerinin bir kısmını yakıp yutması ve yeniden canlanma ümidi gibi anlamların vefat, ağlama, gözyaşı gibi unsurlarla takdim edilmesi kusursuz bir mersiye örneği gibi görünmektedir. Gençliğin uçup gitmesi ve genç, alımlı kumanın bu yaşlı kadını tahtından etmeye yaklaşması hiciv olarak algılanabilecek ifadeler olarak gösterilebilir.

5.5.3. Mersiye Şiirleri

Arap edebiyatı eleştirmenleri medih şiirleriyle mersiyele arasında güçlü bir ilişki bulunduğuna işaret etmişler, içerdiği anlamlar bakımından medih şiirlerinden bir fazlası veya eksiği olmadığını ifade ederek aralarındaki tek farkın mersiye şiirlerinin tahsis edildiği kişinin bu hayattan göçüp gitmesine delalet eden “idi”, “geçip gitti”, “vefat etti” gibi ifadeler içermesi olduğunu belirtmişlerdir.⁸⁴⁰ el-Âmidî de ölünün iyiliklerini saymanın diri birisini övmekle aynı olduğunu, mersiyede acı ve elem, feryâd-ü figan, hasret ve özlem, hüzn ve keder, pişmanlık ve dövünme ifade eden lafızların bulunması haricinde methiyeyle arasında bir fark olmadığını ifade

⁸³⁹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 438.

⁸⁴⁰ İbn Reşîk, *el-'Umde*, II, 147; İbn Ca'fer, *Nakdu's-Şi'r*, s. 118.

etmektedir.⁸⁴¹ Bu arada, Arap şiir geleneğinde methiyelere nesîble başlanma geleneğinin mersiye şiirlerinde uygulanmamasının, iki tür arasındaki biçim farklılıklarının en belirginini olduğu belirtilmelidir.⁸⁴² Medihle mersiye arasında zikredilenler dışında fark olmadığını ifade eden değerlendirmeden yola çıkarak mersiye, “ölülere yapılan medih” şeklinde ifade etmek mümkündür.

Mersiyeler, şairin en etkili eserlerini verdiği diğer alandır. Ebû Hilâl el-‘Askerî mersiyeleri de en az methiyeleri kadar başarılı görülen Ebû Temmâm’ı, muhdes şairlerin en güzel ve etkili mersiye şiirleri yazan şairi olarak görürken, İdrîs b. Bedr es-Şâmî el-Kuraşî ve savaş meydanında şehit düşen Muhammed b. Humeyd et-Tâî’nin ardından nazmettiği mersiyeleri bu türün en etkili örneklerinden kabul etmektedir.⁸⁴³ Ebû Dulef el-‘İclî’nin, şairin İbn Humeyd et-Tâî’ye yazdığı mersiye duyduğunda, bu şiirin kendisinin ölümü üzerine yazılan bir şiir olmasını dilediği ve “*bu veya benzeri bir şiirle anılan birisinin asla ölmeyeceğini*” dile getirdiği rivayet edilmektedir.⁸⁴⁴ İbn Reşîk el-Kayrevânî de Ebû Temmâm’ı, Arap şiirinde mersiyenin hakkını veren sayılı şairlerden birisi olarak görmektedir.⁸⁴⁵ el-Âmidî ise Ebû Temmâm’ı, İdrîs b. Bedr es-Şâmî el-Kuraşî’ye yazdığı mersiyedeki birkaç beyit üzerinden değerlendirerek, “*mersiyelerin en yetenekli şairi*” vasfına layık görmektedir.⁸⁴⁶ Ömer Ferrûh da şairin mersiyelerinin methiyelerinden daha az tekellüfe ve zorlamaya kaçtığını, doğallığının daha fazla ve içerdiği duyguların daha ince ve samimi olduğunu belirtmektedir.⁸⁴⁷ Şairin medih ve mersiye şiirleri toplam şiirleriyle karşılaştırıldığında üçte ikilik kısımdan fazlasını bu iki türün oluşturduğu açıkça görülecektir. Bu anlamda şairin şiir karakterini özetleyen “*Ebû Temmâm çokça öven ve çokça ağıt yakan bir şairdir.*”⁸⁴⁸ söyleminin haklılığı net bir şekilde anlaşılacaktır.

Ebû Temmâm’ın divanında yer alan mersiye şiir ve şiir parçalarının toplamı 31 olup, bu şiirlerin içerdiği toplam beyit sayısı 611’dir. Bu sayı, şairin divanında bulunan beyit toplamının % 8’ine tekâbül etmektedir. Buna göre beyit miktarı açısından değerlendirildiğinde, mersiyenin medih ve hicivden sonra divanda üçüncü sırayı aldığı söylenebilir. Şairin en uzun mersiyesi 64 beyitten oluşan Hâlid b. Yezîd eş-Şeybânî’ye,⁸⁴⁹ en kısası da 3 beyitten ibaret Ca‘fer et-Tâî’ye yazdığı şiirlerdir.⁸⁵⁰ Hâlid

⁸⁴¹ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, III, 469.

⁸⁴² İbn Reşîk, *el-‘Umde*, II, 151.

⁸⁴³ el-‘Askerî, Ebû Hilâl, *Dîvânu’l-Me‘ânî*, (thk.: Ahmed Hasan Besec), Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut 1994, II, 525.; İbn Reşîk, *el-‘Umde*, II, 148.

⁸⁴⁴ el-İsfahânî, *el-Eğânî*, XVI, 271; es-Sûlî, *Ahbâru Ebî Temmâm*, s. 125.

⁸⁴⁵ İbn Reşîk, *el-‘Umde*, II, 149.

⁸⁴⁶ es-Se‘âlibî, ‘Abdumelik b. Muhammed b. İsmâ‘îl, *Hâssu’l-Hâs*, (thk.: Me‘mûn b. Muhyiddîn el-Cinân), Daru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrût 1994, s. 172.

⁸⁴⁷ Ferrûh, *Ebû Temmâm Şâ‘iru’l-Halîfe Muhammed el-Mu‘tasım Billâh*, s. 81.

⁸⁴⁸ Global Arabic Encyclopedia, *el-Mevsû‘atu’l-‘Arabîyyetu’l-‘Âlemîyye*, Muessesetu A‘mâli’l-Mevsû‘a li’n-Neşr ve’t-Tevzî‘, Riyad 1999, VII, 184.

⁸⁴⁹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 5-36.

b. Yezîd eş-Şeybânî, Muhammed b. Humejd et-Tâî, Benî Humejd, Yahyâ b. İmrân, Hâşim el-Huza'î ve İdrîs b. Bedr es-Şâmî gibi isimler, şairin 20'ye ulaşan mersiye şiirleri yazdığı kişilerden bazılarıdır.

5.5.3.1. Bölümlerine Göre Mersiye Şiirlerinin İçerdiği Anlamlar

Klasik mersiyelerin üç ana bölümünü oluşturan; ölen kişinin kaybından duyulan acı ve hüznün dile getirildiği ağlama (nedb, nevh), ölenin erdem ve meziyetlerinin anlatıldığı övgü (te'bîn) ve kaybedilenin ardından hissedilen acılara katlanmanın ve musibetlere karşı sabrın tavsiye edildiği (sabr, azâ) bölümlerini⁸⁵¹ Ebû Temmâm'ın mersiye şiirlerinde görmek mümkündür. Mersiye şiirlerinin genelinde şairin, klasik mersiye şiirlerinin bölümlerine ve bu bölümlerde işlenen anlamlara sadık kaldığı görülmektedir.

Ebû Temmâm genel olarak mersiyelerin giriş kısmında yer alan ağlama “nedb” bölümünde, mersiye yazdığı kişinin kaybı nedeniyle çekilen acı ve ızdırap, duyulan hüznün ve ruhu kaplayan gam ve kederi kelimelere aktarmaya çalışmaktadır. Duyguları harekete geçirerek gözyaşı dökülmesini sağlayabilmek için, ölen kişinin kaybının ne büyük bir imtihan ve musibet olduğunu mısralarıyla ifade etme gayreti göstermektedir. Şair, divanında yer alan en uzun mersiye olan komutan Hâlid b. Yezîd eş-Şeybânî'nin ölümü üzerine nazmettiği mersiye'nin nedb bölümünde felaketin büyüklüğünü, çekilen acının boyutlarını şu beyitlerle ifade etmektedir (Mütekârib):

نَعَاءٍ إِلَى كُلِّ حَيٍّ نَعَاءٍ	فَتَى الْعَرَبِ اِخْتَلَّ رُزْعُ الْفَنَاءِ
أَصْبْنَا جَمِيعًا بِسَهْمِ النَّضَالِ	فَهَلَّا أَصْبْنَا بِسَهْمِ الْغَلَاءِ
أَلَا أَيُّهَا الْمَوْتُ فَجَعْتَنَا	بِمَاءِ الْحَيَاةِ وَمَاءِ الْحَيَاءِ
فَمَازَا حَضَرْتَ بِهِ حَاضِرًا	وَمَازَا حَبَّاتٌ لِأَهْلِ الْحَبَاءِ
نَعَاءٍ نَعَاءٍ شَقِيقَ النَّدَى	إِلَيْهِ نَعِيًّا قَلِيلَ الْجَدَاءِ

“Ölüm haberini her canlıya duyur! Arapların delikanlısının fenâ diyarını yurt edinme haberini herkese ver!”

“Hepimiz en büyük efendimizi kaybettik, bundan daha küçük bir bela gelseydi ya başımıza!”

“Ey ölüm! Bize hesapsızca ve rencide etmeden cömertlik edeni, bizim can suyumuzu alarak bize büyük acılar verdin.”

“Ey ölüm! Şehirlimize getirdiğin bu bela, bedevimize gizlediğin bu büyük

⁸⁵⁰ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 138.

⁸⁵¹ Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Asru'l-Cahilî*, s. 210; Toprak, “Mersiye”, s. 215.

musibet nedir?”

“*Ey cömertlik! Kardeşinin ölüm haberini yay, beyhude bir şekilde yay kara haberi.*”⁸⁵²

Şair kasidenin girişinde felaketin boyutlarını hissettirebilmek için “ölüm haberini duyur” anlamında فَعَالٍ vezninde نَعَاءٍ isim fiilini ilk beyitte iki defa tekrar etmektedir. Ölümün en büyük efendilerini kendilerinden kopardığını dile getirerek, acılarının gönüllerinde asla doldurulamayacak bir boşluğa neden olduğunu belirtmektedir. Merhamet dilercesine ölüme seslenişi, dinleyicilerin duygularını harekete geçirebilmek için mersiye yazılanla kendileri arasında bağ kurma girişimi ve “ölüm haberini yayma” anlamı taşıyan lafzın son beyitte üç defa tekrar etmesi, şairin hitabı güçlendirme adına kullandığı unsurlardandır. Anlamla uyumlu lafızların çok defa tekrar edilmesi her ne kadar mübâlağa olarak algılansa da duyguyu muhataba ulaştırmada uygun bir yöntem olarak değerlendirilmektedir. el-Âmidî beyte dair değerlendirmesinde نَعَاءٍ kelimesiyle başlangıcı hoş görmese de bunun Arapçada kullanılan bir lafız olduğunu, bu nedenle başlangıç üslubunun makul görülebileceğini ifade etmektedir.⁸⁵³

Ebû Temmâm'ın mersiyelerinin ilk bölümüne çoğu kez kalbin acıdan paramparça olması, uykuların kaçması, gözyaşı ve ağlama anlamlarıyla başladığı görülmektedir. Şairin, hüzünden kalbin parçalandığını ifade ettiği Humeyd b. Kahtaba oğullarına yazdığı mersiye giriş beyti oldukça etkileyicidir (Basît):

أَيُّ الْقُلُوبِ عَلَيْكُمْ لَيْسَ يَنْصَدِعُ وَأَيُّ نَوْمٍ عَلَيْكُمْ لَيْسَ يَمْتَنِعُ

“*Hangi kalp izin acınıza dayanır da yarılmaz, sizin acınızdan hangi uykular kaçmaz?*”⁸⁵⁴

el-Âmidî'nin “güzel ve hoş” bir mersiye başlangıcı olarak değerlendirdiği beyitte şair,⁸⁵⁵ kalplerin bu acıyı taşıyamayacağını, gözlerin ise uykuyu unutacağını dile getirmektedir.

Keza el-Âmidî'nin “iyi ve etkili”⁸⁵⁶ lafızlarıyla değerlendirdiği Halife el-Mu'tasım'ın vefatı üzerine yazdığı mersiyesinin giriş beytinde gözyaşlarının durmaksızın döküldüğünü, göz kapaklarının uykuyu terk ettiğini şu ifadelerle zikretmektedir (Kâmil):

مَا لِلدُّمُوعِ تَرُومُ كُلَّ مَرَامٍ وَالْجُفُنُ ثَاكِلُ هَجَعَةٍ وَمَنَامٍ

⁸⁵² et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 5-10.

⁸⁵³ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, III, 462.

⁸⁵⁴ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 89.

⁸⁵⁵ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, III, 459.

⁸⁵⁶ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, III, 460.

“Gözyaşlarıma ne oluyor da akıyor da akıyor, göz kapaklarım da uykuyu terk ediyor?”⁸⁵⁷

el-Âmidî'nin “uygun ve yerinde” gördüğü başlangıçlarından birinde şair,⁸⁵⁸ el-Kâsım b. Tavk'ın ölümünün etkilerini şöyle anlatmaktadır (Tavîl):

جَوَى سَاوَرَ الْأَحْشَاءَ وَالْقُلُوبَ وَاعْلَهُ وَدَمْعٌ يَضِيْمُ الْعَيْنِ وَالْجَفْنَ هَامِلُهُ

“Hüzün ve tasa kapladı içimi ve kalbimi, gözyaşları da durmadan dökülerek zulmetti gözlerime ve göz kapaklarıma.”⁸⁵⁹

Ebû Temmâm'ın mersiyelerine çoğunlukla gözyaşı üzerinden giriş yapmasından, ölenin ardından hüznü ve kederini gözyaşı dökerek göstermeyi ilke olarak benimsediği anlaşılmaktadır. İdrîs b. Bedr es-Şâmî el-Kuraşî'ye yazdığı mersiyesine aynı şekilde bu anlamı zikrederek giriş yaptığı görülmektedir (Tavîl):

دُمُوعٌ أَجَابَتْ دَاعِيَّ الْحُزْنِ هُمُوعٌ تَوَصَّلُ مِنَّا عَنْ قُلُوبٍ تَقَطَّعُ

“Hüznün davetine durmadan akarak icabet eden gözyaşları, üzüntüden paramparça olan kalbin hüznüne ortak olmak için dökülmeye devam etmektedir.”⁸⁶⁰

el-Âmidî, *el-Muvâzene*'de bu beyte bir olumlu bir de olumsuz eleştiri getirmektedir. Olumlu eleştirisinde beytin “isabetli” bir başlangıç olduğunu ifade ederken,⁸⁶¹ olumsuz eleştirisinde ise Ebû Temmâm'ın beytin anlamını Ebu'l-‘Abbâs el-Müberred'in yazdığı bir mersiyesinden alıntıladığını belirtmektedir.⁸⁶²

Ebû Temmâm'ın mersiyelerinin ağlama bölümü olan girişlerinde gözlemlenen bir başka husus, abartılı ifade ve anlamların çokluğudur. Şairin bu tarzı, hüznün kapladığı duygu yoğunluğunun hakim olduğu şiirler olan mersiyelerin doğasıyla gayet uyumlu görünmektedir. Bu anlamda şairin Ahmed b. Hârûn el-Kuraşî'ye yazdığı mersiye'nin aşağıda zikredilen ilk beyitleri bu hususun aydınlatılması adına üzerinde durulması gereken beyitlerdendir (Hafîf):

فَاتْرِكِينِي وَقِيْتِ مَا فِي لِمَا فِي دَابُّ عَيْنِي الْبُكَاءُ وَالْحُزْنُ دَابِي
بَيْنَ بَيْتِي وَعَبْرَتِي وَآكِيَّتِي سَأُجْرِي بِقَاءِ أَيَّامِ عُمْرِي
ثُمَّ عَمَّتْ رَزِيَّتِي وَمُصَايِي فِيكَ يَا أَحْمَدَ بْنَ هَارُونَ حَصَّتْ
فِي أَحْتِلَالِي وَعِصْمَتِي فِي اضْطِرَابِي فَجَعَلْتَنِي الْأَيَّامُ فِيكَ فَأُنْسِي

⁸⁵⁷ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 203.

⁸⁵⁸ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, III, 461.

⁸⁵⁹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 107.

⁸⁶⁰ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 92.

⁸⁶¹ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, III, 461.

⁸⁶² el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 111.

فَجَعَلْتَنِي الْأَيَّامَ بِالصَّادِقِ النَّطِّ ————— قِ فَتَى الْمَكْرَمَاتِ وَالْأَدَابِ

“Ağlamak gözlerimin adeti, hüznün de benim, -Başıma gelen senden uzak olsun- Beni kendi halime bırak ne olur!”

“Ömrümün kalan günlerini pay edeceğim, hüznüm, gözyaşım ve kederim arasında.”

“Ey Ahmed b. Hârûn! Belam ve musibetim senin kaybındı sadece, sonra tüm dünyamı kapladı bu felaket.”

“Günler beni senin acınla perişan etti, sonra bu perişanlık ruh sarsıntım ve ızdırabımda unutulup gitti.”

“Günler beni doğru sözlü, iyilik ve âdâb timsali delikanlının acısı ve hüznüyle perişan etti.”⁸⁶³

Gözlerin ağlama, ruhun hüznüyle alışkanlık derecesine varacak birlikteliği, ömrün kalan günlerinin hüznü, gözyaşı ve kedere vakfedilmesi, ölen kişinin yokluğunun hayattaki yegane dert olarak görülmesi, acının daha yoğun olumsuz ruh haliyle bastırılması gibi ifadeler beyitlerdeki mübâlağanın oldukça ileri düzeyde olduğuna işaret etmektedir.

Ebû Temmâm'ın Benî Humejd'ten Ebu'l-Fadl el-Humejdî'ye yazdığı mersiye'nin nedb bölümündeki aşağıdaki beyitler, abartılı ifadelerin hüznü hüzn kattığı en etkileyici örneklerdendir (Basît):

لَوْ صَحَّحَ الدَّمْعُ لِي أَوْ نَاصَحَ الْكَمَدُ لَقَلَّمَا صَحْبَانِي الرُّوحُ وَالْجَسَدُ
حَانَ الصَّفَاءُ أَخْ كَانَ الزَّمَانُ لَهُ أَحَّا فَلَمْ يَتَخَوَّنْ جِسْمَهُ الْكَمَدُ
تَسَاقَطُ الدَّمْعِ أَدْنَى مَا بُلِيَتْ بِهِ فِي الْحَبِّ إِذْ لَمْ تَسَاقَطْ مُهْجَةٌ وَبَدُ
لَأَنْفَدَنَّ أَسَى إِذْ لَمْ أَمُتْ أَسْفًا أَوْ يَنْفَدُ الْعُمُرُ بِي أَوْ يَنْفَدُ الْأَبْدُ

“Gözyaşları derdime deva olur veya gam ve kederlerim son bulursa, ruhum ve bedenimin her ikisi bana eşlik etmeyecektir.”

“Kardeşinin ölümü nedeniyle tüm benliğini gam, keder ve hüznü kaplamayan kişi, kardeşlik samimiyetine ihanet etmiştir.”

“Sana olan sevgimde gözyaşlarımın dökülmesi başıma gelebilecek en basit şeydir, oysa gözyaşlarım canımı, kanımı ve elimi düşürmeliydi.”

“Üzüntümden tükeneyeceğim tasamdan ölmediğim takdirde veya ömrüm tükenecek

⁸⁶³ et-Tebrîzî, Dîvânü Ebî Temmâm, IV, 51.

ya da bu hüziin ebediyen devam edecek.”⁸⁶⁴

Şair, ruhu bedeninde olduğu müddetçe gözyaşlarının hüznünü azaltmada işe yaramayacağını, sevilen birinin kaybının tüm benliği hüznü garketmesi gerektiğini, aksi takdirde bunun kardeşlik hukukuna ihanet sayılacağını, kederinin canını alması gerekirken sadece gözyaşı dökmesinin verilebilecek en basit tepki olduğunu, üzüntüsünden ve kederinden tükenip gideceğini ve zaman son bulmadıkça da hüznünün devam edeceğini mübâlağalı bir şekilde dile getirmektedir.

Ebû Temmâm'ın mersiyelerinin giriş bölümleri el-Âmidî, İbn Reşîk el-Kayrevânî ve el-Merzubânî (ö. 384/994) gibi edebiyatçıların, bazen olumlu bazen de olumsuz eleştirilerinden nasibini almıştır. Şairin mersiyelerinde büyük pay sahibi olan Muhammed b. Humeyd et-Tâî için yazdığı bir şiirin başlangıcı olan aşağıdaki beyit, İbn Reşîk el-Kayrevânî'nin değerlendirmesine göre müvelled şairlerin mersiye girişleri arasında eşsizdir (Tavîl):⁸⁶⁵

أَصَمَّ بِكَ النَّاعِي وَإِنْ كَانَ أَسْمَعَا وَأَصْبَحَ مَغْنَى الْجُودِ بَعْدَكَ بَلْقَعَا

“Senin ölüm haberini veren duyurmayı başarsa da sağır etti herkesi, sende sonra ıssızlaştı cömertliğin civil civil olan yuvası.”⁸⁶⁶

Şairin bu beytinde sağırılıktan kastın kulakların gerçekten duymaması değil, felaket ve facia boyutundaki ölüm haberini duyan herkeste şok etkisi yaratması ve bu haberden sonra söylenen hiç birşeye aldırış etmemesi olduğu belirtilmelidir. el-Âmidî, Ebû Temmâm'ın bu beytin anlamını Sufyân b. ‘Abdi Yegûs en-Nasrî'nin bir mersiyesinden alıntı yaptığını belirtmesine rağmen,⁸⁶⁷ şairin mersiyelerini değerlendirdiği başka bir bağlamda aynı beytin anlamının “gerçekten hoş” olduğunu ifade etmektedir.⁸⁶⁸

Şairin en çok ses getiren mersiye başlangıçlarından bir diğeri, Muhammed b. Humeyd et-Tâî'nin ardından yazdığı başka bir mersiyesinde görülmektedir. Arap edebiyat âlimlerinin farklı yaklaşımlarla ele aldıkları aşağıdaki beyitte şair şöyle demektedir (Tavîl):

كَذَا فَلْيَجِلَّ الْحَطْبُ وَلْيَفْدَحِ الْأَمْرُ فَلَيْسَ لِعَيْنٍ لَمْ يَفِضْ مَاؤُهَا عُذْرُ

“İşte böyle, musibet büyüsün ve mesele ağırlaşsın, gözyaşları taşmayan gözün hiçbir mazereti olamaz.”⁸⁶⁹

el-Merzubânî, Ebû Temmâm'ın beyitte henüz olmayan veya bilinmeyen bir şeye

⁸⁶⁴ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 74-75.

⁸⁶⁵ İbn Reşîk, *el-'Umde*, II, 148.

⁸⁶⁶ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 99.

⁸⁶⁷ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 103.

⁸⁶⁸ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, III, 458.

⁸⁶⁹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 79.

işaret eden “*işte böyle*” anlamındaki كَذَا lafzıyla söze başlamasını hoş görmemekte, şairin önce Muhammed b. Humeyd et-Tâî'nin öldüğünü zikrederek sonra “*işte böyle*” lafzıyla devam etmesi gerektiğini belirtmektedir.⁸⁷⁰ Ebû Bekr es-Sûlî, mersiyeinin bu beyitle başlamadığını, öncesinde “*işte böyle*” lafzıyla işaret edilen bir beyit olduğunu bildiren bir rivayet aktarmaktadır. Rivayete göre, Ebu'l-Ğamr el-Ensârî Ebû Temmâm'ı rüyasında görür ve şiire neden bu lafızla başladığını sorar. Ebû Temmâm da şiirin ilk beytinin aşağıda zikredilen beyit olduğunu, ancak bunun insanlar tarafından ihmal edildiğini belirtir (Tavîl):

حَرَامٌ لِّعَيْنٍ أَنْ تَجِفَّ لَهَا شُفْرٌ وَأَنْ تَطْعَمَ التَّغْمِيضَ مَا أَمْتَعَ الدَّهْرُ

“*Haram olsun göz kapakları kuruyan gözlere, hayat devam ettiği müddetçe göz kapayıp uyuyan gözlere.*”⁸⁷¹

Ancak divanın et-Tebrîzî şerhinin muhakkiklerinden Muhammed ‘Abduh ‘Azzâm, Ebû Temmâm'ı eleştirilerden korumak için ensarları tarafından bu beytin uydurulduğunu iddia etmektedir.⁸⁷² el-Âmidî ise bu beyiti kusurlu görmediğini, aksine lafız ve üslup açısından oldukça muhkem bir yapıya sahip olduğunu, şairin ölüm haberini duyanların kendilerinden geçerek giysilerini parçaladığını, bayrakları yırttıklarını ve öfkeden mızrakları kırdıklarını görmesi üzerine “*işte böyle*” diyerek söze başladığını belirterek şairi savunmaktadır.⁸⁷³ Bu bağlamda, el-Âmidî'nin görüşünün oldukça tutarlı ve başlangıcı anlamlı kıldığını belirtmek yerinde olacaktır.

Ebû Temmâm'ın mersiyeinin, ölenin erdem ve meziyetlerinin anlatıldığı övgü “*te'bîn*” bölümünde mersiye yazdığı kişilerin kayda değer tüm vasıf ve meziyetlerini zikretmek suretiyle onları methettiği ve hatıralarını yad ettiği görülmektedir. Şairin methiyelerinde olduğu gibi mersiyeilerinin *te'bîn* bölümünde de en çok vurguladığı meziyetlerin başında cömertlik ve cesaret gelmektedir. Şair Hâlid b. Yezîd eş-Şeybânî'ye yazdığı mersiyesinde, yâd ettiği şahsın hayatta olduğu dönemde cömertliğiyle kendilerini rahat ettikleri yaşam standartlarına kavuşturduğuna işaret etmektedir (Mütakârib):

مَضَى الْمَلِكُ الْوَائِلِيُّ الَّذِي حَلَبْنَا بِهِ الْعَيْشَ وَسَعِ الْإِنَاءِ
فَأَوْدَى النَّدَى نَاضِرَ الْعُودِ وَالْأَ مُتَوَّهَةً مَعْمُوسَةً فِي الْفَتَاءِ

“*Geçimimizi kap dolusu süt sağar gibi bolca sağladığımız Vâil b. ‘Amr’ın torunlarından olan kral göçüp gitti.*”

“*Cömertliği ardında yemyeşil bir ağaç gibi bırakıp, kahramanlığı da*

⁸⁷⁰ el-Merzubânî, *el-Muvaşşah*, s. 345.

⁸⁷¹ es-Sûlî, *Ahbâru Ebî Temmâm*, s. 265.

⁸⁷² et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 99.

⁸⁷³ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, III, 458.

gençliğinde kazanarak gitti.”⁸⁷⁴

Bir başka örnekte şair, ilk şiiri veya ilk mersiyesi olduğu iddia edilen ‘Umeyr b. el-Velîd’e yazdığı mersiyesinde ölenin cömertliğini şöyle dile getirmektedir (Vâfir):

أَلَا رَزَزْتُ بِمَسْئُولٍ مُنِيْلٍ أَلَا رَزَزْتُ بِمِثْلَافٍ مُفِيدٍ
أَلَا إِنَّ النَّدَى وَالْجُودَ حَالًا بِحَيْثُ حَلَلْتَ مِنْ حُفْرِ الصَّعِيدِ

“İnsanlara cömertçe veren sorumluluk sahibinin kaybı ne büyük felakettir, malını mülkünü faydalı olmak için heba edenin kaybı ne büyük musibettir.”

“Biline ki kerem ve cömertlik, senin toprağa gireceğin yeri mesken tutacaktır.”⁸⁷⁵

Şair, cömertliği mersiye yazdığı kişiye indirgeyerek onun göçüp gitmesiyle birlikte artık cömertliğin de toprağa gireceğine işaret etmekte, kaybın büyüklüğünü çarpıcı bir üslupla yansıtmaya çalışmaktadır.

Ebû Temmâm, Muhammed b. Humejd et-Tâî’ye yazdığı mersiyede cömertliği şu şekilde vurgulamaktadır (Tavîl):

وَمَا كَانَ إِلَّا مَالٌ مِنْ قَلِّ مَالُهُ وَذُخْرًا لِمَنْ أَمْسَى وَلَيْسَ لَهُ ذُخْرٌ

“O ki malı az olanın malı olurdu, azığı ve erzağı olmayanın da azığı.”⁸⁷⁶

Şair, Muhammed b. Humejd’in cömertlikte sınır tanımadığını, ihtiyacı olanlar uğruna canını dahi verecek kadar eli açık olduğunu ifade etmektedir.

Ebû Temmâm’ın mersiyelerinin te’bîn bölümünde ölenlerin vasıflarından cömertliği işlediği enteresan örneklerden bir diğeri de İdrîs b. Bedr eş-Şâmî’nin cömertliğini tasvir etmeye çalıştığı şu beyitlerdir (Tavîl):

وَلَمْ أَنْسَ سَعْيَ الْجُودِ حَلْفَ سَرِيرِهِ بِأَكْسَفِ بَالٍ يَسْتَقِيمُ وَيُظَلِّعُ
وَتَكْبِيرُهُ حَمْسًا عَلَيْهِ مُعَالِنًا وَإِنْ كَانَ تَكْبِيرَ الْمُصَلِّينَ أَرْبَعُ
وَمَا كُنْتُ أَذْرِي يَعْلَمُ اللَّهُ قَبْلَهَا بَأَنَّ النَّدَى فِي أَهْلِهِ يَتَشَيِّعُ

“Cömertliğin onun tabutunun ardından hızla yürüdüğünü unutmadım, acınacak bir haldeydi düşe kalka giderken.”

“Cömertliğin ardından gür sesle beş tekbirle kıldığı namazı da unutmadım, cenaze namazı kılanlar dört tekbirle kılsa da.”

“-Allah biliyor ya- öncesinde bilmiyordum, cömertliğin cömertlere bu kadar

⁸⁷⁴ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 13-14.

⁸⁷⁵ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 56.

⁸⁷⁶ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 80.

düşkün olup ardından yas tutup gittiğini.”⁸⁷⁷

Şair bu beyitlerde cömertliği bir kişiliğe büründürerek, cömertliğiyle meşhur olan mersiye yazdığı kişinin cenaze merasimine katılan biri gibi tasvir etmektedir. Mersiye yazdığı İdrîs b. Bedr eş-Şâmî şîi olduğu için, cömertliğin kıldığı cenaze namazını beş tekbirden ibaret olduğunu zikrederek, muhataplarının mezhebî hassasiyetlerini de göz önünde bulundurma inceliğini sergilemektedir.

Ebû Temmâm'ın mersiyelerin övgü bölümünde en çok zikrettiği meziyetlerden birisi de cesaret ve kahramanlıktır. Bunun başlıca nedeni, mersiye yazdığı şahsiyetlerin çoğunu Abbâsî ordusunda görev yapan Muhammed b. Humeyd et-Tâî, Hâlid b. Yezîd eş-Şeybânî ve ‘Umeyr b. el-Velîd gibi komutanların veya Benî Humeyd gibi komutanların kabilelerinin oluşturmasıdır. Mersiyelerde ölenlerin yad edilmesinin bir aracı olan bu vasıflar, zaman zaman savaş temalı tasvir sahnelerinin bir parçası olarak aktarılmaktadır. Şairin Hâlid b. Yezîd eş-Şeybânî'ye yazdığı mersiyesinden alıntılanan aşağıdaki beyitler cesaret vasfının işlendiği etkili örneklerdendir (Mütekârib):

سَلِ الْمَلِكَ عَنْ خَالِدٍ وَالْمُلُوكَ بَقِّمِ الْعِدَى وَبِنَفْسِي الْعِدَاءِ
أَلَمْ يَكُ أَفْتَلَهُمْ لِلْأُسُودِ صَبْرًا وَأَوْهَمَ بِهِمْ لِلطَّبَّاءِ

“Halid'in hükümlerini krallara sor, düşmanları nasıl kahrettiğini ve zulmü nasıl ortadan kaldırdığını da sor onlara.”

“Düşmanın aslan gibi kahramanlarını sabır ve sebatla en çok öldüren, ceylan gibi güzel kadınlara en çok cömertlik yapan değil miydi o?”⁸⁷⁸

Mersiyesinin bu bölümünde komutanın, düşmanları bozguna uğratması, zulmü ortadan kaldırması ve ne kadar güçlü olurlarsa olsunlar savaş meydanında kararlı duruşuyla düşmanın kahramanlarını etkisiz hale getirmesinden bahsetmektedir.

Ebû Temmâm, ‘Umeyr b. el-Velîd'in savaş meydanında son bulan hayatının ardından yazdığı mersiyesinde kahraman komutanın cesaret ve kahramanlığıyla ölüme meydan okumasını şu şekilde yâd etmektedir (Vâfir):

تَرَآى لِلطَّعَانِ وَقَدْ تَرَاءَتْ وَجُوهُ الْمَوْتِ مِنْ حُمْرٍ وَسُودِ
فَلَمْ يَكُنِ الْمُقَنَّعِ فِيهِ رَأْسًا خَلَا أَنْ قَدْ تَقَنَّعَ بِالْحَدِيدِ
فِيَا لَكَ وَقَعَةً جَلًّا أَعَارَتْ أَسَى وَصَبَابَةً جَلَدَ الْجَلِيدِ

“Çarpışmaya meydan okuyarak gösterdi kendini, ölüm de kılıç ve mızraklarda gösterdi farklı yüzlerini.”

⁸⁷⁷ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 95-96.

⁸⁷⁸ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 15.

“Zırhını kuşanıp miğferini giymesi dışında, kadınlar gibi yüzünü ve başını örtmedi.”

“Ne büyük çarpışmaydın sen! Geride kalpte kurşun gibi ağır hüznün ve özlem bırakan.”⁸⁷⁹

Ölüme kolayca teslim olmayan ancak savaş meydanında canını hiçe sayarak düşmana ağır kayıplar yaşattıktan sonra kahraman komutanın ölümüyle sonuçlanan bu meydan okumanın öncesinde neler yaşandığını sonraki beyitlerde okumaktayız (Vâfir):

وَمَا ظَفَرُوا بِهِ حَتَّى قَرَأَهُمْ
قَشَاعِمَ أَنْسُرٍ وَضَبَاعٍ يَبِيدِ
بَطْعَنٍ فِي نُحُورِهِمْ مَرِيدِ
وَضَرْبٍ فِي رُؤُوسِهِمْ عَنِيدِ

“Onları kartal sürüleri ve çöl sırtlanlarına yem yaptıktan sonra ancak üstesinden gelebildiler.”

“Kötülük dolu göğüslerine kılıcı saplayarak, inatçı kellelere darbeler indirerek yem etti onları.”⁸⁸⁰

Şair, savaş meydanında sebat gösteren ve düşmana kolay lokma olmayan, göğüs göğüse çarpışıp yırtıcı hayvanlara pek çok cesedi yem olarak bıraktıktan sonra düşman darbelerine yenik düşerek şehadete yürüyen komutan profiline cesaret ve kahramanlık meziyetlerini, kanlı bir savaş sahnesi tasviriyle aktarmaya çalışmaktadır.

Ebû Temmâm, Muhammed b. Humejd et-Tâî'nin savaş meydanında vefatı üzerine yazdığı mersiyesinin te'bîn bölümünde, komutanın kahramanlık ve cesaretini şu şekilde tasvir etmektedir (Kâmil):

هَيْهَاتَ لَا يَأْتِي الزَّمَانُ بِمِثْلِهِ
إِنَّ الزَّمَانَ بِمِثْلِهِ لَبَخِيلُ
لِلسَّيْفِ بَعْدَكَ حُرْقَةٌ وَعَوِيلُ
وَعَلَيْكَ لِلْمَجْدِ التَّلِيدِ عَلِيلُ
إِنْ طَالَ يَوْمُكَ فِي الْوَعَى فَلَقَدْ تُرَى
فِيهِ وَيَوْمُ الْهَامِ مِنْكَ طَوِيلُ
فَسَتَذُكُرُ الْحَيْلُ أَنْصَالَاتِكَ فِي الشَّرَى
وَالْقَفْرُ مَعْرُوفُ الرَّدَى مَجْهُولُ
وَتُقَلَّلُ الْأَحْسَابُ بَعْدَكَ وَالنُّهَى
وَالْبَيْضُ مُلْسٌ مَا بِهِنَّ فُلُولُ

“Heyhat! Zaman onun gibisini getirmez bir daha, gerçekten zaman onun benzerini vermede çok cimridir.”

“Senden sonra kılıcın kalp sızısı ve feryadı vardır, yokluğundan dolayı kadim şan ve şerefın ise içini yakan bir hüznü.”

“Savaş meydanında çarpışarak görüldüğün günün uzun olsa da vurduğun

⁸⁷⁹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 57.

⁸⁸⁰ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 58.

kellelerin günü seninkinden daha uzundur.”

“Atlar geceleri üzerlerinde düşmana doğru nasıl yol aldığını hatırlayacaktır, ıssız çöllerin tehlikeleri ve yollarının meçhul olduğu herkesçe bilinir.”

“Senden sonra soylular ve akıl sahipleri azalacaktır, kimse çarpışmayacağı için kılıçlar tertemiz kalıp pürüzsüzleşecektir.”⁸⁸¹

Şair, bu beyitlerde bir daha emsalinin çok zor görüleceği eşsiz komutanın kaybindan sonra kılıçların yetim ve çarpışmadan kaynaklanan çentiklerden uzak, şan ve şerefın hazin kalacağını, izzet ve takdiri mücadeleyle elde edenlerin de sayısının azalacağını ifade etmektedir.

Ebû Temmâm, Benî Humejd'ten Kahtabe b. Humejd'e yazdığı mersiyesinde ise, ölenin kahramanlığını şu beyitlerle zikretmektedir (Basît):

حَرْبٌ فَقَدْ صَدَرَتْ عَنْ مَسْمَعٍ حَسَنِ	إِلَّا تَكُنْ صَدَرَتْ عَنْ مَنْظَرٍ حَسَنِ
لَدُنِ الْفُؤَادِ لَدَى وَقْعِ الْفَنَا اللَّذْنِ	نِعْمَ الْفَتَى عَيْرُ نَكْسٍ فِي الْجِلَادِ وَلَا
بِأَنَّهُ حَنَّ مُشْتَاقًا إِلَى وَطَنِ	حَنَّ إِلَى الْمَوْتِ حَتَّى ظَنَّ جَاهِلُهُ
لَمَاتَ إِذْ لَمْ يَمُتْ مِنْ شِدَّةِ الْحَزَنِ	لَوْ لَمْ يَمُتْ بَيْنَ أَطْرَافِ الرِّمَاحِ إِذَا

“Savaş onun adına hoş bir görüntü ortaya koymasa da hoş bir şöhret ortaya koymuştur.”

“Savaşta onurlu duruş gösteren, esnek ve sağlam mızrakla vurulduğunda, kaya gibi kalbi olan delikanlı ne büyük kahramandır!”

“Öyle çok özlem duydu ki ölüme, onu tanımayan cahil vatana hasret ve özlem duyduğunu zannetti.”

“Mızrakların uçları arasında savaşarak ölmeseydi eğer, savaş meydanında ölemediği için üzüntüsünden ölürdü.”⁸⁸²

Şair, Kahtabe'nin savaşırken onurlu, cesur, ölüme doğru özlemle koşan ve savaşarak ölmeyi arzulayan bir kişilik sergiledikten sonra kahramanlık vasfına yakışır bir şekilde hayatını noktaladığını belirtmektedir.

Şan, şeref, adalet ve haya kavramları, Ebû Temmâm'ın mersiyelerinin te'bîn bölümünde yer verdiği meziyetler arasındadır. Muhammed b. el-Fadl el-Himyeri'nin vefatı üzerine yazdığı mersiyesinin övgü bölümünde bu meziyetleri zikretmektedir (Hafîf):

مَجْدٌ فِي مَنْبِتِ أَيْبِقِ الْجَنَابِ	زَهْرَةٌ غَضَّةٌ تَفْتَقُ عَنْهَا أَلْ
---	--

⁸⁸¹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 102-103.

⁸⁸² et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 140-141.

حُلُقٌ كَالْمَدَامِ أَوْ كَرَضَابِ الْمِسِّ — كِ أَوْ كَالْعَبِيرِ أَوْ كَالْمُلَابِ
وَحَيًّا نَاهِيكَ فِي غَيْرِ عِيٍّ — وَصَبًّا مُشْرِقًا بِغَيْرِ تَصَابِ

“Hoş bir mekanda biten, şan ve şerefîn tomurcuklandığı körpe ve parlak bir çiçek gibidir o.”

“Ahlakı sağanak yağmur gibi faydalı, bal köpüğü, misk veya rayiha ya da kırmızı çiğdem gibi hoş kokulu ve rahatlatıcıdır.”

“İnsanları zorda bırakmayacak bir haya timsalidir o, çocuklaşmadan geleceği parlak çocuksu bir yanı vardır onun.”⁸⁸³

Yukarıdaki beyitlerde görülen, ölenin şan ve şeref sahibi olduğunu ifade eden vasfı şairin İdrîs b. Bedr eş-Şâmî'ye yazdığı bir mersiye'nin te'bîn bölümünde rastlamaktayız (Tavîl):

أَدْرِيسُ ضَاعَ الْمَجْدُ بَعْدَكَ كُلُّهُ — وَرَأَيْتُ الَّذِي يَرْجُوهُ بَعْدَكَ أَضْيَعُ

“Ey İdrîs! Senden sonra şan ve şeref tümüyle kaybolup gitti, senden sonra şan ve şerefi başkasında arayanın görüşü, hak eder ihmali.”⁸⁸⁴

Şair, İdrîs b. Bedr'in şeref sahibi olduğunu belirtmekle yetinmeyerek ölümüyle birlikte şan ve şerefîn de kaybolup gittiğini, onu başkalarında arayacak kişinin beyhude bir gayret içerisinde olacağını dile getirmektedir.

Ebû Temmâm'ın mersiyelerinin övgü bölümünde ölene atfettiği önemli kavramlardan bir diğeri de adalettir. ‘Umeyr b. el-Velîd'in, sorumluluğu ve komutası altındaki kişilere adaletle yaklaştığını, onları doğru bir şekilde yönlendirebilmek için gerekli nasihatleri verdiğini, cömertçe hediyelere boğduğunu ve hoşgörüsüyle yaptıkları kusurları bağışladığını şöyle anlatmaktadır (Vâfir):

وَإِنَّ أَمِيرَنَا لَم يَأُلْ نُصْحًا — وَعَدَلًا فِي الرَّعَايَا وَالْجُنُودِ
أَفَاضَ نَوَالٍ رَاحَتِهِ لَدَيْهِمْ — وَسَامَحَ بِالطَّرِيفِ وَبِالتَّلِيدِ

“Emirimiz tebaası ve askerlerine vermediği öğüt, aralarında gözetmediği adalet bırakmamıştır.”

“Eliyle verdiği gönlünden kopan hediyelere boğdu onları, hoş gördü ve bağışladı yeni ve eski tüm kusurları.”⁸⁸⁵

Mersiyelerde, ölenin ardından kalbi yaralayan acılara ve ruhu kaplayan hüznü ve kedere katlanmanın, felaket ve musibetlere sabırla göğüs germenin tavsiye edildiği son

⁸⁸³ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 45.

⁸⁸⁴ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 92.

⁸⁸⁵ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 57.

bölüm olan sabır “‘azâ” bölümünde Ebû Temmâm'ın, hayatın gerçekleri, hayat-ölüm denklemi, varlık-yokluk ve ölümsüzlük felsefesi gibi anlamları çağrıştıran lafızlarla ağıt yakan birinden, insanlara öğüt veren bir kişiliğe dönüştüğü görülmektedir.⁸⁸⁶ Şairin bu anlamları; ibret alınması, ölümün geride kalanların ruhlarında bıraktığı hüznün ve keder enkazının kaldırılması, acıları unutmaya veya teselli bulmalarına yardımcı olması için mersiyeslerine dahil ettiği düşünülmektedir.

Ebû Temmâm, Gâlib b. es-Sa'dî'ye yazdığı mersiyesinde dostunun kaybının yüreğinde yaktığı ateşi zikrettikten sonra, son bölümde nasıl sabredebildiğine şaşırıldığını ve hayatında pek çok değişiklik olduğunu ancak bunların tümüne alışabildiğini şu şekilde ifade etmektedir (Tavîl):

مَضَى صَاحِبِي وَاسْتَحْلَفَ الْبَيْتَ وَالْأَسَى
عَلَى أَنَّهُ الْأَيَّامُ قَدْ صِرْنَ كُلَّهَا
عَجِبْتُ لِصَبْرِي بَعْدَهُ وَهُوَ مَيِّتٌ
عَجَائِبَ حَتَّى لَيْسَ فِيهَا عَجَائِبُ
عَلَيَّ فَلِي مِنْ ذَا وَهَذَاكَ صَاحِبُ
وَكُنْتُ امْرَأًا أَبْكِي دَمًّا وَهُوَ غَائِبُ

“Dostum göçüp gitti bana bırakarak hüznü ve kederi, kâh şunun ve kâh işte bunun dostluğuyla doldurmaya çalıştım yerini.”

“Ölümünden sonraki sabrına şaşıtm kaldım, oysa o uzaktayken dahi üzüntümden kan ağlardım.”

“Artık günler tümüyle değişerek acayıpleşti, asıl acayip olan benim bunu garipsemememdi.”⁸⁸⁷

Şair, kendisinin şahsen ölenin yokluğu sonrası hayata alıştığını, artık bunu garipsemediğini belirtmek suretiyle dinleyicilere hayatın bir şekilde devam ettiğini ve kendilerinin de buna alışacaklarını anlatarak sabırlı olmaları gerektiği yönünde tavsiyelerde bulunmaktadır.

Ebû Temmâm, Hacve b. Muhammed el-Ezdî ve Karm adındaki kardeşine yazdığı mersiyesinin sabır tavsiye ettiği bölümünde bir vaiz edasıyla geride kalanlara şu tavsiyelerde bulunmaktadır (Kâmil):

طَامِنْ حَشَاكَ أَبَا الْحُبَابِ فَإِنَّهَا
هَذِي الْمَعُونَةُ بِاللِّسَانِ وَلَوْ أَرَى
نُوبَ تَرُوحِ عَلَيَّ الْأَنَامِ وَتَعْتَدِي
عَيْنِ الْجَمَامِ لَقَدْ أَعْنَتُكَ بِالْيَدِ
صَبْرُوا وَإِنْ تَجَزَعُ فَعَيْرُ مُفَنَّدِ
فَلَيْنَ صَبْرَتَ لَأَنْتَ كَوْكَبُ مَعْشَرِ

“Ey Eba'l-Hubâb! İçini ferah tut, bunlar insanların başına gelip geçen musibetlerdir.”

⁸⁸⁶ Mehdî, *Ebû Temmâm*, s. 173.

⁸⁸⁷ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 42.

“Eğer sabır gösterirsen sen sabırlı bir topluluğun yıldızı ve önderisin, kederine yenik düşüp sabretmesen de sana söylenecek söz yoktur.”

“Sana dilimle sözümle yapabileceğim yardımım bu kadardır, ancak ölüme götüren savaşı görürsem bileğimle yardımcı da olurum.”⁸⁸⁸

Şair, oğlu vefat eden Nûh b. ‘Amr’a taziye dileklerini iletirken sabra davet ettiği aşağıdaki beyitlerinde, ölümün kaçınılmaz bir gerçek olduğu düşüncesinden yola çıkarak geride kalanların acılarını hafifletme sonucuna ulaşmaya çalışmaktadır (Tavîl):

وَهَلْ أَحَدٌ يَبْقَى وَإِنْ بَسِطَ الْعُمُرُ	عَزَاءً فَلَمْ يَخْلُدْ حُويٌّ وَلَا عَمُرُو
وَلَا تَنْقُضِي الْأَشْيَاءُ أَوْ يُؤَكِّلِ الدَّهْرُ	سَيَأْكُلُنَا الدَّهْرُ الَّذِي غَالَ مَنْ نَرَى
يَضِلُّ إِذَا فَكَّرَتْ فِي كُنْهَهَا الْفِكْرُ	وَأَكْتَرُ حَالَاتِ ابْنِ آدَمَ خِلْقَةً
وَيَحْزَنُ لَمَّا صَارَ وَهُوَ لَهُ دُحْرُ	فَيَفْرَحُ بِالشَّيْءِ الْمُعَارِ بِقَاوُهُ
فَإِنَّ ابْنَكَ الْمَحْمُودَ بَعْدَ ابْنِكَ الصَّبْرُ	عَلَيْكَ بِنُوبِ الصَّبْرِ إِذْ فِيهِ مَلَبَسٌ
إِذَا عَايَنَ الْجُلَى وَمُؤَنِسُهُ الْأَجْرُ	وَمَا أَوْحَشَ الرَّحْمَنُ سَاحَةَ عَبْدِهِ

“Başın sağolsun! Atalarından ne Huveyy ne de ‘Amr ölümden kaçabildi, ömrü ne kadar uzasa da hayatta bâkî olan var mıdır?”

“Felaketleri bitmek bilmeyen zaman bizi de yutacak, zaman tükenirse ancak afetleri de son bulacak.”

“Ademoğlunun durumlarının pek çoğunu ve fitratının hakikatini anlamaya çalışan akıllar aciz kalacak, yoldan çıkacaktır.”

“Kendisine ödünç verilen bir şeye sahip olmasına sevinir, elinden çekip alındığında ise üzülür.”

“Sabrı kuşan! Zira o senin zırhındır, Oğlunun vefatından sonra sabır, övgüyü hak eden oğlun olacaktır.”

“Rahmân kulunun hayatını imtihansız bırakmaz, kul büyük felaketlerle sınındığında yegane yoldaşı mükafatı olacaktır.”⁸⁸⁹

Hüznün ruhundaki ağırlığından kurtulduğu, felaketi bilgece yaklaşımlarıyla ruhunda özümsemiği ve ölüm gerçeğini idrak ettiğini anladığımız bu beyitlerinde şairin, ölenin yakınlarına teselli babında tavsiyelerini okumak mümkündür. Ne kadar uzarsa uzasın hayatın bir gün son bulacağı, hayat var oldukça imtihan ve felaketlerin de var olacağı, hayat-ölüm denkleminin karmaşıklığı karşısında aklın beyhude idrak çabaları ve aklın ölümün hakikatini idrak etme kapasitesine sahip olmadığı, hayatın emanet

⁸⁸⁸ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 63.

⁸⁸⁹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 86-87.

olarak bizlere takdim edildiği, sabır ve imanın tutunulacak tek dal olduğu, imtihan ve zorlukların olmadığı bir hayatın imkansızlığı gibi anlamları mersiyesinin sabır bölümüne konu ederek muhatabın acısını paylaşmaya gayret etmektedir.

Ebû Temmâm'ın mersiyelerinin özellikle son bölümlerinde dikkat çeken hususlardan birisi, sabır ve taziye dileklerinin dinî düşünce ve anlamlarla güçlendirilerek muhataba takdim edilmesidir. Böylesine büyük felaketlerin ancak iman gibi manevî bir güç vesilesiyle Allah'a sığınarak atlatılacağı hakikatini benimseyen şairin yaklaşımı, pek isabetli görülmektedir. Şairin, Nûh b. 'Amr'ın oğluna yazdığı başka bir mersiyede şu beyitlerle karşılaşmaktayız (Tavîl):

فَصَبْرًا فَفِي الصَّبْرِ الْجَلَالَةُ وَالتَّقَى وَلَا إِنَّمِ إِنْ حُبِّتْ أَنْكَ جَزَعُ
فَقَدْ يَأْجُرُ اللَّهُ الْفَتَى وَهُوَ كَارِهِ وَمَا الْأَجْرُ إِلَّا أَجْرُهُ وَهُوَ طَائِعُ

“Sabret! Sabırda azamet ve takva vardır, felaketin o kadar büyük ki sabredemediğin haberi bana ulaşırsa bu senin kabahatin olmayacaktır.”

“Allah gönülsüzce sabredeni mükafatlandırabilir, ancak bilesin ki asıl mükafat itaatkar olup teslimiyet içinde sabredenlerindir.”⁸⁹⁰

Ebû Temmâm, el-Kâsım b. Tavk'ın ölümü üzerine yazdığı bir mersiyesinde ise, sabır, takva ve iman arasında kurduğu ilişki üzerinden mesajını muhataba iletmektedir (Tavîl):

عَلَيْكَ أَبَا كَلْثُومِ الصَّبْرِ إِنِّي أَرَى الصَّبْرَ أَحْرَاهُ تُقَى وَأَوَائِلُهُ
تَعَادَلْ وَزَنَا كُلُّ شَيْءٍ وَلَا أَرَى سِوَى صِحَّةِ التَّوْحِيدِ شَيْئًا يُعَادِلُهُ

“Sabretmen gerekir ey Ebâ Külsûm! Bana göre sabrın öncesi de sonrası da takvadır.”

“Herşeyin ağırlığı ve önemi eşittir ancak ecir olarak sabra eşit olan tek şey sahîh imandır.”⁸⁹¹

5.5.3.2. Mersiye Şiirlerinin Genel Özellikleri

Ebû Temmâm'ın mersiyesi bütün olarak incelendiğinde bu şiirlere dair bazı özellikleri aşağıdaki şekilde maddeler halinde sıralamak mümkün olacaktır:

5.5.3.2.(1). Samimiyet

Şairin mersiyelerinde dikkatleri çeken özelliklerinin başında, gerçek duyguları yansıtan samimiyete sahip olması gösterilebilir. Bu anlamda şairin mersiyelerini, başa gelen felaket ve ölüm acısının derinden hissedildiği, aşırılık ve sahte duygulardan uzak

⁸⁹⁰ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 88.

⁸⁹¹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 111.

“er-risâu'l-âtufti” veya “er-risâu'l-matbû” kategorisinde değerlendirmek isabetli olacaktır. Ebû Temmâm'ın, Abdullâh b. Tâhir'in aynı gün ölen iki küçük çocuğu için yazdığı mersiyyede yer alan aşağıdaki beyitler, böylesine büyük bir musibet karşısında kalbi saran samimi hüznün kelimelere bürünmüş halini temsil etmektedir (Kâmil):

إِلَّا ارْتَدَادَ الطَّرْفِ حَتَّى يَأْفِلَا	نَجْمَانِ شَاءَ اللَّهُ أَلَّا يَطْلُعَا
لَأَجَلٍ مِنْهَا بِالرِّيَاضِ ذَوَابِلَا	إِنَّ الْفَجِيعَةَ بِالرِّيَاضِ نَوَاضِرَا
لِلْمَكْرُمَاتِ وَكَانَ هَذَا كَاهِلَا	لَوْ يُنْسَأَن لَكَانَ هَذَا غَارِبَا
أَيَقْنَتُ أَنْ سَيَكُونُ بَدْرًا كَامِلَا	إِنَّ الْهَلَالَ إِذَا رَأَيْتَ نُؤْمُوهُ

“Allah'ın, doğmamasını dilediği iki yıldız, göz açıp kapayacak kadar vakit geçmeden battı.”

“Henüz körpeçik ve taptaze bahçelerin yok olması, çiçekleri ve yeşillikleri kurumuş bahçelerin yok olmasından daha acı vericidir.”

“Eğer ömürleri uzun olsaydı, biri iyilikleri taşıyacak, diğeri ise insanlara iyilik ve ihsanlarda bulunmak için zorlukları yüklenen omuz olacaktı.”

“Hilalin doğuşunu ve gelişmesini gördüğünde, vakti geldiğinde onun dolunay olacağından emin olursun.”⁸⁹²

Kırsacık hayatlarında övgüye layık bir icraat ve başarıları olmadığı için çocuklara, o dönemin şartları ve kadının statüsü dikkate alındığında vasıflarının nadirliğinden dolayı kadınlara mersiye nazmetmek, Arap edebiyatında şairlerin şiirlerinin beğenilmeme riskinin yüksek olduğu alanlardan kabul edilmektedir.⁸⁹³ Ancak Ebû Temmâm'ın yeni anlam ve tasvir icat etme yeteneğine güvenerek bu şiirdeki iki çocuğu, kendi öz çocuklarından birini ve bir cariyesini mersiye şiirleriyle ölümsüzleştirerek riskli kabul edilen her iki alana da tereddütsüz bir şekilde girdiği görülmektedir.⁸⁹⁴ Abdullâh b. Tâhir'in vefat eden iki çocuğunu henüz yeni doğan iki parlak yıldızla benzeten şair, ölümlerinin verdiği üzüntüyü hayattaki misyonunu yerine getirmiş yaşlıların ölümünden daha elîm görmektedir. Şair, çocukların ömürleri elvermiş olsaydı, öncesinde babaları Horasan valisi Abdullâh b. Tâhir'e yazdığı methiyelerinde övdüğü cömertlik, muhtaca yardım gibi vasıflara sahip olacakları öngörüsünde bulunmaktadır. Bu nedenle musibetin salt iki çocuğun vefatından ibaret olmadığını, toplumun muhtaç kesimlerinin başına gelebilecek büyük musibetlerden olduğunu belirtmektedir. el-Âmidî, Ebû Temmâm'ın bu beyitlerin anlamını el-Ferezdak'ın hamile bir kadının vefatı üzerine yazdığı mersiyyeden alıntılı olduğunu iddia

⁸⁹² et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 114-115.

⁸⁹³ İbn Reşîk, *el-'Umde*, II, 154; eş-Şek'ah, eş-Şi'r ve 'ş-Şu'arâ, s. 678.

⁸⁹⁴ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 142-146.

etmesine rağmen şairin çok seviyeli bir alıntı yaptığını, lafızlarının güzelliğine güzellik kattığını ve tasvirde de başarılı olduğunu ifade etmektedir.⁸⁹⁵

Aynı samimi duygular, Ebû Temmâm'ın oğlu Muhammed'in vefatı üzerine nazmettiği mersiyesinde de görülmektedir. Ancak aşağıdaki beyitlerdeki samimi duyguların, düşmanlarına karşı zayıf yönünü göstermek istemeyen, güçlü ve gururlu bir duruş sahibi olduğu izlenimi verme çabası içinde olan bir babanın duygularına karıştığı söylenebilir (Tavîl):

لَا يَشْمُتِ الْأَعْدَاءُ بِالْمَوْتِ إِنَّنَا	سَنُخْلِى لَهُمْ مِنْ عَرْصَةِ الْمَوْتِ مَوْرِدَا
وَلَا تَحْسِبَنَّ الْمَوْتَ عَارًا فَإِنَّنَا	رَأَيْنَا الْمَنَآيَا قَدْ أَصَبْنَ مُحَمَّدَا
وَلَا يَحْسَبِ الْأَعْدَاءُ أَنَّ مُصِيبَتِي	أَكَلْتُ لَهُمْ مِنِّي لِسَانًا وَلَا يَدَا
تَتَابَعِ فِي عَامِ بَنِي وَإِخْوَتِي	فَأَصْبَحْتُ إِنْ لَمْ يُخْلِفِ اللَّهُ وَاحِدَا

“Düşmanlar bu ölüme sevinip şımarmasınlar, ölümün boşalttığı meydanı kendilerine bırakacağımızı sanmasınlar.”

“Ölümün asla bir utanç vesilesi olduğunu sanma, biz Muhammed'in (s.a.v.) ölümden kurtulamadığını gördük.”

“Düşmanlar musibetimin onlara karşı dilimi ve elimi zayıflattığı zannına kapılmasınlar.”

“Bir yılda evlatlarım ve kardeşlerimin peş peşe ölüp gitmelerine, -Allah başkalarını nasip etmez ise- yalnız kalmama aldanmasınlar.”⁸⁹⁶

Başta gelebilecek en büyük imtihanlardan biri olan evlat acısını yaşadığı bir süreçte, tek başına kalsa da düşmanlarına karşı dik durarak meydan okuması şairin güçlü kişiliğinin en büyük göstergesidir.

5.5.3.2.(2). Menfaat Gözetmeme

Şairin, Benî Humeyd ailesine mersiye şiirlerinin yaklaşık dörtte birine tekâbül eden toplamda sekiz şiir ve şiir parçası tahsis etmesi, mersiyelerinde dikkat çeken bir husustur.⁸⁹⁷ Eleştirmenlerin şairin mersiyelerinin en gözdelerinden saydıkları bu şiirleri, toplamda 134 beyit içermektedir. Buna karşın şair, Benî Humeyd ailesine sadece bir medih şiiri tahsis etmiştir.⁸⁹⁸ Bu duruma dair bir değerlendirmede bulunan Ömer Ferrûh, şairin Benî Humeyd'le olan ilişkisinin çıkar üzerine kurulu olmasından ziyade bir dostluk ilişkisi olduğu çıkarımında bulunmaktadır.⁸⁹⁹ Bu nedenle Ebû Temmâm, Benî

⁸⁹⁵ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 86.

⁸⁹⁶ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 64.

⁸⁹⁷ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 74, 79, 89, 99, 101, 119, 137, 139.

⁸⁹⁸ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 270.

⁸⁹⁹ Ferrûh, *Ebû Temmâm Şâ'iru'l-Halîfe Muhammed el-Mu'tasım Billâh*, s. 81.

Humeyd'in kahraman komutanlarından Muhammed b. Humeyd'e eleştirilenlerce bu türün en etkili örneklerinden kabul edilen ve aşağıda bazı beyitleri zikredilen en güzel mersiyesini takdim etmiştir (Tavîl):

فَتَى كَلَّمَا فَاضَتْ عَيْوُنُ قَيْلَةٍ دَمًا ضَحِكَتْ عَنْهُ الْأَحَادِيثُ وَالذِّكْرُ
فَتَى مَاتَ بَيْنَ الضَّرْبِ وَالطَّعْنِ مَيْتَةً تَقُومُ مَقَامَ النَّصْرِ إِذْ فَاتَهُ النَّصْرُ
وَمَا مَاتَ حَتَّى مَاتَ مَضْرِبُ سَيْفِهِ مِنْ الضَّرْبِ وَاعْتَلَّتْ عَلَيْهِ الْقَنَا السُّمْرُ
فَأَثْبَتَ فِي مُسْتَنْعَعِ الْمَوْتِ رِجْلَهُ وَقَالَ لَهَا مِنْ تَحْتِ أَحْمَصِكَ الْحَشْرُ

“O delikanlı ki kabilesi ardından kan ağlarken, onun başarıları ve hatıraları gülümsemekteydi.”

“O delikanlı kılıç darbeleri ve yaralarıyla öyle bir öldü ki zaferi kaybetmesine rağmen ölümü zaferin yerini alabilecek kadar yüceydi.”

“Vurduğu kılıç darbeleriyle kılıcının ağzı körelene ve siyah mızraklar bedenine gömülene kadar ölmedi.”

“Ayağını ölüm bataklığında sabitleyerek ayağına “düşmanın haşrı senin altında olacaktır” dedi.”⁹⁰⁰

Bu beyitlerde Ebû Temmâm, destansı ifadelerle ölümle sonuçlanan sıradan bir savaş sahnesini zafere dönüştürme gayreti içerisinde. Kahraman komutanın elindeki kılıç ölmeden ölmeyi reddettiğini, kılıç darbeleri ve göğsüne saplanan mızraklarla gelen kaçınılmaz sonu görmesine rağmen savaş meydanında düşmana karşı cesurca direnerek pek çok neferi ayaklar altına serdikten sonra ruhunu teslim ettiğini dile getirmektedir.

5.5.3.2.(3). Somutlaştırma

Ölümün mutlak otoritesi ve karşı konulmaz gücü karşısında direnemeyen ve bu tehlikeyi başından savacak imkana sahip olmayan insan, kendi iç dünyasında ümitsizce ölümle amansız bir mücadeleye tutuşmaktadır. Bu yaklaşımın, aralarında Ebû Temmâm'ın da bulunduğu bazı şairleri ölümü bir vesileye bağlamak suretiyle somutlaştırma çabalarına sevk ettiği düşünülmektedir.⁹⁰¹ Gündüz ve gecelerin dur durak bilmeden birbirini takip etmesiyle geçip giden zaman, insanın ömrünü eksilterek ölüme yaklaştıran sebep olarak algılanmaktadır. Bu nedenle birçok şair nezdinde ölümün temsilcisi olarak görülen zaman, Ebû Temmâm'ın mersiyeslerinde farklı suretlerde tasvir edilmektedir. Mersiyeslerinde bazen insanları yutan vahşi bir canavar olarak tasvir ettiği zamanı,⁹⁰² bazen de Hâşim b. Abdullâh b. Mâlik el-Huzâ'î'nin mersiyesinde olduğu gibi

⁹⁰⁰ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 80-81.

⁹⁰¹ Mehdî, *Ebû Temmâm*, s. 176.

⁹⁰² et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 86.

uyku nedir bilmeyen, insanların savunmasız ve zayıf anlarını yakalamaya çalışan ve insanların canlarını saatleri arasında pay ettiği ganimet olarak gören bir zorba olarak yansıtmaktadır (Tavîl):

لَنَمْنَا وَصَرَفُ الدَّهْرِ لَيْسَ بِنَائِمٍ حُزِمْنَا لَهُ قَسْرًا بَعِيرٍ خَزَائِمٍ
أَلَسْتَ تَرَى سَاعَاتِهِ وَاقْتِسَامَهَا نُفُوسَ بَنِي الدُّنْيَا اقْتِسَامَ الغَنَائِمِ
لَيْالٍ إِذَا أَنْحَتَ عَلَيْكَ عُيُونَهَا أَرْتِكَ اعْتِبَارًا فِي عُيُونِ الأَرَاقِمِ

“Biz uyuduk ancak zamanın musibetleri uyumadı, burnuna halka takılan hayvanlar gibi zorla bize hükmetti, burunlarımızda halkalar olmaksızın.”

“Görmüyor musun zamanın saatlerini ve insanların canlarını savaş ganimesi gibi nasıl paylaştıklarını?”

“Geceler korkunç gözlerini sana doğru çevirirse, artık sikkeli yılanın gözlerinin pek güçsüz olduğunu düşünürsün.”⁹⁰³

Şair bazen de ölümün temsilcisi zamanı, Hacve b. Muhammed el-Ezdî ve kardeşi Karm için nazmettiği mersiye de olduğu gibi çiçekleri kurutan, körpecik ağaçların dallarını yatırıp kıran doğal afete benzetmektedir (Kâmil):

يَا دَهْرُ أَيُّهُ زَهْرَةٌ لِلْمَجْدِ لَمْ تُجْفِفْ وَأَيُّهُ أَيُّكَةِ لَمْ تَحْضُدِ
أَتَرَعْتَ لِلْعَنْقَاءِ فِي أَشْعَافِهَا كَأَسَا تَدْفُقُ بِالأُدْعَافِ الأَسْوَدِ

“Ey zaman! Şan ve şerefın hangi çiçeğini kurutmadın? Sarmaşıkların hangi dallarını kırmadın?”

“Kartal gibi kahramana, taşıp dökülene kadar öldürücü siyah zehir bardağını doldurup içirdin.”⁹⁰⁴

Sevdiklerini hayattan koparan bu karşı konulmaz güç karşısında şairin, belki haline acındırmak belki de gerçekten çaresizliğini dile getirmek için el-Kâsım b. Tavk’a nazmettiği mersiyesindeki gibi söylendiği ve şikayet ettiği görülmektedir (Tavîl):

فَلَوْ شَاءَ هَذَا الدَّهْرُ أَقْصَرَ شَرُّهُ كَمَا قَصُرَتْ عَنَّا لَهَا وَنَائِلُهُ
سَنَشْكُوهُ إِغْلَانًا وَسِرًّا وَبَيَّةً شَكِيَّةً مَن لَّا يَسْتَطِيعُ يُقَاتِلُهُ

“Bu zaman dilerse üzerimizdeki kötülüklerini azaltır, bize verdiği hediyelerini ve mükafatlarını azalttığı gibi.”

“Onu herkese duyurarak gizlice ve açıktan şikayet edeceğiz, onunla savaşmaya

⁹⁰³ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 129.

⁹⁰⁴ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 60.

gücü yetmeyenlerin şikayeti gibi."⁹⁰⁵

Sevdiği, takdir ettiği ve kendisine kol kanat geren hâmisinin vefatının hüznü şairi, onu hayattan çekip alan bu korkunç güç karşısında çaresizce şikayete ve serzenişe sevk etmiştir.

5.5.3.2.(4). Sade Dil Kullanımı

Ebû Temmâm'ın bazı mersiyelerinde şiiirlerinin en belirgin dil özelliği olan belâgat seviyesi yüksek şiir dilinden uzaklaşarak, gündelik hayatta kullanılan sade dil ve ifadeler tercih ettiği görülmektedir. Şairin sadece üç beyitten ibaret en kısa mersiyesi olan Ca'fer et-Tâî'ye yazdığı mersiyesi, dil sadeliği yönünden değerlendirildiğinde bu özelliğe örnek olarak verilebilir (Hafif):

رَحِمَ اللَّهُ جَعْفَرًا فَلَقَدْ كَا	نَ أَبِيًّا شَهْمًا وَكَانَ رَحِيمًا
مِثْلَ الْمَوْتِ بَيْنَ عَيْنَيْهِ وَالذُّلِّ	فَكُلًّا رَأَاهُ حَطْبًا عَظِيمًا
ثُمَّ سَارَتْ بِهِ الْحَمِيَّةُ قُدَمَا	فَأَمَاتَ الْعِدَى وَمَاتَ كَرِيمًا

"Allah Ca'fer'e rahmet eylesin, o onurlu, asil, çevik ve merhametliydi."

"Ölüm ve zillet gözlerinin önüne geldi, o bunların her ikisini de büyük bir felaket olarak gördü."

*"Sonra hamiyeti ve erdemi korkusuzca ilerlemesini sağladı, düşmanlarını öldürdü ve asil bir şekilde öldü."*⁹⁰⁶

Mersiyeler genel özellikleri itibariyle bireylere yazılsa da bireylerden ziyade kitlelerin duygularını harekete geçirmeyi hedeflemektedir. Bu kitleler de dil seviyeleri farklı bireylerden oluştuğu için kullanılan dilin sadeliği, şiire yüklenen duygu ve mesajları daha çok kişinin zihninde anlaşılır kılacaktır.

5.5.3.2.(5). Methiye ve Mersiyeyi Birlikte Kullanma

Ebû Temmâm'ın mersiyelerinde başarılı olduğu hususlardan birisi de el-Vâsık'ın halife olması üzerine yazdığı methiye şiirinde el-Mu'tasım'a mersiye nazmederek edebiyatçıların oldukça güç kabul ettikleri methiye ve mersiyenin tek şiirde bir araya getirilmesini mükemmel bir şekilde uygulamış olmasıdır. İbn Reşîk el-Kayrevânî, başsağlığı ve kutlamanın bir arada kullanımının mersiyenin zorluklarından olduğunu, 'Ubeydullâh b. Hemmâm es-Selûli'nin Muâviye'ye taziye ve Yezîd'e tebriklerini ilettiği şiirinde, Ebû Nuvâs'ın el-Fadl b. er-Rabî'e hitaben yazdığı Hârûn er-Reşîd'i taziye ve el-Emîn'i tebrikle andığı şiirinde, Ebû Temmâm'ın da el-Mu'tasım'ın vefatı ve el-Vâsık'ın hilâfeti sebebiyle nazmettiği şiirinde bunu başardığını

⁹⁰⁵ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 107-108.

⁹⁰⁶ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 138.

belirtmektedir.⁹⁰⁷ Her iki anlamın “övgü” gibi büyük bir ortak paydası olsa da bu zorluk, anlamların içerdiği hislere sınır çizilememesi nedeniyle yaşanan duygu karmaşasından kaynaklanmaktadır. Şair 52 beyitlik bu kasidesinin mersiye tahsis ettiği ilk 12 beytinde, el-Mu‘tasım’ın vefatı üzerine ruhunu saran hüznün ve kederi, kaybın büyüklüğünü ve geride bıraktığı boşluğun derinliğini, gözlerinden durmaksızın dökülen yaşları dile getirmektedir. Akabinde, ayetlerden destek aldığı mersiyeden methiyeye geçiş beyitlerinde hilâfeti en çok hak edene miras bıraktığını ifade etmektedir. Mersiye ve methiyenin birlikte işlendiği aşağıdaki beyitlerde, büyük felaket olarak nitelediği halifenin vefatından sonra yeni halifeyle yeniden hayat bulduklarını aktarmaktadır (Kâmil):

بِاللَّهِ شَمْسِ ضُحَى وَبَدْرِ تَمَامِ	إِنَّا رَحَلْنَا وَاثِقِينَ بِوَاثِقِي
يَوْمَ الْحَمِيسِ وَبَعْدَ أَيِّ حِمَامِ	لِلَّهِ أَيُّ حَيَاةٍ انْبَعَثَتْ لَنَا
شُعَبُ الرَّجَالِ وَقَامَ حَيْرُ إِمَامِ	أَوْدَى بِحَيْرِ إِمَامٍ اضْطَرَبَتْ بِهِ
وَالْقَسَمُ لَيْسَ كَسَائِرِ الْأَقْسَامِ	تِلْكَ الرَّزِيَّةُ لَا رَزِيَّةَ مِثْلَهَا
دَفَعَ الْإِلَٰهَ لَنَا عَنِ الصَّمْصَامِ	أَوْ يُفْتَقَدُ ذُو النُّونِ فِي الْهَيْجَا فَقَدْ

“Bizim günümüzü aydınlatan kuşluk güneşi, gecemizi aydınlatan dolunayımız olan Vâsık Billâh’a güvenerek biat etmek üzere gittik.”

“Allah aşkına! Perşembe günü ve nice ölümcül savaşlardan sonra bize yeniden bahşedilen hayat ne muhteşemdir.”

“O savaşlar ki en hayırlı önderin aldı hayatını, titretti yürekli savaşçıların kalplerini, sonra en hayırlı önder aldı yerini.”

“O musibet ki benzersiz bir musibettir, nasip ise diğer nasiplere asla benzemez.”

“Savaş meydanında kaybolan Zü'n-nûn kılıcı yerine, Allah bize es-Samsâm kılıcını bahşetti.”⁹⁰⁸

Şair, ideal liderden sonra kendilerine onun kadar liyâkat sahibi bir başka liderin bahşedildiğini, her ikisini de keskin kılıçlara benzetererek savaşçı kişiliğe sahip olduklarını belirttikten sonra, kasidenin sonlarına kadar devam eden methiye şiirine geçiş yapmaktadır. Kasidenin sonlarına doğru mersiyenin sabrın tavsiye edildiği ‘azâ bölümüne iki beyitle değinmekte ve övgüye layık meziyetlerinin çokluğu nedeniyle el-Vâsık sayesinde herkesin medih yazma becerisi kazandığını ifade ettiği övgü beytiyle kasideyi tamamlamaktadır. Bu bağlamda Ebû Temmâm’ın 7 kaside ve 373 beyitle methettiği el-Mu‘tasım’a bir mersiye dahi tahsis etmemesinin oldukça enteresan bir

⁹⁰⁷ İbn Reşîk, *el-‘Umde*, II, 155-156.

⁹⁰⁸ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 204-205.

husus olduğuna işaret edilmelidir. el-Mu'tasım'ın vefatı üzerine yazılan tek mersiye, el-Vâsık'ı hilâfeti nedeniyle kutladığı şiirde yer verdiği beyitlerden ibarettir. Bu enteresan durumun, şairin övdüklerine mersiye yazmaması, mersiye yazdıklarını da övmeme ilkesinden kaynaklandığı tahmin edilmektedir. Hâlid b. Yezîd eş-Şeybânî, İshâk b. Ebî Rab'î ve Abdulhamîd b. Gâlib gibi bazı istisnaları olsa da⁹⁰⁹ şairin genel hatları itibarıyla bu prensibe uymaya çalıştığını söylemek mümkün olacaktır.

5.5.3.2.(6). Mersiye Şiirlerini Nazmetme Nedenleri

Konunun sonunda şairi mersiye şiirleri nazmetmeye sevk eden nedenlere dair bir değerlendirmede bulunmak uygun olacaktır. Hüzünlü, dertli ve melankolik bir karaktere sahip olduğu bilinen Ebû Temmâm'ın, içindeki sıkıntıları açığa vurabilmek ve kalbine demir atmış hüzünlerin ağırlıklarından kurtulabilmek için başkalarının ölümünü dertlerine tercüman olarak kullandığı düşünülmektedir.

Şairi mersiye nazmetmeye sürükleyen nedenlerden bir diğeri, kabilesi ve dostlarına sadâkat ve vefa duygularıyla bağlılığıdır. Herhangi bir maddî beklenti içerisinde olmadığı Tay' kabilesinin kollarından olan Benî Humeyd'e mersiye şiirlerinin dörtte birini tahsis etmesi şairin vefâ sâikiyle hareket ettiğinin en açık göstergesidir.

Abbâsî toplumunun gelişmesine paralel olarak şiir alanlarının genişlemesi, esasen önceki dönemlerden beri bir propaganda ve medya aracı gibi kullanılan şiirin bu amaca uygun olarak daha yoğun kullanımını beraberinde getirmiştir. Şairler, gerek içerde gerekse dışarıda etnik, mezhebî ve askerî hareketliliğin doğurduğu, ölümlerin çoğaldığı savaş ve çatışmalarda veya doğal yollarla vefat eden halife, vezir, komutan ve diğer önemli devlet ricâlinin vefat haberlerini şiirlerine konu ederek, bu kötü haberleri yayma misyonu üstlenmişlerdir. Ebû Temmâm'ın da bu misyonun bir parçası olarak mersiye şiirlerine ayrı bir önem atfettiği düşünülmektedir.

Ebû Temmâm'ın mersiyelerinin anlam özelliklerini birkaç cümleyle özetleyen Butros el-Bustânî'nin şu sözleriyle konuyu noktalamanın uygun olacağı kanaatindeyiz: *“Ebû Temmâm'ın mersiyeleri; tutulan güneş, batan yıldızlar, ufukları kaplayan karanlık, gözyaşı dökken gözler, şaşkın ve dehşete kapılmış gönüller, boğulacakmış gibi boğazı düğümleyen yutkunma ve tıkanmalar, hüznüyle dünyayı kaplayan felaket, erdemin kefenine sarılıp, gücün ve direnişin toprağına gömülerek kaybolduğu enine boyuna her karışıyla acı çeken bir dünyayı anlatmaktadır.”*⁹¹⁰

5.5.4. Aşk Şiirleri

Arap edebiyatında aşk şiirleri konusuna değinilmek istendiğinde karşımıza ilk çıkan husus *“nesîb, gazel, teşbîb”* kavramlarıdır. Eleştirmenlerin çoğu bu üç kavramı

⁹⁰⁹ Ferrûh, *Ebû Temmâm Şâ'iru'l-Halife Muhammed el-Mu'tasım Billâh*, s. 85.

⁹¹⁰ el-Bustânî, *Udebâu'l-'Arab fi'l-'A'suri'l-'Abbâsiyye*, s. 100.

birbirinin aynısı olarak görerek, birini diğzerinin yerine kullanmakta bir sakınca görmemektedirler.⁹¹¹ Aralarında Kudâme b. Ca'fer'in de bulunduğu bazı edebiyatçılar ise, bu terimler arasında anlam farklılıkları bulunduğu görüşünü benimseyerek nesîbin, “kadınların fiziksel yönleri, ahlakları ve aşk hallerine dair duygu yüklü şiirlerini”, gazelin ise “kişinin kadınlara hissettiğine inandığı sevgi, özlem ve hasret duygularının anlamsal boyutunu”,⁹¹² teşbîbin de “kadınlara söylenen nesîb ve şiiri kadınların zikredilmesiyle duygusallaştırma” anlamlarını ifade ettiğini belirtmişlerdir.⁹¹³

İnsanın doğasında bulunan fitrî duyguların tatminine yardımcı olması, günlük hayatın bir parçası haline gelen eğlence ve ğınâ meclislerinin önemli unsurlarından birini teşkil etmesi hasebiyle, Abbâsî Devleti'nin I. döneminde halk düzeyinde en çok yayılan şiir türünün aşk şiirleri olduğunu ifade etmek mümkündür. Dönemin edebî hayatı incelenip toplumda ne derece yayıldığı görüldüğünde, insanların adeta gazel ve aşk için yaşadıkları intibâsı oluşmaktadır.⁹¹⁴ Bu dönemde nazmedilen aşk şiirleri, afif, fâhiş ve erkeklere yazılan el-gazel bi'l-müzekker olmak üzere üç bölüme ayrılmaktadır.⁹¹⁵ Afif gazelde önceki dönemlere kıyasla önemli bir değişiklik görülmezken, toplumda yayılan mucûn ve ahlaksızlığın etkileriyle fâhiş gazelde görülen çirkinliğin boyutları çok ileri seviyelere ulaşmıştır. Fâhiş gazelde şairler, sevgilileri veya başkalarına karşı içlerinde uyanan şehvetlerini, cinsel fantezi ve tasavvurlarını, hatta yaşadıkları macera ve deneyimleri pervasızca şiirlerine dökmekte bir sakınca görmemişlerdir. Abbâsîlerden önceki dönemlerde görülmeyen erkeklere yazılan aşk şiirlerini ifade eden el-gazel bi'l-müzekker, toplumun içine düştüğü dipsiz ahlaksızlık çukurunun etik değerleri nasıl yuttuğunu, arsızlık ve sapıklığın hangi boyutlara ulaştığını göstermektedir.⁹¹⁶

Ebû Temmâm'ın gazelleri, 129 şiir ve şiir parçasının içerdiği toplam 555 beyitle, beyit sayısı bakımından divanda dördüncü sırada yer almaktadır. Bu sayı, şairin toplam beyitlerinin yaklaşık % 8'ine tekâbül etmektedir. Şairin en uzun aşk şiiri 8 beyit,⁹¹⁷ en kısası ise 2 beyitten⁹¹⁸ ibarettir.

Ebû Temmâm'ın divanına bakıldığında, karşımıza iki türlü gazel çıkmaktadır. İlki, neredeyse medih şiirlerinin mukaddimelerinden başka bir yerde görülmeyen

⁹¹¹ İbn Reşîk, *el-'Umde*, II, 117; el-Cumahî, İbn Sellâm, *Tabakâtu Fuhûli's-Şu'arâ*, (thk: Mahmûd Muhammed Şâkir) Dâru'l-Medenî, Cidde tsz, II, 545, 648; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-Şu'arâ*, II, 540.

⁹¹² İbn Ca'fer, *Nakdu 'ş-Şi'r*, s. 134; Bedevî, *Ususu'n-Nakd*, s. 143.

⁹¹³ Tuleymât, Gâzî, el-Aşkar, 'İrfan, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-Edebi'l-Câhilî*, Dâru'l-İrşâd, Humus 1992, s.108.

⁹¹⁴ Dayf, Şevkî, *eş-Şi'ru ve Tavâbi'uhu's-Şa'biyye 'alâ Marri'l-'Usûr*, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire 1977, s. 72.

⁹¹⁵ Heddâra, *İtticâhâtu's-Şi'ri'l-'Arabî*, s. 503.

⁹¹⁶ el-İskenderî, *Târîhu Âdabi'l-Luğa*, s. 140; Heddâra, *İtticâhâtu's-Şi'ri'l-'Arabî*, s. 514-517.

⁹¹⁷ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 147.

⁹¹⁸ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 156, 166, 191, 256, 257, 274, 280.

müennes hitaplı gazeller olup, diğeri ise neredeyse gazel babında başkasını göremediğimiz müzekker hitaplı gazellerdir. Ömer Ferrûh, Ebû Temmâm'ın medih şiirlerinin beyitleri arasında tekellüfle gazel nazmetmek istediğinde müzekker gazelin çirkin görülmesi nedeniyle müennes hitabını kullandığını, sevdası coşarak gazel nazmetme arzusu ağır bastığında doğal bir şekilde müzekker hitabını kullandığını belirtmektedir. Ferrûh'a göre şairin gazellerinden, kendisini yakıp küle çeviren şehvî duygularını erkek sevgiliyle söndürme arzusundan başka bir şey anlaşılmamaktadır. Bu bağlamda şairin yaşantısının genelinde ve medih şiirlerinde ortaya koyduğu izzet-i nefis ve onurunu gazellerinde bir kenara attığı yönünde ağır değerlendirmelerde bulunmaktadır.⁹¹⁹ Arkadaşlar arasında yapılan sözlü şakalaşma ve atışmalar haricinde, şair hakkında sapıklığa kadar varan ağır ithamlar içeren bu iddiaların doğruluğuna dair kaynaklarda herhangi bir dayanak bulunmamaktadır. Kaldı ki şairin -karşıtlarının kaynaklarında dahi- hayatına dair rivayetler arasında böylesine ağır iddialara rastlanmamaktadır. Ebû Temmâm'ın gazellerinde müzekker hitabının fazla olması, bu çıkarımın elde edilmesinin dayanağı olarak görülmemelidir. Şevkî Dayf bu şiirlerin, vâkıyı yansıtmayan ancak, sefih ve hayasız şairlerin zihinlerindeki hayalî gerçeklerin dışı vurumu olduğu görüşünü savunmaktadır. O dönemde ahlaksızlık ve sapıklıkları konu edinen şiirlerin varlığını tamamen inkar edemeyeceğini belirten Dayf, bu tür şiirlerin belli oranda toplum gerçeğinin bir parçasını teşkil ettiğini, ancak bunlardan çoğunun eğlence ve mucûn ortamlarında muziplik, nüktedanlık, güldürü ve şaka amaçlı yapılan ve günümüzde erkekler arasındaki ortamlarda anlatılan cinsel içerikli fıkralar gibi düşünülebileceğini belirtmektedir.⁹²⁰ Hannâ el-Fâhûrî ise, Ebû Temmâm'ın ince duygular, samimi içlenme ve hoş sözlü şiirlerini, içerdığı özlem dolu duygular bakımından gazel ve nesîbe denk görülen, dost ve akrabalar arasındaki özel mesajlaşmaların genel adı olan ihvâniyyât kapsamında değerlendirmektedir.⁹²¹ Şairin özellikle methiye, mersiye ve zühd şiirlerinde Kur'an ve hadis referanslı beyitler nazmetmesi, kaynaklarda döneminin ahlaksızlıklarına bulaştığına dair net ifadelerin bulunmaması gibi hususlar, Dayf ve el-Fâhûrî'nin yaklaşımlarının isabetli olduğu yönünde bir kanaat edinmemizi sağlamaktadır. Buna göre, Ebû Temmâm'ın erkek hitabıyla yazılmış gazellerinin bu bağlamda değerlendirilmesinin uygun olacağı ifade edilmelidir. Dahası Ferrûh'un değerlendirmelerini, haksızlık ve hadsizlikte sınır tanımayan ifadeler olarak gördüğümüzü belirtmek yerinde olacaktır.

En güzel gazelin akıllı yoran değil de içerdığı sadık anlamlarla duyguları harekete geçirebilme özelliğine sahip gazel olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda Ebû Temmâm'ın

⁹¹⁹ Ferrûh, *Ebû Temmâm Şâ'iru'l-Halîfe Muhammed el-Mu'tasım Billâh*, s. 93.

⁹²⁰ Dayf, Şevkî, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Asru'l-'Abbâsiyyu's-Sânî*, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire 1966, s. 222.

⁹²¹ İbnü'l-Esîr, Diyâu'd-Dîn, *el-Meselu's-Sâir*, IV, 9; el-Fâhûrî, Hannâ, *el-Câmi' fi Târîhi'l-Edebi'l-'Arabî*, Dâru'l-Cîl, Beyrut 1986, s. 734.

en büyük özelliği olan şiirde tekellüf ve yapaylığın, gazellerinin kalitesini düşürerek bayağılaştırdığı yönünde değerlendirmeler bulunmaktadır. Şairin gazellerinin ilk türü olan methiye ve kutlamalarına hazırlık babında mukaddime olarak sunduğu aşk beyitlerinde samimi duygular aranmasının, sonuçsuz kalacak beyhude bir girişimden ibaret kalacağı belirtilmelidir. Kalbindeki duygusal esintilerden ziyade içindeki klasik şiiri taklit hevesini tatmin etme gayreti gösteren şairin gazelleri, lafız ve üslup açısından durağan, anlam ve hayal açısından da kaba olarak değerlendirilmektedir.⁹²² İbn Reşîk el-Kayrevânî'nin, Ebû Temmâm'ın latif gazeller nazmetmesini sağlayacak tatlı duygulara sahip olmadığı, kasideleri arasında basit düzeyde ve az miktarda aşk şiirlerinin olduğu görüşü bu yaklaşımı destekler mahiyettedir.⁹²³ Bu yaklaşıma göre şairin söz konusu şiirlerin mukaddimelerini teşkil eden gazellerini, kalbi aşk ateşiyle yanmayan ancak aşık rolüne bürünen bir şairin sahte duygularının ürünü olarak görmemiz mümkündür. Taklitte oldukça başarılı olan bu şairin sıra dışı anlamları yakalayabilmek için gazellerine yüklemeye çalıştığı teşbîh, istiâre ve cinâs gibi belâğî sanatlar, gazel gibi doğallığın ön planda olması gereken şiirlerini itici bir kimliğe bürümüştür. Bu nedenle sanat değeri açısından şairin gazelleri, divanındaki kalite düzeyi en düşük şiirler olarak görülmektedir.

Ebû Temmâm'ın aşk şiirlerinin diğer türü olan divanın gazel bölümünde gördüğümüz, uzunlukları iki ile sekiz beyit arasında değişen geneli müzekker hitaplı kısa gazelleri ise, şairin duygularını samimi bir şekilde yansıtması bakımından diğer türden daha kaliteli görülmektedir. Kara sevdaya tutulmuş virane gönlün yakarışlarının dışı vurumu olan şiir kesitlerinde şairin, sevdasına tutku ve ihtiraslarını dokunaklı sözler, latîf manalar ve doğallığa daha yakın bir tarzla dile getiren bir tavır takındığı söylenebilir. Şairin ahlâkî yönden arsızlık ve sefihliği reddeden vakûr karakterinin etkisiyle bu tür gazellerinde, çok basit sapmalar haricinde ahlak sınırlarını aşmadığı görülmekle birlikte sevgiliye boyun eğme ve ona bağlılığı ezik bir tavırla dillendirmedi dönem şairlerinin yolundan çıkamadığı anlaşılmaktadır.⁹²⁴

İbn Reşîk el-Kayrevânî, şairlerin şiirlerinde uğruna gazel yazarken zikrettikleri isimlerin genel olarak uydurma olduğunu, kulaklarına hoş, dillerine hafif gelen isimleri tercih ettiklerini belirtmekte, bazen de vezin zorunluluğu ve nesîbe güzellik katmak gibi nedenlerle birden fazla isim zikrettiklerini ifade etmektedir.⁹²⁵ Bu anlamda kaynaklarda Ebû Temmâm'ın aşk ve özleminden yandığı, uğruna gazeller yazdığı, adı bilinen belirli bir sevgilisinin varlığına dair bilgi bulunmadığını söylemek isabetli olacaktır. Medihlerinin mukaddimelerinde yer alan aşk şiirlerinden birinde zikrettiği Zeynepler ve

⁹²² el-Bustânî, *Udebâu'l-'Arab fi'l-'A'suri'l-'Abbâsiyye*, s. 103.

⁹²³ İbn Reşîk, *el-'Umde*, II, 119.

⁹²⁴ el-Bustânî, *Udebâu'l-'Arab fi'l-'A'suri'l-'Abbâsiyye*, s. 103.

⁹²⁵ İbn Reşîk, *el-'Umde*, II, 122.

'Âtikeler anlamına gelen "Zeyâhib, 'Avâtik" isimleri, bu isimlerin sahibi belirli kadınlardan ziyade, şairin ilgi alanına giren genel olarak kadın cinsini ifade etmek için başvurduğu bir üslup olarak değerlendirilmektedir.⁹²⁶ Divanının gazel bölümünde yer alan şiirlerinin başında sadece "dedi ki", "ve dedi ki", "bir aşkı hakkında dedi ki" gibi belirli kişilere delalet etmeyen ifadelerin görülmesi ve kime yazıldığına dair bir bilgi bulunmaması bu bilgiyi desteklemektedir. Keza şairin müzekker hitaplı şiirlerinde görülen Muhammed, Abdullâh, Abdulhamîd gibi bazı isimlerin sahiplerine de⁹²⁷ gerçek bir bağlılığın söz konusu olmadığı, geçici heveslerle söylenen bu şiirlerin sadâsı dinmeden yeni hazlar aramaya yöneldiği rivayet edilmektedir.⁹²⁸ Bu anlamda Ebû Temmâm'ın bu türden gazellerini, dönemin şiir camiasında hakim olan akıma uyum sağlamak adına söylediğini ifade etmek şairin karakteri ve mazisine uygun bir yaklaşım olacaktır. Söz konusu şiirlerin samimi ve yaşanmış duygularla söylendiği varsayımından yola çıkıldığında ise, duygusal yoğunluk yaşadığı dönemlerde dağınık bulutlar misali geçiş yapan fikirlerin ürünü şiirler olarak değerlendirmek, şairin kişiliğiyle çelişen durumu ortadan kaldırmaya yeterli olacaktır.

5.5.4.1. Aşk Şiirlerinin İçerdiği Anlamlar

Ebû Temmâm'ın gazellerinde yer verdiği aşka dair duygu ve anlamları aşağıdaki şekilde başlıklandırmak mümkündür:

5.5.4.1.(1). Samimi Duygular

Arap edebiyat eleştirmenleri anlam yönünden gazelin güçlü ve makbul olabilmesi için bazı kriterler belirlemişlerdir. Belirlenen kriterlerin başında şairin aşk şiirleriyle samimi duyguları dile getirmesi gelmektedir.⁹²⁹ Bu kriter üzerinden Ebû Temmâm'ın şiirlerine bakıldığında şairin, sevgiliye beslediği duyguları, sevgilinin güzelliği, ona olan hasret, aşkın ruhuna yüklediği hüznü, ızdırabından dolayı çektiği uykusuzluk, ayrılık acısının yıkıcılığı, ayrılığın ölümden daha ağır geldiği, ayrılığın zorluklarına sabırla göğüs germe, aşka dair umut ve umutsuzluk gibi anlamları kalbi titretircesine samimi bir dille şiirlerine geçirmeyi başardığı görülecektir. Şair, pek çok şiirinde sevgilinin güzelliğinden bahsetmektedir. Genel olarak fiziksel vasıf ve hissî gazelden uzak durduğu görülen şair, sevgilinin cemalini şu sözlerle dile getirmektedir (Kâmil):

فَطَلَّلْتُ أَرْمُؤُهُ بِعَيْنِ الْبَاهِتِ قَمَرٌ تَبَسَّمَ عَنْ جَمَانٍ نَابِتِ

⁹²⁶ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 457.

⁹²⁷ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 147, 180, 184.

⁹²⁸ Reşid, *el-Edebu'l-'Arabî*, s. 116; Ferrûh, *Ebû Temmâm Şâ'iru'l-Halîfe Muhammed el-Mu'tasım Billâh*, s. 94.

⁹²⁹ İbn Ca'fer, *Nakdu's-Şi'r*, s. 136.

مَا زَالَ يَقْضُرُ كُلُّ حُسْنٍ دُونَهُ حَتَّى تَفَاوَتْ عَنْ صِفَاتِ النَّاعِيَةِ
 سَجَدَ الْجَمَالَ لَوَجْهِهِ لَمَّا رَأَى دَهَشَ الْعُقُولَ لِحُسْنِهِ الْمُتَّفَاوِتِ
 إِيَّيْ لَأَرْجُو أَنْ أَنْالَ وَصَالَهُ بِالْعَطْفِ مِنْهُ وَرَغَمَ أَنْفِ الشَّامِتِ

“İnci tanesi dişleri görünerek gülümsedi ay parçası, şaşkın ve donakalmış bir gözle uzun uzun bakakaldım ona.”

“Tüm güzellikler onun vafında yetersizdir hala, güzelliğini vafedenin hayallerinin çok uzağında.”

“Güzellik onun yüzüne secde etti gördüğünde, eşsiz güzelliğinden akılların düşmesini dehşete.”

“Benle alay edenlere rağmen ve onların inadına merhametiyle vuslatına nâil olmayı arzuluyorum.”⁹³⁰

Aşk şiirlerinde sevgilinin özelliklerini tasvir ederken kullanılacak kelimelerin seçimi büyük önem arz etmektedir. Samimiyeti yansıtması açısından önem arz eden seçilecek kelimelerin sevgilinin güzelliklerini çağrıştırmaması, kelime seçimindeki başarısızlık nedeniyle yârin vasıflarının şiire yansıtılmaması bir kusur olarak kabul edilmektedir.⁹³¹ Ebû Temmâm'ın gerek yukarıdaki beyitlerde, gerekse bu anlamı işlediği diğer beyitlerinde kelime ve benzetmelerinin oldukça isabetli ve uyumlu olduğu görülmektedir. Dişleri inci tanesi, yüzü ay parçasına benzetmesi, güzelliklerin sevgilinin güzelliği yanında sönük kalması ve yüzüne secdeye kapanması gibi ifadeler güzellik olgusunu yansıtmaya elverişlidir.

Şairin sevgilisinin güzelliğini vafederken en çok odaklandığı hususlardan birisi, aşağıdaki beyitlerde de göreceğimiz aşk girdabına düşmesine neden olan yüzü ve ok gibi keskin ve etkili bakışlarıdır (Medîd):

قَدْ رَمَى قَلْبِي بِلِحْظَتِهِ سَهُمْ عَيْنَيْهِ فَلَمْ يَطِشِ
 نَقَشْتُ كَفَّ الْمَلَاخَةِ فِي وَجَنَّتَيْهِ أَطْرَفَ النَّفْسِ

“Kalbimi yaraladı bakışlarıyla, gözlerinin okları hedefi şaşmadı asla.”

“Nakşetti zerâfet ve şıklığın eli, yanaklarına en müstesnâ desen ve izleri.”⁹³²

5.5.4.1.(2). Hüzün ve Gözyaşı

Eleştirmenlerin aşk şiirlerinde göz önünde bulundurdıkları kriterlerden bir diğeri de sevgiliye ve ona duyulan sevgiye layık anlamların zikredilmesi, duygu yüklü

⁹³⁰ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 177-178.

⁹³¹ Bedevî, *Ususu'n-Nakd*, 145.

⁹³² et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 225.

de olsa sevgiliyle bağdaşmayan anlamların zikredilmemesidir.⁹³³ Vuslat gerçekleşmiş, aşk birlikte yaşamayla taçlandırılmışsa zikredilecek anlamlar, huzur, saadet ve eşsiz duygular gölgesinde sürülen bir hayat üzerine olacaktır. Vuslatın başka baharlara kalması veya sevgilinin duygularına karşılık vermemesi halinde işlenen anlamlar, hüznün, efkar, melankoli, hasretinden gözyaşları dökme, ayrılık acısı, sitem ve teselli arama gibi hususlara odaklanacaktır. Aşk şiirlerinin genelinde sevgiliye, hicrana düşmüş, aşkına karşılık bulamamış, sevgilinin ilgisizliği ve özlemiyle ezilmiş, gönlü viraneye dönmüş aşkın ifadeleriyle yalvarıp yakaran bir dille seslenen şairin, belirlenen kriterle mükemmel bir şekilde bağdaşan anlamlara yoğunlaştığı görülmektedir. Sevgiliye kavuşmanın neticesinde ortaya çıkacak mutluluk tablosunu göremediğimiz gazellerinin neredeyse her şiir kesitinde, hüznün yüklü kelimelerle dokunmuş beyitler karşımıza çıkmaktadır. Şairin, ayrılık nedeniyle hiçbir şeyden haz duymayan ve hazîn ruh halini yansıtan beyitlerden bazıları şu şekildedir (Hafif):

غَيْرُ مُسْتَأْنَسٍ بِشَيْءٍ إِذَا غَبَّتْ سَوَى ذِكْرِكَ الَّذِي لَا يَغِيبُ
أَنْتَ دُونَ الْجَلَّاسِ أَنْسِي وَإِنْ كُنْتُ تَبْعِيدًا فَالْحُزْنَ فِيكَ قَرِيبُ

“Hiçbir şeyde teselli bulamam yokluğunda, asla yok olmayan kaybolmayan hatırandan başka.”

“Sırdaşlarımdan başkasın, mûnisimsin sen, aşkının verdiği hüznün yakınımıdadır sen uzakta isen.”⁹³⁴

Ayrılığın ruhuna yerleştirdiği hüznü dile getirirken şairin en çok başvurduğu unsur aşağıdaki beyitlerde olduğu gibi gözyaşları ve sabırdır (Basît):

صَبْرْتُ عَنْكَ بِصَبْرٍ غَيْرِ مَغْلُوبٍ وَدَمْعَ عَيْنٍ عَلَى الْخَدَّيْنِ مَسْكُوبٍ
صَيَّرْتَنِي مُسْتَقْرًّا لِلْهَوَى وَطَنًا لِلْحُزْنِ يَا مُسْتَقَرَّ الْحُسْنِ وَالطَّيِّبِ

“Sensizliğe sabrettim mağlup edilemez bir sabırla, yanaklar üzerine akıtılan gözyaşlarıyla.”

“Ey daim olan letâfeti ve güzelliği! Aşkın mahkumu ve hüznün vatanına çevirdin beni.”⁹³⁵

Şairin, aşk acısı, ızdırıp, sevgiliye olan özlem ve hasrete karşı sığındığı en güvenilir liman, semâya benzettiği gözlerinden toprağa benzettiği yanaklarına dökülen gözyaşlarıdır (Kâmil):

⁹³³ İbn Reşik, *el-'Umde*, II, 126.

⁹³⁴ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 156.

⁹³⁵ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 157.

مَطَرٌ مِنَ الْعَبْرَاتِ حَدِّي أَرْضُهُ حَتَّى الصَّبَاحِ وَمُقَلَّتَايَ سَمَاوُهُ

“Gözyaşları yağmurunun sabaha kadar döküldüğü toprağıdır yanağım, gökyüzüdür gözlerim.”⁹³⁶

Ebû Temmâm aşkın ve hasretin verdiği elemden göz kapakları gözyaşlarında boğuluncaya kadar ağladığını, tutku ve özleminden ölmesi halinde de kendisinden önce nice aşıkların bu uğurda hayatlarını feda ettiklerini şu sözleriyle anlatmaktadır (Tavîl):

وَأَفْرَدْتُ عَيْنِي بِالذُّمُوعِ فَأَصْبَحْتُ وَقَدْ غَصَّ مِنْهَا كُلُّ جَفْنٍ بِمَائِهِ
فَإِنْ مِثُّ مَنْ وَجَدَ بِهِ وَصَبَابَةٌ فَكَمْ مِنْ مُحِبِّ مَاتَ قَبْلِي بِدَائِهِ

“Gözlerimi teslim ettim gözyaşlarına, her bir göz kapağım doldu taşı gözyaşlarıyla.”

“Tutkum ve aşk ateşinden ölürsem eğer, benden önce nice aşıklar ölmüş illetinden meğer.”⁹³⁷

Şair, esaretine düştüğü aşk girdabından kurtuluş olarak gördüğü gözyaşlarının faydalarından bahsederek, adeta ona farklı görevler yüklemektedir (Tavîl):

رُقَادُكَ يَا طَرْفِي عَلَيْكَ حَرَامٌ فَخَلَّ دُمُوعًا فَيَضُّهُنَّ سِجَامٌ
فَفِي الدَّمْعِ إِطْفَاءٌ لِنَارِ صَبَابَةٍ لَهَا بَيْنَ أَثْنَاءِ الضُّلُوعِ ضِرَامٌ
وَيَا كَبِدِي الْحَرَّى الَّتِي قَدْ تَصَدَّعَتْ مِنْ الْوَجْدِ دُوبِي مَا عَلَيْكَ مَلَامٌ

“Ey gözüm! Uyku haramdır sana! Gözyaşları seller gibi aksın bıraksana.”

“Gözyaşlıdır söndüren aşk ateşini, yanıp tutuşan ve kaplayan göğüs kafesini.”

“Ey aşk ateşinden yanmış parçalanmış aşık ciğerim! Eriyip git, seni ne kınarım ne bir şey derim.”⁹³⁸

Şair, aşk ateşinin kalbindeki etkisinin çaresizlikten gözyaşları olarak ortaya çıktığını, ancak bu gözyaşlarının da kalbe huzur vererek adeta içindeki yangını söndürme gibi bir faydasının olduğunu ifade etmektedir (Remel):

رَفَرَتْ مُقَلَّقَةً أَلَاتٌ أَسْعَدَتْهَا الْعَبْرَاتُ
وَعَوِيْلٌ مِنْ غَلِيْلٍ أَضْرَمَتْهُ الْأَحْسَرَاتُ
وَنَوَجِيْبٌ وَوَجِيْبٌ وَدُمُوعٌ مُسْنَبَاتٌ

⁹³⁶ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 148.

⁹³⁷ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 150.

⁹³⁸ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 267.

وَتَبَّارِيحُ اشْتِيَاقٍ وَهُمُومٌ طَارِقَاتُ
وَقَدْ مُسَّ تَهَامٌ جَنَّتْهُ الْوَجَنَاتُ

“Endişeli ah ve iniltileri, mutlu etti gözyaşları.”

“Feryad-ı figânını sevdanın, tutuşturdu hüznleri.”

“Hiçkırarak ağlamalar ve kalbin hüznle çarpmasını.”

“Özlem ve hasretin sıkıntıları ve felaket gibi korkunç dertlerini.”

“Kendinden geçmiş bir kalbi, divaneye çeviren yârin al yanaklarıdır.”⁹³⁹

5.5.4.1.(3). Uykuya Hasret

Ebû Temmâm'ın gazellerinde aşk ve acısının tezâhürleri sadece gözyaşlarıyla sınırlı değildir. Şairin birçok şiirinde, sevgiliye duyduğu özlemin neticesinde gözlerinin uykuyu unuttuğundan bahsettiğini görmekteyiz (Tavîl):

لَقَدْ خَلَقَ اللَّهُ الْهَوَى لَكَ خَالِصًا وَمَكَّنَهُ فِي الصَّدرِ مِنِّي بِلَا غِشٍّ
سَلِ اللَّيْلَ عَنِّي هَلْ أَدُوقُ رُقَادَهُ وَهَلْ لِضُلُوعِي مُسْتَقَرٌّ عَلَى فَرْشِي

“Allah aşkı sırf senin için yarattı, hilesiz hurdasız samimi bir şekilde onu kalpte sağlamaştırdı.”

“Hiç tadyor muyum uykusunu, beni bir sor bakalım geceye? Bedenim ve göğüs kafesim fırsat buluyor mu yatağa girmeye?”⁹⁴⁰

Şair bir başka şiirinde sevgilinin güzel gözlerinin, gözlerine uykuyu haram kıldığını, özlemin gözyaşlarını kuruttuğunu ve bedenini eriyip tükendiğini şu sözlerle dile getirmektedir (Hafîf):

يَا جُفُونًا سَوَاهِرًا أَعَدَمْتَهَا لَذَّةَ النَّوْمِ وَالرُّقَادِ جُفُونُ
أَيَّنَ مِنْكَ الدِّمَاءُ قَدْ نَفَدَ الدَّمُ عِ الْذِي يَمْتَرِيهِ مِنْكَ الْحَيْنُ
بَلِي الْجِسْمُ لَكِنِ الشُّوقُ حَيٌّ لَيْسَ يَبْلَى وَلَيْسَ تَبْلَى الشُّجُونُ
إِنَّ اللَّهَ فِي الْعَبَادِ مَنَآيَا سَلَطْتَهَا عَلَى الْقُلُوبِ الْعِيُونُ

“Ey yârin gözlerinin uykunun tadını unutturduğu uykusuz gözler!”

“Kanın nerede? Akıt kanını, sevgilinin özlemi aldı kuruttu tüm gözyaşlarını.”

“Harap oldu beden ancak diridir özlem, ne o çürür gider, ne hüznü ne de elem!”

“Allah'ın kulları üzerinde vardır ölüm sebepleri, kalplere musallat olur yârin

⁹³⁹ et-Tebrîzî, *Dîvânü Ebî Temmâm*, IV, 175.

⁹⁴⁰ et-Tebrîzî, *Dîvânü Ebî Temmâm*, IV, 226.

katil gözleri.”⁹⁴¹

5.5.4.1.(4). Ayrılık Acısı

Gazellerinde genellikle hüzünlü bir havanın hakim olduğunu gördüğümüz Ebû Temmâm'ın aşk beyitlerinde en çok odaklandığı anlamlardan birisi de ayrılık kavramıdır. Bu anlamda şairin, bir tarafta ayrılık acısı ve karşısında sabır denklemi üzerinden duygularını anlatmaya çalıştığını söyleyebiliriz (Serî‘):

مِنْ أَيْنَ لِي صَبْرٌ عَلَى الْهَجْرِ لَوْ أَنَّ قَلْبِي كَانَ مِنْ صَخْرٍ
وَيْلٌ لِحَسْمِي مِنْ دَوَاعِي الْهَوَى وَيْلٌ مَعِيَ يَدْخُلُ فِي الْقَبْرِ

“Sabrı nereden bulayım ayrılık acısına? Kalbim kayadan, taştan olsa da.”

“Aşkın hallerinden, sebeplerinden veyl olsun bedenime, o veyl ki girecek benimle kabrime.”⁹⁴²

Bazı şiirlerinde ayrılık acısı her nereye giderse gitsin şairin yakasını bırakmamaktadır. Öyle ki aşkın esareti, şaire dünyayı dar ederek sınırsız ve süresiz bir sürgün ve hapis hayatı yaşatmaktadır (Tavîl):

لَقَدْ ضَاقتِ الدُّنْيَا عَلَيَّ بِأَسْرَهَا بِهَجْرَانِهِ حَتَّى كَأَنِّي فِي حَبْسٍ

“Baştan başa dar gelmeye başladı dünya bana, sevgilinin hicrânından hapisteyim adeta.”⁹⁴³

Ayrılığın ızdırabını dile getirirken şair, yakınında olup sevgilinin katı ve kötü tutumuna tahammül etmeyi ayrı kalıp hasret çekmeye yeğleyeceğini belirtmektedir (Münserih):

مَا أَنْفَعَ الْقُرْبَ لِلْمُحِبِّ وَإِنْ أَعْرَضَ عَنْهُ حَبِيبُهُ وَجَفَا

“Ne kadar faydalıdır sevgiliye yakın olmak sevene! Sevgilisi katı, kaba davranıp yüz çevirse de.”⁹⁴⁴

Şair, ayrılık acısının anneni çocuğundan ayırmak kadar zor ve elem verici olduğunu belirtirken, ne kadar zaman geçerse geçsin, neler yaşanırsa yaşansın ilk sevdanın asla unutulamayacağını bilgelik kokan şu beyitlerle dillendirmektedir (Kâmil):

الْبَيْنُ جَرَعَنِي نَقِيعَ الْحَنْظَلِ وَالْبَيْنُ أَنْكَلَنِي وَإِنْ لَمْ أَنْكَلِ
نَقَلْتُ فُوَادَكَ حَيْثُ شِئْتَ مِنَ الْهَوَى مَا الْحُبُّ إِلَّا لِلْحَبِيبِ الْأَوَّلِ

⁹⁴¹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 278.

⁹⁴² et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 205.

⁹⁴³ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 220.

⁹⁴⁴ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 236.

كَمْ مَنْزِلٍ فِي الْأَرْضِ يَأْلُفُهُ الْفَتَىٰ وَحَيْنِيئُهُ أَبَدًا لِأَوَّلِ مَنْزِلٍ

“Ebû cehil karpuzunun suyu gibi acıyı ayrılık tattırdı bana, ayrılık kopardı beni ondan ben kopmasam da.”

“Kalbini dilediğin gibi taşı aşktan aşka, ilk sevgiliye duyduğundur aşk, o bambaşka.”

“Ne çok eve, kalbe ısınır aşığın kalbi yeryüzünde! Ancak ebedî özlemi ilk evedir, ilk gönüle.”⁹⁴⁵

5.5.4.1.(5). Aşk ve Ölüm

Ebû Temmâm'ın gazellerinde vurgulanan hüznü anamlardan bir diğeri, aşk ve ayrılık acısıyla ile ölüm arasında kurduğu bağlantıdır. Aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere şair gazellerinde, ölüm ile ayrılık arasında bir fark görmediğini, karşılık bulamadığı aşkın kendisini ölüme götüreceğini ve ölüme aldırmadığını ancak aşkıdan ayrı kalmanın ağırına gittiğini belirten anlamlara vurgu yapmaktadır (Remel):

أَنَا مَيِّتٌ وَلَمَّا مَيِّتٌ فَمِنْ حَيِّئِي أُمَّوْتُ

“Ben aşktan yana ölüyüm zaten, gerçekten ölürsem de öleceğim sevgimden.”⁹⁴⁶

Ayrılık ve ölüm bağlantılı başka bir şiirinde, her ikisine katlanmanın takatinin üzerinde olduğunu ve her ikisinin kaçınılmaz son anlamına geldiğini ifade etmektedir (Kâmil):

الْمَوْتُ عِنْدِي وَالْفِرَا قُ كِلَاهُ مَا لَا يُطَاقُ
يَتَعَاوَنَانِ عَلَى النَّفْسِ فَذَا الْحِمَامُ وَذَا السِّيَاقُ
لَوْ لَمْ يَكُنْ هَذَا كَذَا مَا قِيلَ مَوْتُ أَوْ فِرَاقُ

“Ölüm ve ayrılık, her ikisine de katlanılmaz bana göre.”

“Yardımlaşmaktalar canları alırken, biri can çekişme, diğeryise amansız savaş ölüme götüren.”

“Bu durum olmasaydı böyle, denmezdi ölüm veya ayrılık hadi sen söyle.”⁹⁴⁷

Şairin, oldukça sade kelimeler ve sıradan bir üslupla hicrâna dair duygularını beyitlerine yansıtmayı başardığı görülmektedir. Aşağıdaki örnekte ise, aşk ve vuslattan ümit kestiği için ayrı düştüğü sevgiliyle bağını hatırası üzerinden canlı tutmaya çalışmakta, öldükten sonra ateşlerde yanmaktan ziyade sevgiliyi görememe endişesi taşıdığını dile getirmektedir (Hafîf):

⁹⁴⁵ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 253.

⁹⁴⁶ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 176.

⁹⁴⁷ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 240.

فِي سَبِيلِ الْهَوَىٰ فُوَادِي وَمَا آ
 سَيِ عَلَيْهِ لَكِنْ عَلَىٰ ذِكْرَاكَ
 دَهَبَتْ مُقْلَتَايَ بِالِدَّمِ وَالِدَّمِ
 عِ فِي النَّارِ إِذْ نَجَتْ مُقْلَتَاكَ
 لَسْتُ أَبْكَى ذَهَابَ عَيْنِي لِعَيْنِي
 غَيْرَ أَنِّي أَبْكَى لِأَنْ لَا أَرَكَ
 مَا فِرَاقِ الدُّنْيَا أَبَالِي وَلَكِنْ
 فِي فِرَاقِ الدُّنْيَا فِرَاقُ هَوَاكَ

“Kalbimin katlandığı hüznün, değıldir aşk uğruna, hüznüm senin hatıranı.”

“Kan ve gözyaşıyla ateşe girdi gözlerim, olsun, kurtuldu ya senin gözlerin.”

“Ağlamıyorum gözümün sevgilim uğruna gittiğine, ancak ben ağlıyorum seni göremeyeceğime.”

“Aldırmıyorum dünyadan ayrılacağıma ancak, dünyadan ayrılmanın anlamı senin aşkından ayrılmak.”⁹⁴⁸

Aşkına tutkuyla bağlı, uğruna ateşleri göze alan bir aşık misali şair, mezarda dahi olsa sevgilisinin çağırması halinde çağrıya cevap vereceğini belirtmektedir (Basît):

لَوْ كُنْتُ مَيِّتًا وَنَادَيْتَنِي بِنَعْمَتِهَا
 لَكُنْتُ لِلشَّقْوِ مِنْ لَحْدِي أَلْبِيهَا

“Ölü de olsam çağırırsa nağmesiyle beni sevgili, özlemimden kabrimden cevaplardım davetini.”⁹⁴⁹

5.5.4.1.(6). Gazelerde Dinî Doku

Muhafazakar bir karaktere sahip olduğu bilinen Ebû Temmâm'ın gazelleri geneli itibarıyla, uzrî gazel kategorisinde mütalaa edilebilir. Şairin ağırbaşlı, inancı ve geleneklerine bağlı kişiliğinin bu türdeki şiirlerine yansıdığı görülmektedir. Bu anlamda şairin gazellerinde dinî dokuya sahip şiirlere rastlamak garipsenmemelidir. Şairin şiirlerinde özelde Kur'an ve hadislerden, genelde ise dinî değerlerden etkilenme boyutlarının çok ileri düzeylerde olduğu bilinmektedir. Keza aşk şiirlerinde de bu etkiyi açıkça gördüğümüz beyitler bulunmaktadır. Şair, aşağıda sunulan örnekte Allah korkusunun, kendisini sapmalardan nasıl koruduğunu şöyle dile getirmektedir (Serî):

وَاللَّهِ لَوْلَا اللَّهُ لَا عَيْرُهُ
 وَخَوْفِي النَّارَ عَلَىٰ نَفْسِي
 صَلَّيْتُ خَمْسًا لَكَ مِنْ هَيْبَةٍ
 وَازْدَدْتُ ثِنْتَيْنِ عَلَىٰ الْخَمْسِ

“Allah'ın adına andolsun ki başkası değil de O ve ateşten korkum olmasaydı..”

“Hürmet ve hayranlıktan beş vakit namaz kılardım sana, eklerdim beş vaktin

⁹⁴⁸ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 248.

⁹⁴⁹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 289.

üzerine iki vakit daha.”⁹⁵⁰

Aşkın esaretinden kurtulamadığını itiraf ettiği bir şiirinde son çare olarak, ellerini ümit ve yakarışla Allah’a açıp şöyle dua etmektedir (Serî’):

عَبْدُكَ يَدْعُو بِاسِطًا حَمْسَهُ مُبْتَهِلًا يَدْعُو فَلَا تَنْسَهُ
 إِنَّ أَنْتَ لَمْ تَبْكِ لَهُ رَحْمَةً فَلَا تَلْمُهُ إِنَّ بَكِي نَفْسَهُ
 كَمْ حَسْرَةٍ لِي فِي الْفُؤَادِ الَّذِي أَطْلَتَ فِي سِجْنِ الْهَوَى حَبْسَهُ
 عَبْدٌ إِذَا أَوْحَشْتَهُ لَمْ يَجِدْ فِي النَّاسِ لَوْ حَفُّوا بِهِ أَنْسَهُ

“Ellerini açarak yalvar yakar niyazda bulunarak kulun dua ediyor sana, ne olur onu unutma!”

“Eğer rahmetini indirmezsen sen onun üzerine, suçlama onu ve kınama eğer ağlarsa kendine.”

“Ne çok hasretim var kalbimde, o kalp ki aşk esaretinin hapsini uzattın içinde.”

“Eğer yalnız bırakırsan o kulunu, etrafını sarsalar da bulamaz onlarda ülfeti ve umduğunu.”⁹⁵¹

Şairin gazelleri arasında Kur’an’dan iktibaslar yaptığı veya telmîhte bulunduğu örneklere rastlamak mümkündür.⁹⁵² Aynı şekilde bu örneklerin de şairin şiirlerindeki dinî doku bağlamında değerlendirilmesi uygun olacaktır.

5.5.4.2. Gazellerinin Bazı Özellikleri

Genel kanaate göre şairin, gazellerine vesile olan söz konusu aşkları gerçek hayatta yaşayıp yaşamadığı net olarak bilinmese de bu beyitleri nazmedebilmek için hüzne ihtiyaç duyduğundan aşkına karşılık bulamayan, reddedilen veya platonik aşklar yaşayan aşık rolünü benimsediği ve tüm benliğiyle bu role büründüğü anlaşılmaktadır. Aşağıdaki beyitlerde olduğu gibi bazı şiirlerinde şair, sevgili tarafından sert bir şekilde reddedildiğini ve terslendiğini ifade etmektedir (Hafif):

لَا تَصُدِّي فَالَصَّدُّ أَمْرٌ عَظِيمٌ وَارْحَمِي فَالْمُحِبُّ بَرٌّ رَحِيمٌ
 أَمِنَ الْعَدْلُ أَنَّ قَلْبَكَ سَالٍ وَالْهَوَى ثَابِتٌ بِقَلْبِي مُقِيمٌ

“Yüz çevirme benden! Yüz çevirmek büyük bir meseledir, Merhamet et! Seven nazik ve merhametlidir.”

“Kalbinin unutması adalet midir? Aşk benim kalbimde kalmaya devam

⁹⁵⁰ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 217.

⁹⁵¹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 223.

⁹⁵² et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 204, 229, 255.

ederken.”⁹⁵³

Aynı zamanda bu beyitler, geneli müzekker hitabıyla nazmedilen şairin gazelleri arasında nadir de olsa rastladığımız müennes hitaplı aşk şiirlerindedir. Sevgilisinden aşkına karşılık bulamayan şair, belki insafa gelir ümidiyle çareyi sevgiliye sitem etmekte görmektedir (Serî’):

صَدَّ وَمَا احْتَسَبَ الصَّادَا لَمْ يَحْفَظِ الْمِيثَاقَ وَالْعَهْدَا
وَلَا رَعَى وَدِّي وَلَا حُرْمَتِي وَلَمْ أزلْ أَرْعَى لَهُ الْوُدَا
يَا قَاتِلًا ظَلَمًا بِسَيْفِ الْهَوَى إِذْ صِرْتُ عَبْدًا فَارْحَمِ الْعَبْدَا

“Yüz çevirdi, aldırış dahi etmedi yüz çevirdiğine, sahip çıkmadı ne ahbine ne de vaadine.”

“Ne aşkımı gözetti ne de saygılığımı, bense hala gözetmekteyim ona olan aşkımı.”

“Ey aşkın kılıcıyla beni haksız yere öldüren! Merhamet et köleye, zira ben kölen olmuşken.”⁹⁵⁴

Son kozu olan sitemin de işe yaramadığını gören şair, artık kendisini teselli edecek birine ihtiyaç duyduğundan kurtuluşu zamanla dostluk kurmakta bulmaktadır (Hafîf):

رَفَقَ الدَّهْرُ لِي بِمَوْلَايِ وَالذَّهْـ رُ إِذَا شَاءَ بِالْقُلُوبِ رَفِيقُ
فِيحْقِي وَحُرْمَتِي لَا تَسُبُّوا الذَّهْـ رَ ظَلَمًا فَإِنَّهُ لِي صَدِيقُ

“Andolsun ki zaman şefkat gösterdi bana, dilerse zaman şefkatlidir vicdanlara.”

“Hakkım ve saygılığım adına, benim dostumdur o, haksız yere küfretmeyin zamana.”⁹⁵⁵

Ebû Temmâm’ın gazellerinin genel karakteri uzrî gazel olarak tespit edilse de hissî gazel kategorisine dahil edilebilecek örneklerin varlığına işaret edilmelidir. Bu şiirlerden birinde sevgiliye vuslat gecesinde hayal eden şair, arzularını şu şekilde beyitlerine aktarmaktadır (Kâmil):

لَا شَيْءَ أَحْسَنُ مِنْهُ لَيْلَةً وَصَلِينَا وَقَدْ اتَّخَذْتُ مَحَدَّةً مِنْ حَدِّهِ
وَفَمِي عَلَى فَمِهِ يُسَامِرُ رِيقَهُ وَيَدِي تَنْزَرُهُ فِي حَدَائِقِ جِلْدِهِ

“Vuslat gecemizde yoktur daha güzeli, yanağını yastık edinip yaslamaktan

⁹⁵³ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 271.

⁹⁵⁴ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 182.

⁹⁵⁵ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 242.

yanagımı.”

“Dudağım dudağında dalmış ağzının balıyla sohbeta, elim ise gezinmekte teninin bahçelerinde.”⁹⁵⁶

Şairin divanının gazel bölümünde hissî veya fâhiş gazel olarak değerlendirilebilecek başka örnekler de bulunmakla birlikte verilen bu örneklerle yetinilecektir.⁹⁵⁷

Eleştirmenlerin gazelerde dikkate aldıkları kalite kriterlerine göre, medih, mersiye ve hiciv gibi şiirlerin başında yer alan nesîblerle ana tema arasında uyum ve ahenk olmalıdır.⁹⁵⁸ Ebû Temmâm'ın şiirlerine bu kriter üzerinden bakıldığında, şiir mukaddimelerinde yer alan aşk şiirlerinin genel anlamla uyumlu olduğu görülmektedir. Şairin, ‘Ayyâş b. Lehî‘a’yı methettiği şiirlerinden birinin giriş beyitleri bu hususa örnek olarak gösterilebilir (Hafîf):

وَتَنَائِيَاكَ إِنَّهَا إِغْرِيضُ وَلَا لَ تُوْمٌ وَ بَرَقٌ وَمِيضُ
وَأَفْحَاحٍ مُنْمُورٌ فِي بَطَاحٍ هَزَّةٌ فِي الصَّبَاحِ رَوْضٌ أَرِيضُ

“Ey sevgili! Senin dişlerin, dolu taneleri ve muazzam bir inci gibi bembeyaz, şimşek gibi parlak ve göz alıcıdır.”

“Sabah meltemiyle birlikte düşen çiğ tanelerinin salladığı, vadilerin derinliklerinde yer alan güzel bir bahçedeki ışıltılı papatyalar gibidir dişlerin.”⁹⁵⁹

Muhatabını övmeye hazırlanan şairin methiyesine, sevgilinin dişlerini doğadan esinlendiği eşsiz tasvir tablolarıyla adeta hayranlığını haykırır bir şekilde överek giriş yapması oldukça uyumlu ve etkileyicidir. el-Âmidî'nin “hoş bir tasvir olup, üzerine yemin etmesi görkemini ve güzelliğini arttıran bir husustur.”⁹⁶⁰ ibaresiyle değerlendirdiği beyitlerde şair dişlerin beyazlığı ve parlaklığı anlamını, bu özellikle meşhur dolu taneleri, inci ve şimşekten ibaret üç şeyle güçlendirmektedir.

Aşk yüklü duygularla dolu şiir mukaddimeleriyle ana tema arasındaki söz konusu uyum, şairin Ahmed b. Hârûn el-Kuraşî'nin vefatı üzerine nazmettiği mersiyede net olarak görülmektedir (Hafîf):

فَاتْرَكِينِي وَقِيَتِ مَا فِي لِمَا فِي دَابُّ عَيْنِي الْبُكَاءُ وَالْحُزْنُ دَابِّي
بَيْنَ بَيْتِي وَعَبْرَتِي وَأَكْتَبِي سَأَجْرِي بَقَاءِ أَيَّامِ عُمْرِي

“Ağlamak gözlerimin adeti, hüznün de benim, -Başıma gelen senden uzak olsun-

⁹⁵⁶ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 193.

⁹⁵⁷ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 169, 225, 237.

⁹⁵⁸ İbn Reşîk, *el-'Umde*, II, 117.

⁹⁵⁹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 287.

⁹⁶⁰ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, II, 64.

Beni kendi halime bırak ne olur sevgili!”

“Ömrümün kalan günlerini pay edeceğim, hüznüm, gözyaşım ve kederim arasında.”⁹⁶¹

Şair, başa gelen musibetin yüreğine yüklediği derdi sevgiliye hüznün, ağıt ve gözyaşı üzerinden aktararak şiirin ana konusu olan mersiyyeye uygun bir giriş yapmaktadır. Buna göre, zikredilenler haricinde daha birçok örnekle desteklenmesi mümkün olan nesîble ana konu arasında olması gereken uyum hususunda, Ebû Temmâm'ın tutarlı bir üslup izlediği değerlendirilmesi yapılabilir.

Arap edebiyatı aşk şiirlerinde anlamı kolay ve latif kelimeler, anlamı açık ve belirsizlikten uzak net üsluplar, hüznünün hüznünü azaltacak ve vakûrun gönlünü hoş edecek tarzın ağırlıklı olması gerektiği belirtilmektedir.⁹⁶² Yukarıdaki örneklerin tümünde görüleceği üzere, aşk şiirlerinde oldukça sade ve anlaşılır bir dil kullanma gayreti gösteren Ebû Temmâm'ın bu anlamda başarılı olduğu, sevgiliye iletmek istediği mesajlarını net bir şekilde adrese ulaştırdığı söylenebilir. el-İsfahânî'nin *el-Eğânî*de zikrettiği,⁹⁶³ Emevî dönemi gazel şairi Ömer b. Ebî Rebî'a'nın şiirlerinin eleştirilenlerce beğenilme kriterlerinin çoğunu Ebû Temmâm'ın şiirleri için söylemek mümkündür. Şiirin suhûleti, duygu ve tutkunun gücü, tasvirin letâfeti, mananın inceliği, gerekçe ve kaynağın doğruluğu, amaca ve ihtiyaca odaklanma, kalbi dillendirme, söylemin iffeti ve nadiren konunun dışına çıkma gibi hususlar, Ebû Temmâm'ın gazellerine dair değerlendirmede üstünlük ve başarı sebepleri arasında gösterilebilecek özelliklerin başında gelmektedir.

5.5.5. Sitem (İtâb) Şiirleri

İbn Reşîk el-Kayrevânî'ye göre sitem, hızla hieve doğru yol alan bir hile gibi olup, ilişkilerin tamamıyla kopmasına veya ilişkilerde saygıdan uzak kaba ve antipatik yaklaşımların ortaya çıkmasına yol açan etkenlerden biridir. Ölçüsünü ve dozunu yakalamanın oldukça hassas bir yaklaşım gerektirdiği düşünülen sitemin, az olması halinde dostluğu perçimleyeceği, ülfet ve samimiyet getireceği, muhabbet bağlarını güçlendireceği, fazla olması halinde ise tatsızlığa ve sitemkâra tahammülsüzlüğe yol açacağı ifade edilmektedir. Sitemin pek çok yöntemi olduğundan, insanların sitemlerinde izledikleri yollar farklılık göstermektedir. Acındırma ve ünsiyet uyandırma, itiraz etme ve insaf bekleme, başa kakma ve zulmederek incitme, özür dileme ve itirafta bulunma gibi tutum ve davranışlar sitem yöntemlerine kabul görme veya reddedilme vasıflarını kazandıran yaklaşımlardandır.⁹⁶⁴

⁹⁶¹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 51.

⁹⁶² İbn Reşîk, *el-'Umde*, II, 116.

⁹⁶³ el-İsfahânî, *el-Eğânî*, I, 96.

⁹⁶⁴ İbn Reşîk, *el-'Umde*, II, 160.

İbn Reşîk el-Kayrevânî'nin belirlediği prensipler çerçevesinde sitem şiirlerini, olumlu ve makbul, olumsuz ve reddedilen şeklinde ikiye ayırmak mümkün olacaktır. Sitem şiirlerine, istirham, aradaki sevginin korunmasında ısrarcı olma hatta özür dileme ve hataları itiraf etme, sevgi ve saygı bağlarını diri tutabilmek için hatıraları zikretme, ayrılık ve ilişkileri koparmayı gerektiren bir durum olmadığını vurgulama gibi kavramlar katılmasının, kalplerdeki kin ve öfkeyi gidereceği, bu şiirlere muhatap nezdinde sempati kazandıracığı ve olumlu sonuçlar ortaya koymasına yol açacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla bu tür kavramlarla zenginleştirilmiş sitem şiirleri “*makbul, olumlu*” vasfıyla değerlendirilebilir. İtiraz, adalet talebi, başa kakma, duyguları yaralama, gururu incitme, kibir, gözdağı, buyurganlık gibi kavramlarla birlikte şiddet ve kaba tavırlarla tahammülü imkansız bir şekle bürünen şiirleri ise, anlam yönünden kaliteli olsa dahi “*reddedilen, olumsuz*” vasfıyla sitem şiirlerinin ikinci türü olarak görmek mümkündür.⁹⁶⁵

Ebû Temmâm'ın az şiir nazmettiği konulardan birisi olan itâb, şairin başarılı kabul edildiği alanlardandır.⁹⁶⁶ Şiirlerine çok fazla özenen ve değer verdiği bilinen Ebû Temmâm'ın, çabasının boşa gitmesine tahammül edemediği, yazdığı şiirlerin karşılığını alabilmek için sabırsızlandığı rivayet edilmektedir. Memdûhun şiirlerini ödüllendirmekte gecikmesi halinde şairin, sitem mesajlarını iletmek için nezâket dolu bir üslup ve sevecen bir tavırla beyitler nazmettiği, öncesinde methiye olarak yazdığı şiirleri hatırlattığına dair bilgiler karşımıza çıkmaktadır. Ancak şairin sitemlerinde tehdit üslubundan uzak durduğu, hafiften kınadığı ve vicdana dokunacak hoş sözler söylediği, biraz da kendini beğenmiş bir tavırla kendi şiirlerini övme mukabilinde rakiplerinin şiirlerini değersiz göstermeye çalıştığı ifade edilmektedir.⁹⁶⁷ Dahası Ebû Temmâm'ın, hediyelerini geciktirdikleri için methettiği kişilerden başkasına itâb şiirleri yazmadığına dair bilgilere rastlamaktayız. Ancak bu bilgilerin hakikati ıskaladığını belirtmek durumundayız. Genel olarak sitem şiirlerinin methiyelerinin hakkını teslim etmediklerini düşündüğü kişilere olması, şairin bunlardan bağımsız itâb şiirlerinin olmadığı anlamına gelmeyecektir. Zira şairin divanında methiyeleriyle alakası olmayan sebeplere dayalı sitem şiirleri karşımıza çıkmaktadır.⁹⁶⁸ Ebû Temmâm, Ebû Dulef el-‘İclî’yi makamına girişini yasakladığı ve aralarındaki bağları kopardığı için,⁹⁶⁹ el-Hasan b. Vehb’i şairin yanında çalışan Rûm hizmetli gence göz diktiği için,⁹⁷⁰ Ebû Alî Mûsâ el-Kummî’yi de hediye ettiği bir şarap şişesi sebebiyle sitem şiirleriyle hedef

⁹⁶⁵ Bedevî, *Ususu'n-Nakd*, s. 261-265.

⁹⁶⁶ Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabi el-'Asru'l-Abbâsiyyu'l-Evvel*, s. 287.

⁹⁶⁷ el-Bustânî, *Udebâu'l-'Arab fi'l-'A'suri'l-'Abbâsiyye*, s. 102.

⁹⁶⁸ Ferrûh, *Ebû Temmâm Şâ'iru'l-Halîfe Muhammed el-Mu'tasım Billâh*, s. 87.

⁹⁶⁹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 446.

⁹⁷⁰ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 463.

almaktadır.⁹⁷¹

Ebû Temmâm'ın divanında “*mu‘âtebât*” başlıklı bölümde yer alan sitem şiirleri, uzunlukları 2 ile 29 beyit arasında değişen 29 şiir ve şiir parçasının içerdiği toplam 254 beyitle, beyit sayısı bakımından divanda beşinci sırada yer almaktadır. Bu sayı, şairin toplam beyitlerinin yaklaşık % 4'üne tekâbül etmektedir. Şairin en uzun itâb şiiri 29 beyitle ‘Ayyâş b. Lehî‘a,⁹⁷² en kısası ise 2 beyitten ibaret olan Ebû Sa‘îd Muhammed b. Yûsuf es-Sağrî için nazmettiği şiirlerdir.⁹⁷³

5.5.5.1. İtâb Şiiri Nazmettiği Kişiler

Sitem şiirleriyle şair, aralarında daha önce methettiği Ayyâş b. Lehî‘a, el-Hasan b. Vehb, Ebû Dulef el-‘İclî, Ebû Sa‘îd Muhammed b. Yûsuf es-Sağrî, Alî b. el-Cehm, Ahmed b. Ebî Dâvûd ve Mûsâ b. İbrâhîm er-Râfikî'nin de bulunduğu 15 kadar kişiyi hedef almıştır. Hiciv şiirlerinde olduğu gibi Ebû Temmâm'ın sitem şiirlerinden en büyük nasibi, önce methedip umduğunu bulamayınca hicvedip itâb ettiği şahıslardan ‘Ayyâş b. Lehî‘a'nın aldığı görülmektedir. Şair ‘Ayyâş’a, 5 şiir ve şiir parçasının içerdiği toplam 82 beyitle sitem etmektedir.⁹⁷⁴ Bu sayı, şairin toplam sitem beyitlerinin yaklaşık % 32'sine tekâbül etmektedir. ‘Ayyâş’ı, iki şiirin içerdiği 23 beyitle el-Hasan b. Vehb,⁹⁷⁵ 21 beyitlik tek şiirle el-Hasan b. Vehb'in oğlu Ebu'l-Kâsım⁹⁷⁶ ve 3 şiir parçasında toplam 20 beyitle Ebû Dulef el-‘İclî takip etmektedir.⁹⁷⁷ Bu şahıslar arasında hicvedilen kişilerin varlığı göz önünde bulundurulduğunda şairin, sitem şiirlerini muhataplarıyla diyalogunda methiyeleriyle hicviyeleri arasında bir durak olarak kullandığı varsayılmaktadır. Buna göre şairin methiyeden doğrudan hicve geçmediği, önce bu sitem şiirleriyle memdûhların nabzını yokladığı, bir sonuç elde edemeyince hiciv oklarını bu şahıslara yönlendirdiği düşünülmektedir. İshâk b. İbrâhîm el-Mus‘abî, el-Hasan b. Vehb'in katibi Muhammed b. Sa‘îd, Ca‘fer b. Dînâr, Ebû Alî Mûsâ el-Kummî, Abdullâh b. Berâ et-Tâî ve Cemîl b. Abdullâh el-Hımsî şairin sitem şiirlerine maruz kalmış şahıslar arasında yer almaktadır.

5.5.5.2. İtâb Şiirlerinin İçerdiği Anlamlar

Ebû Temmâm'ın divanı incelendiğinde, şairin farklı sebeplerle sitem şiirleri nazmettiği anlaşılmaktadır. Osmân b. İdrîs eş-Şâmî'yi verdiği vaadi gerçekleştirmeye teşvik için Alî b. el-Cehm'den aracı olmasını istemesi,⁹⁷⁸ İshâk b. İbrâhîm, Ahmed b. Ebî Dâvûd ve Ebû Sa‘îd es-Sağrî'nin methiye karşılığında hediye vermede ağır

⁹⁷¹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 483.

⁹⁷² et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 449.

⁹⁷³ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 447.

⁹⁷⁴ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 448, 449, 465, 467, 470.

⁹⁷⁵ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 463, 488.

⁹⁷⁶ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 494.

⁹⁷⁷ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 443, 446, 485.

⁹⁷⁸ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 440.

davranmaları,⁹⁷⁹ Ebû Dulef el-‘İclî’yi malını har vurup harman savurarak ve yüzüne karşı surat asması⁹⁸⁰ ve Mûsâ b. İbrâhîm er-Râfikî’nin sahip olduğu nüfuz ve servetten şaire herhangi bir ihsanda bulunmaması⁹⁸¹ gibi nedenler Ebû Temmâm’ın itâb şiirleri yazma nedenlerinden bazılarıdır. Şiirlerin nazmedilme nedenleri değiştikçe, üslup ve içeriklerinin de değişkenlik göstermesi gayet doğal bir durumdur.

Şairin sitem şiirleri, biri devletin yüksek kademelerinde görev yapan seçkin kişilikler, güç, nüfuz, servet sahibi kabile liderleri, diğeri ise statü olarak şaire eşit şair, dost, yaren gibi şahsiyetler olmak üzere nazmedilen kişilerin sosyal statülerine iki kısma ayrılabilir.⁹⁸²

5.5.5.2.(1). Devlet Ricâline Yönelik Sitem Şiirleri

Ebu Temmâm’ın, surat astığı için el-Mu‘tasım’ın komutanlarından Ebû Dulef el-‘İclî’ye yazdığı, yukarıda belirtilen ilk türe örnek gösterilebilecek aşağıdaki sitem şiiri, el-Âmidî tarafından anlamı temsil etmesi bakımından güzel ve başarılı bir şiir olarak değerlendirilmiş, beyitlerinin tümünün kaliteli olduğu belirtilmiştir (Kâmil):⁹⁸³

عَجَبٌ لَعَمْرُكَ أَنَّ وَجْهَكَ مُعْرِضٌ	عَنِّي وَأَنْتَ بِوَجْهِهِ فِعْلِكَ مُقْبِلٌ
بِرُّ بَدَأَتْ بِهِ وَدَارٌ بِأَبْهَامَا	لِلْخَلْقِ مَفْتُوحٌ وَوَجْهُكَ مُقْفَلٌ
أَوْلَا تَرَى أَنَّ الطَّلَاقَةَ جُنَّةٌ	مِنْ سُوءِ مَا تَجْنِي الظُّنُونُ وَمَعْقَلٌ
إِنْ تُعْطِ وَجْهَهَا كَاسِقًا مِنْ تَحْتِهِ	كَرْمٌ وَحِلْمٌ خَلِيقَةٌ لَا تُجْهَلُ
فَلَرُبَّ سَارِيَةٍ عَلَيْكَ مَطِيرَةٌ	قَدْ جَادَ عَارِضُهَا وَمَا يَتَهَلَّلُ

“Ömrüne yemin olsun ki ne tuhaf şey yüz çevirmen benden, sen yapacağın faydalı bir işe yönelirken.”

“Başladığın bir iyilik bu ve kapısı insanlara açık bir hane, ancak yüzün kapalıdır ne çare!”

“Gülyüzlülüğün, şüphelerin getirdiğinden, koruyan bir kalkan ve kale olduğunu bilmez misin sen?”

“Bilinirsin, her daim somurtkan bir yüz versen dahi insanlara, o yüzün altında cömertlik ve yumuşakbaşlılık olduktan sonra.”

“Yağmurunu yağdıran nice bulutlar vardır senin üzerine, şimşek çakıp

⁹⁷⁹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 442, 460, 481.

⁹⁸⁰ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 483.

⁹⁸¹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 486.

⁹⁸² İbn Reşîk, *el-‘Umde*, II, 163-165.

⁹⁸³ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, III, 548.

gürlemeden cömertçe verdi yağmurunu sessizce.”⁹⁸⁴

Kendisini asık bir suratla karşılaşmasına rağmen muhatabına oldukça yumuşak bir üslupla yönelen şair, onun hayırlı ve cömert bir kişiliğe sahip olduğunu vurgulayarak gururunu okşamakta ve gülümsemenin faydalarından bahsederek muhatabı somurtkanlıktan vazgeçirmeye çalışmaktadır. Şair, yüzünün hali ne olursa olsun esip gürlemeden yağmur bırakan bulut örneği üzerinden muhatabını ümitle beklediği hayırlı işi yapmaya teşvik etmektedir.

Şair, kendisine ihsanda bulunmaktan kaçınan Ebû Dulef’e aynı samimi üslupla sitemlerini gönderdiği, ancak bu defa terk-i diyar eylemekle gözdağı verdiği başka bir şiirde ona şöyle seslenmektedir (Tavîl):

مِنَ النَّاسِ غَيْرِي وَالْمَحَلُّ جَدِيدٌ	أَبَا دُلْفٍ لَمْ يَبْقَ طَالِبُ حَاجَةٍ
وَلَمْ يُرَ خَلْقٌ مِنْ جَدَاكَ يَخِيبُ	يَسْرُكَ أَنْبِي أُنْتُ عَنْكَ مُخَيَّبًا
لِكُلِّ أَنْاسٍ مِنْ نَدَاهُ نَصِيبٌ	فَكَيْفَ وَأَنْتَ الْمَاجِدُ الْعَلَمُ الَّذِي
لَقِيَ حَيْثُ لَا تَهْمِي عَلَيَّ جُنُوبٌ	أَقَمْتُ شُهُورًا فِي فَنَائِكَ خَمْسَةَ
جَدِيدٍ وَإِلَّا فَالْرَّحِيلُ قَرِيبٌ	فَإِنْ نَلْتُمْ مَا أَمَلْتُ فِيكُمْ فَإِنِّي

“Ey Ebû Dulef! Benden başka bir ihtiyacı olan kalmadı insanlardan, ama tükendi herşey çoraklaştı mekan.”

“Hoşuna mı gidiyor senden hayal kırıklığıyla dönmem? Hiçbir insan görülmemiştir hayal kırıklığı yaşayan senin verdiklerinden.”

“Nasıl olur? Sen ki seçkin, şan şöret sahibisin, cömertliğinden nasiplendiği tüm insanların.”

“Yaşadım avlunda tam beş ay, değersiz bir eşya gibi atılmış bir kenara, güney rüzgarları dahi üflemedi esmedi oralara.”

“Senden ümit ettiğimi elde edersem layığım ben ona, bilesin ki ayrılık vakti yakındır yoksa.”⁹⁸⁵

Ebû Dulef’e sitemin dozunu arttırdığını gördüğümüz bu şiirinde, uzunca bir süre ihsanı beklemesine rağmen hayal kırıklığı yaşadığını, kendisi dışında herkesin kerem sahibi muhataptan muradlarını elde ettiklerini, artık buna katlanacak sabrı kalmadığını, beklentilerinin gerçekleşmemesi durumunda muhatapla bağlarını koparacağını kırıncı olmayan bir üslupla dile getirdiği söylenebilir. Hicvin bir alt versiyonu veya hicivden önceki basamak olarak görülebilecek sitem şiirlerini, hicivle ayıran çizginin oldukça

⁹⁸⁴ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 485.

⁹⁸⁵ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 443.

ince olduğu görülmektedir. Şair beyitlerinde muhatabın en basit olumsuz bir yönüne dahi değinmemiştir. Aksine kullandığı ifadeler onure edici, ümidi ve aradaki bağı besleyen ama aynı zamanda meramı dile getiren ifadelerdir. Verdiğimiz örneklerde her ne kadar umduğunu bulamamış olsa da şairin, muhatabın kendisini aşağılamaması, katı davranmaması ve paylamaması nedeniyle sakin ve sabırlı tavrını muhafaza ettiği gözlemlenmektedir.

Divanındaki en uzun sitem şiiri olan Ayyâş b. Lehî'a'ya göndermelerde bulunduğu itâbında olduğu gibi Ebû Temmâm, bazı sitem şiirlerine klasik kaside mukaddimesi nesîble başlamaktadır. Şair, aşağıdaki beyitlerle başlayıp 14 beyit devam eden, 29 beyitlik bir şiirde oldukça uzun sayılabilecek mukaddimeden sonra asıl konu olan muhataba sitem beyitlerine geçiş yapmaktadır (Kâmil):

صَدَفْتُ لُهِيًا قَلْبِي الْمُسْتَهْتَرِ فَبَقِيْتُ نَهَبَ صَبَابَةٍ وَتَذَكَّرِ
عَابَتْ نُجُومُ السَّعْدِ يَوْمَ فِرَاقِهَا وَأَسَاءَتِ الْأَيَّامُ فِيهَا مَحْضِرِي
فِي كُلِّ يَوْمٍ فِي فُؤَادِي وَقَعَةٌ لِلشَّوْقِ إِلَّا أَنَّهَا لَمْ تُذَكَّرِ

“Uzaklaştı benden umursanmayan kalbimin Lüheyyâ’sı, aşk ateşi ve hatıralara yem oldum yağmaladılar beni.”

“Ondan ayrıldığım gün, kayboldu gönlümün parlak takım yıldızları, getirdiği kötülüklerle mahvetti günler hayatımı.”

“Kalbimde her gün özlemin bir darbesi ve savaşı olmakta, ancak o darbeyi kimse umursamamakta.”⁹⁸⁶

Oldukça isabetli bu mukaddimenin, sitem gibi narin duyguları temsil eden hassas bir konuyla uyumlu dokunaklı hisler içerdiği görülmektedir. Şair, sitem şiirini yazma nedeni olan beklentisinin gerçekleşmesi için, zaman zaman nüktedan ve iğneleyici bir tarza bürünen sitem hitabını şu şekilde sürdürmektedir (Kâmil):

جُودٌ كَجُودِ السَّيْلِ إِلَّا أَنْ ذَا كَدِرٌ وَأَنَّ نَدَاكَ غَيْرُ مُكَدَّرِ
الْفِطْرُ وَالْأَضْحَى قَدْ انْسَلَخَا وَلي أَمَلٌ بِبَابِكَ صَائِمٌ لَمْ يُفْطِرِ
عَامٌ وَلَمْ يُنْتِجْ نَدَاكَ وَإِنَّمَا تُتَوَقَّعُ الْحُبْلَى لِتَسْعَةَ أَشْهُرِ
جِشَ لِي بِبَحْرِ وَاحِدٍ أَعْرِفَكَ فِي مَدْحِ أَحْيِشَ لَهُ بِسَبْعَةِ أَبْحُرِ
فَصَّرَ بِذَلِكَ عُمَرَ مَطْلِكَ تَحْوِ لِي حَمْدًا يُعَمَّرُ عُمَرَ سَبْعَةَ أَنْسُرِ
لَا تُعْضِبَنَّكَ مِنْهَضَاتِي إِنَّهَا مَذْحُورَةٌ لَكَ فِي السِّقَاءِ الْأَوْفَرِ

⁹⁸⁶ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 449-450.

“Öyle bir cömertlik ki o, coşkulu seller gibidir, ancak bu bulanıktır, senin cömertliğin ise bulandırılmamıştır.”

“Geçip gitti Ramazan ve Kurban bayramları bense, kapında oruçlu beklemekteyim ümidimle.”

“Öyle ki hamilenin dokuz ayda beklenirken doğurması, tam bir yıl oldu cömertliğin ortaya bir fayda koymadı.”

“Cömertçe bir deniz ver bana, yedi denizle coşturacağım medihlere boğayım seni.”

“Kısalt artık bu gecikmeyi ihsanıyla, yedi kartal ömrü kadar uzun yaşayacak bir övgü sağlamış olursun.”

“Bana karşı cömertliğini harekete geçirecek sözlerim kızdırmasın seni, bu sözler taşıyacaktır hak ettiğin yerlere seni.”⁹⁸⁷

Şair, muhatabın cömertliğini methettikten sonra espritüel bir yaklaşımla bayramların geçtiğini ancak kendisinden beklentisinin kapısında oruçlu bir şekilde beklediğini, hamile kadınların doğurduğu süre geçmesine rağmen muhataba bağlı olduğu ümitlerinin hala yeni bir sonuç getirmediğini dile getirmektedir. Muhatabı devlet ricâlinden de olsa hayret verici bir cesaret ve cüretle uyarı ve vaatlerini sıralamaya devam eden şair, sözlerinden alınmaması için son beyitte ifade ettikleriyle muhatabın gerginliğini azaltmaya çalışmaktadır. Bu cesaretin arkasında, şairin toplumdaki yeri ve muhatabın en güçlü silahlardan daha etkili şairin sihirli sözlerine maruz kalma endişesi yer almaktadır. Şiire bakıldığında beyitlerin, kınama, ihsan talep etme, duruma itiraz, vaatlerle ihsana teşvik, üstü kapalı uyarı ve gözdağı gibi sitemlerde olması gereken unsurları içerdiği anlaşılabacaktır.

Bazen Ebû Temmâm'ın devlet ricâline yönelttiği sitemlerinde muhatablarının nüfuz ve güçlerini gözardı ederek sert bir dille payladığı görülmektedir. Bu tür şiirlerin şairin beklentilerini gerçekleştirmekten ziyade, muhatabı daha sert tutumlara sevk edeceği aşıkardır. Şair, Kadı Ahmed b. Ebî Dâvûd'a şu şekilde sitem göndermektedir (Kâmil):

وَإِفْهَمَ جُعِلْتُ فِدَاكَ غَيْرَ مُفْهَمٍ	إِعْلَمَ وَأَنْتَ الْمَرْءُ غَيْرَ مُعَلَّمٍ
مُسْتَكْمِلًا كَالْبُرْدِ مَا لَمْ يُعْلَمِ	إِنَّ اضْطِنَاعَ الْعُرْفِ مَا لَمْ تُؤْلِهِ
كَالْحَطِّ نَفْرَاهُ وَلَيْسَ بِمُعْجَمٍ	وَالشُّكْرُ مَا لَمْ تَسْتَتِرْ بِصَنِيعَةٍ

“Bil ki sen öğretilmemiş birisin anla, -kurbanın olayım- anlatılamamış sana.”

“İhsan ve cömertlikle tamamlanmamış iyilik yapmak, kime ait olduğu

⁹⁸⁷ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 453-455.

bilinmeyen bir hırka gibidir, fayda sağlamaz.”

“İhsanla desteklenmeyen teşekkür, okuduğun noktasız el yazısı gibidir.”⁹⁸⁸

Şairin muhatabına yönelttiği hitabın tarzı ve şiddetinin, olumsuzlukları gidermekten ziyade durumun daha da sevimsiz bir hal almasına yol açacağı, hitabın sahibi olan şairi daha itici kılacağı, belki de zarar görmüş muhabbet bağlarını tamamen koparacağı düşünülmektedir. Şairin bu şiirinde olduğu gibi sitem şiirlerindeki sert tavrın nedeninin, muhatapla ilişkilerin eski günlerdeki olumlu havasına dönme ümidi kalmamasıyla *“inceldiği yerden kopsun”* yaklaşımı olması ihtimaller dahilindedir.

5.5.5.2.(2). Eşit Statüdeki Bireylere Yönelik Sitem Şiirleri

Ebû Temmâm'ın itâb şiirlerinin ikinci türü olan dost, sevgili, şair gibi statü olarak denk kişilere yönelttiği sitemlerde resmiyetten uzak daha doğal ve daha içten bir dil kullandığı, çoğu kez hitap dilini şaka ve alaylarla süslediği görülmektedir. el-Hasan b. Vehb'in vezirlik makamına tayininden sonra, Ebû Temmâm ve diğer dostlarını pek arayıp sormaması üzerine şairin nazmettiği sitem şiiri bunun örneklerindedir (Basît):

وَلَا تُرَبُّ بِغَيْرِ الْوَأَصْلِ النَّعَمِ	لَا يُحْمَدُ السَّجْلُ حَتَّى يُحْكَمَ الْوَدَمُ
وَلَيْسَ تَمْتَزِجُ الْأَنْوَارَ وَالظُّلْمَ	وَفِي الْجَوَاهِرِ أَشْبَاهُ مُشَاكِلَةً
عَنِ الْمَوَدَّةِ وَالْأَسْبَابِ تَلْتَمِمْ	وَرُبَّ حَطْبٍ رَمَى الْفَيْنِ فَاَنْصَدَعَا
طُولُ الزَّمَانِ وَلَا يَعْتَالُهُ الْقَدَمُ	يَصُونُ قَلْبَيْهِمَا عَهْدٌ يُجَدِّدُهُ
وَفِي عَوَاقِبِ حَالِ الْقَاطِعِ النَّدَمُ	كُنَّا وَكُنْتَ عَلَى عَهْدٍ مَضَى سَلْفًا
وَلَا يَأْتِي دَوَاعِي النَّفْسِ تُتَهَّمُ	أَلْهَتْكَ عَنْ حَاجَةٍ ضَيَّعَتْ حُرْمَتَهَا
وَأَخِرُ الْحَيَوَانِ الْمَوْتُ وَالْهَرَمُ	دُنْيَا وَلَكِنَّهَا دُنْيَا سَتَنْصَرِمُ

“İpi sağlam olmadıkça kuyuya salınan kovaya ümit bağlanmaz, akrabalarını arayıp sorandan başkasına nimetler daim olmaz.”

“Mücevherlerin birbirine benzeyenleri olsa da nurlarla karanlıklar birbirine karışmaz asla.”

“Bazı haller ve bir araya gelmiş sebepler, birbirlerine ülfetle bağlı iki dostun muhabbetlerinden ayrı düşmelerine yol açabilir.”

“Sadakat korur o ikisinin kalplerini, zamanın geçmesi öldüremez o sadakati, onu yeniler zamanın uzunluğu.”

“Geçip giden bir sadakat üzereydik biz ve sen, akibeti nedâmettir pişman olur sadakati yok eden.”

⁹⁸⁸ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 487.

“Hürmetini yitirdiğin bir hacetten sorumluluk makamı oyaladı seni, ama nedense hep itham edilir nefsin kederleri.”

“Ah dünya! Ama geçip gidecek tükenecek bu dünya, her hayvanın (canlının) veya hayatın sonu ölüm ve yaşlanma.”⁹⁸⁹

Makam sahibi olduktan sonra samimi dostu şair ve başkatip el-Hasan b. Vehb ile meşguliyetinden dolayı eskisi kadar görüşmemekten yakınan şair, mazeretler üreten muhataba dostane bir üslupla nimetin dostluk ve akrabalık bağlarını gözetene daim olacağını, bazı durumların yeni şartlar getireceğini ancak mazideki ahitleşmeyi zamanın asla eskitemeyeceğini, dostluğu ihmal edenin nedâmete düşeceğini belirtmektedir. Şiirin sonunda şakayla karışık dolaylı bir dille dostuna “*hayvan*” diyerek, her hayvanın veya hayatın sonunun yaşlılık ve ölüme varacağına, makamların da son bulacağına işaret etmektedir.

Ebû Temmâm'ın dostlara nazmedilen sitem şiirlerinde zaman zaman, hicivlerinde olduğu gibi ahlak dışı galîz ifadeler kullandığı görülmektedir. Bu çalışmada yer vermekten imtinâ ettiğimiz söz konusu örnek şiirlerden birinde şairin, yanında çalışan Rûm hizmetli genci elde etmek istediği için el-Hasan b. Vehb'e edep sınırlarını aşan, hatta sitemden öte hicvin en ağırları arasına dahil edilmesinin daha uygun olacağı beyitlerle sitemler göndermektedir.⁹⁹⁰ Şairin bu tür şiirlerinde kullandığı uygun olmayan dilin sebebinin seviyesizlikten ziyade, muhatabıyla aralarındaki samimiyet ve yakınlık olduğu düşünülmektedir.

5.5.6. Tasvîr (Evsâf) Şiirleri

İbn Reşîk el-Kayrevânî, Arap şiirinin en köklü türlerinden biri olan tasvirin, şiirde işlenen tüm konular üzerinde etkili olduğunu, şiirin pek azı dışında kalan kısmın tümünü kapsadığını ve en güzel tasvirin de kulaklarla duyulanın gözlerle görülürcesine somut bir hale getirilerek betimlenmesi olduğunu belirtmektedir.⁹⁹¹ Kudâme b. Ca'fer ise tasviri, bir şeyin içinde bulunduğu hallere uygun olarak anılması şeklinde tanımlayarak, vafettiği şeyin niteliklerini duyularla algılanabilecek forma geçirebilen ve vafedilen ögenin niteliklerini resim çizer gibi aktaran şairin en başarılı tasvir şairi olduğunu ifade etmektedir.⁹⁹² Ömer Ferrûh tasviri, soyut ve somut olmak üzere ikiye ayırarak, soyut tasviri vafedilen unsurun teşbih ve istiârelerle zihinlerde canlandırılması olarak kabul ederken, somut tasviri de vafedilen unsurun kelimelerle resmedilmesi şeklinde görmekte ve bu türü daha edebî ancak daha zor addetmektedir.⁹⁹³

Ebû Temmâm'ın yaşadığı dönemde tasvir şiirlerinin, hem kalite hem de konu

⁹⁸⁹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 488-489.

⁹⁹⁰ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 463.

⁹⁹¹ İbn Reşîk, *el-'Umde*, II, 294.

⁹⁹² İbn Ca'fer, *Nakdu 'ş-Şi'r*, s. 130.

⁹⁹³ Ferrûh, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 81.

çeşitliliği bakımından önceki dönemlerden daha üst seviyelere ulaştığı görülmektedir. Farklı medeniyetlerin etkileriyle şehirlerin gelişimi ve o dönemde Bağdat gibi güzelliği dillere destan olan şehirlerin inşası, medeniyetlerin birbirinden etkilenmesi ve refah düzeyi artan yaşamın hayal alemlerine yeni boyutlar ve tasavvurlar kazandırması tasvirin gelişme nedenleri arasında görülebilir.⁹⁹⁴ Ebû Nuvâs, Beşşâr b. Burd, Muslim b. el-Velîd ve Alî b. el-Cehm gibi şairlerin öncülük ettiği tasvir şiirlerinde şairler özete, tabiat, av, eşya ve şahıs tasvirleri başlıkları altında toplanabilecek, çevrelerinde gördükleri medeniyete dair her ne varsa en ince ayrıntılarına kadar tasvir etmişlerdir.⁹⁹⁵

Ebû Temmâm'ın divanında “*evsâf*” başlıklı bölümde yer alan tasvir şiirleri, uzunlukları 2 ile 37 beyit arasında değişen 21 şiir ve şiir parçasının içerdiği toplam 176 beyitle, beyit sayısı bakımından divanda altıncı sırada yer almaktadır. Bu sayı, şairin toplam beyitlerinin yaklaşık % 2'sine tekâbül etmektedir. Şairin en uzun tasvir şiiri 37 beyitle Mısır'da kaldığı dönemde yaşadığı geçim sıkıntılarını konu alan,⁹⁹⁶ en kısası ise 2 beyitten ibaret olan yağmur ve bulut tasvirleridir.⁹⁹⁷ Ebû Temmâm'ın tasvir bölümündeki şiirlerinde en büyük payı 3 şiirin içerdiği toplam 53 beyitle Mısır ve Nişâbur'daki geçim sıkıntıları ve zamanın hallerini anlatan tasvirlerle tahsis ettiği görülmektedir.⁹⁹⁸ Bu şiirleri, 6 şiirin içerdiği toplam 44 beyitle yağmur ve bulut tasvirleri takip etmektedir.⁹⁹⁹ Humeyd'in oğulları Ahmed ve Muhammed'in yoklukları,¹⁰⁰⁰ Horasan'daki soğuk havalara¹⁰⁰¹ ve edâ ettiği hac farîzası şairin tasvir ettiği konulardan bazılarıdır.¹⁰⁰² Ancak şairin tasvir şiirlerinin bunlardan ibaret olmadığı, methiye ve mersiyelerinin tabloları andıran pek çok tasvir beyitleri içerdiği belirtilmesi gereken bir husustur.

5.5.6.1. Tasvir Yöntemi

Ebû Temmâm'ın tasvirleri, nazmedildikleri şiirlerin müstakil şiirler olup olmama durumuna göre, divanında “*evsâf*” bölümünde gördüğümüz sırf tasvir şiiri olarak nazmedilenler ve methiye, mersiye gibi diğer türlerde nazmedilmiş kasidelerde yer alan tasvir şiirleri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

Tasvire ayrı bir özen gösteren Ebû Temmâm'ın şiirlerinde tasvirin, genel hatları itibariyle bir sıçrama yaşadığı ifade edilebilir. Şairin tasvirlerine dair değerlendirmelerde, kimileri diğer şairlerin yaptığı gibi nesnelere sadece dış

⁹⁹⁴ Demirayak, *Abbâsî Edebiyatı Tarihi*, s. 82.

⁹⁹⁵ Heddâra, *İtticâhâtu 'ş-Şi'ri'l-'Arabî*, s. 458-460.

⁹⁹⁶ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 519.

⁹⁹⁷ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 507.

⁹⁹⁸ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 517, 519, 536.

⁹⁹⁹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 500, 501, 507, 512, 515, 518.

¹⁰⁰⁰ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 510.

¹⁰⁰¹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 526.

¹⁰⁰² et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 533.

görünüşlerini tasvir ettiğini ancak bunları bedî‘ sanatlarıyla süslediğini belirtmektedir. Kimileri ise şairin fikirleri ve hayalleri, ileri sanatsal boyutlarda canlı tasvirlerle şiirlere geçirdiğini ifade etmektedir.¹⁰⁰³ Şair, tasvirlerinde öğelerin zâhirî görünüşlerinden ziyade fikir ve hayallerin iç dünyalarını ve nesnelere cevherlerini somutlaştırarak tasvirler şeklinde muhataplarına takdim etmektedir. Methiyelerinde olduğu gibi söz sanatlarına düşkünlüğü zaman zaman onu çıkmaz sokaklara sürüklese de şairin bazen etkileyici bazen de sadece durumu kurtaracak çıkış yolları bulmakta başarılı olduğu ifade edilebilir.

Öte yandan Ebû Temmâm'ın tasvirlerine donukluk ve durağanlık gibi şiirde olumsuz olarak algılanan özellikler atfedilmektedir.¹⁰⁰⁴ Bu değerlendirmenin ardında yatan nedenin, şairin tasvirlerinde hayal dünyasından ziyade aklî unsurları kullanması olduğu düşünülmektedir. Keza şairin tıbâk, cinâs, mukâbele, teşbîh ve istiâre gibi belâğî sanatları her zaman birinci planda tutması ve anlamın netliğine tercih etmesi, tasvirlerin kalite ve anlaşılma düzeyini azaltan etkenler arasında gösterilebilir.

Şevkî Dayf ise, Ebû Temmâm'ın tasvirlerini süsleme veya nakışlama anlamında “*tedbîc*”, somutlama anlamında “*tecsîm*” ve kişileştirme anlamında “*teşhîs*” olmak üzere üç kavram üzerine kurguladığını belirtmektedir. Tedbîc, şairin somut bir karaktere tasvirinde yer verebilmek için kullandığı nakışlama veya süsleme metodu olarak ifade edilebilir. Şairin tedbîci uygularken şiirlerindeki sahneler somut renklerle eşsiz örnekler nazmedebildiğini, bu başarısının tasvir ustaları sayılan Müslîm b. el-Velîd ve İbnu'r-Rûmî'yi unutturacak kadar ileri seviyede olduğunu ifade etmektedir. Ebû Temmâm'ın Muhammed b. el-Heysen b. Şubâne'yi övdüğü şiirin giriş beyitlerinde tedbîcin güzel bir örneğiyle karşılaşmaktayız (Kâmil):

وَصَلَتْ دُمُوعًا بِالنَّجِيعِ فَحَدُّهَا فِي مِثْلِ حَاشِيَةِ الرِّدَاءِ الْمُعْلَمِ

“Öyle bir kana bulandı ki gözyaşları, çevresi kırmızıyla işlenmiş hırka gibidir yanağı.”¹⁰⁰⁵

Şair, sevgilisinin adeta kan ağlayan gözlerinden dökülen yaşların yanaklarına akmasının ortaya çıkardığı sahneyi, tedbîce başvurarak beyaz bir elbisenin kenarlarındaki kırmızı işlemelere benzetmektedir.

Ayrıca Şevkî Dayf, şairin teccîm ve teşhîsi tam olarak anlaşılabilmesi ve gönüllerde yer bulabilmesi için fikir, anlam ve hayalleri somutlamada kullandığına, bu kavramları tasvir şiirlerinin tümüne yaydığına işaret etmektedir. Şairin, Hâlid b. Yezîd eş-Şeybânî'yi methettiği bir şiirinden alınan aşağıdaki beyitte, kadınların yüz çevirme ve uzak durma anlamını “*elbise giyme, kuşanma*” ifadesiyle somutlaştırdığı

¹⁰⁰³ eş-Şentemerî, *Şerhu Dîvâni Ebî Temmâm*, I, 80.

¹⁰⁰⁴ el-Bustânî, *Udebâu'l-'Arab fi'l-'A'suri'l-'Abbâsiyye*, s. 102.

¹⁰⁰⁵ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 248.

görülmektedir (Kâmil):

رَاحَتْ غَوَائِي الْحَيِّ عَنْكَ غَوَائِيَا يَلْبَسُنَّ نَائِيًا تَارَةً وَصُودًا

“Mahallenin dilberleri, seni bırakıp gittiler şarkı söyleyerek, kah uzaklaşma, kah yüz çevirme elbiselerini giyerek.”¹⁰⁰⁶

Ebû Temmâm'ın bu şiirinde olduğu gibi gelenek sınırlarını aşan yeni tasvir tarzıyla sıkça başvurduğu teccîm ve teşhîs yöntemleri, gelenekçi eleştirmenler tarafından yöneltilen yoğun eleştirilerin nedenleri arasında görülmektedir.¹⁰⁰⁷ el-Âmidî'nin *el-Muvâzenesinde*, şairin tasvir şiirlerinde kullandığı “zamanın alacalı olması, günleri üstüne binilebilecek bir sırta sahip gösterme, zamanın üzerine su dökülmesi, methiyenin elinin varlığı” gibi pek çok teccîm ve teşhîs örneklerini Arapların istiâre kullanım geleneğinin dışında ve Arapların algılarından uzak görmesi nedeniyle bu örnekleri uygunsuz, çirkin ve yanlış bulduğunu belirten değerlendirmelerle karşılaşılmaktadır.¹⁰⁰⁸ Genel olarak Ebû Temmâm'ın tüm şiirlerinde özellikle de tasvirlerinde görülen, fikirlerin üstünün örtülmesine ve anlam bulanıklığına yol açan garâbet unsurunun da söz konusu eleştirilerin nedenleri arasında görülmesi gerektiği ifade edilmelidir.

Özet olarak, alışılmamış tuhaf yaklaşımların varlığı, belâğî sanatların yoğun kullanımı ve soyut kavramları somutlaştırma adına teşhîs ve teccîmin fazlalığı gibi hususların Ebû Temmâm'ın tasvirlerinde görülen en belirgin özellikler olduğunu ifade etmek mümkündür.

5.5.6.2. Tasvir Şiirlerinin İçerdiği Anlamlar

Gerek divanındaki “*evsâf*” bölümünde, gerekse tüm şiirleri arasında yer alan tasvir şiirlerinde şairin; doğa, savaş, at, deve, kadınlar, gılmân, yaşlılık, ölüm ve içki gibi konular üzerinde durduğu görülmektedir. Şairin tasvir şiirlerinde yoğun bir şekilde işlediği anlamlar şu şekilde sıralanabilir:

5.5.6.2.(1). Doğa Tasvirleri

Hayatının önemli bir bölümünü doğanın zorluklarını aşmak için verdiği mücadeleyle geçiren insanın özellikle de şairlerin, en büyük ilham kaynaklarından birisi yine doğanın kendisi olmuştur. Olağanüstü gözlem yetenekleriyle çevrelerinde olan biteni ve bunlardan görerek esinlendikleri anlam, kavram, tasvir ve olayları yararlanabilmek adına şiir alanına taşımışlardır. Önceki dönemlerde uçsuz bucaksız çöllerde, sonraki dönemlerde de çöller ve şehirlerde hayat süren Arap şairlerin hayatları, fikir ve hayal dünyaları her dönemde çevrenin etkilerine maruz kalmış ve ciddi

¹⁰⁰⁶ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 408.

¹⁰⁰⁷ Dayf, *el-Fennu ve Mezâhibuhû fi 'ş-Şi'ri'l-'Arabî*, s. 232-234.

¹⁰⁰⁸ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 265.

boyutlarda etkilenmiştir. Küseyyir ‘Azze’ye şiir nazmetmede zorlandığı veya tıkanıdığı zamanlarda çözüm olarak ne yaptığı sorulduğunda, çölde ve çevresindeki yeşilliklerde bir tur atmasının yeterli olduğunu, akabinde en güzel anlam ve lafızların zihnine doluştuğunu belirtmesi doğanın şair üzerindeki etkisinin anlaşılabilmesi için verilebilecek en güzel örneklerdendir.¹⁰⁰⁹

Ebû Temmâm’ın, doğaya dair derin hissiyâta sahip olduğu anlaşılan doğa tasvirleri içeren şiirlerine bakıldığında, şairin en çok yağmur ve bulutlardan etkilendiği görülecektir. Şair yoğun bir şekilde yağın yağmur tasvirini şiirine şu şekilde işlemektedir (Recez):

أَلَا تَرَى مَا أَصْدَقَ الْأَنْوَاءِ قَدْ أَفْنَتِ الْحَجْرَةَ وَاللَّأْوَاءِ
فَلَوْ عَصَرْتَ الصَّخْرَ صَارَ مَاءً مِنْ لَيْلَةٍ بَتْنَا بِهَا لَيْلَاءِ
إِنْ هِيَ عَادَتْ لَيْلَةً عِدَاءً أَصْـبَحَتِ الْأَرْضُ إِذْنُ سَمَاءِ

“Görmez misin yağmuru ne kadar güçlü ve etkili! Şiddetli soğuk ve kasvetli havayı yok etti.”

“Taşı sıkarsan eğer dönüşecektir suya, zifiri karanlıklarda uyuduğumuz gecede.”

“Şayet bu yağmur bir gece daha devam ederse, yeryüzü dönüşecektir o zaman göğe.”¹⁰¹⁰

Şiddetli yağmuru tasvir eden şair, bu yağmurların soğukların şiddetini ve yağmursuz geçen günlerin kasvetini bertaraf ederek olumlu bir hava estirmektedir. Yağmurun ne kadar çok yağdığını dinleyene anlatabilmek için taşın sıkılması halinde tamamen su olarak akacak kadar yağmurun içine işlediğini, zaten karanlık olan gecenin kara bulutlarla göz gözü görmez bir hal aldığını belirtmektedir. Bir süre daha yağması halinde toprakta bitecek yeşilliklerin çokluğunu ise yeri gökyüzüne dönüştürerek yıldızlarla anlatmakta, yağmur sonrası yeryüzünü dolduracak bitkilerin yıldızlar kadar çok olacağına işaret etmektedir.

Doğa olayları içerisinde en çok yağmur tasvirine yer veren şair, başka bir şiirinde yağmurun etkilerini ve insanlarca nasıl karşılandığını şu şekilde anlatmaktadır (Recez):

نَاقِضَةً لِمَرَّرِ الْخُطُوبِ تَكْفُفُ عَزَبِ الزَّمَنِ الْعَصِيبِ
مَحَاةً لِلْأَزْمَةِ اللَّزُوبِ مَحْوِ اسْتِئْلَامِ الرُّكْنِ لِلدُّنُوبِ

¹⁰⁰⁹ İbn Kuteybe, eṣ-Şi‘r ve’ş-Şu‘arâ, I, 80.

¹⁰¹⁰ et-Tebrîzî, Dîvânu Ebî Temmâm, IV, 500.

لَمَّا بَدَتِ لِأَرْضٍ مِنْ قَرِيبٍ تَشَوَّفَتْ لِوَيْلِهَا السَّكُوبِ
تَشَوَّفَ الْمَرِيضُ لِلطَّيِّبِ وَطَرَبَ الْمُحِبُّ لِلْحَيِّبِ
وَفَرَحَةَ الْأَدِيبِ بِالْأَدِيبِ وَخَيَّمَتْ صَادِقَةَ الشُّؤْبِ

“Felaketlerin acılarını yok ederek yağar yağmur, çetin zamanın keskin kılıcına mani olur.”

“Silip süpürür o şiddetli kuraklığı, Kâbe rüknünün istilâmının günahları silmesi gibi.”

“Toprağa yaklaştığında, yakından görüldüğünde, onun sağanak yağışını bekledi sabırsızlık içinde.”

“Hastanın doktoru sabırsızlıkla beklemesi gibi, sevgilinin coşması gibi gördüğünde sevdiğini.”

“Veya edibin başka bir edibi görmesi gibi sevinçle, kapladı her yanı yağmur şiddetiyle.”

Yağmurun yağışı esnasında gök gürültüsü, rüzgar, güneş ve toprağın durumlarını, yeryüzündeki etkilerini ise şöyle dile getirmektedir (Recez):

فَقَامَ فِيهَا الرَّعْدُ كَالْحَطِيبِ وَخَنَّتِ الرِّيحُ حَنِينَ النَّيْبِ
وَالشَّمْسُ ذَاتُ حَاجِبٍ مَحْجُوبِ قَدْ غَرَبَتْ مِنْ غَيْرِ مَا غُرُوبِ
وَالْأَرْضُ فِي رِدَائِهَا الْقَشِيبِ فِي زَاهِرٍ مِنْ نَبْتِهَا رَطِيبِ
بَعْدَ اشْتِهَابِ التَّلْجِ وَالضَّرِيبِ كَالْكَهْلِ بَعْدَ السِّنِّ وَالتَّخْنِيبِ
تَبَدَّلَ الشَّبَابُ بِالْمَشِيبِ كَمْ آتَسَتْ مِنْ جَانِبِ غَرِيبِ

“Gök gürültüsü yağmur arasında bir hatip gibi gürledi, rüzgarsa bal arısının kovanına özlemiyle esti.”

“Yüzünde kaşı varmış gibi bulutlar dolaşan güneş örtüldü bulutla, gün batımı gelmeden battı ufukta.”

“Yeryüzü büründü parlak elbisesine, taze bitkilerinin güzel çiçekleriyle.”

“Yeşerip serpilten yeryüzü o, kar ve dolu ağartıp saçlarını, yaşlanıp beli büküldükten sonra gençleşen bir yaşlı gibi.”

“Gençliğin yaşlılığın yerini alması gibidir o yağmur, ne çok garibi teselli etmiştir o yağmur.”¹⁰¹¹

Şair, yağmurların kurak geçen zamanların yeryüzüne yüklediği olumsuzlukları,

¹⁰¹¹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 502-503.

haccın günahları silip süpürmesi gibi ortadan kaldırdığını, hastanın doktoru veya aşığın maşuğunu beklediği gibi toprağın hasretle yağmura kavuşma anını beklediğini duygulu sahnelerle ifade ettikten sonra daha dinamik tasvir tablolarına geçiş yapmaktadır. Yağmur esnasında gerçekleşen hemen hemen tüm detayları sığdırdığı şu birkaç beyitinde, gök gürültüsünün gücünü coşkuyla hitap eden hatibin gür sadasıyla muhataba derinden hissettirmeyi başarmaktadır. Vakti gelmeden güneşin bulutların ardına gizlenmesini gurûba, toprağın yeşermesini yeni kıyafetlerini giymiş şık bir insana, kar ve soğukların etkisiyle yeşilliklerini yitiren yeryüzünün yeniden yeşermesini ihtiyarlıktan sonra gençleşen bir yaşlıya benzeterek teşbih ve istiârelerden ibaret belâğî sanatlarla tasvirine eşsiz bir boyut kazandırmaktadır.

Ebû Temmâm'ın doğa olayları içinde tasvirini yaptığı unsurlardan bir diğeri kış mevsiminin soğuklarıdır. *Dîvânu'l-Hamâsenin* yazılma sürecini aktaran rivayet ve bu beyitlerden soğuklardan haz duymadığı anlaşılan şair, soğuk kış tasvirine geçmeden önce şiirine konuyla örtüşen bir anlam yüklediği klasik mukaddime olan nesîble başlamayı uygun görmektedir:

لَمْ يَبْقَ لِلصَّيْفِ لَا رَسْمٌ وَلَا طَلٌّ وَلَا قَشِيْبٌ فَيَسْتَكْسَى وَلَا سَمَلٌ
عَدْلٌ مِنَ الدَّمْعِ أَنْ يَبْكِيَ الْمَصِيفَ كَمَا يُبْكَى الشَّبَابُ وَيُبْكَى اللَّهُو وَالْعَزْلُ

“Yaz mevsiminin ne bir izi kaldı ne de eseri, ne giyebileceği parlak yeni bir elbise, ne de yurtık dökük bir paçavradan ibaret giysi.”

“Haktır, adalettir gözyaşlarının yazın ardından dökülmesi, gençliğin, güzel vakitlerin ve aşkın ardından ağlanması gibi.”

Yaz mevsiminin geçip gitmesinin ardından duyulan üzüntüyü dile getirdiği bu mukaddimeden sonra, Horasân'da geçirdiği bir kış mevsiminin soğuklarını şu şekilde tasvir etmektedir (Basît):

مَا لِلشِّتَاءِ وَمَا لِلصَّيْفِ مِنْ مَثَلٍ يَرْضَى بِهِ السَّمْعُ إِلَّا الْجُودُ وَالْبَحْلُ
أَمَا تَرَى الْأَرْضَ غَضْبِي وَالْحَصَى قَلِقُ وَالْجَوَّ بِالْحَرْجَفِ التَّكْبَاءِ يُفْتَلُ
مَنْ يَزْعُمُ الصَّيْفَ لَمْ تَذْهَبْ بِشَاشْتُهُ فَعَيَّرُ ذَلِكَ أَمْسَى يَزْعُمُ الْجَبَلُ
غَدَا لَهُ مَغْفَرٌ فِي رَأْسِهِ يَقُقُ لَا تَهْتِكُ الْبَيْضُ فَوْدِيَهْ وَلَا الْأَسَلُ
إِذَا حُرَّاسَانُ عَنْ صَنْبَرِهَا كَشَرَتْ كَانَتْ فَتَادًا لَنَا أَنْيَابُهُ الْعُصَلُ

“Yoktur verilecek bir örnek ne kış ne de yaz hakkında, dinleyenin razı olacağı cömertlik ve cimrilikten başka.”

“Görmez misin öfkelidir toprak, endişelidir taşlar, havayla soğuk ve şiddetli rüzgar savaşıyorlar.”

“Kimmiş o yazın gülümsemesinin gitmediğini sanan? Ancak dağın kanaati ve zannı değişti inan.”

“Karlar bembeyaz bir miğfer oldu artık dağın başına, ne kılıç ne de mızrak dokunamaz şakaklarına.”

“Horasan’ın canı sıkılır da gösterirse dişlerini, bizim için geven dikenini gibidir onun kavisli korkunç azı dişleri.”¹⁰¹²

Yazı cömertlik kışı da cimriliğe benzeten şair, toprağın, taşların, havanın kısaca yeryüzünün sert bir mizaca bürüneceğini, yaz mevsiminin hala gitmediğini düşünenlerin dağların başındaki miğfer gibi parlayan karlara bakmaları gerektiğini belirterek, Horasan’ın soğuklarının olumsuz etkilerini de battığında acıtan ve kolayca çıkarılması mümkün olmayan geven dikenine benzetmektedir. Bu örnekte şair, kışa cimrilik, yaz mevsimine de gülümseme ve cömertlik atfederek tedbîc, toprağın öfkeli, taşların endişeli olarak tasviriyle teşhîs, havanın soğuk rüzgarla savaşması ve Horasan’ın dişlerini göstermesiyle de teccîm yöntemlerini kullanmak suretiyle tasvirine zenginlik ve sanatsal bir boyut kazandırdığı net olarak görülmektedir.

Ebû Temmâm’ın divanındaki “*evsâf*” bölümü haricinde, diğer şiirlerinin mukaddimeleri veya bölümleri arasında tasvirleri olduğu bilinmektedir. Şairin doğa tasvirlerinden olan bahar tasviri, el-Mu‘tasım’ı methettiği bir kasidesinin giriş kısmında yer almaktadır. Bu şiir birçok eleştirmene göre, şairin en mükemmel tasvir örneklerinden birini teşkil etmektedir. Eksiksiz bir bahar tablosu gibi doğayı tüm detaylarıyla tasvir eden şair, hayal unsurlarının sınırlarını zorlayarak, şiirine büyüleyici bir hava katmaktadır. Baharın çağrıştırdığı gençlik, parlaklık, aydınlık, çiçekler, yeşillik ve ışıltılı bir tabiat gibi anlamlar şaire ilham kaynağı olmuştur. Uzun bir giriş olmasına rağmen, anlam bütünlüğünün korunması ve tasvir tablosunun unsurlarının eksik kalmaması için örneği olduğu gibi aşağıdaki şekilde alıntılanmayı uygun görmekteyiz (Kâmil):

رَقَّتْ حَوَاشِي الدَّهْرِ فَهِيَ تَمَرْمُرُ	وَعَدَا الثَّرَى فِي حَلِيهِ يَتَكَسَّرُ
نَزَلَتْ مُقَدِّمَةَ الْمَصِيفِ حَمِيدَةً	وَيَدُ الشِّتَاءِ جَدِيدَةً لَا تُكْفَرُ
لَوْلَا الَّذِي عَرَسَ الشِّتَاءَ بِكَوِّهِ	لَأَقَى الْمَصِيفُ هَشَائِمًا لَا تُثْمِرُ
كَمْ لَيْلَةٍ آسَى الْبِلَادَ بِنَفْسِهِ	فِيهَا وَيَوْمٍ وَبُلُّهُ مُثَعْنَجِرُ
مَطَرٌ يَدُوبُ الصَّخْوِ مِنْهُ وَبَعْدَهُ	صَخْوٌ يَكَادُ مِنَ الْعَصَاةِ يُمَطِّرُ
عَيْنَانِ فَالْأَنْوَاءُ عَيْتٌ ظَاهِرُ	لَكَ وَجْهُهُ وَالصَّخْوُ عَيْتٌ مُضْمَرُ

¹⁰¹² et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 526-527.

وَنَدَى إِذَا أَدْهَنْتَ بِهِ لِمَمُ الثَّرَى
 أَرِيْعَنَا فِي تِسْعِ عَشْرَةَ حِجَّةً
 مَا كَانَتْ الْأَيَّامُ تُسَلِّبُ بَهْجَةً
 أَوْلَا تَرَى الْأَشْيَاءَ إِنْ هِيَ غُيِّرَتْ
 يَا صَاحِبِي تَقْصِّ يَا نَظْرِيكُمْ مَا
 تَرَى نَهَارًا مُشْمِسًا قَدْ شَابَهُ
 دُنْيَا مَعَاشٍ لِلْوَرَى حَتَّى إِذَا
 أَضْحَتْ تَصُوعُ بَطُونُهَا لِظُهُورِهَا
 مِنْ كُلِّ زَاهِرَةٍ تَرْفَرُقُ بِاللَّيْ
 تَبْدُو وَيَحْجُبُهَا الْجَمِيمُ كَأَنَّهَا
 حَتَّى غَدَتْ وَهَدَاثُهَا وَزَجَادُهَا
 مُضْمَرَّةً مُحْمَرَّةً فَكَأَنَّهَا
 مِنْ فَاقِعِ غَضِّ النَّبَاتِ كَأَنَّهُ
 أَوْ سَاطِعِ فِي حُمْرَةٍ فَكَأَنَّ مَا
 صُنِعَ الَّذِي لَوْلَا بَدَائِعُ لُطْفِهِ

“Zamanın çevresi inceldi, o dalgalanmakta şimdi, yeryüzü süslü giysileri içinde işve yapıp salınmaya başladı.”

“Yazın öncüsü konakladı hoş bir şekilde, kışın etkisi de inkar edilemez hala tazeliğinde.”

“Kışın eliyle ektiği olmasaydı, yaz ürün vermeyen bir takım otlarla karşılaşırdı.”

“Bir yağmur var açık havayı eriten, sonra da bir açık hava var neredeyse bolluk yağmuru yağırdı.”

“İki eşit yağmur var; görünen yağmur damlalar, bir de görünmeyen yağmur, açık hava var.”

“Toprağın zülüfleri çiğ ile yağlandığında, sanırsın bulut özür dileyerek gelir ona.”

“Ey on dokuz yılındaki baharımız! Andolsun sen, gerçekten en parlak

baharsın."

"Bahçelerin güzelliği sürekli olsaydı şayet, günler güzellikten yok olmazdı elbet."

"Görmüyor musun eşyanın değiştiğinde çirkinleştiğini, yeryüzünün ise değiştiğinde güzelleştiğini?"

"Ey iki arkadaşım! Dikkatlice dolaştırın bakışlarınızı, Göreceksiniz yeryüzünün nasıl bir şekil aldığı."

"Yamaçların çiçekleriyle karışık güneşli, bir gün göreceksiniz adeta mehtaplı."

"Dünya, insanlar için bir geçim yeridir, ama bahar ortaya çıktığında sadece güzel bir manzaradır o."

"İçindekiler dışına işlenir çiçek olarak, neredeyse sayesinde kalpler aydınlanacak."

"Çiçek açmış tüm ağaçlar, yaş döken bir göz misali çiğ ile birlikte salınmaktalar."

"Bazen görünürler, bazen onları sık otlar örter, sanırsın bir görünüp bir gizlenen bakiredirler."

"Nihayet vadileri ve tepeleri bahar giysileri, alır içinde çalımlı çalımlı yürüyen iki bölük halini."

"Savaşta Yemen ve Mudar saflarında yer alan bölükler gibi sarı ve kırmızı."

"Önce yarılıp sonra zaferan sarısı haline gelen bir inci misali tazecik sarı bitkiler."

"Ya da havadan kendisini usfura boyayan bir şey yağyormuşçasına kırmızılar içinde parlayan bitkiler."

"O yaradan ki faziletinin eşsiz güzellikleri olmasaydı, sarardıktan sonra tekrar yeşermezdi."¹⁰¹³

Gözlemci kişiliği ve çevresinde olup bitene dair derin tahliller yapabilme yeteneğinin açıkça görüldüğü bu şiirinde yeryüzünün parlak giysilerini giydiğini belirterek söze başlayan Ebû Temmâm, kışın yağın yağmurların bitkilerin tazeliğinde payı olduğunu, aksi takdirde yaza sadece kurumuş otlar şeklinde ulaşacaklarını, yağmurun görünen ve çiğ şeklinde bitkilerin üzerine düşen olmak üzere iki türü olduğunu, güzelliklerin geçiciliğini, nesnelere ile yeryüzü arasında bir tezatın varlığına işaret ederek birinin güzelleşirken diğerinin çirkinleştiğini, baharın güzelliğinden neredeyse kalplerin nurlanacağını, yapraklarla çiğ damlacıklarının birlikteliğini, vadi ve

¹⁰¹³ et-Tebrîzî, *Dîvânü Ebî Temmâm*, II, 191-196; Bu şiirin tercümesi için bkz.: Yanık, *Arap Şiirinde Tasvir*, s. 150-151.

tepelerin baharda iki renge bürünerek adeta iki bölük askeri temsil ettiklerini dile getirdikten sonra tüm bunların Cenâb-ı Allah'ın lütfuyla gerçekleştiğini ifade ederek bahar tasvirinden ibaret olan mukaddimeyi sonlandırmaktadır. Mukaddimelerin ana temayla uyumuna dikkat eden Ebû Temmâm'ın burada da başarılı bir giriş yaptığı söylenebilir. Şöyle ki Allah'ın lütfunun tecelli ettiği tabiatın cömertliği yeryüzüne bereketi sembolize eden tazelik ve güzellikleri getirmiştir. Bu mukaddimenin bir methiye mukaddimesi olduğu dikkate alındığında, memdûhun cömertliğine talip olan şair, aynı bereket ve bolluğun memdûhtan gelme arzusuna telmîhte bulunmaktadır. Öte yandan el-Mu'tasım'a nazmedilen methiyenin girişinde yer alan bu bahar tasvirinin, adeta fetih ve zaferlerle dolu el-Mu'tasım döneminin Abbâsî Devleti'nin baharı olduğuna işaret ettiğini belirten yorumun isabetli olduğu belirtilmelidir.¹⁰¹⁴ Baharın hem manevî hem de maddî tasvirinin yapıldığı bu beyitlerde, söz konusu mevsimin dış tezâhürlerine bolca yer verilmesi nedeniyle maddî tasvirin daha baskın olduğu görülmektedir. Şairin tasvirdeki yöntemlerini belirten üç temel unsuru bu şiirde de rahatlıkla görmek mümkündür. Tasvir beyitlerinin neredeyse baştan sona nakışlama "tehbîc" ile bezeli olduğu, somutlama "tecsim" ve kişileştirme "teşhîs" ile ilgili pek çok örnek içerdiği ifade edilebilir.

Ebû Temmâm'ın doğa tasvirleri bunlarla sınırlı değildir. Şairin Ebû Sa'îd es-Sağrî'yi övdüğü bir şiirinde tecsim ve teşhîs unsurlarını uygulayarak kar tasviri,¹⁰¹⁵ el-Mu'tasım'ı övdüğü bir şiirinde teşhîsle çiğ tasviri¹⁰¹⁶ ve Muhammed b. el-Heysem b. Şubâne'yi övdüğü bir şiirinin giriş beyitlerinde yağmur yüklü bulut tasviri yaptığı görülmektedir.¹⁰¹⁷

5.5.6.2.(2). Zaman Tasvirleri

İnsanın varoluşu, hayatının aşamaları ve sonuyla doğrudan bağlantısı olan zaman kavramı birçok şairin üzerinde durduğu önemli konulardan birini teşkil etmektedir. Bu şairlerden birisi olan Ebû Temmâm'ın divanında "evsâf" bölümünde yer alan şiirler arasında, zamanın halleri ve zamanın şairin hayatına getirdiği olumsuzlukları konu edinen tasvirler bulunmaktadır. Zaman ve ilgili konular üzerinde duran tasvir şiirleri beyit sayısı açısından değerlendirildiğinde, toplamda 53 beyitle tasvir şiirleri arasında ilk sırada yer almaktadır. Şairin bu şiirlerinde, ümitleri ve zamanın bu ümitlerine savaş açması, saçların ağarması, geçim sıkıntıları, gurbetin bedeli, gurbet nedeniyle vatanına ve ailesine duyduğu özlem gibi konuları ele aldığı gözlemlenmektedir.

Karakteri itibariyle gamlı bir kişiliğe sahip olan Ebû Temmâm'ın, dertlerinin

¹⁰¹⁴ Hafâcî, *el-Âdâbu'l-'Arabîyye fi'l-'Asri'l-'Abbâsiyyi'l-Evvel*, s. 192.

¹⁰¹⁵ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 164.

¹⁰¹⁶ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 192.

¹⁰¹⁷ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 291.

sebebi olarak zamanı görmesi kişilik yapısıyla örtüşen bir durumdur. Bununla birlikte hayatı memdûhlarından gelecek ihsanları elde edebilmek için kapılarını aşındırmakla geçen şairin, hayatının belli dönemlerinde maddî sıkıntılar yaşadığı şiirlerinden anlaşılmaktadır. Hayatın baskısını üzerinde iyiden iyiye hissettiği bu zorlu dönemlerde şiirleri, şair için dertlerini dökerek soluklandığı bir platforma dönüşmüştür. Şair, sıkıntılarını dile getirmek suretiyle zamanın hallerini vafsettiği bir şiir kesitinde şu ifadeleri kullanmaktadır (Serî¹⁰¹⁸):

كَانَ لِنَفْسِي أَمَلٌ فَأَنْقَضَی فَأَصْبَحَ الْيَأْسُ لَهَا مَعْرَضَا
أَسْحَطَنِي دَهْرِي بَعْدَ الرِّضَا وَازْتَجَعَ الْعُرْفَ الَّذِي قَدْ مَضَى
لَمْ يَظْلِمِ الدَّهْرُ وَلَكِنَّهُ أَفْرَضَنِي الْإِحْسَانَ ثُمَّ اقْتَضَى

“Gönlümün bir ümidi vardı tükendi bitti, umutsuzluk gönlümün sergilendiği sahneye dönüştü.”

“Kaderim ve zamanım memnun ettikten sonra gücendirdi hatta kızdırdı beni, geçip giden sıkıntılı geleneği yeniden getirdi.”

“Lakin zaman haksızlık etmedi, iyiliği ödünç verdi sonra da aldı geri.”¹⁰¹⁸

Zamana hitabında suçlayıcı bir üsluptan ziyade temkinli bir dil kullanan şair, ümidinin yerini karamsarlığa bıraktığını, bir süreliğine güldüren kaderinin eskisi gibi yeniden üzdüğünü ifade ederken esâsen olumsuzlukların hayatında aslî unsur olduğunu, güzelliklerin ödünç verilen şeyler misali bir süre sonra yerlerini asıl sahiplerine terk ettiklerini anlatmaktadır. Şiirinde oldukça sade bir dil ve üslup kullanmayı yeğleyen şair, zamana “kızdıran, zulmetmeyen, verdiği geri alan” bir kişilik vermek suretiyle yaptığı teşhîsle tasvirini güçlendirmektedir.

Henüz şairlik kariyerinin ilk basamaklarını çıkmaya çalıştığı hayatının gençlik dönemlerinde geçim derdine Mısır’a giden şairin, orada pek müreffeh günler geçirdiğini söylemek mümkün değildir. Karnını doyurabilmek için testiyle sakalık yaptığı, ancak aynı zamanda ilim ve edebiyat meclislerinin kurulduğu Fustât’taki ‘Amr b. el-‘Âs camiinde faydalandığı ilimle ruhunu da doyurma şansı yakalayan şair bu zorlu günlerini, 37 beyitle divanındaki en uzun tasvir şiiri sayılan eserinde zikretmektedir. Dertlerini dile getirdiği şiirine dertlilerin teselli bulduğu, dönemin şiir başlangıçlarına getirdiği yeniliklerden sayılan şarap zikriyle başlamaktadır. Bu anlamda şairin mukaddime ve ana tema uyumunu burada da yakaladığı ifade edilebilir. Şarap tasvirinden, şarapla yağmurun ortak paydası olan “susuzluğu, dertleri giderme” anlamıyla yağmur ve doğa tasvirine geçiş yapan şair, yağmurun suladığı memleketi Şam’a ve oradaki sevdiklerine özlemine anlatan asıl konuyla ilgili bölüme intikal

¹⁰¹⁸ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 517.

etmektedir. Şair, gurbeti ve burada geçirdiği sürede kalbini dolduran hasreti şu şekilde anlatmaktadır (Tavîl):

وَلَا أَيَسَّرُ الدَّهْنَ وَلَا وَسَطَ الرَّمْلِ	بِنَفْسِي أَرْضُ الشَّامِ لَا أَيَّمَنُ الْحِمَى
لَهُ مِثْلُ قَلْبِي فِيهِ مَا فِيهِ لَا يَغْلِي	وَلَمْ أَرْ مِثْلِي مُسْتَهَامًا بِمِثْلِكُمْ
لَهَا طَرَبَةٌ فِي أَنْ تُمِرَّ وَلَا تُحْلِي	عَدْتِي عَنْكُمْ مُكْرَهًا غُرْبَةُ النَّوَى
صُبَابَةٌ مَا أَبْقَى الصُّدُودُ مِنَ الْوَصْلِ	أَتَتْ بَعْدَ هَجْرٍ مِنْ حَيْبٍ فَحَرَّكَتْ
وَشَهْرَانِ بَلْ يَوْمَانِ تُكَلِّمَنَّ التُّكْلِ	أَحْمَسَهُ أَحْوَالٍ مَضَتْ لِمَغِيْبِهِ

“Ne el-Himâ'nın sağı, ne ed-Dehnâ'nın solu, ne de Benî Temîm'in toprağının ortası, gönlümün tek arzusu Şam toprağı.”

“Size tutkuyla bağlı olan görmedim benim gibisini, içindeki hüznün ve hasret ateşine rağmen kaynamasın yanmasın kalbi.”

“Beni zorla sizden ayırdı ayrılığın gurbeti, acıtmaktan zevk alır tatlandırıp güzelleştirmekten değil, günlerimi.”

“Bu gurbet sevgilinin beni terk etmesinden sonra geldi, götürdü gönlümde sevgilinin terkenden sonra arta kalan kavuşma ümitlerini.”

“Sevgilinin yokluğu üzerinden beş yıl iki ay geçti, hatta ayrılık üstüne ayrılık yaşadığım iki gündü o.”

Şam'a özlemine, sevdiklerine hasretini, gurbetin acılarına acı katmasını, kalbinde kalan ümit kırıntılarını yok etmesini ve gurbette geçirdiği süreyi zikrettikten sonra, zamanın maddî açıdan kendisini zorladığı günlerin tasvirine geçmektedir (Tavîl):

بِأَلَا طَالِعٍ سَعْدٍ وَلَا طَائِرٍ سَهْلٍ	لَقَدْ طَلَعَتْ فِي وَجْهِهِ مِصْرَ بَوَجْهِهِ
تَحْيَلُ لِي بَيْنَ الْمَطِيَّةِ وَالرَّحْلِ	وَسَاوِسُ أَمَالٍ وَمَذْهَبُ هِمَّةٍ
فَأَمْتَعِ إِذْ فُجِعْتُ بِالْمَالِ وَالْأَهْلِ	نَأَيْتُ فَلَا مَالًا حَوَيْتُ وَلَمْ أَقِمِ
سَوَاسِيَّةً مَا أَشْبَهَ الْحَوْلَ بِالْقَبْلِ	لِنَامٍ طَعَامٍ أَوْ كِرَامٍ بِرِزْمِهِمْ
إِذْ لَأَحْذُتُ الْحَزْمَ مِنْ مَأْخِذِ سَهْلٍ	وَلَوْ أَنَّنِي أُعْطِيتُ يَأْسِي نَصِيْبِهِ
وَمَعْنٍ وَوَهْبٍ عَنِّ أَمَامِي مَا يُسْلِي	وَكَانَ وَرَائِي مِنْ صَرِيْمَةٍ طَيِّبِي
وَلَمْ يَكُ مَا جَرَّعْتُ قَوْمِي مِنَ التُّكْلِ	فَلَمْ يَكُ مَا جَرَّعْتُ نَفْسِي مِنَ الْأَسَى

“Mısır'a yöneldiğimde çıktı karşıma, ne güzel bir talih ne de kolay bir bahtla..”

“Ümit kuruntuları ve azmimin yok olması, gitmekle kalmak arasında götürdü

getirdi beni.”

“Ayrı kaldım, uzak düştüm, ne mal mülk edindim ne de sürdüm zevk aldığım bir yaşam, acı çektim mal mülkün yokluğundan ve sevdiklerimden ayrılmaktan.”

“Sinsiler, alçaklar veya karşılaştıklarım şan şeref sahibidirler kendi iddialarınca, benim gözümde eşittir onlar, ne çok benzer şaşılık göz kaymasına.”

“Eğer ümitsizliğime hak verip onu dinleseydim, azmi ve kararlılığı kolayca elde edebilirdim.”

“Arkamda Tay ve Ma'n'ın olurdu kararlılığı, önümdeyse Vehb'in sıkıntıları yok eden desteği.”

“Ne gönlüme tattırdığım hüznün yaşanırdı, ne de kavmime tattırdığım ayrılık acısı.”¹⁰¹⁹

Mısır'da geçirdiği sürenin ümitlerini ve iradesini zayıflattığını belirten şair, talihsizliklerin yakasından düşmediğini, gurbetin maddî anlamda kendisine fayda sağlamadığını, sevdiklerinden ayrı düşmekten başka bir şey elde etmediğini, karşılaştığı insanların sevecen olmadıklarını, vatanında kalması halinde her halükarda insanından destek göreceğini ve hüznülene yenik düşmeyeceğini ifade etmektedir. Gurbetten yana oldukça karamsar bir tablo çizen şair, belâğî sanatlarla desteklediği tasvirini pişmanlık kokan sözlerle noktalamaktadır.

Anlaşılan o ki şair, umutları ve beklentilerine dair aynı hayal kırıklığını Nişâbûr'da da tatmak durumunda kalmıştır. Şairin Mısır günlerini anlatan şiirindeki serzenişlerin benzeri, Nişâbûr'daki günlerini anlattığı şiirin beyitlerinde şu şekilde yankılanmaktadır (Vâfir):

بَيْنَسَابُورَ لَيْسَ لَهُ حَمِيمٌ	صَرِيحُ هَوَىٰ تُعَادِيهِ الْهُمُومُ
وَلَا يَأْوِي لِغُرَيْبٍ رَحِيمٌ	غَرِيبٌ لَيْسَ يُؤْنِسُهُ قَرِيبٌ
بَارِضِ الشَّامِ حَفَّ بِهَا النَّعِيمُ	فَقَدْ فَارَقْتُ بِالْغُرَيْبِ دَارًا
قَضَىٰ لِي بِالَّذِي يَقْضِي سَدُومُ	أَلْوَمَكَ لَا أَلْوَمُ سِوَاكَ دَهْرًا
أَصَبْتُ بِهَا الْعَدَاةَ فَمَنْ أَلْوَمُ	إِذَا أَنَا لَمْ أَلْمِ عَثَرَاتِ دَهْرٍ
وَلَكِنْ لَيْسَ فِي الدُّنْيَا كَرِيمٌ	وَفِي الدُّنْيَا غَيٌّ لَمْ أَنْبِ عَنْهُ

“Aşkından divaneye dönmüşe dertler çöker erkenden, Nişâbûr'da yoksundur dosttan yarenden.”

“Gariptir, yoktur ne teselli eden bir yakını, ne de gurbetini hafifletecek bir

¹⁰¹⁹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 519-525.

merhametli.”

“Batıda bir ev bıraktım orada, etrafı nimetlerle kuşatılmıştır Şam diyarında.”

“Zaman seni kınıyorum, kınamam başkasını senden, sen ki Sodom’a hükmettiğiyle bana hükmeden.”

“Zamanın bana taktığı çelmeleri kınamazsam eğer, hayatımın erken dönemlerinde, kimi kınayacakmışım meğer!”

“Dünya hayatında olan zenginlikten ayrılmış değilim ama, bir cömert dahi yoktur hani bu dünyada.”¹⁰²⁰

Dertlerden kurtulamayan, seveni bulunmayan, gurbetinde sırdaş bir kenara merhametli birine dahi rastlamayan, güzelliklerle dolu vatanının hasretiyle gönlü kavruşan şair, zamanın kendisine acımasız davranmasından yakınarak tek suçlu olarak gördüğü zamanı kınamaktadır.

Şairin zamanla ilgili tasvirlerinin en ilginç örneklerinden bazılarını, zamanın bedeni üzerinde bıraktığı etkilerden bahsettiği bazı beyitlerinde görmekteyiz. Bunlardan biri olan el-Hasan b. Sehl’i methettiği şiirin nesb kısmında, yaşlılığı ve erken yaşlarda saçlarının ağarmasını şöyle tasvir etmektedir (Basît):

وَأَلَّ مَا كَانَ مِنْ عُجْبٍ إِلَى عَجَبٍ	أَبَدْتُ أَسَى أَنْ رَأَيْتَنِي مُخْلِيسَ الْقُصَبِ
إِلَى الْمَشَيْبِ وَلَمْ تَظَلِّمْ وَلَمْ تَحُبِّ	سِتُّ وَعِشْرُونَ تَدْعُونَنِي فَأَتَّبَعَهَا
عَزْمًا وَحَزْمًا وَسَاعِي مِنْهُ كَالْحِقْبِ	يَوْمِي مِنَ الدَّهْرِ مِثْلُ الدَّهْرِ مُشْتَهَرٌ
وَأَكْبِرِي أَنَّنِي فِي الْمُهْدِ لَمْ أَشِبِ	فَأَصْغِرِي أَنْ شَيْبًا لَاحَ بِي حَدَثًا

“Saçımın kıvrımlarına ak düşmüş görünce kederlendi o sevgili, hayret ve şaşkınlığa bıraktı yerini beğenisi.”

“Yirmi altı yıl davet eder beni saçlarımı ağartmaya, ben de uyarım ona, davetiyle ne günah işlemiştir ne de haksızlık yapmıştır bana.”

“Zamanda bir günüm uzundur zamanın kendisi kadar, azim ve kararlılıkla bilirim ben, bir saatim ise sanki yıllar.”

“Genç yaşta kır saçlarımın görünmesine aldırma, beşikte saçlarımın ağarmadığına şaşır aslında.”¹⁰²¹

Şair yılları somutlaştırıp bir kişiliğe büründürerek kendisini saçlarını ağartmaya davet ettiğini, bunda herhangi bir haksızlık olmadığını, zira hayatın zorluklarının aslında saçlarına çok daha erken yaşlarda, hatta beşikteyken aklar düşürmesi gerektiğini

¹⁰²⁰ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 536-538.

¹⁰²¹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 109-110.

belirtmektedir.

Ebû Temmâm'ın zaman tasvirlerinden bazıları, Arapların alışık olmadıkları istiâre ve sahneler içerdiği gerekçesiyle el-Âmidî'nin başını çektiği bazı eleştirmenlerce “*rezâlet ifadeler, çirkin istiâreler*” gibi sert ifadelerle eleştirilmiştir.¹⁰²² Bu örneklerden birini içeren Utbe b. Ebî 'Âsım'ı yerdiği bir şiirinde şair, zamanı alacalı olarak tasvir etmektedir (Kâmil):

قَوْمٌ إِذَا اسْوَدَّ الزَّمَانُ تَوَضَّحُوا فِيهِ فَعُودِرَ وَهُوَ مِنْهُمْ أَبْلَقُ

“Onlar öyle bir kavim ki zamanın belaları kararttığında ortalığı, onlar o karanlıklarda besbelli olurlar, alacalı renge bürüyerek terk ederler o zamanı.”¹⁰²³

Şair, Tay' kabilesinin kollarından olan Benî Abdulkerîm'i yeren 'Utbe'ye reddiye olarak nazmettiği bu şiirinde, kavminin zor zamanlarda korkusuzca ortaya çıktıklarını belirterek, zamanın karanlık belalarının onlardan kaçmasını alaca bir renge bürünmesiyle dile getirmektedir.

Şairin, Ebu'l-Mustehil Muhammed b. Şefik et-Tâî'yi övdüğü bir şiirinde yer alan memdûhun ne derece sabırlı olduğunu aktarmaya çalıştığı beyitte, zamanın daha hafif olanı yüklenmek için “*bir ömür boyu hangi yükün daha ağır olduğunu düşünmesi*” tasviri eleştirilere maruz kalmıştır (Tavîl):

تَحَمَّلْتَ مَا لَوْ حُمِلَ الدَّهْرُ شَطْرَهُ لَفَكَرَ دَهْرًا أَيُّ عَيْنَيْهِ أَثْقَلُ

“Öyle bir yük yüklendin ki yarısı zamana yüklenseydi, ömür boyu düşünürdü yüklerin hangi yarısının daha ağır olduğunu.”¹⁰²⁴

Zamanın omuzlarına yüklediği sorumlulukların tasvirinde teşhisi kullanarak oldukça başarılı bir yaklaşım sergileyen şair, kadîm Arap şiirine muhâlif anlam ve belâğî sanatlar kullanımıyla eleştirilmekten kurtulamamıştır.

Keza şairin, Nasr b. Mansûr b. Bessâm'ı övdüğü şiirinde yer alan memdûhun zamanın felaketlerinden zarar görmeme dileklerine yer verdiği beyitte, zamanın “*elinin bilekten kesilmesi*” tasviri Arapların alışık olmadıkları bir yaklaşım olması nedeniyle eleştirilerden nasibini almıştır (Tavîl):

أَلَا لَا يَمُدُّ الدَّهْرُ كَمَا بِسَيْئِي إِلَى مُجْتَهِدِي نَصْرٍ فَتُقَطَّعَ مِنَ الزَّيْدِ

“Şöyle bilinsin ki zaman uzatmasın kötülükle elini, Nasr'ın gayretlerine ki kesilmesin bilekten onun eli.”¹⁰²⁵

el-Âmidî gibi gelenekçi eleştirmenlerin Arapların alışık oldukları yöntemlerin

¹⁰²² el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 265.

¹⁰²³ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 397.

¹⁰²⁴ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 74.

¹⁰²⁵ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 64.

dışında gördükleri ve bu nedenle “çirkin” olarak nitelendirdikleri bu tür örneklere, et-Tebrîzî'nin daha insafli ve daha mantıklı bir yaklaşım sergilediği görülmektedir.¹⁰²⁶ Ebû Temmâm'ın farklı olma prensibine dayalı bu yaklaşım, şaire şiirde yenilik yapma ve anlamı yansıtacak yeni tasvirler önerme özgürlüğü tanımaktadır. Dolayısıyla et-Tebrîzî'nin, Ebû Temmâm'ın kendine özgü bir şiir ekolünün olduğu yönündeki değerlendirmesinin daha gerçekçi ve daha isabetli olduğu kanaatini taşıdığımız belirtilmelidir.

5.5.6.2.(3). Savaş Tasvirleri

Ebû Temmâm'ın divanının tasvir bölümünde savaş tasvirlerine tahsis edilmiş şiirler bulunmamaktadır. Bu tür tasvir örneklerinin tümü şairin methiye, mersiye ve hiciv gibi şiirlerin beyitleri arasında yer almaktadır. Ebû Temmâm'ın en çok beğeni gören tasvirlerinin savaş tasvirleri olduğu, beyitlerine resmettiği coşkulu savaş sahneleriyle savaş meydanındaki duyguları muhataba ulaştırmada başarılı olduğu belirtilmektedir. Bu başarının ardında halife, vezir ve komutanlarla savaşlarda hazır bulunma ve olayları görerek tasvirlerine yansıtma şansına sahip olması yatmaktadır. Çalışmamızın medih şiirleri bölümünde yer alan “savaş temalı medih şiirleri” başlığı altında bu konuyla alakalı pek çok örnek görmek mümkündür.

Ebû Temmâm'ın Halife el-Memûn'u methettiği şiirlerinden birinde savaş tasviri şu şekilde karşımıza çıkmaktadır (Kâmil):

فِي مَعْرِكِ أَمَّا الْجِمَامُ فَمُفْطِرٌ	فِي هَبْوَتَيْهِ وَالْكَمَاءُ صِيَامٌ
وَالضَّرْبُ يُفْعَدُ فَرَمٌ كُلُّ كَتِيْبَةٍ	شَرَسَ الضَّرِيْبَةَ وَالْحُتُوفُ قِيَامٌ
فَقَصَمَتْ عُزُوَّةَ جَمْعِهِمْ فِيهِ وَقَدْ	جَعَلَتْ تَفْصَمُ عَنْ عُرَاهَا الْهَامُ

“O çarpışmada ecel, saldıran ve geri çekilen savaşçıların tozları arasında alırken canları, yeme ve içmeye vakit bulamaz cesur savaşçılar oruçluymuş gibi.”

“Onların helakı çökmüşken başlarına, kılıç darbeleri iner her birliğin başındaki hırçın komutanın başına.”

“Darbenle yarıp dağıttın onların topluluklarını, o darbe ki ayırdı gövdelerinden başlarını.”¹⁰²⁷

Cesur askerlerin saldırıları ve ölüm korkusuyla kaçışan düşman askerlerinin geri çekilmesi esnasında savaş meydanını kaplayan toz bulutları arasında, düşman askerlerinin eceli haline gelen kahramanların kılıç darbeleri canları yutmaya devam ederken, savaşmaktan başka bir şey düşünmeyen bu kahramanlar herhangi bir şey

¹⁰²⁶ Dayf, *el-Fennu ve Mezâhibuhû fi 'ş-Şi'ri 'l-'Arabî*, s. 235.

¹⁰²⁷ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 156.

yemeye veya içmeye fırsat bulamamaktadırlar. Şair, düşman saflarını dağıtmanın en etkili yolu olan birlik komutanlarının hedef alınmasından sonra askerlerin aralarındaki bağın koptuğunu, kılıç darbelerinin kafaları gövdelerinden koparmaya devam ettiğini tasvirleriyle adeta resmetmektedir.

Ebû Sa'îd es-Sağrî'nin kahraman askerleriyle Bizans ordusuna karşı verdiği mücadeleyi beyitlerine taşıyan Ebû Temmâm, bu mücadelenin savaş meydanında geçen bir kesitini şöyle tasvir etmektedir (Hafîf):

وَإِذَا كَانَ عَارِضُ الْمَوْتِ سَحًّا	حَضًّا بِالرَّذَى أَجَشَّ هَرِيمًا
فِي ضِرَامٍ مِنَ الْوَعَى وَاشْتِعَالٍ	تَحْسَبُ الْجَوَّ مِنْهُمَا مَهْمَوْمًا
وَاکْتَسَتْ ضَمَّرَ الْجِيَادِ الْمَذَاكِي	مِنْ لِيَّاسِ الْهَيْجَا دَمًا وَحَمِيمًا
فِي مَكْرٍ تَلُوكُهَا الْحَرْبُ فِيهِ	وَهِيَ مُقَوَّرَةٌ تَلُوكُ الشَّكِيمَا
فُتَّتَ فِيهَا بِحُجَّةِ اللَّهِ لَمَّا	أَنَّ جَعَلَتِ السُّيُوفَ عَنْكَ حُصُومًا

“Savaşta ölüm bulutları tehlike, hezimet ve helâk edici şeylerle coşup gürlenmekteyse eğer..”

“Savaş meydanlarında tutuşturulup yakılan ateşten dolayı, havanın hüznü olduğu zannediyorsan..”

“Genç güçlü atlar savaş kıyafetlerinden kan ve ateş gömlekleri giydiklerinde..”

“Ağızlarıyla gemleri çiğneyen o genç güçlü atlar saldırdıklarında, savaş da onları öğütüp yok ettiğinde..”

“Savaşlarda kılıcınla yaptıklarınla, olacaktır söyleyecek bir sözün hesap gününde Allah'a.”¹⁰²⁸

Şair, savaş meydanlarının tehlikelerle dolu genel atmosferini, kılıç ve mızrak darbelerine maruz kalan veya düşmanların kanlarıyla boyanan güçlü atların performanslarını ve üzerlerindeki savaş kahramanlarının duruşlarını detaylı bir tasvir etmektedir. el-Âmidî, şairin bu beyitlerdeki tasvirini bundan daha üstün bir tasvir bulunmadığı ifadeleriyle olumlu bir değerlendirmeye tabi tutmaktadır.¹⁰²⁹

Ebû Temmâm'ın tasvirlerinde savaş meydanlarının tasvirleriyle yetinmediği görülmektedir. Savaşlarda çarpışan savaşçıların yüzlerine yansıyan ruh hallerini vasfetmeyi gözardı etmeyen şair, yüzlerdeki korkulardan kalplerin atışına kadar birçok detaya şiirlerinde yer vermektedir. Şairin, Dînâr b. Abdullâh'ı methettiği şiirinden alıntıladığımız aşağıdaki beyitlerde bu tasviri görmemiz mümkündür (Tavîl):

¹⁰²⁸ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 228-229.

¹⁰²⁹ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, III, 298.

إِذَا عَرَضُ رَعْدِيدٍ تَدَنَّسَ فِي الْوَعَى
فَسَيْفُكَ فِي الْهَيْجَا لِعَرَضِكَ رَاحِضُ
إِذَا كَانَتْ الْأَنْفَاسُ جَمْرًا لَدَى الْوَعَى
وَضَاقَتْ ثِيَابُ الْقَوْمِ وَهِيَ فَضَافِضُ
بِحَيْثُ الْقُلُوبُ السَّاكِنَاتُ خَوَافِقُ
وَمَاءُ الْوُجُوهِ الْأَرْحِيَّاتِ غَائِضُ
فَأَنْتَ الَّذِي تَسْتَيْقِظُ الْحَرْبُ بِاسْمِهِ
إِذَا جَازَ عَنْ حَدِّ الْأَسِنَّةِ جَائِضُ
إِذَا قَبِضَ النَّفْعُ الْعُيُونَ سَمَّا لَهُ
هُمَامٌ عَلَى جَمْرِ الْحَفِيفَةِ قَائِضُ

“Lekelenirse ödleğin şerefi savaş meydanında, kılıcıdır paklayacak senin şanı o savaşta.”

“Nefislerinin cürmü küçücük olur savaş vakti, çok geniş olmakla birlikte dar gelir kıyafetleri.”

“Öyle ki çırpınarak çarpar sukûnet içindeki kalpleri, canlılığı ve rengi kaçarak solgun bir hal alır benizleri.”

“Savaş uyanır uykusundan senin adın anıldığında, mızrakların keskin uçlu darbelerinden kaçanlar kaçtığında.”

“Savaş meydanının tozları gözleri esir aldığında, azimet sahibi o savaşçı kor ateşi avucuna alır gibi sarılır coşkuya.”¹⁰³⁰

Korkaklığın ve savaş meydanından kaçmanın utanç vesilesi olduğunu ifade eden şair, memdûhun şanı ve şerefini cesurca salladığı kılıcıyla paklayıp temizlediğini belirtmektedir. Düşmanın savaşta korkudan saklanacak yer arayıp zillete düştüğü ve kalplerin korkuyla çarptığı esnada savaşın memdûhun adının anılmasıyla başladığını ifade ederek, memdûhun savaş meydanında safların birbirine karışmasıyla aşka gelerek saldırıya geçtiğini adeta resmeder gibi beyitleriyle tasvir etmektedir.

Ebû Temmâm'ın savaş tasvirlerinde sıkça işlediği enstantanelerden birisi de atların savaş meydanının tozlarını yarararak düşman saflarına saldırması ve üzerindeki savaşçının mızrağını cesurca düşmanın göğsüne saplama sahnesidir. Bu sahne, Ebû Dulef el-‘İclî'yi methettiği bir şiirinde karşımıza çıkmaktadır (Tavîl):

إِذَا الْحَيْلُ جَابَتْ فَسَطَلَ الْحَرْبِ صَدَّعُوا
صُدُّورَ الْعَوَالِي فِي صُدُورِ الْكَتَائِبِ

“Savaş meydanının tozlarını savurduğunda atlılar, mızrakların uçlarıyla düşman birliklerinin göğüslerini yararlar.”¹⁰³¹

Savaş meydanından kaçmayı veya düşmana arkadan saldırmayı onurlu bir davranış olarak görmeyen Arap geleneğine göre, mızrağın düşmanın göğsüne saplanması cesarete delalet eden yüzyüze çarpışmanın sembolüdür. Şairin, Ebû Sa‘îd

¹⁰³⁰ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 299.

¹⁰³¹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 207.

es-Sağrı'yi övdüğü bir şiirinde ise, komutanı Muhammed b. Ma'âz'ın düşmana saldırma sahnesi şu şekilde tasvir edilmektedir (Hafif):

فَتَصَلَّى مُحَمَّدٌ بِنُ مَعَاذٍ جَمْرَةَ الْحَرْبِ وَأَمْتَرَى الشُّؤْبَا
بِالْعَوَالِي يَهْتِكُنْ عَنْ كُلِّ قَلْبٍ صَدْرَهُ أَوْ حِجَابَهُ الْمَحْجُوبَا
طَلَبْتُ أَنْفُسَ الْكُمَاةِ فَشَقَّتْ مِنْ وَرَاءِ الْجُيُوبِ مِنْهُمْ جُيُوبَا

“Muhammed b. Ma'âz savaşın kor ateşiyle ısındı, tutuşturdu savaşın ateşini.”

“Kalbi ararken göğsü veya göğsün altındaki boşluğu yaran mızraklarıyla.”

“Cesur savaşçıların zırhlarının ceplerini yırttı canlarına kastederek, geride elbiselerinin ceplerini yırtarak ağıt yakan kadınlar bırakarak.”¹⁰³²

Savaşın ocakları yakıp kül eden ateşini memdûhun mızrağıyla yaktığını dile getiren şair, memdûhun mızrağıyla düşman askerlerinin göğüslerindeki zırhları delerek canlarını aldığını, bunun üzerine kadınlarının dövünerek ve kıyafetlerini parçalayarak ağıtlar yakmalarına sebep olduğunu tasvirle aktarmaya gayret etmektedir.

Şairin tasvirlerinin geneli, methiye ve mersiye şiirlerinin bölümleri arasında yer aldığından, bu tür şiirlerde görülen anlamsal bulanıklık, tekellüf, belâğî sanatların yol açtığı anlamsal kapalılık gibi özellikler tasvirleri için de geçerlidir. Söz konusu şiirlerin, şairin bu türde verdiği örneklerin üslubunu zorlaştırdığı, dilini ağırlaştırdığı, dolayısıyla anlaşılabilirlik düzeyini düşürdüğünü ifade etmek mümkündür.

5.5.7. Fahr (Övünme) Şiirleri

Fıtratı gereği insanın gönlünün övünme ve övülmeye tutku ve arzuyla bağlı olması, şiirin ana konuları arasında övünme konulu şiirlerin karakteri en yoğun biçimde yansıtan edebî tür olarak görülmesini beraberinde getirmiştir. Fahr şiirlerine özel bir önem atfeden Câhiliye dönemi şairlerinin izinden gitme çabasının, fahrın diğer edebî sanatlarda hoş görülmeyip sadece şiirde hoş görülmesinin nedeni olarak kabul edildiği düşünülmektedir.¹⁰³³ İbn Reşîk el-Kayrevânî, şairin methiyelerini kendi şahsı veya kabilesine tahsis etmesi dışında, nitelik olarak olarak övünme şiirlerini methiyenin aynısı kabul etmekte, methiyelerde hoş ve güzel görülen herşeyin övünme için de güzel görülebileceğini, kötü ve çirkin görülen şeylerin fahr için de çirkin görülebileceğini dile getirmektedir.¹⁰³⁴ Bu anlamda fahr şiirlerinin, Kudâme b. Ca'fer'in başarılı bir methiyenin içermesi gereken temel meziyetler olarak belirlediği akıl, cesaret, adalet, iffet¹⁰³⁵ ve bu hasletlerle alakalı diğer fitrî meziyetleri konu edinmesinin uygun

¹⁰³² et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 170.

¹⁰³³ Bedevî, *Ususu'n-Nakd*, s. 219.

¹⁰³⁴ İbn Reşîk, *el-'Umde*, II, 143.

¹⁰³⁵ İbn Ca'fer, *Nakdu's-Şi'r*, s. 96.

olacağını dile getirmek mümkün olacaktır. Övünme şiirlerinde şairlerin samimi duygularla hareket etmeleri, kibire kaçabilecek yaklaşımlar ve hayali kurgulardan uzaklaşarak vâkıya uygun hususları konu edinmeleri beklenmektedir.¹⁰³⁶ Bununla birlikte mübâlağa içeren övünme şiirlerinin yadırganmadığı hatta eleştirmenlerce beğenilen en etkili övünme şiirlerinin en çok mübâlağa içeren şiirler olduğu belirtilmelidir.¹⁰³⁷

Ebû Temmâm'ın divanında “*fahr*” başlıklı bölümde yer alan övünme şiirleri, uzunlukları 4 ile 48 beyit arasında değişen 8 şiir ve şiir parçasının içerdiği toplam 155 beyitle, beyit sayısı bakımından divanda yedinci sırada yer almaktadır. Bu sayı, şairin toplam beyitlerinin yaklaşık % 2'sine tekâbül etmektedir.

5.5.7.1. Fahr Şiirlerinin İçerdiği Anlamlar

Fahr, Ebû Temmâm'ın çok fazla eser verdiği alanlardan biri değildir. Etnik köken olarak bir Arap kabilesine mensup olan şairin fahr şiirleri, Araplığıyla ve mensup olduğu Tay' kabilesiyle övünmeden ibarettir. Kabilesinin Hâtim et-Tâî gibi en cömertlerini ve Zeyd el-Hayl lakaplı Zeyd b. Mühelhil (ö. 10/631) gibi en kahraman süvari savaşçıları şiirlerinde zikreden şair, kendi şiirini çok beğendiği için şiirlerini övmüş ve diğer şairlere karşı mufâharede bulunmuştur.¹⁰³⁸ Bu şiirlerin pek çoğu şairin geçim sıkıntısını iliklerine kadar hissettiği ve bunu şiirlerine yansıttığı Mısır'da kaldığı dönemin eserleridir. Bu dönemde gurbetin zorluklarıyla baş edemeyen, ağırlığı altında ezilen şairin vatanına ve kabilesine duyduğu özlemin fahr şiirlerine yansıdığı görülmektedir. Bu nedenle çaresizlikten yakınmalar ve ümitsiz serzenişler, fahr şiirlerinin duygusal yönüne delâlet eden en belirgin işaretler olarak karşımıza çıkmaktadır. Şair sıkıntılı günlerden müreffeh bir hayata, ezilmiş ve örselenmiş bir ruh halinden kendine güveni zirveye ulaştırmış bir kişiliğe geçiş yaptıktan sonra fahr şiirleri yerini Benî Abdulkerîm, Benî Humeyd, Ahmed b. Ebî Dâvûd ve 'Ayyâş b. Lehî'a gibi Tay' kabilesinin nüfuz sahibi meşhur aile ve şahıslarına yöneltilen medih şiirlerine bırakmıştır.¹⁰³⁹

Ebû Temmâm'ın fahr şiirlerinde yer alan en bariz anlamları, şairin kendi meziyetleri ve şiir yetenekleri üzerinden kişisel övünme, kahramanlık, cömertlik ve geçmişteki zaferler gibi hususlar üzerinden kabilesine mensubiyetle övünme olmak üzere iki ana başlığa ayırmak mümkündür.

5.5.7.1.(1). Kişisel Meziyetlerle Övünme

Şartlar her ne olursa olsun değerlere bağlılık ilkesi, insanların kendilerinde

¹⁰³⁶ Hafâcî, *el-Âdâbu'l-'Arabiyye fi'l-'Asri'l-'Abbâsiyyi'l-Evvel*, s. 204.

¹⁰³⁷ İbn Reşîk, *el-'Umde*, II, 144-147.

¹⁰³⁸ el-Bustânî, *Udebâu'l-'Arab fi'l-'A'suri'l-'Abbâsiyye*, s. 104.

¹⁰³⁹ Ferrûh, *Ebû Temmâm Şâ'iru'l-Halîfe Muhammed el-Mu'tasım Billâh*, s. 80.

övgüye layık gördükleri meziyetlerin en önemlilerinden biri olarak görülmektedir. Özellikle yokluk ve sıkıntılarının kişinin üzerinde baskı oluşturduğu dönemlerde ilkesel davranmanın ne derece zor olduğunun farkına varan Ebû Temmâm, prensiplere bağlı sağlam duruşu, sabrı, azmi ve zulmü reddetmesiyle şu şekilde övünmektedir (Basît):

إِنْ كَانَ غَيْرَكَ الْإِسْرَاءَ وَالنِّعَمَ فَلَمْ يُعَيِّرْنِي عَنْ مَخْتَدِي الْعَدَمِ
إِذَا أَنَا حَ عَلَيَّ الدَّهْرُ كُلُّكَ لَهُ قَرَاهُ صَبْرًا وَعَزْمًا مِيَّ الْكِرَمِ
فَإِنْ عَلَتْنِي مِنْ أَرْزَانِهِ ظُلْمٌ صَبَرْتُ نَفْسِي حَتَّى تُكْشَفَ الظُّلْمُ
فَكُلُّ هَذَا مَنَحْتُ الْحَادِثَاتِ بِهِ إِنِّي امْرُؤٌ لَيْسَ تَرْضَى الضَّمِيمَ لِي الْهَمَمُ

“Bolluk ve nimetler değiştirirse seni, yokluk değiştirmemiştir benim aslımı ve karakterimi.”

“Zaman ağırlığı ve baskısıyla çökerse üzerime, cömertliğim ona ikramda bulunur sabır ve azimle.”

“Zamanın bazı vakitlerinde karanlıklar kaplarsa dünyamı, karanlıklar dağılana kadar sabırla beslerim canımı.”

“Başıma gelen olaylara karşı budur verebileceğim, bilin ki ben iradesi zulmü ve zilleti reddeden biriyim.”¹⁰⁴⁰

Sıkıntılara boyun eğmeden sabır ve sağlam iradeyle sabit bir duruş sergilediğini ifade eden şair, yokluğun baş gösterdiği zamanlarda dahi cömertlikten ve zulme karşı cephe almaktan vazgeçmeyeceğini belirtmektedir.

Şairin fahr şiirlerini Mısır'daki yokluk günlerinde nazmettiği dikkate alındığında, sabırlı bir kişiliğe sahip olmakla övünmesi normal bir durum olarak algılanacaktır. Ebû Temmâm'ın hayatın karşısına çıkardığı zorluklara sabrı kuşanarak göğüs germekle övündüğü beyitleri şu şekildedir (Basît):

فَمَا عَدِمْتُ بِهَا لَا جَاحِدًا عَدَمًا صَبْرًا يُقَوْمُ مَقَامَ الْكُشْفِ لِلْكَرْبِ
مَا يَحْسِمُ الْعَقْلُ وَالْدُّنْيَا تُسَاسُ بِهِ مَا يَحْسِمُ الصَّبْرُ فِي الْأَحْدَاثِ وَالنُّوَبِ
الصَّبْرُ كَاسٍ وَبَطْنُ الْكَفِّ عَارِيَةٌ وَالْعَقْلُ عَارٍ إِذَا لَمْ يُكْسَ بِالنَّشْبِ
كَمْ دُقْتُ فِي الدَّهْرِ مِنْ عُسْرٍ وَمِنْ يُسْرٍ وَفِي بَيْتِي الدَّهْرُ مِنْ رَأْسٍ وَمِنْ ذَنْبِ
وَإِنْ بُلَيْتُ بِجِدِّ مِنْ حُزُونَتِهِ سَهَّلْتُهُ فَكَأَنِّي مِنْهُ فِي لَعِبِ

“Varlıkta yokluk çekmeme rağmen, tasaları ortadan kaldıran sabır yokluğu çekmedim.”

¹⁰⁴⁰ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 592.

“Dünyalık işler akılla yönetilmesine rağmen aklın hükmü geçmez bu işlere, olay ve felaketlerde sabrın hükmü geçmediği gibi.”

“Sabır kendine yeter, ihtiyaç duymaz mala, akılsa muhtaçtır çıplak kalır örtülmez ise varlıkla.”

“Zaman içinde ne çok zorluk ve kolaylık tattım! İnsanların efendileri ve tebâlarından ne çok çektim!”

“Gerçekten tepeler gibi çıktığında karşıma zamanın engelleri, dümdüz ettim zorlukları bir oyundaymışım gibi.”¹⁰⁴¹

Hayatın her türlü şartlarına karşı sabrı elden bırakmadığını belirten şair, sabır ile akıl arasında bir karşılaştırma gerçekleştirmektedir. Önce ortak yanları olan aklın dünyadaki işlere hükmü geçmediğinden, sabrın da felaketlerin vukû bulmasına mani olamayacağından bahseden Ebû Temmâm, sonra da aklın ve sabrın farklı yönlerine işaret etmektedir. Öte yandan şairin yokluk günlerinin eserlerinden olan beyitlerde kullanılan dilde gam ve hüznün etkileri, serzenişlerin yankıları dikkatlerden kaçmamaktadır.

Ebû Temmâm'ın övünme şiirlerinde öne çıkardığı anlamlardan bir diğeri, cesaret ve kararlılıktır. Şair, kendisine meydan okuyan Benî Temîm'e mensup birisine karşı şu beyitlerle övünmektedir (Recez):

وَلَمْ أَجِدْ مِنَ الْقِيَامِ بُدًّا	لَمَّا رَأَيْتُ الْأَمْرَ أَمْرًا جِدًّا
وَجَلَدَ ضِرْغَامٍ يُقَدُّ قَدًّا	لَبَسْتُ جِلْدَ نَمِرٍ مُعْتَدًّا
جَمْعًا يُلِدُ الظَّالِمَ الْأَشَدًّا	جَمَعْتُ جَمْعَ الْعَرَبِ الْأَشَدًّا
كَانَ نَمِيمٍ لِأَيِّنَا عَبْدًا	يَهْدُ أَرْكَانَ الْجِبَالِ هَدًّا
حَتَّى فَخَرْتُ فَهَزَمْتُ الْعَبْدًا	وَطَيَّئْتُ قَدْ أَلْبَسْتَنِي بُرْدًا

“Meselenin ciddi olduğunu gördüğümde, bulamadım harekete geçmekten başka çare.”

“Cesurca övünerek kaplan derisine veya bana göre biçilen güçlü bir aslan derisine bürünür gibi.”

“Arapların güçlü topluluklarını öyle bir topladım ki mücadelesiyle dize getirecek gibi en amansız zâlimi.”

“Temelinden sarsar dağları o topluluklar ki Temîm ise bizim atalarımızın kölesiydi.”

¹⁰⁴¹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 548-549.

“*Tay’ bana hırka giydirerek onure etti, övünmem o köleyi yenmeme yetti.*”¹⁰⁴²

Kendisine meydan okunduğunda adeta bir kaplan veya aslan gibi korkusuzca asla tereddüt etmeden harekete geçtiğini ifade eden şair, Arapların övgüye layık değerlerine sarılarak hasmına karşı koymaya çalıştığını belirtmektedir. Hasımıyla mücadelesini kabilesinin kahramanlıklarıyla övünerek sürdürürken, Temâm’in kendilerinin kölesi olduğunu dile getirerek hasmını yermeyi de ihmal etmemektedir.

Şiir yeteneği, Ebû Temmâm’ın özellikle rakip gördüğü diğer şairlere karşı kişisel övünme sadedinde üzerinde durduğu anlamlardandır. Kavmiyle övündüğü şiirin son beyitlerinde kendi meziyetlerini öne çıkarmak isteyen şairin, adeta meydan okurcasına övündüğü beyitleri şu şekildedir (Tavîl):

وَطَيَّرْتُهُ عَنْ وَكْرِهِ وَهُوَ وَاقِعٌ	كَشَفْتُ قِنَاعَ الشَّعْرِ عَنْ حُرِّ وَجْهِهِ
فَيَدْنُو إِلَيْهَا ذُو الْحِجَى وَهُوَ شَائِعٌ	بُعْرٍ يَرَاهَا مَنْ يَرَاهَا بِسَمْعِهِ
أُنْشِدَتْ شَوْقًا إِلَيْهَا مَسَامِعٌ	يَوْدُ وَدَادًا أَنْ أَعْضَاءَ جِسْمِهِ

“*Özgür yüzünü örten maskeden kurtardım şiiri, tam da yere düşmek üzereyken uçurdum onu göklere.*”

“*Meşhur olmayan güzel şiirlerle uçurdum. Şiirlerimi duyan adeta duyararak görür onları, kulak vermek için şiirlerime yaklaşır uzakta olan akıl sahibi.*”

“*Öyle bir arzular ki vücudundaki tüm organların dönüşmesini, duyu organlarına, şevkle dinleyebilmek için şiirlerimi.*”¹⁰⁴³

Hak ettiği yüksek mertebelerden çok aşağılarda bulunan şiiri yüzü maskelenmiş, yere düşmek üzere olan özgürlüğü kısıtlanmış kuşlara benzeten şair, nazmettiği nadide örneklerle elinden alınmış itibarını şiire yeniden kazandırdığını, şiir zevkine sahip uzak mesafelerde bulunan akıl sahiplerinin dinleyip zevk almak için yakınlara geldiklerini ve tam anlamıyla kulak kesildiklerini ifade ederek sanatıyla övünmektedir.

5.5.7.1.(2). Kabileyle Övünme

Ebû Temmâm fahr temalı şiirlerinin genelinde mensubiyetiyle gurur duyduğu kabilesinin kahramanlıkları, cömertliği, zayıfları gözetip kollamaları gibi anlamlar üzerinden övünmektedir. Şairin kabilesiyle övünmek suretiyle, kabilenin bir bireyi olarak kendi şahsıyla da övünmüş olacağı aşıkardır. Şairin kabile bazlı övünme şiirlerinde en çok vurguladığı anlamların başında cömertlik gelmektedir. Bu anlamı içeren örneklerden birinde şair kavmiyle şöyle övünmektedir (Tavîl):

¹⁰⁴² et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 565-566.

¹⁰⁴³ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 590-591.

لَنَا جَوْهَرٌ لَوْ خَالَطَ الْأَرْضَ أَصْبَحَتْ
وَبُطْنَانُهَا مِنْهُ وَظَهْرَانُهَا تَبْرُ
أَلْنَا الْأَكُفَّ بِالْعَطَاءِ فَجَاوَزَتْ
مَدَى اللَّيْلِ إِلَّا أَنَّ أَعْرَاضَنَا صَحْرُ
كَأَنَّ عَطَايَانَا يُنَاسِبْنَ مَنْ أَتَى
وَلَا نَسَبٌ يُدْنِيهِ مِنَّا وَلَا صِهْرُ
إِذَا زِينَةُ الدُّنْيَا مِنَ الْمَالِ أَعْرَضَتْ
فَأَزِينُ مِنْهَا عِنْدَنَا الْحَمْدُ وَالشُّكْرُ
أَبِي قَدْرُنَا فِي الْجُودِ إِلَّا نَبَاهَةٌ
فَلَيْسَ لِمَالٍ عِنْدَنَا أَبَدًا قَدْرُ
جَرَى حَاتِمٌ فِي حَلْبَةِ مِنْهُ لَوْ جَرَى
بِهَا الْقَطْرُ شَأْوًا قِيلَ أَيُّهُمَا الْقَطْرُ

“Toprağa karışması halinde içini ve dışını saf altına dönüştürecek cömertlik ve fazilet cevherimiz var bizim.”

“Avuçlarımızı cömertliğe alıştırdık cömertlik sınırını aşana kadar, ancak namusumuzdan taviz vermeyiz, o kaya gibi serttir.”

“İhsanımızın ulaştığı kişiler akrabamız zannedilir sanki, verdiğimiz kişiler ne baba ne de anneden akrabamız değil ki.”

“Dünyanın süsü olan mal-mülk bizden yüz çevirirse, hamd ve şükür ondan daha süslü ve sevimlidir bizde.”

“Cömertlikte hak ettiğimiz değer şöhretten başkası değildir, malın bizde asla bir kadir kıymeti yoktur.”

“Yağmurla bir yarışa girse Hâtim cömertlikte, görenler acaba hangisi yağmurdur diye sorar hayretler içinde.”¹⁰⁴⁴

Kabilesinin adeta cömertlikte nam salarak cömertliğin adresi haline geldiğini, ellerinin cömertçe verilen yardımlarla başkalarına uzanmayı alışkanlık haline getirdiğini, maddiyâta asla değer vermediklerini, yokluk çekmeleri halinde hamd ve şükre sarıldıklarını belirttikten sonra aşağıdaki beyitlerde, cömertlik üzerinden övünmeyi kendilerinden başkasının hak etmediğini dile getirmektedir (Tavîl):

فَمَنْ شَاءَ فَلْيَفْخَرْ بِمَا شَاءَ مِنْ نَدَى
فَلَيْسَ لِحَيٍّ غَيْرِنَا ذَلِكَ الْفَخْرُ
جَمَعْنَا الْعَلَى بِالْجُودِ بَعْدَ افْتِرَاقِهَا
إِلَيْنَا كَمَا الْأَيَّامُ يَجْمَعُهَا الشَّهْرُ

“Dileyen dilediği cömertlikle övünsün, ancak o övünme bizden başka hiçbir canlının hakkı değildir.”

“Dağınık ve ayrı ayrı duran yüce makamları topladık cömertlikle, ay günleri nasıl toplar bir araya getirirse işte öyle.”¹⁰⁴⁵

¹⁰⁴⁴ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 572-574.

¹⁰⁴⁵ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 575.

Fahr şiirlerinde cömertliğe diğer anlamlardan daha fazla yer ayıran şair, bir başka şiirinde kavminin cömertliğini, emanete sahip çıkmalarını şu veciz ifadelerle dillendirmektedir (Tavîl):

وَسُمِّيَ فِيهِمْ وَهُوَ كَهْلٌ وَيَفْعُ	أَنَا ابْنُ الَّذِينَ اسْتُرْضِعَ الْجُودُ فِيهِمْ
وَرَيْدُ الْقَنَا وَالْأَثْرَمَانَ وَرَافِعُ	سَمَا بِي أَوْسٌ فِي السَّمَاءِ وَحَاتِمُ
وَحَارِثَةُ أَوْقَى الْوَرَى وَالْأَصَامِعُ	وَكَانَ إِيَّاسٌ مَا إِيَّاسٌ وَعَارِقُ
عُيُوثٌ هَوَامِعُ سُيُولٌ دَوَافِعُ	نُجُومٌ طَوَالِعُ جِبَالٌ فَوَارِعُ
لِكَثْرَةِ مَا أَوْصَوْا بِهِنَّ شَرَائِعُ	مَضَوْا وَكَانَ الْمَكْرَمَاتِ لَدَيْهِمْ
فَضَاعَ وَمَا ضَاعَتْ لَدَيْنَا الْوَدَائِعُ	هُمْ اسْتَوْدَعُوا الْمَعْرُوفَ مَحْفُوظَ مَالِنَا
لَأَيَّقُنْتَ أَنَّ الرِّزْقَ فِي الْأَرْضِ وَاسِعُ	بِهَالِيلٍ لَوْ عَايَنْتَ فَضْلَ أَكْفِهِمْ

“Ben cömertliği aralarında emzirildiğim kavmin evladıyım, hem genç hem de yaşlıyken adı cömertlikle anılanım ben.”

“Evs ve Hâtim göklere yüceltiler beni cömertlikleriyle, savaş aletlerinin korkusuz dostu Zeyd, el-Asramân ve Râfi‘ de yüceltiler beni.”

“Bilir misin İyâs kimdir? İyâs, ‘Ârik, Hârise ve el-Asâmi‘ insanların en vefakarlarıdır.”

“Onlar parlak yıldızlar, yüce dağlar, yağmur yüklü bulutlar ve coşkun seller gibidirler.”

“Göçüp gittiler bu dünyadan, erdemleri adeta dinin emirleriymiş gibi o kadar çok tavsiye ettiler ki geride kalanlara.”

“İyiliği emanet olarak bıraktılar bizim uhdemize, mallarımız kayboldu ancak asla kaybolmadı iyilik emaneti.”

“Hayırseverdir onlar, ellerinden dökülen faziletlere bakarsan, yeryüzünde rızkın ne kadar geniş olduğunu anlarsın.”¹⁰⁴⁶

Cömertliği daha çocukluk dönemlerindeyken kabilesinden öğrendiğini dile getiren şair, kavminin cömertlik ve kahramanlıkta sembol isimleri haline gelmiş Evs. b. Hârise, Hâtim b. Abdullâh et-Tâî, Müslüman olduktan sonra Resûlullâh’ın (s.a.v.) “Zeydu’l-Hayr” olarak adlandırdığı Zeydu’l-Hayl lakaplı Zeyd b. Muhelhil, “el-Asramân” adıyla anılan Tay’ kabilesinin cömertlikle meşhur iki ferdi, Râfi‘ b. ‘Umeyre, İyâs b. Kabîse et-Tâî, Kays b. Cerve et-Tâî, Hârise b. Murr ve el-Asâmi‘ gibi muhatapları tarafından tanınan şöhret sahibi şahıslar üzerinden övünmektedir. Şairin,

¹⁰⁴⁶ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 584-587.

cömertlik ve kahramanlıklarının ünü herkesçe bilinen kişileri zikretmekle muhataplarına üstünlüklerini inkar etme fırsatı tanımayan bir strateji izlediği görülmektedir. Ayrıca şairin, yıldızların konum yüksekliği ve geceleyin yol gösterici özelliğini kavminin yüce makamına, dağların ululuğu ve heybetini kavminin azâmetine, yağmur ve sellerin coşkusunu kavminin cömertliğine delil olarak kullandığı anlaşılmaktadır.

Öte yandan Ebû Temmâm'ın, babasının Hristiyan bir Rum olması iddialarına karşı şiirlerinde, ana yurtları Güney Arabistan'da Yemen ile Tihâme arasında bir bölge olan Arap Tay' kabilesine mensubiyetini yukarıdaki örnek dahil mükerrer defa zikretmesi, şan ve şerefın Tay' kabilesi tarafından temsil edildiğini belirtmesi¹⁰⁴⁷ ve fahr şiirlerinin neredeyse tümünü söz konusu kabile üzerine nazmetmesi şairin Araplıkla övünmesi şeklinde okunmaktadır.

Ebû Temmâm'ın fahr şiirlerinde övündüğü kavminin hasletlerinden bir diğeri, muhtacı gözetme ve zayıfa kol kanat germedir. Şair, bu meziyetle şu şekilde övünmektedir (Tavîl):

وَكُورُ الْيَتَامَى فِي السِّنِينَ فَمَنْ نَبَا بِفَرْخٍ لَهُ وَكُرٌّ فَفَنَحْنُ لَهُ وَكُرٌّ

“Kıtlık ve kuraklığın hüküm sürdüğü zor zamanlarda, terkedilen yetimlerin korunaklı yuvalarıyız biz.”¹⁰⁴⁸

Şair, “kuş yuvası” ifadesiyle hem gerçek anlamda barınacak yer hem de tehditler karşısında himayeyi, “yetimler” lafzıyla yardıma muhtaç herkesi, “kurak yıllar” ile de her türlü zorluk, yokluk ve tehdidi kasetmektedir.

Ebû Temmâm'ın kavmiyle övündüğü en bariz anlamlardan bir başkası da savaşçı kimliğin en önemli unsuru olan cesaret ve kahramanlıktır. Esasen cömertlik ve cesaretin, şairin fahr şiirlerinin omurgasını teşkil ettiğini ifade etmek yerinde olacaktır. Şairin, kabilesindeki kahraman neferlerin Necd diyarında girdikleri bir savaşta canlarını nasıl kahramanca verdiklerini tasvir ettiği beyitlerde fahrı şu şekilde görmekteyiz (Tavîl):

بَنَجْدَتِنَا أَلْقَتْ بِنَجْدٍ بَعَاةَهَا سَحَابُ الْمَنَايَا وَهِيَ مُظْلَمَةٌ كُدْرُ
بِكُلِّ كَمِيٍّ نَحْرُهُ عَرَضُ الْقَنَا إِذَا اضْطَمَرَ الْأَحْشَاءُ وَأَنْتَفَحَ السَّحْرُ
فَأَعْجَبَ بِهِ يَهْدِي إِلَى الْمَوْتِ نَحْرُهُ وَأَعْجَبَ مِنْهُ كَيْفَ يَبْقَى لَهُ نَحْرُ
يُشِيعُهُ أَبْنَاءُ مَوْتٍ إِلَى الْوَعَى يُشِيعُهُمْ صَبْرٌ يُشِيعُهُ نَصْرُ
كَمَاةٌ إِذَا ظَلَّ الْكَمَاةُ بِمَعْرَكِ وَأَزْمَا حُهُمْ حُمْرٌ وَالْوَأَانُهُمْ صُفْرُ

¹⁰⁴⁷ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 190.

¹⁰⁴⁸ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 573.

“Siyaha çalan karanlık ölüm bulutları cesaretimiz karşısında, Necd’te ağırlıklarını bıraktı, ölüm yağdırdı.”

“Göğsü mızrakların hedefi olan her kahraman savaşçının üzerine, yorgunluk ve korkudan karınlar içe çekilip ciğerler nefes nefese kalıp şiştiğinde.”

“Ne acayıptır savaşçının ölüme göğsünü hediye etmesi! Bundan daha da acayıptır o göğsün yerinde durması.”

“O kahramanı savaş meydanına ölümü bilen kahraman arkadaşları uğurlar, o kahramanları sabır, sabrı da zafer uğurlar savaş meydanına.”

“Savaşta hasımları kaldıkça onlar kahramanlardır, mızrakları kan kırmızı, hasımlarının yüzü ise korkudan sapsarıdır.”¹⁰⁴⁹

Şair, savaş meydanının kasvetli havasını, zafer uğruna silahlarıyla birlikte sabrı kuşanmış kahramanların birbirlerini savaş meydanında kendilerini bekleyen muhakkak ölüme uğurlamalarını, kılıç ve mızrakların birbirine karışmasını, ölüme susamışcasına korkudan yüzleri sararmış düşmana saldıran kahramanların göğüslerini delip geçen mızrakları ve bu mızrakların kahraman savaşçıların kanlarıyla boyanmasını tasvir ederek övünmektedir.

5.5.8. Vaaz ve Zühd Şiirleri

İlk örnekleri ‘Amr b. Külsûm gibi Câhiliye şairleri ve İslâmî dönem şairlerinin şiirlerinde görülen zühd şiirleri gerçek anlamda, çok farklı etnik, sosyal, kültürel ve dinî bileşenlerden ibaret Abbâsî toplumunda felsefî ve dinî karakterli kimliğine bürünmüştür.¹⁰⁵⁰ Zühd şiirlerinin, toplumun büyük bir kesimini kuşatan ahlaksızlık, eğlence, zevk, konfor ve şaşaaya dayalı gitgide yozlaşan yaşam tarzına tepki olarak yükselen, sadeliğe ve insan fitratına davet eden sesler neticesinde ortaya çıktığını ifade etmek mümkündür. Buna ek olarak zühd şiirlerinin ortaya çıkmasında, Abbâsî toplumunun bileşenleri arasındaki sosyal, siyâsî ve ekonomik adaletsizliklerin de gözardı edilemeyecek kadar önemli bir payı bulunduğu işaret etmek isabetli olacaktır.¹⁰⁵¹ Allah korkusu, dünya hayatının geçiciliği ve hızla yok oluşu, dünyevî hevâ ve heveslerden uzaklaşma, aza kanaat, ölümün yakınlığı ve kabir, hesap günü, tevekkül, iyilik ve salih amele teşvik gibi konular üzerinde duran zühd şiirlerinin Abbâsî döneminde sancaktarlığını yapan Ebu’l-‘Atâhiye’dir. Zühd şiirlerine ilmî, dinî ve felsefî boyutlar kazandıran adeta bu türün felsefesini inşa eden şairi, Sâlih b. Abdülkuddûs, Abdullâh b. el-Mubârek, Mahmûd el-Varrâk ve Abân b. Abdulhamîd gibi şairler takip

¹⁰⁴⁹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 575-576.

¹⁰⁵⁰ Emîn, *Duha’l-İslâm*, I, 185.

¹⁰⁵¹ Heddâra, *İtticâhatu’s-Şi’ri’l-‘Arabî*, s. 288; Çiftçi, Faruk, “Ebu’l-‘Atâhiye’nin Şiirlerinde Zühd Anlayışı”, *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2006, sy. XXIII, s. 82.

etmektedir.¹⁰⁵²

Divanında “*vaaz ve zühd*” konulu şiirler barındıran bir bölüm olsa da Ebû Temmâm'ın dönemin zühd şairleri arasında yer almadığı ifade edilmelidir. Ebû Temmâm -rotadan bazı hafif sapmalar dışında- her ne kadar mucûna bulaşmamış olsa da hayatlarının büyük bir bölümünü mucûn ve ahlaksızlıkla tüketip hayatlarının son dönemlerinde pişmanlık duyarak zühde yönelen, zühd şiirleri nazmeden Ebû Nuvâs ve Sâlih b. Abdulkuddûs gibi hayatının son dönemleri de dahil hiçbir döneminde kendini ibadete adamamış, dünyadan el etek çekmemiştir.¹⁰⁵³ Ancak günahlara bulaşan her kul gibi şairin de Allah korkusu, nefis muhasebesi ve pişmanlık duygularının ruhunu kapladığı vakitler geçirdiği, bu tür şiirlerin söz konusu vakitlerin ürünü olduğu kanaatini benimsediğimiz belirtilmelidir. Zühd konulu şiirlerinin oldukça sınırlı olması, şairin pişmanlık duyduğu vakitlerin çok uzun olmadığına ve ruhu üzerindeki etkilerin çabucak dağıldığına işaret etmektedir. Şairin zühd şiirlerini, I. Abbâsî döneminde felsefî bir boyut kazanarak gerçek bir edebî türe dönüşen bu akıma kapılarak ve edebî muhitin tesiriyle nazmetmiş olma ihtimali de gözardı edilmemesi gereken bir yaklaşımdır.

Ebû Temmâm'ın divanında “*vaaz ve zühd*” başlığı altında yer alan zühd şiirleri, uzunlukları 3 ile 21 beyit arasında değişen 5 şiir ve şiir parçasının içerdiği toplam 46 beyitle, beyit sayısı bakımından divanın bölümleri arasında son sırada bulunmaktadır. Bu beyit sayısının şairin divanındaki toplam beyitlerine oranı % 1'den daha azdır. Aslında bu rakamlar ve oran, Ebû Temmâm'ın bu türe pek ilgi duymadığını ve türün şairleriyle rekâbet edecek bir iddiasının bulunmadığını açıkça göstermektedir. Ferrûh'un, şairin zühd şiirlerine dair “*Ebû Temmâm'ın bu babta ne iyi bir şiiri, ne de yeni bir anlamı bulunmamaktadır.*”¹⁰⁵⁴ şeklindeki tek satırlık değerlendirmesinin bu yaklaşımla örtüştüğü görülmektedir.

5.5.8.1. Vaaz ve Zühd Şiirlerinin İçerdiği Anlamlar

Ebû Temmâm'ın zühd şiirlerine içerik yönünden bakıldığında, dünya hayatının fâniliği, dünya hayatına güvenilemeyeceği, rızık, tövbe, ölüm korkusu, ölüm ve sonrasında amellerin açığa çıkması gibi anlamlar üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Şairin şiirlerinde değindiği söz konusu anlamların tümü, zühd şiirlerinin klasik anlamları arasında yer almaktadır.

Dünya hayatının faniliğinin farkına varan şair, ömür sermayesinin tükenip gittiğini, kendinden öncekilerin hayattan göçüp gitmeleri gibi kendisinin de bir gün bu fâni dünya sahnesinden çekileceğini şöyle dile getirmektedir (Tavîl):

¹⁰⁵² Emîn, *Duha'l-İslâm*, I, 185-187; Dayf, *eş-Şi'ru ve Tavâbi'uhu*, s. 86; Hafâcî, *el-Âdâbu'l-'Arabîyye fi'l-'Asri'l-'Abbâsiyyi'l-Evvel*, s. 202; Çiftçi, “Ebu'l-'Atâhiye'nin Şiirlerinde Zühd”, s. 83.

¹⁰⁵³ el-Bustânî, *Udebâu'l-'Arab fi'l-'A'suri'l-'Abbâsiyye*, s. 104.

¹⁰⁵⁴ Ferrûh, *Ebû Temmâm Şâ'iru'l-Halîfe Muhammed el-Mu'tasım Billâh*, s. 98.

أَصَوْتُ بِالدُّنْيَا وَلَيْسَتْ تُجِيبُنِي أَحَاوِلُ أَنْ أُنْفِقِيَ وَكَيْفَ بَقَائِيَا
وَمَا تَبْرَحُ الْأَيَّامُ تَحْذِفُ مُدَّتِي بَعْدَ حِسَابٍ لَا كَعَدِّ حِسَابِيَا
لَتَمُخُّوْ آثَارِي وَتُخْلِقُ جِدَّتِي وَتُخْلِي مِنْ رُبْعِي بِكُرِّهِ مَكَائِيَا
كَمَا فَعَلْتَ قَبْلِي بِطَنِّمْ وَجُرْهُمِ وَآلِ ثُمُودٍ بَعْدَ عَادِ بْنِ عَادِيَا
وَأُنْفِقِيَ صَرِيْعًا بَيْنَ أَهْلِي جَنَازَةً وَيَخْوِي ذُوو الْمِيرَاثِ خَالِصَ مَالِيَا

“Sesleniyorum dünyaya ama cevap vermiyor bana, burada kalmaya çalışıyorum ama ne mümkün bekâ!”

“Günler benim hesabımı tutarak, ömrümü silip duruyor, hesabı da benim hesabıma hiç uymuyor.”

“Benim izlerimi silip, toprağımı yok etmek ve yaşadığım yeri zorla boşaltmak için yapıyor bunu.”

“Nasıl ki önceden Tasm’a, Cürhüm’e, ‘Âd b. ‘Âdiyâ ve sonrasında da Semûd halkına yaptıysa.”

“Ailemin arasında yatıp uzanacağım bir cenaze olarak, mal ve mülkümü mirasçılar sahiplenecek miras alarak.”¹⁰⁵⁵

Şair, dünya hayatının geçiciliğini ve ölümün uzun vadeli emelleri nasıl kısalttığını başka bir şiirde şöyle ifade etmektedir (Tavîl):

أَلِغْمِرِ فِي الدُّنْيَا تُجِدُّ وَتَعْمُرُ وَأَنْتَ عَادًا فِيهَا تَمُوتُ وَتُقْبَرُ
تُلْقِحُ آمَالًا وَتَرْجُو نِتَاجَهَا وَعُمْرُكَ مِمَّا قَدْ تُرَجِّيهِ أَقْصَرُ

“Dünyadaki ömrün için mi çabalayıp bina ediyorsun? Yarın ölüp kabre girecek olduğun halde.”

“Ümitlerini aşılayıp ürün vermesini diliyorsun, ömrün düşündüğünden daha kısa olduğu halde.”¹⁰⁵⁶

Dünya hayatının mâhiyetini idrak eden şair, mevcut şartlara aldanılmaması gerektiğini, zira hayata güvenilemeyeceğini şu şekilde zikretmektedir (Tavîl):

فَلَا تَأْمَنِ الدُّنْيَا إِذَا هِيَ أَقْبَلَتْ عَلَيْكَ فَمَا زَالَتْ تَحُونُ وَتُدْبِرُ

“Güvenme dünyaya gittiğinde herşey yolunda, zira ihanet edip sırt çevirmekte hala.”

Hayatın her an sonlanabileceğini, bu nedenle tövbe ve salih amellerle buna

¹⁰⁵⁵ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 600-601.

¹⁰⁵⁶ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 594.

hazırlıklı olunması gerektiğini şöyle ifade etmektedir (Tavîl):

تَطَهَّرْ وَأَلْحِقْ ذَنْبَكَ الْيَوْمَ تَوْبَةً لَعَلَّكَ مِنْهُ إِنْ تَطَهَّرْتَ تَطَهَّرْ
وَشَمِّرْ فَقَدْ أَبَدَى لَكَ الْمَوْتُ وَجْهَهُ وَلَيْسَ يَنَالُ الْفَوْزَ إِلَّا الْمُشَمِّرُ

“Temizlen ve arındır ruhunu, günanının ardına bugün bir tövbe ekle!
Günahından arınmanın seni arındırması ümidiyle.”

“Sıva kolları, ölüm sana yüzünü gösterdi, kolları sıvayandan başkası elde edemeyecektir zaferi.”¹⁰⁵⁷

Ancak şair, şiirinin sonunda kaçınılmaz sonun bir gün mutlaka gelip çatacağını, hayatın yeniden diriltilene kadar bir kabirde noktalanacağını okuyucuya şöyle hatırlatmaktadır (Tavîl):

تَذَكَّرْ وَفَكِّرْ فِي الَّذِي أَنْتَ صَائِرٌ إِلَيْهِ غَدًا إِنْ كُنْتَ مِنْ يَفَكِّرِ
فَلَا بُدَّ يَوْمًا أَنْ تَصِيرَ لِحُفْرَةٍ بِأَثْنَائِهَا تُطْوَى إِلَيَّ يَوْمَ تُنْشَرُ

“Hatırla ve düşün yarın neye dönüşeceğini! Düşünenlerden isen eğer.”

“Bir gün mutlaka gireceksin bir çukura, gizleneceksin içinde yeniden diriltileceğin güne kadar.”¹⁰⁵⁸

Zühd şiirlerinde ölüme pek çok kez atıfta bulunan şairin, ölüm korkusunun ruhu üzerindeki güçlü tesirlerinden olmalı ki öldükten sonra çürümüş ve dağılmış ceset kalıntıları olarak kalmayı dilediğini, mükafat veya cezayı istemediğini ifade eden beyitlerle karşılaşmaktayız (Tavîl):

فَقَدْ أَنْسَتَ بِالْمَوْتِ نَفْسِي لِأَنْبِي رَأَيْتُ الْمَنَايَا يَحْتَرِمْنَ حَيَاتِيَا
فِيَا لَيْتَنِي مِنْ بَعْدِ مَوْتِي وَمَبْعَثِي أَكُونُ زُفَاتًا لَا عَلَيَّ وَلَا لِيَا

“Ölüme alıştı nefsim, çünkü ölümün hayatımı çekip alabileceğini gördüm.”

“Ah keşke ölümüm ve dirilişimden sonra, çürümüş bir ceset olsam, hesabım ne lehime ne de aleyhime.”

Şairin, kurtuluşu takva ve imana sarılmakta gördüğünü anladığımız beyitlerinde, kalbinin korku ve ümit arasında kaldığını belirten şu ifadelere rastlamaktayız (Tavîl):

أَخَافُ إِلَهِي ثُمَّ أَرْجُو نَوَالَهُ وَلَكِنَّ خَوْفِي قَاهِرٌ لِرَجَائِيَا
عَلَى إِثْرِ مَا قَدْ كَانَ مِنِّي صَبَابَةً لِيَالِي فِيهَا كُنْتُ لِلَّهِ عَاصِيَا

¹⁰⁵⁷ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 595.

¹⁰⁵⁸ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 596.

فَإِنِّي جَدِيرٌ أَنْ أَخَافَ وَأَتَّقِي وَإِنْ كُنْتُ لَمْ أُشْرِكْ بِذِي الْعَرْشِ ثَانِيَا
وَأَدَّخِرَ التَّقْوَى بِمَجْهُودِ طَاقَتِي وَأَزْكَبَ فِي رُشْدِي خِلَافَ هَوَائِيَا

“İlahimdan korkarım sonra dilerim ihsanını, ancak korkum ezerek kahreder ümidimi.”

“Gönlümün arzularına uymam nedeniyle, öyle gecelerdi ki karşı gelirdim Rabbim’e.”

“Korkması ve sakınması gereken benim, Arşın Sahibi’ne şirke varmasa da işlediklerim.”

“Takvaya sarılmam gerekir gücüm yettiğince, rüşdümü de elden bırakmamalıyım hevâ ve heveslerimin aksine.”¹⁰⁵⁹

Kanaatkarlık, kısmete razı olma ve rızkın Allah’tan geldiğine inanarak tevekkül etme de zühd şiirlerinin işlediği temel anlamlar arasındadır. Bu anlamları içeren aşağıdaki beyitler, Ebû Temmâm’ın rızık kavramına yaklaşımını ortaya koymaktadır (Tavîl):

وَرِزْقُكَ لَا يَعْدُوكَ إِمَّا مُعَجَّلٌ عَلَى حَالَةٍ يَوْمًا وَإِمَّا مُؤَخَّرٌ
وَلَا حَوْلٌ مُخْتَالٍ وَلَا وَجْهٌ مَذْهَبٌ وَلَا قَدْرٌ يُزْجِيهِ إِلَّا الْمُقَدَّرُ
لَقَدْ قَدَرَ الْأَرْزَاقَ مَنْ لَيْسَ عَادِلًا عَنِ الْعَدْلِ بَيْنَ الْحَلْقِ فِيمَا يُقَدَّرُ

“Rızkın seni aşır şaşırılmaz, ya derhal acil bir şekilde veya bir süre gecikerek seni bulur.”

“Ne düzenbazın hilesi, ne kanaatin görünüşü, ne de kader getirebilir onu sana, takdir eden Allah’tan başka.”

“Adaletten asla sapmayan Allah takdir etmiştir, karar vermiştir rızıklara, rızıkları takdir ettiğinde yarattıkları arasında.”¹⁰⁶⁰

Zikredilen beyitlerin anlamları, şairin zühd yaklaşımının İslâmiyet’in sabiteleri ve Arap edebiyatında zühd şiirlerinin genel çerçevesinin dışına çıkmadığını göstermektedir. Verilen örnekler, zaman zaman rayından çıksa da aslen muhafazakar ve mutedil bir inanca sahip olan Ebû Temmâm’ın zühd şiirlerine konu ettiği anlamlarda inandığını dile getirerek tutarlı bir tavır sergilediğini ortaya koymaktadır. Ancak nicelik açısından bakıldığında şiirlerin divandaki en az tür olması, şairin bu duygu ve düşüncelere geçici ve sınırlı bir şekilde daldığına, kısa bir süre zarfında kalbini işgal eden heves ve meşgalelere yeniden dönüş yaptığına işaret etmektedir.

¹⁰⁵⁹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 602.

¹⁰⁶⁰ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 594.

5.5.9. Hikmet ve Özlü Sözler İçeren Şiirleri

Şiirleriyle insanlara yön veren şairler, hayata bakış açıları ve hayat boyu kazandıkları tecrübeleri belâgat yetenekleriyle süsleyerek şiirlerinin bölümleri arasına serpiştirmişlerdir.¹⁰⁶¹ Hayat boyu kazanılan deneyimlerin özünü teşkil eden, bilgece söylenmiş veciz sözleri ifade eden hikmetin, etkili ve makbul olabilmesi için bazı özelliklere sahip olması gerektiği belirtilmektedir. Bu özellikler, sözün kısa olması, anlamı doğru ifade edebilmesi, teşbihin güzelliği ve kinayenin kalitesi olmak üzere dört maddede özetlenebilir.¹⁰⁶² Câhiliye şiir geleneğinde ayrı bir konu olarak ele alınmayan ancak kasîdenin farklı bölümleri arasında serpiştirilmiş bir şekilde yer alan hikmet şiirlerine, kasîdenin asıl amacına hizmet etme, hedefini gerçekleştirmeye yardımcı olma, içerdiği fikirlere takviye sağlama, muhatabın aklına ve gönlüne giden yolu açma gibi misyonlar yüklenmiştir. Eleştirmenler, hikmet şiirlerinin kasîdenin bölümleri arasında dağınık ve serpiştirilmiş bir şekilde yer almasını, beyitlerin birbiri ardına gelerek bir arada olmasına tercih etmişlerdir. Bu anlamda kasîdenin tümünün hikmet veya atasözlerinden ibaret olmasının dinleyici üzerindeki etkisini azaltacağını, dinleyiciyi bir konudan başka bir konuya intikal ettirmesinin daha tesirli olacağını ifade etmişlerdir.¹⁰⁶³

Hikmetli sözlerine yön veren anlayışını, derin bilgisi ve araştırmacı kişiliği, seyahatlerinin çokluğu ve dönemin kültürüyle yakından teması olmak üzere üç kaynaktan besleyen Ebû Temmâm'ın¹⁰⁶⁴ hikmetli şiirler söylemedeki yeteneğinin, el-Mutenebbî'nin "*Ben ve Ebû Temmâm bilgeyiz, şair el-Buhturî'dir.*" cümlesiyle kendini kabul ettirdiği anlaşılmaktadır. İbnu'l-Esîr de bu söze takiben, el-Mutenebbî'nin değerlendirmesinin gayet adil olduğunu dile getirmiştir.¹⁰⁶⁵ Yunanca'dan çevrilen felsefe ve mantık kitaplarına ilim tutkusuyla dalan Ebû Temmâm'ın derin okumalarından elde ettiği mantık kuralları ve aklî delillerle örülü ince fikirler, şairin şiirlerine hikmetli sözler olarak dökülmüştür.¹⁰⁶⁶ Bundan dolayı şairin hikmetli şiirleri darbimesellere dönüşse de felsefe ve mantığın etkisinin yoğun bir şekilde hissedilmesi nedeniyle kolayca anlaşılamayacak bir hale bürünmüştür.¹⁰⁶⁷

Ebû Temmâm Câhiliye şiir geleneğinin izinden giderek hikmet konulu şiirlerini müstakil kasîdeler şeklinde nazmetmemiştir. Bu nedenle şairin divanında hikmet şiirlerini içeren müstakil bir bölüm bulunmamaktadır. Nazmettiği şiirin ana temasıyla

¹⁰⁶¹ Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Asru'l-Cahilî*, s. 218.

¹⁰⁶² el-Meydânî, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Muhammed, *Mecma'u'l-Emsâl*, (thk.: Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd) Matba'atu'l-Sunneti'l-Muhammediyye, Kahire 1955, I, 6.

¹⁰⁶³ el-Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, I, 206.

¹⁰⁶⁴ Ferrûh, *Ebû Temmâm Şâ'iru'l-Halîfe Muhammed el-Mu'tasım Billâh*, s. 96.

¹⁰⁶⁵ İbnu'l-Esîr, Diyâu'd-Dîn, *el-Meselu's-Sâir*, III, 227.

¹⁰⁶⁶ el-Bustânî, *Udebâu'l-'Arab fi'l-'A'suri'l-'Abbâsiyye*, s. 106.

¹⁰⁶⁷ Durmuş, "Ebû Temmâm", 242.

uyumlu hayat felsefesini ve meselelere bakış açısını yansıtan hikmetli sözlerini, beyitler halinde şiirlerinin farklı bölümlerine parça parça dahil etmiştir. Ebû Temmâm'ın meselelere bilgece yaklaşımını yansıtan hikmetli şiirlerini daha çok methiye, mersiye, hiciv, gazel, itâb ve zühd şiirlerinde görmek mümkündür.

5.5.9.1. Medih Şiirlerinde Hikmet

Ebû Temmâm'ın şiirlerinin büyük çoğunluğu methiyelerden oluştuğundan, bu şiir türünde çok fazla hikmetli şiirlere rastlanması gayet doğaldır.

Şairin, Ahmed b. Ebî Dâvûd'u methettiği bir şiirinde rızkın nasıl elde edildiğine dair kanaatini ortaya koyan şu beyitler karşımıza çıkmaktadır (Tavîl):

يَنَالُ الْفَتَىٰ مِنْ عَيْشِهِ وَهُوَ جَاهِلٌ وَيُكْدِي الْفَتَىٰ فِي دَهْرِهِ وَهُوَ عَالِمٌ
وَلَوْ كَانَتْ الْأَرْزَاقُ تَجْرِي عَلَى الْحِجَا هَلَكْنَ إِذْنُ مِنْ جَهْلِهِنَّ الْبَهَائِمُ

“Cahil olduğu halde kişi kazanır maişetini, bilgili olduğu halde diğeri hayat boyu uğraşır ama çuvallar, boş kalır eli.”

“Şayet akla göre verilseydi rızıklar, bu durumda cehaletinden helâk olurdu hayvanlar.”¹⁰⁶⁸

Şairin methiyeleri arasına serpiştirdiği hikmet şiirlerinin anlamlarına, memduhlarına iletmek istediği mesajları yüklediği görülmektedir. Muhammed b. Abdulmelik ez-Zeyyât'ı övdüğü bir şiirinde hem memdûhun ihsanına talip olduğunu hem de bu ihsanın minnet altında bırakmadan verilmesi gerektiğini dile getirmektedir (Basît):

لَنْ يَكْرُمَ الظَّفَرُ الْمُعْطَىٰ وَإِنْ أُخِذَتْ بِهِ الرَّغَائِبُ حَتَّىٰ يَكْرُمَ الطَّلَبُ

“Sunulan ihsan değerli görülmez dilekleri gerçekleştirse de ihsan bekleyenin talebi değer görmedikçe.”¹⁰⁶⁹

Ebû Temmâm, Ahmed b. Ebî Dâvûd'u methettiği başka bir şiirinde, faziletlerin nasıl yayılacağına dair kendine has görüşünü sergilerken, kötülüklerin faydalarının olabileceği üzerinden farklı bir yaklaşım sergilemektedir (Kâmil):

وَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ نَشْرَ فَضِيلَةٍ طَوَيْتَ أَتَاحَ لَهَا لِسَانَ حَسُودٍ
لَوْلَا اشْتِعَالُ النَّارِ فِيمَا جَاوَرَتْ مَا كَانَ يُعْرَفُ طِيبُ عَرْفِ الْعُودِ
لَوْلَا التَّخَوُّفُ لِلْعَوَاقِبِ لَمْ تَزَلْ لِلْحَاسِدِ التُّعْمَىٰ عَلَى الْمَحْسُودِ

“Allah gizli kalmış bir erdemini yayılmasını dilerse, kıskancın dilini onun

¹⁰⁶⁸ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 178.

¹⁰⁶⁹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 245.

hizmetine sunar.”

“Yanıdakiler tutuşmasaydı, üdun (öd ağacı) hoş kokusu bilinemezdi.”

“Eğer hasedin akibetlerinden korkulmasaydı, haset edenin kışkandığı kişi üzerindeki fazileti devam ederdi.”¹⁰⁷⁰

Ebû Temmâm'ın memdûhların hediyelerini elde edebilmek için diğer şairlerle rekabet içinde olmasının, kıskançlık ve haset gibi duyguların şiirlerinde çokça görülmesine yol açtığı düşünülmektedir. Şairin zaman zaman bu duyguları memdûhun gururunu okşamak ve onu hasımlarına karşı doldurmak için kullandığına şahit olmaktadır (Basît):

فَافْحَرْ فَمَا مِنْ سَمَاءٍ لِلنَّدى رُفِعَتْ إِلا وَأَفْعَالُكَ الْحُسْنَى لَهَا عَمْدُ
وَاعْذِرْ حَسُودَكَ فِيمَا قَدْ خُصِصَتْ بِهِ إِنَّ الْعَلَى حَسَنٌ فِي مِثْلِهَا الْحَسْدُ

“Övün kendinle! Cömertliğin şanı yüceltilerek göğe çıkarıldığında, senin övgüye layık işlerin o göğün dayanağıydı.”

“Vasıflarından dolayı sana haset edeni mazur gör! Yüce makamlar hoştur, haset edilir onlara.”¹⁰⁷¹

Şairin, Nuh b. Amr es-Seksekî'yi methettiğı bir şiirde ise sabırla sevgi arasındaki ilişki ve sevgiliden uzakta gurbet üzerine bakış açısını ortaya koyduğunu görmekteyiz (Kâmil):

الصَّبْرُ أَجْمَلُ غَيْرَ أَنْ تَلْدُدًا فِي الْحُبِّ أَحْرَى أَنْ يَكُونَ جَمِيلًا
أَتَطَّنُّنِي أَجْدُ السَّبِيلِ إِلَى الْعَزَا وَجَدَ الْحِمَامُ إِذَا إِلَى سَبِيلًا
رُدُّ الْجَمُوحِ الصَّعْبِ أَسْهَلُ مَطْلَبًا مِنْ رَدِّ دَمْعٍ قَدْ أَصَابَ مَسِيلًا
إِنِّي تَأَمَّلْتُ النَّوَى فَوَجَدْتُهَا سَيْفًا عَلَيَّ مَعَ الْهَوَى مَسْلُولا

“Sabır güzeldir ancak aşktaki şaşkınlığım ve sabırsızlığım, daha güzel olmayı hak ediyor.”

“Teselliye bir çözüm yolu bulur muyum sanıyorsun? O vakit ölüm bana ulaşacağı yolu bulmuş demektir.”

“Duyguların esirine yenik düşmüş aşığı yolundan döndürmek, akmaya başlayan gözyaşını durdurmaktan daha kolay bir gayedir.”

“Gurbeti hayal ettim gördüm ki o, aşkla birlikte bana karşı kınından çekilmiş bir

¹⁰⁷⁰ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 397.

¹⁰⁷¹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 21.

kılıçtır.”¹⁰⁷²

Ayrılık, gözyaşı ve sabra dair pek çok hikmetli şiiri bulunan şairin, Ali b. el-Cehm el-Kureşî'yle vedalaşırken söylediği methiyeden alıntılanan beyitte, dosttan ayrılmanın nasıl karşılanacağını açıkladığını görmekteyiz (Kâmil):

وَإِذَا فَقَدْتَ أَحَاوَلَمْ تَفْقِدْ لَهُ دَمْعًا وَلَا صَبْرًا فَلَسْتَ بِفَاقِدٍ

“Kardeşini kaybettiğinde, o kayba gözyaşı döküp sabır göstermezsen, asla kaybetmiş sayılmazsın.”¹⁰⁷³

Ayrılık mutlaka gözyaşı ve kalbe düşen hüzne sabırla göğüslenmelidir. Şaire göre veda edilen kişiye olan muhabbetin göstergesi, gözyaşları ve acıya katlanmaktır.

Ebû Temmâm'ın olaylara yaklaşımını farklı kılan hususlardan birisi, olumsuzluklar üzerinden fayda devşirmeye çalışmasıdır. Pek çok şiirinde gurbetten yakındığına şahit olduğumuz şairin, aşağıdaki beyitlerinde gurbete teşvik ettiğini görmekteyiz. Şair, Ebû Sa'îd es-Sağrî'ye yönelttiği bir methiyesinde, sürekli aynı yerde kalmanın dostlar arasında kişinin hatırını azaltacağı ve onlardan ayrılarak gurbete çıkmanın özlenmesine sebep olacağı görüşünü ortaya koymaktadır (Tavîl):

وَطُولُ مَقَامِ الْمَرْءِ بِالْحَيِّ مُخْلِقٌ لِدِيَابِجَتَيْهِ فَاعْتَرَبْ تَتَجَدَّدِ
فَلَيْتَ رَأَيْتُ الشَّمْسَ زِيدَتْ مَحَبَّةً إِلَى النَّاسِ أَنْ لَيْسَتْ عَلَيْهِمْ بِسَرْمَدِ

“Kişinin bir yerde uzunca kalması eskitir yüzünü, gurbete çık ki yenilenesin.”

“İnsanlar üzerinde ebediyyen kalmadığı için güneşin daha fazla sevildiğini gördüm.”¹⁰⁷⁴

5.5.9.2. Hiciv Şiirlerinde Hikmet

Şairlerin devlet ricâli ve kabile ayanlarına yakınlaşarak ihsanlarından faydalanmalarına imkan tanıyan medih şiirleri, şairler arasında bir rekabet ortamı oluşturmuştur. Bu durum, şairlerin şiir silahları olan hiciv oklarını birbirlerine yönlendirmelerine, dolaylı olarak da hiciv şiirlerinin gelişerek yayılmasına yol açmıştır. Bu amansız rekâbet ortamında şairler, hasımda daha derin yaralar açması için hikmetli sözler dahil tüm hünerlerini hicivlerinde sergilemişlerdir. Ebû Temmâm da hicivlerinde hikmet unsurunu kullanmaktan geri kalmamış, hak edenin hicvedilmesi gerektiğini, hicvedilmeden bırakılmasının bir kusur olarak görüleceğini Muhammed b. Vuheyb'i hicvettiği şiirinde şu şekilde ifade etmiştir (Kâmil):

¹⁰⁷² et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 66-67.

¹⁰⁷³ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 401.

¹⁰⁷⁴ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 23.

تَرَكَ اللَّئِيمَ وَلَمْ يُمَزِّقْ عِرْضَهُ نَفِصٌ عَلَى الرَّجُلِ الْكَرِيمِ وَعَارٌ

“Sinsinin kendi haline bırakılması yırtılıp parçalamadan şerefi, onurlu kişi için kusurdur hatta utançtır daha ötesi.”¹⁰⁷⁵

Ebû Temmâm güçlülerin dünyasında güçlü olunması, mümkün olmaması halinde güçlü birinin himayesine girmenin gerektiğini, aksi takdirde aşağılanma ve zillete düşmenin kaçınılmaz bir durum olacağını belirtmektedir. Bu anlam, şairin Abdullâh el-Kâtib’i yerdiği bir şiirinde karşımıza çıkmaktadır (Serî’):

إِذَا تَدَكَّرْتُكَ دَكَّرْتَنِي قَدْ ذَلَّ مَنْ لَيْسَ لَهُ نَاصِرٌ

“Seni hatırladığımda hatırlatırsın bana, koruyanı olmayanın zillete düşeceğini.”¹⁰⁷⁶

Şairin hiciv şiirleri nazmetmesinin başlıca nedeni, rakip şairler ve arkadaşlarıyla arasındaki çıkar çatışmalarıdır. Buna rağmen şairin hicivlerinde, dünya hayatına ve süslerine güvenilmemesi, arkadaş ve kardeşlerin çokluğuna aldanılmaması gerektiğini belirten ve İslâm’ın öğretileriyle örtüşen beyitler görülmektedir (Basît):

لَا تَرْكَنْ إِلَى الدُّنْيَا وَرُحْرِفْهَا فَإِنَّ أَوْطَانَهَا لَيْسَ بِأَوْطَانِ
وَأَمَّهَدْ لِنَفْسِكَ قَبْلَ الْمَمَاتِ وَلَا يَغْرُرُكَ كَثْرَةُ أَصْحَابِ وَإِخْوَانِ

“Dünyaya ve süslerine aldanıp güvenme! Zira ne mekanları mekan, ne de vatanları vatandır.”

“Ölmeden kendin için bir şeyler hazırla! Dostların ve kardeşlerin çokluğuna aldanma!”¹⁰⁷⁷

Ebû Temmâm’ın çok güvendiği insanlardan beklenmedik tavırlar karşısında hayal kırıklığı yaşadığı, bu nedenle önceden methettiği bazı kişileri hicvettiği bilinmektedir. Duygusal bir yapıya sahip olan şairin, bu duygusal yoğunlukla ortaya koyduğu şiirler, şairin şahserleri arasında gösterilmektedir. Kendi kabilesinin bireyleri olan Benî Humeyd’e göndermelerde bulunduğu baştan sona veciz ifadeler içeren aşağıdaki şiiri en etkili hikmet şiirlerinden biri olarak kabul edilmektedir (Vâfir):

إِذَا جَارَيْتَ فِي خُلُقِي دَنِيئًا فَأَنْتَ وَمَنْ تُجَارِيهِ سَوَاءٌ
رَأَيْتُ الْحُرَّ يَجْتَنِبُ الْمَخَازِي وَيَحْمِيهِ عَنِ الْعَدْرِ الْوَفَاءُ
وَمَا مِنْ شِدَّةٍ إِلَّا سَيَأْتِي لَهَا مِنْ بَعْدِ شِدَّتِهَا رَخَاءٌ

¹⁰⁷⁵ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 355.

¹⁰⁷⁶ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 352.

¹⁰⁷⁷ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 432.

لَقَدْ جَرَّيْتُ هَذَا الدَّهْرَ حَتَّى
 إِذَا مَا رَأَسُ أَهْلِ الْبَيْتِ وَلَّى
 يَعِيشُ الْمَرْءُ مَا اسْتَحْيَى بِخَيْرٍ
 فَلَا وَاللَّهِ مَا فِي الْعَيْشِ خَيْرٌ
 إِذَا لَمْ تَخْشَ عَاقِبَةَ اللَّيَالِي
 لَيْمِ الْفِعْلِ مِنْ قَوْمٍ كِرَامٍ
 أَفَادَتْنِي التَّجَارِبُ وَالْعَنَاءُ
 بَدَا لَهُمْ مِنَ النَّاسِ الْجَفَاءُ
 وَيَبْقَى الْعُودُ مَا بَقِيَ اللَّحَاءُ
 وَلَا الدُّنْيَا إِذَا ذَهَبَ الْحَيَاءُ
 وَلَمْ تَسْتَحْيِ فَا فَعَلْ مَا تَشَاءُ
 لَهُ مِنْ بَيْنِهِمْ أَبَدًا عَوَاءُ

“Ahlak yönünden uyarsan alçağa, sen ve uyduğun kişi eşit olursunuz onda.”

“Hür ve onurlu kişinin kaçındığını gördüm rezaletlerden, ahde vefa korur onu ihanetten.”

“Hiçbir zorluk yok ki şiddetinden sonra, bolluk ve refah gelsin ona.”

“Sınadım ve tecrübe ettim bu zamanı, deneyimler ve ceza oldu bana faydalı.”

“Evin reisi göçüp giderse şayet, insanlardan görürler sevgisizlik ve nefret.”

“İnsan utandığı, hayâ sahibi olduğu müddetçe hayırla yaşamaya devam eder, kabuğu onu korudukça dalın yaşamaya devam edeceği gibi.”

“Allah’a andolsun ki ne hayatta ne de dünyada bir hayır kalmaz, hayâ uçup giderse.”

“Yaptıklarının akibetinden korkmuyor ve utanmıyorsan, dilediğini yap.”

“Onurlu bir topluluğa mensup olup sinsice hareket eden, onların arasında uluyup ürür ebediyyen.”¹⁰⁷⁸

Şairin bu şiirindeki her bir beyit, dostluk ve yarenlik ilişkileri üzerine etik davranmayla ilgili görüşlerini yansıtmaktadır. Bu şiirde dikkatleri çeken bir başka husus, şairin hiciv şiirlerinde çokça başvurduğu fâhiş ve yaralayıcı ifadelerden uzak, daha çok dokundurma ve siteme yakın ifadeler kullanmış olmasıdır. Bunun nedeni ise, şiirin muhatapları olan Benî Humeyd’in kendi kabile fertlerinden olmalarıdır.

5.5.9.3. Mersiye Şiirlerinde Hikmet

Ebû Temmâm’ın mersiyelerinde gördüğümüz hikmet içeren beyitlerinin genel olarak, mersiyele hakim duygularla uyumlu bir şekilde ölümün kaçınılmazlığı ve sabır üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Ebû Temmâm, Gâlib es-Sa’dî’ye yazdığı mersiyesinde ölüme karşı konulamayacağını şöyle dile getirmektedir (Tavîl):

فَيَا غَالِبًا لَا غَالِبَ لِرِزْيَةٍ
 بَلِ الْمَوْتُ لَا شَكَّ الَّذِي هُوَ غَالِبٌ

¹⁰⁷⁸ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 296-297.

“*Ey Gâlip! Musibete (ölüme) galip geleni göremezsin, şüphesiz galip gelecek olan ölümün ta kendisidir.*”¹⁰⁷⁹

Şair, Hacve b. Muhammed el-Ezdî'nin ardından yazdığı mersiyesinde, ölümün tüm mahlûkatı kuşattığını, henüz doğmadan ölüme hazırlandığımızı ifade etmektedir (Kâmil):

وَلَقَدْ أَحِيطَ بِنَا وَلَمْ نَكُ صُورَةً بِكَ وَاسْتُعِدَّ لَنَا وَلَمَّا نُؤَلِّدِ

“*Henüz bir suretimiz dahi yokken kuşatıldık, bize hazırlık yapıldığında henüz doğmamıştık.*”¹⁰⁸⁰

Ebû Temmâm şiirlerine yüklemek istediği duygu ve düşünceleri, bazen kainatın işleyişinden devşirdiği örnekler üzerinden ifade etmeyi tercih etmektedir. Abdullâh b. Tâhir'in aynı gün ölen iki küçük çocuğu için yazdığı mersiyesinde ölümün kaçınılmazlığını bu yöntemle dile getirmektedir (Kâmil):

إِنَّ الْهَيْلَالَ إِذَا رَأَيْتَ نُؤْمُوهُ أَيْقَنْتَ أَنْ سَيَكُونُ بَدْرًا كَامِلًا

“*Hilalin doğuşunu ve gelişmesini gördüğünde, onun dolunay olacağından emin olursun vakti geldiğinde.*”¹⁰⁸¹

Ebû Temmâm'ın mersiyelerinde yer alan hikmet şiirlerine yüklediği anlamlardan bir diğeri sabırdır. Şair, Abdullâh b. Tâhir'in başına gelen felaket karşısında gösterdiği sabrı kendine has üslubuyla şu şekilde ifade etmektedir (Kâmil):

إِنْ تُرَزَّ فِي طَرْفِي نَهَارٍ وَاحِدٍ رُزَّتَيْنِ هَاجَا لَوْعَةً وَبَلَابِلًا

فَالْقُلُّ لَيْسَ مُضَاعَفًا لِمَطِيَّةٍ إِلَّا إِذَا مَا كَانَ وَهَمًا بَازِلًا

“*İki felaketle imtihan olursan bir tek gün içinde, hüznler ve kor ateşi tutuşur coşar gönlünde.*”

“*Ağırlık yumuşak huylu, yaşlı deveyi zayıf düşürür, çökertir ancak.*”¹⁰⁸²

Şair, muhahatabın bu felaketin getirdiği manevî ağırlığı taşıyacak iman gücüne sahip olduğunu, ancak gönlünde böylesine güçlü bir iman ve teslimiyet taşıyan birinin bu yükü kaldırabileceğini ifade etmektedir.

Ebû Temmâm, el-Kâsım b. Tavk'ın ardından nazmettiği bir mersiyesinde sabır, Allah korkusu ve iman denklemini kullanarak bu konudaki kanaatini şiire yansıtmaktadır (Tavîl):

¹⁰⁷⁹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 40.

¹⁰⁸⁰ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 60.

¹⁰⁸¹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 115.

¹⁰⁸² et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 116.

عَلَيْكَ أَبَا كُثُومِ الصَّبْرِ إِنِّي أَرَى الصَّبْرَ أَحْرَاهُ تُقَى وَأَوَائِلُهُ
تَعَادَلْ وَزَنَّا كُلُّ شَيْءٍ وَلَا أَرَى سِوَى صِحَّةِ التَّوْحِيدِ شَيْئًا يُعَادِلُهُ

“Sabretmen gerekir ey Ebâ Külsûm! Bana göre sabrın öncesi de sonrası da takvadır.”

“Herşeyin ağırlığı ve önemi eşittir ancak ecir olarak sabra eşit olan tek şey sahîh imandır.”¹⁰⁸³

Muhammed b. Sa‘îd’in babasının vefatı üzerine nazmettiği mersiyesinde ise, böylesine büyük bir felaket karşısında gösterilen sabrın kişinin karakterine ve olgunluğuna delâlet ettiğine işaret ettiğini belirtmektedir (Kâmil):

وَإِذَا رَأَيْتَ أَسَى امْرِئٍ أَوْ صَبْرَهُ يَوْمًا فَقَدْ عَايَنْتَ صُورَةَ رَأْيِهِ

“Bir gün birinin hüznüne veya sabrına tanık olursan, açıkça görürsün fikrini ve karakterini.”¹⁰⁸⁴

5.5.9.4. Aşk Şiirlerinde Hikmet

Divane bir aşığın samimi duygularını hüznün ve gözyaşlarıyla yoğurarak sevgiliye hitaba dönüştüren Ebû Temmâm’ın aşk şiirlerinin, hikmetli sözler içermesi bakımından zengin olduğunu söylemek pek mümkün görünmemektedir. Buna rağmen, şairin darbimesel gibi dillere pelesenk olmuş hikmet içeren şiirlerinden bazı örneklerin bu türde olduğu belirtilmelidir. Gerçek bir aşk yaşayıp yaşamadığı bilinmeyen şairin, bu konudaki deneyimlerini aktarır bir tavırla gençlik döneminde yaşanan aşkların başka aşklarla unutulacağını ifade ettiği sözleri şu şekildedir (Kâmil):

هَيْهَاتَ كُنْتُ مِنَ الْحَدَاثَةِ وَالصَّبَا فِي غَفْلَةٍ إِنَّ الْهَوَى يُنْسِي الْهَوَى

“Heyhât! Gafletteydim gençlik ve toyluk dönemimde, aşkı ancak aşk unutturur yine.”¹⁰⁸⁵

Ebû Temmâm, aşkın önceki aşkları unutturacağını dile getirirse de tartışmasız en nadide aşk şiirlerinden biri olan aşağıdaki beyitlerde ilk göz ağrısının asla unutulamayacağını belirtmektedir (Kâmil):

نَقِيلُ فُوَادَكَ حَيْثُ شِئْتَ مِنَ الْهَوَى مَا الْحُبُّ إِلَّا لِلْحَيِّبِ الْأَوَّلِ
كَمْ مَنْزِلٍ فِي الْأَرْضِ يَأْلُفُهُ الْفَتَى وَحَيْنُنْهُ أَبَدًا لِلْأَوَّلِ مَنْزِلِ

“Kalbini dilediğin gibi taşı aşktan aşka, ilk sevgiliye duyduğundur aşk, o

¹⁰⁸³ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 111.

¹⁰⁸⁴ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 38.

¹⁰⁸⁵ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 149.

bambaşka.”

“*Ne çok eve, kalbe ısınır aşığın kalbi yeryüzünde! Ancak ebedî özlemi ilk evedir, ilk gönüle.*”¹⁰⁸⁶

Aynı şairin gönlünden kopup dilinden dökülen ancak birbiriyle çelişen bu beyitler, söz konusu aşk ve duyguların gerçekten yaşanmamış olmakla birlikte şairin zihnindeki hayâlî gerçeklerin dışı vurumu olduğu yorumuyla açıklanabilir.

Aşkını tek taraflı yaşayan aşığın en zorlu vakitleri gecelerdir. Zira şairin ifadesiyle uykusuzluğun ve gecenin uzunluğunu gönül bağı kopuk olandan daha iyi bilecek kimse yoktur (Hafîf):

إِنَّمَا يَعْرِفُ الشُّهَادَ وَطُورَ اللَّيْلِ لِمَنْ حَبْلٌ وَضَلَّهِ مَصْرُومٌ

“*Uykusuzluk ve gecenin uzunluğunu bilir sadece, gönül bağı kopuk olan sevgilisiyle.*”¹⁰⁸⁷

Sevginin katlanmak olduğuna inanan şaire göre gerçek aşık, zulüm de olsa maşukundan gelen herşeye razı olmalıdır. Sevgilinin zulmünden şikayet edip yakınan aşığın aşka haksızlık ettiğini şu veciz ifadeyle dile getirmektedir (Remel):

لَيْسَ مِنْ مَنَّا مَنْ شَكََا عِلَّتَهُ مَنْ شَكََا ظَلَمَ حَيْبٍ ظَلَمَا

“*Bizden değildir derdinden ve hastalığından şikayet eden, zulmeder şikayet eden sevgilinin zulmünden.*”¹⁰⁸⁸

5.5.9.5. Sitem Şiirlerinde Hikmet

Ebû Temmâm'ın sitem şiirlerinde yer alan hikmetli sözler içeren beyitleri, üslup ve anlam itibariyle oldukça gösterişsiz, mütevâzi ve açıktır. Şairin sitem ettiği kişilerden beklediği ihsanları riske atmamak adına, onları tamamen küstürmemek ve öfkelerine maruz kalmamak için sert ifadelerden uzaklaşarak incitmeyecek kelimeler seçmeye azami gayret gösterdiği anlaşılmaktadır. Alî b. el-Cehm'in aracı olmasını istediği şiirinde Osmân b. İdrîs eş-Şâmî'ye sitemkar bir ifadeyle methiyenin ödüllendirilmesi gerektiği, aksi takdirde onun örtülü bir hicve dönüşeceği göndermesinde bulunmaktadır (Vâfir):

إِنَّ الْمَدْحَ فِي الْأَقْوَامِ مَا لَمْ يُشَيِّعَ بِالْجَزَاءِ هُوَ الْهَجَاءُ

“*Bazı topluluklara yapılan methiye, hicvidir aslında mükafatla karşılanmadığı müddetçe.*”¹⁰⁸⁹

¹⁰⁸⁶ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 253.

¹⁰⁸⁷ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 264.

¹⁰⁸⁸ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 275.

¹⁰⁸⁹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 441.

Şairin bazı sitelerinde, serzenişini hikmetli sözlerle gerekçelendirmek suretiyle muhatabını incitmemeye gayret gösterdiği görülmektedir. Ebû Temmâm'ın İshâk b. İbrâhîm'in şaire vereceği ihsanı ağırdan alması üzerine nazmettiği şiirinde şu ifadeyle karşılaşmaktayız (Tavîl):

شَكَوْتُ وَمَا الشُّكْوَى لِنَفْسِي عَادَةٌ وَلَكِنْ تَفْيِضُ النَّفْسُ عِنْدَ امْتِلَائِهَا

“Şikayet ettim ama adetim değildir şikayet edip yakınma, ancak gönül işte, taşıyor her dolduğunda.”¹⁰⁹⁰

Ebû Temmâm'ın sitem şiirleri arasında ümit ve ümitsizliğe dair kanaatini yansıtan vecîz ifadeler bulunmaktadır. Şaire göre, bir şeyden tam anlamıyla ümidi kesmek yalan beklentiden, sonu başarıyla taçlanacak tedbiri elden bırakmadan ağırdan almak da hayal kırıklığıyla sonuçlanan ümitten daha hayırlıdır (Mütekârib):

لَعَمْرُكَ لَلْيَأْسُ غَيْرُ الْمُرِيبِ خَيْرٌ مِنَ الطَّمَعِ الْكَاذِبِ
وَلَلرَّيْتُ تَحْفَظُهُ بِالنَّجَاحِ خَيْرٌ مِنَ الْأَمَلِ الْحَائِبِ

“Ömrüne andolsun ki şüphe ve ihtimalden uzak kat'i ümitsizlik, yalan ümit ve beklentiden daha evlâdır.”

“Başarıyla desteklenerek sonuçlanan ağırdan alma, hayal kırıklığıyla biten ümitten daha hayırlıdır.”¹⁰⁹¹

İçerdiği anlam itibariyle şairin pek çok şiirinde olduğu gibi, sitem şiirlerinde de ilk bakışta birbiriyle çelişir gibi algılanan beyitler görülmektedir. Ancak daha ince bir yaklaşım ve dikkatli okumayla aslında birbiriyle çelişmediği anlaşılmaktadır. Yukarıdaki şiirinde, başarıyla sonuçlanan gecikmenin hayal kırıklığı ile bitecek ümitten daha hayırlı olduğunu ifade eden şair, şimdi verilecek örnekte ise ihsanı geciktirmenin iş işten geçtikten sonra bir fayda sağlamayacağını dile getirmektedir (Tavîl):

وَمَا نَفْعُ مَنْ قَدَّمَ مَاتَ بِالْأَمْسِ صَادِيًّا إِذَا مَا سَمَاءُ الْيَوْمِ طَالَ انْهَمَارُهَا
وَمَا الْعُرْفُ بِالتَّسْوِيفِ إِلَّا كُحْلَةٌ تَسَلَّيْتُ عَنْهَا حِينَ شَطَّ مَزَارُهَا
وَخَيْرُ عَادَاتِ الْمَرْءِ مُحْتَصِرَاتُهَا كَمَا أَنَّ خَيْرَاتِ اللَّيَالِي قِصَارُهَا

“Dün susuzluktan ölüp gidene, ne fayda sağlar bugün gökyüzü uzun süre sağanak yağsa bile.”

“Sürekli ertelenen ve ötelenen iyilik, yerine başkasıyla avunduğun uzak diyarlarda kalan dostluk gibidir.”

¹⁰⁹⁰ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 442.

¹⁰⁹¹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 447.

“Kişinin en güzel alışkanlıkları kısa ve öz olanlarıdır, gecelerin en hayırlılarının kısıları olduğu gibi.”¹⁰⁹²

Ebû Temmâm'ın şiirlerinde insanların birbirleriyle olan ilişkilerinde nasıl davranacaklarına dair bazı öneriler görülmektedir. Şaire göre, muhataba gösterilecek gülyüz onu, hakkındaki pek çok şüpheden ve önyargıdan koruyacak bir kalkan görevi görecektir (Kâmil):

أَوْلَا تَرَى أَنَّ الطَّلَاقَةَ جُنَّةٌ مِنْ سُوءِ مَا تَجْبِي الظُّنُونُ وَمَعْقِلٌ

“Gülyüzlülüğün, şüphelerin getirdiğinden, koruyan bir kalkan ve kale olduğunu bilmez misin sen?”¹⁰⁹³

5.5.9.6. Tasvir Şiirlerinde Hikmet

Ebû Temmâm'ın divanında müstakil bir bölüm olarak yer alan tasvir şiirlerinde birkaç beyit dışında hikemî vecîz sözler içeren beyitlere rastlanmamaktadır. Somut unsurların adeta bir resim misali betimlenmesinden ibaret olan tasvirlerinde özlü sözlerle ifade edebileceği anlamların nadiren görülmesi, bu bölümde söz konusu beyitlerin az bulunma nedenini teşkil etmektedir.

Ebû Temmâm, eğlence ve mucûn ortamını tasvir ettiği şiirin giriş beyitlerinde, hikmet ve özlü sözler içeren beyitleriyle nefsinin kötülöklere karşı sabra şu şekilde davet etmektedir (Remel):

إِصْبِرِي أَيَّتُهَا النَّفْسُ فَإِنَّ الصَّبْرَ أَحْجَى
نَهْنَهِي الْحُزْنَ فَإِنَّ الْحُزْنَ إِنْ لَمْ يُنْهَ لَجَّ
وَالْبَسِي الْيَأْسَ مِنَ النَّا سِ فَإِنَّ الْيَأْسَ مَلْجَا
رَبِّمَا حَابَ رَجَاءً وَأَتَى مَا لَيْسَ يُرْجَى

“Sabret ey gönöl! Sabır daha evlâdır.”

“Sonlandır artık hüznü, zira bitirilmezse hüznün, kasvetiyle kaplar gönöl.”

“Kes ümidi insanlardan, zira ümitsizlik bir sığınaktır ve güvenli bir liman.”

“Belki hayalin kırılır ümidin yok olur, işte o an hiç umulmadık bir şey vukû bulur.”¹⁰⁹⁴

Ebû Temmâm'ın tasvir şiirlerinde, insanlar arasındaki sevgi ve muhabbete dair vecîz ifadelerle karşılaşmak mümkündür. Aşağıdaki beyitler şairin bu husustaki görüşlerinin bir yönüne ışık tutmaktadır (Kâmil):

¹⁰⁹² et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 461.

¹⁰⁹³ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 485.

¹⁰⁹⁴ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 504.

لَا حَيْرَ فِي قُرْبَى بَعِيرٍ مَوَدَّةٍ وَلَرُبَّ مُنْتَفِعٍ بِوُدِّ أَبَاعِدِ
وَإِذَا الْقَرَابَةُ أَقْبَلَتْ بِمَوَدَّةٍ فَاشْدُدْ لَهَا كَفَّ الْقُبُولِ بِسَاعِدِ

“Sevgisiz yakınlıkta yoktur hiçbir hayır, belki birileri uzaktakilerin muhabetinden faydalanır, haz alır.”

“Yakınlık muhabbetle gelirse sana, kabul et ve sıkıca sarıl ona.”¹⁰⁹⁵

Şair, gerek fiziksel gerekse akrabalık yönünden yakınlığın muhabbetsiz hiçbir şey ifade etmediğini dile getirmektedir.

Ebû Temmâm'ın tasvirlerinde yer alan hayata dair deneyim ve görüşlerini paylaştığı vecîz ifadelerinde okuduğumuz anlamlardan bir diğeri, çaba sarfetmeden ve emek harcamadan hiçbir şeyin kazanılamayacağı gerçeğidir. Şairin kanaatine göre, kişiyi olumlu sonuçlara ulaştıran emektir (Kâmil):

مَا ابْيَضَّ وَجْهُ الْمَرْءِ فِي طَلَبِ الْعُلَى حَتَّى يُسْوَدَّ وَجْهُهُ فِي الْيَبِيدِ
وَصَدَقَتْ إِنَّ الرِّزْقَ يَطْلُبُ أَهْلَهُ لَكِنْ بِحِيلَةٍ مُتَعَبٍ مَكْدُودِ

“Kişinin çöllerde yüzü yanıp kararmadıkça, yüce makamları elde etmede ağarmayacaktır yüzü asla.”

“Doğru söyledin rızık hak edene gider demekle, ancak yorgunluktan bitip tükenenin maharetiyle.”¹⁰⁹⁶

Ebû Temmâm başka bir şiirinde, bir şeyin kıymetinin bilinebilmesi için doğru ellere teslim edilmesi gerektiğini şöyle ifade etmektedir (Recez):

مَا أَضْيَعِ الْعِمْدَ بَعِيرٍ نَضْلِهِ وَالشِّعْرَ مَا لَمْ يَكُ عِنْدَ أَهْلِهِ

“Kılıcı olmayan kın ne kadar zavallı ne kadar yitiktir! Keza erbabında olmayan şiir.”¹⁰⁹⁷

Varlık mücadelesinin tezâhürü olan savaşı ve yeri geldiğinde bu mücadeleyi körükleyen şiiri kutsal addeden bir toplumda yaşayan şairin örneklerinin bu toplumun algılarına uyum göstermesi, oldukça isabetli bir yaklaşım olarak görülmektedir.

5.6. Şiirlerinde Belâgî Üsluplar ve Sanatlar

Arap şiiri hiçbir dönemde beyânî üsluplar veya bedî‘ sanatlarından uzak kalmamıştır. İmruu'l-Kays vâsif ve teşbihi çok kullanmakla, Zuheyr b. Ebî Sulmâ “havliyyât” adıyla anılan şiirlerini tekrar tekrar gözden geçirerek düzeltmekle tanınmışlardır. en-Nâbiğa ez-Zubyânî, el-A‘şâ, Cerîr, el-Ahtal, el-Ferezdek, Ebû Nuvâs,

¹⁰⁹⁵ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 509.

¹⁰⁹⁶ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 508.

¹⁰⁹⁷ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 532.

Beşşâr b. Burd gibi Ebû Temmâm'dan önceki farklı dönemlerde yaşamış şairlerde farklı boyutlarda söz sanatlarına düşkünlük gözlemlenmektedir.¹⁰⁹⁸ Arap edebiyatçıları arasında bedî' sanatlarını şiirde geniş çapta kullanan ilk kişinin Muslim b. el-Velîd olduğu hususunda ittifaka yakın bir söz birliği bulunmaktadır. Aralarında Ebû Temmâm'ın da bulunduğu ardından gelen şairler, onun izinden giderek bedî' kullanımında sınır tanımamışlardır. Bu hususta, Muslim b. el-Velîd'in bedî' adını verdiği bu sanatı kullanarak şiiri bozan ilk kişi olduğu, sonra gelen Ebû Temmâm'ın bu alanda ustalaşarak sanatkara dönüştüğü rivayet edilmektedir.¹⁰⁹⁹ Bu rivayetten yola çıkarak, Ebû Temmâm'ın şiir anlam ve üsluplarında beyân ve bedî' ilimlerinin muhtelif üsluplarını kullanmak suretiyle devrim olarak nitelendirilebilecek yeniliklere imza attığını ifade etmek mümkün olacaktır.

Ebû Temmâm'ın şiirlerinde çok sık görülen belâğî üsluplar, beyân ilminden teşbih ve istiâre, bedî' ilminden cinâs, tıbâk ve mukâbele olmak üzere toplam beş başlık altında toplanabilir.

5.6.1. Teşbih

Belâgat ıstılahları içinde en erken farkedilen ıstılahlardan biri olan teşbih, İbn Reşîk el-Kayrevânî'nin tanımına göre; *“Bir şeyi, tüm yönleriyle değil de bir veya birçok yönden kendisine yakın veya benzer bir şeyle vasfetmek”*¹¹⁰⁰ anlamına gelmektedir. Teşbihin pek çok tanımı olmakla birlikte son dönemlerde *“Beyan ilminde iki veya daha fazla şeyin bir vasıfta ortak olduğunu ifade eden terim”* cümlesiyle sade bir ifadeyle tanımlanmıştır.¹¹⁰¹

Belâgat âlimleri, teşbihin taraflarını hissî veya aklî olmaları ve müfred veya mürekkeb olmalarına göre tasnif etmektedirler. Bu çalışmada Ebû Temmâm'ın şiirleri teşbih bağlamında değerlendirilirken, benzeyen ve benzetilenin beş duyu organlarından biriyle hissedilip hissedilmemesine, benzeyen ve benzetilenin bir veya birden çok olmasına göre ele alınacaktır. İlk yaklaşıma göre teşbihin tarafları; her ikisinin hissî, her ikisinin aklî, benzeyenin hissî benzetilenin aklî ve benzeyenin aklî benzetilenin hissî olması şeklinde dört farklı şekilde tasnif edilmektedir.¹¹⁰² Diğer yaklaşıma göre ise, benzeyen ve benzetilenin tek olması, önce birden fazla olan müşebbehlerin bir arada sonra da birden fazla olan müşebbehün bihlerin bir arada zikredilmesi *“teşbih-i melfûf”*, önce bir teşbihin daha sonra da bir veya daha fazla teşbihin gelmesi *“teşbih-i mefrûk”*, benzeyenin birden fazla ve benzetilenin tek olması *“teşbih-i tesviye”*, benzeyenin tek ve

¹⁰⁹⁸ el-Makdisî, *Umerâu 'ş-Şi'r*, s. 194.

¹⁰⁹⁹ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 17.

¹¹⁰⁰ İbn Reşîk, *el-'Umde*, I, 286.

¹¹⁰¹ el-Hâşimî, es-Seyyid Ahmed, *Cevâhiru'l-Belâga fi'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut 1999, s. 219; Durmuş, İsmail, *“Teşbih”*, *DİA*, İstanbul 2011, XL, 553.

¹¹⁰² el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 221-222.

benzetilenin birden fazla olması “teşbih-i cem” şeklinde beş ayrı çeşit teşbihten bahsedilecektir.¹¹⁰³

5.6.1.1. Ebû Temmâm'ın Şiirlerinden Bazı Teşbih Örnekleri

Ebû Temmâm'ın şiirlerinde görülen teşbihlerde, benzeyen ve benzetilenin her ikisinin beş duyu organlarından biriyle hissedilebilen hissî veya maddî olduğu teşbihler bulunmaktadır. Şairin, ‘Ammûriyye’nin fethi üzerine yazdığı şiirde bunun bir örneği karşımıza çıkmaktadır (Basît):

تَسْعُونَ أَلْفًا كَأَسَادِ الشَّرَى نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ قَبْلَ نُضْجِ التِّينِ وَالْعِنَبِ

“O doksan bin asker dağ aslanları gibidirler ancak, onların derileri yanmaktan incir ve üzümden önce olgunlaşıp pişti.”¹¹⁰⁴

Şair bu beyitte, müşebbeh olan Bizans kralı Theofilos’un doksan bin askerini teşbih edati olarak kullandığı “kef” harfiyle müşebbehün bih olan dağ aslanlarına benzetmektedir. Teşbihin taraflarının hissî olduğu bu örnekte, vechu’s-şebeh açıkça zikredilmediği için bu örnek “mücmel teşbih” kategorisine girmektedir.

Teşbihin taraflarının hissî olduğu türe, keza şairin Mâlik b. Tavk et-Tağlibî’yi methettiği bir şiirden şu örnek verilebilir (Kâmil):

ثِنْتَانِ كَأَلْقَمَرَيْنِ حُفَّ سَنَاهُمَا بِكَوَاعِبٍ مِثْلِ الدُّمَى أَنْرَابِ

“O ikisi (Zeynep ve Rebâb), etrafları oyuncak bebekler veya resimlere benzeyen yaşları yakın genç güzel kızlarla kuşatılmış güneş ve ay gibidirler.”¹¹⁰⁵

Ebû Temmâm'ın bu beytinde teşbihin taraflarının hissî olduğu iki teşbih görülmektedir. Şair ilkinde müşebbeh olan “ikisi (Zeynep ve Rebâb)”ni müşebbeh bih olan “güneş ve ay”a benzetmektedir. Vechu’s-şebeh her ikisinin etrafının ışıltılı güzelliklerle kuşatılmış olmasıdır. Vechu’s-şebeh zikredildiği için bu örnekteki teşbihin türü “mufassal teşbih”tir. Beyitteki ikinci teşbih örneğinde ise, müşebbeh olan “yaşları birbirine yakın genç güzel kızları” müşebbehün bih olan “oyuncak bebekler veya resimler”e benzetmektedir. Her iki örnekte de teşbihin taraflarının hissî olduğu aşikardır.

Ebû Temmâm'ın Muhammed b. Abdulmelik ez-Zeyyât’ı övdüğü şiirlerinden birinde şu örnekle karşılaşmaktayız (Tavîl):

وَأَنْتَ شِهَابٌ فِي الْمُهَمَّاتِ نَاقِبٌ وَسَيْفٌ إِذَا مَا هَزَكَ الْحَقُّ فَاصِلٌ

“Sen önemli meselelerde yakıp geçen bir kayan yıldız gibisin, keza hakkı

¹¹⁰³ el-Kazvînî, el-Hatîb, *el-Îdâh fî ‘Ulûmi’l-Belâga*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut tsz., II, 252-253; el-Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâga*, s. 225-226.

¹¹⁰⁴ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 69.

¹¹⁰⁵ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 76.

gördüğünde harekete geçen, hakkı batıldan ayıran bir kılıcsın."¹¹⁰⁶

Bu örnekte, memdûh "sen" müşebbeh, "kayan yıldız" müşebbehün bih, keskin görüşlülük veya isabetli kararlar alma becerisi olarak yorumlanabilecek "delip geçme" vechu'ş-şebektir. Teşbihin her iki tarafının hissî olduğu bu örnekte teşbih edatı zikredilmediği için bu örnekteki teşbih çeşidi "müekked teşbih"tir.

Ebû Temmâm'ın teşbihleri arasında görülen diğer tür, teşbihin taraflarının her ikisinin aklî olduğu teşbihtir. Beş duyudan herhangi biriyle hissedilemeyen soyut öğelerin kastedildiği aklî kavramı, canavarların dişleri, şeytanların başları gibi hissî ve maddî unsurlardan ibaret hayalî, vehmî ve masalsı unsurları, vicdanla algılanan haz, acı, tokluk ve açlık gibi duyguları da kapsamaktadır.¹¹⁰⁷ Buna göre şairin Muhammed b. Hasan ed-Dabbî'yi övdüğü şiirinde yer alan şarap tasvirinde şu teşbih görülmektedir (Kâmil):

حَرْقَاءُ يَلْعَبُ بِالْعُقُولِ حَبَابَهَا كَتَلَعْتُ بِالْأَفْعَالِ بِالْأَسْمَاءِ

"Fiillerin isimlerle oynaması gibi, kabarcıkları akılla dalga geçercesine oynayan, akılları baştan alan saf bir kadın gibidir o şarap."¹¹⁰⁸

Şair, erkeklere nasıl davranacağını bilmeyen saf ancak baştan çıkarıcı bir kadına benzettiği şarabın aklî melekeleri alıp götürmesini müşebbeh, fiillerin isimleri ref ve nasb hallerine dönüştürmesini ise müşebbeh bih olarak kurgulamıştır. "Oynama, dönüştürme" gibi kavramlarla ifade edilebilecek teşbihin taraflarının aklî kavramlar olduğu aşikardır. Bu teşbihte vechu'ş-şebek, "değiştirme gücü, etkisi" şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca Ebû Temmâm'ın, Ahmed b. Ebî Dâvûd'a sitelemelerini gönderdiği bir şiirinde¹¹⁰⁹ ve 'Ayyâş b. Lehî'a'ya serzenişte bulunduğu bir başka şiirinde¹¹¹⁰ teşbihin taraflarını aklî olarak kurguladığı örneklerden bir diğerini görmek mümkündür.

Ebû Temmâm'ın şiirlerinde görülen teşbihlerden bir diğeri, etrâfu't-teşbihten müşebbehin aklî, müşebbehün bihin hissî olduğu teşbihtir. Bu teşbihin örneklerinden birkaçını, şairin el-Hasan b. Vehb'i övdüğü bir şiirinin başında geçen aşağıdaki beyitlerde şöyle karşılaşılmaktadır (Kâmil):

وَلَهُ إِذَا خُلِقَ التَّحَلُّقُ أَوْ نَبَا خُلِقَ كَرَوْضِ الْحَزْنِ أَوْ هُوَ أَحْصَبُ
ضَرَبَتْ بِهِ أَفْقَ الثَّنَاءِ ضَرَابُ كَأَلْمَسِكَ يُفْتَقُ بِالنَّدَى وَيُطَيَّبُ

"Ahlak sahibi olduklarını iddia edenlerin ahlaki çürüyüp giderken, onun ahlaki el-Hazn bahçeleri kadar güzel hatta daha bereketli ve hoştur."

¹¹⁰⁶ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 119.

¹¹⁰⁷ el-Kazvîni, *el-İdâh*, II, 224.

¹¹⁰⁸ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 29.

¹¹⁰⁹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 461.

¹¹¹⁰ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 453.

“Yapısı ve karakteri onu övgünün zirvesine ulaştırmıştır, çiğle açığa çıkan ve yayılan misk gibidir onun ahlakı.”¹¹¹¹

Bu beyitlerin her biri söz konusu teşbih türüne bir örnek içermektedir. İlk beyitte şair, aklî bir unsur olan “*memdûhun ahlakı*”nı müşebbeh, hissî bir unsur olan “*el-Hazn bahçeleri*”ni müşebbehün bih olarak kurgulamıştır. Keza ikinci beyitte de “*memdûhun yapısı ve karakteri*” müşebbeh, “*çiğle açığa çıkan ve yayılan misk*” ise müşebbehün bihtir. Her iki örnekte de benzetme yönünün açıkça zikredilmediği görülmektedir. Buradan hareketle her iki örnek de benzetme yönü dikkate alınarak tasnif edildiğinde “*müekked teşbih*” sınıfına girmektedir. Bu örneklerle benzetme yönü takdir edilmek istendiğinde bağlama bakarak, ilki için “*hoşluk ve güzellik*”, ikinci örnek için ise “*açıkça farkedilme ve hoş etki bırakma*” şeklinde belirlenebilir.

Ayrıca şairin Muhammed b. Hassân ed-Dabbî’yi övdüğü şiirlerinden birinde¹¹¹² ve Ebû Sa’îd es-Sağrî’yi methettiği bir başka şiirinde bu türe şahit olarak gösterilebilecek örnekler karşımıza çıkmaktadır.¹¹¹³

Ebû Temmâm’ın şiirlerinde tespit edilecek bu teşbih türünde, hissî unsurun müşebbeh, aklî unsurun müşebbehün bih olarak kullanıldığı görülecektir. Ancak bu türü teşbihin doğasına aykırı bulanların varlığına işaret etmek yerinde olacaktır. Bu görüşe göre, teşbihin amaçlarından olan benzeyenin durumuna açıklık getirme gayesi, müşebbehün bihin benzetme yönünde daha güçlü ve daha açık olmasını gerektirmektedir. Hissî unsurlar açıklıkta aklî unsurlardan daha kolay farkedilir olduğundan, bu türü teşbihin aslına ve doğasına aykırı bulanların haklılık payı olabilir. Ancak aklî unsurun, hissî unsur yerine kullanılması veya teşbihi yapanın aklî unsurun açıklıkta ve görünürlükte söz konusu hissî unsurdan daha güçlü olduğu iddiası, bu kullanımı kabul edilebilir bir hale getirecektir.¹¹¹⁴

Ebû Temmâm, Mısır’da geçim sıkıntısı çektiği günlerini tasvir ettiği şiirinde bu türe ait bir örneği şöyle zikretmektedir (Tavîl):

وَكَاَسٍ كَمَعْسُولِ الْأَمَازِيِّ شَرِبْتُهَا وَلَكِنَّهَا أَجَلْتُ وَقَدْ شَرِبْتُ عَقْلِي

“Tatlı dilek ve arzular gibi olan o kadehi içtim, ancak o kadeh kaçındı benden ve aklımı içip aldı gitti.”¹¹¹⁵

Beyitte hissî öge olan müşebbehin “*şarap kadehi*”, aklî unsur olan müşebbehün bihin “*tatlı dilekler*” olduğu açıkça görülmektedir. Somut bir unsur olan “*şarap kadehi*”nin tasavvuru dinleyicinin zihninde, soyut “*tatlı dilekler*”den daha kolay yer

¹¹¹¹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 127-128.

¹¹¹² et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 32.

¹¹¹³ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 146.

¹¹¹⁴ el-‘Askerî, *Kitâbu’s-Sinâ’ateyn*, s. 242; Mehdî, *Ebû Temmâm*, s. 220.

¹¹¹⁵ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 519.

edecektir. Ancak burada şair bu soyut unsuru “*tatlı, ballı*” lafzıyla niteleyerek mümkün merteye somutlaştırmaya çalışmıştır. Şairin bu uygulaması olumlu sonuçlar vermiş olup, teşbihin dinleyici tarafından kabul görerek anlaşılmasına imkan sağlamıştır.

Ebû Temmâm'ın teşbihleri, teşbihin asıl rükünleri olan müşebbeh ve müşebbehün bihin sayısına göre değerlendirildiğinde karşımıza şu türler çıkmaktadır:

Müşebbeh ve müşebbehün bihi müfred olarak gelebilir yani bir tek öğeden oluşabilir. Teşbihleri ilk yaklaşıma göre değerlendirdiğimiz yukarıda zikredilen beyitlerde, bu türe ait pek çok örnek görmek mümkündür.

Ebû Temmâm'ın şiirlerinde, tarafları birden çok öğeden oluşan ve önce müşebbehlerin bir arada, sonra da birden fazla olan müşebbehün bihlerin bir arada zikredilmesi şeklinde tanımlanan “*teşbîh-i melfûf*”¹¹¹⁶ örnekleri bulunmaktadır. Daha önce farklı bir şekilde ele alınan aşağıdaki beyitte teşbih-i melfûf olduğu görülmektedir (Kâmil):

وَكَأَنَّ بَهْجَتَهَا وَبَهْجَةَ كَأْسِهَا نَارٌ وَنُورٌ فَيُفِيدَا بِيَعَاءِ

“*O şarabın ve kadehinin güzelliği, sanki bir kaba hapsedilmiş ateş ve nur gibidir.*”¹¹¹⁷

Şair bu teşbihte önce müşebbehleri “*şarabın güzelliği ve kadehin güzelliği*” bir arada zikretmiştir. Buna mukâbil olarak müşebbehün bihleri oluşturan “*ateş ve nur*”u bir arada zikrederek teşbih-i melfûfa örnek vermiştir.

Teşbihin taraflarının birden çok olması bakımından ele alınacak diğer türlerden biri, teşbîh-i mefrûktur. Bu örneklerden birini şairin Afşîn'in kahramanlıklarını övdüğü bir şiirinde görmekteyiz (Kâmil):

ضَرْبًا كَأَشْدَاقِ الْمَخَاضِ وَتَحْتَهُ طَعْنٌ كَأَنَّ وَجَاءَهُ طَاعُونَ

“*Öyle bir darbe indirdi ki adeta hamile devenin avurtları gibi geniş, darbeyi vurduğu yerin altına da vebadan daha hızlı öldürecek şekilde batırdı kılıcı.*”¹¹¹⁸

Şairin bu örneğindeki ilk teşbihte “*darbe*” müşebbeh, “*devenin avurtları*” müşebbehün bihi olarak verilmiştir. İkinci teşbihte ise, “*kılıcı batırma veya saplama*” müşebbeh, “*etkisinin veba gibi hızlı olması*” müşebbehün bihidir. Her iki örnekte de müşebbeh ve müşebbeh bihi bir arada görülmektedir. Birbiri ardına geldikleri için teşbih-i mefrûk içeren bir örneğe dönüşmüştür.

Ebû Temmâm'ın şiirlerinde, birçok unsurun tek bir unsura benzetilmesini ifade eden “*teşbîh-i tesviye*” örnekleriyle karşılaşılmaktadır. Şairin, Halife el-Mu‘tasım'ı

¹¹¹⁶ el-Kazvînî, *el-İdâh*, II, 252; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 225.

¹¹¹⁷ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 32.

¹¹¹⁸ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 319.

övdüğü bir şiirinde yer alan beyitte görülen şu teşbih bu türe şahit olarak gösterilebilir (Kâmil):

تَرِيَا نَهَارًا مُشْمِسًا قَدْ شَابَهُ زَهْرُ الرُّبَا فَكَأَنَّمَا هُوَ مُقْمِرٌ

“Tepelerdeki çiçeklerin renkleriyle karışmış güneşli bir günün aydınlığının, mehtaplı bir gece gibi olduğunu görürsünüz.”¹¹¹⁹

Teşbihte “tepeleredeki çiçeklerin renkleriyle karışmış güneşli bir günün aydınlığı” müşebbeh, “mehtaplı bir gece” müşebbehün bihi olarak verilmiştir. Müşebbehin birden fazla unsurun meydana getirdiği bir yapıdan oluşması, müşebbeh bihin ise tek unsurdan oluşmasından dolayı buradaki teşbihin teşbih-i tesviye olduğu anlaşılmaktadır.

Teşbihin taraflarının birden fazla oluşuna göre teşbih çeşitlerinden bir diğeri teşbih-i cem’dir. Ebû Temmâm’ın Hâlid b. Yezîd eş-Şeybânî’yi övdüğü şiirlerinden birinde görülen aşağıdaki beyit bu türün örneğini içermektedir (Münserih):

كَالْحُوطِ فِي الْقَدِّ وَالْغَزَالَةِ فِي الْبَهْ جَةِ وَابْنِ الْغَزَالِ فِي عَيْدِهِ

“Boyu ve endamda bir dal, güzellikte kuşluk güneşi, boynunun uzunluğunda bir ceylan yavrusu gibidir o.”¹¹²⁰

Şairin bu teşbihinde “o (memdûh)” müşebbeh olarak tek öge olup, “dal, kuşluk güneşi ve ceylan yavrusu” müşebbehün bihi olarak birden fazla öğeden oluşmaktadır. Buna göre teşbihin teşbih-i cem’ olduğu kolayca idrak edilmektedir.

Ebû Temmâm’ın şiirlerindeki teşbihlerin konularına göre bakıldığında, teşbihlerin şairin şiirlerindeki konu yoğunluğuyla paralellik arz ettiği görülecektir. Şiirlerinin üçte ikilik kısmını medih şiirlerinin oluşturmasının, teşbihlerin büyük çoğunluğunun cömertlikle ilgili anlamlar üzerinde yoğunlaşmasına yol açtığı düşünülmektedir. Medih şiirlerinin nazmedilmesinin ardında memdûhun ihsan ve armağanlarına nail olma hedefi bulunduğundan, hedefe götürecek şiirlerin ve şiirlerdeki teşbihlerin aynı anlam üzerinde yoğunlaşması kadar doğal bir durum yoktur. Farklı bir yaklaşımla şairin sürekli cömertlikle ilgili teşbihler vermesini, memdûh üzerinde kurmaya çalıştığı psikolojik baskının bir parçası olarak görmek mümkün olacaktır. Bu yaklaşıma göre, medihleriyle memdûhun ihsanına talip olan şair, şiirlerinin yeterli olmadığını gördüğünde dozu arttırarak beyitlerini donattığı teşbih gibi belâğî sanatlarla memdûhun üzerindeki baskıyı yoğunlaştırmayı hedeflemektedir. İzlediği strateji sonuç vermediğinde çareyi sitemlerine başvurmakta bulan şairin, memdûhtan tamamen ümidi kesmesi halinde intikam saikiyle hicve sarıldığı görülmektedir. Tartışmasız

¹¹¹⁹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 194.

¹¹²⁰ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 427.

teşbihlerinde memduhlarının cömertliklerini en çok bulut, yağmur ve denize,¹¹²¹ cesaret ve kahramanlıklarını ise aslana benzeten şairin genel olarak hedefine ulaştığı anlaşılmaktadır.¹¹²² Zira, ömrünü memdûhlarına ulaşabilmek için yollarda geçiren şairin alıştığı standartlarda hayatını idâme ettirebilmesi için sürekli maddî kaynağa ihtiyaç duyduğu, bu ihtiyacı da teşbihleri ve diğer edebî söz sanatlarıyla güçlendirerek etkisini arttırdığı şiirleriyle giderdiği tahmin edilmektedir.

Ebû Temmâm'ın teşbihlerinde soyut unsurların somut unsurlara benzetilmesine dayalı genel teşbih kanaatinin dışına çıkmadığı anlaşılmaktadır. Teşbihlerinde, gerek çevresini kuşatan gerekse doğanın genelinde bulunan unsurları çok fazla kullandığı görülen şairin, sevgilinin dişlerini inci, dolu taneleri ve papatyalara, cömert elleri yağmur yüklü bulutlara, ihsanda bulunan ellerin parmaklarını pınarlara, cömertliği deniz, coşkun sel ve hayat veren yağmurlara, ihsan ve armağanları doğurmak üzere olan hamile develere, soyluluğu yıldızlara, müjdeli haberleri gülümseyen ve kötü haberleri de somurtan insanlara, savaşçı kahramanları aslana ve kılıca, güzelliği ışığa, güzel kadınları ay ve yıldızlara, güzel ahlakı bahar, bahçe, bahçelerden yayılan güzel kokular, kuşluk güneşi ve ceylan yavrusuna benzettiği görülmektedir.

5.6.2. İstiâre

Mecazın ikinci türü olan istiâre, en kısa ifadeyle “*alakası, anlamının kullanıldığı şeye teşbih olan mecaz*” şeklinde,¹¹²³ diğer bir tanıma göre ise, “*bir kelime veya terkinin, benzetmeye mübâlağa ve yorum gücü sağlamak için benzeşme alakası ve bir karîneye bağlı olarak gerçek anlamın dışında kullanılması*” olarak tanımlanmaktadır.¹¹²⁴ Daha anlaşılır bir ifadeyle istiârenin “*müşebbeh veya müşebbehün bihten birisinin zikredilmediği teşbih*” olduğunu söylemek mümkündür.¹¹²⁵ Benzeşme alakası sebebiyle Abdulkâhir el-Curcânî ve el-Câhız gibi âlimler istiâreyi bir teşbih olarak kabul ederken,¹¹²⁶ el-Kazvînî ve es-Sekkâkî gibi âlimler ise mecazın bir türü olarak görmektedirler.¹¹²⁷

Ebû Temmâm'ın şiirlerinde istiâre konusu işlenirken, istiâreye farklı açılardan bakılacaktır. Müsteâr minh veya müsteâr lehden birinin zikredilip zikredilmeme durumuna “*istiâre-i tasrîhiyye*” ve “*istiâre-i mekniyye*”,¹¹²⁸ istiâre yapılan lafzın câmid

¹¹²¹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 80; et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 225; et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 574; et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 29; et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 283.

¹¹²² et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 18; et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 156.

¹¹²³ el-Kazvînî, *el-İdâh*, II, 285.

¹¹²⁴ Pala, İskender, Durmuş, İsmail, “İstiâre”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 315.

¹¹²⁵ Bulut, Ali, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, İfav Yayınları, İstanbul 2015, s. 190.

¹¹²⁶ el-Curcânî, ‘Abdulkâhir, *Esrâru'l-Belâga*, s. 20.

¹¹²⁷ el-Kazvînî, *el-İdâh*, II, 253; es-Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Ebî Bekr, *Miftâhu'l-'Ulûm*, (thk.: Na'im Zarzûr), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut 1987, s. 369.

¹¹²⁸ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, s. 373; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 260.

veya müştak olup olmama durumuna göre “*istiâre-i asliyye*” ve “*istiâre-i tebeyye*”,¹¹²⁹ müsteâr minh veya müsteâr lehe ait özelliklerin mevcut olup olmama durumlarına göre de “*istiâre-i mutlaka*”, “*istiâre-i muraşşaha*” ve “*istiâre-i mücerrede*”¹¹³⁰ türlerine örnekler verilerek bu örneklerin anlama katkısı üzerinde durulacaktır.

5.6.2.1. Ebû Temmâm'ın Şiirlerinden Bazı İstiâre Örnekleri

Ebû Temmâm divanı şarihlerinden bazıları, şairin şiirlerini istiârenin madeni olarak görmekte ve istiârenin Ebû Temmâm'ın şiirlerinin özünü teşkil ettiği kanaatini benimsemektedirler. Ancak bu kanaatin, şairin şiirlerini değerlendirmede eleştirmenlerin görüş ayrılıklarına düşmelerinin başlıca nedenlerinden biri olarak görüldüğü ifade edilmelidir.¹¹³¹ Görüş ayrılıklarının temelinde şairin şiirlerindeki istiârelerin aşırı derecede tekellüf, sünilik, mübâlağa içermesi ve buna bağlı olarak da geleneksel Arap şiirinin sınırlarının dışına çıkma gibi hususlar bulunmaktadır.¹¹³² Bu bağlamda el-Âmidî, Ebû Temmâm'ın istiârelerine dair bir değerlendirmesinde, şairin eskilerin şiirlerinde dağınık halde bulunan akla ve hayale oldukça uzak istiâre örneklerinin izinden giderek bunları taklit ettiğini, benzer örnekler vermek suretiyle yeni ve sıra dışı istiâreler icat etmeye çalıştığını, bu hususu da oldukça abarttığını dile getirmektedir.¹¹³³ İbn Sinân el-Hafâcî ise *Sirru'l-Fesâha* adlı eserinde, istiâreyi eskiler başlatmış olsalar da muhdes şairlerin şiirlerinde istiâreye daha çok yer verdiklerini, istiâreyi çokça kullananlardan birinin Ebû Temmâm olduğunu, şiirinde iyi ve övgüye layık olarak değerlendirilen istiâreler olduğu gibi çirkinliği had safhaya ulaşmış örneklerin de bulunduğunu ifade etmektedir.¹¹³⁴

Ebû Temmâm'ın divanında görülen istiâre örneklerine, şairin şiirlerinde en çok rastlanan ve istiârenin en çok bilinen türleri kabul edilen müsteâr minh veya müsteâr lehden birinin zikredilip zikredilmeme durumuna göre belirlenen istiâre çeşitleri “*istiâre-i tasrîhiyye*” ve “*istiâre-i mekniyye*” ile başlamak uygun olacaktır.

Şairin, el-Mu‘tasım’ı methettiği şiirde geçen aşağıdaki beyiti, divanında onlarca örneğini gördüğümüz istiâre-i tasrîhiyyeye örnek gösterebiliriz (Kâmil):

مَطَرٌ يَذُوبُ الصَّخْرَ مِنْهُ وَبَعْدَهُ صَحْوٌ يَكَادُ مِنَ النَّصَارَةِ يُمَطِّرُ

“Öyle bir yağmurdur ki o havanın açıklığını eritip bitiren, sonrasında ise açık

¹¹²⁹ el-Kazvînî, *el-İdâh*, II, 304; es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, s. 380; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 264.

¹¹³⁰ el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 272.

¹¹³¹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 177.

¹¹³² el-Harbî, Sa‘îd Muslih es-Sirhî, *Şi‘ru Ebî Temmâm Beyne’n-Nakdi'l-Kadîm ve Ru‘yeti’n-Nakdi'l-Cedîd*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Câmi‘atu Ummi'l-Kurâ, Mekke 1982, s. 192.

¹¹³³ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 272.

¹¹³⁴ el-Hafâcî, *Sirru'l-Fesâha*, s. 120.

hava gelir yeniden, neredeyse yağacaktır güzellik ve tazeliğinden."¹¹³⁵

Ebû Temmâm bu beyitte bahar yağmurlarını ve yağmurların ortaya çıkardığı hoş vakitleri tasvir etmektedir. Bahar yağmurları uzun süre devam etmeyen yağmurlar olduğundan hemen peşinden nemli açık bir havanın geleceğini, nemli açık veya hafif bulutlu hava görüldüğünde ise peşinden yağmurun geleceğini anlaşılabileceğini ifade etmektedir. Beyitte istiâre veya müsteâr يذوب kelimesindedir. Bu beyitte "*havadaki nem ve jale*" anlamındaki والندى والطل müsteâr leh veya müşebbeh, müsteâr minh veya müşebbehün bih ise "*açık hava*" anlamındaki صحو kelimesidir. Aralarındaki müşâbehet alâkası veya câmî' "*nemlilik, verimlilik*" anlamıdır. Beyitten müsteâr leh veya müşebbeh düşürülüp sadece müsteâr minh veya müşebbeh bih zikredildiğinden istiârenin türü "*tasrîhiyye*"dir. Bu istiârenin beytin genel anlamına güç katan özelliği olduğu anlaşılmaktadır. Nem ve çiğme doymuş, parlaklık, güzellik, letâfet ve verimliliğiyle bilinen bahar mevsimindeki açık havanın, adeta yağmurla nöbetleşir gibi yerlerini birbirlerine bıraktıkları bilinmektedir. Anlamla uyumlu bir paydada buluşup beyite güç ve edebî güzellik katan bu istiâre, İbnu'l-Mu'tez tarafından kusurlu istiârelerden sayılmaktadır. İbnu'l-Mu'tez, müsteâr minh ile müsteâr leh arasındaki alâka veya ortak sıfatın birbirine yakın olması gerektiğini, uzaklaştıkça istiârenin kalitesinin düştüğünü belirtmektedir.¹¹³⁶ el-Âmidî de bu beyti *el-Muvâzenede* "*bahçe, ışık, bulut, yağmur ve bina tasvirleri bölümü*" içinde yer alan beyitlerde zikretmiş,¹¹³⁷ herhangi bir yorumda bulunmamıştır. Ancak el-Âmidî'nin bu beyiti, Ebû Temmâm'ın şiirlerinde kusurlu ve çirkin gördüğü istiâreleri bir araya getirdiği "*Ebû Temmâm'ın şiirlerindeki çirkin istiâreler*" bölümünde zikretmemesi, İbnu'l-Mu'tez'in beyitte gördüğü kusurun kendi yaklaşımından kaynaklandığını ortaya koymaktadır. İbnu'l-Mu'tez'in burada gördüğü kusurun, "*açık havanın erimesi*" anlamında olması muhtemeldir. Zira açık havanın yağmur nedeniyle erime özelliği bulunmamaktadır. Hal böyleyken "*erime*" anlamını "*ortadan kalkma, bitme*" şeklinde yorumlamak, istiârenin tarafları arasındaki alâkayı birbirlerine daha çok yaklaştıracak ve söz konusu uzaklık kusuru ortadan kalkacaktır. İstiâre yapılan lafzın fiil ve türevlerinden yani "*müştak*" olması dikkate alındığında, bu istiârenin aynı zamanda "*istiâre-i tebeiyye*" olduğu söylenebilir. Bu örneği müsteâr minh veya müsteâr lehe ait özelliklerin mevcut olup olmama durumlarına göre değerlendirdiğimizde, örnekte müsteâr minh ile birlikte ona ait bir özellik olan "*verimlilik, parlaklık*" bulunduğundan bu istiârenin aynı zamanda "*istiâre-i muraşşaha*" olduğu görülmektedir.

Şairin divanında yer alan şiirlerde, edebî sanatlardan yoksun beyitle karşılaşmak oldukça güçtür. Bu anlamda istiâreler açısından da oldukça zengin olan beyitlerde,

¹¹³⁵ et-Tebrîzî, *Dîvânü Ebî Temmâm*, II, 192.

¹¹³⁶ İbnu'l-Mu'tez, *Kitâbu'l-Bedî'*, s. 104.

¹¹³⁷ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, III, 645.

istiâre şevâhidlerinin tespiti adına zihni yormaya gerek duyulmadığı, yüzeysel taramalarla bu ve fazlası örneklere ulaşılabileceğini söylemek mümkündür. Şairin, Hâlid b. Yezîd eş-Şeybânî'nin vefatı üzerine yazdığı mersiyyede şu istiâre örnekleri görülmektedir (Mütekârib):

أَلَا أَيُّهَا الْمَوْتُ فَجَعَلْنَا
بِمَاءِ الْحَيَاةِ وَمَاءِ الْحَيَاءِ
أَصْبْنَا بِكَنْزِ الْغِنَى وَالْإِمَامِ
أَمْسَى مُصَابًا بِكَنْزِ الْغِنَاءِ
عَلِيَّ عَلِيَّ خَالِدٍ خَالِدٌ
وَضَيْفٌ هُمُومِي طَوِيلُ الثَّوَاءِ

“Ey ölüm! Bize hesapsızca ve rencide etmeden cömertlik edeni, bizim can suyumuzu alarak bize büyük acılar verdin.”

“Kaybettik zenginlik hazinesini, liderimiz ise insanlara faydalı olma hazinesiyse ödüllendirildi.”

“Ebediyen bâkîdir Hâlid’e olan hüznümün ateşi, uzun süre devam edecektir dert ve kederlerimin misafirliği.”¹¹³⁸

Devletin büyük komutanlarından birinin kaybı üzerine nazmedilen bu hüznü dolu beyitlerde şairin, kaybın büyüklüğünü ve duygularının derinden yaralanmasını ifade etmek için istiârelere başvurduğu görülmektedir. İlk beyitte iki istiâre görülmekte olup, bunlar “can suyu” anlamındaki ماء الحياة ve “yüz suyu” anlamındaki ماء الحياء tamlamalarıdır. İlk istiârede şair, “insanların ihsan ve geçim kaynağı” anlamını müsteâr leh veya müşebbeh olarak kullanarak, müsteâr minh veya müşebbehün bih olarak kullandığı “can suyu” ögesine benzetmektedir. Hayatın hakikî anlamda bir suyunun olmaması, gerçek anlamın akla gelmesine engel olan karîne-i mâniâdır. Müsteâr leh veya müşebbeh cümleden düşürülüp sadece müsteâr minh yani müşebbehün bih zikredildiği için istiârenin türü “istiâre-i tasrîhiyye” olmuştur. İstiârenin tarafları arasındaki müşâbehet alâkası, vefat edenin insanların biricik geçim kaynağı anlamı olmasıyla, suyun hayatın temel kaynağı olması anlamlarıdır. Müsteâr lafız câmid olduğu için, müsteâr lafız yönüyle istiârenin “istiâre-i asliyye” olduğu aşikardır. Öte yandan bu örnek, müsteâr minh veya müsteâr lehe ait hiçbir özellik zikredilmediğinden “istiâre-i mutlaka”dır. Beyitteki ikinci istiârede ise şair, vefat edenin “insanları rencide etmeden ve gururlarını incitmeden ihsanda bulunması” vasfını müsteâr leh veya müşebbeh olarak kullanarak, müsteâr minh veya müşebbehün bih olarak kullandığı “yüz suyu, gurur” anlamına benzetmektedir. Gerçek anlamda hayanın bir suyunun olmaması, hakiki anlamın akla gelmesine engel olan karîne-i mâniâdır. İlk örnekte olduğu gibi, müsteâr leh yani müşebbeh cümleden düşürülüp sadece müsteâr minh zikredildiği için istiârenin türü “tasrîhiyye” olmuştur. İstiârenin

¹¹³⁸ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 9-25.

tarafları arasındaki müşâbehet alâkası, her ikisinin de koruyucu olmasıdır. Müsteâr lafız câmid olduğu için, istiârenin “*istiâre-i asliyye*” olduğu anlaşılacaktır. Öte yandan beyitteki ilk örnek gibi bu örnek de müsteâr minh veya müsteâr lehe ait hiçbir özellik zikredilmediğinden “*istiâre-i mutlaka*” kategorisine dahil edilmelidir.

İkinci beyitin istiâre yönüne bakıldığında, bu beyitte de iki istiâre olduğu anlaşılmaktadır. İlkinde, “*vefat eden*” kişinin müsteâr leh veya müşebbeh olarak kullanılmak suretiyle, müsteâr minh veya müşebbehün bih olarak kullanılan “*zenginlik hazinesi*” anlamına gelen كَنْزُ الْغِنَى tamlamasına benzetildiği görülmektedir. Gerçek anlamda zenginlik hazinesinin ölme imkanının olmaması, hakiki anlamın akla gelmesine engel olan karîne-i mâniâdır. Bu örnekte müsteâr leh yani müşebbeh olan “*vefat eden şahıs*” cümleden düşürülüp sadece müsteâr minh zikredildiği için istiârenin türü “*tasrîhiyye*”dir. İstiârenin tarafları arasındaki müşâbehet alâkası, vefat eden Hâlid b. Yezîd ve zenginlik hazinesinin insanların geçimlerine yardımcı olmalarıdır. Müsteâr lafız câmid olduğu için bu yönden değerlendirildiğinde aynı istiârenin “*istiâre-i asliyye*” olduğu anlaşılacaktır. Öte yandan bu örnek, müsteâr minh ile birlikte müsteâr lehe ait özelliklerden biri olan “*imam, lider*” vasfı zikredildiği için “*istiâre-i mücerrede*” türündendir. Beyitteki ikinci istiârede ise, vefat edenin “*insanlara faydalı olma*” vasfı müsteâr leh veya müşebbeh olarak kullanılarak, müsteâr minh veya müşebbehün bih olarak kullanılan “*yarar hazinesi*” anlamına benzetilmektedir. Gerçek anlamda böyle bir hazine olmaması, hakiki anlamın akla gelmesine engel olan karîne-i mâniâdır. İlk örnekte olduğu gibi, müsteâr leh yani müşebbeh cümleden düşürülüp sadece müsteâr minh zikredildiği için istiârenin türü “*tasrîhiyye*” olmuştur. İstiârenin tarafları arasındaki müşâbehet alâkası, her ikisinin de insanlara sağladığı yararadır. Müsteâr lafız câmid olduğu için, istiârenin “*istiâre-i asliyye*” olduğu anlaşılacaktır. Öte yandan beyitte müsteâr lehe ait bir özellik olan “*zenginlik hazinesi*” vasfı zikredildiğinden bu istiârenin türü “*istiâre-i mücerrede*”dir.

Son beyitteki istiâre veya müsteâr lafız “*dertlerimin misafiri*” anlamına gelen ضَيْفٌ هَمُومِي tamlamasıdır. Şair, “*dertlerin kalbe yerleşmesi*” anlamını müsteâr leh veya müşebbeh olarak kullanarak, müsteâr minh veya müşebbehün bih olarak kullandığı dinlenmek üzere bir yerde uzun süre ikamet ederek mekanı terk etmeyen “*dertlerimin misafiri*” ögesine benzettiği görülmektedir. Gerçek anlamda dertlerin misafirliğinin söz konusu olmaması, hakiki anlamın akla gelmesine engel olan karîne-i mâniâdır. Beyitten müsteâr leh yani müşebbeh olan “*dertlerin kalbe yerleşmesi*” cümleden düşürülüp sadece müsteâr minh olan “*misafir*” zikredildiği için istiârenin türü “*tasrîhiyye*”dir. İstiârenin tarafları arasındaki müşâbehet alâkası, her iki unsurun da bir süre bir yerde bulunması ve mekanı işgal etmesi anlamı gösterilebilir. Müsteâr lafız câmid olduğu için bu yönden değerlendirildiğinde aynı istiârenin “*istiâre-i asliyye*” olduğu görülecektir. Öte yandan bu örnek, müsteâr minh ile birlikte ona ait özelliklerden biri olan “*ikamet*”

süresinin uzun olması” anlamı zikredildiği için “*istiâre-i muraşşaha*” türündendir. İstiârenin beyitlerin anlamına açıklık getirdiği, vefat eden şahsın insanlar üzerindeki hak ve erdemlerine dikkatleri çektiği, gönüllerdeki yerini yücelttiği, kalpleri yaralayan acı hislerin daha derinden anlaşılabilmesi için somutlaştırma ve kişileştirme öğelerinden faydalandığı net olarak gözlemlenmektedir.

Ebû Temmâm’ın şiirlerinde görülen istiâreler, bu türle sınırlı değildir. Verilen örnekler istiâre-i tasrîhiye örnekleridir. Bununla birlikte şairin divanında, onlarca istiâre-i mekniyye örneği tespit etmek mümkündür. Ebû Temmâm’ın şiirlerinde görülen bu eşsiz istiârelerinden biri, şairin İshâk b. İbrâhîm’i methettiği bir şiirinden alıntılanmışımız şu beytinde geçmektedir (Basît):

أَمْطَرْتَهُمْ عَزَمَاتٍ لَوْ رَمَيْتَ بِهَا يَوْمَ الْكَرْبِهِةِ رُكْنَ الدَّهْرِ لَأَنْهَدَمَا

“Azmini ve iradeni (azap gibi) yağdırdın onların üzerine, yıkılırdı zamanın direği savaş günü atsaydın onu üzerine.”¹¹³⁹

Şair bu beyitte, memdûhun “*dur durak bilmeyen çelik iradesi*”ni “*sağanak yağmura*” benzetmektedir. Bu örnekte müsteâr leh veya müşebbeh olan “*memdûhun iradesi*” zikredilmiş, ancak müsteâr minh veya müşebbehün bih olan “*sağanak yağmur*” cümleden düşürülmüştür. Ancak müsteâr minhunun levâzımından olan “*yağmur yağma*” anlamına gelen *مطر* kökünden türetilen “*onların üzerine yağdırdın*” ifadesi cümlede zikredilmiştir. Müşebbehin zikredilip müşebbehün bihin düşürülmesiyle ortaya “*istiâre-i mekniyye*” çıkmıştır. İradenin yağmasının mümkün olmaması, gerçek anlamın muradına engel olan karîne-i mâniâdır. İstiârenin tarafları arasındaki ortak anlam ise, yağmurun yağması ile memdûhun iradesinin yönlendirdiği karşı konulmaz gücün düşmana darbeler indirmesi ve yağdırmasıdır. Savaş günü memdûhun bir azap gibi düşmanların üzerine durmadan yağın azmi ve iradesi karşısında zamanın dahi duramayacağını ifade eden şair, memdûhun iradesini kırmaya çalışması halinde zamanın kendi yıkımına yol açacağını tasvir etmektedir.

Şairin şiirlerinde görülen kapalı istiârelerinden bir diğeri, Ammûriyye’nin fethi üzerine Halife el-Mu‘tasım’ı methettiği şiirindeki şu beytinde geçmektedir (Basît):

وَحُسْنٌ مُنْقَلَبٍ تَبَدُّو عَوَاقِبُهُ جَاءَتْ بِشَاشَتُهُ مِنْ سُوءٍ مُنْقَلَبٍ

“(Müslümanlar için) Güzel sonun görünen neticeleri, (kafirlerin) kötü sonlarıyladır gülümseyerek gelmeleri.”¹¹⁴⁰

Müslümanların Bizanslılara karşı elde ettikleri zafer sonrası ortaya çıkan güzel sonuç, hezimete uğrayan düşman ordusunun kötü sonu sebebiyle Müslümanların

¹¹³⁹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 170.

¹¹⁴⁰ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 58.

yüzlerinin gülmesini sağlamıştır. Beyitte, istiâre “*güzel son ve gülümsemesi ortaya çıktı*” anlamlarındaki *جَاءَتْ بِشَاشَتِهِ*, *حُسْنُ مُنْقَلَبٍ* ifadelerindedir. Şair “*güzel sonun gülümseyerek gelmesini*” müsteâr leh veya müşebbeh olarak zikretmiş, müsteâr minh veya müşebbehün bih olarak takdir ettiği “*güleryüzlü insan*”ı beyitten düşürmüştür. Müsteâr minhunun levâzımından olan “*gülümseyerek gelme*” ifadesi cümlede zikredilmiştir. Bu nedenle örnek “*istiâre-i mekniyye*”dendir. Gülümsemenin gelme ve gitme gibi eylemlerinin mümkün olmaması, gerçek anlamın muradına engel olan karîne-i mâniâdır. Mübâlağa, anlamı pekiştirme ve bu kutlu zafer neticesinde Müslümanların sevinç tablosunu detaylıca tasvir etme arzusunun bu istiârenin amacı olduğu söylenebilir. İstiârenin tarafları arasındaki ortak anlam ise, insanlar nezdinde hem güzel sonun hem de güleryüzlü insanın mutluluk müjdecisi olmaları şeklinde takdir edilebilir.

Neredeyse istiâresiz şiiri bulunmayan Ebû Temmâm'ın şiirlerinde görülen istiâre-i mekniyyelerinden bir başkasını, Ebû Sa'îd es-Sağrî'den hediye olarak talep ettiği bir binek için nazmettiği şiirden alınan aşağıdaki beyitlerde görülmektedir (Kâmil):

وَذَهَبْتَ النَّاسُ السَّخَاءَ مُجْرَأً وَذَهَبْتَ أَنْتَ بِرَأْسِهِ وَسَنَامِهِ
وَتَرَكْتَ لِلنَّاسِ الْإِهَابَ وَمَا بَقِيَ مِنْ فَرَثِهِ وَعُرُوقِهِ وَعِظَامِهِ

“*İnsanlar cömertliği parça parça bölüştüler, sen onun başını ve hörgücünü alıp gittin.*”

“*İnsanlara onun derisi ve geriye kalan pisliğini, kanı ve kemiklerini bıraktın.*”¹¹⁴¹

Memdûhun cömertliğini yücelterek murâdına ermeyi hedefleyen şair, müsteâr leh olarak kullandığı “*cömertlik*” anlamına gelen *السخاء* lafzını, müsteâr minh olarak takdir ettiği ve cümleden düşürdüğü “*deve*”ye benzetmektedir. Müsteâr lehi zikredip, müsteâr minhi düşürmesi ve levâzımından “*baş, hörgüç, deri, iškembe, kan, kemik*” gibi pek çok unsurla ona işaret etmesi istiârenin “*mekniyye*” olduğunu göstermektedir. Söz konusu levâzımın cömertlikte bulunmasının mümkün olmaması, gerçek anlamın muradına engel olan karîne-i mâniâdır. Bu örnekle şair, devedeki baş ve hörgücün konumuna paralel olarak memdûhun cömertliğin en yüce makamlarını hak ettiğine işaret etmektedir. Ancak memdûhun, cömertliğin en âlî makamlarını temsil eden devenin başı ve hörgücünü alıp gitmesi, diğer insanlara cömertlik yapmalarına rağmen devenin pislik, kan ve kemiklerinin kalması adil bir yaklaşım olarak görülmemektedir. Zira en sadesi ve asgarisi dahil hiçbir cömertlik, şairin beyitte kullandığı devenin pisliği,

¹¹⁴¹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 246.

kanı ve kemiği gibi değersiz hatta itici unsurlara benzetilmeyi hak etmemektedir. Buna göre, beyitteki istiâre örneğinin kusurlu olduğu düşünülmektedir.

Ebû Temmâm'ın istiârelerinde kullandığı unsurlarda, dönemin şartlarıyla değişen toplumun hayatı, kişilerin fikir yapısı ve bireyleri kuşatan çevreye ait izleri net olarak görmek mümkündür. Bu unsurların genel olarak, istiârenin anlamı somutlaştırarak muhatabın tasavvurunda daha net bir şekilde yer etme gayesine hizmet ettiği ifade edilebilir. Zira şair, isabetli olarak değerlendirdiğimiz üslubunda, soyut unsurların tasvirlerinde somut unsurlardan faydalanarak teccîme veya bu soyut unsurlara direkt olarak kişilik atfederek teşhîse başvurmaktadır. Bu anlamda şairin, manevî özellikler, savaşlar, ülkeler, cömertlik ve haya gibi kavramlar, ihsan ve hediyeler, şiir ve beyitler gibi unsurları müsteâr leh veya müşebbeh olarak kullandığında kadınları, kız çocuklarını ve bunlara ait özellikleri müsteâr minh veya müşebbeh bih olarak kullanmaktadır. Eleştirmenler tarafından tepkiyle karşılanan zamanla ilgili istiârelerinde, zaman, kış, bahar, günler, hayat gibi zamanla teması olan unsurları müsteâr leh olarak kullandığında bunlara açıklık getirebilmek için adam, alaca ve siyah gibi renkler, üzerine binilebilen binek, eli kesik, ayağı aksak, gülümseyen ve düşünen insan, günleri evlat edinen şahıs gibi unsurları müsteâr minh olarak zikretmektedir. Bulutları genellikle gülümseyen ve ağlayan insana, çiçek ve bitkileri bulutlarla diyaloga giren unsurlara benzetmektedir. Bununla birlikte şairin istiârelerinde, cömertliği ve takdim edilen hediye ve ihsanları yağmur, yağmur bulutları, doğurmak üzere olan deve gibi unsurlara benzettiği birçok örnekte karşımıza çıkmaktadır. Soyluluğun gökteki yıldızlara, hayırlı ve müjdeli haberin gülümseyerek, kötü haberin ise somurtarak gelen bir kişiye, dertlerin gönül evine çöreklenen gitmek bilmeyen misafire benzetilmesi şairin istiârelerindeki başlıca unsurlardandır.

Ebû Temmâm'ın şiirlerinde istiâre konusu ve örnekleri, hacim ve nicelik yönünden bu çalışmanın kapasitesinin çok üzerindedir. Dolayısıyla şairin farklı şiir türlerinden derlenen yukarıda zikredilen örneklerle yetinilecektir. Şairin genel olarak tüm belâğî sanatlarından özellikle de istiârelerinden örnekler; *Kitâbu'l-Bedî'* adlı eserinde Abdullâh b. el-Mu'tez,¹¹⁴² *el-Muvâzenede* el-Âmidî,¹¹⁴³ *el-Vesâta* adlı eserinde Kadı Alî b. Abdulazîz el-Curcânî,¹¹⁴⁴ *Kitâbu's-Sînâ'ateyn* adlı eserinde Ebû Hilâl el-'Askerî,¹¹⁴⁵ *el-'Umdede* İbn Reşîk el-Kayrevânî,¹¹⁴⁶ *Sirru'l-Fesâha* adlı eserinde İbn Sinân el-Hafâcî¹¹⁴⁷ ve *Esrâru'l-Belâga* adlı eserinde Abdulkâhir el-Curcânî¹¹⁴⁸

¹¹⁴² İbnu'l-Mu'tez, *Kitâbu'l-Bedî'*, s. 104.

¹¹⁴³ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 261.

¹¹⁴⁴ el-Curcânî, Alî b. 'Abdulazîz, *el-Vesâta*, s. 44.

¹¹⁴⁵ el-'Askerî, *Kitâbu's-Sînâ'ateyn*, s. 295.

¹¹⁴⁶ İbn Reşîk, *el-'Umde*, I, 270.

¹¹⁴⁷ el-Hafâcî, *Sirru'l-Fesâha*, s. 126.

¹¹⁴⁸ el-Curcânî, 'Abdulkâhir, *Esrâru'l-Belâga*, s. 57.

tarafından genişçe bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu örneklerden bir kısmı söz konusu eleştirmenlerce oldukça kaliteli görülürken, bir kısmı da çirkin, itici, kaba, uzak ve rezil gibi kabul görmediğini bildiren vasıflarla nitelendirilmiştir. Divanın şerhinde Ebû Temmâm'ın istiârelerine dair değerlendirmelerde bulunan Ebu'l-'Alâ el-Ma'arrî daha çok, istiârelerin yeni icat edilmiş veya önceden zikredilmiş olması üzerinde durmuştur. Diğer eleştirmenlere kıyasla Ebû Temmâm'ı savunan bir eleştirmen görüntüsü veren el-Ma'arrî, başkalarının eleştirdiği bazı örnekleri gerekçelendirmek suretiyle elinden geldiğince savunmuştur.¹¹⁴⁹ Daha önce kimsenin kullanmadığı Ebû Temmâm tarafından icat edilen anlamlara ise, “*Herhalde daha önce bu vasıfla nitelendirilmemiştir.*” veya “*Bu istiâre et-Tâî'den önce kullanılmamıştır.*” gibi ifadelerle dikkat çekmeye çalışmıştır.¹¹⁵⁰

Şairin istiâreleri özellikle, “*Ebû Temmâm'ın şiirlerinde görülen çirkin istiâreler*” adlı bölümünün içerdiği 25 istiâre örneği üzerinden *el-Muvâzenede* müellifi el-Âmidî tarafından yerden yere vurulmuştur.¹¹⁵¹ el-Âmidî'nin eleştirdiği ve “*çirkin, bozuk, rezil*” gibi ifadelerle reddettiği istiârelerin çoğunun kapalı istiârelerden olduğu görülmektedir.¹¹⁵² Bu şiirlerin genel olarak zamanla ilgili anlamlar üzerinde yoğunlaşan tasvir ve istiârelerle donatıldığı ifade edilmelidir. Ebû Temmâm'ın zamanla ilgili istiârelerinin, Kadı Alî b. Abdulazîz el-Curcânî'nin de tepkisini çektiği görülmektedir. Bu istiâreler hakkında *el-Vesâtada* oldukça ağır ifadeler kullanan el-Curcânî okuyucuya bu istiâreleri duyduğunda, kulaklarını tıkaması, elbisesine bürünerek gizlenmesi, asla kulak vermemesi hatta ona doğru yüzünü dahi dönmemesi uyarılarında bulunmaktadır. Ebû Temmâm'ın söz konusu istiârelerinin kalbi paslandırarak körelttiğini, basîreti silip yok ettiğini ve karakteri hırpalayarak yıprattığını belirtmektedir.¹¹⁵³ Şiirlerinde kullandığı istiârelerde Arapların genel kanaatlerinin dışına çıkmakla itham edilen Ebû Temmâm'ın, bazen garip anlamlar, bazen yapmacıklık, çoğu kez de tekellüf vasıtasıyla yeni anlam, tasvir ve örnekler icat etmenin peşine düştüğü, farklı olma güdüsünü tatmin etmek için bu amacı vesile olarak kullandığı tahmin edilmektedir. Bu nedenle, başta el-Âmidî olmak üzere bazı Arap edebiyat eleştirmenlerince ciddi eleştiriler yöneltilen şairin Arap şiir geleneklerine uymayan bu istiâreleri, Ebû Temmâm'ın kendine has bir tarz veya şiir üslubu oluşturma gayretleri dahilinde mütalaa edilmelidir.

5.6.3. Cinâs

Muhassinât-ı lafziyyeden olan ve mücânese, tecânüs, tecnîs gibi aynı kökten farklı isimlerle de anılan cinâs, “*anlamları farklı, telaffuz veya yazılışları aynı yahut*

¹¹⁴⁹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 176.

¹¹⁵⁰ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 29; et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 49.

¹¹⁵¹ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 261-281.

¹¹⁵² Dayf, Şevkî, *el-Belâga Tetavvur ve Târîh*, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire 1965, s. 70.

¹¹⁵³ el-Curcânî, Alî b. 'Abdulazîz, *el-Vesâta*, s. 44.

benzer olan iki kelimenin bir arada zikredilmesi” olarak tanımlanmaktadır. Cinâslı iki lafız harflerin türü, sayısı, sırası ve hareke ve sükunu olmak üzere “*vucûh-u erba‘a*” denilen dört yönden benzerlik gösterebilir. Bu dört açıdan benzerlik durumu dikkate alınarak cinâs, “*tam cinâs*” ve “*nâkıs cinâs*” olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Tam cinâs da her iki lafzın türleri bakımından isim, fiil veya harf olma yönünden ortak olması halinde “*cinâs-ı mûmâsil*” ve cinâsı meydana getiren iki lafzın kelime türleri bakımından birbirinden farklı olması halinde “*cinâs-ı müstevfâ*” olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.¹¹⁵⁴

Cinâslı lafızların hareke ve sükun yönünden farklı olması anlamına gelen “*cinâs-ı muharref*”, cinâslı lafızlardan birinin başında fazla bir harfin bulunmasını ifade eden “*cinâs-ı merdûf*”, cinâslı lafızlardan birinin ortadaki harfinin fazla olmasını ifade eden “*cinâs-ı müktenif*”, cinâsı oluşturan lafızlardan birinin son harfinin fazla olmasını ifade eden “*cinâs-ı mutarref*”, aynı harflerden oluşan iki lafızda harflerin sıralanışının farklı olmasını ifade eden “*cinâs-ı muhâlif*” veya “*cinâs-ı kalb*”, cinâsı oluşturan lafızlar arasında mahreçleri benzer harf farklılığı olması anlamına gelen “*cinâs-ı muzârî*” veya mahreçleri uzak harf farklılığı olmasını ifade eden “*cinâs-ı lâhik*”, cinâslı lafızların yazılışlarının aynı, harflerindeki noktaların farklı olmasını ifade eden “*cinâs-ı musahhaf*” ve cinâslı lafızların kök harfleri itibariyle aynı olmasını ifade eden “*cinâs-ı iştikâk*” gibi türler, cinâslı lafızlar arasındaki farklılıkların vücûh-u erbaadan biriyle olma durumuna göre pek çok çeşidi bulunan cinâs-ı nâkısın başlıca türlerindedir.¹¹⁵⁵

5.6.3.1. Ebû Temmâm'ın Şiirlerinden Bazı Cinâs Örnekleri

Ebû Temmâm'ın şiirlerinin cinâs yönüne bakıldığında cinâsın, tam ve nakıs olmak üzere her iki türünün de şairin şiirlerinde çokça yer aldığı gözlemlenmektedir. Tüm belâğî sanatlarda olduğu gibi cinâsta da makul sınırların ötesinde aşırılığa kapılan Ebû Temmâm'ın, özellikle şiirlerinin giriş bölümlerinde cinâsı tekellüfe varacak bir şekilde kullandığı görülmektedir. Şiir benliğini tümüyle tekellüfe teslim ettiği kanaatine sahip bazı eleştirmenlerin deyişiyle, Ebû Temmâm'ın şiirlerine dahil etmek durumunda kaldığı bir isim veya kıssadan cinâs veya bedî‘ sanatlarından herhangi birini türetmediğinde kendini adeta büyük bir günaha bulaşmış veya bırakılmaması gereken bir farzı terketmiş gibi suçluluk duyduğu belirtilmektedir.¹¹⁵⁶

Ebû Temmâm'ın şiirlerinde geçen cinâs örneklerinden bazılarını tespit etmek için, şairin divanında kısa ve yüzeysel bir tarama yapmak yeterli olacaktır. Zira şairin divanında yer alan şiirlerin neredeyse tümünde, cinâsın herhangi bir türüne ait en az bir

¹¹⁵⁴ el-Kazvîni, *el-Îdâh*, II, 393; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 325; Feyyûd, ‘*İlmu'l-Bedî‘*, s. 271-273; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, s. 54.

¹¹⁵⁵ Cinâs hakkında daha geniş bilgi için bkz.: el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 326-329; Feyyûd, ‘*İlmu'l-Bedî‘*, s. 279-282.

¹¹⁵⁶ el-Curcânî, ‘Abdulkâhir, *Esrâru'l-Belâga*, s. 15.

örnekle karşılaşmak mümkündür. Şairin özellikle şiirlerinin mukaddime kısmında kurguladığı cinâslar, beyitlerin dinleyiciyle ilk buluşma anlarında fonetik ve melodik ahengiyle beğenileri kazanma çabası olarak görülmekte, dikkatlerin şiirlerine yönelmesini sağlayabilmek adına bu yönde bir strateji izlediği tahmin edilmektedir. Ebû Temmâm'ın cinâs yapmak için hiçbir fırsatı hebâ etmediği, buna göre şiirlerinde yer verdiği mekan isimlerinden esinlenerek türettiği fiillerle, söz konusu mekan isimleri arasında cinâs üzerinden bir bağ oluşturma hedefi belirlediği anlaşılmaktadır. Ebû Temmâm'ın cinâsı gerçekleştirme odaklı bu tasarrufunun, şiirin zorluk düzeyinin artmasına ve üslupta olması gereken doğallığın yerini tekellüfe bırakmasına yol açtığı net bir şekilde gözlemlenmektedir. Cinâs uğruna üslubun doğallıktan nasıl uzaklaştığı ve anlamın nasıl zora sokulduğunun en canlı örneklerinden biriyle, divanının açılış şiiri olan Hâlid b. Yezîd eş-Şeybânî'ye hitaben nazmettiği methiyesinin mukaddimesinde şu şekilde karşılaşılmaktadır (Kâmil):

وَمُصَارِعِ الْإِدْلَاجِ وَالْإِسْرَاءِ	يَا مُوَضِّعَ الشَّدَائِدِ الْوَجَنَاءِ
مِنْ خَالِدِ الْمَعْرُوفِ وَالْهَيْجَاءِ	أَفْرِي السَّلَامَ مُعَرَّفًا وَمُحَصَّبًا
لَتَبَطَّحَتْ أَوْلَاهُ بِالْبَطْحَاءِ	سَيْلٌ طَمَّالٌ لَمْ يَدُدْهُ دَائِدٌ
وَعَدَتْ حَرَى مِنْهُ ظُهُورُ حِرَاءِ	وَعَدَتْ بُطُونٌ مِئِيٌّ مِنْ سَيْبِهِ
يُخْصِصُ كَدَاءً مِنْهُ بِالْإِكْدَاءِ	وَتَعَرَّفَتْ عَرَفَاتُ زَاخِرُهُ وَلَمْ
بُرْدَيْنِ بُرْدٍ تَرَى وَبُرْدٍ تَرَاءِ	وَلَطَابِ مُرْتَبِعٍ بِطَيْبَةِ وَاكْتَسَتْ
حُرْمُوا بِهِ نَوَاءً مِنَ الْأَنْوَاءِ	لَا يُحْرَمُ الْحَرَمَانِ حَيْرًا إِنَّهُمْ

“Ey gece boyunca zorluklarla mücadele ederek süratle yol alan muazzam güçlü Şeden devesi!”

“Arafat'taki vakfe mekanı ve Muhassab'a iyilik ve savaş kahramanlığıyla meşhur Hâlid'ten selam ilet.”

“Onun sel gibi coşkulu ihsan ve iyilikleri önüne engel çıkmıyorsa, Mekke'nin el-Bathâ vadisini doldurur taşardı.”

“Minâ vadileri onun cömertliğinin eseri olarak gerçekleşen ümitlerle kaplanırdı, onun cömertliğiyle Hirâ Dağı'nın sırtları da evlerle dolup taşardı.”

“Arafât'ta bolluk ve bereketi gerçekleşirdi, Kedâ Dağı'na kıtlık ve yokluk uğramazdı.”

“Taybe'de insanların yaşamları hoş olurdu, o şehir biri toprakların verimliliği diğeri bereketten ibaret iki hırkaya bürünürdü.”

“Haremeyn'in ehli mahrum kalmasın hiçbir hayırdan, zira onlar mahrum

kaldılar bereket getirecek yağmurdan.”¹¹⁵⁷

Hâlid b. Yezîd eş-Şeybânî'nin, Halife el-Mu'tasım tarafından önce Haremeyn valisi olarak görevlendirilip sonra azledilmesi üzerine yazılan methiyede şair, memdûhun görevden men edilmemesi halinde Kutsal mekanlara her anlamda bolluk ve bereket gelmesine vesile olacağını ifade etmektedir. Bu doğrultudaki anlamı beyitlere yansıtabilmek adına abartılı bir şekilde cinâsa başvuran şairin, “engel olma” anlamındaki ذائد – يذود lafızları ve mekan isimleri olan “el-Bathâ” lafzını dikkate alarak “doldu, taşıtı” anlamındaki تَبَطَّحَتْ, “Minâ” lafzını dikkate alarak “temenni edilen şeyler” anlamındaki مَنَى, “Hirâ” lafzını dikkate alarak “meskun mahal oldu” anlamındaki حَرَى, “Arafât” lafzını dikkate alarak “gerçekleşti” anlamındaki تَعَرَّفَتْ, “Kedâ” lafzını kastederek “hayrın ve bereketin az olması” anlamındaki الإكْدَاء, “Taybe” lafzını kastederek “hoş oldu” anlamına gelen طَاب, “toprağın verimliliği” ve “bolluk, bereket” anlamlarına gelen ثراء – ثرى ve “Haremeyn” lafzını dikkate alarak “mahrum kalmak” anlamındaki حرماً – حرماً kelimelerini sırf cinâsı gerçekleştirebilmek adına şiire dahil ettiği anlaşılmaktadır. Bu beyitteki cinâsların tümünün nâkıs cinâslar olduğu açıkça görülmektedir.

Keza Ebû Temmâm'ın şiir mukaddimelerinde cinâsa yüklendiği örneklerinden bir diğeriyle, Ebû Sa'îd es-Sağrî'yi methettiği şiirlerinden birinde karşılaşmaktayız (Kâmil):

حَفَّ الْهَوَى وَتَوَلَّتِ الْأَوْطَارُ	لَا أَنْتِ أَنْتِ وَلَا الدِّيَارُ دِيَارُ
زَمْنَا عَذَابَ الْوَرْدِ فَهِيَ بِحَارُ	كَانَتْ مُجَاوِرَةَ الطُّلُولِ وَأَهْلَهَا
فِيهَا وَتَقْمُرُ لُبَّهُ الْأَقْمَارُ	أَيَّامَ تُدْمِي عَيْنَهُ تِلْكَ الدُّمَى
كَالْمَعْنَيْنِ وَلَا نَوَارُ نَوَارُ	إِذْ لَا صَدُوفُ وَلَا كُنُودُ اسْمَاهُمَا
صُورٌ وَهِنَّ إِذَا رَمَقْنَ صَوَارُ	بِيضٌ فَهِنَّ إِذَا رَمَقْنَ سَوَافِرَا
وَتُحَصِّنُ الْأَسْرَارُ وَالْأَسْرَارُ	فِي حَيْثُ يُمْتَهَنُ الْحَدِيثُ لِذِي الصَّبَا

“Ne sen o eski sensin, ne de sevdiğim diyarı o eski diyar ey gönül! Aşkın zayıflayınca arzular da yüz çevirip gitti.”

“Sevdiğim içinde yaşarken bu harabelere yakın olduğum zamanlar içimi tatlı su gibiydi, şimdi deniz suyu gibi tuzlu ve acıdır oysa.”

“O güzel yüzlü kadınlara hasretinden gözlerini kanatırcasına ağlattığı ne günlerdi ama, ay parçası kadar güzel yüzlü kızlar aklını başından alırdı.”

“Zira ne Sadûf ne de Kanûd adlı güzellerin bana karşı muameleleri isimlerinin

¹¹⁵⁷ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 7-12.

anlamı gibi değildi, aynı şekilde Nevâr da benden çekinip kaçmadı.”

“O beyaz tenli güzel kızlar yüzleri açıkken göründüklerinde adeta resimler kadar güzeldirler, onlar baktıklarında ise gözleri antilop gözleri kadar güzeldir.”

“Aşkından divâne olmuş aşığa söz söylemekten sakınmazlar, verilen sözler sır gibi saklanır, evlenmesine de asla imkan tanınmaz.”¹¹⁵⁸

Vatanında sevdikleriyle geçirdiği ve güzel hatıralarını yâd ettiği eski günlerine özlemine dile getiren şairin bu beyitlerde, muhatabın dikkatini özel etkisi olduğu düşünülen kilit kelimelere yoğunlaştırabilmek adına bu kelimelere türevleriyle cinâslı lafızlar getirdiği tahmin edilmektedir. Zira, özlemin ve hasret duygularına ait tezâhürlerin en yoğun ifade şekli olan dökülen gözyaşlarını dile getirirken “*kanatırcasına ağlatırdı*” anlamındaki تدمي kelimesi için aynı kökten gelen الدمى kelimesini getirerek cinâs yaptığı görülmektedir. İkinci kelimenin yerine “*güzel yüzlü kadınlar*” anlamında kullanabileceği pek çok eş anlamlı kelime olmasına rağmen sıf cinâs uğruna bu kelimeyi tercih ettiği anlaşılmaktadır. Aynı şekilde “*çekip alırdı*” anlamındaki تقمر kelimesiyle “*ay yüzlü güzel kadınlar*” anlamında الأقمار kelimesi, sevdiğinin adı olan “*Nevâr*” kelimesiyle “*çekinmek, sakınmak*” anlamına gelen نوار kelimesi, “*bakmak*” anlamına gelen رَمَقْنَ – رَمَقْنَ kelimesi, “*sevgilinin resmi veya hayalini*” ifade eden صُور lafızıyla “*antilop sürüsü*” anlamına gelen صِوَار kelimesi ve “*sırlar*” anlamına gelen الأسرار kelimesiyle “*evlilik bağları*” anlamındaki الأسرار kelimesi arasında cinâs yoluyla bir bağ kurmak için gayret etmektedir. Öte yandan beyitte kullanılan cinâslar, tür bakımından farklılık arz etmektedir. نوار – نوار ve الأسرار – الأسرار kelimesi arasındaki cinâsların, cinâsı oluşturan lafızların vücûh-u erbaa yönünden benzeşmeleri ve aynı türden olmalarını ifade eden tam cinâs türlerinden “*cinâs-ı mûmâsil*” olduğu görülmektedir. Beyitteki diğer cinâslar ise nâkıs cinâsın farklı türlerine ait örnekleri temsil etmektedir.

Keza Ebû Temmâm'ın şiirlerinde çok fazla rastlanan tam cinâs çeşitlerinden cinâs-ı mûmâsil örneklerinden birkaçı, Muhammed b. Hassân ed-Dabbî'yi methettiği şiirlerinden birinde yer alan şarap vasfında yer alan “*şarap*” ve “*avuç*” anlamlarını taşıyan راح – راح kelimesi arasında,¹¹⁵⁹ Kadı Ahmed b. Ebî Dâvûd'u övdüğü bir şiirinde yer alan *güçlü*” ve “*mücadele*” anlamlarına gelen الجَلَاد – الجَلَاد lafızları arasında,¹¹⁶⁰ Ömer b. Abdulazîz et-Tâî'yi methettiği şiirinde zikrettiği “*diyar kalıntıları*” ve “*beden, vücut*” anlamlarına gelen طَلَّ – طَلَّ kelimesi arasında¹¹⁶¹ ve Muhammed b. Abdulmelik ez-Zeyyât'ı methettiği bir şiirin başlangıç beytinde yer alan memdûhun adı “*Muhammed*” ile “*övgüye layık*” anlamına gelen محمدًا lafızları

¹¹⁵⁸ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 166-167.

¹¹⁵⁹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 27.

¹¹⁶⁰ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 373.

¹¹⁶¹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 185.

arasında¹¹⁶² görülmektedir.

Ebû Temmâm'ın şiirlerinde görülen tam cinâs türlerinden bir diğeri cinâs-1 müstevfâdır. Şairin Yahyâ b. Abdullâh'ı övdüğü bir şiirinde aralarında cinâs olan lafızların kelime türleri bakımından birbirlerinden farklı olmasını ifade eden cinâs-1 müstevfâ örneği görülmektedir (Kâmil):

مَنْ مَاتَ مِنْ حَدَثِ الزَّمَانِ فَإِنَّهُ يَحْيَا لَدَى يَحْيَى بْنِ عَبْدِ اللَّهِ

“Zamanın getirdiği zorluk ve musibetten ölen kişi, Yahyâ b. Abdullâh nezdinde yaşamaya devam eder.”¹¹⁶³

Hayatın zorluklarıyla yaşam şartlarını kötüleştirdiği kişilerin, memdûhun yardım eliyle rahat yaşama kavuşacağını dile getiren şair, biri “yaşar” anlamına gelen fiil diğeriye memdûhun özel ismini ifade eden lafızlar olan يحيى – يحيا kelimelerini bir arada kullanmak suetiyle cinâs-1 müstevfâya örnek vermektedir.

Cinâs-1 müstevfâya ait örneklerden birini, şairin Mâlik b. Tavk et-Tağlibî'yi methettiği bir şiirinde yer alan şu beyitte görmekteyiz (Kâmil):

تَعَزُّو فَتَعْلِبُ تَعْلِبٌ مِثْلَ اسْمِهَا وَتَسِيحُ عَنْكُمْ فِي الْبِلَادِ فَتَعْنَمُ

“Gazveder, galip gelir Tağlib adı gibi, Tağlib’li Ğanm soyu dolaşır diyar diyar kazanır ganimetleri.”¹¹⁶⁴

Beyitte, kabile özel ismi olan “Tağlib” ile “galip gelmek” anlamındaki biri fiil diğeri isim olan تَعْلِبُ – تَعْلِبٌ arasında tam cinâsın müstevfâ türü olduğu anlaşılmaktadır. Acuzu'l-beytte de cinâs yapma fırsatını kaçırmayan şairin, Tağlib kabilesinin atalarından veya kollarından birinin adı olan “Ğanm” ile “ganimet elde etmek” anlamındaki تَعْنَمُ fiili arasında nâkıs cinâs türlerinden biri olan ve kök harfleri aynı olan lafızlar arasındaki cinâsı ifade eden cinâs-1 iştikâkı yaptığı görülmektedir.

Ebû Temmâm'ın şiirlerinde, vücûh-u erbaadan birinin eksik olduğu cinâsı ifade eden “cinâs-1 nâkıs” örneklerinin tam cinâs örneklerinden daha fazla olduğu görülmektedir. Bedî‘ sanatlarına düşkün olan şairin, tam cinâsa göre gerçekleştirilmesi daha kolay olan nâkıs cinâsı icrâ ederken pek zorluk çekmediği, bu nedenle şiirlerini bu tür cinâs örnekleriyle doldurduğu tahmin edilmektedir.

Ebû Temmâm'ın şiirlerine bakıldığında, nâkıs cinâs türlerinden biri olan ve cinâslı lafızların hareke ve sükun yönünden farklılığını ifade eden cinâs-1 muharref örneğini aşağıdaki beyitte görmek mümkün olacaktır (Tavîl):

¹¹⁶² et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 31.

¹¹⁶³ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 347.

¹¹⁶⁴ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 198.

بِمُعْتَصِمٍ بِاللَّهِ أَصْبَحَ مَلْجَأً وَمُعْتَصَمًا حِزْرًا لِكُلِّ مُوَائِلٍ

“Bu hükümlerlik Halife el-Mu‘tasım ile birlikte yardıma muhtaç herkese sığınak ve korunak haline geldi.”¹¹⁶⁵

Şairin Halife el-Mu‘tasım ve komutan Afşin’i övdüğü şiirde geçen bu beyitte, aralarında hareke farklılığı bulunan معْتَصِم – معْتَصَم lafızlarını bir arada zikrederek cinâs-ı muharrefe örnek verdiği anlaşılmaktadır.

Ebû Temmâm’ın, Ömer b. Abdulazîz et-Tâî’yi methettiği bir şiirinde gördüğümüz şu beytinde ise, cinâslı lafızlardan birinin başında fazla bir harfin bulunmasını ifade eden cinâs-ı merdûf bulunmaktadır (Basî):

رِيمٌ أَبَتْ أَنْ يَرِيْمَ الْحَزْنَ لِي جَلْدًا وَالْعَيْنُ عَيْنٌ بِمَاءِ الشَّقِيقِ تَبْتَدِرُ

“O ceylan kadar güzel kadınlar, hüznün gücüne ve sabrına boyun eğmesini reddettiler, gözlerim de adeta pınar gibidir hasretinden gözyaşları döküp dururken.”¹¹⁶⁶

Şairin bu beytinde cinâs-ı merdûf örneği, ريم – يريم lafızlarında mevcuttur. Zira kelimelerden birinin başlangıç harfi diğer lafızda bulunmamaktadır. Aynı zamanda acuzu’l-beyitte “göz” ve “pınar” anlamlarına gelen عين – العين kelimeleri arasında tam cinâs türlerinden cinâs-ı mümâsil olduğu görülmektedir.

Ebû Temmâm’ın Malik b. Tavk et-Tağlibî’ye yazdığı methiyelerinden birinde, nâkıs cinâs türlerinden cinâslı lafızlardan birinin ortadaki harfinin fazla olması anlamına gelen cinâs-ı müktenif örneği şu şekilde karşımıza çıkmaktadır (Münserih):

أَنَّ ابْنَ طَوْقٍ بِنِ مَالِكٍ مَلِكٌ مَالِكُ أَمْرِ الْمَكَارِمِ الشُّمُسِ

“Andolsun ki İbn Tavk b. Mâlik kraldır, hem de herkesin yapmaktan çekindiği iyilik ve ihsanı sahiplenen kral.”¹¹⁶⁷

Şairin bu beyitte birden fazla cinâsı bir araya getirdiği görülmektedir. İlkinde memdûhun adı olan “Mâlik” ile “kral” anlamındaki ملك – مالك lafızlarını bir arada zikretmek suretiyle cinâs yapmaktadır. Bu lafızlardan birinin ortadaki harfi, diğer lafızın harflerine kıyasla fazla olduğu için nâkıs cinâsın türü mükteniftir. Diğer cinâsta ise, yazılışları aynı ancak anlamları farklı olan, özel isim “Mâlik” ile “sahip” anlamındaki مالك kelimesini bir arada zikretmek suretiyle tam cinâsın mümâsil türüne örnek vermektedir.

Şairin Ebû Dulef el-‘İclî’yi methettiği şiirlerinden birinde görülen aşağıdaki beyitte ise, cinâsı oluşturan lafızlardan birinin son harfinin fazla olmasını ifade eden nâkıs cinâs türlerinden cinâs-ı mutarrefe örnek görülmektedir (Tavîl):

¹¹⁶⁵ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 79.

¹¹⁶⁶ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 184.

¹¹⁶⁷ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 240.

يَمُدُّونَ مِنْ أَيْدٍ عَوَاصِمٍ نَصُورٌ بِأَسْيَافٍ قَوَاضٍ قَوَاضِبِ

“Onlar düşmana vuran, yardım dileyeni koruyan ellerini uzatırlar muhtaca, düşmana saldırır o eller ölüm saçan keskin kılıçlarla.”¹¹⁶⁸

Beyitte yer alan عواصم – عواصم ve قواضب – قواضب lafızları arasındaki farkın son harf fazlalığı olduğu net bir şekilde görüldüğünden, bu örneğin nâkıs cinâs türlerinden mutarref cinâsa ait olduğu söylenebilir.

Şairin şiirlerinde görülen nâkıs cinâs türlerinden bir diğeri, aynı harflerden oluşan iki lafızda harflerin sıralanışının farklı olmasını ifade eden cinâs-ı muhâlifdir. Aynı zamanda bu türden bir cinâsı, cinâslı lafızlarda harf sıralarının farklı olmasına delâlet eden cinâs-ı kalb da denilebilir. Ancak buradaki farklılık, lafızlardan birisinin kısmen ters çevrilmesinden ibaret olduğundan bu kalb-i ba‘z türünün örneğidir. Bu türün örneğini şairin ‘Ammûriyye fethi üzerine yazdığı şiirde görmek mümkündür (Basît):

بَيْضُ الصَّفَائِحِ لَا سُودُ الصَّحَائِفِ فِي مُتُونِهِنَّ جَلَاءُ الشُّكِّ وَالرَّيْبِ

“Şüpheyi giderip gerçeği ortaya çıkaracak olan parlak kılıçların keskin ağızlarıdır, müneccimlerin kara sayfalı kitapları değil.”¹¹⁶⁹

Bu beyitte, “enli kılıçların keskin ağızları” ile “kitaplar” anlamlarına gelen ve harf sıralamasına göre birbirlerinin kısmen tersi olan الصفائح – الصحائف lafızları arasında cinâs-ı muhâlif veya cinâs-ı kalbin kalb-i ba‘z türü bulunmaktadır.

Ebû Temmâm’ın şiirlerinde karşılaştığımız nâkıs cinâs türlerinden bir diğeri, cinâslı lafızların yazılışlarının aynı, harflerindeki noktaların farklı olması anlamına gelen cinâs-ı musahhafıdır. Bu türün bir örneği, şairin Süleyman b. Vehb’e hitaben yazdığı bir medih şiirinin aşağıdaki beytinde geçmektedir (Hafîf):

رُبَّ حَفْضٍ تَحْتَ الشُّرَى وَعَنَاءٍ مِنْ عَنَاءٍ وَنُضْرَةٍ مِنْ شُحُوبِ

“Kim bilir belki yorgunluk ve meşakkatten refah bir yaşam, çile ve ızdıraptan fayda, solgunluk ve bitkinlikten letâfet ve yüz aydınlığı elde edersin.”¹¹⁷⁰

Beyitte cinâsın şahidi, cinâslı lafızlar olan عناء – عناء kelimelerinin ilk harflerindeki nokta farklılığıdır. Bu farklılıktan dolayı beyit, cinâs-ı musahhaf örneğidir.

Ebû Temmâm’ın şiirlerinde görülen cinâs türlerine verilecek son örnekler, cinâslı lafızların kök harfleri itibariyle aynı olmasından ibaret olan cinâs-ı iştikâka dair olacaktır. Divanda yapılan tarama ve incelemeler neticesinde edindiğimiz intibâyâ göre, bu türün şairin divanında yer alan tüm cinâslar arasında en fazla örneğe sahip olan cinâs

¹¹⁶⁸ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 206.

¹¹⁶⁹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 40.

¹¹⁷⁰ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 119.

türü olduğu kesin bir kanaat olarak ifade edilmelidir. Ayrıcalıklı ve sıra dışı olma güdüsüyle hareket etmeyi tercih eden şairin bedî‘ sanatlarına olan zaafının da tesiriyle, beyitlerine dahil ettiği gerek özel isimler gerekse aktarılan düşüncenin yoğunlaştığı anahtar kelimelerin kökünden türettiği lafızlara şiirlerinde yer vermeyi ve bu lafızlar arasında cinâs bağı kurmayı şiir nazmında bir tarz olarak benimsediği anlaşılmaktadır. Ebû Temmâm'ın Malik b. Tavk et-Tağlibî'ye yazdığı methiyelerinden birinde bu türün örneklerinden biri şöyle zikredilmektedir (Kâmil):

مِنْ كُلِّ رِيْمٍ لَمْ تَرْمُ سُوءًا وَلَمْ تَخْلُطْ صَبِيَّ أَيَّامَهَا بِتَصَابِي

“Onlar (Zeynep ve Rebâb) asla kötülüğe meyletmemiş, gençlik günlerinde erkeklerle aşk maceralarına sürüklenmemiş ceylanlar gibidirler.”¹¹⁷¹

Sevdiği kadınların iffetli olduklarını, herhangi bir fenalığa bulaşmadıklarını dile getirdiği bu şiirde, şairin birden fazla cinâsa yer verdiği görülmektedir. Bunlardan ilkinde, aynı kökten olmasalar dahi kök harflerinin birbirine yakın olması nedeniyle iştikâkı andırmasını ifade eden “cinâs-ı müşâbehe” bulunmaktadır. Zira, “ceylan” ve “meyletmek, arzulamak” anlamlarındaki ريم – ترمُ lafızlarının kökleri aynı olmamakla birlikte, aynı kökten türetilme intibâsı oluşturmaktadır. Beyitte yer alan ikinci örnekte ise şair, “gençlik” ve “aşk yaşamak” anlamlarına gelen ve kökleri aynı olan تصابي – صبي kelimelerini bir arada kullanarak cinâs-ı iştikâka örnek vermiş bulunmaktadır.

Öte yandan Ebû Temmâm'ın birçok şiirinde cinâsla yetinmediği, bununla birlikte başka söz sanatlarını icrâ ettiği müşahade edilmektedir. Şairin cinâsla birlikte farklı söz sanatlarını iç içe kullanması, şiirlerinde yoğun bir şekilde kullandığı cinâslarına ayrıcalık kazandıran bir husus olarak göze çarpmaktadır. Bu yöntemle Ebû Temmâm'ın, dikkatleri ayrıcalık kazanmaya çalıştığı şiir nazmetme tarzına çekmeye çalışmış olması ihtimal dahilinde görülmektedir. Bu türe ait örneklerde birbirine karışan belâğî söz sanatlarının, beytin anlamına farklı tatlar kazandırdığı ve cinâslı lafızların görünüşlerine taalluk eden yüzeysellikten kurtararak beytin anlamsal boyutunun derinliklerine nüfuz etmesine imkan tanıdığı düşünülmektedir. Şairin bazı beyitlerinde cinâsı tıbakla, bazı beyitlerde de tasvirlerle desteklediği görülmektedir. Söz sanatlarının birbirini desteklediği örneklerden biri, şairin Alî b. el-Cehm'i methettiği şiirlerinden birinde geçen şu beyitte mevcuttur (Kâmil):

أَلْسِنَتٌ فَوْقَ بَيَاضِ مَجْدِكَ نَعْمَةٌ بِيَضَاءِ حَلَّتْ فِي سَوَادِ الْحَاسِدِ

“Bembeyaz şan ve şerefının ışıltısı üzerine, haset edenin hazmedemeyip içine oturan nimetlerle dolu parıltılı bir hayat sürdün.”¹¹⁷²

¹¹⁷¹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 76.

¹¹⁷² et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 403.

Memdûhun asaletle birlikte müreffeh bir yaşam sürmesini çekemeyenlerin durumunu dile getirdiği bu beyitte şairin, aynı kökten gelen “beyazlık” ve “beyaz” anlamındaki بياض – بيضاء lafızlarıyla cinâs-ı iştikâk yapmakla yetinmediği, cinâsın beyitle bağını güçlendirmek ve bütünleşmesini sağlayabilmek için “beyazlık” kelimesinin zıttı olan “siyahlık” lafzını zikrederek tıbâk yaptığı anlaşılmaktadır.

Şairin, Hâlid b. Yezîd eş-Şeybânî'nin methiyesinde olduğu gibi, memdûhun hayatındaki gelişmeleri dikkate alarak Haremeyn bölgesindeki mekan isimlerini kullanmak gibi bir vesileyle cinâslar türeterek şiirlerini bunlarla bezemesi hafife alınacak bir yetenek olarak görülmemektedir. Ancak cinâsın anlamı perdeleyecek kadar böylesine ön plana çıkması en hafif tabiriyle, şiirin ulaştığı kulaklarda bir rahatsızlığa yol açmaktadır. Öte yandan şiirin anlamı üzerine yoğunlaşması gereken dikkatleri, lafızların yüzeysel açıdan değerlendirilmesine sevk etmektedir. Bu bölümde zikredilen örneklerden anlaşılacağı üzere Ebû Temmâm, şiirlerini ifrât derecesine varacak kadar bedî' sanatlarıyla donatmayı şiir nazmında bir hedef olarak görmektedir. Edebî zevkin makul sınırları dışına çıkmaya aldırış etmediği anlaşılan şairin daha ziyade, şiirlerine yerleştirdiği söz sanatlarının çokluğu, şiirin zahiren ahenk ve melodi yönünden dikkat çekici olması gibi hususlara odaklandığı anlaşılmaktadır. Bu hususa işaret eden bazı âlimler şairin cinâsı gereğinden fazla kullandığını, bunun neticesinde bazı cinâsların soğuk, tuhaf ve tekellüfe yenik düşmüş olduğunu, bazılarının ise başarılı olarak nitelenebileceğini ifade etmektedirler. Öte yandan bazı eleştirmenler, söz sanatlarına gereğinden fazla yer verme şeklinde tezâhür eden bedî'ye düşkünlüğün aşırılık sınırlarına dayanmasının, şiirlerinin anlamsal boyutunda doğru yaklaşımı gözden kaçırmaya ve şiir nazmının kulaklara hatta ruha ağır gelmesine yol açtığını belirtmektedirler.¹¹⁷³

5.6.4. Tıbâk

Sözü anlamsal açıdan güzelleştiren sanatları ifade eden muhassinât-ı ma'neviyyeden olan ve “mutâbakat, tatbîk, tetâbuk, tezât, tekâfu” gibi farklı isimlerle de anılan tıbâk, “anlam bakımından aralarında zıtlık bulunan lafızların bir ibare içerisinde uyumlu bir şekilde yer alması” olarak tanımlanmaktadır. Birçok belâgat âlimine göre terimin en meşhur tanımı “birbirine zıt iki anlamı bir ifadede toplamak” şeklindedir.¹¹⁷⁴ Bu söz sanatıyla ilgili olarak, aralarında tıbâk bulunan unsurları hakikat ve mecâz yönünden değerlendiren yaklaşımların varlığına işaret edilmelidir. Buna göre

¹¹⁷³ el-Bâkîllânî, *İ'câzu'l-Kur'ân*, s. 110; el-Curcânî, 'Abdulkâhir, *Esrâru'l-Belâga*, s. 15; el-Hafâcî, *Sirru'l-Fesâha*, s. 193; el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 287; İbnu'l-Esîr, *Diyâu'd-Dîn, el-Meselu's-Sâir*, I, 264.

¹¹⁷⁴ el-Kazvînî, *el-İdâh*, II, 348; es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, s. 423; İbn Reşîk, *el-'Umde*, II, 5; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 303; Feyyûd, *'İlmu'l-Bedî'*, s. 138; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, s. 478.

aralarında zıtlık bulunan lafızların her ikisinin de mecâz olmasını tıbâk olarak görmeyip, tekâfû diye adlandıranlar bulunmaktadır.¹¹⁷⁵ Kudâme b. Ca'fer de tıbâk için "tekâfû" terimini kullanmaktadır.¹¹⁷⁶ Ancak belâgatçılarının genel kanaati, zıt kelimelerin hakikî veya mecâzî olmasının bir fark teşkil etmediği ve tıbâk ile tekâfû arasında bir fark olmadığı yönündedir.

Tıbâk sanatı, zıt kelimelerin isim, fiil veya harf olmasına göre çeşitlilik arz etmektedir. Buna göre tıbâk; iki isim arasında, iki fiil arasında, iki harf arasında veya bir isim ve bir fiil arasında meydana gelebilir. Öte yandan tıbâk, aynı kökten türemiş veya bir lafzın bir olumlu bir de olumsuz olarak ya da birinin emir diğerinin nehiy formatında kullanımına dayalı tıbâğa ise "tıbâk-ı selb" veya "olumsuz tıbâk" adı verilmektedir.¹¹⁷⁷

5.6.4.1. Ebû Temmâm'ın Şiirlerinden Bazı Tıbâk Örnekleri

Bedî' söz sanatlarının farklı türlerini şiirlerinde kullanmaya özel bir gayret sarfeden Ebû Temmâm'ın en çok ilgi duyduğu sanatlardan birisi de tıbâktır. Şairin bu türe olan ilgisini, tıbâk sanatının şiirlerinde çok sık yer almasından anlamak mümkündür. Doğasındaki tezat nedeniyle, Ebû Temmâm'ın karakterine en uygun sanatın tıbâk olduğu düşünülmektedir. Zira kendi iç dünyasında yaşadığı gelgitler, Araplığıyla ilgili iddialara karşı verdiği mücadeleler, müvelled şiir akımının öncülerinden olmasına rağmen geleneksel çizgide kalma çabaları, döneminde yaşayan şairlerin bir çoğunun tercih ettiği ahlâkî değerlere aykırı yaşam tarzına karşın muhafazakar duruşunda ortaya koyduğu ısrar, dönemine kıyasla muhafazakar kişiliğine rağmen şiirlerine yansıyan edebe aykırı sözler, bir zamanlar methettiği kişileri en ağır ifadelerle hicvetme gibi düşünce, duygu ve ilişkilerinde yaşadığı çelişkiler sebebiyle tıbâk, şairin karakterini en çok yansıtan hatta karakteriyle bire bir örtüşen söz sanatıdır. Tıbâk sanatının şairin divanında yoğun bir şekilde görülmesini, tıbâğın zıtlık üzerine kurulu yapısıyla şairin çelişkili karakteri arasındaki doku ve frekans uyumu üzerinden açıklamak oldukça makul görünmektedir.

Aynı cinâsta olduğu gibi, Ebû Temmâm'ın farklı şiir türlerinde tıbâk sanatını tüm çeşitleriyle görmek imkan dahilindedir. Şairin, Muhammed b. Hassân ed-Dabbî'yi övdüğü aşağıdaki şiirini, zıt öğelerin her ikisinin isim ve fiil olmak üzere farklı tıbâk türleriyle donattığı görülmektedir (Basî):

لَوْلَا ابْنُ حَسَّانَ مَاتَ الْجُودُ وَأَنْتَشَرَتْ
مَنَاحِسُ الْبُحْلِ تَطْوِي كُلَّ إِحْسَانٍ

¹¹⁷⁵ es-Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân, *Mu'tereku'l-Akrân fi I'câzi'l-Kur'an*, (thk.: Alî Muhammed ei-Bicâvî), Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Kahire 1973, I, 423.

¹¹⁷⁶ İbn Ca'fer, *Nakdu's-Şi'r*, s. 147; el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 291.

¹¹⁷⁷ el-Kazvînî, *el-İdâh*, II, 348-350; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 303; Feyyûd, *'İlmu'l-Bedî'*, s. 141-146.

يَدٌ مِنَ الْيُسْرِ فَدَّتْ حُلَّتِي غُسْرِي
 وَصَالَحْتَنِي اللَّيَالِي بَعْدَمَا رَجَحْتُ
 فَالْيَوْمَ سَالَمَنِي دَهْرِي وَذَكَّرَنِي
 يَا مَنْ بِهِ بَدُنْتُ مِنْ بَعْدِ مَا هَزُلْتُ
 كُنْ لِي مُجِيرًا مِنَ الْأَيَّامِ إِنَّ لَهَا
 حَتَّى مَشَى غُسْرِي فِي شَخْصِ غُرِّيَانِ
 عَلَى سُورِي عُثُومِي أَيَّ رُجْحَانِ
 مِنَ الْمَدَائِحِ مَا قَدْ كَانَ أَنْسَانِي
 مِيَّ الْمُنَى وَأَرْتَنِي وَجْهَ حُسْرَانِي
 يَدًا تُفَجِّصُ عَنْ سِرِّي وَإِعْلَانِي

“Cömertlik öldü İbn Hassân olmasaydı, her iyiliği kaplayıp örterek cimriliğin uğursuzlukları yayılırdı.”

“Kolaylık getiren bir el zorluklarımın kıyafetlerini yırtıp parçaladı, öyle ki zorluklarım çıplak bir şahıs gibi çekip gitti.”

“Geceler barıştı benimle, dertlerim sevinçlerime iyiden iyiye ağır bastıktan sonra.”

“Zamanım barışçıl davrandı bana, bana unutturduğu methiyeleri yeniden hatırlattıktan sonra.”

“Ey zayıf düştükten ve hüsrانımın yüzünü bana gösterdikten sonra ümitlerimi canlandırıp güçlendiren!”

“Günlerin zorluklarından kurtarıcım ol, zira onun gizli ve saklımı araştırıp karıştıran bir eli bulunmaktadır.”¹¹⁷⁸

İlk beyitte “cömertlik” ve “cimrilik”, ikinci beyitte “kolaylık” ve “zorluk”, üçüncü beyitte “sevinçler” ve “kederler” ve son beyitte “gizlilik” ve “açıklık” lafızları arasında gördüğümüz tıbâklar, iki zıt isim arasında gerçekleşen tıbâk sanatına örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca dördüncü beyitte “bana hatırlattı” ve “bana unutturdu”, beşinci beyitte “irileşti, güçlendi” ve “zayıfladı” kelimeleri arasında görülen tıbâklar ise, iki fiil arasında gerçekleşen tıbâk örneklerindedir. Bu fiiller arasındaki tıbâk, olumsuzluk edatı kullanılmaksızın karşıtlığa dayalı olduğu için “tıbâk-ı icâb” türündendir.

Keza şairin Abdullâh el-Kâtib b. Yezîd el-Mubârekî'yi hicvettiği şiirinde neredeyse her bir beyiti zıt isimler arasında gerçekleşen tıbâkla donattığı görülmektedir (Serî⁴):

مَا أَنْتَ إِلَّا الْمَثَلُ السَّائِرُ
 يَعْرِفُهُ الْجَاهِلُ وَالْحَايِرُ
 فَانْتَابَ هَا الْوَارِدُ وَالصَّادِرُ
 فَكَهْفَةٌ ضَمَّ بَسْتَانُهَا

¹¹⁷⁸ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 312-313.

ذَنْبٌ فَلَاةٍ كَيْدُهُ دَارِعٌ صَادَفَ ظَبْيًا كَيْدُهُ حَاسِرٌ

“Sen cahilin ve arifin bildiği, dillerde dolaşan örnekten başka bir şey değilsin.”

“Sen bostanı yağmalanmış bir meyve gibisin, gelen geçen herkesin musallat olduğu.”

“Sen çorak toprakların hilesi kamuflle edilmiş, hilesi açığa çıkmış çaresiz bir ceylana rastlayan açgözlü kurdusun.”¹¹⁷⁹

İlk beyitte “cahil” ve “arif”, ikinci beyitte “gelen” ve “giden”, son beyitte ise “zırha bürünmüş” ve “açığa çıkmış” kelimeleri arasında zıt isimler arasında gerçekleşen tıbâk örneği bulunmaktadır.

Aşağıdaki beyitler ise, Ebû Temmâm’ın gazellerinde görülen zıt isimler arasında gerçekleşen tıbâk sanatına örnek olarak gösterilebilir (Kâmil):

أَحْبَابَهُ لِمَ تَفْعَلُونَ بِقَلْبِهِ مَا لَيْسَ يَفْعَلُهُ بِهِ أَعْدَاؤُهُ
مَطَرٌ مِنَ الْعَبْرَاتِ حَدِي أَرْضُهُ حَتَّى الصَّبَاحِ وَمُقَلَّتَايَ سَمَاوُهُ

“Ey dostları! Düşmanlarının dahi yapmadıkları eziyetleri, neden onun kalbine çektiriyorsunuz?”

“Gözyaşları yağmurunun sabaha kadar döküldüğü toprağıdır yanağım, gökyüzüdür gözlerim.”¹¹⁸⁰

Duygularına karşılık vermeyerek kalbini yaralayanlara sitem ettiğini anladığımız beyitlerde şair, “dostlar” ve “düşmanlar”, “yer” ve “gök” kelimeleri arasında tezat ilişkisi üzerinden muradına ulaşmak adına gayret sarfetmektedir.

Ebû Temmâm’ın şiirlerinde karşılaştığımız tıbâk türlerinden bir diğeri, zıt anlamlı fiiller arasında gerçekleşen tıbâktır. Şairin, Ebû Dulef el-‘İclî’yi övdüğü bir şiirinde yer alan aşağıdaki beyitte, verilen sözden dönmenin sonuçlarının ölümcül savaşlarla aynı olduğunu zıt anlamlı fiiller aracılığıyla dile getirdiğine şahit olmaktayız (Basît):

رَأَى الْجِمَامَ شَقِيقَ الْخُلْفِ فَاتَّفَقَا فِي نَاطِرِيهِ وَإِنْ كَانَ قَدِ اخْتَلَفَا

“Ölümcül savaşlarla sözden dönmeyi sonuçları itibariyle birbirine eşit gördü, birbirlerinden farklı olsalarda.”¹¹⁸¹

Verilen sözden dönmenin yapılacak ihsanı, sonucunda muhakkak ölüm olan savaşların da hayatı sonlandırıp ortadan kaldıracığını dile getiren şair, “anlaşmak, ortak paydada buluşmak” ve “farklılık göstermek” anlamları taşıyan zıt fiiller üzerinden

¹¹⁷⁹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 352.

¹¹⁸⁰ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 148.

¹¹⁸¹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 366.

tıbâk-ı îcâb örneği sergilemektedir.

Ebû Temmâm'ın Muhammed b. Sa'îd es-Sağrî'ye yönelttiği medihlerinden birinin mukaddimesinde, zıt anlamlı fiiller arasında gerçekleşen tıbâk-ı îcâbın en güzel örneklerinden biri görülmektedir (Tavîl):

وَعَهْدِي بِهَا تُحْيِي الْهَوَىٰ وَتُمِيتُهُ وَتَشْعَبُ أَعْشَارَ الْفُؤَادِ وَتَصَدِّعُ

“Onun aşkımla hicranıyla diriltip, visâliyle öldürmesine, paramparça olmuş kalbimi visâliyle birleştirip, hicrânıyla parçalamasına o kadar alıştım ki.”¹¹⁸²

Aşkını hicran acısıyla yaşatıp vuslat ile öldüren, onlarca parçaya ayrılmış kalbini vuslatıyla onarıp çekip gitmesiyle yeniden parçalayan sevgiliyi anlattığı bu beyitte şair, “diriltmek” ve “öldürmek”, “birleştirmek” ve “parçalamak” fiillerini bir arda kullanarak, iki ayrı tıbâk gerçekleştirmektedir. Her iki tıbâk da zıt fiiller arasında gerçekleştiği için “tıbâk-ı îcâb” türüne girmektedir.

Ebû Temmâm'ın Ahmed b. Ebî Dâvûd'u methettiği bir şiirinde görülen aşağıdaki beyitler, şairin şiirlerinde kullandığı tıbâkların spontane olarak gelişmediğini, aksine şairin bu tıbakları amaç olarak belirleyerek ona göre bir kurgu geliştirdiğini ortaya koymaktadır (Hafîf):

قَدْ بَنَيْتُمْ عَرْسَ الْمَوَدَّةِ وَالشَّحْـ نَاءٍ فِي قَلْبِ كُلِّ قَارٍ وَبَادٍ
أَبْعَضُوا عَزْزَكُمْ وَوَدُّوا نَدَاكُمْ فَكَّرُواكُمْ مِنْ بَغْضَةٍ وَوَدَادٍ
لَا عَدَمْتُمْ غَرِيبَ مَجْدٍ رَبِّفْتُمْ فِي عُرَاهِ نَوَافِرِ الْأَضْدَادِ

“Sevgi ve nefreti, şehirde ve çölde yaşayan herkesin kalbine ekerek yaydınız.”

“Şeref ve izzetinizi kıskanıp buğzettiler, cömertliğinizden nasiplenmeyi dilediler, size karşı nefret ve sevgi duyguları beslediler.”

“Allah sizi, birbirine zıt duyguları bir araya getireceğiniz eşsiz bir şan ve şereften yoksun bırakmasın.”

İlk beyitte zıt isimler olan “sevgi” ve “nefret”, ikinci beyitte anlamları zıt fiiller olan “buğz etmek” ve “sevmek” arasında karşıtlık esasına dayalı tıbâk-ı îcâb bulunmaktadır. İlk beyitte geçen tıbağın ikinci beyitte tekrarlandığı görülmektedir. Esasen methiye olarak tasarladığı şiirin içerdiği bu beyitlerde şairin, insanların memdûha ve kabilesine karşı besledikleri farklı algıları sergilediği anlaşılmaktadır. Şair zıt duyguları bir arada zikrederek insanların memdûhun şan ve şerefini kıskandıklarını, buna rağmen cömertliklerinden faydalanmayı arzuladıklarını dile getirmektedir. Bu bağlamda şairin olumsuz duyguları methiyeyi pekiştirme araçlarından birine

¹¹⁸² et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 320.

dönüştürmeyi başardığı belirtilmelidir. İlk iki beyitte zikrettiği zıt duygulara son beyitte geçen “zıt uyumsuzlar” anlamındaki *الأضداد* *نَوَافِرُ* terkihiyle işaret etmektedir. el-Merzûkî, memdûha ve kabilesine karşı insanların kalplerine yerleşen zıt uyumsuz duygulardan kasdın, ikinci beyitteki şeref ve makamlarının kıskanılması ve cömertliklerinin sevilmesi olduğunu ifade etmektedir.¹¹⁸³

Şairin zıt fiiller arasında gerçekleştirdiği tıbâk örneklerini farklı şiir türleri arasında görmek mümkündür. Beyit sayısı bakımından divanında son sırada yer alan zühd şiirleri, aşağıdaki beyitteki gibi tıbâk-ı icâb arasında gösterilebilecek zıt fiillerden ibaret örnekler içermektedir (Tavîl):

تَحُومٌ عَلَى إِذْرَاكِ مَا قَدْ كُفِّيَتْهُ وَتُقْبِلُ بِالْأَمَالِ فِيهِ وَتُدْبِرُ
وَأَحْلِصْ بِذَا لِلَّهِ صَدْرًا وَنِيَّةً فَإِنَّ الَّذِي تُخْفِيهِ يَوْمًا سَيُظْهِرُ
وَقَدْ يَسْتُرُ الْإِنْسَانُ بِاللَّفْظِ فَعَلَهُ فَيُظْهِرُ مِنْهُ الطَّرْفُ مَا كَانَ يَسْتُرُ

“Mahrum bırakıldığın şeyleri elde etmek için çabalayıp duruyorsun, kah ümitlerle ona yöneliyor kah yüz çeviriyorsun.”

“Kalbini ve niyetini samimi kıl Allah’a, gizlediğin şey bir gün mutlaka çıkacak ortaya.”

“İnsan gizleyebilir sözle yaptıklarını, ancak gözler açığa çıkarır gizlenenleri.”¹¹⁸⁴

Ebû Temmâm’ın şiirlerinde, başka bir tıbâk çeşidi olan aynı kökten türemiş veya bir lafzın bir olumlu bir de olumsuz olarak kullanımına dayalı tıbâğı ifade eden tıbâk-ı selb örnekleri de mevcuttur. Bunun örneklerinden biriyle şairin ‘Amr b. Tavk’ı övdüğü şiirlerinden birinden alıntılanan şu beyitte karşılaşılmaktadır (Kâmil):

فَنَعِمْتُ مِنْ شَمْسٍ إِذَا حُجِبَتْ بَدَتْ مِنْ نُورِهَا فَكَأَنَّهَا لَمْ تُحَجَبِ

“Güneş gibi parlak yüzlü bir cariyenin cemaline mazhar oldum, o parlak yüzü örtüldüğünde, örtüyü delip geçen nurundan dolayı örtülmemiş gibi göründü adeta.”¹¹⁸⁵

Cariyenin güzel yüzünü bulutların ardından ışık saçan güneşe benzeten şair, bu tasviri ifade edebilmek adına “örtünmek, kapanmak” anlamındaki fiili bir defa olumlu, bir defa da olumsuz kullanarak tıbâk-ı selbe örnek vermektedir.

Bu türün bir başka örneği şairin ‘Ayyâş b. Lehî’a’yı methettiği şiirlerinden birinin giriş bölümünde görülmektedir (Tavîl):

¹¹⁸³ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 368.

¹¹⁸⁴ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 594-595.

¹¹⁸⁵ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 95.

رَضِيْتُ الْهَوَى وَالشَّوْقَ خِدْنًا وَصَاحِبًا فَإِنْ أَنْتِ لَمْ تَرْضَيْ بِذَلِكَ فَاغْضَبِي

“Aşk ve özlemi sevgili ve dost edinmeye razı oldum, sen bunu kabul etmezsen eğer bana kızabilirsin.”¹¹⁸⁶

“Razı olmak” fiilinin olumlu ve olumsuz kullanımı üzerinden gerçekleştirdiği tıbâk-ı selb ile, sevgiliye beslediği ancak karşılık bulamadığı aşk ve bitmek bilmeyen özlemi dile getirmektedir.

Aynı fiilin olumlu ve olumsuz kullanımı esasına dayalı tıbâk-ı selbe ait örnekleri, Ebû Temmâm’ın fahr temalı şiirlerinde de görmek mümkündür. Bunlardan biri aşağıdaki beyitte şöyle görülmektedir (Basît):

مَا آبَ مَنْ آبَ لَمْ يَظْفَرْ بِبُعَيْتِهِ وَلَمْ يَغِبْ طَالِبٌ لِلنُّجْحِ لَمْ يَخِبِ

“Hedefine ulaşmadan gurbetinden dönen gurbetten dönmüş sayılmaz, hedefini gerçekleştirmede başarılı olan ise gurbete gitmiş sayılmaz.”¹¹⁸⁷

Şaire göre, bir hedef uğruna vatan ve sevdiklerinden ayrı düşenin gurbetinin son bulma kriteri hedefe ulaşıp ulaşmamaya bağlıdır. Şair bu kanaatini dile getirirken, “dönmek” anlamına gelen fiili bir olumlu, bir defa da olumsuz kullanarak tıbâk-ı selb örneği ortaya koymaktadır.

Aynı türler arasında kurgulanan tıbâk kadar yoğun olmasa da Ebû Temmâm’ın şiirlerinde görülen tıbâk çeşitlerinden bir diğeri, biri isim diğeri fiil olmak üzere iki farklı unsur arasında yapılan tıbâktır. Bunun örneklerinden biriyle, Ebû Sa‘îd es-Sağrî’ye yöneltilen medihlerden birinde gördüğümüz aşağıdaki beyitte karşılaşmaktayız (Tavîl):

هِيَ الْبَدْرُ يُغْنِيهَا تَوَدُّدٌ وَجْهَهَا إِلَى كُلِّ مَنْ لَاقَتْ وَإِنْ لَمْ تَوَدِّدِ

“O ay kadar güzel sevgilinin yüzünün cemâli, karşılaştığı kişileri mutlu etmeye yeter, onlara karşı sevgi göstermese bile.”¹¹⁸⁸

Şair beyitte, “yüzünün güzelliği” ve “sevecen davranmak, sevgi göstermek” anlamlarını taşıyan تَوَدُّدٌ – تَوَدَّدَ aynı kökten gelen ancak tür olarak birbirinden farklı masdar ve fiil arasında tıbâk gerçekleştirmiştir.

Ebû Temmâm’ın şiirlerinde -nadiren görülse de- karşılaştığımız son tıbâk türü zıt harfler arasında gerçekleşen tıbâktır. Zühd şiirleri arasında yer alan aşağıdaki beyitte şair, anlamları zıt olan harf-i cerleri aynı ibare içinde kullanarak harfler arasında tıbâk türüne örnek vermektedir (Tavîl):

¹¹⁸⁶ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 147.

¹¹⁸⁷ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 551.

¹¹⁸⁸ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 23.

فَيَا لَيْتَنِي مِنْ بَعْدِ مَوْتِي وَمَبْعَثِي أَكُونُ زَفَاتًا لَا عَلَيَّ وَلَا لِيَا

“Ah keşke ölümüm ve dirilişimden sonra, çürümüş bir ceset olsam, hesabım ne lehime ne de aleyhime.”¹¹⁸⁹

Bulduğu her fırsatta tıbâk veya başka bir belâğî sanatı kullanma şansını kullanmaktan yana tercih sergileyen şairin ölüm ve sonrasına dair temennilerinin dile getirildiği beytinde, “*lehine*” ve “*aleyhine*” anlamındaki harfi cerlerle tıbâk yapıldığı görülmektedir.

Ebû Temmâm'ın şiirlerinde tıbâk sanatının kullanımı hakkında eleştirmenler arasında görüş ayrılıkları olduğu görülmektedir. Şairin tıbâğı sade ve basit haliyle kullandığını ifade edenler olduğu gibi, şairin bu sanatı komplike bir yapıya kavuşturarak felsefî bir üslupla şiirlerine dahil ettiği kanaatine sahip eleştirmenlerin varlığına işaret edilmelidir. Tıbâğı Ebû Temmâm'ın şairliğine ışık tutan bir unsur olarak gören bu yaklaşıma göre, şair tıbâkta şiir deneyimine katkıda bulunacak ihtiyaç duyduğu araçları görmüş ve bunlardan tam da gerektiği gibi en verimli şekilde yararlanmıştı. Bu eleştirmenlere göre, kısaca zıtlar arasındaki mücadeleyi ifade eden diyalektik kavramının, Hegel ve Marks gibi batılı filozoflarca bilinmezden önce Ebû Temmâm'ın zihninde şekillendiğini söylemek abartı olarak görülmeyecektir. Şairin, bu mücadelenin hayatın özü ve sırrı olduğunun farkına vardığını, hayatın bu mücadele içinde yenilerek geliştiğini, bu mücadele olmadan hayatın tükenip yok olacağını ileri sürmektedirler. Öte yandan Ebû Temmâm'ın bu mücadelenin künhüne vakıf olmasını, içindeki tıbâk sevgisini körükleyen asıl neden olarak görmektedirler.¹¹⁹⁰

Ebû Temmâm'ın tıbâklarına dair, Şevkî Dayf'ın da yukarıda zikredilen görüşlere yakın bir pozisyon aldığını söylemek mümkündür. Zira Dayf, Ebû Temmâm'ın tıbâğı komplike bir tarzla bazen cinâsla bazen de tasvirle iç içe kullandığını, şiir zekası ve dehasının ışığında elde ettiği tezatlık ilkesini pek çok duyguyu tahlil etmenin aracı olarak görerek eşsiz üslubuyla derin delâleti olan şiirler nazmettiğini ifade etmektedir.¹¹⁹¹ Bu türden bir kullanımın, şairin üslubunda zaten mevcut olan tekellüfü tırmandıracağı, söz konusu örneklerin anlaşılabilirlik düzeyini aşağılara çekerek muhatabın zihninde karşılık bulmakta zorluklarla karşılaşacağı tahmin edilmektedir. Öte yandan tıbâk sanatı, her ne kadar şairin çelişkilerle dolu karakteriyle örtüşen ve kişiliğini en doğru şekilde yansıtan belâğî sanat olsa da Şevkî Dayf'ın işaret ettiği komplike kullanımların tıbâkların miktarıyla kıyaslandığında bir olgu oluşturacak kadar çok olmadığı ifade edilmelidir. Zira örneklerden de anlaşılacağı üzere, şairin tıbâklarının

¹¹⁸⁹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 602.

¹¹⁹⁰ Dayf, *el-Fennu ve Mezâhibuhû fi 'ş-Şi'ri'l-'Arabî*, s. 250; el-Muhârib, *Ebû Temmâm Beyne Nâkidîhi*, s. 424-429.

¹¹⁹¹ Dayf, *el-Fennu ve Mezâhibuhû fi 'ş-Şi'ri'l-'Arabî*, s. 230.

geneli beyitleri oluşturan lafızlarla yüzeysel ve zâhirî bir temas gerçekleştirmekte, anlam derinliğine ulaşmaktan uzak bir seviyede seyretmektedir. Başka bir ifadeyle şairin tıbâklarının geneli basit, sade, zıt anlamlı kelimelerin bir ibare içinde salt zikrine dayalı ve kolay algılanabilir özellikler sergilemektedir. el-Âmidî'nin *el-Muvâzene* adlı eserinde “*et-Tâî'nin hoş görülmeyen tıbakları*” adlı bir bölüm tahsis etmesi, bu bölümde yüzeysellik ve iticilikle nitelediği bazı tıbâk örneklerine karşı okuyucuyu uzak durması yönünde uyarması¹¹⁹² oldukça tutarlı bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir.

5.6.5. Mukâbele

Bedî' ilminde muhassinât-ı ma'neviyyeden olan mukâbele, “*bir ifadede anlam bakımından aralarında zıtlık bulunmayan iki veya daha lafzı bir arada zikrettikten sonra, aynı sırayı takip ederek bunların zıtlarını zikretme*” şeklinde tanımlanmaktadır.¹¹⁹³ Belâgat âlimleri arasında mukâbeleği tıbâkın bir çeşidi olarak görenler olduğu gibi,¹¹⁹⁴ müstakil bir söz sanatı olarak görenler de bulunmaktadır. Ancak bu sanata dair yaygın kanaat, tıbâğın ikiden fazla zıt anlamlı lafzı içermesi halinde mukâbeleğe dönüşmesidir.¹¹⁹⁵ Belâgat âlimleri en üst düzey ve en belîğ mukâbelenin, tekellüfe kaçmamak veya onu çağrıştırmamak kaydıyla çok sayıda zıt öge içeren mukâbele olduğunu ifade etmektedirler. Zıt ögelerin sayısına göre mukâbelenin beş türü bulunmaktadır. Bunlar ikişer, üçer, dörder, beşer ve altışar unsurdan oluşan iki grup arasında meydana gelmektedir.¹¹⁹⁶ Mukâbele, tekellüfe bulaşmadan doğal bir şekilde kullanıldığında söze güzellik, açıklama ve derinlik katan bir belâgat sanatıdır. Delâlet itibariyle zıt ögelerin aynı amaca hizmet etmek üzere bir bağlamda toplanması, anlamın derinleşmesini ve kapsam alanının genişlemesini beraberinde getirecektir. Ancak diğer belâgî sanatlarda olduğu gibi tekellüfe kaçan ve öncelik sıralamasında anlamın önüne geçen mukâbelenin, manayı daraltması ve sözün doğallığını, akıcılığını ve kolay anlaşılabilirliğini çekip alması kaçınılmaz olacaktır.¹¹⁹⁷

5.6.5.1. Ebû Temmâm'ın Şiirlerinden Bazı Mukâbele Örnekleri

Ebû Temmâm'ın şiirlerinde mukâbele sanatına dair örnekler, bundan önce zikredilen diğer belâgat sanatlarına dair görülen örnekler kadar yoğun değildir. Buna rağmen divanında yer alan farklı şiir türlerinde mukâbele örnekleriyle karşılaşmak mümkündür. Şairin, İlyâs b. Esed'in hastalanması üzerine şifa dilekleriyle birlikte sabır tavsiyesinde bulunduğu methiyesinde, ikişer unsurdan oluşan zıt iki kelime grubu

¹¹⁹² el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 290.

¹¹⁹³ el-Kazvîni, *el-İdâh*, II, 353; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 302; Feyyûd, *'İlmu'l-Bedî'*, s. 154.

¹¹⁹⁴ el-Kazvîni, *el-İdâh*, II, 353;

¹¹⁹⁵ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, s. 424; İbn Reşîk, *el-'Umde*, II, 15; Feyyûd, *'İlmu'l-Bedî'*, s. 154.

¹¹⁹⁶ el-Kazvîni, *el-İdâh*, II, 354-355; Feyyûd, *'İlmu'l-Bedî'*, s. 154-156.

¹¹⁹⁷ el-Cârim, Alî, Emîn, Mustafâ, *el-Belâgatu'l-Vâdiha fi'l-Beyân ve'l-Me'ânî ve'l-Bedî'*, (thk.: Kâsım Muhammed en-Nûrî), Mektebetu Dâri'l-Fecr, Beyrut 2014, s. 536.

arasında gerçekleşen mukâbelenin en güzel örneklerinden biri karşımıza çıkmaktadır (Basît):

قَدْ يُنْعِمُ اللَّهُ بِالْبَلْوَى وَإِنْ عَظُمَتْ وَيَبْتَلِي اللَّهُ بَعْضَ الْقَوْمِ بِالنِّعَمِ

“Ne kadar büyük olursa olsun, bela ve musibetle nimetlendirebilir Allah bazılarını, bazılarını da nimetlerle imtihan eder.”¹¹⁹⁸

Hastalığın memdûhun nefesine yüklediği manevî baskıyı hafifletmek adına başa gelen musibetleri nimet, nimetleri de imtihan vesilesi olarak gören bir yaklaşımla hitabını şekillendiren şair, sadru'l-beytte yer alan “nimetlendirme-musibet” grubunu acuzu'l-beytte yer alan “sınama-nimetler” grubuyla mukâbele yoluyla karşılayarak kanaatini muhataba iletmeye çalışmaktadır. İkinci grupta yer alan ilk grubun zıttı olan kelimelerin ilk gruptaki sırayı takip ettiği açıkça görülmektedir. Mukâbeleyle örnek olarak gösterdiğimiz bu beytin, el-Âmidî'nin Ebû Temmâm'ın şiirlerinde gördüğü ve “iyi” olarak değerlendirdiği nadir tıbâklardan saydığına işaret edilmelidir.¹¹⁹⁹ İki den fazla zıt öge içerdiği için mukâbele sayılan bu örnekten yola çıkarak, el-Âmidî'nin mukâbeleyle tıbâk sanatı içinde mütalaa ettiği ve müstakil bir tür olarak görmediği sonucuna varmak mümkün olacaktır.

Şairin Ebu Said es-Sağrî'ye hitaben nazmettiği bir methiyesinde, mukâbele sanatı yönünden bazı Arap edebiyatçıların beğenilerini kazandığını açıkça dile getirdikleri aşğıdaki beyit karşımıza çıkmaktadır (Tavîl):

وَكُنْتُ لِنَاشِيهِمْ أَبًا وَلِكَهْلِهِمْ أَخًا وَلِذِي التَّمْوِسِ وَالْكَبْرَةِ ابْنَمَا

“Onların çocuklarına baba, yetişkinlerine kardeş, beli bükülmüş ve kocamış yaşlılarına da evlattın sen.”¹²⁰⁰

Memdûhun cesaretinin yanında kavminin büyük küçük tüm bireylerinin sevgilerini kazandığını ifade eden şair, ilk taksimde “çocuk-baba”, sonrakinde “yetişkin-kardeş” ve en sonda ise “yaşlı-evlat” gruplarını birbirinin karşısında zikretmek suretiyle mukâbele yapmaktadır. İbn Reşîk el-Kayrevânî bu beyitteki mukâbelenin, bu sanatın en muhkem örneklerinden biri olarak görürken, mukâbele taraflarının şair tarafından en adil ve en dengeli şekilde taksim edilen örnekleri arasında göstermektedir.¹²⁰¹

Ebû Temmâm'ın diğer tüm sanatlarında görüldüğü gibi, mukâbeleleri arasında da doğallıktan uzaklaşarak tekellüfe düştüğünü hissettiğimiz örneklere rastlanmaktadır. Bu örneklerden biri, şairin dönemin yeniliklerine uygun olarak şarap tasviriyile başladığı

¹¹⁹⁸ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 280.

¹¹⁹⁹ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 290.

¹²⁰⁰ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 235.

¹²⁰¹ İbn Reşîk, *el-'Umde*, II, 20.

Nasr b. Mansûr b. Bessâm'ı methettiği şiirinin mukaddimesinde yer alan şu beyitte karşımıza çıkmaktadır (Tavîl):

بِقَاعِيَّةٍ تَجْرِي عَلَيْنَا كُؤُوسُهَا فَتُبْدِي الَّذِي نُخْفِي وَتُخْفِي الَّذِي نُبْدِي
*“Bize sunulan Bekâa şarabının kadehlerini devirip sarhoş olduğumuzda, şarap gizlediğimizi açığa vurur, açığa çıkardığımızı da gizler.”*¹²⁰²

Bu örnekte mukâbele acuzu'l-beytte yer alan ikişer öğeden ibaret “açığa çıkarır-gizlediğimizi” ve “gizler-açığa çıkardığımızı” denklemindedir. Şarabın sarhoş ettiği kişilerin kalplerindeki aşk, nefret, düşmanlık, kıskançlık gibi gizli sır ve duyguların ortaya dökülmesine, sarhoşluk dışındaki normal vakitlerde gösterilen vakar, uysallık, takva ve saygınlık gibi meziyetlerin de gizlenmesine yol açtığını ifade etmektedir. Mukâbelenin ilk grubunu oluşturan “açığa çıkarır-gizlediğimizi” öğeleriyle ifade edilmek istenen anlamın doğru olduğu ve bu ifadenin tekellüften uzak gayet doğal bir ifade olduğu anlaşılmaktadır. Ancak şairin, mukâbelenin ikinci kısmını oluşturan “gizler-açığa çıkardığımızı” öğelerini, ifade etmeye çalıştığı anlamdan ziyade bedî' kaygısıyla zikrettiği ve anlamı merkeze alması gerekirken belâgatı hedeflediği tahmin edilmektedir.

İkişer öğeden oluşan zıt kelime grupları arasında meydana gelen mukâbele örneklerinden bir diğerini, şairin Halife el-Me'mûn'u methettiği bir şiirinde geçen aşağıdaki beyitte görmek mümkündür (Kâmil):

هَذَا أَمِينِ اللَّهِ آخِرُ مَصْدَرٍ شَجِي الطَّمَّاءِ بِهِ وَأَوَّلُ مَوْرِدٍ
*“Ey Allah'ın güvenilir halifesi! Susuzluktan boğazı düğümlenmiş olan benim, ilk karşılaşmamızda susuzluğumu gideren son kaynağımsın.”*¹²⁰³

Halifenin cömertçe verdiği ihsanıyla sıkıntılarının tümünü giderdiğini ve bundan sonra başka kimseye ihtiyaç duymayacağını dile getiren şair, beytin ilk mısrasında “son-kaynak” lafızlarından ibaret grubu, ikinci mısradaki geçen “ilk-kaynak” kelimelerinden oluşan ve aynı sıralamayı izleyen grupla karşılayarak mukâbelenin güzel örneklerinden birini ortaya koymaktadır.

EBÛ TEMMÂM'IN ŞİİRLERİNDE, ÜÇER KELİMEDEN OLUŞAN İKİ ZİT GRUP ARASINDA GERÇEKLEŞEN MUKÂBELE ÖRNEĞİNE DE RASTLANMAKTADIR. BU TÜRÜN ÖRNEKLERİNDEN BİRİ, AZERBAIJAN'IN FETHİ ÜZERİNE KOMUTAN HÂLİD b. YEZİD eŞ-ŞEYBÂNÎ'YE YAZDIĞI METHİYESİNDE GÖRÜLEN AŞAĞIDAKİ BEYİTLERDE GEÇMEKTEDİR (TAVİL):

جَلَوْتُ الدُّجَى عَنْ أَدْرِيَجَانَ بَعْدَمَا تَرَدَّتْ بِلَوْنِ كَالْعَمَامَةِ أَرْتَدِ

¹²⁰² et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 63.

¹²⁰³ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 54.

وَكَاَنْتَ وَلَيْسَ الصُّبْحُ فِيهَا بِأَبْيَضٍ فَأَمْسَتْ وَلَيْسَ اللَّيْلُ فِيهَا بِأَسْوَدٍ

“Azerbaycan’ın üzerindeki karanlıkları dağıttın, toz rengine kaçan koyu bulutlarla kaplandıktan sonra.”

“Senden önce onun sabahı dahi beyaz ve aydınlık değilken, artık onun gecesi dahi karanlık değildir.”¹²⁰⁴

Bâbek’in başını çektiği Hürremîlerin zulmüyle adeta üzerinde kara bulutlar dolaşan Azerbaycan’ın memdûhun fethiyle semâsındaki kara bulutların dağıldığını, önceden gündüzleri dahi güvenli değilken, şimdilerde gecelerinin bile huzur ve güven ortamına kavuştuğunu dile getirmektedir. İkinci beytin ilk mısrasında “*idi-sabah-beyaz*” kelimelerinden oluşan grubu ikinci mısradaki aynı sıralamayla “*oldu-gece-siyah*” kelimelerinden ibaret zıtlarıyla karşılayan şair, üçerli öğelerden oluşan mukâbeleye örnek vermektedir.

Şairin Ömer b. Abdulazîz et-Tâî’ye nazmettiği methiyesinde görülen şu beyit, üçer öğe içeren zıt iki grup arasında gerçekleşen mukâbele örneklerindedir (Basît):

إِنَّ الْكِرَامَ كَثِيرٌ فِي الْبِلَادِ وَإِنْ قُلُوا كَمَا عَيْرُهُمْ قُلٌّ وَإِنْ كَثُرُوا

“O diyarlarda cömertlerin hayırları çoktur kendileri az olsalar da cömertler haricindekilerin hayır ve faydaları azdır kendileri çok olsalar da.”¹²⁰⁵

Memdûhun ve kavminin cömertlikleri ve yaşadıkları toprakların insanlarına yararlarını mukâbele sanatından faydalanarak muhataba ulaştırmaya çalışan şair, ilk grupta yer alan “*cömertler-çok-az olmak*” lafızlarını, ikinci grubu oluşturan “*cömertler haricindekiler-az-çok olmak*” lafızlarını aynı sıralamayla zikretmek suretiyle karşılayarak üçer unsurdan oluşan mukâbeleye örnek vermektedir.

Ebû Temmâm’ın divanında yer almayan ancak mukâbele konusunun geçtiği belâgat kaynaklarında şaire nisbet edilerek örnek olarak gösterilen aşağıdaki beyit, dörder öğeden oluşan zıt iki grup arasındaki mukâbeleye örnek olarak gösterilebilir (Basît):

يَا أُمَّةَ كَانَ قُبْحُ الْجَوْرِ يُسْخِطُهَا دَهْرًا فَأَصْبَحَ حُسْنُ الْعَدْلِ يُرْضِيهَا

“Ey bir süre boyunca zulmün çirkinliğinin öfkelenirdiği, sonrasında adaletin güzelliğiyle memnuniyet duyan ümmet!”¹²⁰⁶

Şairin sadru’l-beytte yer alan “*idi-çirkinlik-zulüm-öfkeleniriyor*” kelimelerinden oluşan grubu, acuzu’l-beytte yer alan ve aynı sırayı takip eden “*oldu-güzellik-adalet-memnun ediyor*” kelimelerinden oluşan gruba karşılayarak aralarında

¹²⁰⁴ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 29.

¹²⁰⁵ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 186.

¹²⁰⁶ el-Cârim, Emîn, *el-Belâgatu’l-Vâdiha*, s. 538; Feyyûd, ‘*İlmu’l-Bedi*’, s. 155.

mukâbele yaptığı görülmektedir.

Ebû Temmâm'ın şiirlerinde mukâbele örneklerinin tıbâğa kıyasla daha az görüldüğü aşikardır. Bu sonucun ardında, yapısı itibariyle mukâbelenin bünyesinde birden fazla tıbâk barındırması, tıbâğa göre daha zor icra edilmesi, makul bir mukâbele örneği için zihinsel bir kurgu ve efora ihtiyaç duyulması, bunun da doğallıktan yapaylığa akıcılıktan tekellüfe doğru sürüklenme riskleri barındırması gibi etkenlerin olduğunu tahmin etmek güç olmayacaktır.

6. EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ARAP EDEBİYATINDAKİ YERİ

6.1. Şiir Ekolü ve Anlayışı

Arap edebiyat eleştirmenlerince Ebû Temmâm, şiirde yeni bir ekolün sahibi olarak bilinmektedir. Esasen Ebû Temmâm'ın şiir ekolüne dair ilk izler, es-Sûlî'nin *Ahbâru Ebî Temmâm* adlı eserinde kullandığı; “O, şiirin başı olup kendisinden sonra gelen ve şiir düzeyinde Ebû Temmâm'ın seviyesine ulaşamamış, şiir yeteneğine sahip tüm şairlerin yolundan gittiği mezhebi başlatandır. Buna et-Tâî mezhebi denilmiş olup, kendisinden sonraki tüm şiir ustaları bu mezhebe nispet edilmiş ve onun izlerini takip etmiştir.”¹²⁰⁷ ifadesiyle karşımıza çıkmaktadır. Şairin mezhebine dair izlerden bazıları da el-Merzûkî'nin belirlediği geleneksel “*Arap şiirinin formatı*” dışına çıkmakla itham edildiği iddialarda görülmektedir.¹²⁰⁸ Keza Ebu'l-‘Alâ el-Ma‘arrî de Ebû Temmâm'ı, şiirine denizlerin derinliklerinden elde edilen inciler gibi yepyeni anlamlar getirmesi nedeniyle, daha önce hiçbir şairin izleyemediği bir yöntem sahibi olarak görmektedir.¹²⁰⁹ el-Âmidî'nin bakış açısına göre ise, şairin şiir anlayışı ve yöntemi, uzak istiâreler, yeni ihdâs edilen anlamlar, şiir nazmında tekellüf ve lafızları delâletinin dışında kullanma gibi nedenlerle öncekilerin ne şiirlerine ne de yöntemlerine benzememektedir. Bu nedenle el-Âmidî, şairi muhdes şiir akımı içerisinde şiirde tekellüf ve yapmacılığın önderi olarak kabul etmektedir.¹²¹⁰

Ebû Temmâm, döneminin edebiyat camiasında çok ses getiren yeni bir şiir yöntemiyle ortaya çıkmıştır. Şiiri kalbindeki duygulardan ziyade aklındaki fikirlerle yoğuran şair, sadece mantıkî yöntemlerle ulaşılabilecek anlamlara dalmış, bu anlamları sınır tanımayan hayal dünyasına taşıyarak fikir ve hayalleriyle örtüşecek garip lafızlarla beyitlerde somutlaştırmıştır. Lafızlarını belâğî sanatlardan özellikle istiâre, teşbîh, cinâs, tevriye ve tıbâkla süslemiş, fikir, hayal ve belâgatın birleşiminden ibaret olan daha önce hiç örneği verilmeyen yeni bir şiir türü ortaya koymuştur. Şairin belâğî sanatlara düşkünlüğünü ilk gözlemleyip bu yönde eleştirenlerin başında İbnu'l-Mu‘tez gelmektedir. Ebû Temmâm'ın şiir ekolünün esas özelliklerinden biri olan belâğî sanatların kullanımının şairden önce eskilerin şiirleri, Kur‘ân-ı Kerîm ve hadislerde görüldüğüne işaret eden İbnu'l-Mu‘tez, Muslim b. el-Velîd'in bedî‘ sanatlarının çokluğuyla, Ebû Nuvâs ve Beşşâr b. Burd gibi şairlerin de şiirlerine yükledikleri anlamların zenginliğiyle nam saldıklarına işaret etmektedir.¹²¹¹ Ancak Ebû Temmâm'ın kendinden önceki şairlerden ayrıldığı hususun, daha önce kullanımı gerçekleşen

¹²⁰⁷ es-Sûlî, *Ahbâru Ebî Temmâm*, s. 37.

¹²⁰⁸ el-Merzûkî, *Şerhu Dîvânî'l-Hamâse li-Ebî Temmâm*, I, 9.

¹²⁰⁹ el-Ma‘arrî, Ebu'l-‘Alâ, *Risâletu'l-Ğufrân*, (thk.: İbrâhîm el-Yâzîcî), Matba‘atu Emîn Hindiyeye, Kâhire 1907, s. 166.

¹²¹⁰ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 4.

¹²¹¹ İbnu'l-Mu‘tez, *Kitâbu'l-Bedî‘*, s. 73.

mezhebinin tüm unsurlarını bir araya getirerek kullanması olduğu belirtilmelidir. Bu noktaya işaret eden es-Sûlî, söz konusu öğelerin önceleri bazı şairler tarafından temsil edilmesine karşın, tümünün bir arada kullanımının Ebû Temmâm'dan önce vâki olmadığı görüşünü ifade etmektedir.¹²¹² el- Curcânî ise, Ebû Temmâm'ın şiiri zorlanabileceği kadar zorladığını, uygun gördüğü şekilde derinlere daldığını, bununla yetinmeyip belâğî sanatları dilediği şekilde şiire eklediğini, belâğî sanatları kullanabilmek için anlamı kapalılığa sürüklenme pahasına da olsa her türlü yolu denediğini, lafızların açık delaletlerinden uzaklaşarak gizli delaletlerini kovaladığını ve bu özelliklerle donattığı şiirin kulaklara ulaşsa da kalbe ulaşmasının çok zor olduğunu ifade etmektedir.¹²¹³

Ebû Temmâm'ın şiir anlayışı, şiirlerin anlam boyutuna kendine has bir üslupla yaklaşımıyla sınırlı kalmamıştır. Şiirleri estetik yönüyle ele alındığında, şairin şiir dilinde tarihinin en köklü değişimini gerçekleştiren akımın baş temsilcisi olmayı hedeflediği görülecektir. Bu noktadan hareketle, şairin şiir tasavvurunun dil yönünü ilgilendiren özelliklerini aşağıdaki şekilde özetlemek mümkün olacaktır:

- Bu özelliklerin başında, alışılmış anlamlarından uzaklaştırılması nedeniyle kelimelerin birden fazla anlamı çağrıştıracak şekilde kullanılması ve delâletlerinin kesinlikten ihtimale doğru yol alması gelmektedir. Şiirlerinde kullandığı lafızların bu özelliği dinleyicileri hayrete sevk etmenin ötesinde, beyitlerin ifade ettiği anlam üzerine yorum farklılıklarını beraberinde getirmiştir.

- Garip lafızları ve yapay kalıpları kullanma tutkusu, Ebû Temmâm'ın şiirlerinin dil yönünün özelliklerinden biri olarak görülebilir. Bu tutkunun ortaya çıkardığı zorluk, şiirlerinin şerhinde dil âlimlerinin dahi zorlanmasına ve dinleyicilerin zihnen hırpalanmalarına sebep olmuştur.

- Ebû Temmâm'ın kelime yapılarının alışılmış tarzlarında değişiklikler yapması, şiirlerinin anlamsal boyutunun karmaşa ve kaosla nitelendirilmesi sonucunu doğurmuştur.

- Şairin şiir anlayışının bir parçası olan şiir dilindeki özelliklerden bir diğeri, beyitlerden bazı öğeleri düşürerek hazfe delâlet eden bir ipucu bırakmamış olmasıdır. Bu tasarrufuyla şairin, şiirlerini anlamsal kapalılığa ve bulanıklığa sürüklediği eleştirisiyle karşılaştığı görülmektedir.¹²¹⁴

Ebû Temmâm'ın her türlü risk ve tepkileri göze alarak, gerek anlamsal gerekse lafız ve yapıyla ilgili şekilsel boyutuyla Arap şiirinde gerçekleştirdiği yeniliklerle yeni bir akımın öncüsü olma hedefi güttüğü yorumu getirilebilir. Ebû Temmâm'ın Arap şiirinde amaçladığı radikal değişikliklerin doğal olarak sert tepkilerle karşılandığı,

¹²¹² es-Sûlî, *Ahbâru Ebî Temmâm*, s. 3.

¹²¹³ el-Curcânî, Alî b. 'Abdulazîz, *el-Vesâta*, s. 26.

¹²¹⁴ Adonîs, *es-Sâbit ve 'l-Mutehavvil*, II, 19.

yaptıklarıyla “*şiiiri ifsâd ettiği*”,¹²¹⁵ “*söylediklerinin şiir olması halinde Arapların sözlerinin batıl olduğu*”¹²¹⁶ gibi ithamlarla yüzleşmek zorunda kaldığı görülmektedir.

Ebû Temmâm’ın geleneksel bir yol izlemektense sıra dışı bir şiir üslubu ihdâs etmesi ve buna göre eserler vermesinin sosyal, kültürel ve itikâdî boyutlarıyla pek çok nedeni bulunmaktadır. Klasik Arap şiirinin Ebû Temmâm’dan önceki Câhiliye, Sadru’l-İslâm ve Emevîler dönemleri boyunca gerek şekil gerekse üslup ve içerik olarak geleneksel yapısını muhafaza etmeye devam ettiği bilinmektedir. Ancak Abbâsî döneminde toplumu oluşturan dinamiklerin önceki dönemlerden farklı olması, birçok alanda olduğu gibi edebiyat ve şiir alanında da yenilikleri zorunlu kılmıştır. Tercüme faaliyetlerinin yoğun bir şekilde sürdürülmesiyle birlikte Abbâsî toplumuna Arap olmayan medeniyetlerden ilmî ve kültürel birikimin akması bu yeniliklerin başlıca nedenleri arasındadır. Gerek mozayığı andıran Abbâsî toplumunun bileşenleri arasında yer alan etnik unsurlar gerekse ticârî, askerî ve komşuluk ilişkileri çerçevesinde Araplar haricindeki milletlerle temas neticesinde tanışılan medeniyetlerin etkileri, yenilikleri tetikleyen bir başka unsur olmuştur. Öte yandan etnik çeşitliliğin getirdiği, sosyal yaşantının yeme içme, giyim ve gelenek görenek gibi günlük hayat ölçeğinde gerçekleşen değişiklikler, Ebû Temmâm’ın şiir ekolü dahil, edebiyat ve şiir alanında görülen birçok yeniliğin en önemli nedenlerini teşkil etmektedir. Eski dönemlere kıyasla hayatın çöllerden şehirlere doğru kayması, refah düzeyinin artmasıyla yeni tarz hayata alışmaya başlayan insanların medeniyetin getirdiği yeni yaşam alanlarında konfor ve güzellik yargılarının değişmesi, yenilikleri gerekli kılan söz konusu nedenlere eklenebilir. Ebû Temmâm’ın ilk gençlik yıllarından itibaren önceki dönem şairlerinin şiirlerinden binlerce beyit ve ondan fazla divan ezberlemesi şeklinde tezâhür eden şiire olan ilgisi, ezberlediği şiirlerden elde ettiği üslup, anlam ve kelime birikimi, Mısır’da çalışarak geçirdiği dönemde ilim meclislerinden istifade ederek ilmî, edebî ve kültürel yönünü geliştirmesi gibi etkenler şairin değişikliğe meyilli karakteri ve özünde bulunan şiir cevheriyle birleşerek yeni akımın ortaya çıkmasına yol açmıştır.¹²¹⁷

Ebû Temmâm’ın şiir ekolüne dair birçok yaklaşım sergilenmesine karşın, edebiyat tarihçileri arasında en farklı yaklaşımı Brockelmann’ın sergilediği görülmektedir. Brockelmann, şairin şiir anlayışıyla devletin merkezi dışındaki bölge ve vilayetlerin şiirini hakkıyla temsil ettiğini ve bu anlamda şairlerce örnek alındığını ifade etmektedir. Bu değerlendirmeye göre Brockelmann’ın Abbâsî dönemi şairlerini, Bağdat şairleri ve devletin merkezi dışındaki Şâm, Horasan vb. vilayetlerin şairleri olmak üzere

¹²¹⁵ el-Curcânî, Alî b. ‘Abdulazîz, *el-Vesâta*, s. 356.

¹²¹⁶ es-Sûlî, *Ahbâru Ebû Temmâm*, s. 244.

¹²¹⁷ es-Sûlî, Ebû Bekr Muhammed b. Yahyâ, *Şerhu’s-Sûlî li Dîvâni Ebû Temmâm*, (thk.: Halef Reşîd Nu‘mân), el-Cumhûriyyetu’l-‘Îrâkiyye Vezâretu’s-Sekâfeti ve’l-İ‘lâm, Bağdat 1978, I, 31-32.

iki gruba ayırdığı anlaşılmaktadır.¹²¹⁸ Arap edebiyat tarihçileri Corcî Zeydân ve Ahmet Hasan ez-Zeyyât da Brockelmann'la aynı görüşleri savunmaktadırlar.¹²¹⁹ Ömer Ferrûh ise Brockelmann'ın kanaatini, el-İsfahânî'nin *el-Eğânî* adlı eserinde Dîku'l-cinn el-Himsî'nin “*Ebû Temmâm ve Şamlıların mezhebini takip ettiğine*” dair geçen bir cümleye dayandırdığı tespitinde bulunmaktadır.¹²²⁰ Meselenin peşini bırakmayan Ferrûh, Dîku'l-cinn'in Ebû Temmâm'dan daha eski olması ve şairin Dîku'l-cinn'in bazı şiirlerinden istifade etmesi gibi nedenlerle bu görüşü reddetmektedir.¹²²¹ Şiir yeteneğini birçok kanaldan besleyen Ebû Temmâm'ın şiirlerinin bir bölgeye nispet edilmesi, isabetsiz bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Eleştirmenleri ve dil âlimlerini dehşete düşüren sıra dışı bir şiir üslubuna sahip olan şairin, Muslim b. el-Velîd, Ebû Nuvâs, Dîku'l-cinn gibi şairlerden yararlanmasının yanında yaşadığı dönemde yoğun olarak gerçekleştirilen tercüme faaliyetlerinden ve topluma dışarıdan gelen ilimlerden faydalandığı bilinmektedir. Böylece kendine has bir tarz oluşturan şairin, herhangi bir yörenin şiirlerini temsil etmediği ancak kendini temsil ettiği ifade edilebilir.

Ebû Temmâm, Abbâsî döneminde hayatın her alanını kaplayan yenilenme hareketleri çerçevesinde değerlendirilen “*muhdes*” akımın öncülerinden kabul edilmektedir. Bu noktada edebiyat eleştirmenlerinin “*muhdes*” kavramına yaklaşımlarına dair bazı görüşleri aktarmanın uygun olacağı kanaatindeyiz. İbn Reşîk el-Kayrevânî, kendinden öncekilere kıyasla her şairi kendi döneminin “*muhdes*” şairi olarak görmektedir.¹²²² İbn Kuteybe ise, Allah'ın ilim, şiir ve belâğati hiçbir döneme tahsis etmediğini, her dönemde kulları arasında taksim ettiğini ve her eskiyi kendi döneminin yenisi olarak yarattığını ifade etmektedir.¹²²³ Ebû Temmâm'ın, muallakasının giriş beytinde “*şairlerin söylenecek bırakmadıklarını*” ifade eden ‘Antere b. Şeddâd’tan¹²²⁴ farklı bir düşünce yapısı ve karaktere sahip olduğu şiirlerinde gördüğümüz birçok beyitten anlaşılmaktadır. Buradan esinlenerek Ebû Temmâm'ın şiirlerinden elde ettiğimiz tasavvurlarından birisinin, şiirin anlamsal boyutunda sınır mefhumunun bulunmadığını savunan kanaati olduğunu belirtmek mümkündür. Bu anlamda Ebû Temmâm'ın şiir tasavvurunu özetlediği aşağıdaki beyitleriyle “*Öncekiler sonrakilere yapılacak bir şey bırakmadılar.*” söylemini boşa çıkardığı,¹²²⁵ ortaya koyduğu şiir ekolüyle daha yapılacak birçok yeniliğin varlığını fiili olarak ispatladığı

¹²¹⁸ Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, II, 68-70.

¹²¹⁹ Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Luğa*, II, 68; ez-Zeyyât, Ahmed Hasan, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, Dâr Nahdati Mısır, Kahire tsz., s.290.

¹²²⁰ el-İsfahânî, *el-Eğânî*, XIV, 33.

¹²²¹ Ferrûh, *Ebû Temmâm Şâ'iru'l-Halîfe Muhammed el-Mu'tasım Billâh*, s. 55.

¹²²² İbn Reşîk, *el-'Umde*, I, 90.

¹²²³ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'Ş-Şu'arâ*, I, 64.

¹²²⁴ et-Tebrîzî, el-Hatîb, *Şerhu Divânî 'Antere*, (thk: Mecîd Tîrâd), Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut 1992, s.

147.

¹²²⁵ İbn Reşîk, *el-'Umde*, I, 91.

görülmektedir (Serî’):

يُقُولُ مَنْ تَفَرَّغَ أَسْمَاعُهُ كَمَ تَرَكَ الْأَوَّلَ لِلْآخِرِ

“Öğrendiğin şeyler sana der ki: Ne çok şey bırakmış sonrakine önceki!”¹²²⁶

Ebû Temmâm’ın şiir tasavvuruna göre, şiir tükenmek bilmeyen bir hazine gibidir. Kerh emiri Ebû Dulef el-‘İclî’yi methettiği bir şiirindeki şu beyitler şairin şiire yaklaşımını ve bakışını özetlemektedir (Tavîl):

وَلَوْ كَانَ يَفْنَى الشِّعْرُ أَفْنَاهُ مَا قَرَّتْ حَيَاضُكَ مِنْهُ فِي الْعُصُورِ الذَّوَاهِبِ
وَلَكِنَّهُ صَوَّبُ الْعُقُولِ إِذَا انْجَلَّتْ سَحَابٌ مِنْهُ أُعْقِبَتْ بِسَحَابِ

“Şiir (methin çokluğuyla) yok olup tükenecek olsaydı, bu zamana kadar şahsında topladığınla (sana yapılan methiyelerle) tükenirdi anlamları.”

“Ancak akılların idrak ederek anlamı yakalamasıyla şiir, bir bulut açıp gittiğinde başka bulutların onu takip etmesi gibi.”¹²²⁷

Ebû Temmâm’ın şiir tasavvuruna göre, anlamların tükenmesi gibi bir durum söz konusu değildir. Şair, şiirlerin anlamlarının tükenecek olması halinde, ilk olarak en çok nazmedilen şiir türü olan methiyelerin anlamlarının tükeneceğini belirtmektedir. Ancak şairler, her daim memdûhların gururunu okşayarak ihsanlarına nail olacakları söyleyecek yeni anlamlar bulmakta başarılı olmaktadır. Ebû Temmâm yukarıdaki beyitlerinde bu yeniliği, bulutların hareketleriyle açıklamaktadır. Memdûh bir vasıfla methedildiğinde, şairin düşüncelerini örten bulutların harekete geçtiğini, peşinden yeni bir vasfın fikirlerine yansıdığını belirtmektedir. Yeni fikirler ve anlamlar üretmeyi tükenmez bir hazine olarak gören şairin bu yönünü, es-Sûlî’nin *Ahbâru Ebî Temmâm* adlı eserindeki değerlendirmesinde görmekteyiz. Bu bağlamda es-Sûlî, hiçbir şairin Ebû Temmâm kadar yeni anlam icat etmediğini, öncekilerin anlamlarını kullandığında varsa eksik yönlerini giderdiğini ve bu anlamları en azından hayal ve bedî’yle süsleyerek katkıda bulunduğunu ifade etmektedir.¹²²⁸ Keza İbn Reşîk el-Kayrevânî de müvelled şairler içerisinde en çok anlam icat eden kişinin Ebû Temmâm olduğunu belirtmektedir.¹²²⁹ es-Sûlî ve İbn Reşîk el-Kayrevânî’nin kanaatlerinin, şairin şiirlerindeki anlam tasavvuruyla örtüştüğü açıkça anlaşılmaktadır.

Ebû Temmâm’ın divanında şiire bakış açısını ve tasavvurunu yansıtan beyitler görülmektedir. Şair şiirlerini bazen paha biçilmez mücevherlere bazen de evlatlarına benzetmektedir. Ebû Temmâm, Hâlid b. Yezîd eş-Şeybânî’ye nazmettiği

¹²²⁶ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 161.

¹²²⁷ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 214.

¹²²⁸ es-Sûlî, *Ahbâru Ebî Temmâm*, s. 53.

¹²²⁹ İbn Reşîk, *el-‘Umde*, I, 265.

methiyelerinden birinde şiirlerini saçılmış mücevherler gibi görmektedir (Kâmil):

هِيَ جَوْهَرٌ نَثَرُ فَإِنْ أَلْفَتْهُ
بِالشِّعْرِ صَارَ قَلَائِدًا وَعُقُودًا

“Onlar (kafiyeler ve beyitler) saçılmış cevherler gibidir, onları şiirle birleştirip bir araya getirirsen gerdanlık ve kolyeler gibi olurlar.”¹²³⁰

Şairin Halife el-Vâsık’ı methettiği bir beyitlerden birinde şiirlerini sıra sıra dizili incilerden oluşan iki gerdanlık gibi gördüğü şu ifadeye rastlamaktayız (Kâmil):

جَاءَتْكَ مِنْ نَظْمِ اللِّسَانِ قِلَادَةٌ
سِمْطَانٍ فِيهَا اللُّؤْلُؤُ الْمَكْنُونُ

“Benden sana eşsiz bir gerdanlık gibi bir şiir ulaştı, sıra sıra dizili el değmemiş incilerden oluşan iki dize gerdanlık.”¹²³¹

Ebû Temmâm’ın, şiirlerinin nazmında yoğun emek sarfettiği, sunuma hazır bir kurguya sahip olana kadar üzerinde düşündüğü hatta kafiyeleri belirleyerek sonra lafız ve manaları üzerinde çalıştığına dair bilgiler bulunmaktadır.¹²³² Şairin şiirlerini “düşüncenin kızı (ürünü)” ve “garip” gibi ifadelerle nitelediği Mâlik b. Tavk’ı methettiği bir şiirden alıntılanan aşağıdaki beyitler, şiir tasavvurunun bir yönünü yansıtmakla birlikte şiirlerine emek sarfettiğini ifade eden bilgilerin doğrulayıcısı konumunda görülmektedir (Kâmil):

حُذِّهَا ابْنَةُ الْفِكْرِ الْمُهَدَّبِ فِي الدُّجَى
وَاللَّيْلِ أَسْوَدُ رُفْعَةِ الْجِلْبَابِ

“Gözden geçirilmiş düşüncenin ürünü olan şiirlerimi al, beyaz entari üzerinde görünen siyah yama gibi karanlık fikirler arasında sana yol göstereyim.”¹²³³

Muhammed b. Abdülmelik ez-Zeyyât’ı methettiği bir şiirden alıntılanan aşağıdaki beyitte şairin şiirleri, gurbette zayıf düşmüş bir kadına benzetilmektedir (Basît):

حُذِّهَا مُعَرَّبَةً فِي الْأَرْضِ آنِسَةً
بِكُلِّ فَهْمٍ غَرِيبٍ حِينَ تَعْتَرِبُ

“Yeryüzünde garip kalmış bir hanımefendiye benzeyen, şiir dünyasında garâbete düşmüş şiirlerimi bütün tuhaf ve garip anlam ve anlayışına rağmen alıver.”¹²³⁴

Şairin şiirlerini alımlı ve çekici kızlara benzetmesiyle, kabul görmesi ve beklentilerini karşılama için şiirlerinde kullandığı şaşalı kelimeler, süslü söz sanatları ve etkileyici anlamlar arasında bir bağlantı kurmak mümkündür. Tam da bu noktada klasik kaynaklarda, Ebû Temmâm’ın bu beyitlerdeki tasavvurlarını destekleyici

¹²³⁰ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 421.

¹²³¹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 328.

¹²³² İbn Reşîk, *el-‘Umde*, I, 209.

¹²³³ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 90.

¹²³⁴ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 258, 273.

bilgilerin varlığına işaret etmek uygun olacaktır. Ebû Temmâm'ın okuduğu bir kasideden sonra dinleyiciler arasında yer alan bir şair, bir beyit dışında kasidenin tümüyle kaliteli olduğunu, bu beytin kasideden çıkarılması halinde kusursuz hale geleceğini ifade ettiği aktarılmaktadır. Bu eleştiri üzerine Ebû Temmâm, zikredilen kusuru bilmesine rağmen şiirlerinin aralarında güzel ve çirkin, erdemli ve ahlak yoksunu şahsiyetlerin olabileceği evlatlar gibi görülmesi gerektiğini, istisnasız tüm evlatların babanın gönlünde sevgiyle yer aldıklarını dile getirdiği ifadeler görülmektedir.¹²³⁵ Ebû Temmâm'ın divanında iz sürmek suretiyle kendi şiirlerine atfettiği vasıflardan hareketle şiir tasavvuruna yeni yaklaşımlar eklemek mümkündür. Bu yaklaşımların özünde şiir yeteneği ve kendi şiiriyle övünmenin olduğu anlaşılmaktadır. Şiirlerine yüklediği fikir, anlam ve kafiyelerin orijinalliği, başkalarının işlediği anlamların tekrarı veya kopyası olmaması,¹²³⁶ şiirlerinin asalet ve nezaketle nitelenmesi,¹²³⁷ şiirin Cerîr gibi büyük şairlerin ölümüyle önem ve kalitesinden bir şey yitirmediği¹²³⁸ gibi anlamlar şairin beyitlerinden elden edilen tasavvurlardan bazılarıdır. Yukarıda zikredilen beyitlerden ve rivayetten yola çıkarak şairin şiir tasavvurunun, şiirleriyle arasında oluşturduğu çok özel duygusal bir bağ şeklinde tezâhür ettiğini söylemek mümkün olacaktır.

Gerek şairin şiirlerini eleştirel düzlemde ele alan kaynaklarda geçen görüşler, gerekse bu çalışmanın önceki bölümlerinde yapılan değerlendirmelerden yola çıkarak şairin şiir anlayışının çerçevesini çizmek mümkündür. Buna göre Ebû Temmâm'ın şiir ekolünün özellikleri şu şekilde özetlenebilir:¹²³⁹

- Felsefî ve mantıkî öğelerden faydalanarak elde edilen ve uzunca düşünmeye dayalı zihinsel işlemlerle algılanabilen uzak anlamların ve derin fikirlerin amaçlanması.
- Yeni ve hoş anlamlar elde etme uğruna şiire yüklenen duygu ve hayallere dayalı bitmek tükenmek bilmeyen çabalar sarfedilmesi.
- Şiire nakledilmek istenen daha önce başkaları tarafından kullanılmış anlamların pek çok garip, belirsiz, komplike ve dolaylı ifadelerle gizlenerek kamufle edilmesi.
- Özelde istiâre, genelde tüm belâğî sanatların kullanımında makul sınırların aşılması ifrata kaçılması.
- Gerek kullanılan lafızların gerekse lafızlara yüklenen anlamların doğallıktan uzak tekellüfe varan bir üslup çerçevesinde şiire dahil edilmesi.

¹²³⁵ el-İsfahânî, *el-Eğânî*, XVI, 265.

¹²³⁶ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 382.

¹²³⁷ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 238.

¹²³⁸ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 328.

¹²³⁹ es-Sûlî, *Şerhu's-Sûlî li Dîvâni Ebî Temmâm*, I, 30; el-Behbîtî, *Ebû Temmâm Hayâtuhû ve Hayâtu Şi'rîhî*, s. 192; Global Arabic Encyclopedia, *el-Mevsû'a*, VII, 184; Daha geniş bilgi için bu çalışmanın "Ebû Temmâm'ın Şiirlerinin Genel Yapısı" adlı bölümde yer alan "Ebû Temmâm'ın Şiirlerinde İç Yapı Özellikleri" başlıklı bölüme bakınız. s. 143 ve sonrası.

- Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerden bolca iktibas yaparak şiirlerini dinî bir kimliğe bürümesi.

Ebû Temmâm'ın bu esaslar üzerine tesis ettiği şiir ekolüyle, dönem şairleri arasında ayrıcalıklı bir konuma sahip olduğu söylenebilir.

Ebû Temmâm'ın şiir anlayışına önyargıyla yaklaşmayan edebiyat eleştirmenleri, şairin şiire getirdiği yenilikleri göz önünde bulundurarak hakkını teslim etmektedirler. Bu anlamda el-Müberred'in, Ebû Temmâm'ın hakkını ancak şiir ilmi ve söz söyleme yöntemlerini bilmeyenlerin veya şairin şiirlerine dalmamış ve onu hiç duymamış birinin inkar edeceğini ifade ettiğine dair rivayetler görülmektedir.¹²⁴⁰ Ebû Temmâm'ın şiir anlayışı hakkında sarfedilen olumsuz yaklaşımlar, şairin şiir değeri ve yeteneğinden bir şey götürmeye muktedir olamayacaktır. Şair yaşadığı dönemin farklı alanlardaki koşullarının yansımaları olarak, dönemin edebî hareketinin öncülüğünü hakkıyla temsil etmeyi başarmıştır. Ebû Temmâm müvelled şiir akımının lideri ve temsilcisi vasfıyla geleneksel Arap şiir formatının dışına çıkma cesareti gösteren şiirleriyle, kendinden sonraki dönemlerde anlam odaklı şiir nazmeden şairlerin yolunu aydınlatmıştır.

6.2. Şair Kişiliği ve Arap Edebiyatındaki Yeri

Çalışmamızın başından sonuna kadar geçen süreçte Ebû Temmâm'a dair incelenen kaynaklardan edinilen kanaatlerin başında, şairin Arap edebiyat tarihinde en çok tartışılan ve hakkında derin görüş ayrılıklarına düşülen şahsiyetlerden biri olması gelmektedir. Arap edebiyat camiasını şairliği ve şiirleriyle meşgul eden Ebû Temmâm, hakkında edinilen kanaatler açısından eleştirmenlerin iki gruba ayrılmasına yol açmıştır. Bu gruplardan ilki, fanatizm derecesine varacak kadar ileri giderek şairi gerek klasik dönem gerekse müvelled şiir akımının öncüsü olarak görürken, diğer grup ise şairin şiirdeki iyi yönlerinin tümünü gözardı ederek sadece kötü ve kalitesiz olarak değerlendirilen şiirlerinden hareketle eleştirilerinde ifrata kaçmış ve şaire karşı oluşturulan cephede yer almıştır.¹²⁴¹

Esasen şairin şiire getirdiği yeniliklere ve aykırı duruşuna bakıldığında hakkındaki görüş ayrılıklarının normal olduğu anlaşılacaktır. Zira şairin cinâs, tıbâk, tevriye, istiâre vb. gibi belâğî sanatlara gereğinden fazla başvurmasının neticesi olarak şiiri doğallıktan uzaklaştıran yapaylık ve tekellüf gibi şiirle örtüşmeyecek zaafırlara sürüklenmesine yol açan sıra dışı şiir zevkinin, her şiirseverin kolaylıkla kabullenemeyeceği bir formata büründüğü görülmektedir. Bu nedenle Ebû Temmâm'ın şiir nazmında bedî' söz sanatlarını gerçekleştirme hedefiyle hareket ettiği, ancak bu tutumun şairi imkansızın peşinde koşmaya sürüklediği ifade edilmektedir. el-Âmidî,

¹²⁴⁰ İbnü'l-Mu'tez, 'Abdullah b. Muhammed, *Resâilu İbni'l-Mu'tez fi'n-Nakd ve'l-Edeb ve'l-İctimâ'*, (thk: Muhammed'Abdilmun'im Hafâcî), Matba'atu Mustafa'l-Bâbi'l-Halebî ve Evlâduhu bi Mısır, Kahire 1946, s. 15; es-Sûlî, *Ahbâru Ebî Temmâm*, s. 204.

¹²⁴¹ el-Bustânî, *Udebâu'l-'Arab fi'l-'A'suri'l-'Abbâsiyye*, s. 109.

şairin şiirlerine yüklediği anlamlardan çoğunun ardındaki amacı idrak edebilmek için üzerinde uzunca düşünmeye ve gayret sarfetmeye ihtiyaç olduğunu, hatta bazı anlamlar hakkında ancak zan ve tahminde bulunulabileceğini belirtmektedir.¹²⁴²

Hayat hikayesinden de anlaşılacağı üzere Ebû Temmâm özellikle gençlik yıllarında, ilim öğrenme ve şiir becerilerini geliştirme uğruna vatanından ve sevdiklerinden ayrı kalmayı göze almış bir kişiliktir. Henüz genç yaşlarda kasideler ve şiir parçaları hariç ezberlediği on dört bin urcûzenin hafızası, hayal dünyası, akli ve düşüncesini, şairlerin şiirlerinde kullandıkları anlam, kelime ve terkiplerle doldurduğu anlaşılmaktadır. Kendisinden önceki dönemlerde yaşamış şairlerin eserlerini ezberlemesiyle elde ettiği birikime, hayatı boyunca süren yolculuklarında edindiği deneyimler eklendiğinde, Ebû Temmâm'ın sıra dışı bir şair kimliğine sahip olması sonucu ortaya çıkmaktadır. Birikim ve deneyimlerin birleşiminden ibaret bu kazanım şairi, şiirde kullandığı kelimelerin eşsizliği, şiirlerinin fesahatı ve üslubunun ayrıcalığı bakımından döneminin zirvesine yerleştirmiştir.¹²⁴³ Henüz ömrünün ilk dönemlerinden itibaren sakalık yaparak hayata atılan ve aynı zamanda ilim meclislerinde mütalaa edilen ilimler ve eskilerin şiirlerinden faydalanma gayreti içinde olan Ebû Temmâm'ın, hem hayatı hem de eskilerin ilimlerini edebî kişiliğini ve şiir yeteneğini beslediği iki ayrı kaynak olarak gördüğünü ifade etmek mümkündür. Buna ek olarak şairin keskin zekası, güçlü hafızası ve hazırcevaplık kabiliyeti gibi şahsî melekelerinin, şair kişiliğinin oluşumunda etkisi olduğu düşünülmektedir. Zira şairin hayatını ele alan edebiyat kaynaklarında, zekasıyla ilgili pek çok rivayete rastlamak mümkündür.¹²⁴⁴

Arap edebiyat kaynaklarında Ebû Temmâm, öğrencisi el-Buhturî ve el-Mutenebbî'nin şiire yaptıkları katkılar ve ortaya koydukları güzelliklerden dolayı sâir şairlere karşı mutlak bir üstünlük sahibi oldukları, bazı eleştirmenlerce şiirin Lât, Menât ve Uzzâ'sı olarak görüldüklerine dair değerlendirmeler bulunmaktadır. Söz konusu değerlendirmelerde, Ebû Temmâm hakkında çok daha iddialı ifadeler geçmektedir. Daha önce hiçbir şairin değinmediği anlamları keşfederek zihin açıcı, kalpteki hisleri harekete geçirici özelliklere sahip yeni manalar ortaya koyması nedeniyle "*anlamların ilahı*" olarak görülen Ebû Temmâm'ın, nazmettiği tüm şiirlerin anlamları üzerine bir düşünme ve yoğunlaşma süreci geçirdiği tahmin edilmektedir.¹²⁴⁵ Öte yandan şairi "*şiirde anlam ehlinin kiblesi*" olarak gören Kâdî el-Curcânî¹²⁴⁶ ve "*şiirlerinde saflığına kimsenin erişemediği kadar berrak anlamlar, kimsenin sahip olamayacağı kadar görkemli lafızlar kullanan söz ustalarından ve anlam eleştirmenlerinden biri*"¹²⁴⁷ kabul

¹²⁴² el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 139.

¹²⁴³ et-Tebrîzî, *Şerhu Dîvânî'l-Hamâse li Ebî Temmâm*, (thk.: Ğarîd eş-Şeyh), I, 3.

¹²⁴⁴ es-Sûlî, *Ahbâru Ebî Temmâm*, s. 231-232.

¹²⁴⁵ İbnu'l-Esir, Diyâu'd-Dîn, *el-Meselu's-Sâir*, III, 226-227.

¹²⁴⁶ el-Curcânî, Alî b. 'Abdulazîz, *el-Vesâta*, s. 26.

¹²⁴⁷ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 606.

eden el-Câhız'ın ifadeleri, şairin Arap edebiyatındaki yerine dair oluşacak kanaate işaret etmesi bakımından tarafımızca oldukça değerli bulunmaktadır.

Ebû Temmâm'ın şair kişiliğine ait değerlendirmelerden bazılarını dönemin şairleri ve ediplerinin ifadelerinde okumak mümkündür. Başkatip el-Hasan b. Vehb'in Ebû Temmâm'ın şiir anlayışı ve şair kişiliğine hayranlığının şahidi olarak görülebilecek övgülerle dolu mektubunun, şairin şiirde ulaştığı seviyeyi idrak etmemiz açısından oldukça önemli olduğu belirtilmelidir. el-Hasan b. Vehb şaire yönelttiği mektubunda, Ebû Temmâm'ın şiirlerinde yer verdiği fikirleri katiplerin mektuplarında ve yazarların nesirlerinde izlediği yöntemle ele aldığını, fikirleri sunarken hiçbir detaydan kaçmadığını, muhatabın zihninde tasavvur oluşturabilmek adına aklî yöntemlere başvurduğunu, fikirleri şiire işlemenin ve şiirle aktarmanın nesirden çok daha zor olmasına karşın şairin tüm bunları şiirin gereklerini yerine hakkıyla getirerek başarabildiğini ve böylece şiir dehâsının kelimelerde hayat bulduğunu ifade etmektedir.¹²⁴⁸ Bir başkatip olarak güçlü bir kaleme sahip olduğu kadar edib ve şair kimliğiyle de bilinen olan el-Hasan b. Vehb'in Ebû Temmâm hakkındaki görüşlerinin, şairin Arap edebiyatındaki yerini idrak edebilmemiz açısından önemli olduğu kanaatindeyiz. Genel olarak yazmanın özellikle de şiir nazmetmenin zorluklarını yakinen bilen ve bu işin ehli olan başkatibin, Ebû Temmâm'ın yeteneği karşısında takdir ve beğenilerini satırlara dökmesi, bir şair olarak güçlü bir karaktere sahipliğinin delili olarak görülebilir. Bu bağlamda Ebû Temmâm'ın öğrencisi olan el-Buhturî'nin hocasının şairliğini yücelten ifadeleri de önem arz etmektedir. Ebû Temmâm ile el-Buhturî arasında yapılan bir karşılaştırma sırasında el-Buhturî'ye kimin daha yetenekli bir şair olduğu sorulduğunda, Ebû Temmâm'ın iyi sayılabilecek şiirlerinin kendi şiirlerinden daha kaliteli olduğunu ve kendisinin kötü görülebilecek şiirlerinin ise Ebû Temmâm'ın kötü olarak değerlendirilen şiirlerinden daha kaliteli olduğunu belirten bir ifade kullanmıştır.¹²⁴⁹ Aslında bu değerlendirmeden, Ebû Temmâm'ın uçlarda gezen bir şair olduğu çıkarımı yapılabilir. Şiir yeteneğini doğal bir şekilde kullandığında ortaya kalite düzeyi yüksek eserler koyabilen şair, doğallıktan uzaklaştığında ise kötüden daha kötü olarak görülen eserler vermektedir. Benzer başka bir rivayete göre, el-Buhturî'ye Ebû Temmâm'dan daha büyük bir şair olduğu söylendiğinde, böyle bir değerlendirmenin kendisine fayda sağlamayacağı gibi, Ebû Temmâm'a da zarar veremeyeceğini, rızkını onun sayesinde kazandığını, hocasından daha üstün olmayı dilemekle birlikte Ebû Temmâm'a sığınarak onun gölgesinde kalmaya ve şiir teknikleri yönünden ondan yararlanmaya devam ettiğini ifade ettiği belirtilmektedir.¹²⁵⁰ Bu

¹²⁴⁸ el-Husrî, *Zehru'l-Âdâb*, II, 223.

¹²⁴⁹ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 11; es-Sûlî, *Ahbâru Ebî Temmâm*, s. 67; İbnu'l-Mu'tez, *Tabakâtu's-Şu'arâ*, s. 286.

¹²⁵⁰ el-Bağdâdî, *el-Hatîb, Târihu Bağdâd*, VIII, 244.

rivayetlerden, el-Buhturî'nin hocası Ebû Temmâm'ın şairliğini takdir ettiği ve saygıda kusur göstermediği net bir şekilde anlaşılmaktadır. Keza Ebû Temmâm'ın istisnâî şair kişiliğine dair izler, el-Buhturî'den rivayet edilen başka bir haberde de görülmektedir. el-Buhturî, Alî b. İsmâil en-Nevbahtî'ye Ebû Temmâm'ı gördüğünde akıl ve edeb yönünden insanların en mükemmelini göreceğini ve onun en düşük meziyetinin şiirleri olduğunu idrak edeceğini belirtmektedir.¹²⁵¹ Rivayetlerden, el-Buhturî'nin hocasına saygıda herhangi bir kusur göstermediği, edebî açıdan onun üstünlüğünü kabul ettiği, Ebû Temmâm ile el-Buhturî arasındaki üstünlük tartışmalarının bu iki şairin dışında geliştiği anlaşılmaktadır.

Ebû Temmâm'ın şairliği ve şiir yeteneğinin delili olarak görülebilecek şahitliklerden bir başkası, Abbâsî dönemi şairlerinden 'Umâra b. 'Akîl (ö. 239/853) ile ilgili bir rivayette karşımıza çıkmaktadır. Şair 'Umâra, Bağdat'a geldiğinde insanların şiirlerini dinlemek üzere etrafına toplandığı, şiirlerini dinledikten sonra kendisine Ebû Temmâm'ın şiirlerinden kesitler okumaları üzerine beğenisini "*Andolsun ki şair anlamı tamamlamıştır. Şiir şayet lafızların kalitesi, anlamların zerâfeti, maksat ile anlam dengesi ve sözün oturaklılığıyla ölçülecek olsaydı bu arkadaşınız insanların en yetenekli şairi olurdu.*" ifadesiyle dile getirdiği rivayet edilmektedir.¹²⁵² Bir şair olarak, tanımadığı bir şairin beyitlerini edebî zevk süzgecinden geçirerek şiire yansıyan yeteneği algılayabilen 'Umâra'nın ön yargılardan uzak bu yaklaşımını, şairi tanıyan şahısların yaptıkları değerlendirmelere göre daha gerçekçi ve adil bir değerlendirme olarak gördüğümüz ifade edilmelidir.

Keza edebiyat kaynaklarında şairin mensubu olduğu Tay' kabilesinin yetiştirdiği, alanında şöhret kazanmış güzide şahsiyetlerden bahsedilirken Hâtim et-Tâî'nin cömertliğiyle, Dâvûd b. Nusayr et-Tâî'nin zühdüyle, Ebû Temmâm'ın da şiirleriyle tanındığını belirten ifadeler görülmektedir.¹²⁵³ Bu ve benzeri rivayetler, her biri zikredildiği özelliğiyle sembolleşen bu isimlerin alanlarında benzerlerinden farklı konumlarda olduklarına işaret etmektedir. Buna göre Ebû Temmâm'ın bir şair olarak istisnâî bir karakter olduğunu dile getirmek abartılı olmayacaktır. Şairin üstünlüğünü bir tek değerlendirmeye bağlamanın sağlıklı ve tutarlı bir sonuca ulaştırmayacağı tarafımızca yakinen bilinmektedir. Ancak kaynaklarda şairin döneminin en yetenekli şairi olduğunu ifade eden birçok rivayetle karşılaşmamız,¹²⁵⁴ Ebû Temmâm'ın şairlikte rühdünü ispat etmiş bir şahsiyet olarak tarihte yerini aldığını gönül rahatlığıyla ifade etmemize imkan tanımaktadır.

¹²⁵¹ es-Sûlî, *Ahbâru Ebî Temmâm*, s. 171-172.

¹²⁵² İbn 'Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimâşk*, XII, 25; el-İsfahânî, *el-Eğânî*, XVI, 267; es-Sûlî, *Ahbâru Ebî Temmâm*, s. 61.

¹²⁵³ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, II, 14; Şeyho, Rızkullâh b. Yûsuf b. Abdulmesih, *Mecâni'l-Edeb ft Hadâiki'l-'Arab*, Matba'atu'l-Âbâi'l-Yesû'iyîn, Beyrut 1913, VI, 300.

¹²⁵⁴ el-İsfahânî, *el-Eğânî*, XVI, 266-267.

Ebû Temmâm'ın sıra dışı şair kişiliğiyle, şiir camiasında elde ettiği yüksek mevki ve yakaladığı geniş şöhretin ardında pek çok neden bulunmaktadır. Şiir diline kazandırdığı yeni anlam ve tasvirler, tarafımızca bunun başlıca nedenleri arasında değerlendirilmektedir. Edebiyat kaynaklarında, yeni anlamları adeta avlarcasına şiirine dahil etmede gösterdiği başarıyı, üslubunu güzelleştirmede göstermiş olması halinde şiirde ulaşabileceği mertebeye hiç kimsenin ulaşamayacağına dair kanaatlere rastlanılmaktadır.¹²⁵⁵ Ebû Temmâm'ın öncekilerin şiirlerinden edebi zevkine uygun seçmeler yapmak suretiyle telife yönelen ilk şair olmasının, şiirlerine anlam zenginliği ve düşünce derinliği kazandıran etkenlerin en önemlilerinden biri olduğu düşünülmektedir.

Ebû Temmâm'ın şair kişiliğinin önemli göstergelerinden bir diğeri, şiirle istişhâd meselesiyle alakalıdır. Gelenekçi eleştirmenler yapısındaki zayıflık nedeniyle muhdes şairlerin şiirlerini istişhâda uygun görmemektedirler. Ancak aralarında ez-Zemâşerî'nin de bulunduğu bazı dil ve din âlimleri, el-Mutenebbî, el-Ma'arrî, Ebû Nuvâs, Ebû Temmâm ve el-Buhturî gibi şairlerin şiirlerinin sanatsal düzeyini istişhâda elverişli görülen klasik dönem şairlerinin şiirlerinden daha düşük kabul etmemektedirler.¹²⁵⁶ Hal böyleyken Ebû Temmâm'ın şiirlerinin, dil otoriteleri tarafından kabul gören şair kişiliğinin ürünü olduğunu ifade etmede bir sakınca bulunmamaktadır.

Ebû Temmâm'ın şiir yeteneği ve şair kişiliğinin en büyük göstergelerinden bir diğeri, kendinden önceki dönemlerde yaşamış şairlere ait edebî zevk süzgecinden geçirerek seçtiği şiirleri, Arap edebiyatına yeni bir tür olarak kazandırdığı *Divânu'l-Hamâse* ve *el-Hamâsetu's-Suğrâ* gibi antolojik eserlerde, *İhtiyâru's-Şu'arâu'l-Fuhûl* ve *el-İhtiyâru'l-Kabâil el-Ekber* gibi şiir seçmeleri kitaplarında bir araya getirmesi olarak görülebilir. Bu çalışmalarıyla sıradan bir şair olmaktan çıkan Ebû Temmâm, "müellif şair" vasfıyla hem şiir nazmı hem de telif alanında yetkinliğini ispatlamıştır.

Öte yandan Arap edebiyat kaynaklarında Ebû Temmâm'ın namının yayılmasına, şöhret bakımından dönem şairlerine üstünlük sağlamasına, dolayısıyla kendisine düşmanlık etmelerine yol açacak kadar güçlü bir şiir karakterine sahip olduğuna dair rivayetler görülmektedir. Rakipleri Ebû Temmâm'a bahşedilen yeteneği, rızıklarını ellerinden alacak bir tehlike olarak görmüşlerdir. Bu nedenle şiirleriyle şaire karşı koymaya, yeteneği karşısında direnmeye, yoğun karalama propagandalarıyla eserlerini değersizleştirme yönünde çabalar sarfetmeye başlamışlardır. Ebû Temmâm hayatı boyunca sürdürdüğü seyahatlerinde bulunduğu diyarlarda, o yörelerin şairleriyle karşı karşıya gelmiştir. Gerek yaşadıkları toplumlarda sosyal statü, gerekse ileri gelenler

¹²⁵⁵ el-Bustânî, *Udebâu'l-'Arab fi'l-'A'suri'l-'Abbâsiyye*, s. 111.

¹²⁵⁶ ez-Zemâşerî, *el-Keşşâf*, I, 87; et-Tayyib, Abdullâh, *el-Hamâsetu's-Suğrâ*, ed-Dâru's-Südâniyye, Hartûm tsz., s. 155.

nezdinde edindikleri maddî ve manevî imtiyazların dışarıdan gelen bir şair tarafından tehdit edilme kaygısının bu durumun asıl sebebi olduğunu anlamak zor değildir. Şair, geçim ve ilim amacıyla Mısır'a gittiğinde, oradaki şairlerden Mu'allâ et-Tâî, Sa'îd b. 'Ufeyr (ö. 226/840) ve Yûsuf b. el-Muğîre el-Kuşeyrî'nin sergiledikleri hasmâne tavırlar ve kötü muameleyle karşılaşmıştır. Mısır'dan ayrılıp Humus'a geldiğinde ise, Tay' kabilesinden Âl-i Abdulkerîm ve şairleri 'Utbe b. Ebî 'Âsım ile tanıştığı görülmektedir. Şairin yazdığı methiyelerle söz konusu ailenin beğenilerini kazanması, ailenin şairi olan 'Utbe b. Ebî 'Âsım'ı öfkelenmiştir. Aile nezdindeki konum ve itibarını kaybetme tehlikesiyle karşılaşan 'Utbe, aileden Ebû Temmâm'ın Humus'tan uzaklaştırılmasını talep etmiş, talebi kabul görmeyince de aileyi ve Ebû Temmâm'ı hicvetmeye yönelmiştir. Sonrasında Irak'a yönelen Ebû Temmâm, Bağdat'ta dönemin en büyük şairlerinden Di'bil el-Huzâ'î ile karşılaşmıştır. Ebû Temmâm'ın varlığını büyük bir tehdit olarak algılayan Di'bil, şaire karşı düşmanca bir tavır takınarak aralarında Ebû Temmâm'ın vefatına kadar devam edecek bir husumetin başlamasına yol açmıştır. Şairin, Bağdat'tan sonra Musul'da şair Muhalled b. Bekkâr el-Mevsîlî (ö. 232/847), Basra'da Abdussamed b. el-Mu'azzil b. Gaylân (ö. 240/853) gibi şairler tarafından kıskançlık ve kinlerinden kaynaklanan benzer muamelelere maruz kaldığı görülmektedir. Bu kadar olumsuz örnekle birlikte, rakip olmalarına rağmen el-Buhturî ve Alî b. el-Cehm gibi şairi seven, karşılıklı muhabbet ve takdire dayalı bir ilişki geliştirebilen şairlerin varlığına da işaret etmek yerinde olacaktır.¹²⁵⁷ İlk bakışta her ne kadar abartılı gibi görünse de Ebû Temmâm'ın hayatta olduğu süre boyunca, hiçbir şairin memdûhların ihsanlarından bir dirhem dahi nasiplenemediğine ve şairin vefatından sonra diğer şairlerin methiyeden kazanç elde etmeye başladıklarına delâlet eden rivayetlerden,¹²⁵⁸ yukarıdaki rivayetlerde adı geçen şairlerin Ebû Temmâm'ı bir tehdit olarak görüp rızık kaygısına düşmelerinin beyhude olmadığı anlaşılmaktadır.

Ayrıca Ebû Temmâm, müvelled şiir akımının birinci tabaka şairleri arasında görülmesi gereken bir şairdir. Fıtrat-ı selimle bütünleşmiş üstün şiir yeteneği, sınırsız hayal dünyası, duru ve uyanık bir zihin ve keskin zekaya sahip olmasının, şairi karşı konulamaz bir şiir otoritesi haline dönüştürdüğü tahmin edilmektedir. Özellikle Yunan kültür deryasından bolca faydalanmakla elde ettiği hikmet, aklî delil ve felsefî görüşlerin şiiriyle buluşmasının, müvelled şiir akımının önemli şairleri arasında yer almasında önemli rol oynadığı ifade edilebilir.¹²⁵⁹ Ancak şiirlerinde kullandığı garip lafızlar, bedî'yi ve yapaylığı zorlayarak sınırlarının dışına çıkarması gibi nedenlerle şiirsel anlamda zaman zaman yaşadığı dalgalanmaların, kimilerine göre şairi müvelled şiir hareketinin birinci tabaka şairlerinin seviyelerinden daha aşağılarda görmelerine

¹²⁵⁷ es-Sûlî, *Şerhu's-Sûlî li Dîvâni Ebî Temmâm*, I, 25.

¹²⁵⁸ el-İsfahânî, *el-Eğânî*, XVI, 270; es-Sûlî, *Ahbâru Ebî Temmâm*, s. 105.

¹²⁵⁹ el-Bustânî, *Udebâu'l-'Arab fi'l-'A'suri'l-'Abbâsiyye*, s. 111.

neden olduğu anlaşılmaktadır.

Ebû Temmâm'ın şiirlerinde iç ve dış yapı unsurlarını analitik bir yaklaşımla ele aldığımız bölümde yapılan değerlendirmeler neticesinde oluşan kanaate göre, şairin şiirlerinin içerdiği kelime çeşitliliği yönünden oldukça zengin, kaside bölümleri arasındaki muhkem bağlantılar üzerine binâ edilmiş olan üslubunun gayet sağlam, gerek geleneksel şiirde görülen gerekse kendi ürünü anlamlar yönünden derin ve bedî' sanatları açısından da yoğun bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Her yönüyle güçlü bir tarza sahip olan bu denli üst düzey şiirlerin, nazım yeteneği açısından tekâmüle ulaşmamış bir şahsiyetin eseri olması mantıkla örtüşmemektedir. Esasen şairin mükemmele varan eşsiz eserleri, sahibinin şair kişiliğini ortaya koymasına bakımından tarafımızca yeterli görülmektedir.

Ebû Temmâm'ın şair kişiliğine dair düşüncelerimizi, günümüzde Ebû Temmâm hakkında en çok itibar gören çalışmalardan birini yapan Necîb el-Behbîti'nin geneline katıldığımız değerlendirmeleriyle noktalamayı uygun görmekteyiz. el-Behbîti şairin Arap edebiyatındaki yerini belirlerken, Arap edebiyatının tüm zamanlarında şiirleri Ebû Temmâm'ın şiirlerinden daha coşkulu, gönlü şiire Ebû Temmâm'dan daha meyilli ve daha elverişli bir şairle karşılaşmadığını belirtmektedir. Aynı zamanda el-Behbîti, şairin Arap şiirini dar çerçevesinin dışına çıkararak kıssalaştırdığını, lafızları gözeterek anlamın peşinden gittiğini, sanatını mükemmellik derecesine varan şiirsel duygulara büründüğünü, Arap şiirinin Ebû Temmâm'ın elinde tekâmüle ulaştığını ve şairin tüm bunlarda başarıya ulaştığını dile getirmektedir. Şairin şiirlerinde fikrî ve lafzî güzellik, tasvir mükemmelliği, şiirle mest olmuş bir şair gönlü ve ne kendisinden önce ne de sonra bir başka şaire nasip olmamış coşkulu bir şair ruhu görülmektedir.¹²⁶⁰

6.3. Şiir Derlemeciliği

Şiir seçme ve derleme işlemini telifin bir türü olarak görmek mümkündür.¹²⁶¹ Zira her seçme işlemi, esasen seçimi yapan kişinin edebî zevkini ve şiir bilgisini yansıtmaktadır. Bakış açısını pek isabetli bulduğumuz ancak şairi meçhul olan aşağıdaki beyit bu anlamı desteklemektedir (Medîd):

قَدْ عَرَفْنَاكَ بِاخْتِيَارِكَ إِذْ كَا نَ دَلِيلًا عَلَى اللَّيْبِ اخْتِيَارُهُ

“Seni seçiminle tanıdık, zira seçimi zeka sahibinin delilidir.”¹²⁶²

Ebû Temmâm, Arap edebiyatında telifle ilgilenen ve telifle şairlik vasfını şahsında bir araya getiren ilk şair olma özelliğine sahiptir. Şairin eskilerin şiirlerinden

¹²⁶⁰ el-Behbîti, *Ebû Temmâm Hayâtuhû ve Hayâtü Şi'rihi*, s. 242-243.

¹²⁶¹ et-Tebrîzî, el-Hatîb, *Şerhu Dîvânî'l-Hamâse li Ebî Temmâm*, (thk.: Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), Matba'atu'l-Hicâzî, Kahire tsz., I, 6.

¹²⁶² el-Kurtubî, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdi'l-Ber, *Behcetü'l-Mecâlis ve Unsu'l-Mucâlis*, (thk.: Muhammed Mursî el-Hûlî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1981, I, 542.

yaptığı rivayetlerden kendi şiir dünyasına kazandırdığı anlamlar başka bir şaire nasip olmamıştır.¹²⁶³ Ebû Temmâm'ın şiir seçme ve derlemedeki yeteneğini şairliğinden üstün gören, aralarında şairin divanı ve hamâsesinin şârihi olan el-Hatîb et-Tebrîzî'nin de bulunduğu eleştirmenlerin varlığına işaret edilmelidir. Bu kanaatin sahipleri, şairin şiir seçmedeki becerisinin nazmettiği şiirlerinden daha güçlü olduğunu belirtmişlerdir.¹²⁶⁴ Aslında bu ifade şairin şiir derlemedeki başarısını ortaya koyması bakımından oldukça önemlidir. Zira şairin kendi eseri olan nazmının ürünü şiirler üzerine eleştiri fırtınaları koparılırken, derleme eserinde yer verdiği şiirler veya derleme yöntemine dair ciddi eleştirilerin olmadığı görülmektedir. Sadece bu husus bile şairin bu alandaki başarısını algılayabilmemiz için yeterli olacaktır.

Şairin şiir raviliği ve derlemeciliği, Arap edebiyatında çığır açan yeni bir türün ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur. Şiirleri konularına göre tasnif prensibi üzerine bir araya getirilen ve kendisinden sonra gelenlere benzer örnekler telif etmelerinin yolunu açan en büyük derleme eseri *Divânu'l-Hamâse*, şiir seçme ve derleme kitapları arasında yeni bir türün başlangıcı olarak kabul edilmiştir.¹²⁶⁵ Bu eserinden sonra şair, *el-Vahşiyât* veya *el-Hamâsetu's-Suğrâ* adıyla aynı yönetime sahip ikinci bir eser daha telif etmiştir. Şairden sonraki süreçte birçok müellif bu iki eseri örnek alarak "hamâse" adıyla benzer şiir mecmuaları üretmişlerdir. Söz konusu şiir mecmualarının büyük bir bölümü, Ebû Temmâm'ın şiir derleme yöntemini esas kabul etmiştir. Ebû Temmâm'ın öğrencisi el-Buhturî'ye ait *Hamâsetu'l-Buhturî*, Ebû Hilâl el-'Askerî'nin *el-Hamâsetu'l-'Askeriyye*, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-'Abdalakânî ez-Zevzenî'nin *Hamâsetu'z-Zurefâ min Eş'âri'l-Muhdesîn ve'l-Kudemâ* ve Hibetullâh b. Alî b. Hamza el-'Alevî el-Huseynî'nin *el-Hamâsetu's-Şeceriyye* adlı eserleri Ebû Temmâm'dan sonraki süreçte telif edilen hamâselerin başlıcaları arasında zikredilebilir.¹²⁶⁶ Ebû Temmâm'ın derlemeci kişiliğiyle ortaya koyduğu eserlerde yer alan şiirlerin kalitesi, şairin şiir bilgisi ve zevkinin hangi seviyelerde olduğunu ortaya koyması açısından önemlidir. Arap edebiyat kaynaklarında, Ebû Temmâm'ın *Dîvânu'l-Hamâse* adlı eserine dahil ettiği şiir seçkilerinden daha berrak ve daha kaliteli şiir kesitlerinin bir araya getirildiği bir eser bulunmadığına dair rivayetler görülmektedir.¹²⁶⁷

Ebû Temmâm'ın derlemeciliğinin en büyük eseri olan *Dîvânu'l-Hamâse*ye şiir seçerken izlediği yöntemin, sanatsal ve estetik zevk kriteri üzerine bina edildiğini ifade

¹²⁶³ el-Bustânî, *Udebâu'l-'Arab fi'l-'A'suri'l-'Abbâsiyye*, s. 111.

¹²⁶⁴ el-Bağdâdî, 'Abdülkâdir, *Hizânetu'l-Edeb*, I, 357; et-Tebrîzî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse li Ebî Temmâm*, (thk.: Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), I, 6.

¹²⁶⁵ Çetin, *Eski Arap Şiiri*, 28; Durmuş, "el-Hamâse", 441.

¹²⁶⁶ Çetin, *Eski Arap Şiiri*, s.31; Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, I, 692-693; ez-Zevzenî, *Hamâsetu'z-Zurefâ*, s. 15; Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî*, II, 119.

¹²⁶⁷ el-Esterâbâdî, Rida'd-dîn Muhammed b. el-Hasan, *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib*, (thk.: Muhammed Nûru'l-Hasan, Muhammed ez-Zefrâf, Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1982, IV, 8.

etmek mümkündür. Şairin eserinde kendi kabilesi olan Tay' şairlerine dair çok fazla eser dahil etmesi, şiir seçiminde milliyetçilik veya kabilecilik olarak adlandırabileceğimiz ikinci bir kriterin varlığını akıllara getirmektedir. Ancak şairin Tay' kabilesinin tüm şairlerine ait şiirleri eserine dahil etmediği dikkate alınrsa, kendi kabilesine de kalite ve estetik güzellik kriterini uyguladığını söylemek mümkün olacaktır. Ebû Temmâm'ın şiir seçme metodolojisini bina ettiği temel kritere iki yolla ulaşmak mümkündür. Bunlardan ilki Arap edebiyat âlimleri ve şiir eleştirmenlerinin şairin derlemeciliği ve raviliğine dair görüşleridir. *Dîvânu'l-Hamâse* şârihlerinden el-Merzûkî, Ebû Temmâm'ın seçtiklerini sadece kalitesine göre, nazmettiği şiirlerini ise sadece rağbet ve arzularına göre gerçekleştirdiğini belirtmektedir. Abbâsî döneminin meşhur şiir râvisi el-Hasan b. Recâ'nın ise Ebû Temmâm hakkında, eski ve yeni şiirin en kalitelisini ondan daha iyi bilen birini asla görmediği değerlendirmesinde bulunduğu dile getirilmektedir.¹²⁶⁸ Bu ve benzeri değerlendirmeler, şairin şiir derlemeciliğindeki yetkinliğini idrak edebilmemiz açısından önem arz etmektedir.

Şairin şiir derlemede kullandığı temel kriterin tespitinde yol gösterici diğer unsur ise, eserine seçtiği şiir kesitlerinin bu kriteri yansımasıdır. Zira şairin eserine seçtiği şiirlerden bir çoğunun Arap şiir aleminde şöhreti yakalayamamış, az şiir nazmeden şairler olduğu görülmektedir. Ebû Temmâm'ın derleme eserlerinde zikrettiği şiirlerden çoğunun şairleri, ya meçhul ya da pek az bilinen şairlerdir. Şair, şiir seçiminde büyük isimleri dikkate almış olsaydı, türün ilk örneği olarak telif ettiği bu eseri nam salmış isimlerin eserleriyle doldururdu. Şairin bu tutumu, ister meşhur ister meçhul kimden gelirse gelsin kaliteyi esas alan bir karakterin yansıması olarak değerlendirilmektedir.

Öte yandan Ebû Temmâm'ın eserlerinde meşhur olmayan şairlerin şiirlerinden kaliteli gördüğü örneklere yer vermesinin oldukça haklı bir yönü bulunmaktadır. Şairlikleriyle meşhur olmuş, şiirlerinin namı sınırları aşmış, gönüllerde ve hafızalarda yerini almış dilden dile nakledilen eserlerin kaybolma riski oldukça düşük bir ihtimaldir. Ancak sadece Ebû Temmâm gibi derin şiir bilgisine sahip, genç yaşlarından beri binlerce şiir ve ondan fazla divan ezberlemiş şahsiyetlerin haberdar olduğu şairlerin şiirlerinin, pek yaygın olmaması nedeniyle kaybolma ve unutulma riski oldukça yüksektir. Şair, bu tür şiirleri eserlerine dahil etmekle kaybolmaktan kurtarmış sayılmaktadır. Ebû Temmâm'ın derlemecilik yönünün en büyük eseri olan *Divânu'l-Hamâseye* şiir seçiminde sadece ezberindeki şiirleri baz aldığını ifade etmenin yanlış olacağı kanaatindeyiz. Eserin telif sürecini öğrendiğimiz muteber rivayete göre şair bu eseri, Ebu'l-Vefâ b. Seleme'nin zengin kütüphanesinden faydalanarak ortaya koymuştur. Öyleyse şair bu eseri ortaya koyarken kendi bilgilerine ek olarak, kendisini ağırlayan ailenin kütüphanesindeki mevcut materyallerde eserine layık gördüğü

¹²⁶⁸ el-Merzûkî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse li-Ebî Temmâm*, I, 13; es-Sûlî, *Ahbâru Ebî Temmâm*, s. 118.

şiiirlerden seçtiklerini derleyerek eserine almıştır.

Ayrıca derlemeciliğiyle Arap edebiyatına “*hamâse*” adlı yeni bir tür kazandıran Ebû Temmâm’ın kendinden önceki derlemecilerden el-Mufaddal ed-Dabbî, el-Asma’î ve Ebû Zeyd el-Kuraşî’nin (ö. 170/876), şiirleri bir bütün olarak rivayet etmeye dayalı kriterden daha farklı bir yöntem izlediği anlaşılmaktadır. Zira Ebû Temmâm beğendiği şiirleri bir bütün olarak almamış, şiirde beğenisini kazanan kesiti alıntılıyarak anlamına göre eserinde tasnif etmiştir.

Ebû Temmâm’ın şiir yeteneğinden daha başarılı görüldüğü derleme ve telif yönüyle kazandığı “*müellif şair*” vasfıyla ortaya koyduğu eserler, *Dîvânu’l-Hamâse* ve *el-Hamâsetu’s-Suğrâ* ile sınırlı değildir. Şairin bu iki önemli eser haricinde kaynaklarda adlarına rastladığımız beş eseri daha bulunmaktadır. Bunlar *Fuhûl eş-Şu‘arâ* veya *İhtiyâru’s-Şu‘arâi’l-Fuhûl*, *el-İhtiyârât min Şi‘ri’s-Şu‘arâ*, *el-İhtiyârât min Eş‘âri’l-Kabâil* veya *el-İhtiyâru’l-Kabâilî*, *İhtiyâr el-Mukatta‘ât* ve *el-İhtiyâr min Eş‘âri’l-Muhdesîn* adlı eserlerdir.¹²⁶⁹

6.4. Arap Edebiyatı ve Şiirine Katkıları

I. Abbâsî döneminde toplumun farklı katmanlarını etkisi altına alan değişim hareketi, diğer alanlarda olduğu gibi edebiyat ve şiir alanlarında da etkilerini göstermiştir. Geleneksel Arap kasidesini dönemin yenilik hareketlerine paralel olarak yeniden şekillendirme çabası içine giren müvelled şiir akımının başlıca aktörlerinden olan Ebû Temmâm, Arap şiirinde kendine özgü birçok iz bırakmıştır. Arap edebiyat eleştirilenlerinden bazılarına göre Ebû Temmâm’ın Arap şiirinde bıraktığı izlerin en önemlisi, geleneksel kasideye nihâî şeklini vermesi ve sonraki dönemlere ulaşacak tekâmüle ermiş formatına kavuşturmuş olmasıdır.¹²⁷⁰ Müvelled şairlerin yenilik anlayışı çerçevesinde klasik şiirde görülen ilk yenilik mukaddime kısmında gerçekleşmiştir. Geleneksel kasidenin en önemli özelliklerinden biri olan sevgilinin terkettiği diyar kalıntıları üzerinde hatıralarının zikredilmesi geleneği, yerini şarap ve yeni medeniyetin getirdiği unsurların tasvirine bırakmıştır. Esasen yenilik hareketinin önemli bir figürü olan Ebû Temmâm, her alanda olduğu gibi burada da farklılığını ortaya koyarak yenilikçi müvelled akımı içerisinde klasiğe ve geleneğe tutunmuş, şiirlerinin genelinde “*el-vukûf ‘ala’l-atlâl*” prensibini uygulamaya devam etmiştir. Şiirlerine cahil şairlerin başladığı gibi terkedilen harabeler ve bırakılan izler üzerinde ağlayarak özlem ve hüznü yüklü duygularını kelimelere dökmek suretiyle başlayan şair, klasik şiirden aldığı ilhama yeni yorumlar getirme gayreti içinde olmuştur. Bu anlamda şairin şiirlerine, sevgiliye karşı beslediği duygularını ve gönül dünyasında yaşadığı hatıralarını

¹²⁶⁹ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 58-59; İbn Hallikân, *Vefeyâtu’l-A’yân*, II, 12; İbnu’n-Nedîm, *el-Fihrist*, 201; Ferrûh, *Ebû Temmâm Şâ‘iru’l-Halîfe Muhammed el-Mu‘tasım Billâh*, s. 67.

¹²⁷⁰ el-Behbîtî, *Târîhu’s-Şi‘ri’l-‘Arabî*, s. 491.

zikrederek başladığı, akabinde terkedilmiş diyar kalıntıları üzerine ağıt yakma geleneğine intikal ettiği söylenebilir. Bunun örneğini şairin Kadı Ahmed b. Ebû Dâvûd'u methettiği bir şiirinde açıkça görmekteyiz. Şair şiirinin ilk beş beytinde sevgiliyi tasvir etmekte, sonrasında sevgilisinin diyar kalıntılarına geçiş yapmaktadır.¹²⁷¹ Zaman zaman şairin sevgilisinin vafından yolculukta kullandığı binek hayvanının vafına, oradan da şiirinin asıl konusu olan memdûhun vafına geçiş yaptığı görülmektedir.

Şiirlerinin üçte ikilik kısmını methiyelere tahsis ettiğini bildiğimiz Ebû Temmâm'ın, politik ve stratejik koşullara bağlı olarak devlet otoritesini kontrol eden güçlerin değişkenlik göstermesiyle medih şiirlerinin genel anlamlarında değişikliklere gittiği görülmektedir. Askerî hareketliliğin yoğun olarak yaşandığı bir dönem olan I. Abbâsî dönemi, söz konusu askerî hareketliliğin doğal sonucu olarak komutanların ön plana çıktığı bir dönem olarak tarihteki yerini almıştır. Bu anlamda Ebû Temmâm, güç ve maddî olanakları ellerinde bulunduran, Ebû Sa'îd Muhammed b. Yûsuf es-Sağrî, Hâlid b. Yezîd eş-Şeybânî, Ebû Dulef el-İclî ve Afşîn gibi komutan ve asker kökenli valilerin methiyesine yönelmiş, genel olarak cesaret ve kahramanlık odaklı anlamları şiirlerinin merkezine almıştır. Şairin askeriye kökenli olmayan memdûhlarında dahi cesaret, ileri görüşlülük, kararlılık gibi savaşçı karakterle uyumlu vasıfları methiyelerine konu edinmesi şiirlerinden açıkça anlaşılmaktadır.¹²⁷² Dönemin yeni şartlarıyla uyumlu olarak methiye şiirlerinde konularının genel seyrini değiştiren Ebû Temmâm'ın, bu yeniliğe rağmen methiye şiirlerinin klasik konularının başında gelen cömertlikten vazgeçtiğini ifade etmemiz mümkün değildir. Şairin methiyelerinde hamâsî vasıflarla cömertlik arasında ön plana çıkma hususunda bir rekabet durumu gözlemlense de şiirlerin genelinde bu vasıfların memdûhun şanını yüceltme ortak paydasında buluştukları dile getirilebilir.

Ebû Temmâm'ın şiirde bıraktığı izlerden bir diğeri, şiirle gerçek olaylar arasındaki oluşturduğu güçlü bağıdır. Şair, şiirlerini hayal dünyasının mübâlağalı sahnelerinden uzaklaştırarak, gerçek hayatta meydana gelen hadiseleri bir ressam maharetiyle şiirlerinde yer verdiği tasvirleriyle ifade etmektedir. Bu anlamda Ebû Temmâm'ın, gerçek bir savaş sahnesini müşahade edercesine mısralarıyla dile getiren ve “*savaş şiiri*” olarak bilinen türün ilk şairi olduğu belirtilmektedir.¹²⁷³ Şairin, Halife el-Me'mûn'un Rum diyarına düzenlediği seferlerden birine katılmak üzere şiiriyle hazırlık yaptığı, el-Me'mûn'un huzurunda şiirini inşâd etmek istediği, orduya katılmakta geç kaldığından zafer sahnelerini zihninde kurgulayarak şiirleştirdiği rivayet edilmektedir. Şiirine terkedilen diyarların zikriyle başlayan Ebû Temmâm, Halife el-Me'mûn'un methine geçiş yapmaktadır. Halifeyi överken ordusunu, atları ve savaş

¹²⁷¹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebû Temmâm*, I, 384.

¹²⁷² et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebû Temmâm*, I, 162-167; I, 206-208; III, 132-134.

¹²⁷³ eş-Şek'ah, *eş-Şi'r ve 'ş-Şu'arâ*, s. 667; el-Behbîtî, *Târihu's-Şi'ri'l-'Arabî*, s. 496.

meydanındaki çarpışmaları canlı bir şekilde müşahade edercesine tasvir etmektedir.¹²⁷⁴ Ebû Temmâm, el-Me'mûn'un ordusuyla kaçırdığı savaşa katılma şansını, Halife el-Mu'tasım'ın 'Ammûriyye'nin fethi için hazırladığı orduyla birlikte sefere çıkarak telafi etmeyi başarmıştır. Şair, "savaş şiiri" türünde ikinci ve en mükemmel örneğini, savaş meydanında ordunun yanında yer alarak savaş sahnelerini en ince ayrıntılarına kadar anlattığı en gözde şiiri sayılan 'Ammûriyye'nin fethi sonrasında el-Mu'tasım'a yönelttiği şiiriyle vermiştir. 'Ammûriyye'nin incir ve zeytin zamanı gelmeden alınamayacağı kehanetinde bulunan kahin ve falcıların tahminlerini boşa çıkaran bir fetih olması hasebiyle şairin bu şiirde aşk ve özlem duyguları gibi narin duygulara yer vermediği, gerçek bir savaş şiiri olduğunu hissettirebilmek için doğrudan kılıçların zikriyle sözlerine başladığı tahmin edilmektedir. Düşman ordusunu bozguna uğratan el-Mu'tasım ve ordusu, 'Ammûriyye şehrinde taş üstünde taş bırakmamış, savaş sonrasında çıkarılan yangın, şehri tamamıyla yok etmiştir. Şehre tarihinin en büyük yıkımını yaşatan ve eski şaşalı günlerini tarihin tozlu yaprakları arasına gömen bu yangın, şairin şiirinde bedî' sanatlarıyla süslediği ifadelerle dile getirilmiştir.¹²⁷⁵ İslâm tarihinde şanlı bir fethi konu alan bu şiir, bazı edebiyat tarihçileri tarafından Arap şiirinin ufkunu açan bir fetih olarak değerlendirilmiştir.¹²⁷⁶

Ebû Temmâm'ın Arap şiirine kazandırdığı özelliklerden bir diğeri, yaşadığı dönemde meydana gelen büyük tarihi olayları şiirle kayıt altına almasıdır. Bâbek el-Hurremî'nin Abbâsî iktidarına karşı Azerbaycan'da başlattığı ve 23 yıl boyunca devam eden isyanın bastırılarak isyan hareketinin lideri olan Bâbek'in öldürülmesi,¹²⁷⁷ Halife el-Mu'tasım'ın vefatı ve yerine oğlu el-Vâsık'a halife olarak biat edilmesi,¹²⁷⁸ Taberistan bölgesinde başkaldıran Mecûsî Mâziyâr isyanının bastırılarak Mâziyâr'ın idam edilmesi,¹²⁷⁹ el-Me'mûn ve el-Mu'tasım dönemlerinde devlete sadakatla hizmet eden, gerek Hürremî isyanının bastırılması gerekse şanlı 'Ammûriyye zaferinde komutası altındaki askerlerle katkılarına rağmen hapsedilen ve hayatı hapiste son bulan komutan Afşîn'in cesedinin yakılarak küllerinin Dicle'ye savrulması¹²⁸⁰ ve 'Ammûriyye'nin fethinin tüm detaylarıyla zikredilmesi¹²⁸¹ gibi hadiseler tarihin şiire konu edilmesinin örneklerindedir. Bu anlamda şairin şiirlerini, tarihi olayları şiirlere dökmek suretiyle kayıt altına alan önemli belgeler olarak değerlendirmek mümkün olacaktır.

¹²⁷⁴ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 150-158.

¹²⁷⁵ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 40-73.

¹²⁷⁶ eş-Şek'ah, *eş-Şi'r ve 'ş-Şu'arâ*, s. 673.

¹²⁷⁷ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 132, 318.

¹²⁷⁸ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 203.

¹²⁷⁹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 207.

¹²⁸⁰ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 198.

¹²⁸¹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 40.

Ebû Temmâm'ın Arap şiirine getirdiği yeniliklerden bir diğeri, doğası itibariyle fitrî duygulara dayalı olması gereken şiirin dizginlerini aklın kontrolüne bırakmış olmasıdır. Esasen Ebû Temmâm'ın bu tutumunun dönemin kültürel hayatında yaşanan gelişmelerle doğrudan bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Bir yandan toplumu oluşturan farklı etnik yapıların yaşattıkları kültürel değerleri, diğer yandan tercüme faaliyetleriyle Abbâsî toplumuna intikal eden felsefe, mantık ve doğa bilimleri gibi birçok ilmî disipline dair yenilik beraberce yol almıştır. Bu bağlamda düşünce ve bilimin gelişmesinde Abbâsîlerin fethettikleri diyarların entellektüel birikimlerine duydukları ilginin etkileri göz ardı edilmemelidir. Yaşadığı dönemin kültürel birikiminden maksimum düzeyde faydalanarak entellektüel bir karakter inşa çabası içinde olan Ebû Temmâm'ın, bu okumalardan elde ettiği ilmî kazanımları aklında ve ruhunda sindirdikten sonra şiirlerine yansıttığı görülmektedir. Buna göre duyguların hakimiyeti altında olması gereken şiirin, Ebû Temmâm'ın aklî yöntemlerle oluşturduğu yeni tarza teslim olduğunu görmek için fazla gayret sarfetmeye gerek olmadığı ifade edilmelidir. Zira şairin benimsediği söz konusu tarz gereğince şiiri aklî unsurlara teslim etmesi, hem şiirlerinin üslubundan hem de şiirde ele alınacak anlamların “*aklın idrâk edip yakalamasıyla mümkün olacağı*”¹²⁸² kanaatini açıkça dile getirmesinden anlaşılmaktadır.

Ebû Temmâm'ın Arap şiirine yaptığı katkılardan bir diğeri Arap şiirine kazandırdığı yeni anlamlardır. Bu önemli katkının şairin entelektüel kişiliğinin doğal bir sonucu olduğu aşıkardır. Zira “*Müslümanların bilimsel rönesans dönemi*” olarak kabul edilen sürecin¹²⁸³ ilk evrelerinde yaşayan Ebû Temmâm'ın, ithal ilimlerle yoğun teması neticesinde düşünce dünyasının ufuklarını kuşatan sınırların alabildiğine genişlediği sanılmaktadır. Bu nedenle şairin zor anlamları elde edebilmek adına anlam deryasının derinlerine daldığı, kendisinden başkasının ortaya koymakta çok zorlanacağı anlamları icat etmede başarılı olduğu yönünde değerlendirmeler bulunmaktadır.¹²⁸⁴ Düşünce ve anlam birikimini, önceki dönem şairlerinin faydalanma imkanına sahip olmadıkları kaynaklardan besleyen Ebû Temmâm'ın, özellikle geç dönem Arap şairleri arasında en çok anlam icat eden şair olduğu belirtilmektedir. Buna göre Ebû Temmâm'ın kendisinden önce hiçbir şairin değinmediği anlam ve tasvirlerin sayısının 20'den fazla olduğu ifade edilmektedir. İbnu'l-Esîr'in *el-Meselu's-Sâir* adlı eserlerinde, şairin icat ettiği anlam sayısının bahsedilen rakamdan daha fazla olduğu ve Ebû Temmâm'ın bu konudaki katkılarının müellif tarafından kimseyle tartışılmayacak kadar kesin bir kanaatle benimsediğine dair ifadelerle karşılaşılmaktadır.¹²⁸⁵

¹²⁸² et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 214.

¹²⁸³ Bozkurt, *Abbâsîler*, s. 195.

¹²⁸⁴ el-İsfahânî, *el-Eğânî*, XVI, 265.

¹²⁸⁵ İbn Reşîk, *el-'Umde*, I, 265; İbnu'l-Esîr, *Diyâu'd-Dîn*, *el-Meselu's-Sâir*, II, 23.

İbnu'l-Mu'tez *Kitâbu'l-Bedî'* adlı eserinde, Ebû Temmâm'ın şiir literatürüne kazandırdığı “*istitrâd*” veya “*müstatrid*” adıyla andığı bir terimden bahsederek, bu terimi “*ana konudan ayrılma*” anlamında “*hurûc*” olarak adlandırmaktadır. Terimin ortaya çıkışıyla ilgili olarak kaynaklarda Ebû Temmâm'la el-Buhturî arasında geçen bir olayı konu alan bir rivayetle karşılaşılmaktadır. Buna göre, Ebû Temmâm'ın el-Buhturî'ye okuduğu bir şiirinde, esasen Osmân b. İdrîs eş-Şâmî'yi yerme sadedinde olduğu halde hicivden uzaklaşarak at tasvirine yoğunlaşması el-Buhturî'nin dikkatinden kaçmamıştır. el-Buhturî'nin şaşırıldığını gören Ebû Temmâm, söylediğinin ne tür bir şiir olduğunu sorduğunda el-Buhturî, bir fikri olmadığını belirtmiştir. Bunun üzerine Ebû Temmâm, bu üslubu “*istitrâd*” veya “*müstatrid*” terimiyle ifade etmiş ve kasıtlı olmaksızın hicivden at tasvirine geçtiğini belirtmiştir. İbnu'l-Mu'tez, şiir ilminde bu terimi mevcut anlamıyla Ebû Temmâm'dan önce kimsenin kullanmadığını açıkça dile getirmektedir.¹²⁸⁶

Ebû Temmâm'ın Arap şiirine yaptığı katkılardan bahsedilirken unutulmaması gereken hususlardan bir diğeri, belâğî sanatların yoğun bir biçimde kullanılmasıyla şiirin kazandığı yeni karakterdir. Beşşâr b. Burd'un başlattığı ancak Muslim b. el-Velîd'in şiirlerine dolgu malzemesi olarak kullandığı belâğî sanatların, Ebû Temmâm tarafından makuliyet sınırlarının çok üzerine çıkan bir oranla kullanılarak¹²⁸⁷ şairin şiirdeki en belirgin özelliklerinden biri haline geldiğini belirtmek mümkündür. Şairin şiirlerinde istiâre, tıbâk, mukâbele, teşbîh ve cinâs gibi söz sanatlarını kullanmakla yetinmediği anlaşılmaktadır. Zira şairin, söz konusu sanatları dönemin popüler kültürel değerleri arasında görülen felsefe ve mantık gibi aklî ilimlerle harmanlayarak anlamı oldukça komplike bir hale getirdiği görülmektedir. Belâğî sanatların aklî ilimlerle karışım ve etkileşiminden ortaya çıkan anlamsal bulanıklık bazı edebiyat eleştirmenlerince “*sanatsal kapalılık*” olarak değerlendirilmiştir.¹²⁸⁸ Ebû Temmâm'ın şiirlerinde ele aldığı düşünce ve tasvirlerin, bu “*sanatsal kapalılık*” ile perdelenerek tespit edilmesi oldukça güç bir hal aldığı ifade edilebilir. Bu anlamda Ebû Temmâm'ın şiirde bedî' sanatlarının kullanımıyla meşhur olan şairlerden, iki temel noktaya ayrıldığını dile getirebiliriz. Bunlardan ilki bedî' sanatlarının kullanımında ifrata varacak kadar mübâlağa, diğeri ise bu sanatların mübâlağalı kullanımı ve aklî ilimlerle birlikte kullanılmasından doğan anlam karışıklığıdır. el-Âmidî ve İbnu'l-Mu'tez'in, bu hususta Ebû Temmâm'la ilgili değerlendirmeleri bu kanaati destekler mahiyettedir. el-Âmidî, Muslim b. el-Velîd'in bedî' söz sanatlarını kullanarak şiiri geleneksel çerçevenin dışına çıkararak ilk şair olduğunu, Ebû Temmâm'ın, Muslim'in mezhebini benimseyerek şiirlerindeki tüm beyitlerde bu sanatları kullanmaya gayret ettiğini,

¹²⁸⁶ es-Sûlî, *Ahbâru Ebî Temmâm*, s. 69; İbn Reşîk, *el-'Umde*, II, 40; İbnu'l-Mu'tez, *Kitâbu'l-Bedî'*, s. 37.

¹²⁸⁷ İbnu'l-Mu'tez, *Tabakâtu 'ş-Şu'arâ*, s. 235.

¹²⁸⁸ Dayf, *el-Fennu ve Mezâhibuhû fi 'ş-Şi'ri'l-'Arabî*, s. 239.

ilerlenmesi oldukça güç bir yola girerek lafız ve anlamları kapasitesinin sınırları dışında kullandığını, bunun da şiirinin karakterini bozduğunu belirtmektedir.¹²⁸⁹ İbnu'l-Mu'tez de Ebû Temmâm'dan önceki şairlerin bedî' sanatlarını şiirlerinde nadiren kullandıklarını, bunun da şiiri güzelleştirdiğini ifade etmektedir. Ebû Temmâm'ın ise, kendinden önceki müvelled şairlerin bedî' olarak adlandırdıkları üsluba olan tutku ve düşkünlüğü nedeniyle ölçüyü kaçırdığını, bu sanatları kullanması sonucunda şiirlerinin bazılarının estetik yönüyle güzel, bazılarının ise oldukça itici bir hal aldığını dile getirmektedir. İbnu'l-Mu'tez bu nedenle Ebû Temmâm'ın bazı edebiyat âlimlerince, şiirlerinde deyimler ve atasözlerini abartılı bir şekilde kullanan Sâlih Abdülkuddûs'a benzetildiği tespitinde bulunmaktadır.¹²⁹⁰ Bahsedilenlerden yola çıkarak bu bağlamda Ebû Temmâm'ın şiire sağladığı söz konusu katkının, olumsuz yönü güçlü olan bir katkı olduğu kanaatine varmamız mümkün olacaktır.

Ebû Temmâm'ın Arap şiirine sağladığı katkıların bir başka yönü, şiir nazmı ve eleştiri boyutuyla alakalıdır. Ebû Temmâm'ın Arap edebiyatında eleştiri ve şiir nazım kriterlerinin oluştuğu ilk dönemlerde talebesi el-Buhturî'ye yönelttiği tavsiyeleriyle, şiirde sanatsal kaliteyi yakalamaya yardımcı olacak temel prensipleri belirleme gayreti içinde olduğu anlaşılmaktadır. Şairin, şiir nazmetme kriterlerini belirlediği tavsiyelerini el-Buhturî şu şekilde dile getirmektedir: *“Gençliğimde şiir nazmına düşkündüm ve bu hususta fitrata başvuruyordum. Ebû Temmâm'a gidene kadar şiir nazmetmenin kolaylıklarını ve gereksinimlerini tam olarak kavrayamamıştım. Bu konuda ona tabi oldum, şiiri tanımada onun söylediklerini esas edindim. Bana ilk söyledikleri şunlardı: Ey Ebâ 'Ubâde! Dertlerinin az olduğu vakitleri kolla, bir şey te'lif etmek veya ezberlemek istediğinde insanların genel olarak şafağın sökmek üzere olduğu vakti tercih ettiklerini dikkate al! Çünkü bu vakitlerde gönül dinlenmiş, beden ise uykudan nasibini almış olur. Murâdın nesîb ise kelimelerini narinleştir, anlamı dokunaklı kıl! Hasretini, hüznün elemi, özlemin yarattığı ızdırabı ve ayrılık ateşini sıkça dile getir! Nüfuz sahibi bir efendiyi övmeye başladığında onun erdem, iyilik, güzel ahlak ve yüce makamını ortaya koy! Onun güzel anlamlarına yönel, meçhul yönlerine hiç yaklaşma! Şiirini kötü lafızlarla çirkinleştirmekten sakın! Kıyafetleri bedeninin ölçüsüne göre biçip diken bir terzi gibi ol! Usandığını hissedersen nefsini dinlendir, dertler kalbini terketmedikçe işe koyulma! Şiir söyleme arzunu güzel şiir nazmına vesile eyle! O arzu ve istek ne hoş bir yardımcıdır! Ezcümlle şiirini senden öncekilerin şiirlerine kıyaslayarak değerlendir, âlimlerin hoş gördüğüne yönel, terkettiklerinden uzaklaş! Böylece doğru yolu bulursun Allah'ın izniyle.”*¹²⁹¹

Kalite düzeyi yüksek eserler üretebilmek için doğru zamanın önemine vurgu

¹²⁸⁹ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 14.

¹²⁹⁰ İbnu'l-Mu'tez, *Kitâbu'l-Bedî'*, s. 74.

¹²⁹¹ el-Husrî, *Zehru'l-Âdâb*, I, 152; İbn Reşîk, *el-'Umde*, I, 114.

yapan Ebû Temmâm'ın bu görüşlerinin, İbn Reşîk el-Kayrevânî tarafından benimsendiğine ve desteklediğine şahit olmaktayız.¹²⁹² Kaynaklara bakıldığında şiirde işlenecek ana konuya uygun lafız seçimi, samimi duygu yoğunluğu ve şiirin asıl muhatabının karakter ve özellikleriyle örtüşen doğru hitap tarzına dair şairin belirlediği kriterlerin ise, İbn Tabâtabâ tarafından kabul gördüğü anlaşılmaktadır.¹²⁹³ Ebû Temmâm'ın başarılı bir şiir nazmı için belirlediği uygun ruh hali, kalbin ve mizacın bikkınlıktan uzak olarak şiire hazır olması gibi kriterler de Bişr b. el-Mu'temir (ö. 210/825) tarafından kabul gören hususlar arasındadır.¹²⁹⁴ Ebû Temmâm'ın talebesine tavsiyelerini içeren bu satırların edebiyat eleştirmenlerince benzer anlamlarla tekrar edilmesi, şairin şiir nazımının teknik sınırlarını çizen teorik altyapı ve donanımına önemli katkılar sağladığını açıkça ortaya koymaktadır.

Şüphesiz Ebû Temmâm'ın Arap edebiyatına en büyük katkısı derlemeci ve antolojist kişiliğinin ürünü olan literatüre yeni bir tür olarak kazandırdığı *Dîvânu'l-Hamâse* adlı eseridir. Şairin edebiyata ve edebî kişiliklere katkısı, kendisinden sonra gelenlerin yolunu aydınlatan yeni bir türün ilk temsilcisi olan bu eserin ortaya konulmasıyla sınırlı kalmamıştır. Keza şair eserinde, el-Mufaddal ed-Dabbî, el-Asma'î ve Ebû Zeyd el-Kuraşî gibi önceki derlemecilerin uyguladıkları, şiirlerin bir bütün halinde şair veya kabile esaslı tertibinden farklı bir yol izlemiştir. Şiirlerin konularına göre ayrılarak tasnif edilmesi prensibine dayalı yöntem gereğince şair eserinde, şiirlerin sadece ilgili konuyla bağlantılı beyitlerine yer vermiştir. Bu nedenle, aynı şiirin farklı anlamlar içeren beyitlerinin eserin farklı bölümlerinde yer alması sonucunun ortaya çıktığı görülmektedir. Bu anlamda şairin Arap edebiyatına katkısının, yeni bir türe ek olarak yeni bir tasnif yöntemi şeklinde çift yönlü bir katkı olduğu ifade edilebilir.

6.5. Yöneticilerle İlişkileri ve İlişkilerin Şiirine Yansımaları

Yokluklarla mücadele eden fakir bir ailenin evladı olarak Ebû Temmâm'ın, hayatının ilk evrelerinden itibaren refah düzeyi daha yüksek bir hayat standardına erişme hayaliyle aksiyonel bir kişilik sergilediği görülmektedir. Hayatını çepeçevre kuşatan acımasız yokluk koşullarından kurtulabilmenin çaresini şiirde gören şair, sanatını geliştirmek için bir yandan geçimini elde ettiği işine sarılmış, diğer yandan da iş hayatının ideallerine ulaşmasına yardımcı olacak imkanlarından faydalanma gayreti içinde olmuştur. İlim ve edebiyat meclislerinin kurulduğu 'Amr b. el-Âs camiinde sakalık yapması, şairin hayalini kurduğu yaşama kavuşmasını sağlayacak şiir yeteneği ve şairliğinin gelişiminde büyük rol oynamıştır.¹²⁹⁵ Şairin bu idealinin, şiirlerinin çoğunun konu bakımından methiye üzerine yoğunlaşmasına neden olduğunu açıkça

¹²⁹² İbn Reşîk, *el-'Umde*, I, 208.

¹²⁹³ el-'Alevî, *'İyâru's-Şi'r*, s. 12.

¹²⁹⁴ İbn Reşîk, *el-'Umde*, I, 214.

¹²⁹⁵ İbnu'l-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ*, s. 123.

ifade etmek mümkün olacaktır. Fakirliğe gömülü hayatını içinde bulunduğu şartlardan kurtarmanın reçetesini şiirlerini makam ve mevki sahibi şahsiyetlerin hizmetine sunmakta gören şair, böylece şiir hayatında izleyeceği rotayı belirlemiştir. Mısır'da asayiş ve vergi işlerinden sorumlu 'Ayyâş b. Lehî'a'nın methine tahsis ettiği ve karşılığında beş bin dinarla mükafatlandırıldığı ilk şiirinden başlayan medih şiirleri,¹²⁹⁶ divanının üçte ikilik kısmını oluşturacak kadar artmıştır. Ayrıca bu durum şairin bir medih şairi olarak anılmasına ve hayatını yaşadığı dönemde halifelerden başlayarak vezir, vali, komutan, kadı gibi yönetici ve devlet ricâlinin ihsanlarını elde etmek uğruna geçirmesine neden olmuştur. Bir başka ifadeyle Ebû Temmâm, şiirlerine hak ettiği maddî ve manevî değeri gösterme kapasitesine ve edebî zevkine sahip döneminin kültürlü seçkin kesimiyle olumlu ilişkiler geliştirme başarısını göstermiş bir şairdir. Bu anlamda şairin methiyeleriyle ihsanlarına talip olduğu yaklaşık 60 üst düzey şahsiyet arasında Halifeler el-Me'mûn, el-Mu'tasım, el-Vâsık Billâh, vezirlerden Ahmed b. Ebî Dâvûd, Muhammed b. Abdulmelik ez-Zeyyât, el-Hasan b. Vehb, komutanlardan Afşîn, Ebû Dulef el-İclî, Ebû Sa'îd Muhammed es-Sağrî, Hâlid b. Yezîd eş-Şeybânî, Mâlik b. Tavk et-Tağlibî, katip ve haciplerden İshâk b. Ebî Reb'î, İbrâhim b. Vehb ve Abdulhamîd el-Kâtib, ilim ehli ve şairlerden ise Muhammed b. Hassân ed-Dabbî ve Alî b. el-Cehm el-Kuraşî gibi isimler bulunmaktadır.

Şairin yaşadığı I. Abbâsî döneminde iç ve dış siyâsî kulvarlarda ortaya çıkan gelişmeler neticesinde, devletin fetih amacıyla seferler düzenleyen ve hücumu başlatan yapısı, düşmandan gelecek hamlelere göre refleks gösterecek teyakkuzda bekleyen savunma odaklı bir karaktere bürünmüştür. Devletin değişen bu askerî politikası, devlet mekanizması içinde yer alan önemli devlet adamlarının askerlerden olmasının önünü açmıştır. Şiirleriyle devlet ricâlinin beğenilerini hedef alan şairler, ilgi ve alakalarını ordunun başındaki komutanlara, sınır boylarındaki veya merkezden uzaktaki vilayetlerin asker kökenli valilerine yöneltmişlerdir.¹²⁹⁷ Devletin yönetim mekanizmalarındaki bu değişimin bir sonucu olarak, şiirin devletin siyâsî merkezinden askerî uçlarına doğru bir kayma yaşadığını söylemek mümkündür. Şiirlerinin müreffeh hayat idealine götüren araçlar olduğunun farkına varan şair, hayatını devletin fethedilen vilayetlere atadığı vali ve komutanlara methiyeler sunarak memdûhların maddî imkanlarından nasiplenebilmek için yolculuklarla geçirmiştir. Ebû Temmâm'ın methiyeleri karşılığında sunulan hediye ve mükafatlardan memdûhların gururunu okşadığı ve gönüllerinde yer bulduğu anlaşılmaktadır. Şairin memdûhlarından, kendi ifadesiyle "*tutumlu olması halinde ömrü boyunca hiç kimseye muhtaç olmayacak*" kadar yüklü meblağlar kazanmasına rağmen kaynaklarda elde ettiklerinin tümünü

¹²⁹⁶ es-Sûlî, *Ahbâru Ebî Temmâm*, s. 121.

¹²⁹⁷ el-Behbîtî, *Târîhu's-Şi'ri'l-'Arabî*, s. 490.

harcadığına dair bilgilerle karşılaşılmaktadır.¹²⁹⁸ ‘Ammûriyye’nin fethi üzerine el-Mu‘tasım’ı övmek için nazmettiği şiirini üstüste üç gün tekrar eden şairin, Halife el-Mu‘tasım’ın “Neden bu yaşlı kadını (şiiri) bize tekrar tekrar sunuyorsun?” sorusuna “Mehrini tam olarak alması için ey mü’minlerin emiri” diye cevap verdiği, bu cevaptan sonra el-Mu‘tasım’ın şaire yüz yetmiş bin dirhem verilmesini emrettiği rivayet edilmektedir.¹²⁹⁹ Ebû Dulef el-‘İclî’yi methettiği bir şiirden sonra ise, memdûhun şaire elli bin dirhem takdim ettiği ve verilenden çok daha fazlasını hak ettiğini söylediği belirtilmektedir.¹³⁰⁰ Bir başka rivayette ise şairin Hâlid b. Yezîd eş-Şeybânî’ye yönelttiği bir methiye karşılığında kendisine on bin dirhem ve yol masrafları verildiği, aynı meblağı tekrardan almak istemesi halinde bir süre sonra yeniden methetmek üzere geri dönme veya izzet-i ikramla orada ikamet etme arasında seçim yapması teklif edildiği aktarılmaktadır. Sunulan on bin dirhemlik hediye alan Ebû Temmâm’ın bir süre sonra dönmek üzere oradan ayrılmayı tercih ettiği, aradan geçen birkaç gün sonrasında ava çıkan Hâlid b. Yezîd’in Ebû Temmâm’ı bir ağacın altında şarap ve ğinâ aleminde gördüğü, hediye olarak verilen meblağı ne yaptığını sorması üzerine aşağıdaki beyitlerle verilen cevaptan hoşlanan Hâlid b. Yezîd’in tekrardan on bin dirhem verilmesini emrettiği rivayet edilmektedir (Münserih):

عَلَّمَنِي جُودَكَ السَّمَاخَ فَمَا	أَبْقَيْتُ شَيْئًا لَدَيَّ مِنْ صِلَتِكَ
مَا مَرَّ شَهْرٌ حَتَّى سَمَحْتُ بِهِ	كَأَنَّ لِي فُذْرَةً كَمَفْدُرَتِكَ
تُنْفِقُ فِي الْيَوْمِ بِالْهَبَاتِ وَفِي	السَّاعَةِ مَا تَجْتَبِيهِ فِي سَنَتِكَ
فَلَسْتُ أَذْرِي مِنْ أَيْنَ تُنْفِقُ لَوْ	لَا أَنَّ رَبِّي يَمُدُّ فِي هَبَّتِكَ

“Senin cömertliğin bana harcamayı öğretti, bırakmadım elimde senden gelen hiçbir şeyi.”

“Bir ay geçmeden harcadım tüm verdiklerini, sanki benim gücüm varmış da senin gücün gibi.”

“Sen ki bir günde hatta bir saatte harcarsın cömertçe hibelerle, kazandıklarının tümünü bir senede.”

“Nasıl harcayacağına dair yoktur hiçbir fikrim, Rabbim bereketlendirmeseydi cömertliğini senin.”¹³⁰¹

Bu ve benzeri rivayetler Ebû Temmâm’ın methiyeleriyle memdûhlarından servet değerinde meblağ ve hediyeler kazandığını, ancak şairin savurgan bir kişiliğe sahip

¹²⁹⁸ es-Sûlî, *Ahbâru Ebî Temmâm*, s. 228.

¹²⁹⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, II, 23.

¹³⁰⁰ el-İsfahânî, *el-Eğâni*, XVI, 271.

¹³⁰¹ el-İsfahânî, *el-Eğâni*, XVI, 272; es-Sûlî, *Ahbâru Ebî Temmâm*, s. 158-159; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, II, 24.

olması ve seyahatlerle dolu çok harcama gerektiren bir hayat tercih etmesi sebebiyle kazanımlarını elinde tutamadığını göstermektedir. Bu nedenle şairin şiir söylediği kazandığı, kazandıkça harcadığı, akabinde ise alıştığı hayat standardını devam ettirebilmek için aynı kazançları elde etmeye yönelik yeniden şiir söylemek durumunda kaldığı anlaşılmaktadır. Buna göre yöneticilerle kurduğu ilişki ağının şairi bir kısır döngüye sürüklediği, bu minvalde başladığı hayatını aynı tarzda noktaladığını söylememiz mümkün olacaktır.

Ebû Temmâm'ın medih şiirleriyle memdûhlarının hediyeleriyle birlikte, iltifat ve takdirlerini de kazandığı görülmektedir. Bunun en etkileyici örneklerinden birini şairin el-Hasan b. Recâ'yı methederken yaşadıkları diyalogta görmekteyiz. Şair memdûhunu aşağıdaki beyitlerle övmeye başladığında (Kâmil);

أَنَا دُو عَرَفْتِ فَإِنْ عَرَّتْكَ جَهَالَةٌ فَأَنَا الْمُقِيمُ قِيَامَةَ الْعُدَالِ
عَادَتْ لَهُ أَيَّامُهُ مُسْوَدَّةٌ حَتَّى تَوَهَّمَتْ أَنَّهُنَّ لِيَالِي

“Cehalete kapılıp da tanıyamazsan bil ki ben hala bildiğin gibiyim, ben ki beni kınayanların kıyametini koparan kişiyim.”

“Beni kınayanın mutlu günleri kapkara günlere dönüşür, öyle ki karanlığından günlerin gece olduğu zannına kapılır.”¹³⁰²

el-Hasan b. Recâ'nın coşarak “Andolsun ki bundan sonra günlerin asla kararmayacaktır.” sözleriyle şiire reaksiyon gösterdiği görülmektedir. Şair şiirine aşağıdaki beyitlerle devam ettiğinde (Kâmil);

لَا تُنْكِرِي عَطَلِ الْكَرِيمِ مِنَ الْغِي فَالَسَّيْلُ حَرْبٌ لِلْمَكَانِ الْعَالِي
وَتَنْظُرِي حَبَبَ الرِّكَابِ يُنْصُفُهَا مُحْيِي الْقَرِيضِ إِلَى مُمِيتِ الْمَالِ

“Cömertin varlıklı olmasını yadırgama, yüce dağların başında sel sularının kalmaması gibi.”

“Şiire hayat verenin (ben), (ihşanda bulunarak) malı öldürene yönelttiği, mallarla yüklü ve salınarak yürüyen develer gibi şiirlerin zenginliği getirmesini bekle.”¹³⁰³

el-Hasan b. Recâ'nın “Andolsun ki şiiri ayakta tamamlayacağım.” demesi üzerine Ebû Temmâm'ın da ayağa kalkarak şiirine şu şekilde devam ettiği rivayet edilmektedir (Kâmil):

لَمَّا بَلَغْنَا سَاحَةَ الْحَسَنِ انْفَضَى عَنَّا تَمَلُّكَ دَوْلَةِ الْإِمْحَالِ

¹³⁰² et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 76-77.

¹³⁰³ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 77.

بَسَطَ الرَّجَاءَ لَنَا بِرَعْمِ نَوَائِبِ
 أَغْلَى عَادَارَى الشِّعْرِ إِنَّ مُهُورَهَا
 كَثُرَتْ بِهِنَّ مَصَارِعُ الْأَمَالِ
 عِنْدَ الْكِرَامِ إِذَا رَحُصْنَ غَوَالِي
 لِي ثُمَّ جُدْتَ وَمَا انْتَهَزْتَ سُؤَالِي
 وَرَأَيْتَنِي فَسَأَلْتَ نَفْسَكَ سَابِيهَا
 أَوْ لَمْ يُرْزَ بُدٌّ مِنَ التَّهْطَالِ
 كَالْغَيْثِ لَيْسَ لَهُ أُرِيدَ غَمَامُهُ

“el-Hasan’ın diyarına vardığımızda, bizdeki yokluk ve kuraklığın hükmü son buldu.”

“Umutlarımızı katleden felaket ve musibetlerin çokluğuna rağmen ümitlerimizi yeşertti.”

“Bakire kızlar gibi güzel şiirlerin mehrini cömertçe verdi, zira bunların mehirleri cömertler nezdinde ucuz da olsa değerlidir.”

“Beni gördüğünde gönlüne cömert olmasını söyledin, sonra istememi beklemedin bana cömertçe ihsanda bulundun.”

“Bulutları olsa da olmasa da veya istense de istenmese de yağmadan duramayan sağanak bir yağmur gibidir o.”

Şaire sarılarak tebrik eden el-Hasan b. Recâ’nın “Bu gelini ne güzel takdim ettin!” demesi üzerine Ebû Temmâm’ın “Andolsun ki bu gelin hûrilerden de olsa, senin ayağa kalkman ona mehir olarak yeterlidir.” diye cevap verdiği rivayet edilmektedir. Gördüğü iltifat ve takdire ek olarak Ebû Temmâm’ın el-Hasan b. Recâ’nın yanında iki ay ikamet ettiği, ayrılırken on bin dirhem hediyeyle birlikte rivayet sahibinin tam olarak ne olduğunu bilmediği birçok şeyle ödüllendirildiği belirtilmektedir.¹³⁰⁴ Şair kişiliğinin yanında kıvrak zekası ve hazır cevap kişiliğinin anlaşıldığı bu rivayetten Ebû Temmâm’ın memdûhlarıyla şiir üzerinden başlattığı bağı, karşılıklı kazanç esasına dayalı bir iş ilişkisinden öte, saygı ve takdir esasına dayalı dostluk ilişkisine dönüştürdüğü anlaşılmaktadır. el-Hasan b. Vehb, Muhammed b. Abdulmelik ez-Zeyyât ve Alî b. el-Cehm gibi yönetici ve şairlerin Ebû Temmâm’ın vefatı üzerine mersiyeler yazmaları, medih şiirleri vasıtasıyla yöneticilerle geliştirdiği ilişkilerinin samimi duygularla yoğrulan dostluk ilişkisine dönüşmesinin delilleri arasında görülebilir.¹³⁰⁵ Şairin, çoğunluğu devlet ricâlinden olan memdûhlarıyla yakaladığı uyumlu frekansı algılayabilmemiz adına zikredilen bu birkaç örnek, divanındaki en baskın tür olan medih şiirlerinin miktarıyla birlikte yorumlandığında bu ilişkilerin yansımalarının ne kadar yoğun olduğunun anlaşılması zor olmayacaktır. Zira döneminin halife, vezir, komutan, vali, katip ve diğer önemli şahsiyetlerini içeren yaklaşık 60 kişilik memdûh

¹³⁰⁴ el-İsfahânî, *el-Eğânî*, XVI, 272-273; es-Sûlî, *Ahbâru Ebî Temmâm*, s. 168-170; et-Tebrîzî, *Divânu Ebî Temmâm*, III, 77-78.

¹³⁰⁵ es-Sûlî, *Ahbâru Ebî Temmâm*, s. 279-279.

listesi, şairin divanının yaklaşık üçte ikilik kısmının methiyelerden oluşması sonucunu doğurmuştur.

Ebû Temmâm'ın yöneticilerle ilişkilerinin şiirlerine yansması methiyeyle sınırlı değildir. Şairin devlet yöneticileri ve toplumun elit kesimiyle şiirleri vasıtasıyla geliştirdiği ilişkilere sadece methiye perspektifinden bakmak, geliştirdiği ilişkileri idrak etmede yetersiz kalacaktır. Zira şairin şiirleriyle gerçekleştirdiği geniş ilişki ağını methiyenin yanında, hiciv, sitem ve mersiyeyle de desteklediği anlaşılmaktadır. Bir başka ifadeyle döneminin üst düzey bürokratlarıyla geliştirdiği ilişkileri koruma refleksi, şairin şiirlerine hiciv, sitem ve mersiye türleri olarak yansmıştır. Bu noktadan hareket edildiğinde aynı memdûhun ihsanlarından faydalanma hedefi güden rakip şairlerin, gerek karakter gerekse sanatsal yeterlilik yönleriyle birbirlerini karalamaya çalışmaları anlaşılabilir bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. Ebû Temmâm, Halife el-Mu'tasım döneminin Şâm diyarı valilerinden Mûsâ b. İbrâhîm er-Râfikî'yi aşağıdaki beyitleriyle methettiğinde (Basît);

خُذْهَا فَمَا نَالَهَا بِنَقْصٍ مَوْتُ جَرِيرٍ وَلَا الْبُعَيْثِ
وَكُنْ كَرِيمًا تَجِدُ كَرِيمًا فِي مَدْحِهِ يَا أَبَا الْمُغِيثِ

“O şiirleri al ve kabul et, ne Cerîr ne de el-Ba'is'in ölümü ondan bir şey eksiltmemiştir.”

“Cömert ol ki methiyesinde cömert olanı bulasın ey Ebu'l-Muğîs!”¹³⁰⁶

Mecliste hazır bulunan şair ve edip Yûsuf b. el-Muğîre el-Kuşeyrî şairin söylediği bu beyitlerin methiyeden çok hicve benzediğini iddia ederek memdûhu Ebû Temmâm'a karşı kışkırtma çabası içine girdiği, bunun üzerine de Ebû Temmâm'ın Yûsuf b. el-Muğîre'yi aşağıdaki beyitlerle hicvetmeye başladığı rivayet edilmektedir (Vâfir):

أَيُّسُفُ جُنْتُ بِالْعَجَبِ الْعَجِيبِ تَرَكْتَ النَّاسَ فِي شَكِّ مُرِيبِ
أَمْ أَلَوْ أَنَّ جَهْلَكَ كَانَ عِلْمًا إِذْ لَنْفَذْتَ فِي عِلْمِ الْعُيُوبِ

“Ey Yûsuf! Ortaya hayretler hayreti bir söz attın, insanları şek ve şüphe içinde bıraktın.”

“Bilinsin ki senin cehaletin bilgiye dönüşseydi, gaybı bilme mertebesine ererdin.”¹³⁰⁷

el-Âmidî, Ebû Temmâm'ın memdûha “cömert ol” demesinden kastın net anlaşıldığını ifade etmekle birlikte, bu ifade yerine şiire ve memdûhun şanına daha çok

¹³⁰⁶ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 328.

¹³⁰⁷ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 315; el-Merzubânî, *el-Muvaşşah*, s. 368.

yakışacak “*keremini hızlandır*” gibi bir ifadenin daha şık olacağını belirtmektedir.¹³⁰⁸ Memdûhu kıskırtarak umutla beklenen menfaati elde etmeyi arzulayan Yûsuf b. el-Muğîre’yi Ebû Temmâm’ın hicvetmesinin ardındaki yegane nedenin, aralarındaki çıkar çatışması olduğu açıkça ortadadır.

Ebû Temmâm’ın döneminin elit kesimiyle kurduğu ilişkiler sayesinde kazandığı maslahat ve statüyü koruma refleksi nedeniyle, ürettiği hiciv şiirleriyle en yoğun şekilde hedef aldığı şairlerden birisi ‘Utbe b. Ebî ‘Âsım’dır. Mısır’dan Humus’a döndüğünde Tay’ kabilesinin önemli ailelerinden Âl-i Abdulkerîm ve şairleri ‘Utbe ile tanışan şair, bu asil aileye yönelttiği methiyelerle hüsn-ü kabullerini elde etmeyi başarmıştır. Ebû Temmâm’ın devreye girmesiyle oluşan bu ciddi rekabet ortamında aile nezdindeki statüsünü kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalan ‘Utbe’nin şairi açıkça hedef almasının, Ebû Temmâm’ın hicivlerle kendini ve kazanımlarını savunma refleksi göstermesine neden olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu rekabet neticesinde, şairin divanında yer alan hicivlerin yaklaşık % 20’lik kısmına tekabül eden 119 beytin ‘Utbe’yi hedef aldığı görülmektedir. Ortaya çıkan bu sonuç, şairin döneminin yöneticileri ve elitleriyle ilişkilerinin şiirine yansımaları kapsamında değerlendirilebilir. Memdûhların hediyelerine nâil olmak adına şairler arasında oluşan rekabet atmosferi, çıkar çatışması ve bunların doğal sonucu olarak ortaya çıkan kıskançlık, husûmet gibi hususlar hiciv şiirlerinin en büyük nedenleri arasında sayılabilir.

Öte yandan Ebû Temmâm’ın methiyeleri üzerinden bazı yöneticilerle geliştirdiği ilişkilerin beklentileri karşılamaması, şairin bu ilişkilerdeki samimiyeti hakkında olumsuz kanaatler edinilmesine neden olacak bir takım davranışlar sergilemesine yol açmıştır. Methiyelerine karşılık olarak bazı memdûhların cömertlik göstermekten kaçınarak şaire yaşattıkları hayal kırıklığı neticesinde, methiyeleri önce siteme daha sonra da hicve evrilme eğilimi göstermiştir. Bu bağlamda söz konusu değişimin, aşamalı olarak gerçekleştiğine dair kanaate işaret edilmelidir. Zira şairin cömertlik bağlamında kendisini tatmin etmeyen memdûhlarına temkinli davranarak şiirleriyle bazı iğneleyici göndermelerde bulunduğu, bu göndermelerin yeterli etkiyi göstermemesi ve umutlarını canlı tutmanın anlamsızlığı iyice netleştikten sonra hicve yöneldiği düşünülmektedir. Bazı yönetici memdûhlarıyla arasındaki ilişkilerin temelini teşkil eden salt maddî menfaate dayalı yaklaşımın, şairin sitem ve hiciv şiirlerinde kayda değer bir oranda örnek vermesine neden olduğu görülmektedir. Aralarında ‘Ayyâş b. Lehî‘a, Ebu’l-Muğîs Mûsâ b. İbrâhîm er-Râfikî, el-Muttalib el-Huzâ‘î, el-Hasan b. Vehb, Ebû Dulef el-‘İclî, Ebû Sa‘îd Muhammed b. Yûsuf es-Sağrî, Alî b. el-Cehm, Sâlih b. Abdullâh el-Hâşimî ve İshâk b. İbrâhîm el-Mus‘abî gibi isimlerin yer aldığı bu şahsiyetler, önceleri şairin methiyelerine mazhar olup sonradan siteme ve yerilmeye

¹³⁰⁸ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, III, 700.

maruz kalmaktan kurtulamayan yöneticilerdendir. Şüphesiz bu isimler arasında şairin sitem şiirleri ve hiciv oklarından en büyük payı alan kişi, toplam 254 beyitlik sitem şiirlerinin 82'si ve toplam 639 beyitlik hiciv şiirlerinin 134'üyle hedef tahtasına oturtulan 'Ayyâş b. Lehî'a'dır. Ebû Temmâm'ın hiciv şiirleri arasında 'Ayyâş b. Lehî'a'nın ölümünden sonra yazılan hicivlerle karşılaşılması,¹³⁰⁹ ölümün bile ona karşı beslediği öfke ve kini dindirmeye yeterli olmadığını açıkça ortaya koymaktadır.

Ebû Temmâm'ın döneminin ileri gelenleriyle oluşturduğu ilişkilerin etkilerinden azımsanamayacak bir kısmını mersiyelerde görmek mümkündür. Memdûhlarını elde edeceği ihsanlar için öven, cömertlik göstermediklerinde yermekten geri durmayan şairin bir takım mersiyelerinin temelinde maddî beklentiler olmakla birlikte, bu şiirlerin genelini samimi hüznün duygularının sonucu olarak şiirleştiği kanaatindeyiz. Şairin hüznü yüklü bazı mersiyelerinin el-Me'mûn dönemi Mısır valilerinden Hâlid b. Yezîd eş-Şeybânî, keza el-Me'mûn dönemi komutanlarından Muhammed b. Humeyd et-Tâî ve İdrîs b. Bedr eş-Şâmî gibi memdûhların bizzat kendilerinin vefatı üzerine, bir kısmının ise memdûhların yakınlarının vefatına binaen nazmedildiği gözlemlenmektedir. Ebû Temmâm, Hâlid b. Yezîd eş-Şeybânî'nin ardından hissettiği hüznü, iki ayrı kasidenin içerdiği toplam 113 beyitle,¹³¹⁰ Muhammed b. Humeyd et-Tâî'nin vefatının ölümüyle hissettiklerini dört ayrı kasidedeki toplam 76 beyitle,¹³¹¹ İdrîs b. Bedr eş-Şâmî'ye olan üzüntüsünü ise 31 beyitten ibaret bir kasideyle ölümsüzleştirmiştir.¹³¹² Şairin divanının mersiye bölümünde yer alan 611 beyitin üçte birlik kısmından daha fazlasına tekabül eden bu üç şahsiyetin ardından nazmedilen toplam 220 beyit, yöneticilerle ilişkilerinin şairin şiirlerindeki yoğun ve güçlü etkilerini görebilmemiz adına önemli bir noktaya ışık tutmaktadır. Ebû Temmâm'ın söz konusu ilişkilerinin mersiyelerine yansımaları bununla sınırlı değildir. Keza yönetici yakınlarının vefatlarının da şair üzerinde derin etkiler yarattığı ve bu etkilerin acı dolu beyitlerde tezahür ettiği görülmektedir. Oğlu Muhammed'in vefatıyla evlat acısını tatmış ve ardından ağıt yakmış bir baba olan Ebû Temmâm'ın,¹³¹³ aynı gün içerisinde iki küçük evladını kaybeden Horasan emiri Abdullâh b. Tâhir'in acısını paylaşabilmek adına yazdığı 25 beyitten ibaret mersiyesi, bu türde verdiği en etkili örneklerden biri olarak değerlendirilmektedir.¹³¹⁴ Bu bağlamda şairin memdûhlarından Muhammed b. Sa'îd'in babasına yazdığı 8 beyitlik mersiye,¹³¹⁵ Hacve b. Muhammed el-Ezdi'nin kardeşi Karm'ın ardından yazdığı 21 beyitlik kaside¹³¹⁶ ve Muhammed b. Sehl'in karısının vefatına binaen nazmettiği 7 beyitlik

¹³⁰⁹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 358, 361.

¹³¹⁰ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 5-36, 65-73.

¹³¹¹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 79-85, 99-100, 101-105, 137.

¹³¹² et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 92-98.

¹³¹³ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 64.

¹³¹⁴ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 113-118; el-İsfahânî, *el-Eğânî*, XVI, 278.

¹³¹⁵ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 37.

¹³¹⁶ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 60.

mersiye,¹³¹⁷ Ebû Temmâm'ın yaşadığı dönem yöneticileriyle geliştirdiği ilişkilerin somut neticeleri olarak divanında karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda zikredilen bilgiler ve rakamsal verilerden elde edilen kanaat doğrultusunda, şairin nazmettiği mersiyelerin büyük çoğunluğunun dönemin yöneticileriyle geliştirdiği ilişkilerin sonucunda oluştuğunu ifade etmek isabetli ve tutarlı bir kanaat olacaktır.

Refah standartları yüksek bir hayat sürme ideali ve hedeflerinden beslenen şair kişiliğiyle, yaşadığı I. Abbâsî döneminin şiir dünyasında lider karakteri temsil eden ve çok büyük bir üne kavuşan Ebû Temmâm, eserleriyle devletin zirvesindeki halifeler dahil yönetim kademesindeki şahsiyetlerin takdir ve beğenilerine mazhar olmayı başarmış bir şairdir. Bazı edebiyat tarihçilerince “*Halife el-Mu'tasım'ın şairi*” vasfına layık görülen Ebû Temmâm,¹³¹⁸ halife, vezir, katip, vali, kadı ve komutan gibi iktidar temsilcileriyle karşılıklı fayda esasına göre kurduğu ilişkileri korumak ve kazanımlarının devamlılığını sağlamak adına başta methiye olmak üzere hiciv, sitem, mersiye ve savaş kahramanlıklarını dile getirmek suretiyle hamâsî duyguları harekete geçiren şiirler nazmetmeyi sürdürmüştür. Devletin muhtelif kademelerinde söz sahibi yöneticilerle arasındaki yakın ilişkilerin şiirlerine yansımalarının yoğunluğundan yola çıkarak Ebû Temmâm'ın adeta bir “*protokol şairi*” olduğunu, bu itibarla söz konusu ilişkilerin şiirlerinde gerek nitelik gerekse nicelik yönünden derin izler bıraktığını açıkça ifade etmek mümkündür.

6.6. Ebû Temmâm'a Yönelik Olumlu ve Olumsuz Değerlendirmeler

Tarih boyunca tüm toplumlar, doğaları gereği medeniyet, kültür ve fikir dünyalarında meydana gelen yenilik rüzgarları karşısında türü, şiddeti ve etkili olduğu zaman diliminin uzunluğuna göre tepkiler vermişlerdir. Toplumun bir kesimi yenilik rüzgarlarının getirdiği değişiklikleri fikrî düzlemde kanaate dönüştürerek özümsemiş, kendini akıma bırakarak rüzgarla birlikte yol almayı tercih etmiştir. Akımla birlikte katedilen mesafe boyunca duruşu, sergilediği uyum hızıyla doğru orantılı olarak ya seri bir dönüşüm olarak tezahür etmiş veya çok uzun bir zaman dilimine yayılan, ağır ve normal seyrinde bir değişim olarak gerçekleşmiştir. Toplumun diğer kesimi ise, yenilik rüzgarlarına karşı koymaya çalışarak, geleneğe ve alışkanlıklara tutunmak suretiyle direnç gösterme gayreti içinde olmuştur. Yenilik hareketleri karşısında sergilenen birbirine tamamen zıt bu iki yaklaşım, tarafların birbirlerine bakışlarına yansyarak agresif, ötekileştirici ve diğer tarafı karalayıcı tavırları beraberinde getirmiş, haklı olduklarının ispatını hedefledikleri bir rekabet atmosferini doğurmuştur. “*Klasik ve modern*” bir başka deyişle “*kadîm ve muhdes*” meselesini tartışırken bu hususa işaret

¹³¹⁷ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebû Temmâm*, IV, 53.

¹³¹⁸ “*Ebû Temmâm Şâ'iru'l-Halife Muhammed el-Mu'tasım Billâh*” adlı eserin müellifi Lübnan'lı Arap edebiyat tarihçisi Ömer Ferrûh'a işaret edilmektedir.

eden Tâhâ Huseyn, edebiyat ve güzel söz söyleme sanatından nasibini almış tüm milletlerin hayatlarında eski-yeni tartışmalarının mutlaka görüleceğini, bu tartışmaların büyük görüş ayrılıkları ve sert polemikleri beraberinde getireceğini belirtmektedir. Ayrıca bu tartışmalar neticesinde oluşan çatışma ortamının edebiyat çevrelerini, geleneği var gücüyle destekleyen, çok katı bir yaklaşımla yeniliğe arka çıkan ve gelenekle yenilik arasında oluşturduğu bağ sayesinde eskilerin bıraktıklarının özünden faydalanıp değişen şartlara uygun olarak yeni fikir ve metotları ekleyerek ortada bir duruş sergileyen kesim olmak üzere üç gruba ayırdığını ifade etmektedir.¹³¹⁹

Ebû Temmâm hakkında yapılan olumlu ve olumsuz değerlendirmeler öncesinde, şairin en büyük temsilcilerinden sayıldığı muhdes akımın gelişimine kısaca değinmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Arap edebiyatında değişimi beraberinde getiren yenilik hareketinin salt siyâsî nedenlere bağlı olarak Emevîlerle başlamış olduğu gerçeği, Arap edebiyat tarihçilerinin genel kanaatini yansıtmaktadır. Emevîlerin iktidarları boyunca halkı Emevî Devleti'nin siyâsî ve sosyal şartlarının doğurduğu tartışmaların dışında tutmak ve devletin yönetim şekli olan saltanatı sağlamlaştırmak gibi nedenlerle kabile fanatizmini körüklemeye çalıştıkları bilinmektedir. Kahraman savaşçılar kadar kabilelerinin fanatik savunucuları olan şairler de bu gerginliğin tarafları olmuşlar, kabile tabanlı çatışmalarını şiirlerine taşıyarak Arap edebiyatında “*nakâid*” türünün en olgun örneklerini vermişlerdir. Emevîler döneminde başlayan değişim hareketinin, klasik Arap şiirini ideal olarak gören şairlerin şiir tercihleri veya akımlarıyla ilgili olduğunu söylemek mümkün değildir.¹³²⁰ Değişim hareketinin başladığı bu dönemde şairler arasındaki görüş ayrılıkları, şiirlerinde kullandıkları anlam, üslup ve dil ile sınırlı kalmıştır. Zira sadece 89 yıl gibi oldukça kısa bir periyodu dolduran Emevîler dönemi, istikrar ve huzurun tam anlamıyla varlığını gösteremediği bir geçiş ve dönüşüm dönemi olarak nitelendirilmektedir.¹³²¹ Dolayısıyla hayatın her alanını kapsayacak değişim ve dönüşüm hareketi tekâmüle ihtiyaç duyduğu yeterli süreye sahip olamamıştır. Bu noktadan hareketle Arap şiirindeki asıl değişimin, hayatın her alanında devrim niteliğinde yeniliklerin görüldüğü Abbâsîler döneminde yaşandığı ifade edilmelidir. Söz konusu değişim Arapların maddî, manevî, ilmî, fikrî, edebî hatta duygusal dünyalarını kuşatan topyekün bir dönüşüme evrilmiştir. İbn Kuteybe'nin ifadesiyle Abbâsîler döneminde şiir alanında “*müvelled veya muhdes akım*” adını alan değişiklik hareketinin öncüsü “*manaları yumuşatıp lafızları incelten*” ve şiiri estetik güzelliklerle bezeli kelimelerden oluşan bedî‘ sanatlarıyla donatmaya çalışan Muslim b. el-Velîd olmuştur.¹³²² Beşşâr b. Burd ise klasik Arap şiirini alışılmış dil formunun dışına

¹³¹⁹ Huseyn, *Hadîsu'l-Erbi'â*, s. 327.

¹³²⁰ el-Muhârib, *Ebû Temmâm Beyne Nakîdîhi*, s. 42-45.

¹³²¹ Huseyn, *Hadîsu'l-Erbi'â*, s. 337.

¹³²² İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-Şu'arâ*, II, 822.

çıkarmak suretiyle muhdes şiir akımının dil yönünün sancaktarlığını üstlenmiştir. Bu anlamda el-Merzubânî, Beşşâr b. Burd'ü “*muhdes şairlerin üstadı*” olarak niteleyerek, şairlerin şiir esaslarını ondan aldıklarını ve bu esaslara göre onun izinden ilerlediklerini ifade etmektedir.¹³²³ Muhdes şiir akımının gelişiminde Ebû Nuvâs'ın rolü dikkatlerden kaçmamalıdır. Zira Ebû Nuvâs “*el-Vukûf 'ala'l-atlâl*”, deve, çöl hayatı, bedevîlik ve bedevî hayatına dair her ne varsa klasik Arap şiirinin konuları itibariyle tüm geleneklerini alaya alarak terk eden, yeni dönemin hayat şartlarına uygun ifadeler kullanarak Arap şiirini anlamsal yönüyle klasik çerçevenin dışına çıkaran şair olarak kabul edilmektedir. Ebû Nuvâs'ın muhdes akımdaki öncülüğünün, yenilikleri ilk uygulayıcı rolüyle olduğu anlaşılmaktadır. Muhdes akımın en büyük temsilcilerinden biri olan Ebû Temmâm'ın öncülüğü ise, şiirinde kullandığı kelimelerin yüklendiği anlamlar açısından ilk olması esasına dayalıdır. Bu nedenle şairin kasîdenin daha önce benzerlerinin ortaya konulup konulmamasını kastedtiği “*bâkire*” olup olmama hususunda ısrarcı davrandığı görülmektedir. Hatta şair, şiir nazmını dil ile alemi yaratma mesabesinde görmektedir.¹³²⁴ Öyle ki Ebû Temmâm, şairin kelimelerle buluşmasını, aşık eşlerin buluşmasına benzeterek, kelimenin bekâretinin şaire ait olduğunu ifade etmektedir.¹³²⁵ Bu benzetmeyle şairin, şiirlerinin anlam yönüyle bir “*icat*” olduğunu, kendisinden önceki tarih boyunca ortaya konulan şiir örneklerinden esinlenmeden başkasının asla yapamayacağı yepyeni bir eser yarattığını kastedtiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle şairin şiirlerini hem “*uysal*” hem de “*yabani*” olarak görmesi,¹³²⁶ gayet tutarlı bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Zira şair, kalplere ünsiyet getirdiği ve kalplerdeki duyguların şiirleriyle yenilediği için eserlerini “*uysal*” olarak nitelemekte, ancak garabet ve tuhaflığı nedeniyle diğer şairlerin benzerini ortaya koymakta başarılı olamayacakları kanaatiyle de “*yabani*” olarak tanımlamaktadır.¹³²⁷

Yukarıda zikredilenlerden de anlaşılacağı üzere, Arap şiirini klasik formunun dışına çıkaran yeni akım olan “*muhdes şiir*” hareketi Ebû Temmâm'la başlamamıştır. Buna rağmen şair, Arap şiir tarihinde hakkında en çok ihtilafa düşülen şairlerden biri olmuş, en yoğun eleştiri hareketlerinden birinin hedef tahtasına oturtulmuştur. Şair hakkında yapılan değerlendirmelere geçmeden önce burada asıl açıklık getirilmesi gereken hususun, şairin maruz kaldığı durumun gerekçeleri olduğu belirtilmelidir. Bir başka deyişle, “*Neden Ebû Temmâm, Arap şiir tarihinde eleştiri oklarının en çok yöneltildiği şairlerden biridir? Neden kişiliği ve sanatı hakkında, aralarında adeta uçurumların bulunduğu derin görüş ayrılıkları oluşmuştur?*” gibi sorulara cevap aranması gerekmektedir. Bu soruların cevaplarını, şaire yöneltilen eleştiriler ve gerek

¹³²³ el-Merzubânî, *el-Muvaşşah*, s. 290.

¹³²⁴ Adonîs, *es-Sâbit ve'l-Mutehavvil*, II, 109-115.

¹³²⁵ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, 349-350; III, 330.

¹³²⁶ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 329.

¹³²⁷ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, III, 20; Adonîs, *es-Sâbit ve'l-Mutehavvil*, II, 116.

lehinde gerekse aleyhinde yapılan değerlendirmeler üzerinden bulmaya çalışmanın uygun olacağı kanaatindeyiz.

6.6.1. Şaire Yöneltilen Başlıca Eleştiriler ve Nedenleri

Tarihin hangi döneminde olursa olsun her yenilik karşısında olduğu gibi, bazı kesimlerin beğeni ve kabul, bazı kesimlerin ise yüz çevirme ve reddetme şeklinde gösterdikleri reaksiyonların benzerinden Ebû Temmâm'ın şiirlerinin de nasiplendiği açıkça görülmektedir. Zira Ebû Temmâm Arap edebiyat tarihinde, eleştirmenler arasında ihtilaf ve tartışma konusu olan, kendine özgü sanatsal özellikler üzerine tesis edilmiş bir şiir ekolünün sahibi olarak bilinmektedir. Şiirlerinin sanatsal özellikleri, özellikle hicri üçüncü ve dördüncü yüzyıllarda şiir ekolü üzerine büyük bir eleştiri hareketinin oluşmasına yol açmıştır.¹³²⁸ Arap şiirinde bedî' sanatlarını yoğun bir şekilde ilk kullanan şairin Muslim b. el-Velîd ve şiiri klasik formunun dışına çıkaran ilk şairin Ebû Nuvâs olduğu hususunda, Arap edebiyat tarihçileri arasında adeta bir ortak kanaat bulunmaktadır.¹³²⁹ Hatta Ebû Nuvâs şiiri sadece gelenekten koparma hareketini başlatmakla kalmamış, geleneğe ait şiirin sanatsal değerlerini şiirlerine alay konusu yapmaktan sakınmamıştır.¹³³⁰ Buna ek olarak Ebû Nuvâs, gerek İslâmiyet gerekse Arap örfününün ahlakî değerlerini hiçe sayarak müstehcen şiirler ortaya koymuştur. Tabiri caizse sicili daha kabarık olan Ebû Nuvâs yerine Ebû Temmâm'ın eleştirilmesinin ardında yatan en büyük nedenlerden biri, Ebû Temmâm'ın yaşadığı dönemde talebesi olmasına rağmen şairin şiir anlayışının tam karşısında yer alan el-Buhturî gibi bir şairin varlığıdır. Öyle ki I. Abbâsî dönemi şiir dünyasında henüz Ebû Temmâm'ın getirdiği sesin yankıları devam ederken hemen peşinden el-Buhturî'nin, garâbete ve kapalılığa kaçmayan yakın anlamlar kullanması, geleneksel şiir yapısının dışına çıkmaması gibi özelliklerle donattığı Ebû Temmâm'ın üslubuna zıt sayılabilecek bir üslupla yıldızının parlaması, edebî çevrelerin bu iki büyük şair etrafında kamplaşarak aralarında karşılaştırma yapmalarının önünü açmıştır.¹³³¹ Ebû Bekr es-Sûlî'nin Ebû Temmâm'ı açıkça savunduğu *Ahbâru Ebî Temmâm* ve el-Âmidî'nin de hiçbir şüpheye mahal bırakmayacak şekilde el-Buhturî lehine pozisyon aldığı *el-Muvâzene Beyne Şi'ri Ebî Temmâm ve'l-Buhturî* adlı eserleri söz konusu kamplaşmanın taraflarını temsil eden eserlerin başında gelmektedir. Oysaki Ebû Nuvâs'ın yaşadığı dönemde, şiir neredeyse tek yönlü bir seyir izlediğinden, bir başka ifadeyle Ebû Nuvâs'ın şiir tarzı olan mucûn şiirleri revaçta olduğundan, Ebû Temmâm'ın maruz kaldığı eleştirilere maruz kalmamış ve şairin etrafında Ebû Temmâm etrafında oluşan kamplaşma benzeri bir ayrışma yaşanmamıştır. Öte yandan Ebû Nuvâs'ın gerçek anlamda, el-Merzûkî'nin *Dîvânu'l-*

¹³²⁸ 'Useylân, *Hamâsetu Ebî Temmâm*, s. 15.

¹³²⁹ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 14; İbnu'l-Mu'tez, *Tabakâtu's-Su'arâ*, s. 235.

¹³³⁰ Ebû Nuvâs, *Dîvânu Ebî Nuvâs*, s. 366.

¹³³¹ es-Sûlî, *Ahbâru Ebî Temmâm*, s. 72-73.

Hamâse şerhinin mukaddimesinde belirlediği klasik Arap şiirinin geleneksel formunu belirleyen kriterlerin dışına çıktığı söylenemez.¹³³² Ebû Nuvâs şiire getirdiği yenilik anlayışıyla geleneksel formun dışına çıkmaktan ziyade, şiirleriyle Abbâsî toplumunun genel manevî değerleriyle örtüşmeyen alanlarda boy göstermiştir. Bir başka deyişle, Ebû Nuvâs klasik şiirin geleneksel formunu ihlal etmemiş, şiirlerinde alışılmış anlamların dışına çıkarak klasik çizgide kalmayı sürdürmüştür. Eski eleştirmenlerin Ebû Nuvâs'ın müstehcenliği ve pervasızlığı haricinde şiirine eleştiri getirmemelerini klasiğe bağlılığıyla açıklamamız mümkündür.¹³³³ Kaldı ki Ebû Nuvâs'ın şiire getirmeye ve uygulamaya çalıştığı terk edilen diyar kalıntıları üzerinde durma yerine şiire şarabın zikriyle başlanması benzeri yenilikler, toplumun manevî değerlerine muğâyir olduğundan tüm kesimler tarafından kabul görmesi mümkün olmamış ve sınırlı bir düzeyde kalmıştır. Ebû Temmâm ise, Ebû Nuvâs'ın uygulamaya azmettiği ve davet ettiği hatta uygulamanın henüz başlangıç aşamasında birkaç örnek verdiği klasik Arap şiirinin yapısına baş kaldırı olarak niteleyebileceğimiz yenilik hareketini, iddia ve teoriden öteye taşıyarak öncülüğünü yaptığı bir şiir ekolüne dönüştürmüştür.¹³³⁴ Bu anlamda Ebû Nuvâs'ın muhdes akımın teori ve davet aşamasında kaldığını, getirdiği yeniliklerin genel kabule uygun olmadığını, Ebû Temmâm'ın ise bu aşamayı geçerek teoriyi pratiğe döktüğünü ifade edebiliriz. Ebû Nuvâs'a kıyasla şairin, özellikle hicrî IV. asırda gerçekleşen eleştiri hareketliliğinden nasibini ziyadesiyle almasının nedenlerinden biri budur. Öte yandan Ebû Temmâm'ın şiirlerinde, “*el-Vukûf ‘ala’l-atlâl*”, hicrân ve hüznü nedeniyle ağlama, çöl ve binek hayvanının tasviri, akabinde asıl amaç olan medih, mersiye, hiciv vb. konulara geçiş ve garip kelimeler kullanması gibi klasik şiirin özelliklerinin bulunması, şairin getirdiği yeniliklerin kimilerince tam anlamıyla idrâk edilmesini perdelemiş ve yenilik hareketinin Ebû Nuvâs gibi başka şairlere isnâd edilmesinin etkenlerinden biri olmuştur.¹³³⁵

Geleneksel Arap şiirinin yapısını belirleyen kriterlerin terk edilmesi davetini ilk başlatan Ebu Nuvâs'ın eleştiri oklarından kurtulup tüm bunların Ebû Temmâm'a reva görülmesinin bir başka nedenine Tâhâ Huseyn işaret etmektedir. Huseyn bu nedeni, Ebû Nuvâs'ın yaşadığı dönemde şiirine dair değerlendirmelerde bulunacak edip, şair ve dilcilerin net bir eleştiri ekolünün bulunmaması ve tutarlı bir planlarının olmamasına dayandırmaktadır.¹³³⁶ Oysaki gerek Ebû Temmâm'ın yaşadığı dönemde, gerekse sonrasında bir yandan, her alanda olduğu gibi şiir eleştirisi alanında da büyük

¹³³² el-Merzûkî, *Şerhu Dîvânî'l-Hamâse li-Ebî Temmâm*, I, 10.

¹³³³ el-Yâfi, Abdulkarîm, *Dirâsât Fenniyye fi'l-Edebi'l-'Arabî*, Mektebetu Lubnân Nâşirûn, Beyrût 1996, s. 72.

¹³³⁴ Râdî, Abdulkarîm, *en-Nakdu'l-'Arabî ve Şi'ru'l-Muhdesîn fi'l-'Asri'l-'Abbâsî*, Daru'ş-Şâyib li'n-Neşr, Kâhire 1993, s. 150.

¹³³⁵ el-Yâfi, *Dirâsât Fenniyye*, s. 72.

¹³³⁶ Huseyn, *Hadîsu'l-Erbi'â*, s. 378.

gelişmelerin yaşanması, diğer yandan ucu açık geniş bir zaman diliminin bulunması Ebû Temmâm'ın eleştirilere daha fazla maruz kalmasının nedenlerinden biri olmuştur.

Ebû Temmâm'ın eleştirilmesinin nedenlerinden bir diğerinin, şairin akidevî yönüyle alakalı olduğu düşünülmektedir. Zira kaynaklarda, şairin bazı ibadetlerindeki rahat tutumları üzerinden şiirine eleştiriler getirildiğine dair rivayetler görülmektedir. Bu anlamda meseleyi eleştirinin ötesine taşıyarak, şairin “*Ebû Nuvâs ve Muslim b. el-Velîd'in şiirlerini Lât ve Uzzâ olarak görerek 30 yıldır bunlara ibadet ettiği*” söylemini tekfîr sebebi gören ve bunu da şiirlerine ve sanatsal yeterliliğine saldırma vesilesi edinen tasvip edilemeyecek yaklaşımlarla karşılaşmaktadır. Bu ithamlar üzerine es-Sûlî'nin “*Küfrün şiirden bir şey eksiltmeyeceği, imanın da ona bir şey katmayacağı kanaatindeyim.*” sözünü oldukça yerinde bir değerlendirme olarak kabul etmekteyiz. Aynı şekilde es-Sûlî, edebiyat âlimlerinin en büyük şairlerden olduklarında ittifak ettikleri İmruu'l-Kays, el-Nâbiğa ez-Zubyânî, Zuheyr b. Ebî Sulmâ ve el-A'şâ'nın kafirliklerinin şiirlerine olumsuz bir etkide bulunmadığı, keza Cerîr ve el-Ferezdak'ı el-Ahtal'dan üstün görenlerin imanları ve el-Ahtal'ın küfrü nedeniyle üstün saymadıkları gerçekleri üzerinden bu değerlendirmesini desteklemektedir.¹³³⁷ Her ne kadar hakkında bu türden ithamlar bulunsu da Ebû Temmâm'ın, Beşşâr b. Burd, Muslim b. el-Velîd, Sâlih b. Abdulkuddûs ve Ebû Nuvâs'tan daha mazbut bir hayat sürdürdüğü hususu herkesçe bilinen bir gerçektir. Fâsıklıklarını şiirlerine taşıyıp yaptıkları ahlaksızlıkları alenen ortaya dökmekten öte bununla övünen şairlerin eleştirilere maruz kalmaması, meselenin inanç yönüyle alakası olmadığını göstermektedir. Bu anlamda es-Sûlî'nin yaklaşımının gayet isabetli olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Eleştiri meselesine bir başka açıdan bakılacak olursa, Ebû Temmâm'ın yaşadığı dönemin şiir camiasında kazandığı şöhret ve devlet ricâli nezdindeki yerinin, şiiri geçimlik olarak gören şair rakiplerinde bir kıskançlığa ve çekememezliğe yol açması kaçınılmazdır. Dolayısıyla bu durumun maruz kaldığı saldırılar ve etrafında dönen tartışmaların nedenlerinden biri olarak değerlendirilmesi gerektiği kanaati ifade edilmelidir. Şairin yaşadığı süre zarfında hiçbir şairin şiirleriyle tek bir dirhem bile elde edemediğine, ancak Ebû Temmâm'ın vefatından sonra şiir gelirlerini paylaşmaya başladıklarına, Ebû Temmâm ve el-Buhturî'nin sanatsal üstünlükleri nedeniyle, yaşadıkları dönemde tümü meşhur olan 500 şairin esâmelerinin dahi okunmadığına dair aktarılan bilgiler,¹³³⁸ ilk anda her ne kadar abartılı gibi görünse de en azından şairin bu alandaki potansiyelin büyük bir kısmı üzerinde mutlak hakimiyeti olduğunun delili olarak görülebilir. Ebû Temmâm'ın sanatı ve devletin karar mekanizmaları mensuplarıyla geliştirdiği ilişkileriyle beslediği güçlü kişiliği, mensubu olduğu Arap

¹³³⁷ es-Sûlî, *Ahbâru Ebî Temmâm*, s. 172-174.

¹³³⁸ es-Sûlî, *Ahbâru Ebî Temmâm*, s. 105; İbn Reşîk, *el-'Umde*, I, 100.

edebiyat ve şiir camiasının kendisine karşı cephe almasına, şiirle ilgilenen kesimin destekleyenler ve eleştirenler şeklinde iki gruba bölünmesine yol açmıştır. el-İsfahânî, şairin kazandığı statü nedeniyle şöhret elde etmek isteyen kıskanç bir grubun varlığına işaret ederek, insanların şair hakkında taraftarlık ve husûmet şeklinde iki pozisyon aldıklarını şu sözleriyle doğrulamaktadır: “Yaşadığımız bu zamanda fanatizm derecesine varacak şekilde onun (Ebû Temmâm’ın) taraftarlığına soyunan ve onu kendisinde önce veya sonra gelmiş tüm şairlerden üstün görenler bulunmaktadır. Öte yandan kaliteli şiirlerini kasten görmezden gelerek kötü sayılanlara yönelen ve bu şiirleri yayanlar da mevcuttur. Onlar bu tutumlarında yüzsüzlük, inat ve kibri kullanmaktadırlar. Onları tanımayanlar, bu grubun onun hakkındaki kanaate üstün edebiyat bilgisi ve etkili bir ilmî birikimle ulaştıklarını zannederler. Oysa bu durum yükselme ve statü kazanma hedefiyle, pek çok zamanımız mensubunun geçim kaynağı olarak gördüğü bir vesiledir.”¹³³⁹

Öte yandan Ebû Temmâm’a karşı takınılan bu hasmâne tutumu, kendisiyle dönemin şairleri arasındaki yaş farkına bağlayan görüşlerin varlığına değinilmelidir.¹³⁴⁰ Kendisinden yaşça daha büyük, hayat ve şiir deneyimi daha derin pek çok şairin varlığına rağmen, henüz genç yaşta elde ettiği bu şöhret ve statü nedeniyle şairin bir takım adil olmayan yaklaşımlara maruz kaldığına işaret eden rivayetler bulunmaktadır. Ebû Temmâm’ın birçok şiir meclisinde karşı karşıya geldiği, ortak memdûhları bulunan ve kendisinden yaklaşık olarak elli yaş daha büyük olan Di‘bil el-Huzâ‘î’nin şiir hırsızlığı, şiir kalitesinin düşüklüğü ithamlarıyla özetlenebilecek düşmanca tavırlarıyla karşılaştığına dair bilgilere rastlamaktayız.¹³⁴¹ Esasen burada anlatılmaya çalışılan eleştiri sebebinin, yukarıda açıklanan ile yakından ilişkisi olduğu görülmektedir. Şairin yaş farkından dolayı olumsuz yaklaşım ve değerlendirmelere maruz kalmasının asıl nedeni, kıskançlık ve çekememezliktir.

Buraya kadar zikredilen eleştiri sebeplerinin neredeyse tamamı, başkalarından kaynaklanan harici faktörler olarak değerlendirilebilir. el-Buhturî gibi şiir karakteri Ebû Temmâm’ın şair kişiliğine zıt bir şairin varlığı, doğru olup olmadığı bir kenara inanç odaklı yaklaşımlar, genç yaşlardan itibaren kazandığı şöhreti ve statüsü nedeniyle kıskançlık merkezli subjektif tutumlar bütünüyle şairin dışında gelişen hususlardır. Ancak burada asıl işaret edilmesi gereken nedenler, Ebû Temmâm’ın şair kişiliği, sanat düzeyi, şiirlerinin format ve içeriğiyle alakalı hususlara dayanmalıdır. Bazı Arap edebiyatçıları tarafından klasik Arap şiirinin en büyük müceddidi olarak kabul edilen Ebû Temmâm’ın geleneksel şiire getirdiği yenilikler, kadîm eleştirmenlerin ifadesiyle

¹³³⁹ el-İsfahânî, *el-Eğâni*, XVI, 265.

¹³⁴⁰ Mehdî, *Ebû Temmâm*, s. 39.

¹³⁴¹ el-Eşter, Abdülkerim, *Şi‘ru Di‘bil b. ‘Alî el-Huzâ‘î*, Matbû‘ât Mecmâ‘î'l-Luğati'l-‘Arabiyye, Şâm 1983, s. 470.

“klasik şiirin formatı ve yapısı” hususu üzerinde yoğunlaşmıştır.¹³⁴² el-Buhturî’nin, Ebû Temmâm’la kendisinin şiir tarzlarına dair yöneltilen bir soruya; “Ebû Temmâm’ın anlam derinliğini kendisinden daha fazla önemseydiği, kendisinin ise geleneksel şiir yapı ve formatına daha bağlı olduğu” şeklinde cevap vermesinin,¹³⁴³ Ebû Temmâm’a yöneltilecek tutarlı eleştirilerin yönünü belirlediği düşünülmektedir. Buna göre, el-Merzûkî’nin ortaya koyduğu klasik şiirin yapısını belirleyen kriterlerden olan, anlamın netliği ve düzgünlüğü, benzetmenin yakınlığı, müsteâr minhunun müsteâr lehe uygunluğu ve lafız anlam uyumu gibi hususlar Ebû Temmâm’a yöneltilen eleştiri konularını teşkil etmektedir.

Ebû Temmâm’ın en çok eleştirildiği hususlardan biri, garip lafızlar kullanarak veya lafızları aşırı derecede zorlayarak anlama derinlik kazandırmaya çalışması ve anlamı kapalılığa sürüklemesidir. Bu anlamda Arap edebiyat eleştirmenlerinin, şiire konu edilen düşüncelerin anlamı kapalılığa sevk etmemesini şiir eleştirilerinin önemli kriterlerinden biri olarak saydıklarını dile getirmek uygun olacaktır. Eleştirmenlere göre, şiirde ele alınan düşüncelerin komplike ve kapalı olması, şiirin kalite düzeyini düşüren etkenler arasında yer almaktadır.¹³⁴⁴ el-Buhturî’yle Ebû Temmâm arasında yaptığı kıyaslamada yakaladığı her fırsatta Ebû Temmâm’ı eleştirmeyi ilke edinen el-Âmidî, Ebû Temmâm’ın şiir tarzını tercih edenlerin anlamın belirsizliği ve inceliğinden dolayı çıkarsama ve açıklama gerektiren pek çok şeyi şiirlerine dahil etmesi nedeniyle şairin tarzına meylettiklerini belirtmektedir. Bu karşılaştırmasında el-Buhturî lehine tavır takınmasını, şairin doğal ve fitrî şiir tarzına, klasik şiir geleneğine bağlılığına, kadîm şiir yapısının dışına çıkmamasına, komplike üslup, lafızları zorlama ve garip lafızlardan sakınma gibi nedenlere bağlamaktadır. Buna karşın Ebû Temmâm’ın mütekellif, yapmacık, lafız ve anlamları zorlayan bir üsluba sahip olduğunu, şiirlerinin içerdiği uzak istîâreler ve yeni anlamlar nedeniyle eskilerin şiirlerine ve şiir yöntemlerine benzemediğini ifade etmektedir. el-Âmidî şiir nazmında yapaylık, derin düşünce ve ancak zihinsel eforla idrâk edilebilecek kapalı anlamların şiirde kalite kriteri olarak belirlenmesi durumunda, Ebû Temmâm’dan daha üstün bir şair bulunamayacağını dile getirmektedir.¹³⁴⁵ Kâdî el-Curcânî de Ebû Temmâm’ın şiirlerindeki kapalılık meselesine değinerek, anlam karmaşası ve kapalılığın şairlerden şairlik vasfını götüreceği olması halinde Ebû Temmâm’ın bir tek beytinin dahi zikredilmemesi gerekeceğini ifade etmektedir.¹³⁴⁶ Öte yandan eleştirmenler, Ebû Temmâm’ın şiirlerindeki anlam belirsizliğinin nedenlerini tespit etmek için gayret sarfetmişlerdir. Bu bağlamda el-Âmidî Ebû Temmâm’ın şiirlerindeki kapalılık ve

¹³⁴² el-Yâfi, *Dirâsât Fenniyye*, s. 72.

¹³⁴³ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 12.

¹³⁴⁴ Bedevî, *Ususu’n-Nakd*, s. 445.

¹³⁴⁵ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 4-5.

¹³⁴⁶ el-Curcânî, Alî b. ‘Abdulazîz, *el-Vesâta*, s. 345.

anlamsal bulanıklığı, dildeki yetkinliğini ve Arapların dil inceliklerini bildiğini ispat edebilmek için şiirlerine garip lafızları kasten dahil etmesine bağlamaktadır.¹³⁴⁷ el-Curcânî ise, Ebû Temmâm'ın şiirlerinin dili açısından bir kibire kapılarak bedevilere benzemeye çalıştığını, görgülü ve nazik bir şehirli olduğunu unutarak mütekellif bir köylü gibi davrandığını belirtmektedir.¹³⁴⁸ Bu hususta el-Âmidî ve el-Curcânî'nin haklılıklarının özellikle vurgulanması gerektiği ifade edilmelidir. Zira Ebû Temmâm'ın şiirlerinin dil yönüne bakıldığında, şiir diline vakıf olduğunu adeta meydan okuyarak ispatlamaya çalışan bir tavrın net bir şekilde hissedildiği görülecektir.

Ne var ki anlamsal kapalıktan yana eleştirmenlerin bir görüş birliği içinde olduklarını ifade etmek oldukça güçtür. Zira eleştirmenlerden bir kısmına göre söz konusu kapalılık yahut fikirsel karmaşa, garâbet, kelimelere asıl anlamının dışında anlamlar yüklenmesi ve tekellüfle gerçekleştirilen belâğî sanatlar gibi nedenlerle gerçekleşmesi durumunda eleştiri sebebi görülmektedir. Ancak şairin istisnâî şiir yeteneği ve entelektüel birikiminin şiirlerine yansması olarak ortaya çıkan anlamsal bulanıklık, eleştirilerin hedefinin dışında tutulmuştur.¹³⁴⁹ el-Âmidî, insaf ve adalet duygusuyla hareket ederek tekellüfe düşmeyen doğal şiirleri tercih eden bir grup el-Buhturî taraftarının, Ebû Temmâm'ın idrâk edilmesi çok dikkat gerektiren, bedî' ve garip lafızlarla örülü ince ve kapalı anlamlarını inkar etmediklerine işaret etmektedir. Dahası el-Âmidî söz konusu grubun, Ebû Temmâm hakkında itiraf mesabesindeki bazı olumlu görüşlerine de yer vermektedir. "*el-Buhturîciler*", Ebû Temmâm'ın şiirlerine dahil ettiği anlamların bir kısmında bazı sapmalar yaşamasına rağmen nadide, yerinde ve makbul olarak nitelenebilecek anlamlarının saçma ve mantıktan uzak görülenlerden daha fazla olduğunu belirtmektedirler. Belâğî sanatlara tutku düzeyinde bağlı kalmakla birlikte şiirlerinin anlamlarına gösterdiği ilginin, lafızlara gösterdiğinden çok daha fazla olduğunu ve şairlerin amaçlarından olan zerâfet yüklü anlamları başarıyla icrâ ettiğini ifade ederek hakkını teslim etmektedirler.¹³⁵⁰ Bu değerlendirmelerine bakarak, Ebû Temmâm'ın şiirlerine yüklediği anlamların derinliğini arttırabilmek için özel bir çaba sarfettiğini ve farklı yöntemlere başvurduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu gayretlerin gerek şiir dinleyicileri gerekse eleştirmenler nezdinde tam anlamıyla olumlu sonuçlar doğurmadığı aşikardır. Zira anlamın kapalılığı veya kavranması ve ciddi zihinsel efor gerektirecek kadar inceliği, şiirseverlerin anlama güçlüğü çekmelerine, dahası şiirine yoğun eleştirilerin yöneltilmesine yol açmıştır. İşte tam da burada, şaire yöneltilen eleştirilerden ciddi bir kısmının sebebi olarak görülen anlam derinliği ve anlamın kapalılığa sürüklenmesinin ardında yatan nedenlere işaret etmek resmin tamamlanması

¹³⁴⁷ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 25.

¹³⁴⁸ el-Curcânî, Alî b. 'Abdulaziz, *el-Vesâta*, s. 70.

¹³⁴⁹ Dîb, *el-Ğumûd*, s. 51.

¹³⁵⁰ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 420.

adına önemlidir. Tercüme faaliyetleriyle Yunan, Hint ve Fars toplumlarından Arap kültür dünyasına aktarılan kültürel zenginliğe ilgi duyması, bu ilgi neticesinde kazandığı akli ve felsefi yöntemleri kullanma arzu ve becerisi gibi hususlar, şairin şiir üslubundaki anlamsal belirsizlik ve karmaşanın asıl nedenlerini teşkil etmektedir.¹³⁵¹

Şairin en çok eleştirilmesine sebep olan hususlardan bir diğeri, bedî' sanatlarının kullanımında ifrata düşerek makul kabul edilen sınırların çok ötesine geçmiş olmasıdır. İbn Reşîk el-Kayrevânî, 'Abdulkâhir el-Curcânî, el-Âmidî ve Usâme b. Munkiz gibi Arap edebiyat eleştirmenleri, bedî' sanatlarının normalden fazla kullanılmasının doğallığı ihlal eden kusurlardan olduğunu ve bu durumun da şairi tekellüfe sürüklediğini belirtmektedirler. Buna ilaveten eleştirmenler, Ebû Temmâm'ın şiir anlayışını tamamen belâğî sanatların tahakkümü altına soktuğunu ve şairin şiir nazmında anlamdan ziyade bedî'yi merkeze alarak işe koyulması neticesinde meselenin imkansız bir hal aldığını ifade etmektedirler.¹³⁵² İbnü'l-Mu'tez ise Ebû Temmâm'ın bedî' sanatlarına düşkünlüğünün tarzına galebe çalacak kadar tutkulu olduğunu, bu tutkunun bedî'yi ifrât düzeyinde çok fazla kullanmayı beraberinde getirdiğini, bu sanatların icra edildiği beyitlerin bazılarının güzel ve makbul bazılarının ise çirkin ve hatalı olmasının da ifrâtın doğal bir sonucu olarak ortaya çıktığını dile getirmektedir.¹³⁵³ Kimi eleştirmenler, doğal olmak ve tekellüfe kaçmamak kaydıyla fazla olsa da bedî' sanatlarının kullanımında bir sakınca görmemektedirler. Bu anlamda el-Âmidî, genel olarak lehine pozisyon aldığı el-Buhturî'nin de şiirlerinde çokça istiâre, cinâs ve tîbâk gibi bedî' sanatları görülmekle birlikte klasik şiirin formatı ve yapısının dışına çıkmadığı yönünde bir yargıya varmaktadır.¹³⁵⁴ Öte yandan hicrî IV. asırda yaygınlaşan şiir eleştiri faaliyetlerini, muhdes şiir akımının özelliklerinden olan bedî' sanatları ve felsefenin yoğun bir şekilde kullanımına tepki olarak gören değerlendirmeler bulunmaktadır.¹³⁵⁵ Buna göre söz konusu değerlendirmeler anlamı güzelleştirmekle birlikte, anlamın savrulmasına yol açmayacak kadar makul düzeyde belâğî sanat kullanımını, şiiri doğasına döndürme gayretleri çerçevesinde görmektedir. Eleştirmenlerin ifrâta kaçacak kadar belâğî sanatları kullanım hususunda şairi olumsuz değerlendirmelere tabi tutmalarının, tarafımızca makul karşılandığını belirtmemiz gerekmektedir. Zira, belâğî sanatların merkeze oturtularak şiir nazmedilmesi anlamı göz ardı etmeyi beraberinde getirecektir. Belki de amaç olarak belirlenen belâğî sanatların gerçekleştirilmesi adına gösterilecek çabalar, garip kelimelerin kullanımına yol açarak başka kusur ve ihlalleri beraberinde getirecektir.

¹³⁵¹ el-Bustânî, *Udebâu'l-'Arab fî'l-A'suri'l-'Abbâsiyye*, s. 110.

¹³⁵² İbn Reşîk, *el-'Umde*, I, 130; el-Curcânî, 'Abdulkâhir, *Esrâru'l-Belâga*, s. 15; el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 139; İbn Munkiz, *el-Bedî'*, s. 163.

¹³⁵³ İbnü'l-Mu'tez, *Kitâbu'l-Bedî'*, s. 74.

¹³⁵⁴ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 18.

¹³⁵⁵ Râdî, *en-Nakdu'l-'Arabî*, s. 159.

Öte yandan Ebû Temmâm'ın istiâre, cinâs ve tîbâk gibi bedî' sanatlarını Arap edebî zevkine uygun olmayan şekilde kullanımını, Ebû Temmâm'a yöneltilen belâğî sanatlar odaklı eleştirilere eklemek mümkündür. Zira el-Âmidî *el-Muvâzenesinde* Ebû Temmâm'ın söz konusu sanatları kullanım tarzına ağır eleştiriler getirmektedir. el-Âmidî, şairin tasvip etmediği belâğî sanat kullanımına dair değerlendirmeleri “*Ebû Temmâm'ın şiirlerinde görülen çirkin istiâreler*”,¹³⁵⁶ “*Ebû Temmâm'ın şiirlerinde görülen çirkin cinâslar*”¹³⁵⁷ ve “*et-Tâî'ye yakışmayan tîbâk*”¹³⁵⁸ başlıkları altında zikrettiği örnekler üzerinden sergilemektedir.

Ebû Temmâm'ın şiirlerine ve şairliğine getirilen en sert eleştirilerin kaynaklarından bir diğeri “*intihâl ve şiir aşırma*” anlamına gelen “*serikât-i şi'riyye*” hususudur. Abbâsîler döneminde yoğunlaşan tedvîn hareketinin etkisiyle edebiyat tarihi ve tenkit alanında eserlerin kaleme alınmaya başlamasıyla birlikte intihâl kavramının kaynaklarda zikredilmeye başladığına dair bilgiler bulunmaktadır. Edebî incelemelerde normal bir şekilde seyrini sürdüren bu kavramın edebî tenkîdin temel konularından biri haline gelmesini, Ebû Temmâm'ın edebî alanda bıraktığı derin izlerin sonucu olarak gören değerlendirmelerin varlığına işaret edilmelidir. Arap edebiyatının en kadîm ve hassas konularından biri olan şiir aşırma meselesi, Ebû Temmâm'dan sonraki süreçte edebiyat eleştirmenlerinin önemsedikleri ve yoğun bir biçimde meşgul oldukları bir husus olmuştur.¹³⁵⁹ Aralarında el-Âmidî'nin de bulunduğu kimi eleştirmenler oldukça ağır bir ifade olan “*çalıntı, intihâl*” kelimesi yerine daha yumuşak bir ifade olarak “*alıntı yapmak*” anlamına gelen “*ahz*” kelimesini tercih ederken,¹³⁶⁰ keza aralarında ünlü dil âlimi Ebû 'Amr b. el-'Alâ ve el-Kâdî el-Curcânî'nin de bulunduğu bir diğereleştirmen grubu ise intihâl suçlamasını “*aynı dönem şairlerinden birinin söylediği şiiri, bu şiiri duymayan bir başka şairin içine doğarak söylemesi*” anlamına gelen “*tevârüd*” kavramı ile hafifletmeyi uygun görmüşlerdir.¹³⁶¹ Şiir aşırma iddiasıyla Ebû Temmâm'ı eleştirenlerin başında, *el-Muvâzenede* bu konuya “*Serikâtu Ebî Temmâm*” adlı bir başlık tahsis eden el-Âmidî gelmektedir.¹³⁶² el-Âmidî bu başlık altında bizzat kendisinin tespit ettiğini belirttiği, Ebû Temmâm'ın lafız yönünden değil de anlamca çalıntı yaptığını iddia ettiği 120 beyit zikretmektedir. Müellif ayrıca kendi tesbiti beyitler dışında, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ebî Tâhir'in (ö. 280/893) tespit ettiği 46 beyte yer vermekte, bu beyitlerin 31 tanesinin gerçekten çalıntı olduğunu belirtirken, kalan 15

¹³⁵⁶ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 261.

¹³⁵⁷ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 282.

¹³⁵⁸ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 288.

¹³⁵⁹ İbrâhîm, Tâhâ Ahmed, *Târîhu'n-Nakdi'l-Edebî 'inde'l-'Arab mine'l-'Asri'l-Câhili ile'l-Karni'r-Râbi' el-Hicrî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1985, s. 160; Özdoğan, M. Akif, “Klasik Arap Şiirinde İntihal Olgusu”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2005, c. III, sy. VI, s. 75.

¹³⁶⁰ el-'Alevî, *'ÿârû's-Şi'r*, s. 79; el-'Askerî, *Kitâbu's-Sinâ'ateyn*, s. 196; el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 59.

¹³⁶¹ el-Curcânî, Alî b. 'Abdulazîz, *el-Vesâta*, s. 185; Özdoğan, “Klasik Arap Şiirinde İntihal”, s. 70.

¹³⁶² el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 58.

beytin Ebû Temmâm'ın özgün eserleri olduğunu dile getirmektedir.¹³⁶³ Ebû Temmâm'ın intihâl yaptığı iddia edilen 150 kadar beyit, divanında yer alan 7249 beytin yaklaşık % 2'sine karşılık gelmektedir. Bu beyitlerin tümünün intihâl olduğu kabul edilse dahi söz konusu oran, Ebû Temmâm'ın yetenekli bir şair olduğu gerçeğinden bir şey götürmeye muktedir olamayacaktır. el-Âmidî, orijinal veya kaynak beyti zikrettikten sonra Ebû Temmâm'ın anlamlarını alıntıladığını iddia ettiği beyitlerin alıntılanma performansına dair kendi şiir zevki ve anlayışına göre değerlendirmelerde bulunarak beyitleri “*et-Tâî bu beyti alarak gayet güzel bir şekilde icra etmiştir*”, “*Herhangi bir katkısı bulunmamaktadır, zira aynı anlamı zikretmiştir.*”¹³⁶⁴, “*et-Tâî manayı alarak yumuşatmıştır.*”, “*Hakkını verememiştir.*”,¹³⁶⁵ “*et-Tâî anlamı alarak karıştırmıştır.*” ve “*Anlama katkı sağlamıştır.*”¹³⁶⁶ gibi ifadelerle eleştiri süzgecinden geçirmiştir. el-Âmidî'nin değerlendirmelerinden edinilen kanaata göre, müellifin “*alıntı*” meselesini ele aldığı konu başlığını oldukça sert bulduğumuzu ifade etmemiz yerinde olacaktır. Başlıkta “*Ebû Temmâm'ın çalıntıları*” ifadesini kullanan el-Âmidî'nin beyitlerin eleştirisinde gayet yumuşak bir tavır takındığını, dahası bazı alıntuların takdirle karşılandığını görmek şaşırtıcıdır. Kezâ Kâdî el-Curcânî *el-Vesâta* adlı eserinde “*övgüye layık çalıntı*” anlamındaki “*es-Serikatu'l-Memdüha*” başlığı altında İmruu'l-Kays, Evs b. Hacar, Zuheyr b. Ebî Sulmâ, en-Nâbiğa ez-Zubyânî, el-Hutay'e, Cerîr, Ebû Nuvâs ve Ebû Temmâm gibi şiir dünyasında sembol kabul edilen isimlerin yaptıklarından örnekler sunarak anlamsal alıntuların daha kaliteli bir şekilde yeniden ifade edilmesinin kusur olarak görülemeyeceğini, alıntı yapanın takdir ve tezkiye edilmesi gerektiğini belirtmektedir.¹³⁶⁷ Keza es-Sûlî, şairler arasında Ebû Temmâm kadar anlam icat eden birinin bulunmadığını, şiirlerine dahil ettiği önceden kullanılmış anlamları bedî' sanatlarıyla süsleyip üzerine anlamsal eklemelerde bulunarak eksiklerini giderdiğini, yaptıklarıyla söz konusu anlamı en çok hak edenin kendisi olduğunu ifade etmektedir.¹³⁶⁸ Ayrıca es-Sûlî, şairlerin şiir aşırından uzak kalmalarının mümkün olmadığını, herhangi bir şairin bundan uzak kalma ihtimalinin bulunması halinde, mübdi' “*yaratıcı*” bir şair olması hasebiyle bu şairin Ebû Temmâm olmasının uygun olacağı görüşünü öne sürmektedir. Herhangi iki şairin şiirleri arasındaki benzerliğin, sonra yaşayanın önce yaşayanı aşırma yaptığı, aynı dönemde yaşamışlarsa birbirlerinden aşırıldıkları yönünde anlaşılması gerektiğine işaret etmektedir.¹³⁶⁹ Aynı şekilde İbn Tabâtabâ da şairin kendinden önceki anlamları ele alarak daha kaliteli bir biçimde ortaya koymasının kınanacak bir durum olmadığını,

¹³⁶³ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 112-133.

¹³⁶⁴ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 61.

¹³⁶⁵ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 64.

¹³⁶⁶ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 65.

¹³⁶⁷ el-Curcânî, Alî b. 'Abdulaziz, *el-Vesâta*, s. 165.

¹³⁶⁸ es-Sûlî, *Ahbâru Ebî Temmâm*, s. 53.

¹³⁶⁹ es-Sûlî, *Ahbâru Ebî Temmâm*, s. 100-101.

aksine bunun bir erdem olarak görülerek takdir edilmesi gerektiğini dile getirmektedir.¹³⁷⁰ el-Merzûbânî ise, Ebû Temmâm'ın çalıntılarının çok olduğu, bunlardan bir kısmında güzel sayılabilecek bir performans sergilediği, bir kısmında da hata yaptığı yönünde tespitite bulunmaktadır.¹³⁷¹ Bu kanaatlerden yola çıkarak el-Âmidî, es-Sûlî, el-Curcânî, İbn Tabâtabâ ve el-Merzûbânî'nin “çalıntı” tabirinden kasıtlarının günümüzde ifade ettiği anlam olmadığı, hatta müelliflerin bu konudaki tutumlarının Ebû Temmâm'ın alıntılarını intihâl kapsamında değerlendirmedikleri intibâsı zihnimizde oluşmaktadır. Bu intibâ, el-Âmidî, Kâdî el-Curcânî ve Ebû Hilâl el-‘Askerî gibi eleştirmenlerin, herkesin bilebileceği ortak manaları, Arap şiirinde sıkça ele alınan tema ve konuları, muhtelif nedenlerle dile getirilmiş benzer beyitleri intihâl olarak görmediklerini belirten değerlendirmeye örtüşmektedir.¹³⁷²

İntihal konusunda ortak bir tavır geliştiremeyen şairler ve eleştirmenler, şairler arasındaki benzerliklerin aşırma mı yoksa tesadüften ibaret mi olduğunun tespitinde görüş ayrılıkları yaşamışlardır. Câhiliye şairlerinden Tarafe b. el-‘Abd ve muhadram şairlerden Hassân b. Sâbit, bu tür benzerlikleri şiirlerinde “çalıntı” anlamına gelen “serika” tabiriyle dile getirmişlerdir.¹³⁷³ Emevî dönemi şairlerinden el-Ahtal da “şairlerin kuyumculardan daha mahir hırsızlar olduklarını” belirterek, şiir camiasında şiir aşırmanın yaygınlığına dikkat çekmektedir.¹³⁷⁴ Arap edebiyat eleştirmeni Ebû ‘Amr b. el-‘Alâ, birbirleriyle buluşmamış ve birbirlerinin şiirlerini dinlememiş iki şairin şiirleri arasında anlam birliğiyle beraber lafızların benzeşmesini “şairlerin dillerinde birleşen ortak akılları” olarak niteleyerek bu durumu rastlantı olarak değerlendirmiştir. Benzer bir soru şair el-Mutenebbî'ye yöneltildiğinde ise Ebû ‘Amr b. el-‘Alâ'nın kanaatine benzer bir görüşü meşhur الحافر على الحافر ibaresini kullanarak “şairin bir cadde olduğunu, ayaz izinin ayak izi üzerine denk gelebileceği” yönünde beyanda bulunmuştur.¹³⁷⁵ Ebû Temmâm ile el-Buhturî arasında karşılaştırma yapan el-Âmidî ise, yaşadıkları bölgelerin yakınlığı ve el-Buhturî'nin Ebû Temmâm'ın şiirlerini çok fazla duymasından kaynaklanan zihninde bıraktığı anlam izleri nedeniyle, el-Buhturî'nin Ebû Temmâm'dan bazı anlamları ödünç aldığını bildiren itiraflara yer vermektedir. el-Buhturî taraftarları da bunun herhangi bir kusur olarak görülmemesi gerektiğini, bir şairin bir diğerrinin izinden giderek anlamlarından faydalanmasının şairlik seviyesinin

¹³⁷⁰ el-‘Alevî, *‘ÿâru ‘ş-Şi‘r*, s. 79.

¹³⁷¹ el-Merzûbânî, *el-Muvaşşah*, s. 352.

¹³⁷² Durmuş, İsmail, “İntihâl”, *DİA*, İstanbul 2002, XXII, 348.

¹³⁷³ el-‘Abd, Tarafe b., *Dîvânu Tarafe b. el-‘Abd*, (thk.: Mehdî Muhammed Nâsîru'd-Dîn), Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, Beyrut 2002, s. 57; Sâbit, Hassân b., *Dîvânu Hassân b. Sâbit*, (thk.: ‘Abda ‘Alî Muhannâ) Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, Beyrut 1994, s. 106.

¹³⁷⁴ el-Merzûbânî, *el-Muvaşşah*, s. 174.

¹³⁷⁵ Tabâne, Bedevî, *es-Serikâtu l-Edebiyye*, Nahdatu Mısır li't-Tibâ‘ati ve'n-Neşri ve't-Tevzî‘, Kâhire tsz., s. 41.

daha düşük olduğu anlamına gelmeyeceğini dile getirmektedirler.¹³⁷⁶ Dahası el-Âmidî *el-Muvâzenen*in “*el-Buhturî'nin kusurlarından bir kısmı*” başlıklı bölümünde, ilim erbabının şiirde anlam intihâlini büyük kusurlardan görmediğini sarîh bir ifadeyle zikretmektedir.¹³⁷⁷ Öte yandan klasik kaynaklarda el-Asma'î'nin de el-Ferezdak'ın şiirlerinin onda dokuzu gibi kâhir bir çoğunluğunun çalıntı olduğu görüşünü beyan etmesine rağmen, şairliğini takdir ettiğine dair rivayetlerle karşılaşmaktadır.¹³⁷⁸ Çok şiir okuduğu ve ezberlediği bilinen Ebû Temmâm'ın, hafıza, hayal dünyası ve fikirlerinin önceki şairlerin kullandıkları anlamlarla dolmasının kaçınılmaz bir durum olacağı tahmin edilmektedir. Şairin zihninde ve hayal dünyasında derin etki bırakan bu anlamlara ait izlerin şiirlerinde görülmesi kadar doğal bir durum bulunmamaktadır. Tüm bu zikredilenler ışığında, farklı zaman dilimlerinde yaşamış olsalar da aynı çevre, aynı kültür ve aynı şiir geleneğine ait değerlerin temsilcileri olan -özellikle de klasik şiir geleneği çizgisinden ayrılmadan şiir söylemeyi sürdüren- şairlerin, benzer anlam ve konuları düşünerek bunları benzer kalıplarla ifade etmelerinin gayet normal bir durum olduğu kanaatini taşıdığımızı ifade etmeliyiz. Nesiller boyu aynı dili kullanan şairlerin hemen her anlam ve konuda şiir nazmettikleri göz önünde bulundurulduğunda, sonraki kuşak şairlerin öncekilerin eserlerinden gerek lafız gerekse anlam yönüyle etkilenmeden şiir söylemelerinin imkansız olduğu düşüncesindeyiz. Ancak sonraki nesil şairlerin öncekilerin şiirlerinde işledikleri anlamlardan yararlanarak kalite çitasını daha yukarılara taşımalarının intihâl olarak görülmemesi ve edebî kriterlerle değerlendirmeye tabi tutularak şiir dünyasına katkı sağlayıp sağlamadığının ortaya konulması gerektiği görüşümüzle bu meseleyi noktalamak uygun olacaktır.

Ebû Temmâm'ın şiirlerine yönelik yoğun eleştirilerin nedenlerinden biri de şiirleri arasındaki kalite farklılığıdır. Şairin şiirleri ortalama bir kalite standardını yakalamaktan ziyade, aralarında uçurumların olduğu kalite düzeyinin alt ve üst sınırlarında seyreden inişli çıkışlı bir grafik sergilemektedir. el-Buhturî, kendisiyle Ebû Temmâm arasında yapılan bir karşılaştırmada kullandığı “*Onun (Ebû Temmâm) iyi şiirleri benimkinden daha iyi, kötü şiirleri ise benimkinden daha kötü.*” ifadesiyle bu eleştirinin nedenine işaret etmektedir. Ebû Temmâm'ın kalite standardı açısından “*ayarsız*” bir şair olduğu çıkarımı yapılabilecek bu ifadeye takiben es-Sûlî, “*el-Buhturî'nin bu meselede doğru söylediğini, Ebû Temmâm'ın kaliteli şiirlerine döneminde kimsenin erişemeyeceğini, lafızlarının hafif kusurlarının görülebilme ihtimaline karşın anlamlarının kusursuz olduğunu, ancak el-Buhturî'nin lafızlarında herhangi bir kusurun olamayacağını*” belirten bir değerlendirmede bulunmaktadır.¹³⁷⁹

¹³⁷⁶ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 8-9.

¹³⁷⁷ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 311.

¹³⁷⁸ el-Merzubânî, *el-Muvaşşah*, s. 135.

¹³⁷⁹ es-Sûlî, *Ahbâru Ebû Temmâm*, s. 67.

Ebû Temmâm'ın şiirlerinde kalite noktasında görülen dalgalanmaları fark eden İbnu'l-Mu'tez, şairin kalite ve kalitesizliğin limitlerine ulaştığını ifade ederek bu tutarsızlığı teyit etmektedir.¹³⁸⁰ el-İsfahânî de bu değişken duruma işaret ederek, Ebû Temmâm'ın kimsenin erişemeyeceği düzeyde kaliteli şiirlerinin yanında vasat hatta berbat olarak nitelenebilecek şiirlerinin varlığından bahsetmektedir.¹³⁸¹ el-Âmidî, Ebû Temmâm'ın şiirlerinde görülen bu durumu şairin şiir nazmında sergilediği agresif ve açgözlü tavrına bağlayarak, Ebû Temmâm'ın aklından geçen herşeyi şiirleştirmesi nedeniyle iyiyi kötüyle, nadideyi berbatla ve doğruyu da yanlışla harmanladığını dile getirmektedir.¹³⁸² el-Müberred ise şiir deryasında anlam derinliklerine dalan Ebû Temmâm'ı, denize dalıp inci ve inci benzeri beyaz çakıl taşları çıkararak dalgıca benzeterek kalite tutarsızlığını, şiirlerini gözden geçirmeden özensizce nazmetmesine bağlamaktadır.¹³⁸³ Kâdî el-Curcânî de *el-Vesâtada*, Ebû Temmâm'ın şiirlerinde gördüğü bayağı ifadelerin varlığından duyduğu şaşkınlığı gizleyememekte, Ebû Temmâm düzeyinde bir şairin divanında sıradan beyitleri görmenin verdiği rahatsızlığı dile getirmektedir. Bundan daha enteresan olan şey ise el-Curcânî'nin şairin şiirlerinde gördüğü kalite sorununa sunduğu çözümdür. el-Curcânî -kendisinden hiç beklenmeyecek bir yaklaşımla-, Ebû Temmâm'ın yapması gereken tek şeyin şiirlerinin yarısından vazgeçmek olduğunu, böylece hasımlarına kendisini yermeleri için herhangi bir fırsat tanımamış olacağını belirtmektedir.¹³⁸⁴ Ne var ki *el-Vesâtada* "Müellifin Ebu't-Tayyib'i Savunması" başlığı altında, el-Curcânî'nin Ebû Temmâm'ın şiirlerindeki kalite sorununa adaletten uzak bir şekilde önyargıyla yaklaştığını anlamamıza yol açacak bir değerlendirmeye karşılaşmaktayız. Ebû Temmâm'ın kalitesiz gördüğü şiirlerine göstermediği toleransı, el-Mutenebbî'nin kalite yönüyle eleştirilen şiirlerine gösteren el-Curcânî, tüm şiirinde kaliteyi yakalayan bir şairin bulunmadığını, hatta bir tek kasidede dahi tam anlamıyla kalitenin nadiren bulunabileceğini, her edebî eser üreticisinin farklı zamanlarının olabileceğini ve zihnin tüm vakitlerde aynı hazırbulunuşluğu sergileyemeyeceğini belirterek¹³⁸⁵ çifte standartlı bir yaklaşım sergilemektedir.

Yukarıda zikredilen edebiyat eleştirmenlerinin tespitlerinden de anlaşılacağı üzere, şairin şiirlerinde bir kalite sorunu olduğu aşikardır. Kaynaklarda, Ebû Temmâm'ın şiirlerindeki söz konusu kalite probleminden haberdar olduğuna işaret eden rivayetlerle karşılaşmamız, meseleyi daha da enteresan kılmaktadır. Şairlerin bulunduğu bir mecliste okuduğu şiirine yöneltilen eleştiriye binaen Ebû Temmâm'ın, şiirdeki kusurun farkında olduğunu, şiirlerini farklı karakterlere sahip evlatları gibi gördüğünü

¹³⁸⁰ el-Merzubânî, *el-Muvaşşah*, s. 346.

¹³⁸¹ el-İsfahânî, *el-Eğânî*, XVI, 265.

¹³⁸² el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 140.

¹³⁸³ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, IV, 58.

¹³⁸⁴ el-Curcânî, Alî b. 'Abdulazîz, *el-Vesâta*, s. 28.

¹³⁸⁵ el-Curcânî, Alî b. 'Abdulazîz, *el-Vesâta*, s. 344.

ve istisnâsız evlatların hepsinin babalarının kalbinde muhabbetle yer aldıklarını zikrettiği görülmektedir.¹³⁸⁶ *el-Muvâzenede* geçen bir takım rivayetlerden, taraftarlarının Ebû Temmâm'ın şiirde tutarlı kalite standardı yakalayamama sorununu fark ettikleri anlaşılmaktadır. Taraftarları, Ebû Temmâm'ın bazen vehme kapılmak bazende manaların anlaşılır yönünü göz ardı etmek suretiyle, bazı şiirlerinde sorun yaşamış olabileceğini kabul etmektedirler. Şiirlerine çok büyük emek sarfeden Ebû Temmâm'ın, fikren ve zihnen yıpranarak bitap düşmesi neticesinde bazı hatalarının kaçınılmaz olduğu görüşünü benimsemektedirler. Pek çok nadide eser ortaya koyan şairin verdiği emekler hatırına, her şairin yaşayabileceği bu durumun hoşgörüsüyle karşılanması gerektiğini ifade etmektedirler.¹³⁸⁷ Bazı eleştirmenler ise Ebû Temmâm'ın şiirlerindeki kalite farklılıklarını dönemin sosyal ve siyâsî yapısı üzerinden açıklamaya gayret göstermektedirler. Şairin yaşadığı dönemin sosyal, siyâsî hatta ekonomik şartları, geçimini şiirleriyle sağlayan şairlerin, hangi karakterde veya hangi etnik kökenden olursa olsun, -sevmese dahi- devlet yönetiminde söz sahibi olan varlıklı kişilerle yakın ilişkiler kurmalarını gerektirmiştir. Görüşlerini bu yaklaşıma göre şekillendiren eleştirmenler, elde ettiği imtiyaz ve ihsanlar neticesinde şükranlarını şiirleriyle ifade eden şairin, kalben farklı duygular taşıma ihtimalinin göz önünde bulundurulması gerektiği kanaatini taşımaktadırlar.¹³⁸⁸ Bu bağlamda şairin duygu dünyasındaki gelgitlerin ve muhataplarına dair duygusal yoğunlaşma derecesinin, şiirin kalitesine doğrudan etki edeceği kanaatini isabetli gördüğümüzü ifade etmeliyiz. Zira şairin duygusal benliğiyle şekillenmemiş salt maddî menfaate dayalı şiirin, kalite düzeyinin düşük olma ihtimali oldukça yüksektir. Buna rağmen kalite farklılıkları probleminin, daha normal bir bakış açısı ve daha sıradan bir yaklaşımla değerlendirilmesinin uygun olacağı düşüncesini taşımaktayız. Şöyle ki şairlerin ortaya koydukları eserler çeşitli dış etkenlere bağlı olarak, anlamı ifade etmede yetersiz veya uygun olmayan başarısız lafız seçimleri, kurgu hataları ve örüntü bozuklukları gibi nedenlerin yol açtığı farklı kalite düzeyleriyle dinleyicilere ulaşabilir. Her şairin maruz kalabileceği bu duruma, Ebû Temmâm'ın da maruz kaldığı, bu nedenle şiir nazmetme performansında iniş çıkışların görüldüğü ifade edilebilir. Bu hususa işaret eden İbnu'l-Esîr'in, "*her yetenekli şair, her belîğ yazar ve her etkileyici hatîbin kalite yoksunu eserlerinin olabileceğini, bu duruma düşmekten kurtulmanın bulunmadığını, fesâhat ve belâgat ehli oldukları halde herhangi bir eğitim almadan şiir nazmetmeye başlayan Arapların şiirlerinin sadece bir kısmında kaliteyi yakalabildiklerini*"¹³⁸⁹ beyan eden görüşleri, vâkıa ve mantığa oldukça yakın görülmektedir. Öte yandan şiirde kaliteyi yakalamanın, doğallıkla yakından alakası

¹³⁸⁶ el-İsfahânî, *el-Eğânî*, XVI, 265.

¹³⁸⁷ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 37.

¹³⁸⁸ el-Muhârib, *Ebû Temmâm Beyne Nâkidîhi*, s. 229.

¹³⁸⁹ İbnu'l-Esîr, *Diyâu'd-Dîn, el-İstidrâk fi'r-Reddi 'alâ Risâleti İbni'd-Dahhân*, (thk.: Hafnâ Muhammed Şeref) Mektebetu'l-Anclo el-Mısriyye, Kahire 1958, s. 24.

olduğunu düşünmekteyiz. Esasen zekası, hazırcıvaplığı ve şiir yeteneğiyle bilinen şairin, bu özelliklerini fitrî bir şekilde kullandığında kaliteli eserler üretmekte başarılı olduğunu, gerek belâğî sanatları merkeze alarak gerekse lafızlara ifade edebileceğinden fazla anlam yükleyerek tekellüfe düştüğünde ise, kaliteden uzaklaşan eserler ortaya koyduğunu ifade etmek mümkündür.

Ebû Temmâm'ın şair kişiliği ve şiirlerine yöneltilen temel eleştirilerin değerlendirilmesinden sonra, şairin olumlu ve olumsuz yönleriyle ilgili kaynaklarda aktarılan rivayetlerden bir bölümünü naklederek yorumlamanın resmin tamamlanmasına yardımcı olacağı öngörülmektedir. Söz konusu rivayetlerin zikredilmesiyle, Ebu Temmâm'ın şair kişiliği ve Arap edebiyatındaki yerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlaması hedeflenmektedir.

6.6.2. Hakkındaki Olumsuz Değerlendirmeler

Kaynaklarda geçen rivayetlerden yola çıkarak, gerek eserleri gerekse Arap şiir nazmında izlediği kendine has tarzıyla Arap edebiyat tarihinde en çok tartışılan şahsiyetlerden biri olan Ebû Temmâm hakkındaki görüşlerin tümünün olumlu olduğunu söylemek imkansızdır. Di'bil el-Huzâ'î, Dîku'l-cinn, Abdussamed b. el-Mu'azzil b. Gaylân, İbnu'l-Has'amî ve Ebû Hiffân el-Mihzemî (ö. 255/869) gibi dönemin birçok ünlü şairinin Ebû Temmâm'ın sahip olduğu imtiyazlardan kaynaklanan çekememezlik, kin ve çıkar korkusu gibi kişisel nedenlerle şaire düşmanlık besledikleri ve şair hakkında olumsuz görüşlerin sergilendiği rivayetlerde pay sahibi oldukları görülmektedir. Şairliği, şöhreti ve yöneticilerle olan güçlü ilişkileriyle Ebû Temmâm'ı çıkarlarının en büyük tehdidi olarak gören ve hasmâne bir tutum sergileyen dönemin büyük şairlerinden Di'bil el-Huzâ'î, şair hakkındaki olumsuz rivayetlerden bir çoğunun baş aktörüdür. Kaynaklarda, Ebû Temmâm'ı bir şairden ziyade bir hatip olarak gördüğünü, şairin şiirlerini nazımdan ziyade sıradan sözlere benzettiğini, şiirlerinin üçte birinin çalıntı, üçte birinin değersiz, kalan üçte birinin de iyi görülebilecek kayda değer şiirler olduğunu ifade eden Di'bil el-Huzâ'î'ye ait aktarımlar karşımıza çıkmaktadır.¹³⁹⁰ Bir başka rivayette aktarılanlara göre Di'bil, Ebû Temmâm'ın adının anıldığı bir şiir meclisinde onu şiir hırsızlığıyla suçlamakta, bununla yetinmeyerek bazı şiirleri uydurarak Ebû Temmâm'a isnad etmektedir. Yanındaki yardımcısından notlarını koyduğu heybesini isteyen Di'bil, heybeden çıkardığı bir defterde Zuheyr b. Ebî Sulmâ'nın soyundan Mükni'f'e ait olduğunu söylediği bir kasideyi Ebû Temmâm'ın çalarak, Muhammed b. Humeyd et-Tâî'nin vefatı üzerine yazdığı mersiyeyle dönüştürdüğü iddiasında bulunmaktadır.¹³⁹¹ Ancak Mükni'f'in şiirini inceleyerek iddia edilen beyitlere rastlamayan el-Hasan b. Vehb'in, bu rivayet üzerine Di'bil'e itiraz

¹³⁹⁰ es-Sûlî, *Ahbâru Ebî Temmâm*, s. 244; el-Merzubânî, *el-Muvaşşah*, 343-344.

¹³⁹¹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, IV, 79; el-İsfahânî, *el-Eğânî*, XVI, 276.

ettiği, Di‘bil’in mahcup bir şekilde iddiasının asılsız olduğunu itiraf ettiğine dair bilgiler mevcuttur.¹³⁹² Konuyla alakalı benzer rivayetler incelendiğinde, Di‘bil el-Huzâ‘î’nin iddialarının makul bir dayanağının bulunmadığı görülmekle birlikte, Ebû Temmâm aleyhine söylediği sözlerin genelinin kişisel düşmanlık, kıskançlık ve önyargı kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Aslında meseleye farklı bir açıdan bakıldığında Di‘bil el-Huzâ‘î’nin Ebû Temmâm’dan şairlik vasfını nefyederek onu hatiplikle nitelenmesi, onun ne kadar büyük bir şair olduğunun delili olarak görülebilir. Zira o dönemde hatip vasfının katipler için kullanıldığına dair bilgiler bulunmaktadır. Şairin yaşadığı dönemde devletin üst düzey bürokratlarından sayılan katiplerin, bilgiye dayalı geniş kültürel altyapıları ve düşünce derinliğiyle entellektüel bir kimliği temsil ettikleri bilinmektedir.¹³⁹³ Hasımının eleştiri maksadıyla bir hatip ve katip olarak gördüğü Ebû Temmâm tarafımızca, yabancı kültürlerle olan ilgisi neticesinde elde ettiği birikimle şiir yeteneğini birleştirerek çok kaliteli şiirler ortaya koymayı başarmış bir şahsiyet olarak görülmektedir.

Öte yandan dil âlimlerinden İbnu‘l-A‘râbî’nin (y.ö. 230/845) eleştiride “*genelleme*” illetinin etkisinde kalarak, Ebû Temmâm’ın şiirlerinin -sadece üçte birlik bölümünü işe yarar gören Di‘bil el-Huzâ‘î’nin yaklaşımından daha sert bir ifadeyle-tümünü hiçe saydığı görülmektedir. İbnu‘l-A‘râbî’nin metodoloji ve bilimsel dayanaklardan yoksun bu kanaatine el-Buhturî’nin aktardığı bir rivayette rastlanmaktadır. el-Buhturî Ebû Temmâm’ın bir şiirini okuduktan sonra, İbnu‘l-A‘râbî’nin -okunanın şiirliğini kökten reddeder bir tavırla-; “*Eğer bu şiirse, Arapların söyledikleri şey batıldır.*” dediğini aktarmaktadır.¹³⁹⁴ Ebû Temmâm taraftarları, İbnu‘l-A‘râbî’nin bu ve benzeri sözleriyle haksız bir şekilde şaire yüklendiğinin farkına vararak ona karşı koymaya çalışmışlardır. Zira taraftarlar, İbnu‘l-A‘râbî’nin Ebû Temmâm’ın şiirlerinde kasedettiği manaları anlayamadığını, şairin şiir anlayışının farklılığı nedeniyle anlayamadıklarını tümüyle reddettiğini, Ebû Temmâm’ın şiirine dair bir soruyla karşılaştığında “*bilmiyorum*” demektense aleyhinde görüş beyan ederek karalamaya yeltendiğini beyan etmektedirler.¹³⁹⁵

Ebû Temmâm hakkında olumsuz kanaat bildiren dilcilerden birisi de dönemin Kûfe dil ekolü âlimlerinden Ebû‘l-Abbâs Sa‘leb’dir (ö. 291/904). Sa‘leb’in ilk etapta, Ebû Temmâm’ın şiirlerinden muradı tam olarak kavrayamadığı ve ekolünden haz duymadığı için eleştirel bir tutum sergilediğine dair bilgiler görmekteyiz. Ancak Benû Nevbaht’ın Ebû Temmâm’ın şiirlerinden kendisine özel olarak seçtiklerini okuyup açıklamaları neticesinde, Ebû‘l-Abbâs Sa‘leb’in şaire karşı tutumunda köklü

¹³⁹² el-Bedî‘î, *Hibetu‘l-Eyyâm*, s. 149; es-Sûlî, *Ahbâru Ebî Temmâm*, s. 61.

¹³⁹³ eş-Şek‘ah, *eş-Şi‘r ve ‘şu‘arâ*, s. 685.

¹³⁹⁴ es-Sûlî, *Ahbâru Ebî Temmâm*, s. 244.

¹³⁹⁵ el-Âmidî, *el-Muvâzene*, I, 22.

değişiklikler meydana geldiği ve sanatına olan hayranlığını dile getirdiği rivayet edilmektedir.¹³⁹⁶

Keza şairin şiirlerini anlamakta zorlanması nedeniyle -İbnu'l-A'râbî kadar olmasa da- şaire karşı olumsuz tavır takınan dilcilerden bir başkası ise büyük dil âlimi el-Müberred döneminde yaşamış Ebû Zekvân'dır. Ebû Temmâm'ın şiirleri hakkındaki görüşleri sorulduğunda mütereddid bir dille "bir kısmını kaliteli bulduğunu, bir kısmı hakkında fikri olmadığını, bir diğer kısmının da benzerini asla işitmediğini söyledikten sonra, ya bu şairin herkesten daha yetenekli veya tüm şairlerin ondan daha üstün olduğunu"¹³⁹⁷ belirten sözleriyle kendi içinde çelişkilerle dolu bir değerlendirmede bulunduğu görülmektedir.

Arap edebiyat eleştirmenleri arasında Ebû Temmâm'ı ve şiirlerini en yoğun şekilde eleştirenlerin başında el-Âmidî ve Kâdî el-Curcânî gelmektedir. el-Âmidî, Ebû Temmâm ile talebesi el-Buhturî arasında karşılaştırmada bulunduğu *el-Muvâzene* adlı eserinde, baştan sona kadar adeta el-Buhturî'nin Ebû Temmâm'dan daha üstün bir şair olduğunun ispatı için gayret sarfetmektedir. el-Âmidî'nin söz konusu taraflı yaklaşımının eserin başından sonuna kadar neredeyse her bölümüne sindiğini söylemek mübâlağalı bir değerlendirme olmayacaktır. Bu tutumuyla el-Âmidî'nin, kendini ve eserini birçok eleştirmenin tenkitlerine maruz bıraktığı söylenebilir. Yâkûtu'l-Hamevî *Mu'cemu'l-Udebâ* adlı eserinde, el-Âmidî'nin pek çok eserinden biri olan *el-Muvâzenenin* eleştirilebilecek bazı kusurları olmakla birlikte esasen güzel bir çalışma olduğunu, el-Âmidî'nin Ebû Temmâm aleyhine el-Buhturî'ye meyletmekle itham edildiğini, kendisinden sonra edebî çevrelerin iki gruba ayrıldığını, bir grubun el-Âmidî'nin görüşünü benimseyerek el-Buhturî'nin şiirlerini tercih ettiğini, diğer grubun ise Ebû Temmâm lehine karşı görüşün tutumunu reddetmede ifrâta düştüğünü belirtmektedir. el-Hamevî, bu eleştirilerle yetinmeyerek el-Âmidî'nin Ebû Temmâm'ın övgüye layık vasıflarını silmeye çalıştığını, eşsiz mücevherler gibi değerli eserlerinin çakma veya intihâl olduğunu ispatlamak için deliller getirmeye yoğunlaştığını, buna karşın el-Buhturî'nin düşük kaliteli eserlerini süsleyerek yüceltmeye gayret ettiğini dile getirmektedir.¹³⁹⁸

Kâdî el-Curcânî ise *el-Vesâtada*, Ebû Temmâm'ın tekellüfe meyletmesini affedilmez bir suç olarak görmektedir. el-Curcânî, Ebû Temmâm'ın şiiri olabildiğince zorladığını, elinden geldiğince taassuba daldığını, bununla yetinmeyerek her ne pahasına olursa olsun bedî' sanatlarının peşinden koştuğunu, tekellüf ve bedî'ye ek olarak kapalı anlamlar ve gizli anlamsal gayelerle şiirini daha da zorlaştırdığını, fonetik olarak kulağa ağır anlamca bayağı lafızları şiirine yığdığını, yaptıkları neticesinde

¹³⁹⁶ es-Sûlî, *Ahbâru Ebî Temmâm*, s. 15-16.

¹³⁹⁷ es-Sûlî, *Ahbâru Ebî Temmâm*, s. 245.

¹³⁹⁸ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, II, 852.

ortaya çıkan şiirin kulağa ulaşırsa da kalbe ancak fikirsel bir çaba ve zihinsel bir yorgunluktan sonra ulaşabileceğini ifade ederek oldukça ağır eleştiriler getirmektedir.¹³⁹⁹ Eserinde el-Mutenebbî ve rakipleri arasında bir karşılaştırma yapmaya çalışan el-Curcânî'nin, Ebû Temmâm'ın hata ve aşırımlarını zikrederek, üstün gördüğü el-Mutenebbî'nin kusur ve yanlışlarına mazeret bulma gayreti içinde olduğu anlaşılmaktadır. Ancak yaptığı karşılaştırmada el-Curcânî'nin, el-Âmidî'den daha objektif olduğu, tarafların olumlu ve olumsuz yönlerini ortaya koymada daha adil davranmaya çalıştığı farkedilmektedir.

Ebû Temmâm hakkında klasik kaynaklarda yer alan bazı rivayetler incelendiğinde, şaire yönelik değerlendirmelere dair bir kanaat oluşturmanın mümkün olduğu görülecektir. Ne var ki bu rivayetlerden bazıları, edebî çevrelerde tartışmalı bir kişiliğe sahip olan şair hakkındaki değerlendirmelerden bir kısmının adil olmadığı yargısına ulaşmamıza yol açmaktadır. Bunlardan birine göre, Ebû Temmâm'ın şiirlerinden birkaç beyit Hüzeyl kabilesinden bazı şairlere aitmiş gibi lanse edilerek İbnu'l-A'râbî'ye okunduğunda şiirleri çok beğendiğini ifade eden İbnu'l-A'râbî, inşâd edenin şiiri yazarak kendisine vermesini ister. Şiiri okuyan, güzel olup olmadığını sorduğunda *"Bu şiirden daha güzelini işitmedim."* diyen İbnu'l-A'râbî'ye, şiirin Ebû Temmâm'a ait olduğunu bildirir. Bunun üzerine İbnu'l-A'râbî, şiirin saçma sapan sözlerden ibaret olduğu değerlendirmesini yapar. Bu olayı işiten İbnu'l-Mu'tez yapılanın oldukça çirkin olduğunu, ister dost ister düşman olsun hakkın sahibine teslim edilmesi gerektiğini ifade eder.¹⁴⁰⁰ Benzer bir olayı Muhammed b. Câbir el-Ezdî'den aktarılan bir rivayette görmekteyiz. Buna göre Ebû Temmâm taraftarlarından olan Muhammed b. Câbir, kime ait olduğuna dair bir bilgi vermeden şairin şiirlerinden birini Di'bil el-Huzâ'î'ye okuyup şiir hakkındaki düşüncelerini sorduğunda, Di'bil şiirin *"iyileşme ümidi kalmayan hastanın yeniden afiyete kavuşmasından daha güzel"* olduğunu belirtmiştir. Şiirin Ebû Temmâm'ın eseri olduğunu söyledikten sonra ise, Di'bil bunun çalıntı olabileceğini ifade etmiştir.¹⁴⁰¹ es-Sûlî bu türden yaklaşımları, insaf ve adalet yoksunu acımasız tavırlar olarak nitelerken, bir takım kendini bilmezlerin ise Ebû Temmâm'ın yapmadığı veya söylemediği şeyleri ona isnad etmek suretiyle iftirada bulunmakla suçlamaktadır.¹⁴⁰² Taassup, subjektiflik ve önyargının net olarak anlaşıldığı Di'bil el-Huzâ'î ve İbnu'l-A'râbî'nin Ebû Temmâm'a dair kanaatlerini yansıtan rivayetlerden, Ebû Temmâm hakkında yapılan değerlendirme ve eleştirmelerin tümünün objektif olmadığı, bilimsel gerekçelere dayandırılmadığı ve değerlendirme sahiplerinin önyargılarının tesirinden kurtulamadığı çıkarımını yapmak mümkündür.

¹³⁹⁹ el-Curcânî, Alî b. 'Abdulazîz, *el-Vesâta*, s. 26.

¹⁴⁰⁰ el-Bağdâdî, el-Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VIII, 245; Hârûn, 'Abdusselâm Muhammed, *Hemziyyâtu Ebî Temmâm*, Dâru'l-Cil, Beyrut 1991, s. 8; İbnu'l-Mu'tez, *Resâilu İbni'l-Mu'tez*, s. 14.

¹⁴⁰¹ el-İsfahânî, *el-Eğânî*, XVI, 269.

¹⁴⁰² es-Sûlî, *Ahbâru Ebî Temmâm*, s. 56.

6.6.3. Hakkındaki Olumlu Değerlendirmeler

Arap edebiyat tarihinin en tartışmalı şahsiyetlerinden biri olan Ebû Temmâm hakkında klasik kaynaklarda olumlu kanaat bildiren pek çok rivayetle karşılaşılmaktadır. Edîb, şair ve dil âlimi gibi dönemin edebiyat camiasına mensup bir grup şahsiyetin eleştirilerine maruz kalmasına karşın Ebû Temmâm'ın, bir başka grup tarafından sanatsal üstünlük, takdir ve hayranlıkla anıldığına şahit olmaktadır. Bunların başında Ebû Temmâm'a saygı ve sadakatte hiçbir kusur göstermeyen vefâkar talebesi büyük şair el-Buhturî gelmektedir. Ebû Temmâm'ı İsmâîl en-Nevbahtî'ye anlatırken *“Ey Eba'l-Hasan andolsun ki Ebû Temmâm et-Tâî'yi gördüğünde insanların akıl ve edep yönüyle en mükemmelini görürsün, o vakit onun en mütevazi yönünün şiiri olduğunu anlarsın.”* sözleriyle zeka, edep ve sanat yönüyle hocasının üstünlüğünü methetmektedir.¹⁴⁰³ Bir başka rivayete göre, şiir nazmında Ebû Temmâm'ın yolunu izlediği için kınandığı kendisine iletildiğinde *“Ebû Temmâm'ın yolundan gittiğim için mi kınanıyorum? Onun şiirlerini göz önünde bulundurup akluma getirmeden bir tek beyit dahi üretmedim.”*¹⁴⁰⁴ diyerek şiirde ulaştığı noktayı hocasına borçlu olduğunu vefâ ve övgüyle itiraf etmektedir. Kaynaklarda el-Buhturî'nin Ebû Temmâm hakkında sarfettiği tek bir olumsuz ifadeye bile rastlamak mümkün değildir. Hocasına yönelik en cüretkar ifadelerinde dahi net bir karşılaştırma yapmaktan kaçınarak, bir durum tespiti yaparcasına her ikisinin üstün olduğu yönleri zikretmekle yetinmektedir.

Ebû Temmâm'ın şairliğini takdir edip onu yücelten ve birçok şairden üstün gören şahsiyetlerden bir diğeri *“İbnu'r-Rûmî”* adıyla meşhur büyük şair Alî b. el-Abbâs er-Rûmî'dir (ö. 221/836). İbnu'r-Rûmî kendisi dahil, dönemin şiir camiasında tanıdığı büyük şairlerin Ebû Temmâm'ın üstadlığını ikrâr ettiklerini ve şiir sanatını ondan öğrendiklerini itiraf etmektedir.¹⁴⁰⁵ Ta'zîm ve hürmet dolu bu ifadelerden sonra, İbnu'r-Rûmî'nin Ebû Temmâm'ın şiirlerine eleştirel yaklaşımını ortaya koyan ifadeleriyle karşılaşmaktayız. Buna göre İbnu'r-Rûmî, şairin şiire bakışının anlam odaklı olduğunu, lafızları dikkate almadığını, hatta şiirlerinde anlamı Nabatça bir kelimeyle de olsa ifade edebileceğini bilse Nabatça'yı kullanmakta bir sakınca görmeyeceğini dile getirmektedir. Ancak İbn Reşîk el-Kayrevânî'nin ifadelerinden bu görüşe katılmadığı, hatta tam aksini savunduğu anlaşılmaktadır. İbn Reşîk, Ebû Temmâm'ın adaletli bir kadı gibi lafızları yerli yerinde kullandığını, üzerinde uzunca düşünerek emek sarfettikten sonra anlamın hakkını verdiğini belirtmektedir. Aynı bağlamda İbn Reşîk şairi adeta, günah işleme korkusuyla hitabında kullanacağı lafızlara aşırı dikkat etme hassasiyeti gösteren takva sahibi bir fakîhe benzetmektedir.¹⁴⁰⁶ Rivayetlerden, Ebû

¹⁴⁰³ es-Sûlî, *Ahbâru Ebî Temmâm*, s. 171-172.

¹⁴⁰⁴ es-Sûlî, *Ahbâru Ebî Temmâm*, s. 70.

¹⁴⁰⁵ es-Sûlî, *Ahbâru Ebî Temmâm*, s. 68.

¹⁴⁰⁶ İbn Reşîk, *el-'Umde*, I, 132-133.

Temmmâm'ın şiirle ulaşmak istediği edebî hedeflere büyük bir kararlılıkla yöneldiği, şiirin lafızlarına anlamı yüklemeye önüne çıkabilecek zorluklara aldırmadığı ve şiir nazmında ne kadar titiz davrandığı net olarak anlaşılmaktadır.

Ebû Temmmâm'ın şair kişiliğiyle ilgili olumlu görüş beyan edenlerden birisi de halife şair Abdullâh b. el-Mu'tez'dir. Aynı zamanda büyük bir edebiyat eleştirmeni olan İbnu'l-Mu'tez, Ebû Temmmâm'ın şiir anlayışına dair tartışmalarda şairin pozisyonunu güçlendiren yaklaşım ve değerlendirmeleriyle meseleye büyük katkı sağlayanlar arasında yer almaktadır. İbnu'l-Mu'tez *Tabakâtu's-Şu'arâda* “*Ebû Temmmâm'ın şiirlerinin tümünün güzel denilebilecek vasıflara sahip olduğunu*” belirtmektedir. Değerlendirmesinin devamında dile getirdiği “*Ebû Temmmâm'ın gerçekten çok şiiri bulunduğunu, kendisine nisbet edilen 600 kaside ve 800 şiir kesitinden çoğunu kaliteli gördüğünü, kalitesizlerin sadece anlamı net olmayan lafızlardan ibaret olduğunu, şiirlerinin hoş anlam, zerâfet ve yeniliklerden yoksunluğunun söz konusu olmadığını*” ifade eden görüşleri, Di'bil el-Huzâ'î ve İbnu'l-A'râbî gibi hasımlarının şairin şiirlerine isnâd ettikleri kalitesizlik hatta intihâl gibi mesnetsiz iddialarını boşa çıkarmaktadır. Şiir kalitesi meselesinde şair ile el-Buhturî arasında yakaladığı karşılaştırma fırsatını kaçırmayan İbnu'l-Mu'tez, el-Buhturî'nin lafızlarının “*bal*” gibi tatlı olmasına rağmen şiirde ustalık, anlam kabiliyeti ve lafızların anlamlarla uyumundan doğan cazibe yönüyle Ebû Temmmâm'ın kıyas kabul etmeyecek kadar üstün olduğu, el-Buhturî'nin anlamlarının çoğunun Ebû Temmmâm'dan alıntılandığı görüşlerini benimsemektedir.¹⁴⁰⁷ Ebû Temmmâm'ın üstünlüğünü perçinleyen İbnu'l-Mu'tez'in bu ifadeleri, el-Buhturî'nin tüm şiirlerini Ebû Temmmâm'ın şiirlerinden ilham alarak nazmettiği yönündeki itirafıyla tam anlamıyla örtüşmektedir.

Ebû Temmmâm'a büyük bir muhabbet besleyen Alî b. el-Cehm ve fesâhatıyla meşhur bedevi şair 'Umâra b. 'Akîl de Ebû Temmmâm'ın gerek kişiliği gerekse sanatıyla ilgili olarak olumlu görüşler sergileyen şairler arasında yer almaktadırlar. Ebû Temmmâm'ı hasımlarına, özellikle de onun adına şiir uydurarak intihâl ile ithâm eden Di'bil el-Huzâ'î'ye karşı savunmayı ilke edinen meşhur şair Alî b. el-Cehm'in zaman zaman şaire gösterdiği iltifat ve övgülerinde ölçüyü kaçırdığı, bu nedenle kendisine yöneltilen “*Andolsun ki Ebû Temmmâm kardeşin olsa bundan daha fazla övemezsin.*” eleştirisine “*soy bağıyla olmasa da edeb ve sevgi bağıyla kardeş olduklarını*”¹⁴⁰⁸ belirten sözüyle cevap vermesi, şaire duyduğu muhabbetin derinliğini ortaya koyması açısından değerlidir. 'Umâra b. 'Akîl ise, şiirde kullanılan kelimelerin kalitesi, mana güzelliği, murâd-anlam ilişkisi ve sözün istikrarı yönüyle değerlendirildiğinde, Ebû Temmmâm'ın “*en yetenekli şair*” olarak görülmesi gerektiğini belirtmektedir.¹⁴⁰⁹ Keza,

¹⁴⁰⁷ İbnu'l-Mu'tez, *Tabakâtu's-Şu'arâ*, s. 284-286.

¹⁴⁰⁸ es-Sûlî, *Ahbâru Ebî Temmmâm*, s. 70.

¹⁴⁰⁹ İbn 'Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimâşk*, XII, 25; el-İsfahânî, *el-Eğâni*, XVI, 267.

Ebû Temmâm'ın en büyük savunucularından Ebû Bekr es-Sûlî'nin amcası kâtip ve şair İbrâhîm b. el-'Abbâs es-Sûlî (y.ö. 247/861) ve Halife el-Vâsık'ın vezirlerinden kâtip ve şair Muhammed b. Abdulmelik ez-Zeyyât da Ebû Temmâm'ı “*döneminin en yetenekli şairi*” olarak görmektedirler.¹⁴¹⁰ Rivayetlerde yer alan söz konusu değerlendirmeler her ne kadar sahiplerinin göreceli bakış açılarını yansıtan abartılı ifadeler olsa da şairin gönüllerde ve zihinlerde konumlandırıldığı makamın idrâk edilmesi bakımından önemli görülmektedir.

Ebû Temmâm'ın kişiliği ve sanatına hayranlık duyan şahsiyetlerden bir diğeri, Muhammed b. Abdulmelik ez-Zeyyât'ın başkatibi ve aynı zamanda büyük bir şair olan el-Hasan b. Vehb'dir. Duyduğu hayranlığın nişânesi olarak Ebû Temmâm'ın şiirlerinin çoğunu ezberleyen el-Hasan b. Vehb, şairin Halife el-Mu'tasım adına nazmettiği aşağıdaki şiirden daha etkileyici, anlamca daha eşsiz, medih yönünden daha mükemmel ve lafız yönünden de daha akıcı olanı bilmediğini ifade etmektedir (Basît):

فَتَحَ الْفُتُوحَ تَعَالَى أَنْ يُحِيطَ بِهِ نَظْمٌ مِنَ الشَّعْرِ أَوْ نَثْرٌ مِنَ الْخُطْبِ

“*Fetihler fethidir o, ne şiirden bir nazım, ne de hutbelerden bir nesir onu anlatmaya yeterli değildir.*”¹⁴¹¹ Bu beyitten sonraki 27 beyti de okuyan el-Hasan b. Vehb, bu şiirin ne lafız ne de anlam yönüyle en ufak bir kusurunun olmadığını, bir kasidede duydukları sadece iki güzel beyte övgüler yağdıranların tümü eşsiz ifadelerden ibaret bu şiirin sahibini eleştirmelerine anlam veremediğini dile getirmektedir.¹⁴¹²

Şüphesiz Ebû Temmâm'ın şiirlerini ilk defa derleyerek şerheden ve onu hasımlarına karşı korumayı amaç olarak gören Ebû Bekr es-Sûlî, şair lehine olumlu görüş sergileyenlerin başında gelmektedir. Ebû Temmâm hakkındaki pek çok bilginin temel kaynağı olan eseri *Ahbâru Ebî Temmâm*, bir değerlendirme ve eleştiri kitabı olmaktan ziyade fanatizm derecesine varacak kadar Ebû Temmâm taraftarlığını açıkça ortaya koyduğu bir çalışmadır. Bu çalışmasında es-Sûlî, Ebû Temmâm'ı amansız bir şekilde savunmuş, taassup ve ifrâta düştüğü taraftarlığı Ebû Temmâm'ın hatalarını görmezden gelmesine sebep olmuştur. Hatta kimilerine göre, es-Sûlî'nin savunmada ölçüyü kaçırarak bu denli aşırılığa savrulması, karşıt pozisyon alan eleştirmenlerin öfke ve kinlerinin artmasına, akabinde ise Ebû Temmâm'a yönelik eleştirilerin sertleşmesine yol açmıştır.¹⁴¹³ es-Sûlî'nin Ebû Temmâm hakkındaki görüşleri, şairi savunması ve savunma gerekçeleri, eserinin başında zikredilen müellifin Ebû'l-Leys Müzâhim b. Fatik'e yazdığı mektubunda açıkça zikredilmektedir. Eser incelendiğinde yaklaşık 80 sayfaya varan “*Mâ Cae fi Tafdîli Ebî Temmâm*” adlı büyük bir bölümün Ebû

¹⁴¹⁰ el-İsfahânî, *el-Eğâni*, XVI, 266.

¹⁴¹¹ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 45.

¹⁴¹² es-Sûlî, *Ahbâru Ebî Temmâm*, s. 68.

¹⁴¹³ ez-Zehrânî, *Şurûhu Dîvâni Ebî Temmâm*, s. 15.

Temmmâm'ın üstünlüğünü anlatan rivayetlere tahsis edildiği, kusurlarının ise beş sayfalık kısacık bir bölümle geçiştirildiği görülecektir. Müellifin Ebû Temmmâm'ın üstünlüğüne dair görüşleri bu bölümle sınırlı değildir. Keza şairin Ahmed b. Ebî Dâvûd, Hâlid b. Yezîd eş-Şeybânî, el-Hasan b. Recâ, el-Hasan b. Vehb, İbnu'z-Zeyyât vd. memduhlarıyla ilişkilerine dair rivayetlerin zikredildiği bölüm, herhangi bir eleştirel yaklaşım sergilenmeksizin Ebû Temmmâm ile ilgili övgü dolu ifadelerle doludur. *el-Eğânî* adlı eserinde Ebû Temmmâm'la ilgili haberlere yer veren el-İsfahânî kullandığı “Çağımızda Ebû Temmmâm taraftarlığında taassuba düşerek haddi aşanlar ve önce veya sonra gelen tüm şairlerden üstün görenler bulunmaktadır.”¹⁴¹⁴ ifadesiyle adeta adını vermeden es-Sûlî'ye işaret etmektedir. Müellifin eserinden, Ebû Temmmâm'dan övgüyle bahsettiği pek çok cümle örnek olarak aktarılabilir. Ancak Ebû Temmmâm sevgisi ve taraftarlığındaki aşırılığı idrâk edebilmek için, şairi eleştirenleri hedef aldığı şu cümlelere göz atmanın yeterli olacağı kanaatindeyiz: “Şiirde başı temsil eden, kendisinden sonra gelen her yetenekli şairin yolundan giderek mensubu olduğu “*et-Tât Ekolü*” adlı bir ekolü başlatan kişi olmasına rağmen, Ebû Temmmâm'ı kınayanın layık olduğu makam, yermeye dile getirilemeyecek kadar alçak bir mertebedir.”¹⁴¹⁵ es-Sûlî'nin şairi savunma adına gösterdiği bu refleksin, edebî görüş farklılıklarının dile getirilmesine fırsat tanımayan ve kabul edilmesi asla mümkün olmayan bir yaklaşıma dönüştüğünü belirtmek gerekmektedir.

Çalışmamızın sınırlarını zorlamış olsak da buraya kadar zikrettiğimiz ve değerlendirmeye tabi tutmaya gayret gösterdiğimiz rivayetler, şair hakkında kaynaklarda geçen olumlu ve olumsuz görüşlerin sadece küçük bir bölümünü teşkil etmektedir. Ancak bu ifadelerden hiçbirinin, Muhammed b. Abdulmelik ez-Zeyyât'ın şu sözü kadar alımlı olmadığı ve Ebû Temmmâm'ın şiirini bu kadar yüceltmediği düşünülmektedir: “*Ey Ebû Temmmâm, andolsun ki sen şiirlerini adeta mücevhere benzeyen sözlerinin en güzeliyle ve eşsiz anlamlarıyla süslüyorsun, bu şekilde şiirlerin güzel genç kızların üzerindeki mücevherlerden daha alımlı görünmektedir. Sana cömertçe verilecek en değerli mükafat dahi, şiirlerinin karşılığı olmada yetersiz kalacaktır.*”¹⁴¹⁶ Ebû Temmmâm'ın gerek kişilik gerekse sanat yönünün hakkını teslim ederek üstünlüğünü açıklamaya çalışan tüm değerlendirmelerin önemli görülmesiyle birlikte, daha fazlasının buraya nakledilmesinin mümkün olmadığı belirtilmelidir.

6.6.4. Değerlendirmelerin Arap Literatürüne Katkıları

Ebû Temmmâm hakkındaki olumlu ve olumsuz değerlendirmeler şairin yaşadığı dönemden başlayıp günümüze kadar devam etmiştir. Beşşâr b. Burd, Muslim b. el-Velîd

¹⁴¹⁴ el-İsfahânî, *el-Eğânî*, XVI, 265.

¹⁴¹⁵ es-Sûlî, *Ahbâru Ebî Temmmâm*, s. 37.

¹⁴¹⁶ el-Husfî, *Zehru'l-Âdâb*, I, 116.

ve Ebû Nuvâs gibi şairlerin öncülüğünde çağın yeni şartlarına uygun olarak Arap şiirinde başlayan sanatsal yenilik hareketi, Ebû Temmâm'ın devreye girmesiyle birlikte "muhtes veya müvelled akım" olarak şekillenmiştir. Bu değişim genel itibariyle dil ve edebiyat camiasını, klasik şiir gelenekleri savunucuları ve yenilik taraftarları olmak üzere ikiye ayırmıştır. Taraflar arasındaki görüş ayrılıkları, makul düzeyde seyreden karşılıklı eleştirilerle süregelmiştir. Ancak Ebû Temmâm'ın alışılmışı terkederek şiiri "Arap şiirinin formatı ve yapısı" anlamına gelen "Amûdu's-Şi'r el-'Arabî" kriterlerinin dışına çıkarması, taraflar arasındaki tartışma ve çekişmelerin alevlenmesini beraberinde getirmiştir. Bu süreç sonrasında özellikle Arap edebiyatında eleştiri çalışmalarının hızlanarak tekâmüle doğru ilerlediği hicrî III. ve IV. yüzyıllarda eleştirmenleri oldukça meşgul eden Ebû Temmâm, tarzı ve Arap şiirinde uyguladığı yeniliklerle şiir camiasının "Ebû Temmâm taraftarları ve karşıtları" olmak üzere iki gruba ayrılmasına sebebiyet vermiştir. Aynı dönemde el-Buhturî'nin klasik şiirin özelliklerini muhafaza etmeye yönelik eserlerinin yayılması, taraflar arasındaki husûmetin dozunun artmasına ve ayrışmanın derinleşmesine neden olmuştur. Ortaya çıkan bu manzaraya bakarak, bu iki büyük şaire dair yapılan eleştirilerin mukayeseli tenkit alanında eserlerin yazılmasına yol açtığı çıkarımını yapmak mümkündür.¹⁴¹⁷ İlk dönemlerde es-Sûlî, el-Merzûkî, İbnu'l-Mu'tez, Alî b. el-Cehm ve el-Hasan b. Vehb gibi isimlerle el-Âmidî, Kâdî el-Curcânî, Di'bil el-Huzâ'î, İbnu'l-A'râbî ve Ebu'l-'Abbâs Sa'leb gibi isimler görüşleriyle zaman zaman karşı karşıya gelmişlerdir. Ebû Temmâm merkezli tartışmalar, tarafların görüşlerini desteklemek üzere ürettikleri eserleriyle somut bir hale gelmiştir. Şüphesiz Ebû Temmâm'ın hayatıyla ilgili en eski ve en detaylı eser olan Ebû Bekr es-Sûlî'nin Ebû Temmâm'a açıkça meylettiğini gördüğümüz *Ahbâru Ebî Temmâm* eserine karşın, el-Âmidî'nin Ebû Temmâm ile el-Buhturî arasında yaptığı karşılaştırma esaslı üzerine telif ettiği *el-Muvâzene Beyne Şi'ri Ebî Temmâm ve'l-Buhturî* adlı eseri müellifin tercihini açıkça el-Buhturî'den yana kullanması sonucuyla gün yüzüne çıkmıştır. Keza el-Âmidî'nin, İbn 'Ammâr'a reddiye olarak yazdığı *Kitâbu'r-Reddi 'alâ İbni 'Ammâr fî mâ Hattae fihî Ebû Temmâm* adlı eser bu tartışmaların neticesinde ortaya konulan eserlerdendir.¹⁴¹⁸ Sonrasında İbnu'l-Mu'tez'in, şairin sanatına eleştirel bakışını yansıtan *Risâle fî Mahâsini Ebî Temmâm ve Mesaviihî li İbni'l-Mu'tez* ve Kudâme b. Ca'fer'in bu esere reddiye olarak kaleme aldığı *Kitâbu'r-Reddi 'alâ İbni'l-Mu'tez* adlı eserlerin varlığına dair bilgilere rastlamaktayız.¹⁴¹⁹ İbnu'l-Mu'tez'in Ebû Temmâm'ın şiirlerine olan ilgisi bu risâleyle sınırlı kalmamış, *Kitâbu'l-Bedî'* ve *Tabakâtu's-Şu'arâ* adlı eserlerinde Ebû Temmâm'ın

¹⁴¹⁷ Özdoğan, M. Akif, "Klasik Arap Edebiyatında Edebî Tenkidin Ortaya Çıkışı", *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 2002, sy. VII, s. 146.

¹⁴¹⁸ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, II, 851.

¹⁴¹⁹ İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 163.

sanatını bazen olumlu bazen de olumsuz yaklaşımlarla eleştiri süzgecinden geçirmiştir. *Dîvânu'l-Hamâse* şârihlerinden Ahmed b. Muhammed el-Merzûkî'nin *el-İntisâr min Zalameți Ebî Temmâm* adlı şiir divanının kayıp şerhi, şaire yöneltilen eleştirilere cevap vermeyi hedefleyen bir çalışma olarak telif edilmiştir.¹⁴²⁰ Kâdî el-Curcânî ise, el-Mutenebbî ve hasımları arasında yaptığı karşılaştırmayı somutlaştırdığı *el-Vesâta Beyne'l-Mutenebbî ve Husûmihî* adlı eserinde kadîm-muhdes tartışmalarına girmiştir. Eserinde pek çok belâğî ve edebî konuya değinen el-Curcânî, el-Mutenebbî'yle birlikte Ebû Nuvâs, el-Buhturî, Cerîr, İbnu'r-Rûmî ve daha birçok şairin şiirsel özelliklerinden bahsetmiştir. Bu bağlamda en yoğun şekilde ele aldığı şairlerden biri olan Ebû Temmâm'ı ve sanatını, “*Tekellüfü Ebî Temmâm ve Tefâvütü Şi'rihi*”, “*İhtilâfu Şi'ri Ebî Temmâm fi'l-Kasîdeti'l-Vâhide*”, “*Tefâvütü Şi'ri Ebî Temmâm*”, “*el-Ceyyidü min Şi'ri Ebî Temmâm*”, “*er-Redû min Şi'ri Ebî Temmâm*” ve “*İdd'âu's-Serika fi Şi'ri'l-Buhturî ve Ebî Nuvâs ve Ebî Temmâm*” başlıkları altında mümkün merteye objektif bir şekilde eleştirmeye çalışmıştır. Ancak zaman zaman el-Mutenebbî'yi savunma refleksi müellifi, -Ebû Temmâm dahil- eserinde incelediği diğer şairler aleyhine çifte standarda düşürmüştür. el-Merzubânî de *el-Muvaşşah* adlı eserinde Ebû Temmâm'ın hayatı ve sanatına genişçe bir bölüm ayırmış, ancak değerlendirmeleri şairin kusurları üzerine yoğunlaşmıştır.¹⁴²¹ Keza Ebû Temmâm'a büyük bir muhabbet besleyen İbnu'z-Zeyyât'ın başkatibi el-Hasan b. Vehb'in, husûmet ve kıskançlık besleyenlere karşı şairin belâgat yeteneğine odaklanarak şiirlerini savunduğu eleştirel bir risâle yazdığını belirten bilgilerle karşılaşmak mümkündür.¹⁴²² Bunlara ilaveten Ebû Temmâm'ın divanı üzerine yazılan şerhler, şiir anlayışına yönelik eleştiri çalışmaları neticesinde ortaya çıkan eserler kapsamında değerlendirilmelidir. Yukarıda zikredilenlerden anlaşılacağı üzere, Ebû Temmâm taraftarları ve karşıtları arasında geçen tartışmalar, ortaya çıkardığı birikimle Arap edebiyat literatürüne pek çok eser kazandırmıştır. Ebû Temmâm'ın Arap literatürüne katkılarını değerlendiren bazı son dönem edebiyat eleştirmenleri, eleştiri ve belâgat alanında yazılan eserler arasında şairin anlamlarından bir anlama veya elinde şiirin temel araçlarından birine dönüşen bedî' sanatlarına dair bir meseleye rastlanmamasının neredeyse imkansız olduğunu belirtmektedirler.¹⁴²³

Arap edebiyatında eleştiri hareketinin gelişmeye başladığı Ebû Temmâm'ın yaşadığı hicrî III. yüzyıl ve sonraki birkaç yüzyılda görüldüğünden çok daha az olsa da günümüzde şair hakkındaki bu görüş ayrılıklarının devam ettiği görülmektedir. Son dönem edebiyat tarihçilerinin konuya dair görüşlerini tanımak ve bu görüşlerden

¹⁴²⁰ et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, 23; Houtsma, Arnold, Basset, Hartmann, *Mûcezu Dâireti'l-Ma'ârif*, I, 314.

¹⁴²¹ el-Merzubânî, *el-Muvaşşah*, s. 343-369.

¹⁴²² el-Husrî, *Zehru'l-Âdâb*, III, 891.

¹⁴²³ İsbir, Meyyâde Kâmil, *Şi'riyyetu Ebî Temmâm*, el-Hey'etu'l-Âmmetu's-Süriyye li'l-Kitâb, Şam 2011, s. 22.

yararlanmak üzere eserleri incelendiğinde, özellikle şairin kişiliği üzerine aralarında ciddi ihtilaflar olduğu net bir şekilde anlaşılmaktadır. Şevkî Dayf, Necîb Muhammed el-Behbîtu ve Mustafâ eş-Şek'ah (ö.1431/2011) gibi müellifler, Ebû Temmâm'ın ahlâkî yönden oldukça sınırlı sapmaları ve hafif savrulmaları olsa da yaşadığı dönemde oldukça yaygın olan mucûn alemlerine dalmadığını, onur ve saygınlığının dönemin mucûnla meşhur şairleri gibi ahlâken alçalmasına müsaade etmediğini belirtmektedirler.¹⁴²⁴ Butros el-Bustânî, Hannâ el-Fâhûrî ve Ömer Ferrûh gibi isimler ise şairin dinî bir yaşantısının olduğu, ancak ahlâkî açıdan şarap ve mucûna düşkünlükle özetlenebilecek kötü davranışlar sergilediği, namazlarını edâ etmede bir Müslüman hassasiyeti göstermediği ve itikâdî açıdan da Humus'ta Âl-i Abdulkerîm et-Tâî'den etkilenerak aleviliği benimsediği şeklinde özetlenebilecek pek çok iddiayı eserlerine taşımaya devam etmektedirler.¹⁴²⁵ Ebû Temmâm'ın belirli aralıklarla, toplumu çepeçevre kuşatan mucûn, eğlence ve ğınâ alemlerinin cazibesine kapılarak ahlâken kabul edilemeyecek bazı davranışlar sergilemiş olması mümkündür. Şairi şiddetle eleştiren hasımlarının eserlerinde dahi, söz konusu sapmaların sürekli olduğuna dair en ufak bir işaret bulunmamaktadır. Hatta karşıt eleştirilerin, şairin karakterinden ziyade sanatıyla ilgili olduğu görülmektedir. Esasen şiirleriyle şiddetli eleştirilere maruz kalmış birinin, dinî ve ahlâkî değerlere aykırı bir karaktere sahip olmasının, kusurlarını ortaya dökme adına kendisinden haz duymayanlar için kaçırılmayacak bir fırsat olarak görüleceği aşikardır. Ancak şaire bu yönde bir eleştiride bulunulmamıştır. Kaldı ki kaynaklarda Ebû Temmâm'ın samimi dostu el-Hasan b. Vehb'in işaretiyle, kendisini baştan çıkarmaya çalışan hoş bir cariyeyi, irade göstererek kesin bir tavırla reddettiğine dair haberlerle karşılaşılmaktadır.¹⁴²⁶ Ahlaksızlığı ilke edinmiş alem düşkününü bir karakterin, böyle bir fırsatı kaçırmayacağını tahmin etmek güç değildir. Tüm bunlara rağmen kanaatleri pekiştiren esas hususun, şairin şiirlerindeki dinî doku olduğunun altı çizilmelidir. Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerden yaptığı iktibaslar, şiirlerine derinden işlemiş dinî anlamlar, şairin karakteri hakkında kanaat oluşturmada büyük rol oynamaktadır. Şiirlerinden anlaşıldığı kadarıyla dinî hissiyatı bu denli güçlü bir karakterin, bu değerlerle çelişen bir hayat tercih etmiş olması pek mantıklı görülmemektedir. Şairin özellikle gazel ve hiciv şiirlerinde görülen edebe muğâyir lafız ve anlamların pek çoğunun, arkadaşlar arasında yapılan şakalaşma, takılma ve atışmalar neticesinde olduğu bağlamlarından anlaşılmaktadır. Bu nedenle özellikle şairin karakterinin etik yönüne dair getirilen eleştirileri, haddi aşan haksız ifadeler olarak değerlendirerek konuyu sonlandırmak uygun olacaktır.

¹⁴²⁴ Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabi el-'Asru'l-Abbâsiyyu'l-Evvel*, s. 276; el-Behbîtu, *Ebû Temmâm Hayâtuhû ve Hayâtu Şi'rihî*, s. 42; eş-Şek'ah, *eş-Şi'r ve 'ş-Şu'arâ*, s. 635.

¹⁴²⁵ el-Bustânî, *Udebâu'l-'Arab fi'l-'Asuri'l-Abbâsiyye*, s. 105; el-Fâhûrî, *el-Câmi' fi Târîhi'l-Edebi'l-'Arabi*, s. 730; Ferrûh, *Ebû Temmâm Şâ'iru'l-Halîfe Muhammed el-Mu'tasım Billâh*, s. 94.

¹⁴²⁶ es-Sûlî, *Ahbâru Ebî Temmâm*, s. 210.

SONUÇ

Ebû Temmâm, hicrî 132-232 yılları arasını kapsadığı kabul edilen I. Abbâsî döneminde yaşamış bir Arap şairidir. Kaynaklarda doğum tarihi, doğum yeri ve vefat tarihi hakkında çeşitli rivayetler bulunan şair, Şam, Mısır ve Irak üçgeninde yaşamış ve Abbâsî Devleti'nin birçok bölgesine seyahat ettikten sonra Musul'da vefat etmiştir.

Şair yaşadığı dönemde ortaya çıkan müvelled veya muhdes şiir akımının önemli temsilcilerinden biridir. Her ne kadar müvelled şairlerin öncülerinden olsa da yapılan araştırmada onun Câhiliye şiir geleneğini sürdüren bir tarafının olduğu da görülmektedir. Özellikle şiirlerinin bir çoğuna Câhiliye geleneğinde olduğu gibi terk edilen diyar zikriyle başlaması, akabinde binek hayvanı veya doğa tasvirine, oradan da ana temaya geçiş yapması Câhiliye şiir geleneklerinden kopmadığını ve müvelled şairler arasında farklı bir yerde durduğunu göstermektedir. Şair, bir yandan klasik şiirin temel özelliklerini şiirlerine yansıtırken, öte yandan yeni anlamlar, tekellüf, belâğî sanatları gereğinden fazla kullanmanın getirdiği yapaylık ve anlamsal bulanıklık gibi hususlarla gelenekten tümüyle uzaklaşmıştır. Görünen o ki şair, muhdes şiir anlayışı içerisinde neoklasik de denilebilecek akımı temsil etmeye çalışmış, kendine özgü bir tavır geliştirme gayreti içinde olmuş, bu nedenle şiirde yeni bir ekolün sahibi olarak gösterilmiştir. Ebû Temmâm, -tabiri caizse- dönemin yenilik akımına karşı farklı bir yöne doğru tek başına kürek çekerek direnmeye çalışmıştır.

Medih, şairin şiirlerinin en önemli konularından biridir. Methiyeleri Ebû Temmâm'a, küçüklüğünden beri hayalini kurduğu müreffeh hayatı yakalama imkanı tanımıştır. Bu nedenle şiirleriyle kavuştuğu müreffeh hayatın sürekliliğini teminat altına almak için medih şiirlerine ayrı bir önem atfetmiştir. Zira şair, methettikçe daha fazla ihsan elde etmiş, kazandıkça daha fazla harcamış, harcadıkça kendini daha fazla kazanmaya mahkum etmiştir. Bu nedenle memduhlarıyla ilişkilerini sürdürmede şiiri esas almış, medih ve mersiyeler üzerinden kazancının devamını sağlamak için çabalamıştır. Divanında yer alan toplam 7249 beyitten 5424 beytin medih ve mersiyeden oluşması, bu durumun en net göstergesidir. Buna göre, şairi "*ağıtçı bir meddâh*" olarak gören yaklaşım oldukça isabetlidir. Ebû Temmâm'ın şiirlerinin içeriklerine dair yapılan incelemeler, 60'tan fazla şahsı öven şairin en büyük memduhunun, 30 kaside ve şiir parçasının içerdiği toplam 866 beyitle övdüğü komutan Ebû Sa'îd Muhammed b. Yûsuf es-Sağrî olduğunu ortaya koymuştur. Şairin sitem ve hiciv şiirlerinde oklar, bir zamanlar övüp beklentilerini karşılamadığında yermeye başladığı 'Ayyâş b. Lehî'a'ya yönelmiştir. Şair, 'Ayyâş b. Lehî'a'ya 5 şiir ve şiir parçasının içerdiği toplam 82 beyitle sitemlerini yollamış, beklentilerinin gerçekleşmesi yönünde bir gelişme yaşanmadığında da 12 şiir ve şiir parçasının içerdiği toplam 134 beyitle hicvetmiştir. Bu anlamda Ebû Temmâm'ın, sitem şiirlerini muhataplarıyla

geliştirdiği ilişkilerinde methiyeleriyle hicviyeleri arasındaki tampon bölge olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

Şair, methiye ve mersiye haricindeki şiir türlerinden bazılarını da memduhlarına göndermede bulunmak amacıyla kullanmıştır. Zira şairin tasvir şiirlerine bakıldığında, mükemmel bir doğa gözlemcisi olduğu ve en çok bahar, yağmur ve bulutlardan etkilendiği görülmektedir. Memduhlarının cömertçe verecekleri ihسانlara her daim umut bağlayan şair, tasvirde en yoğun şekilde işlediği bolluk, bereket ve cömertliği sembolize eden bahar, bulut ve yağmur gibi unsurlarla memduhlara imâda bulunarak, ihسانda bulunmaları yönünde çağrışım yapmayı kasetmiştir.

Müvelled akım içerisinde Câhiliye şiir geleneğine bağlı kalmayı tercih eden Ebû Temmâm, Câhiliye şiir özelliklerine uygun olarak hikmet şiirlerini müstakil kasideler şeklinde tasarlamamıştır. Nitekim Ebû Temmâm'ın divanında, hikmet şiirlerine özel bir bab bulunmamaktadır. Şair, şiirin ana konusuyla örtüşen, deneyimlerinin özünü içeren ve meselelere bakış felsefesinin ürünü hikmet şiirlerini, özellikle methiye, mersiye, hiciv, gazel, itâb ve zühd temalı şiirlerin beyitleri arasına serpiştirmiştir.

Ebû Temmâm, hamâset anlayışıyla diğer şairlerden ayrılmaktadır. Klasik anlamda cesaret, yiğitlik, kahramanlık, komşuyu gözetme, fakire kol kanat germe, kendi şahsı ve mensubu olduğu kabilenin meziyetleriyle meydan okurcasına övünme gibi anlamlar içeren hamâset kavramının, şairin eserlerinde kapsamının genişleyerek söz konusu geleneksel anlamların dışına çıktığı görülmektedir. Bu kanaat, şairin derleme eseri olan *Dîvânu'l-Hamâsenin* ilk babı *bâbu'l-hamâsede* zikredilen şiirlerin, klasik anlayışın çok dışında fahr, gazel, mersiye, medih ve hiciv gibi diğer şiir türlerine dair pek çok örnek içermesinden yola çıkarak elde edilmiştir.

Ebû Temmâm'ın şiir nazmında bedî' sanatlarına tutku derecesine varacak kadar düşkün olduğu saptanmıştır. Şiirde bu sanatları gerçekleştirmeyi amaç olarak gören şair, bu sanatlarla anlamı perdelemiş veya ikinci plana itmiştir. Ancak varılan sonuca göre şairin oluşturduğu şiir tarzını ayrıcalıklı kılan, bu bedî' sanatlarının sıradan kullanımı değildir. Zira kendisinden önce bedî' sanatlarının Câhiliye dönemi şiirleri, Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde olduğu gibi Abbâsî dönemi şairlerinden Muslim b. el-Velîd tarafından kullanıldığı bilinmektedir. Bedî' sanatlarının kullanımında Ebû Temmâm, diğer şairlerden iki yönüyle ayrıcalık göstermiştir. Bunlardan ilki, bedî' sanatlarının kullanımında makuliyet sınırlarını aşarak ifrâta kaçması, diğeri de abartılı kullanımın akîl ilimlerle bir araya getirilmesinin doğurduğu anlamsal bulanıklıktır.

Ebû Temmâm şiirlerinde bazı beyânî ve belâgî üslupları yoğun olarak kullanmıştır. Şairin şiirlerinin özünü istiârenin oluşturduğunu belirten ve şiirlerinin istiâre kaynağı veya madeni olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunan divan şârihlerinden bazılarının bu kanaati, gayet isabetli bulunmuştur. Zira istiâre, şairin

divanında en yoğun şekilde kullanılan belâgat sanatları arasında yer almaktadır. Ancak bu çalışmada müstakil bir başlık altında ele alınan şiirlerinin belâğî yönünün incelenmesi esnasında cinâsın, yoğunlukta diğer sanatlardan çok daha ileride olduğu görülmüştür. Şair, gerek beyitlerinde zikrettiği özel isimler, gerekse şiirde ana düşüncenin yüklendiği anahtar lafızların kökünden elde ettiği kelimelerle cinâs kurgulamayı, şiir söyleme yönteminde bir tarz olarak benimsemiştir. Yoğunluk bakımından bu sanatları tıbâk izlemektedir. Ebû Temmâm'ın çelişkilerle dolu karakteriyle en çok uyum arz eden sanatın, doğası itibariyle zıt unsurlardan meydana gelen tıbâk olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu sanatları, farklı versiyonlarıyla teşbîhin takip ettiği görülmektedir. Şiirlerinde teşbîh üslubu her ne kadar daha çok gibi görünse de yukarıda zikredilen sanatlar, anlamlarla arasındaki derin ve girift ilişkiler nedeniyle daha çok dikkat çekmektedir.

Ebû Temmâm şiirlerinde, yaşadığı dönemin tarihî olaylarına yoğun bir şekilde yer vermiştir. Zira şair, 'Ammûriyye'nin fethi, Bâbek el-Hurremî'nin ölümüyle sonuçlanan isyanın bastırılması, Afşîn'in öldürülmesi ve yakılması gibi Abbâsî Devleti'nin siyâsî ve askerî düzleminde geniş yer tutan pek çok olaya ait detaylı bilgiler içermesi nedeniyle, tarihi vesika değeri taşıdığını net bir şekilde ifade edebileceğimiz muazzam şiirler nazmetmiştir. Bu anlamda şairin, tarihi şiirleştirdiğini söylemek abartılı bir yaklaşım olmayacaktır.

Öte yandan Ebû Temmâm'ın, şiirlerindeki üslup, şekil ve kullandığı lafızlar itibariyle diğer şairlerden ayrıldığı söylenebilir. Arapların şiirde kullanmayı uygun görmedikleri uzun ve garip lafızlar kullanması, bazı lafızları anlamı ifade etmede yetersiz kalacak kadar bilinen kullanım ve delâletlerinin dışına çıkarması, Arapların kullanımında nadiren görülen isimlerden türettiği fiilleri sıkça zikretmesi gibi meseleler, Ebû Temmâm'ın şiir üslubunu farklı kılan hususlardandır.

Ayrıca Ebû Temmâm'ın, şiire yüklediği anlamlarda sınır tanımadığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda şairin, anlamsal boyutuyla şiiri bitmek tükenmek bilmeyen bir hazine olarak değerlendirdiğini ifade etmek mümkündür. Şiirdeki anlamları gökyüzünü kaplayan bulutlara benzeten Ebû Temmâm, bir bulutun açarak gitmesi halinde yerini başka bir bulutun kaplayacağını ve bunun son bulmayacak bir durum olduğunu dile getirmektedir. Bu yaklaşımıyla şairin, muallaka şiirinin başında "*şairlerin söylenecek söz bırakmadıkları*" düşüncesini dile getiren 'Antere b. Şeddâd gibi kendinden önceki dönemlerde yaşamış şairlerden ayrıldığı belirtilmelidir.

Ebû Temmâm'ın şiir yönüyle ilgili araştırma ve incelemeler neticesinde, şair kişiliği, şiir tarzı ve yeteneğini birçok kanaldan beslediği açıkça görülmüştür. Buna göre sıra dışı bir tarza sahip olan şairin, Kur'an ve hadis gibi dinî kaynaklar, tarihî olaylar, Muslim b. el-Velîd, Ebû Nuvâs, Dîku'l-cinn gibi kendinden önceki şairler, yaşadığı

dönemin en büyük bilgi kaynaklarından biri olan yoğun tercüme hareketliliğiyle gelen felsefe, mantık gibi ithal aklî ilimler, kendi duygu ve eğilimleri gibi pek çok kaynaktan yararlanarak şiirlerini emsallerinden farklı bir üslupla dinleyiciyle buluşturması, gayet normal bir sonuç olarak ortaya çıkmaktadır.

Ebû Temmâm'ın şiirlerinde ele aldığı konular ve bunları işleyiş tarzı, onun karakteri hakkında fikir sahibi olunmasına imkan sağlamıştır. Şairin yaşantısında çevresindeki insanlarla özellikle de memduhlarıyla geliştirdiği ilişkilerde istikrarı yakalayamaması, çelişkilerle dolu bir kişiliğe sahip olduğuna işaret etmektedir. Zira şair, ‘Ayyâş b. Lehî‘a, Ebu‘l-Muğîs Mûsâ b. İbrâhîm er-Râfikî, el-Muttalib el-Huzâ‘î, Sâlih b. Abdullâh el-Hâşimî ve İshâk b. İbrâhîm el-Mus‘abî gibi methettiği kişileri, sırf maddî beklentilerini karşılamadıkları için yermiştir. Bu davranışıyla, önceki methiyelerinin samimiyeti noktasında hakkında soru işaretlerinin oluşmasının önünü açmıştır. Şairin şiirleriyle ilişki kurduğu şahıslara karşı duygusal yaklaşımlarında açıkça görülen bu dalgalanmalar, çelişkilerle dolu kişiliğinin sonucudur. Öte yandan Ebû Temmâm'ın kişiliğinin, şiirlerine net bir şekilde yansıdığı görülmektedir. Şöyle ki eserlerinde dinî tat ve renklerin bolluğu, Kur'an ve hadislerden mülhem anlamlar ve lafızlarda tezâhür eden derin dinî etkiler ve Kur'an'ı ezberlediğine dair rivayetler gibi hususlar muhafazakar bir kimliğe sahip olduğunu göstermektedir. Ancak buna karşılık, her ne kadar iffetsizliğe bulaştığına dair net rivayetler bulunmasa da özellikle hiciv şiirlerinde ahlaka muğâyir ifadeler kullanması, manevî ve etik değerleri çiğnemedi bir sakınca görmemesi, dönemin modasına uyarak erkeklere gazel yazması kişiliğinin muhafazakar yönüyle çelişmektedir. Keza şairin, bazen Câhiliye şiir geleneğine uygun şiirler nazmedip, bazen de yeni akıma kapılarak şarap tasviriyle başlaması veya geleneksel kaside yapısına aykırı bir şekilde bir tek konuya odaklanarak şiir nazmetmesi gibi şiir tarzında değişkenlik gösteren hususlar çelişkili kişiliğin işaretlerindedir.

Ebû Temmâm'ın hayatı, eserleri, sanatı ve fikirlerine bakıldığında söz konusu hususların ortak noktasının yenilik olduğu anlaşılmaktadır. Şair, aklını ve iç dünyasını kaplayan yenilik felsefesini söylemden eyleme dönüştürerek hayatının her alanına yansıtmıştır. Sebepleri ne kadar farklı olursa olsun gençlik yıllarından itibaren yaptığı yolculuklar şairin hayatına yeni anlam, fikir, kişi ve ilişkiler kazandırmıştır. Şair, aynı mekanda uzun süre kalmayı şiirlerindeki ifadesiyle “*yüzü eskiten*” bir sıradanlaşma olarak görmüştür. Yenilik felsefesinin tesiri altında geçirdiği sanatçı kişiliğinin oluşum yılları olarak görülebilecek bu süreç, şiire bakış açısının klasik bir yaklaşımdan çok daha farklı olmasının önünü açmıştır. Hayatına dahil olan yeni unsurların etkisiyle hayata ve sanata farklı bir bakış açısı yakalayan şair, söz konusu farklı bakışın doğal sonucu olarak kendi şiirlerinde yeni anlamlar, seçki geleneğinde ise farklı eserler ortaya koymuştur. Yenilikçi karakterin ve fikir yapısının en büyük nişanesi olarak görülebilecek, Arap edebiyatına kazandırdığı yeni edebî tür olan *Dîvânu'l-Hamâse*, Ebû

Temmmâm'a "müellif şair" vasfının verilmesini sağlamıştır. Gerek şiir nazmı gerekse eskilerin şiirlerinden yaptığı derleme eserleriyle yeni temsil eden şair, yaşadığı dönemin çok ilerisinde yer almıştır.

Sıradışı şiir tarzı nedeniyle Ebû Temmmâm, Arap edebiyat tarihinde en yoğun eleştiri hareketlerinden birine yol açmıştır. Şaire dair değerlendirmelerin incelenmesi neticesinde, gerek sanatını gerekse kişiliğini hedef alan eleştirilerin pek çoğunun objektiflik, metodoloji ve bilimsel dayanaklardan uzak olduğu anlaşılmıştır. Şiirine getirilen eleştirilerin genelini, şairle kişisel sorunları olan edebî karakterlerin kanaatlerine ve aktardıkları rivayetlere dayandığı görülmüştür. Özellikle Di'bil el-Huzâ'î ve İbnu'l-A'râbî'nin, Ebû Temmmâm'a aitliğini bilmeden önce, şiirlerini beğendiklerine dair hayranlık dolu sözler sarfetmeleri, şaire ait olduğunu öğrendikten sonra hakaretler ederek şiiri kötülemeleri, söz konusu haksız ve subjektif yaklaşımların en büyük delilidir. Ahlâkî yönüyle ilgili ithamların da şairin sürdürdüğü hayatın gerçekleriyle bağdaşmadığı kanaatine varılmıştır. Esasen kaynaklarda, şairin döneminde yaygın olan dinî ve ahlâkî değerlerin çiğnendiği alemlere daldığına dair bilgiler bulunmamaktadır. Şiirlerinden anlaşılan genel ahlaka aykırı bazı davranışları, karakterine ahlak yoksunu damgası vuracak kadar hayatının genelini kapsamayan, sınırlı savrulmalar olarak değerlendirilmiştir. Şiirlerinde Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerden yaptığı alıntılar, derinlere nüfuz etmiş dinî anlamlar ve hafızlığına dair rivayetler, atılan ithamlara itibar edilmemesi yönünde kanaatlerimizi güçlendiren faktörler arasında yer almıştır. Ebû Temmmâm'ın özellikle gazel ve hicivlerinin içerdiği, galîz olarak nitelenmesi mümkün olan bazı anlam ve lafızlar, günümüzde kafa dengi samimi arkadaşlar arasında yapılan şakalaşma, atışma ve dillendirilen müstehcen fıkralara benzetilerek, ciddiye alınmaması gerektiği yönünde kanaat belirtilmiştir. Ayrıca şairin üslubu ve şiirsel söylemlerinin sebep olduğu, gerek sanatıyla gerekse kişiliğinin ahlâkî ve itikâdî boyutlarıyla ilgili olumlu ve olumsuz eleştirilerin, yaşadığı dönemle sınırlı kalmadığını, son dönemlerde ortaya konulan eserlerde dahi devam ettiğini ifade etmek mümkündür.

Son olarak Ebû Temmmâm'ın; çok yönlü derin kültürel birikimi, kendine has edebî kişiliği, yenilikçi bir perspektifle oluşturduğu şiir tarzı, şiir derlemeciliğine kazandırdığı yeni eseri, kadîm ve modern zamanlarda şiir camiasının hakkında görüş ayrılıklarına düşmesine yol açan sıra dışı sanat anlayışıyla, Arap edebiyatının önde gelen şairlerinden biri olduğu net bir şekilde söylenebilir. Ebû Temmmâm, çeşitli bakış açılarıyla daha birçok müstakil akademik çalışma, inceleme ve araştırmanın odağında yer alma kapasitesine sahip bir şair olarak araştırmacılarını beklemektedir.

KAYNAKÇA

- el-‘ABD, Tarafe b., 2002. *Dîvânu Tarafe b. el-‘Abd*, (thk.: Mehdî Muhammed Nâsiru’ d-Dîn), Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 85s.
- el-‘ABBÂSÎ, Abdurrahîm b. Ahmed, 1947. *Ma‘âhidu’t-Tansîs ‘alâ Şevâhidi’t-Telhîs*, (thk.: Muhammed Muhyiddîn ‘Abdulhamîd), ‘Alemu’l-Kutub, Beyrut, 4c.
- ABDURRAHMÂN, ‘Afif, 1984. *eş-Şi‘ru ve Eyyâmu’l-‘Arab fi’l-‘Asri’l-Câhilî*, Dâru’l-Endelus, Beyrut, 647s.
- ADONÎS, 1979. *es-Sâbit ve’l-Mutehavvil*, Dâru’l-‘Avdeh, Beyrut, 4c.
- el-‘ALEVÎ, Muhammed Ahmed b. Tabâtabâ, 2005. *ÿyâru’s-Şi‘r*, (thk.: ‘Abbâs ‘Abdussâtir), Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 171s.
- ALÎ, Muhammed ‘Osman, 1988. *fi Edebi mâ Kable’l-İslâm*, Dâru’l-Evzâ‘î, Beyrut, 260s.
- _____, tsz. *Şurûhu Hamâseti Ebî Temmâm Dirâse Muvâzine fi Menâhicihâ ve Tabîkihâ*, Dâru’l-Evzâ‘î, Beyrut, 418s.
- el-ÂMÎDÎ, Ebu’l-Kâsım el-Hasan b. Bişr, 1990. *el-Muvâzene Beyne Şi‘ri Ebî Temmâm ve’l-Buhturî*, (thk.: es-Seyyid Ahmed Sakr), Mektebetu’l-Hâncî, Kahire, 3c.
- _____, 1991. *el-Mu’telif ve’l-Muhtelif fi Esmâi’s-Şu‘arâi ve Kunâhum ve Elkâbihim ve Ensâbihim ve Ba‘di Şi‘rihim*, (thk.: Fritz Krenkow), Dâru’l-Cîl, Beyrut, 263s.
- el-‘ASKERÎ, Ebû Hilâl, 1998. *Cemheratu’l-Emsâl*, (thk.: Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhîm, Abdulmecîd Katâmîş), Dâru’l-Fikr, Beyrut, 3c.
- _____, 1994. *Dîvânu’l-Me‘ânî*, (thk.: Ahmed Hasan Besec), Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 2c.
- _____, 1999. *Kitâbu’s-Sinâ‘ateyn*, (thk.: Alî Muhammed el-Becâvî, Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhîm), el-Mektebetu’l-‘Unsuriyye, Beyrut, 461s.
- ‘ÂŞÛR, Muhammed et-Tâhir b., 2010. *Şerhu’l-Mukaddimeti’l-Edebiyeti li Şerhi’l-Merzûkî ‘alâ Dîvâni’l-Hamâse li Ebî Temmâm*, (thk.: Yâsir b. Hâmid el-Mutayrî), Mektebetu Dâri’l-Minhâc, Riyad, 232s.
- ‘ATVÂN, Huseyn, 1984. *ez-Zendeka ve’s-Şu‘ûbiyye fi’l-‘Asri’l-‘Abbâsiyyi’l-Evvel*, Dâru’l-Cîl, Beyrût, 216s.
- el-‘AYNÎ, Bedreddîn Mahmûd b. Ahmed, 2010. *el-Mâkâsıdu’n-Nahviyye fi Şerhi Şevâhidi Şurûhi’l-Elfiyye*, (thk.: Alî Muhammed Fâhir, Ahmed Muhammed Tefîk es-Sûdânî, ‘Abdulazîz Muhammed Fâhir), Dâru’s-Selâm li’t-Tibâ‘ati ve’n-Neşr ve’t-Tevzî‘ ve’t-Terceme, Kahire, 4c.
- el-‘AZZÂVÎ, Ni‘meh Rahîm, 1997. “Luğatu’s-Şi‘r ‘inde Ebî Temmâm”, *Mecelletu’l-*

- Mevrid*, 27 (2), ss. 71-92.
- el-BAĞDÂDÎ, ‘Abdulkadir, 1997. *Hizânetu’l-Edeb*, (thk.: ‘Abdusselâm Muhammed Hârûn), Mektebetu’l-Hancî, Kahire, 13c.
- el-BAĞDÂDÎ, el-Hatîb, 2004. *Târîhu Bağdâd ev Medînetu’s-Selâm*, (thk.: Mustafâ ‘Abdulkâdir ‘Atâ), Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 24c.
- el-BÂKİLLÂNÎ, Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib, 1971. *İ‘câzu’l-Kur’ân*, Dâru’l-Ma‘ârif, Kahire, 396s.
- BEDEVÎ, Ahmed Ahmed, *Ususu’n-Nakdi’l-Edebî ‘İnde’l-‘Arab*, Dâr Nahdati Mısır li’t-Tibâ‘ati ve’n-Neşr, Kahire 1996.
- el-BEDÎ‘Î, Yûsuf, 1934. *Hibetu’l-Eyyâm fî mâ Yata‘allaku bi Ebî Temmâm*, Matba‘atu’l-‘Ulûm, Kâhire, 311s.
- el-BEHBÎTÎ, Necîb Muhammed, 1945. *Ebû Temmâm Hayâtuhû ve Hayâtu Şi‘rihî*, Matba‘atu Dâri’l-Kutubi’l-Mısriyye, Kâhire, 243s.
- _____, 1950. *Târîhu’s-Şi‘ri’l-‘Arabî Hattâ Nihâyeti’l-Karni’s-Sâlis el-Hicrî*, Matba‘atu Dâri’l-Kutubi’l-Mısriyye, Kâhire, 536s.
- BEK, Halîl Merdem, 1925. *Şu‘arâu’s-Şâm fî’l-Karni’s-Sâlis*, Matba‘atu’r-Râkî, Şâm, 96s.
- BOZKURT, Nahide, 2017. *Abbâsîler*, İsam Yayınları, İstanbul, 304s.
- BROCKELMANN, Carl, tsz. *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî*, Dâru’l-Ma‘ârif, Kahire, 6c.
- _____, 1968. *Târîhu’s-Şu‘ûbi’l-İslâmiyye*, (Çev.: Nebîh Emîn Fâris, Munîr el-Ba‘labekkî), Dâru’l-‘İlmi li’l-Melâyîn, Beyrut, 901s.
- BULUT, Ali, 2015. *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, İfav Yayınları, İstanbul, 528s.
- el-BÛSTÂNÎ, Butros, 1979. *Udebâu’l-‘Arab fî’l-A’suri’l-‘Abbâsiyye*, Dâr Mârûn ‘Abbûd, Beyrut, 462s.
- _____, tsz. *Udebâu’l-‘Arab fî’l-Câhiliyye ve ‘Asri’l-İslâm*, Dâr Mârûn ‘Abbûd, Beyrut, 444s.
- el-CÂHİZ, Ebû Osmân ‘Amr b. Bahr, 1998. *el-Beyân ve’t-Tebyîn*, (thk.: ‘Abdusselâm Muhammed Hârûn), Mektebetu’l-Hancî, Kahire, 4c.
- el-CÂRİM, Alî, EMÎN, Mustafâ, 2014. *el-Belâgatu’l-Vâdiha fî’l-Beyân ve’l-Me‘ânî ve’l-Bedî‘*, (thk.: Kâsım Muhammed en-Nûrî), Mektebetu Dâri’l-Fecr, Beyrut, 631s.
- el-CEVÂLİKÎ, Ebû Mansûr Mevhûb, 1980. *Dîvânu’l-Hamâse*, (thk.: ‘Abdulmunim Ahmed Sâlih), Dâru’r-Reşîd li’n-Neşr, Bağdat, 712s.
- el-CEVÂRÎ, Ahmed ‘Abdussettâr, 1991. *eş-Şi‘ru fî Bağdâd Hattâ Nihâyeti’l-Karni’s-Sâlisi’l-Hicrî*, Matba‘atu’l-Mucamma‘i’l-‘İlmi’l-‘Irâkî, Bağdat, 385s.

- el-CEVHERÎ, Ebû Nasr İsmâ'îl b. Hammâd, 1987. *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-'Arabiyye*, (thk.: Ahmed 'Abdulğafûr 'Attâr), Dâru'l-'İlmi li'l-Melâyîn, Beyrût, 6c.
- el-CUMAHÎ, İbn Sellâm, tsz. *Tabakâtu Fuhûli'sh-Şu'arâ*, (thk: Mahmûd Muhammed Şâkir) Dâru'l-Medenî, Cidde, 2c.
- el-CURCÂNÎ, Alî b. 'Abdulazîz, 2006. *el-Vesâta Beyne'l-Mutenebbî ve Husûmihi*, (thk.: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Alî Muhammed el-Becâvî), el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut, 396s.
- el-CURCÂNÎ, 'Abdulkâhir, 1991. *Esrâru'l-Belâga*, (thk.: Mahmûd Muhammed Şâkir), Matba'atu'l-Medenî, Kahire, 548s.
- _____, 1984. *Delâilu'l-İ'câz*, (thk.: Mahmûd Muhammed Şâkir), Matba'atu'l-Medenî, Kahire, 685s.
- ÇELEBÎ, Kâtip, 1941. *Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kutub ve'l-Funûn*, (thk.: Mehmed Şerafeddin Yaltkaya, Muallim Rifat Bilge), Dâr İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrût, 2c.
- ÇETİN, Nihad M., 2011. *Eski Arap Şiiri*, Kapı Yayınları, İstanbul, 86s.
- ÇİFTÇİ, Faruk, 2006. "Ebu'l-'Atâhiye'nin Şiirlerinde Zühd Anlayışı", *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 6 (23), ss. 75-96.
- DAYF, Şevkî, 1965. *el-Belâga Tetavvur ve Târîh*, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, 381s.
- _____, 1970. *el-Butûle fi'sh-Şi'ri'l-'Arabî*, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, 160s.
- _____, 1960. *el-Fenn ve Mezâhibuhû fi'sh-Şi'ri'l-'Arabî*, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, 523s.
- _____, 1966. *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Asru'l-'Abbâsiyyu'l-Evvel*, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, 576s.
- _____, 1966. *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Asru'l-'Abbâsiyyu's-Sânî*, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, 657s.
- _____, 1960. *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Asru'l-Cahilî*, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, 434s.
- _____, 1963. *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Asru'l-İslâmî*, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, 491s.
- _____, 1987. *et-Tetavvur ve't-Tecdîd fi'sh-Şi'ri'l-Emevî*, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, 338s.
- _____, 1977. *eş-Şi'ru ve Tavâbi'uhu'sh-Şa'biyye 'alâ Marri'l-'Usûr*, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, 253s.
- DEMİRAYAK, Kenan, 1998. *Abbâsî Edebiyatı Tarihi*, Şafak Yayınevi, Erzurum, 264s.

- _____, 2012. *Arap Edebiyatı Tarihi Emevîler Dönemi*, Fenomen Yayınları, Erzurum, 382s.
- _____, 2013. *Arap Edebiyatı Tarihi Sadru'l-İslâm Dönemi*, Fenomen Yayınları, Erzurum, 283s.
- _____, 2016. *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, Cantaş Yayınları, İstanbul, 717s.
- DERVİŞ, el-'Arabî Hasan, 1989. *eş-Şu'arâu'l-Muhdesûn fi'l-'Asri'l-'Abbâsî*, el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Âmme li'l-Kitâb, Kahire, 335s.
- DÎB, es-Seyyid Muhammed, 1989. *el-Ğumûd fi Şi'ri Ebî Temmâm*, Dâru't-Tibâ'ati'l-Muhammediyye, Kahire, 94s.
- DURMUŞ, İsmail, 1995. "Fahr", *DİA*, İstanbul, XII, ss.79.
- _____, 1997. "Hamâse", *DİA*, İstanbul, XV, ss. 437-440.
- _____, 1997. "el-Hamâse", *DİA*, İstanbul, XV, ss. 440-441.
- _____, 1998. "Hiciv", *DİA*, İstanbul, XVII, ss. 447-449.
- _____, 2002. "İntihal", *DİA*, İstanbul, XXII, ss. 347-350.
- _____, 2011. "Teşbih", *DİA*, İstanbul, XL, ss. 553-556.
- _____, 2013. "Vezin", *DİA*, İstanbul, XLIII, ss. 77-79.
- EBÛ ALÎ, 'Abdulhâdî 'Abdunnebî Alî, 2006. *el-Edebu'l-'Arabî fi Zilâli'l-'Asri'l-'Abbâsîyi'l-Evvel*, Dâru'l-Kutub, 220s.
- _____, 1990. *İtticâhâtu'r-Risâ ve Tetavvuruhû fi'l-'Asri'l-'Abbâsîyi'l-Evvel*, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kâhire, 329s.
- EBU'L-'ATÂHIYE, 1986. *Divânu Ebi'l-'Atâhiye*, Dâr Beyrût li't-Tibâ'ati ve'n-Neşr, Beyrut, 511s.
- EBÛ NUVÂS, el-Hasan b. Hâni', tsz. *Dîvânu Ebî Nuvâs*, Dâr Sâdır, Beyrut, 717s.
- ELMALI, Hüseyin, 1994. "Ebû Temmâm", *DİA*, İstanbul, X, ss. 241-243.
- EMÎN, Ahmed, tsz. *Duha'l-İslâm*, Mektebetu'n-Nahdati'l-Mısriyye, Kahire, 3c.
- _____, 1967. *en-Nakdu'l-Edebî*, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut, 2c.
- el-ESTERÂBÂDÎ, Rida'd-dîn Muhammed b. el-Hasan, 1982. *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib*, (thk.: Muhammed Nûru'l-Hasan, Muhammed ez-Zefrâf, Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 4c.
- el-ESVED, Mulhim İbrâhîm, 1928. *Bedru't-Temmâm fi Şerhi Dîvâni Ebî Temmâm*, Matâbi' Kûzmâ, Beyrût, 473s.
- el-EŞTER, Abdulkerim, 1983. *Şi'ru Di'bil b. 'Alî el-Huzâ'i*, Matbû'ât Mecmâ'i'l-Luğati'l-'Arabiyye, Şâm, 696s.

- ERDEM, Gazi, 2013. "İslam Kültür Tarihinin İlk İlimler Akademisi: Beytü'l-Hikme", *Dinî Araştırmalar Dergisi*, 16 (42), ss. 57-77.
- el-FÂHÛRÎ, Hannâ, 1986. *el-Câmi' fi Târîhi'l-Edebi'l-'Arabî*, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1083s.
- _____, tsz. *el-Fahr ve'l-Hamâse*, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, 94s.
- FÂHÛRÎ, Mahmûd, 1998. *Masâdiru't-Turâs ve'l-Bahs fi'l-Mektebeti'l-'Arabiyye*, Mudîriyyetu'l-Kutubi ve'l-Matbû'âtu'l-Câmi'iyye, Halep, 253s.
- el-FÂRİSÎ, Ebu'l-Kâsım Zeyd b. Alî, tsz. *Şerhu Kitâbi'l-Hamâse*, (thk.: Muhammed 'Osmân Alî), Dâru'l-Evzâ'î, Beyrut, 2c.
- FERRÛH, 'Ömer, 1981. *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, Dâru'l-'İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut, 6c.
- _____, 1935. *Ebû Temmâm Şâ'iru'l-Halîfe Muhammed el-Mu'tasım Billâh*, Matba'atu'l-Keşşâf, Beyrut, 100s.
- FEVZÎ, Fârûk Ömer, 2009. *el-Hilâfetu'l-'Abbâsiyye ('Asru'l-Kuvve ve'l-İzdihâr)*, Dâru'ş-Şurûk, Ammân, 2c.
- FEYYÛD, Besyûnî 'Abdulfettâh, 2015. *'İlmu'l-Bedî' Dirâse Târîhiyye ve Fenniyye li Usûli'l-Belâga ve Mesâili'l-Bedî'*, Muessesetu'l-Muhtâr li'n-Neşr ve't-Tevzî', Kahire, 331s.
- GIBB, Hamilton Alexander Rosskeen, 2017. *Arap Edebiyatı*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 188s.
- GLOBAL ARABIC ENCYCLOPEDIA, 1999. *el-Mevsû'atu'l-'Arabiyyetu'l-'Âlemiyye*, Muessesetu A'mâli'l-Mevsû'a li'n-Neşr ve't-Tevzî', Riyad, 30c.
- GOLDZİHER, İgnaz, 1959. *el-'Akîde ve'ş-Şerî'a fi'l-İslâm*, (Çev.: Muhammed Yûsuf Mûsâ, Alî Hasan 'Abdulkâdir, 'Abdulazîz 'Abdulhak), Dâru'l-Kutubi'l-Hadîse, Kahire, 408s.
- el-GUNDECÂNÎ, el-Esved, 1985. *Islâhu Mâ Ğalata fîhi Ebû Abdullâh en-Nemerî fî Ebyâti'l-Hamâse*, (thk.: Muhammed Alî Sultânî), el-Munazzamatu'l-'Arabiyye li't-Terbiye ve's-Sekâfe ve'l-'Ulûm, Kuveyt, 234s.
- el-ĞALÂYÎNÎ, Mustafâ, 1999. *Câmi'u'd-Durûsi'l-'Arabiyye*, el-Mektebetu'l-'Arabiyye, Beyrut, 3c.
- el-HAFÂCÎ, İbn Sinân, 1982. *Sirru'l-Fesâha*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 315s.
- HAFÂCÎ, Muhammed 'Abdulmun'im, 1992. *el-Âdâbu'l-'Arabiyye fi'l-'Asri'l-'Abbâsiyyi'l-Evvel*, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 382s.
- _____, 1992. *el-Hayâtu'l-Edebiyye fi'l-'Asri'l-Câhilî*, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 500s.
- el-HAMEVÎ, Şihâbuddîn Yâkût b. Abdullâh, 1993. *Mu'cemu'l-Udebâ (İrşâdu'l-Erîb ilâ Ma'rifeti'l-Edîb)*, (thk.: İhsân 'Abbâs), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 7c.

- HÂMÎD, Mahmûd Rızık, 2013. *el-‘Urûbetu fî Şi‘ri Ebî Temmâm*, Dâru’l-‘İlmi ve’l-Îmân li’n-Neşri ve’t-Tevzi‘, Dısûk, 205.
- el-HAMMÛD, Alî b. Muhammed, 2010. “Eseru’l-Kur‘âni’l-Kerîm fî Şi‘ri Ebî Temmâm”, *Mecelletu’l-‘Ulûmi’l-‘Arabiyye*, İmam Muhammed b. Su‘ûd İslâm Üniversitesi Yayınları, Riyâd, (16), ss. 177-240.
- HASAN, İbrâhîm Hasan, 1996. *Târîhu’l-İslâm (es-Siyâsî ve’d-Dînî ve’s-Sekâfî ve’l-İctimâ‘î)*, Dâru’l-Cîl, Beyrut, 4c.
- HASAN, ‘İzzet, 1968. *Şi‘ru’l-Vukûfî ‘ala’l-Atlâl*, Matba‘atu’t-Terakkî, Şam, 124s.
- el-HAŞİMÎ, es-Seyyid Ahmed, 1999. *Cevâhiru’l-Belâga fî’l-Me‘ânî ve’l-Beyân ve’l-Bedî‘*, el-Mektebetu’l-‘Asriyye, Beyrut, 408s.
- HÂRÛN, ‘Abdusselâm Muhammed, 1991. *Hemziyyâtu Ebî Temmâm*, Dâru’l-Cîl, Beyrut, 79s.
- el-HARBÎ, Sa‘îd Muslih es-Sirîhî, 1982. *Şi‘ru Ebî Temmâm Beyne’n-Nakdi’l-Kadîm ve Ru‘yeti’n-Nakdi’l-Cedîd*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Câmi‘atu Ummi’l-Kurâ, Mekke, 318s.
- HEDDÂRA, Muhammed Mustafâ, 1963. *İtticâhâtu’s-Şi‘ri’l-‘Arabî fî’l-‘Karnî’s-Sânî’l-Hicrî*, Dâru’l-Ma‘ârif, Kâhire, 681s.
- _____, 1988. *eş-Şi‘ru’l-‘Arabî fî’l-Karnî’l-Evveli’l-Hicrî*, Dâru’l-‘Ulûmi’l-‘Arabiyye, Beyrût, 184s.
- HOUTSMA, Martin T., ARNOLD, T. W., BASSET, R., HARTMANN, R., 1998. *Mûcezu Dâireti’l-Ma‘ârif el-İslâmiyye*, (thk.: İbrâhîm Zekî Hûrşîd, Ahmed eş-Şentenâvî, Abdulhamîd Yûnus, Hasan Habeşî, Abdurrahmân eş-Şeyh, Muhammed ‘Anânî) Merkez eş-Şârîka li’l-İbdâ‘ el-Fikrî, Sharjah, 33c.
- HUART, Clement, 1903. *A History of Arabic Literature*, D. Appleton and Company, New York, 478s.
- el-HUDARÎ, Muhammed Bek, 1997. *ed-Devletu’l-‘Abbâsiyye*, Muessesetu’l-Kutubi’s-Sekâfiyye, Beyrut, 479s.
- HUSEYN, Tâhâ, 2014. *Hadîsu’l-Erbi‘â*, Muessesetu Hindâvî li’t-Ta‘lîmi ve’s-Sekâfe, Kahire, 806s.
- _____, 2012. *Min Hadîsî’s-Şi‘ri ve’n-Nesr*, Muessesetu Hindâvî li’t-Ta‘lîmi ve’s-Sekâfe, Kahire, 166s.
- el-HUSRÎ, Ebû İshâk İbrâhîm b. Alî, 1997. *Zehru’l-Âdâb ve Semeru’l-Elbâb*, (thk.: Yûsuf Alî Tavîl), Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 2c.
- İBN ‘ABDİRABBÎHÎ, Ahmed b. Muhammed, 1983. *el-‘İkdu’l-Ferîd*, (thk: Müfîd Muhammed Kumayhe), Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 9c.

- İBN 'ASÂKİR, Ebu'l-Kâsım 'Alî b. el-Hasan, 1995. *Târîhu Medîneti Dimaşk*, (thk.: Muhibbu'd-dîn Ebî Sa'îd Ömer b. Ğarâme el-'Amrî), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 80c.
- İBN CA'FER, Kudâme, 1980. *Nakdu'n-Nesr (Kitâbu'l-Beyân)*, (thk: Abdulhamîd el-'Abâdî), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 206s.
- _____, tsz. *Nakdu's-Şi'r*, (thk: Muhammed 'Abdulmun'im Hafâcî), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 212s.
- İBN CİNNÎ, Ebu'l-Feth Osmân, 1952. *el-Hasâis*, (thk.: Muhammed Alî en-Neccâr), Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kahire, 4c.
- İBNU'L-ENBÂRÎ, Ebu'l-Berekât Kemâluddîn, 1985. *Nuzhetu'l-Elibbâ fi Tabakâti'l-Udebâ*, (thk: İbrâhîm es-Sâmîrrâî), Mektebetu'l-Menâr, ez-Zerkâ, 310s.
- İBNU'L-ESÎR, Diyâu'd-Dîn, tsz. *el-Meselu's-Sâir fi Edebi'l-Kâtibi ve's-Şâ'ir*, (thk.: Ahmed el-Hûfi, Bedevî Tabâne) Dâr Nahdati Mısr, Kahire, 4c.
- _____, 1958. *el-İstidrâk fi'r-Reddi 'alâ Risâleti İbni'd-Dahhân*, (thk.: Hafnâ Muhammed Şeref) Mektebetu'l-Anclo el-Mısriyye, Kahire, 215s.
- İBNU'L-ESÎR, 'İzzeddîn Ebu'l-Hasan, 1987. *el-Kâmil fi't-Târîh*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût, 11c.
- İBN HALDÛN, Abdurrahmân, 1997. *Mukaddîmetu İbni Haldûn*, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Beyrut, 488s.
- İBN HALLİKÂN, Muhammed b. Ebî Bekr, 1978. *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, (thk: İhsân 'Abbâs), Dâr Sâdır , Beyrut, 8c.
- İBN KUTEYBE, Abdullâh b. Abdulmecîd. Muslim, 1967. *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ*, (thk.: Ahmed Muhammed Şâkir), Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, 2c.
- İBN MÂCE, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, tsz. *Sunenu İbni Mâce*, (thk: Muhammed Fuâd 'Abdulbâkî), Matba'atu Dâri İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabiyye, Kahire, 2c.
- İBN MANZÛR, Muhammed b. Mukerrem, 1993. *Lisânu'l-'Arab*, Dâr Sâdır, Beyrut, 17c.
- İBN MUNKİZ, Usâme, tsz. *el-Bedî' fi Nakdi's-Şi'r*, (thk.: Ahmed Ahmed Bedevî, Hâmid 'Abdulmecîd) Matba'at-i Mustafâ el-Bâbî el-Halebî ve Şurakâuh, Kahire, 299s.
- İBNU'L-MU'TEZ, 'Abdullah b. Muhammed, 2009. *Tabakâtu's-Şu'arâ*, (thk: 'Abdussettâr Ahmed Ferrâc), Dâru'l-Ma'ârif bi Mısr, Kahire, 598s.
- _____, 1990. *Kitâbu'l-Bedî' fi'l-Bedî'*, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 180s.
- _____, 1946. *Resâilu İbni'l-Mu'tez fi'n-Nakd ve'l-Edeb ve'l-İctimâ'*, (thk: Muhammed 'Abdulmun'im Hafâcî), Matba'atu Mustafa'l-Bâbî'l-Halebî ve

- Evlâduhu bi Mısır, Kahire, 144s.
- İBNU'N-NEDÎM, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshâk, 1997. *el-Fihrist*, (thk.: İbrâhîm Ramazân) Daru'l-Ma'rif, Beyrut, 3c.
- İBNU'L-VELÎD, Muslim, 2009. *Şerhu Dîvâni Sarî 'i'l-Ğavâni*, (thk.: Sâmi ed-Dehhân), Dâru'l-Ma'ârif, Kâhire, 524s.
- İBRÂHÎM, Tâhâ Ahmed, 1985. *Târîhu'n-Nakdi'l-Edebî 'Inde'l-'Arab mine'l-'Asri'l-Câhilî ile'l-Karnî'r-Râbi' el-Hicrî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 176s.
- İSBİR, Meyyâde Kâmil, 2011. *Şi'riyyetu Ebî Temmâm*, el-Hey'etu'l-Âmmetu's-Sûriyye li'l-Kitâb, Şam, 304s.
- el-İSFAHÂNÎ, Ebu'l-Ferec, 2008. *el-Eğânî*, Dâr Sâdır, Beyrut, 25c.
- el-İSKENDERÎ, Ahmed, 1912. *Târîhu Âdabi'l-Luğati'l-'Arabiyye fi'l-'Asri'l-'Abbâsî*, Matba'atu's-Sa'âdeh, Kahire, 308s.
- _____, 'Anânî, Mustafâ, 1919. *el-Vasît fi'l-Edebî'l-'Arabiyyi ve Târîhihi*, Matba'atu'l-Ma'ârif, Kahire, 288s.
- KASSÂB, Velîd, 1981. *Dîvânu Abdullah b. Revâha ve Dirâseh fi Sîratihi ve Şi'rihi*, Dâru'l-'Ulûm, Riyâd, 213s.
- el-KAYREVÂNÎ, Ebû Alî el-Hasan b. Reşîk, 1981. *el-'Umde fi Mehâsini's-Şi'ri ve Âdâbihi*, (thk.: Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd), Dâru'l-Cîl, Beyrut, 2c.
- el-KAZVÎNÎ, el-Hatîb, tsz. *el-Îdâh fi 'Ulûmi'l-Belâga*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2c.
- el-KIFTÎ, Cemâlû'd-dîn Ebu'l-Hasan Alî b. Yûsuf, 1986. *İnbâhu'r-Ruvât 'alâ Enbâhi'n-Nuhât*, (thk.: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm), Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Kahire, 4c.
- KILIÇLI, Mustafa, 1992. *Arap Edebiyatında Şuûbiyye*, İşaret Yay., İstanbul, 368s.
- KIZILTUNÇ, Recai, 2011. "Arap Edebiyatında Beyaz Benzeri Türler: el-Hamâsiyye ve Önemli Hamâsiyyeler", *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish*, 6 (1), ss. 1503-1513.
- el-KURTUBÎ, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdî'l-Ber, 1981. *Behcetü'l-Mecâlis ve Unsu'l-Mucâlis*, (thk.: Muhammed Mursî el-Hûlî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 4c.
- el-KUTUBÎ, Muhammed b. Şâkir, 1973. *Fevâtu'l-Vefeyât ve'z-Zeylu 'Aleyhâ*, (thk.: İhsân 'Abbâs), Dâr Sâdır, Beyrût, 5c.
- LE BON, Gustave, 2013. *Hadâratu'l-'Arab*, (Çev.: 'Âdil Zu'aytir), Muessesetu Hindâvî li't-Ta'lîmi ve's-Sekâfe, Kahire, 666s.
- el-MA'ARRÎ, Ebu'l-'Alâ, 1907. *Risâletü'l-Ğufrân*, (thk.: İbrâhîm el-Yâzicî), Matba'atu Emîn Hindiyye, Kâhire, 206s.

- el-MAHÂSİNÎ, Zekî, 1961. *Şi'ru'l-Harb fî Edebi'l-'Arab*, Dâru'l-Ma'ârif bi Mısır, Kahire, 347s.
- el-MAKDÎSÎ, Enîs, 1989. *Umerâu's-Şi'ri'l-'Arabî fî'l-'Asri'l-'Abbâsî*, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut, 480s.
- MATLÛB, Ahmed, 1989. *Mu'cemu'n-Nakdi'l-'Arabiyyi'l-Kadîm*, Dâru's-Şuûni's-Sekâfiyyeti'l-'Âmme, Bağdat, 2c.
- el-MECMA' el-İLMÎ el-'ARABÎ, 1949. *Mecelletu'l-Mecma' el-İlmî el-'Arabî*, Matba'atu'r-Rukî, Şam, 2 (24), 4c.
- MEHDÎ, Hicâzî Huseyn, 2015. *Ebû Temmâm Habîb b. Evs et-Tâî*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), University of Khartoum, Hartum 419s.
- MEKKÎ, et-Tâhir Ahmed, 1999. *Dirâse fî Masâdiri'l-Edeb*, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Kahire, 392s.
- el-MERZUBÂNÎ, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'İmrân, 1995. *el-Muvaşşah fî Meâhizi'l-'Ulemâ 'ala's-Şu'arâ*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 504s.
- el-MERZÛKÎ, Ahmed b. Muhammed, 1991. *Şerhu Dîvânî'l-Hamâse li-Ebî Temmâm*, (thk.: Ahmed Emîn, Abdusselâm Hârûn), Dâru'l-Cîl, Beyrut, 2c.
- _____, 2003. *Şerhu Dîvânî'l-Hamâse li-Ebî Temmâm*, (thk.: Ğarîd eş-Şeyh), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 4c.
- _____, 1986. *Şerhu Muşkilâti Dîvânî Ebî Temmâm*, (thk.: Abdullâh Süleymân el-Cerbû'), Mektebetu't-Turâs, Mekke, 382s.
- el-MES'ÛDÎ, Ebu'l-Hasan b. Alî, 2005. *Murûcu'z-Zeheb ve Ma'âdinu'l-Cevher*, (thk.: Kemâl Hasan Mur'î), el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut, 4c.
- el-MEYDÂNÎ, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Muhammed, 1955. *Mecma'u'l-Emsâl*, (thk.: Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), Matba'atu'-Sunneti'l-Muhammediyye, Kahire, 2c.
- el-MUHÂRİB, Abdullâh b. Hamad, 1992. *Ebû Temmâm Beyne Nâkidîhi Kadîmen ve Hadîsen*, Mektebetu'l-Hâncî, Kahire, 584s.
- el-MARSAFÎ, Seyyid Alî, 1912. *Esrâru'l-Hamâse*, Matba'atu Ebi'l-Hevl, Kahire, 154s.
- MUSTAFÂ, Mahmûd, 1937. *el-Edebu'l-'Arabî ve Târîhuhu fî'l-'Asri'l-'Abbâsî*, Matba'atu Mustafa'l-Bâbî'l-Halebî ve Evlâduhu bi Mısır, Kahire, 2c.
- MURUVVE, Muhammed Rıdâ, 1990. *Ebû Temmâm 'Asruhû Hayâtuhû Şi'ruhû*, Daru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût, 180s.
- NALLÎNO, Carlo, tsz. *Târîhu'l-Âdâbi'l-'Arabiyye*, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, 320s.
- NÂSIF, Alî en-Necdî, 1955. *Dirâse fî Hamâseti Ebî Temmâm*, Mektebetu Nahdati Mısır, Kahire, 94s.

- en-NEMERÎ, Ebû ‘Abdillâh, 1983. *Kitâbu Me‘ânî Ebyâti’l-Hamâse*, (thk.: Abdullâh Abdurrahîm ‘Useylân), Matba‘atu’l-Medenî, Kahire, 327s.
- ÖZDOĞAN, M. Akif, 2005. “Klasik Arap Şiirinde İntihal Olgusu”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (6), ss. 79-120.
- _____, 2002. “Klasik Arap Edebiyatında Edebî Tenkidin Ortaya Çıkışı”, *Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2 (7), ss. 141-152.
- PALA, İskender, DURMUŞ, İsmail, 2001. “İstiâre”, *DİA*, İstanbul, XXIII, ss. 315-318.
- RÂDÎ, Abdulhakîm, 1993. *en-Nakdu’l-‘Arabî ve Şi‘ru’l-Muhdesîn fi’l-‘Asri’l-‘Abbâsî*, Daru’ş-Şâyib li’n-Neşr, Kâhire, 300s.
- REŞÎD, Nâzım, 1989. *el-Edebu’l-‘Arabî fi’l-‘Asri’l-‘Abbâsî*, Dâru’l-Kutub li’t-Tibâ‘ati ve’n-Neşr Câmîiatu Mûsul, Mûsul, 385s.
- er-RÎFÂ‘Î, Enver, 1997. *el-İslâmu fi Hadâratihî ve Nuzumihî’l-İdâriyye ve’s-Siyâsiyye*, Dâru’l-Fikri’l-Mu‘âsir, Beyrût, 704s.
- SÂBÎT, Hassân b., 1994. *Dîvânu Hassân b. Sâbit*, (thk.: ‘Abda ‘Alî Muhannâ) Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 260s.
- SAVRAN, Ahmet, 1995. *Arap Edebiyatında Sûlîler ve Ebû Bekr es-Sûlî*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 216s.
- es-SE‘ÂLİBÎ, ‘Abdumelik b. Muhammed b. İsmâ‘îl, 1994. *Hâssu’l-Hâs*, (thk.: Me‘mûn b. Muhyiddîn el-Cinân), Daru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrût, 309s.
- es-SEKKÂKÎ, Ebû Ya‘kûb Yûsuf b. Ebî Bekr, 1987. *Miftâhu’l-‘Ulûm*, (thk.: Na‘îm Zarzûr), Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 621s.
- SEZGİN, Fuat, 1991. *Târîhu’t-Turâsi’l-‘Arabî*, (Çev.: Arafat Mustafa), İmam Muhammed b. Suûd Üniversitesi Yayınları, Riyâd, 2c.
- SUÇİN, Mehmet Hakkı, 2012. *Dünden Bugüne Arapçaya Çevirinin Serüveni*, Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara, 200s.
- es-SÛLÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Yahyâ, 1980. *Ahbâru Ebî Temmâm*, (thk.: Halîl Mahmûd ‘Asâkir, Muhammed ‘Abduh ‘Azzâm, Nazîru’l-İslâm el-Hindî), Menşûrât Dâri’l Âfâki’l-Cedîde, Beyrut, 279s.
- _____, 1934. *Kitâbu’l-Evrâk Kısım Ahbâru’ş-Şu‘ârâ*, (thk.: G. Hayworth Dean), Matba‘atu’s-Sâvî, Kahire, 274s.
- _____, 1978. *Şerhu’s-Sûlî li Dîvâni Ebî Temmâm*, (thk.: Halef Reşîd Nu‘mân), el-Cumhûriyyetu’l-‘İrâkiyye Vezâretu’s-Sekâfeti ve’l-İ‘lâm, Bağdat, 3c.
- SULTÂN, Munîr, 1997. *Bedî‘u’t-Terâkîb fi Şi‘ri Ebî Temmâm*, Munşetu’l-Ma‘ârif, İskenderiyye, 486s.
- es-SUYÛTÎ, Celâleddîn Abdurrahmân, 1965. *Buğyetu’l-Vu‘ât fi Tabakâti’l-Luğaviyyîn*

- ve'n-Nuhât, (thk.: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm), Matba'atu 'Îsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şurakâuh, Kahire, 2c.
- _____, 1993. *Târîhu'l-Hulefâ*, (thk: Mustafâ 'Abdulkâdir 'Atâ), Muessesetu'l-Kutubi's-Sekâfiyye, Beyrût, 464s.
- _____, 1973. *Mu'tereku'l-Akrân fî Î'câzi'l-Kur'ân*, (thk.: Alî Muhammed el-Bicâvî), Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Kahire, 4c.
- ŞÂKİR, Mahmûd, 1993. *Hz. Âdem'den Bugüne İslâm Tarihi*, (Çev.: Ferit Aydın), Kahraman Yayınları, İstanbul, 8c.
- eş-ŞEK'AH, Mustafâ, 1986. *eş-Şi'r ve ş-Şu'arâ fî'l-'Asri'l-'Abbâsî*, Dâru'l-'İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut, 816s.
- eş-ŞENTEMERÎ, el-A'lem, 1992. *Şerhu Hamâseti Ebî Temmâm*, (thk.:Alî el-Mufaddal Hammûdân), Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsır, Beyrut, 2c.
- _____, 2004. *Şerhu Dîvânî Ebî Temmâm*, (thk.:İbrâhîm Nâdan), Menşûrâtî Vizâreti'l-Evkâf ve ş-Şuûni'l-İslâmiyye, Riyad, 2c.
- ŞEYHO, Rızkullâh b. Yûsuf b. Abdulmesîh, 1913. *Mecânî'l-Edeb fî Hadâiki'l-'Arab*, Matba'atu'l-Âbâi'l-Yesû'ıyyîn, Beyrut, 6c.
- TABÂNE, Bedevî, tsz. *es-Serikâtu'l-Edebiyye*, Nahdatu Mısr li't-Tibâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzî', Kâhire, 231s.
- et-TABERÂNÎ, Ebu'l-Kâsım, 1995. *el-Mu'cemu'l-Evsat*, (thk.: Târik b. 'Avadullâh Muhammed,'Abdulmuhsin b. İbrâhîm el-Huseynî), Dâru'l-Harameyn, Kahire, 10c.
- et-TABERÎ, Muhammed b. Cerîr, 1987. *Târîhu't-Taberî Târîhu'l-Umeme ve'l-Mulûk*, Muessesetu 'İzzeddîn li't-Tibâ'ati ve'n-Neşr, Beyrût, 13c.
- et-TÂÎ, Ebû Temmâm Habîb b. Evs, 1981. *el-Hamâse li Ebî Temmâm Habîb b. Evs et-Tâî*, (thk.: Abdullâh Abdurrahîm 'Useylân), Menşûrât Câmî'ati'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, Riyad, 2c.
- _____, 1968. *Kitâbu'l-Vahşıyyât*, (thk.: 'Abdulazîz el-Meymenî er-Râcekûtî), Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, 358s.
- TAKKÛŞ, Muhammed Suheyl, 2009. *Târîhu'd-Devleti'l-'Abbâsiyye*, Dâru'n-Nefâis, Beyrût, 279s.
- et-TAYYİB, Abdullâh, tsz. *el-Hamâsetu's-Suğrâ*, ed-Dâru's-Sûdâniyye, Hartûm, 487s.
- et-TEBRÎZÎ, el-Hatîb, 1992. *Şerhu Dîvânî 'Antere*, (thk.: Mecîd Tırâd), Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut, 242s.
- _____, 1987. *Dîvânu Ebî Temmâm bi Şerhi'l-Hatîbi't-Tebrîzî*, (thk.: Muhammed 'Abduh 'Azzâm), Dâru'l-Ma'ârif, Kâhire, 4c.

- _____, 1994. *Şerhu Dîvâni Ebî Temmâm*, (thk.: Râcî el-Esmer), Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut, 2c.
- _____, 2000. *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse li Ebî Temmâm*, (thk.: Ğarîd eş-Şeyh), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 2c.
- _____, tsz. *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse li Ebî Temmâm*, (thk.: Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), Matba'atu'l-Hicâzî, Kahire, 4c.
- TÎM, Muhammed Şehhâda, 1994. *Mefhûmu'l-Ahlâk fi's-Şi'ri'l-'Arabî fi'l-'Asri'l-'Abbâsiyyi'l-Evvel*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Câmi'atu Ummi'l-Kurâ, Mekke, 559s.
- TOPRAK, M.Faruk, 2004. "Mersiye", *DİA*, İstanbul, XXIX, ss. 215-217.
- _____, 2001. "Arap Şiirinde Şehirlere Hiciv", *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), ss. 7-15.
- TULEYMÂT, Gâzî, el-AŞKAR, 1992. 'İrfan, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-Edebi'l-Câhilî*, Dâru'l-İrşâd, Humus, 584s.
- el-'UMERÎ, İbn Fadlullâh Şihâbuddîn, 2010. *Mesâliki'l-Ebsâr fi Memâliki'l-Emsâr*, (thk.: Kâmil Selmân el-Cebûrî), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 27c.
- 'USEYLÂN, Abdullâh Abdurrahîm, tsz. *Hamâsetu Ebî Temmâm ve Şurûhuhâ*, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabiyye, Kahire, 260s.
- el-YÂFÎ, Abdulkerîm, 1996. *Dirâsât Fenniyye fi'l-Edebi'l-'Arabî*, Mektebetu Lubnân Nâşirûn, Beyrût, 451s.
- YANIK, 2010. Nevzat H., *Arap Şiirinde Tasvir (Câhiliye-Abbasiler)*, Fenomen Yayınları, Erzurum, 288s.
- YILDIZ, Hakkı Dursun, 1988. "Abbâsîler", *DİA*, İstanbul, I, ss.31-48.
- YÛSUF, Ahmed, tsz. *fi'l-Edebi'l-'Abbâsî*, Dâru'l-Kutub, Kahire, 226s.
- ez-ZEHRÂNÎ, Hamdân 'Atiyye Ahmed, 1998. *Şurûhu Dîvâni Ebî Temmâm*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Câmi'atu Ummi'l-Kurâ, Mekke, 277s.
- ez-ZEMAŞERÎ, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. 'Amr b. Ahmed, 1987. *el-Keşşâf 'an Hakâiki Gavâmidit-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fi Vucûhi't-Te'vîl*, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrût, 4c.
- ez-ZEVZENÎ, Abdullâh b. Muhammed el-'Abdalakânî, 1973. *Hamâsetu'z-Zurefâ min Eş'âri'l-Muhdesîn ve'l-Kudemâ*, (thk.: Muhammed Cabbâr el-Mu'aybid), Matbû'ât Vizâratî'l-İ'lâm el-'Îrâkiyye, Bağdat, 560s.
- ZEYDÂN, Corcî, tsz. *Târîhu Âdâbi'l-Luğati'l-'Arabiyye*, Dâru'l-Hilâl, Kahire, 3c.
- ez-ZEYYÂT, Ahmed Hasan, tsz. *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, Dâr Nahdati Mısır, Kahire, 536s.

ez-ZUBEYDÎ, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan, 1984. *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Luġaviyyîn*, (thk.: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm), Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, 414s.

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı – Soyadı : Yakup GÖÇEMEN
Doğum Yeri ve Tarihi : Antakya – 28.11.1974

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Denklik)
Yüksek Lisans Öğrenimi : KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri ABD, Arap Dili ve Belagatı
Doktora Öğrenimi : KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri ABD, Arap Dili ve Belagatı

Bildiği Yabancı Diller

: Arapça (YDS: 93.75 / Güz 2016)
İngilizce (YÖKDİL: 70 / Bahar 2017)

Bilimsel Faaliyetleri

: “Antere b. Şeddâd’ın Hayatı ve Şiirlerinde Hamâset Teması” Konulu Makale. Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Aralık 2015 İlahiyat Özel Sayısı.

“Antere b. Şeddâd’ın Şiirlerinde Tasvir” Konulu Makale. Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Aralık 2016/1 / c.3 / sy. 4.

“Zuheyr b. Ebî Sulmâ’nın Hayatı ve Dönemi Çerçevesinde Muallakasında Hikmet” Konulu Makale. Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2016/2 / c.3 / sy. 5.

İş Deneyimi

Stajlar : -
Projeler : -
Çalıştığı Kurumlar : Diyanet İşleri Başkanlığı (2013 - 2014)
Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arapça Öğretim Görevlisi (2014 -)

İletişim

E-Posta Adresi : ygocemen@hotmail.com
Tel. : 0 507 414 76 46
Tarih : 17.06.2019